CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

R. P. C.

CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE JESU

S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

EDITIO RECENS

ANTUERPIENSI, OMNIUM CASTIGATISSIMÆ, COLLATA.

TOMUS VII.

PARS II.

COMPLECTENS COMMENTARIA

IN DUODECIM PROPHETAS MINORES.

MELITÆ,

TYPIS SOCIETATIS BIBLIOGRAPHICÆ.

M.DCCC.XLIX.

COMMENTARIA
IN
AGGÆUM PROPHETAM.

ARGUMENTUM.

Decimus inter Prophetas ponitur Aggæus, vel, ut hebr. scribitur per *chet*, חגי *Chaggai*, sive Chaggæus, id est, festivus, festum agens, a rad. חגג *chagag*, id est, festum celebravit, festive prophetans ad populum læte e Babylone in Judæam redeuntem. *Aggæus*, ait S. Hieron. ad Paulin. *festivus et lætus, qui seminavit in lacrymis, ut in gaudio meteret, destructum templum ædificat, Deumque Patrem inducit loquentem: Adhuc modicum, et ego commovebo cælum et terram, et mare et aridam, et movebo omnes gentes, et veniet desideratus cunctis gentibus*, puta Messias, sive Christus. Quoad tempus, prophetavit Aggæus paulo post Judæorum reditum e captivitate Babylonica. Cum enim resp. Judæorum vitiis esset corrupta, Deus eam excidit, et traduxit in Babylonem, ibique captivos detinuit per 70. annos, ad hoc, ut tota illa generatio vetus et vitiata interiret, et in eorum locum filii ab hisce vitiis intacti succederent, ut novus populus ad renovationem Jerusalem perveniret. Eo ergo rediit 1. anno Cyri: mox cœpit reædificare templum, jecitque ejus et altarium fundamenta, sed cæso paulo post a Tomyri Scytharum regina Cyro, successit ei in regnum Persarum filius Cambyses, sive, ut eum Esdras vocat, Assuerus chaldaice, persice Artaxerxes, qui persuasus a Sanaballat aliisque Samaritanis Judæorum hostibus, quod Judæi in speciem templum, sed revera arcem quasi rebellaturi ædificarent, vetuit eos in fabrica progredi. Narrat hæc fuse Esdras lib. 1. c. 4. ubi et addit v. 24. *Tunc intermissum est opus domus Domini in Jerusalem, et non fiebat usque ad annum secundum regni Darii regis Persarum*. Judæi enim videntes a Cambyse, Sanaballat et aliis tot tantasque fabricæ remoras injici, dictitabant necdum ejus tempus advenisse. Quocirca Deus suscitavit Aggæum anno secundo Darii, qui eos ad templi fabricam resumendam incitaret. Hoc est enim quod mox subdit Esdras cap. 5. 1. *Prophetarunt autem Aggæus Propheta et Zacharias filius Addo, prophetantes ad Judæos qui erant in Judæa et Jerusalem, in nomine Dei Israel. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, et Josue filius Josedec, et cœperunt ædificare templum Dei in Jerusalem, et cum eis Prophetæ Dei adjuvantes eos.* Qui et subdit cap. 6. Deum flexisse animum Darii, ut templi fabricam non tantum permitteret, sed et edicto suo promoveret, jubens ex tributis regiis præberi sumptus in fabricam et sacrificia necessarios. Ubi recte advertit S. Hieron. in prologo: *Sciendum*, ait, *est magni spiritus fuisse Aggæum et Zachariam Prophetas, ut adversus Artaxerxis regis edictum, et Samaritanos gentesque cunctas per circuitum ædificationem templi impedientes, juberent templum extrui: Zorobabel quoque, et Jesum filium Josedec, et populum qui cum eis erat, non minoris fidei, ut Prophetas magis audirent jubentes, quam prohibentis regis imperium.* Additque secutus Chronicon Eusebii hæc contigisse, *quo tempore apud Romanos septimus a Romulo regnavit Tarquinius Superbus, habens annum Imperii vigesimum septimum, qui post octo annos expulsus est a Bruto: ac deinde rempub. per quadringentos et sexaginta quatuor annos usque ad Julium Cæsarem Consules administraverunt.* Quare ab hoc anno secundo Darii, usque ad annum 42. Augusti Cæsaris, quo natus dicitur Christus, fluxerunt anni 518. tot ergo annis Aggæi prophetia de Christo eum antecessit.

Porro illa quatuor continet partes, sive visiones: tres primæ elidunt tres excusationes Judæorum de differenda templi fabrica; in quarta promittit Zorobabeli fabricam resumenti Christum ex ejus stirpe nasciturum, qui templum hoc sua præsentia, doctrina et miraculis decorabit, facietque gloriosius quam fuerit templum prius a Salomone ædificatum, ac thronum regni sui super omnia gentium regna, iis subactis sublimabit.

Mystice, Aggæus, inquit S. Hieronym. Cyrill. et Rupert. optat ut Jesus et Zorobabel, id est, Jesus Christus filius Dei, summus sacerdos, qualis fuit Jesus filius Josedec; æque ac summus princeps, qualis fuit Zorobabel, Dei domum, id est, corpus, sibi et nobis in incarnatione ædificet.

Tropol. ut Deus sibi in anima fideli et sancta templum virtutum construat, inquit idem S. Hieron. et Remig.

Denique adeo illustris, sanctus et sapiens fuit Aggæus, ut Origen. illum, æque ac Malachiam et Joannem Baptistam, censuerit non fuisse homines, sed Angelos incarnatos, uti refert Gabriel Vasquez 1. p. tom. 1. disp. 184. num. 7. et alii; imo S. Hieronym. cap. 1. v. 13. Ratio Origenis erat, quia c. 1. v. 13. Aggæus in Hebræo vocatur Angelus: *Et dixit*, ait, *Aggæus nuntius* (hebr. מלאך *malach*, id est, Angelus) *Domini de nuntiis Domini*. Verum hic est error: certum enim est Prophetas omnes fuisse homines, non Angelos. Aggæi vitam ita paucis describit Epiph. libr. de Prophet. vita: *Aggæus Propheta juvenis admodum ex Babylone profectus est Hierosolymam, et ingenue de reditu populi vaticinatus est. Et oculis stru-*

cturam templi Jerusalem vidit. Idem ibidem omnium primus cecinit Alleluja. Eodem igitur loci vitam finivit, et humo prope sacerdotes cum honore et gloria conditus est. Proinde etiamnum hodie psallimus Alleluia, quæ hymnus Aggæi et Zachariæ perhibetur. Eadem habet S. Dorotheus, qui et addit eum de Christo vaticinatum sub persona Zorobabelis c. 2 dum ait: *Ponam te signaculum, quoniam te elegi, dicit Dominus: sicut et Joannes Evangelista dicit: Hunc enim Pater signavit Deus.* Accedit et Isidorus, qui et addit eum, in Babylonia natum, juvenculum cum cæteris Judæis rediisse Hierosolymam. Catalogo Sanctorum ascriptus legitur Aggæus cum Osee in Martyrologio Rom. die 4. Julii. Psalmos aliquos compositos esse ab Aggæo censent nonnulli, nimirum 111. qui inscribitur: *Alleluia reversionis Aggæi et Zachariæ.* Et 145. cujus pariter titulus est: *Alleluja Aggæi et Zachariæ.* Idem titulus est Ps. 146. 147. et 148. in Græcis codicibus Sept. Vatic. Addunt aliqui Ps. 137. qui in iisdem inscribitur: *Psalmus ipsi David Aggæi et Zachariæ.* Verum alii communiter censent hos psalmos non esse compositos, sed decantatos a populo redeunte e Babylone, præcinentibus Aggæo et Zacharia; eo quod festivi sint et eucharistici, ideoque huic materiæ et jubilo populi reducis congruant, de quo plura in Psalmis. Quod audis Aggæum primum in Jerusalem cecinisse Alleluja, intellige primum a reditu e Babylone. Nam ante captivitatem in usu fuit Alleluja, ut patet ex psalmis, in quibus crebro resonat Alleluja: aut, quod primus post psalmos adjecerit Alleluja, ob lætum e Babylone reditum.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

REPREHENDIT JUDÆOS INTERMITTENTES FABRICAM TEMPLI, AC DICENTES NECDUM ADVENISSE EJUS TEMPUS, EO QUOD SAMARITÆ ILLAM IMPEDIRENT, ET CAMBYSES EAMDEM PROHIBUISSET. DOCET ENIM HANC EXCUSATIONEM ESSE FALSAM, ESSEQUE PRÆTEXTUM PIGRITIÆ, QUA SUIS ÆDIBUS CONSTRUENDIS INTENTI, DOMUM DEI POSTPONEBANT ET NEGLIGEBANT: DEUM ENIM VELLE, UT IPSI ILLICO MANUM ADMOVEANT TEMPLO: HANC ENIM SUAM VOLUNTATEM SATIS DECLARASSE, CUM OB NEGLECTAM TEMPLI FABRICAM IMMISIT EIS STERILITATEM, FAMEM ET INOPIAM. QUAMOBREM HUIC ORACULO CREDENTES ZOROBABEL, JESUS ET POPULUS, ILLICO REM AGGREDIUNTUR.

1 IN anno secundo Darii regis, in mense sexto, in die una mensis, factum est verbum Domini in manu aggæi prophetæ, ad Zorobabel filium Salathiel, ducem Juda, et ad Jesum filium Josedec, sacerdotem magnum dicens: 2. Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. 3. Et factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetæ, dicens: 4. Numquid tempus vobis est ut habitetis in domibus laqueatis, et domus ista deserta? 5. Et nunc hæc dicit Dominus exercituum: Ponite corda vestra super vias vestras. 6. Seminastis multum, et intulistis parum: comedistis et non estis satiati: bibistis, et non estis inebriati; operuistis vos, et non estis calefacti: et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum. 7. Hæc dicit Dominus exercituum: Ponite corda vestra super vias vestras: 8. ascendite in montem: portate ligna, et ædificate domum: et acceptabilis mihi erit, et glorificabor, dicit Dominus. 9. Respexistis ad amplius, et ecce factum est minus: et intulistis in domum, et exsufflavi illud: quam ob causam, dicit Dominus exercituum? quia domus mea deserta est, et vos festinatis unusquisque in domum suam. 10. Propter hoc super vos prohibiti sunt cœli ne darent rorem, et terra prohibita est ne daret germen suum. 11. Et vocavi siccitatem super terram, et super montes, et super triticum, et super vinum, et super oleum, et quæcumque profert humus, et super homines, et super jumenta, et super omnem laborem manuum. 12. Et audivit Zorobabel filius Salathiel, et Jesus filius Josedec sacerdos magnus, et omnes reliquiæ populi, vocem Domini Dei sui, et verba Aggæi prophetæ, sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos: et timuit populus a facie Domini. 13. Et dixit Aggæus nuntius Domini de nuntiis Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus. 14. Et suscitavit Dominus spiritum Zorobabel filii Salathiel, ducis Juda, et spiritum Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et spiritum reliquorum de omni populo: et ingressi sunt, et faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.

1. In anno secundo Darii.] Quæres: Quisnam hic Darius? Primo, Phylo Annii, et eum secuti Genebrardus et Gerardus Mercator in Chronol. ac Cyrillus Hierosol. catech. 12. et Tertull. libr. contra Judæos tit. de Passione Christi, censent esse Darium Medum. Verum hoc falsum esse liquet, tum ex aliis, tum ex eo quod Darius Medus præcesserit Cyrum: nam Cyrus ei successit, ut ait Daniel c. 5. 31. Aggæus autem prophetavit post Cyrum et Cambysem, ut patet 1. Esdr. 4. v. 5. et 24. et c. 5. 1. Cyrus enim concessit fabricam templi, sed eam prohibuit Cambyses. Unde post Cambysem sub Dario missus est Aggæus, qui eam rursum urgeret. Adde, Darium hunc non fuisse Medum, sed regem Persarum; ita enim vocatur 1. Esdræ 4. v. 24.

Secundo, Jansenius in Concordia Evangel. c. 19. censet hunc Darium esse Artaxerxem Longimanum, sextum regem Persarum. Ratio ejus est, quia Judæi Joannis 2. 20. ajunt hoc templum ædificatum esse 46. annis: hoc autem verificari nequit, nisi dicamus illud ædificatum sub Cyro (sub Cyro enim cœpit) annis 20. sub Cambyse totidem, et 6. sub Dario Longimano. Verum hæc sententia confundit Darium cum Artaxerxe: hic enim dictus est Longimanus, non ille; et Darius quartus fuit Persarum rex, Longimanus vero fuit sextus. Dario enim successit filius Xerxes, Xerxi Artaxerxes. Adde, Cambysem non regnasse 20. annis, sed ut summum octo. Denique usque ad Longimanum, vivere nequivit Aggæus, Zorobabel et cæteri, de quo mox plura.

Tertio, Severus Sulpitius lib. 2. Histor. et Scaliger in Emend. tempor. censent hunc Darium esse Darium Nothum, qui fuit filius spurius Artaxerxis Longimani, ita ut Artaxerxes qui 1. Esdræ cap. 7. eum sequitur, misitque Esdram in Jerusalem, fuerit ille qui cognominatus est Mnemon, id est memor, a memoriæ præstantia. Hic enim successit Dario Notho. Verum hoc est incredibile. Sic enim Esdras fuisset ducentorum fere annorum, uti Scaliger coactus fatetur: Zorobabel et Jesus, qui sub Cyro populum Babylone reduxerunt in Jerusalem, fuissent 140. annorum, cum tamen libr. 3. Esdræ cap. 3. vers. 4. Zorobabel vocetur adolescens, unus e custodibus Darii. Ejusdem ætatis fuisset Aggæus. Rursum ex hac sententia sequitur, neminem eorum qui viderant primum templum Salomonis, quod a Chaldæis 70. annis ante laxationem captivitatis per Cyrum, fuerat eversum, potuisse videre secundum a Zorobabele ædificatum, post reditum e captivitate sub hoc Dario: cujus tamen contrarium significat Aggæus c. 2. v. 4. Id sequi patet. Adde enim 70. annis captivitatis tres annos Cyri, octo Cambysis, 36. Darii Hystaspis, viginti Xerxis, quadraginta Artaxerxis, cui successit Darius hic Nothus, conflabis annos 177. quot nemo ea ætate vixit.

Dico ergo, Darium hunc fuisse Darium Hystaspis, qui Assuero, sive Artaxerxi, ut habet Esdras, hoc est Cambysi, in regno Persarum successit, non ut filius, sed a Satrapis electus per hinnitum equi. Ita S. Hieron. Theod. Albert. Euseb. in Chron. Joseph. lib. 11. Antiq. c. 4. Clemens Alex. lib. 1. Strom. et alii passim. Anno itaque Darii hujus 2. jubente Aggæo cœperunt Judæi resumere fabricam templi, eamque perfecerunt anno 6. ejusdem, ut ait Esdras l. 1. c. 6. v. 14. scilicet quoad Sanctum et Sanctum sanctorum. Nam atrium, sive exterior pars templi, et per consequens totum templum quoad omnia, consummatum fuit anno ejusdem 9. uti diserte testatur Joseph. loco citato.

Moraliter, nota hic, cor regis esse in manu Dei, ut illud flectat quocumque libuerit, uti flexit hic cor Darii ad amorem Judæorum et curam templi, eo quod Judæi jam captivitate 70. annorum afflicti et compuncti, ad Deum rediissent, ejusque opem pœnitentes et supplices invocassent, sicut ex adverso olim flexerat cor Nabuchodonosoris ad eorum odium et castigationem; eo quod ipsi a se aversi idola colerent, et impie viverent. Unde discimus, ad Deum esse recurrendum, cum a tyrannis opprimimur. Rursum eum esse rogandum, ut principes sapientes, moderatos, pios et justos vel constituat, vel jam constitutos efficiat. A principibus enim Ecclesiasticis pendet Ecclesia, a sæcularibus respubl. Multi censent Darium hunc fuisse maritum Esther, ideoque tam benevolum exstitisse Judæis, ac sumptus præbuisse templo, de quo in lib. Esther.

Porro notat S. Hier. in prologo, R. David Vatabl. et alii, Aggæum vaticinatum esse anno secundo Darii, hortatumque Judæos ad restaurandum templum; quia hoc anno 2. finiebantur 70. anni desolationis templi, de quibus Zachar. c. 1. 12. Anno enim 18. Nabuchodonosoris, qui fuit undecimus Sedeciæ, a Chaldæis combustum et desolatum est templum: inde usque ad 2. annum Darii fluxerunt anni 70. sicut anni 70. captivitatis Judæorum in Babylone, qui incipiunt 11. annis citius, nimirum anno 7. Nabuchodonosoris, qui fuit Joakim undecimus et ultimus, finiuntur anno 1. monarchiæ Cyri. Quocirca 70. anni desolationis templi, sicut 11. annis post 70. annos captivitatis incipiunt, ita et 11. annis post eosdem desinunt. Adde enim tres annos Cyri, quibus quasi monarcha regnavit post captam Babylonem et laxatam captivitatem Judæorum, deinde 7. Cambysis, mox 2. Darii, habebis annos 11. completos, sed 12. inchoatos. Verum hac de re disputandum Zachariæ 1. 12.

In mense sexto.] Nota. Hebræi duplicem habebant annum, ideoque dupliciter numerabant menses. Prior annus erat sacer, quo utebantur ad festa et res sacras: unde eo utitur S. Scriptura. Hic initium sumebat ab æquinoctio verno, ita ut primus ejus mensis esset is, cujus novilunium proximius erat æquinoctio verno. Hebræi enim utebantur mensibus lunaribus, ac consequenter anno lunari, qui undecim diebus minor est anno solari; quem tamen tertio quoque anno per intercalationem, sive additionem unius mensis, æquabant anno solari, quo Romani aliæque gentes utebantur, ut iis se conformarent. Primus ergo mensis anni sacri erat Nisan, qui prisco Romanorum Martio respondebat, jam vero nostro partim Martio, partim Aprili respondet. Nisan enim erat mensis paschalis, quo scilicet pascha celebrabant, in memoriam liberationis et exitus ex Ægypto, quæ illo mense olim contigerat; de quo proinde ita sancit Deus Exodi 12. 2. *Mensis iste vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni.* Vide ibi dicta. Posterior annus erat profanus, sive vulgaris, quo utebantur ad commercia et res civiles. Hic inchoabatur ab æquinoctio autumnali, ita ut primus ejus mensis esset is, cujus novilunium proximius erat huic æquinoctio, qui hebr. vocabatur *Ethanim*, id est, fortis et potens, scilicet frugibus et

fructibus; Chald. *Tisri*, ac veteri Romanorum Septembri respondebat: jam vero nostro partim Septembri, partim Octobri respondet: Ita Joseph. l. 1. Antiq. c. 4. Hier. in c. 1. Ezech et alii.

Jam Lyran. et Vatabl. mensem sextum hic intelligunt anni vulgaris, non sacri, nimirum mensem Nisan sive Martium: ille enim aptissimus est ad fabricas inchoandas, et usque ad hiemem per multos menses continuandas. Verum dico annum hic accipi sacrum, qui incipit a Nisan, ac consequenter mensem sextum esse *Elul*, qui Romanorum Sextili, sive Augusto, Christianorum vero partim Augusto, partim Septembri respondet. Ita Joseph. l. 1. Antiquitatum, c. 4. Remig. Albert. Hugo et alii, imo S. Hier. qui asserit sextum mensem electum ad fabricam, non septimum; eo quod septimus plenus esset solemnitatibus. In Tisri enim sive in Septembri, celebrabantur festa Tubarum, Tabernaculorum, Expiationis, etc. quibus operari et fabricare non licebat. Id ita esse patet ex eo quod Scriptura utatur anno sacro: unde eo utitur Zacharias, coævus et socius Aggæi c. 1. v. 7. et c. 7. 1. *In anno quarto*, ait, *Darii regis, in quarta mensis noni, qui est Casleu*. Casleu enim est November. Et Esdras, c. 6. 14. cum narrasset Judæos obedientes Aggæo ædificasse templum, illudque consummasse anno 6. Darii, die 13. mensis Adar, id est, Februarii, mox subdit v. 19. *Fecerunt autem pascha decima quarta die mensis primi*, q. d. Post fabricam templi absolutam in Februario, mox sequenti mense celebrarunt pascha, puta in Nisan, sive Martio, qui primus erat mensis anni sacri, non profani. Quin et Aggæus ipse idipsum indicat c. 2. 19. dicens: *Ponite corda vestra ex die ista in futurum, a die vigesima et quarta noni mensis: a die qua fundamenta jacta sunt templi Domini, etc. numquid jam semen in germine est?* Semen autem in Palæstina germinare solet in Novembri. Is ergo nonus est mensis a Nisan, sive Martio, qui proinde primus est anni, scilicet sacri, non vulgaris. Licet enim fabrica in genere esset res profana et servilis, hic tamen erat rei sacræ, puta templi: unde rebus sacris in computu mensium annumeratur. Ad rationem Lyrani respondendum, Aggæum monuisse et movisse Judæos ad fabricam templi in Augusto, non in Martio; quia in Augusto tempus est messis et frugum, quo Judæi earum raritatem experiebantur: unde tunc ex re nata erat tempus maxime congruum et opportunum Aggæo concionari, et assignare causam hujus sterilitatis, nimirum neglectum fabricæ templi, itaque illos ad eam capessendam incitare.

Idem faciat concionator, ut, cum pestis, morbus, bellum, aliaque publica clades a Deo infligitur, tunc populum afflictum et perculsum acrius pulset, incitetque ad pœnitentiam, et vitiorum inolitorum seriam emendationem, proponendo eis strages et plagas, quas ob ea Deus immittit, quasque ipsi valde sentiunt, ac ostendendo unicum esse remedium eas evadendi, si Deo se reconcilient, moresque corrigant. Insuper destinabat Deus fabricæ templi Augustum: quia destinabat illam finire 4. anno, puta anno 6. Darii, in Februario; ad hoc, ut sequenti mense Martio possent in eo celebrare pascha, uti Judæos fecisse et celebrasse docet Esdras lib. 1. et 6. 15. Porro hiems in Judæa, regione calida, est modica, æque ac Romæ, ubi perenne quasi est ver, ut ait Virgil. 2. Georg. unde fabricas non remoratur. Sciebat ergo Deus hoc tempus præcise requiri; et sufficere ad consummandam templi fabricam.

In die una,] id est, prima. Sic enim sæpe numerus cardinalis sumitur pro ordinali, puta unus pro primo, uti dixi Genes. 1. vers. 5. Cœpit ergo Aggæus prophetare et hortari Judæos die prima mensis Augusti, itaque Judæos permovit, ut mox, puta post 23. dies, die 24. ejusdem mensis fabricam inchoarent, uti dicitur c. 2. 1. Ita S. Hieron.

Moral. adverte annum, mensem et diem quo verbum Dei excepit Aggæus, tam diserte ab eo notari, ut discamus quanti Dei verba, inspirationes et monita interna externaque facere debeamus, quibus ipse nos ad fabricam sublimiorem templi spiritualis in anima nostra excitat et impellit; adeo ut et diem et horam qua illæ nobis suggeruntur, studiose annotare par sit: uti multos Sanctorum ea annotasse legimus, memores Deum accuratam earum rationem a nobis exacturum in hora mortis et in die judicii. Ita a Castro.

In manu Aggæi,] id est per Aggæum, opera et ministerio Aggæi. Manus enim cum sit organum organorum, sumitur pro organo, sive instrumento. Prophetæ ergo vocantur *manus Dei*: quia per eos quasi per manus, Deus negotia sua tractabat et conficiebat seque populo exhibebat, imo depingebat, juxta illud Osee 12. 10. *In manibus Prophetarum assimilatus sum*. Ita Theodor. et Lyran.

Mystice, *in manu*: quia Aggæus non tantum lingua et sermone, sed et manu, id est, opere sanctaque vita et exemplo, prophetavit. Ita Nazianzen. orat. 40. in S. Baptisma, per manum Prophetæ, vitæ probitatem accipit, quasi ea tanta fuerit, ut illa meruerit prophetiam: probis enim actionibus, inquit ibidem Nicetas, meruit Propheta verbum Dei in fidem accipere; quasi magnum thesaurum suæ fidei concreditum ad populi usum expendendum, ut tamquam fidelis dispensator et prudens, *quem constituit Dominus super familiam suam, det illis in tempore tritici mensuram*, Lucæ 12. 42. Ita et Haymo et Hugo, imo S. Hieronym. *Si voluerimus*, ait, *in nobis fieri sermonem Dei, simus Aggæi, id est, festa celebrantes, et non appareamus in conspectu Dei vacui, seminantesque in spiritu, de spiritu metamus vitam æternam, ut celebremus solemnitatem primitivorum de operibus nostris*. Sic Jesus prius manu cœpit facere, deinde ore docere, Actor. 1. 1. Jesum secuti sunt Apostoli et viri Apostolici, quorum proinde concio erat efficax, quia ex corde procedens ad cor audientium loquebatur, ac quod docebat verbo, monstrabat exemplo: qui enim secus faciunt quam dicunt, sunt æs sonans et cymbalum tinniens; aerem verberant, non corda sauciant. Latronem de justitia, incestum de castitate, ebrium de sobrietate disputantem ridemus et aspernamur: ita et quemvis ea patrantem vel appetentem, quæ vitanda proclamat.

Præclare S. Bernard. serm. 18. in Cant. septem gradus ad suggestum requirit. Primus est, contritio; secundus, devotio; tertius, pœnitentiæ labor; quartus, pietatis opus; quintus, orationis studium; sextus, contemplationis otium; septimus, plenitudo dilectionis. S. Gregor. lib. 10. Moral. Docere, ait, et non facere,

non solum nihil lucri, sed etiam damni plurimum affert. Grandis enim condemnatio est componenti quidem sermonem suum, sed opere negligenti. Idem libr. 5. in lib. 1. Reg. c. 14. *Qui est,* ait, *quod apparere Jonathas Philisthæis cum armigero dicitur, nisi quia doctor ipse prior debet bonum ostendere, quod alios contendit edocere.* Idem, libr. 21. Moral c. 8. *Doctoris,* inquit, *progenies eradicatur, quando is qui per verbum nascitur, per exemplum necatur: quia quem lingua vigilans gignit, vitæ negligentia occidit.*

Imo Aristoteles asserit ab his qui non perinde vivunt ut loquuntur, tolli et interimi veritatem. Seneca autem: Nullos, inquit, pejus mereri de omnibus mortalibus judico, quam qui Philosophiam velut aliquod venale artificium didicerunt, qui aliter vivunt quam vivendum esse præcipiunt. Exempla enim inutilis disciplinæ circumferunt: doctores sunt humilitatis, sed duces superbiæ: ore laudant humilitatem, obedientiam, resignationem, charitatem ut utilem, facilem, jucundam, sed factis contrarium, longeque potentius inculcant; quocirca tam verbis facta, quam factis verba sua condemnant, ac contra se proferunt sententiam, ideoque in die judicii toties ex ore suo judicabuntur, quoties alios ad humilitatem, charitatem, etc. hortati fuerint: *Propter quod,* inquit Apostolus Rom. 2. 1. *inexscusabilis es, o homo omnis qui judicas: in quo enim judicas alterum, teipsum condemnas.* Quare, inquiet Dominus, enarrasti justitias meas, et assumpsisti testamentum (legem) meum per os tuum? tu vero oderas disciplinam et cum adulteris portionem tuam ponebas, Psal. 49. Denique Christus Dominus Matth. 5. 19. *Qui fecerit,* inquit, *et docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

Ad Zorobabel filium Salathiel.] Dices: Zorobabel fuit filius Phadaiæ, ut patet 1. Paral. 3 17. quo modo ergo hic dicitur filius Salathiel? Primo, S. Hier. q. in Paral. respondet Salathielem fuisse binomium et alio nomine vocatum Phadaiam. Verum eo loci Scriptura hosce duos distinguit, facitque diversas personas; ait enim v. 17. *Filii Jechoniæ fuerunt Asir, Salathiel, Melchiram, Phadaia.* Secundo, Vatabl. censet Zorobabel patrem habuisse Phadaiam, avum vero Salathielem: vocari ergo hic ejus filium, id est, nepotem. Unde locum Paralip. jam citatum sic ex Hebræo vertit: *Filii Jechoniæ Asir, et Salathiel filius ejus, Melchiram quoque et Phadaia,* sicque exponit, q. d. Filii, id est, posteri Jechoniæ fuerunt hi, Asir, cujus filius fuit Salathiel, qui fuit pater Melchiram et Phadaiæ. Verum obstat quod in Paralip. texatur genealogia Patriarcharum Israel presse et præcise: voce ergo *filii,* proprie dicti et proximi ibi intelliguntur, non nepotes et posteri. Tertio, Arias respondet Zorobabel filium naturalem fuisse Phadaiæ, sed adoptatum a Salathiele. Verum Matth. 1. 12. expresse dicitur: *Salathiel genuit Zorobabel;* fuit ergo ejus pater per generationem, non adoptionem.

Dico ergo Phadaiam fuisse fratrem Salathielis, ex Jechonia patre, ut patet ex verbis Paral. jam citatis, ac proinde utrumque filio a se genito idem imposuisse nomen, Zorobabel, uti fratres facere solent, conjunctionis et necessitudinis ergo. Zorobabel ergo noster filius Salathiel, alius est a Zorobabele filio Phadaiæ; ille enim hujus est Patruelis, sive consobrinus: unde et diversi utriusque filii memorantur: ille enim genuit Abiam, Matth. 1. 13. hic vero genuit Mosollam et alios, qui recensentur 1. Paral. 3. 19.

Symbolice, Zorobabel dictus est primo, quasi זרוע בבל *sarva babel,* id est, satus et genitus in Babylone, inquit S. Hier. Secundo, q. d. זו רב בבל *zu rab babel,* id est, iste magister, vel princeps in Babylone. Ita idem. Tertio, q. d. זרע בבל *zara babel,* id est, dispergens Babylonem, id est, confusionem: vel quasi זור בבל *zur babel,* id est, expressio, aut calcatio, aut ventilatio, aut alienatio confusionis, inquit Pagn. in Interpr. nomin. Hebr. Sicut enim Josue ex deserto, ita Zorobabel ex Babylone Judæos reduxit in terram promissam. Unde uterque fuit typus Christi, qui nos e confusione peccati ducit ad Ecclesiam militantem et triumphantem. Quarto, addit S. Hieron. Zorobabel hebr. idem esse quod fluxus adjacens, cui contrarius est Jezabel, id est, fluxus vanus, vel fluxus menstruatæ, qui immunditiem sonat; sicut et Zabulon fluxus noctis interpretatur. Relinquentes ergo, inquit, fluxum mundi, vanum, sordidum et tenebrosum, sequamur fluxum Jesu, qui nobis expositus ad bibendum e largissimo fonte se præbet, dicens: Si quis sitit veniat ad me, et bibat. Et hunc poterimus bibere, cum petierimus a Patre, juxta id quod legitur: Petite, et dabitur vobis. Salathiel quippe interpretatur petitio Dei. Hucusque S. Hier.

Ducem Juda.] Desiit regnum et stirps regia Judæ in Jechonia rege, qui fuit pater Salathiel, et avus Zorobabel. Unde de eo audivit a Deo Jeremias, c. 22. 30. *Scribe virum istum sterilem.* Causam subdit: *Nec enim erit de semine ejus vir, qui sedeat super solium David.* Porro Salathiel mortuus est in Babylone ante solutam captivitatem. Judæi ergo data libertate per Cyrum, redeuntes in Judæam ducem sibi constituerunt ejus filium, puta Zorobabel, æque ac Jesum filium Josedec pontificis, teste Josepho l. 11. Ant. 4. et innuit hic Aggæus. Porro in ducatu, id est, in dignitate et præminentia ducali potius quam in regimine et imperio (nam regimen summum et ducale erat penes pontifices, inquit Joseph. ex eo S. Hier. in locum citatum Jeremiæ) successerunt ei filii et posteri usque ad Christum. Unde Nehemiæ c. 5. 15. *Duces primi,* ait, *qui fuerunt ante me, gravaverunt populum.* Ita S. Aug. l. 18. de Civ. c. 45. Cyrill. l. 8. contra Julian. Ambr. l. 3. in Lucam, Justin. contra Tryphon. Euseb. l. 3. Demonstr. c. 2. et alii.

Et ad Jesum, filium Josedec, sacerdotem magnum,] id est, summum, puta pontificem. Saraias enim pontifex, qui in excidio Hierosolymæ occisus est a Nabuchodonosore 4. Reg. 25. 18. genuit Josedec, et Josedec Jesum, 1. Paral. 6. 14. Porro Esdras pariter fuit filius Saraiæ pontificis, ac consequenter frater Josedec, et patruus Jesu. Ex Jesu prognatus est Jeddoa, sive Jaddus, 2. Esdræ 12. 10. quem veneratus est Alexander Magnus, teste Josepho. Jesus hic in pontificatu nomine et sanctitate, æque ac in reductione populi, fuit typus Jesu Christi. Unde a Zacharia c. 3. 1. vocatur *sacerdos magnus,* visusque est cum Angelo ad luctam stare contra Satanam. Sic omnes Antistites Christo comparati, parvi sunt, typi et umbræ dumtaxat, imo nihil, ait S. Hieron. De utroque sic

scribit Eccles. c. 49. 15. *Quomodo amplificemus Zorobabel? nam et ipse quasi signum in dextra manu: sic et Jesum filium Josedec? qui in diebus suis ædificaverunt domum, et exaltaverunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.* Eamdem laudem jure tribuamus hodie similibus piis principibus, qui templa et monasteria construunt et dotant, ut in iis Deus a multis colatur et celebretur.

Porro tres Prælati insignes, nomen Jesus adepti sunt, iique in triplici statu principes, scilicet, primus Josue, qui fuit dux populi in terram promissam: Josue enim idem quod Jesus: unde Jesus vocatur a Sept. Philone et Græcis. Secundus, Jesus filius Josedec summus pontifex. Tertius, Jesus Sirach, auctor Ecclesiastici, doctor Synagogæ. Hi tres typi fuerunt Jesu Christi, ejusque triplicem prælaturam adumbrarunt: Christus enim est summus, primo, Princeps; secundo, Pontifex; tertio, Propheta et Doctor Ecclesiæ: unde est filius Josedec, id est, justitiæ Dei. Ipse enim est justitia sempiterna, ut ait Daniel cap. 9. 14. qui justificat impios et in justitia judicat pauperes et mansuetos terræ, Isaiæ 11. 4. Porro sicut Jesus cum Zorobabel reædificavit templum a Chaldæis destructum, ita Jesus Christus reædificavit in resurrectione templum corporis sui a Judæis excisum et occisum, uti ipse eis prædixit Joan. 2. 19. *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud.* Cumque Judæi non intelligentes mentem et templum ejus, repli carent: *Quadraginta sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud?* respondet Evangelista, subditque: *ille autem dicebat de templo corporis sui*, a se restaurando in resurrectione. *Cum ergo resurrexisset a mortuis, recordati sunt discipuli ejus, quia hoc dicebat, et crediderunt scripturæ et sermoni quem dixit Jesus;* quia eum jam videbant impletum. Simili modo restauravit Christus templum mysticum et politicum, puta Ecclesiam infidelitate et gentilismo destructam.

2. Populus iste,] cui vos, o Zorobabel, et Jesu præsidetis. Nota: Propheta sermonem dirigit ad principes, et tamen directe non eorum, sed populi socordiam accusat, tum ut eos coram populo honoret, doceatque eorum peccata publice non esse carpenda, sed privatim, ne et eis auctoritas adimatur, et populus ad ipsis rebellandum concitetur: tum ut ostendat directe hanc culpam fuisse populi, quem coram principibus suis arguit, ut iis quasi testibus oculatis convictus erubescat, pœniteat et obediat Deo, inquit Theodor. Indirecte vero hanc culpam afflare ipsos principes, utpote quorum sit populum ad opus hoc Dei urgere. Raro enim Prælatus liber est a culpa subditorum, eo quod vel illi consentiat, vel dissimulet, et cum possit, non coerceat, inquit ex Alberto noster a Castro: quamquam exigua vel nulla hic fuerit culpa Zorobabelis et Jesu, ut mox patebit et asserit S. Hieron. Theodor. Arias et Vatabl. Imitentur hoc concionatores, ut, cum publicum reipubl. vitium coram magistratu accusant, directe non ipsum, sed populum accusent; hoc ipso enim sat intelligit magistratus, indirecte se quoque accusari, quidque sui sit muneris et officii animadvertit; nec indignatur, sed laudat concionatoris prudentiam, modestiam et reverentiam, utpote qui ipsorum honori consulat, ipsis queanimos et auctoritatem addat, ad hoc vitium e republica exstirpandum.

Nondum venit:] dicunt id, tum quia videbant Sanaballat et Samaritas apud Cyrum et Cambysem, huc-usque fabricam templi impedivisse: hinc versi in socordiam, illam neglexerunt. Ita S. Hier. Theod. Lyran. et alii. Tum quia 70. anni desolationi templi a Deo præstituti, necdum erant evoluti, inquit S. Hieronym. et R. David, quos citavi vers. 1. Hi enim 70. anni finiti sunt anno 2. Darii, quo hæc vaticinatus est Aggæus.

Ubi nota historiam rei gestæ, quæ magnam huic loco lucem affert, narrari lib. 3. Esdræ 4. 42. et seq. nimirum, quod Zorobabel cum duobus sociis custos corporis Darii, coram illo proposuerit problema, quidnam esset in orbe fortissimum, ac primus eorum responderit: *Forte est vinum;* secundus, *fortior est rex;* tertius, puta Zorobabel, *fortiores sunt mulieres, fortissima autem est veritas.* Hic ea de re perorando, tulit palmam. Unde a Dario jussus petere quidquid vellet (se enim daturum) petiit ut rex votum olim a se nuncupatum exsolveret. Votum hoc erat, se, si rex crearetur, templum Deo in Jerusalem ædificaturum. Darius osculatus eum annuit, eumque cum Judæis remisit in Jerusalem cum præsidio mille militum, deditque litteras ad præfectos, ut fabricam templi juvarent et datis sumptibus curarent. Rediit ergo e Babylone Hierosolymam Zorobabel anno secundo Darii, mense 1. puta Nisan, ut dicitur 3. Esdræ 5. 6. cœpitque populum hortari ad fabricam templi. Verum eum populus præteritarum difficultatum memor, non satis crederet Zorobabeli asserenti Darium favere, imo jubere fabricam templi, ideoque per sex menses usque ad Augustum opus distulisset, cœpit Aggæus eodem mense 6. vaticinari, ac eorum diffidentiam et negligentiam accusare, hortarique ut opus inchoarent, Deum enim id velle: unde eum affuturum, et curaturum ut nec Darius, nec Samaritæ, nec quis alius opus impediret. Prophetæ credidit populus, præsertim cum ex novis Darii litteris, quæ recitantur 1. Esdræ 6. cognovit Darium prorsus idem velle. Quare strenue opus aggressus, illud perfecit post quatuor annos et quinque menses, puta mense Adar, id est, Februario, uti ibidem enarrat Esdras.

Tropol. Cum quem lapsum videris cogitare de pœnitentia: *Ut ædificet*, ait S. Hieron. *templum per pudicitiam, quod per libidinem ante destruxerat, et tamen diem de die trahere, dic ad eum: Vere et tu es de populo captivorum, et tu dicis: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ. Qui semel decrevit instaurare templum Dei, huic omne tempus aptum est ad ædificandum, nec rex diabolus potest impedire, nec hostes per circuitum, nec pietas simulata parentum, affinium, liberorum, statim ut conversus inclamaveris nomen Domini, dicet: Ecce adsum.* Et inferius: *Omne tempus quo habitatio vallis* (alludit ad Septuag. qui pro *domibus laqueatis*, vertunt, *convallibus*) *eligitur, vel servimus deliciis, importunum est. Unde et Stoici dixerunt tempus esse correctionis. Omne enim tempus, in quo non virtutibus, sed vitiis deservimus, perit, et quasi non fuerit reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis vel in convalle habitat, vel in voluptate et luxuria sæculari suam consignat domum, iste templum Deo non ædificat, nec habet Dominus in eo ubi caput suum reclinet.* Omne ergo tempus nobis

debet esse mensura motus non quietis; negotii, non otii; virtutis, non vitii: alioqui perditur irrecuperabiliter, et cum ipso otio vitioque perit, imo punitur acriter. Sic Barlaam apud Damasc. in Histor. roganti Josaphat, quotnam esset annorum? respondit 45. quia licet, inquit, 70. vixerim, tamen 45. tantum Deo vixi: unde hos solos annos vitæ computo, cæteros quos in vanitate transegi, mortis fuisse censeo, ideoque eos non numero, quus me perdidisse æstimo et deploro. Idem viderunt Gentiles. Theophrastus semper habebat in ore: *Nullum esse sumptum prætiosiorem tempore. Solum enim hoc recuperari non potest, et tamen vulgo nihil vilius habetur tempora.* Ita Laert. l. 5. Simonides interrogatus: *Quontum temporis vixisset? tempus quidem*, ait, *exiguum, annos autem multus.* Ita Strobæus ser. 96. Plutarch. in vita Antonii: *Temporis*, ait, *jactura damnosissima.* M. Varro dicere solebat nullam jacturam esse graviorem, præsertim scienti, quam temporis: Seneca ad Lucil. *Omnia, mi Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est: in hujus rei unius, fugacis ac lubricæ, possessionem natura nos mittit.* Ovidius.

Utendum est ætate cito pede labitur ætas,
Nec bona tam sequitur, quam bona prima fuit.

Merito ergo monet Sapiens: *Fili, conserva tempus, et devita a malo*, Eccl. 4. 23. Et Apost. *Videte, fratres, quomodo caute ambuletis, non quasi incipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus.* Ephes. 5. v. 15. Vide ibi dicta.

3. ET FACTUM EST VERBUM DOMINI.] Videtur hic esse nova prophetia ad populum, cum prior fuerit ad principes, uti censent S. Hier. Arias et Vatabl. aut potius prioris continuatio Priori enim nihil vaticinatus est, sed tantum recensuit dictum populi, scilicet nondum esse tempus ædificandi templi. Huic dicto hic vaticinando respondet illudque confutat; utque ut confutationi suæ pondus addat, repetit iteratque se hæc non fingere, nec edicere ex suo cerebro; sed ex mente et ore Dei, præsertim quia ipsa juvenis erat. Nuper enim redierat juvenculus Babylone, ut ait Epiph. in ejus Vita. Eadem de causa Prophetæ in suis minis et oraculis crebro iterant et inculcant illud: *Hæc dicit Dominus*, quo re moraliter docent quanti Dei verbum facere, quamque ab ore Dei pendere debeamus, ut illud jugiter in ore habeamus, illud revereamur, illud rumiremus, arietemus et celebremus, cum illo perpetim dissuaviemur. Prophetia ergo non est hominis, sed Dei verbum et oraculum.

4. NUMQUID TEMPUS VOBIS EST UT HABITETIS IN DOMIBUS LAQUEATIS, ET DOMUS ISTA DESERTA?] Hic incipit prima Aggæi prophetia, *laqueatis*, id est, fornicatis, concameratis, fornice sive testudine tectis; hoc enim significat hebr. ספונים *sephunim*; Chald. *quæ tectæ sunt tabulatis cedrinis*; LXX κοιλοσταθμοις id est concavis, aut potius ut sanctus Hieronymus interpretatur *deorsum positis et in convalle demersis*; Ambr. lib. 3. epist. 12. vertit, *cælatis*. Solent enim fornices domorum illustrium et templorum variis picturis et cælaturis exornari, uti Romæ in plerisque basilicis factum videmus. Est argumentum a minori ad majus, q. d. Vobis suppetit tempus, animus et sumptus ad construendas vobis domos, non tantum necessarias, sed et delicatas ac pretiosos, puta cælatas et laqueatas: ergo multo magis tempus, animus et sumptus vobis suppetere debet ad ædificandam domum Dei, quæ plane diruta est. Vultisne ut Deus habitet in pavimento ventis et pluviis exposito, vos vero in domibus egregie et eleganter tectis? Itane vos vestra commoda Deo antefertis? Itane sinitis eum degere incommodissime, dummodo vos laute degatis et vivatis? *Itane habitaculum meum, in quo fuerunt Sancta sanctorum, et Cherubim, et mensa propositionis, pluviis rigabitur, squalebit solitudine, æstu torrebitur?* ait S. Hieronymus.

Docet hic Deus, fidelibus primam debere esse curam templi et sacrorum, ac cum resp. vel urbs nova erigitur aut restauratur, primum erigendum esse templum, et cultum Dei stabiliendum. Ita fecit Salomon, qui prius ædificavit domum Deo, deinde sibi, 3. Reg. 6. 1. juncto c. 7. 1. Ita et David Ps. 131. 3. *Si introiero*, ait, *in tabernaculum domus meæ; si ascendero in lectum strati mei; si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob.* Ita Moses in Sina formans remp. et Ecclesiam Hebræorum legibus a Deo acceptis, ante omnia fabricavit tabernaculum, quasi mobile templum Deo, cum arca Cherubim, etc. idque jussu Dei, Exod. 25. et seq. Ita Constantinus Magnus Imp. mox ut imperium ante Gentilitium, nunc Christianum, Christianus ipse administrare cœpit, ante omnia basilicas augustissimas, Lateranensem S. Salvatoris, Vaticanam S. Petri, Ostiensem S. Pauli, Veranam S. Laurentii, aliasque plurimas Deo in honorem Sanctorum exædificavit. Illum in hac pietate secuti et æmulati sunt ejus successores, Gratianus, Theodosius, Honorius, Marcianus, Carolus, etc. qui proinde opibus, victoriis, regnis a Deo dotati et ditati feliciter, æqua ac juste et religiose Imperium administrarunt, illudque firmarunt et amplificarunt.

Idem lumine et duce natura viderunt Gentiles, licet eo ad sua idola, utpote idololatræ, abusi sint. Romulus Romæ conditor, cum primis urbis fundamentis, templa Jovi Statori et Feretrio dedicavit, teste Livio l. 1. Numam Pompilium qui Romulo successit, scribit Plinius de viris Illustribus c. 2. ferum populum *religionis institutione et utilibus legibus domuisse, regnumque ita formasse, ut pendente ejus regno nemo illi bellum moverit.* Romanus vero Senatus, inquit M. Varro, ita magni religionem fecit, ut quotiescumque a Magistratu coactus ille esset, hoc ipsum quod primo proponebatur, ad religionem pertineret, nullaque quamquam gravior causa, vel quæ celeritatem requireret, morem hunc antevorteret. Nimirum eo respectu, quod *religio et timor Dei solus sit, qui custodit hominum inter se societatem*, ut ait Lactant. l. de Ira, c. 12. *quodque omnia prospere eveniant colentibus Deum, adverso spernentibus*, ut ait Livius l. 5. Hinc Cyrus apud Xenophontem l. 8. Cambysem filium admonet ut nihil publicum vel privatum agat, nisi prius ad Deum confugerit (notent hoc et imitentur Principes Christiani) et nisi prius ejus voluntatem agnoverit: quia mundus, inquit, erroribus est refertus; Deus vero, ut qui semper fuit, præsentia, præterita et futura agnoscit et moderatur: atque invocatus preces exaudit eorum qui religionem et pietatem colunt, ac multis signis eis quid agere debeant,

ostendit; quocirca Cicero l. 1. de Natura deorum: *Pietate*, ait, *erga Deum sublata, fidem et humani generis societatem tolli necesse est, et justitiam virtutum omnium excellentissimam.* Et Silius l. 4.

Primæ scelerum causæ mortalibus ægris,
Naturam nescire Deum.

Ex adverso templorum et sacrorum eversores everterunt pariter rempub. æque ac se suamque stirpem. Antiochus Epiphanes, templi Judæorum profanator, fœda lue a Deo percussus, sero Numinis vindictam agnovit, dixitque: *Justum est Deo subjici, et mortalem paria Deo non sentire,* 2. Mach. 9. Constantius Arrianus Imperat. qui templa orthodoxis eripuit, et Arrianis transcripsit, a Juliano Apostata, quem, utpote cognatum, collegam imperii designarat, imperio et vita pene privatus, tandem sacro igne percussus, interiit, uti narrat Pompon. Lætus in ejus vita. Julianus, qui ex templis idola facere destinabat, in prælio adversus Persas sagitta cœlitus ictus, occubuit, uti narrat Aurelius Victor in ejus vita. Valens Arrianus, Constantii in scelere assecla, a Gothis fusus in tugurium se abdens, ibi ab iisdem concrematus est. Constantinus Copronymus, id est, stercorarius, qui uti stercore suo baptisterium dum baptizaretur, ita et sordibus hæresis ac sacrilegii sui fœdavit Ecclesiam, fœda lue percussus putidam animam exhalavit. Plura, si voles, vide apud Thomam Bozium, lib. 22. de Signis Ecclesiæ.

Patrum nostrorum memoria Henricus VIII. Angliæ rex, schismatis Anglicani fax et auctor, qui monasteria et Ecclesias, ac nominatim opulentam illam S. Thomæ Cantuariensis basilicam expilavit, vel diruit, adeo ut de Anglia sæculo præcedenti scripserit Poeta:

Millia dena unus templorum sustulit annus.

Henricus, inquam, ad pauperiem redactus, corpore ita intumuit, ut alter Bacchus videretur, ac moriturus pateram vini astantibus præbibens: *Omnia*, inquit, *perdidimus, amici.* Ita desperabundus sacrilegam animam effudit, uti refert Nic. Sanderus in Schism. Anglic. et alii.

Tropol. S. Ambr. in hunc Aggæi locum scribens, per domos cælatas accipit hypogæa, et voluptatum gurgustia: talia enim sunt hypogæa, id est, subterranea habitacula: *Quia enim*, ait, *infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt: Non venit tempus ædificandi domum Domini: simul quia luxuriosorum est hypogæa quærere, captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia: vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia; deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant, secundum illud Eccles. 23. Tenebræ circumdant me, et parietes, quem vereor? Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus cernat. At non Elias in hypogæis, non Eliseus habitabant; sed in superioribus, etc. Ergo Sancti ascendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia descendunt: Sancti in montibus, criminosi in vallibus. Deus enim montium est, et non Deus vallium.* Et mox: *Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in spelæa ferarum, et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentum more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?*

5. Ponite corda vestra super vias vestras.] *Vias* vocat opera, eorumque successum et fructum, q. d. Attenta mente perpendite opera vestra, scilicet seminandi, laborandi, comedendi, bibendi, vestiendi, negotiandi; quodque ex eis parvum tuleritis fructum, scilicet parvam messem, parvum lucrum, parvam refectionem et calefactionem, tum hoc anno (erat enim jam Augustus et messis,) tum præcedentibus a Cyro huc usque: ac simul examinate causam hujus infelicis successus, cur videlicet omnia vestra infausta sint et infeliciter cadant: ac invenietis non esse aliam quam negligentiam vestram in instaurando templo. Ita Lyran. Vatabl. Arias et alii, q. d. Considerate quanta mala sitis passi ob vestram istam socordiam: quocirca exinde ponite, secundo, corda in vias vestras, ac discite quantum inter curam rerum divinarum et earumdem incuriam intersit. Ita S. Hieron. Ac tertio, ponite corda, id est, adjicite mentes, et applicate animum, ut incuriam hanc majore cura et studio compensetis, ut tanto sitis in fabrica hac diligentiores, quanto hactenus fuistis negligentes. Sic enim sese explicat vers. 7. dicens: *Ponite corda vestra super vias vestras: ascendite in montem, portate ligna, etc.*

Aliter Pagnin. prius enim verbum vertit per præteritum, posteriora per futurum: *Seminastis*, ait, *multum, et inferetis parum: comedetis, et non saturabimini: bibetis, et non inebriabimini: induetis vos, et non calefacietis vos; et qui se locaverit mercede, locabit se mercede quæ erit, ac si poneret eam in sacculo pertuso*, q. d. Ponite corda vestra, et considerate non tantum vias et actiones vestras præteritas, sed et futuras, ut ex utrisque cum eventu suo collatis, per experientiam discatis meum hoc oraculum esse verum, et ex Deo. Nam ex iis quæ seminastis, parum messis colligetis, ex cibo et potu non saturabimini: ex vestibus non calefietis; ex laboribus non ditescetis, quamdiu in hoc domus Dei neglectu persistetis. Et sic ex Hebræo verti potest; ibi enim verba sunt modi infinitivi, quæ ita sonant: *Seminastis multum, et inferre* (in horrea) *parum: comedere, et non ad satietatem: bibere, et non ad ebrietatem: vestiri, et non calefieri; mercedes congregans, congregans in sacculum pertusum.* Qui infinitivi et per præteritum verti possunt, uti vertit Noster, Septuag. et Tigurina; et per futurum, uti vertit Pagnin. et per præsens, uti vertit Chald. dicens: *Seminatis multa, et educitis modicum: comeditis, et non satiamini: bibitis, et non inebriamini: induimini, nec calefitis: qui operas suas locat, mercedem reportat maledictionem*, puta infelicitatem, inopiam et penuriam; sicut ex adverso justi ex laboribus suis referunt benedictionem, id est, rerum copiam et abundantiam. Licet enim in Chaldæo sint participia præsentis temporis, non verba, tamen hæc æquivalent verbis ejusdem temporis, uti et apud Hebræos: quia utrique carent verbis præsentis temporis, et pro eis utuntur participiis, ut dicant: *Seminantes multa et educentes modicum*, pro eo quod nos dicimus: *Seminatis multa, et educitis modicum, etc.* Plenus erit sensus, si omnia tria tempora complectamur, quamdiu enim culpa, tamdiu durat et pœna. Propheta ergo ita recenset præterita et præsentia mala, ut simul minetur et futura,

-ri mores mutent, et pigritiam diligentia compensent. Has calamitates eis minatus erat Moses Deut. 28. 38.

Symbolice S. Hieron. q. d. *Habuistis hucusque corda vestra vitiis servientia sine ordine, sine præceptore, quocumque trahebant desideria pergentes. Nunc autem Dominus vobis præcipit, ut ordinetis in se charitatem et ponatis corda vestra super vias vestras, ut nihil absque judicio et consideratione faciatis, sed semper ante pedes vestros legalis lucerna præcedat, et dicatis: Lucerna pedibus meis lex tuo, et lux semitis meis.* Cor enim, quia non sedes, ut aliqui physici voluerunt, sed origo (ex corde enim oriuntur spiritus animales, qui menti, rationi et contemplationi deserviunt) et symbolum est sensus communis, rationis, prudentiæ et sapientiæ, uti ostendi Ezechiel. 36. 26. hinc pro iis in Scriptura sumitur.

Tropol. S Greg. hom. 10. in Ezech. *Multum*, ait, *cordi suo seminat, sed parum infert, qui de mandatis cœlestibus, vel legendo, vel etiam audiendo multa cognoscit, sed negligenter operando pauco fructificat. Comedit, et non satiatur, qui verba Dei audiens, lucra vel gloriam sæculi concupiscit. Bene autem non satiari dicitur, qui aliud mandit et aliud esurit. Bibit, et non inebriatur, qui ad vocem prædicationis aurem inclinat, sed mentem non mutat. Solet enim per ebrietatem bibentium sensus mutari.* Vide et Haymonem in hunc locum.

Et intulistis parum.] Hoc et plura Judæis comminatus fuerat Dominus Levit 26 si Deum Deique cultum negligerent. Notent hoc agricolæ, discantque se parum fructuum ex ampla semente subinde colligere quia neglexerunt Dei templum, Missas, festa, invocationem et cultum: qua de re exstant exempla luculenta in vitis Sanctorum. Deus enim punit fame et pauperie neglectum sui et sacrorum, ac multo magis tropol. punit neglectum sanctificationis animæ, quam in templum Dei virtutibus construere et ornare debemus. Ita S. Hieron. et Theod.

Comedistis, et non estis satiati.] Hoc rursus eis comminatus erat Dominus Levit. 26. 26. *Comedetis, et non saturabimini. Qui vero sanctus est*, ait S. Hier. *usque ad satietatem comedet, et explebitur in illo quod scriptum est*, Prov. 13. 25. *Justus comedens replet animam suam: venter autem impiorum insaturabilis.*

Bibistis, et non estis inebriati,] id est, satiati, refecti, exhilarati. Sic fratres Joseph in ejus convivio dicuntur inebriati cum eo, id est, saturati et hilares effecti, Genes. 43. 34. Sic et Cant. 5 1. *Bibite et inebriamini*, id est, satiamini, *charissimi*. Psalm. 35. 9. *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ*, id est, ita repiebuntur et exhilarabuntur, ut videantur esse ebrii. Unde explicans subdit: *Et torrente voluptatis tuæ potabis eos.* Porro causa cur bibentes non sint satiati, fuit, partim quia parum uvarum et vini collegerunt, partim quia uvæ fuerunt evanidæ et exsuccæ, ac villum dederunt, non vinum; forte etiam quod Deus iratus vino, æque ac pani, vim et vigorem nutriendi satiandique ademerit, non concurrendo cum eis ad nutritionem et satiationem, idque in pœnam peccati Hebræorum. Eædem causæ sunt cur vestibus non sint calefacti.

Symbol. S. Hieron. Peccatores vino sapientiæ et gratiæ Dei destituti sitiunt, justus vero eo abundans inebriatur, *qui potest dicere ad Dominum: Calix tuus inebrians quam præclarus est! Ps. 22. et inebriatur cum Noe: et licet in Ægypto constitutus, tamen in convivio Joseph cum Patriarchis et fratribus vino madet. Iste præ magnitudine lætitiæ et quotidiano gaudio, cum Apostolis versus in exstasin, appellabitur musto plenus*, Act. 2. Et S Greg. hom. 10. in Ezech. *Solet*, inquit, *per ebrietatem bibentium sensus mutari. Qui ergo ad cognoscendum Dei verbum devotus est, sed ea quæ sunt hujus sæculi adipisci desiderat, bibit et inebriatus non est. Si enim inebriatus esset, procul dubio mentem mutasset, ut jam terreno non quæreret, jam vano et transitoria quæ amaverat, non amaret. De electis namque per Psalmistam Ps. 35. dicitur: Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ: quia tanto omnipotentis Dei amore repleti sunt, ut mutata mente sibimetipsis extranei esse videantur, implentes quod scriptum est: Qui vult venire post me, abneget semetipsum*, Mat. 16.

Et qui mercedes operarum suarum, laborum et negotiationum congregavit, misit eas in sacculum pertusum,] id est, eas perdidit, ac si misisset in bursam pertusam, per quam in terram decidunt et amittuntur. Est catachresis. Simili parœmia est Plauti in Pseudolo: *In pertusum ingerimus dicta dolium, operam ludimus.* Et illa Alciphronis apud Athen. l. 4. *In Danaidum dolia amphoras infundimus.* Fingunt enim Poetæ Danaides doliis pertusis haurire apud inferos aquas, ad quas Medea:

Vos quoque urnis quas foratis irritus ludit labor.

Et illa Aristotelis l. 1. OEconom. c. 6. *Cribro aquam hauris.* Unde illud quod pueri audivimus: *Haurit aquam cribro qui discere vult sine libro* Similes sunt: In aqua sementem facis: In saxis seris: In aqua scribis: In arena ædificas: Oleum et operam perdis: Reti ventos venaris: In aere piscaris: Aranearum telas texis: Nugas agis: Undas numeras: Arenam metiris. Hæc omnia verissima sunt, quando invito, vel irato Deo aliquid molimur.

Moral. notent hoc operarii, mercenarii et mercatores, nimirum suos labores, operas et mercimonia. quibus noctu diuque sese fatigant, incassum cadere ob neglectum Dei cultum et gratiam. Vide Levit. 26. v. 14. et Deut. 28. 18. Quare si ea utilia velint, si lucrum et divitias inde cupiunt et captent, Deum colant et invocent, juxta illud Christi Matth 6. 33. *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis.* Hinc Apostoli tota nocte piscantes nihil cœperunt, quia sine Christo piscabantur: mox autem ut in nomine Christi laxavit rete Petrus, conclusit piscium ingentem multitudinem, Lucæ 5. 5 quia, ut ait Psaltes Ps. 126. 1. *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam.* Et, ut ait Apost. 1. Cor. 3. 7. *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus.*

Mystice mittit mercedes in sacculum pertusum: Primo, qui post bona opera et merita in peccatum mortale prolapsus, ea sordidat, perdit et dissipat. Ita S. Hier. Secundo, qui bona opera malis actibus perdit, qui scilicet bona opera, quæ ante oculos habet, considerat, et culparum quæ inter ea irrepunt, obliviscitur: aut post bona ad vana et mala redit, ut v. g. bonum quod plangendo lucratus est, mox nimie ridendo perdat, inquit S. Greg. hom. 4. in Ezech. et parte 3.

Pastor. admon. 22. *In sacculo,* inquit, *pertuso videtur quando pecunia mittitur, sed quando amittitur non videtur: qui ergo quanta largiuntur aspiciunt, sed quanta rapiunt non perpendunt, in pertuso sacculo mercedes mittunt: quia profecto has in spem suæ fiduciæ intuentes congerunt, sed non intuentes perdunt.* Tertio, qui virtutum opera faciunt ob vanam gloriam, puta ob ostentationem. Ita Remig.

Denique apposite Auctor quidam antiquus hæc Aggæi verba adaptat regibus, qui magna tributa subditis indicunt, sed inde non ditantur, quia ea illico in suos parasitos effundunt: *Pertusus,* inquit, *jampridem est regius fiscus, et nihil retinet, sed omnia effundit, ut possit de illo recte dici illud Aggæi: Qui congregavit mercedes, misit illas in saccum pertusum. Videmus in sacco pertusa nihil immissum posse diu contineri, sed quod una ex parte ingeritur, ex altera effunditur; quodque ex superiori parte accipit, mox per inferiorem defluit. Quæ sunt autem sacci pertusi duo foramina nisi duo vitia, quæ prima specie videntur contraria, sed subinde in principibus sunt conjuncta, nimia scilicet cupiditas aliena habendi, et immoderata prodigalitas habita largiendi? Prima congregat, secunda dispergit: prima infundit, secunda effundit: prima ingurgitat et semper esurit, secunda etiam cum saturata est fragmenta projicit. Prima sollicitari de futuro videtur: secunda improvida nec præsentia regit, nec futura prospicit. Prima est os sacci supremum semper paratum ad accipiendum, secunda foramen infimum, quod nunquam clauditur, sed jugiter patet ad late spargendum. Liquet ergo quod pecunia talibus angariis collecta, nihil principibus proficit, qui semper ex tempore illo quo ista fieri cœperunt, inopes et egeni fuerunt, et infinito oppressi ære alieno.* Deinde ostendit ista nec aulicis, quibus donantur, prodesse. *Fallitur autem quisquis existimat aulicis, qui totum fere accipiunt, ista profutura, qui tandem cœlesti eos urgente judicio, aut a principibus, quos spoliaverunt, solent spoliari; aut ab eorum hæredibus vel successoribus, qui se per illorum insidias tanta exutos hæreditate conspiciunt; aut ab illis qui divino instinctu rempubl. per tales collapsam relevare aggrediuntur, non solum glutita coguntur evomere, sed suis pessimis consiliis prostratæ patriæ pœnas debitas exsolvere. Quocirca tales pestes, tales furias, regum pariter ac regni exterminatrices, a principum necesse est societate longius abalienari, nisi irreparabiliter regnum ipsum deperire volumus. Hoc est enim capitale et lethale regni vulnus.* Sapienter dixit Livius l. 22. *Privatæ res semper offecere officientque publicis.* Et Tacitus l. 1. Hist. *Pessimum veri offectus venenum, sua cuique utilitas.* Clamat Amos c. 9. v. 1. *Avaritia in capite omnium.* Quod est autem *populi caput,* nisi de quibus dictum est: *Optimates capita populorum?* Discant ergo principes eorumque consiliarii illud Sap. Pr. 25. 2. *Aufer rubiginem de argento, et egredietur vas purissimum: aufer impietatem de vultu regis, et firmabitur justitia thronus ejus.* Aufer scilicet Harpyias istas voraces, peculatu infames, quæ saccum ærarii publici pertundunt, illumque depeculantur, et justa erit publicorum vectigalium, opumque (quæ reip. sunt firmamentum) distributio.

8. Ascendite in montem] Libanum: inde enim utpote vicinum, et cedris aliisque arboribus abundantem, ligna succidit Salomon pro templo et domibus suis. Idem fecerunt Zorobabel et Judæi in restauratione templi, ut patet 1. Esdræ 3. 7. Ita S. Hieron. Chald. Theod. et alii. Ex Libano ergo præcidite et *portate ligna* ad fabricam templi. Aiunt Hebræi, inquit S. Hier. *sola tantum ad contignandum ligna fuisse necessaria, stantibus muris templi post incendium.* Sed errant: funditus enim dirutum est templum a Chaldæis. Id patet ex eo quod Zorobabel et Judæi, reædificantes templum, ima ejus fundamenta jecerint, ut dicitur 1. Esdræ 5. 16. et cap. 6. 3. Ex quibus locis liquet sub Cyro jacta esse fundamenta templi, et parietes erectos. Unde sub Dario tantum opus fuisse lignis ad contignationem, et ad tectum, uti hic dicitur, eaque de causa hic tantum lignorum comportandorum fit mentio.

Tropol. S. Hier. *Ascendamus,* ait, *in montem rationabilem, et ad singula problemata congrua de testimoniis Script. ligna quærentes, præcidamus et ædificemus domum sapientiæ in nobis: postquam enim hæc fuerit exstructa, finis ædificationis ejus erit, ut Dominus glorificetur in nobis.* Porro domus et templi hujus fundamentum jaciendum est fides, pavimentum humilitas, antemurale patientia, altare oratio, tectum charitas, quatuor parietes quatuor virtutes cardinales, pinnaculum spes. Vide dicta Ezech. 40. sub initium. Hoc est quod ait Apostolus 1. Cor. 3. 9. *Dei ædificatio estis. Unusquisque autem videat quomodo superædificet,* etc. Et vers. 16. *Nescitis quia templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis.* Et Ephes. 2. 22. *Superædificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino: in quo et vos ædificamini in habitaculum Dei in spiritu*

Et acceptabilis mihi erit.] Hebraice ואֶרְצֶה בּוֹ *veartse bo,* id est, ut Sept. et Pagn. *Complacebo in ea;* Tigurina: *Et gratum mihi erit;* Vatabl. *Et erit mihi beneplacitum in eo,* ac proinde orantes in eo, vel versus illud exaudiam, uti promisi Mosi Deuter. 12. v. 11. et Salomoni 3. Reg. 8. 29.

Et glorificabor,] in eo colar et celebrabor hymnis, psalmis, votis, orationibus, oblationibus, victimis, etc. ac vicissim gloriam et beneficentiam meam in eo vobis ostendam. Nota: In Hebræo est *keri* et *ketif,* id est, varietas lectionis et scriptionis. Scribitur enim אכבד *eccabeda,* id est *glorificabor,* sine *he,* sed legitur per *he* paragogicum, quod proinde ad marginem annotatur. Quocirca Rabbini et Thalmudici, ut R. Elias, R. Salomon, R. David, et ex iis Galat. l. 4. 9. Genebrard. in Chron. Arias, Ribera et a Castro hic hujus varietatis hanc causam assignant, quod littera *he* apud Hebræos sit nota numeri quinarii, ut significet quinque defuisse in templo secundo, quæ fuerunt in primo: quæ proinde Deus per suam præsentiam et gloriam se hic compensaturum promittit. Quinque hæc sunt. Primo, arca testamenti; secundo, Urim et Tummim in rationali pontificis, per quæ pontifex consulens Deum accipiebat ab eo responsa, et cognoscebat futura; tertio, ignis sacer cœlo lapsus ad comburendas victimas; quarto, præsentia Dei in Sancto sanctorum super propitiatorium et Cherubim; quinto prophetæ et prophe-

tiæ. Arcam enim defuisse in secunda templo liquet ex 2. Machab. 2. 4. ubi narratur quod Jeremias imminente excidio Hierosolymæ, eam e templo extulerit et absconderit, dixeritque: *Quod ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi et propitius fiat Judæis.* Quod erit in fine mundi, cum eos colliget in Ecclesiam Christi, et salvabit. Quare arca testamenti quæ hic Romæ ostenditur in Basilica Lateranensi, non est arca a Mose fabricata, sed ejus imago et repræsentatio, quam Judæi, primæva arca Mosaica, continente urnam cum manna, et tabulas Decalogi digito Dei inscriptas, destituti, ad ejus similitudinem efformarunt, et in templo (uti dicitur) collocarunt. Sed ignem sacrum in secundo templo defuisse, falsum est: nam is sub Juda Machabæo et Nehemia, in repurgatione templi illi cœlitus restitutus est, ut patet 2. Machab. 1. 32. Id tamen verum est, si de igne primævo ad Aaronis et Mosis sacrificia delapso loquamur. Hic enim absconditus a Jeremia, postea requisitus non comparuit, uti ibidem dicitur. Similiter oraculum Urim et Tummim in secundo templo defuisse videtur, saltem pluribus annis. Nam de eo sic scribit Joseph. l. 3. Antiq. c. 12. *Cessavit itaque essen* (hebr. *chosen*, id est, Rationale, in quo erant Urim et Tummim) *et sardonyx splendescere annis ducentis antequam ego hæc scriberem, cum Deus molesta ferret legum transgressiones.* Ubi nota Josephum meminisse tantum splendoris Rationalis, non oraculi: quare oraculum multo ante cessasse videtur. Unde Arias, Vatabl. et alii censent per דִ *glorificabor* significari, quod Christus *he* deficiens in *eccabeda*, id est, quinque hæc dona, sua præsentia et gloria sit suppleturus, quando in secundo templo versabitur, docebit, facietque miracula, de quo pluro cap. 2. 7. Quamobrem pro אכבד *eccaboda*, id est *glorificabor*, alii punctis legi posset activo אכבד *echbod*, id est, *glorificabo*. Ita legisse videtur Chald. dum vertit: *Placebit mihi, ut collocem majestatem meam in ea in gloria*: licet enim invisibiliter Dei majestas semper habitavit in templo, visibiliter tamen in eo habitavit quando verbum incarnatum, puta Christus, illud sua præsentia et majestate corporaliter condecoravit. Aptius forte dici posset *he* subintellectum in *eccabedo*, id est, *glorificabor*, significare quod Christus futurus sit gloria secundi templi, sed arcana, et Judæis occulta. Tradunt enim Cabalistæ *he* significare personam mediam in SS. Trinitate, puta Filium, per quem quasi ideam et verbum omnis res היה *haia*, id est, exstitit et creata est; unde nomen *Jehova* in se continere SS. Trinitatem. *Iod* enim initiale denotat Patrem, qui est SS. Trinitatis origo: *he* Filium: *vau* Spiritum Sanctum. Porro geminari *he* in יהוה *Iehova*, ut significetur gemina Christi natura, divina et humana.

9. RESPEXISTIS AD AMPLIUS,] sperastis vos habituros messem peramplam, et ecce pauca collegistis: et paucum quod convexistis in horrea, ego Deus *exsufflavi illud*, id est, flatu et nutu meo feci evanescere, seu redegi in nihilum, uti segetes solet exsufflare ventus urens, dum grana adurit et desiccat, itaque folliculos inanes relinquit: *Cum jam candescerent segetes*, inquit S. Hieron. *et messium tempus instaret, et frumenta vos in manibus tenera putaretis, messuistis vacuos culmos et inanes stipulos. Plenæ erant areæ, spes in aculis, luctus in manibus. Sed et hoc quoque ipsum quod vix de multa segete, et infinitis acervis fuerat electum, intulistis in domum, et virtute mea dispersum est. Exsufflavi enim illud, et redegi in nihilum; quia frumentum emortuum, et vacui folliculi, quæ utilia esui sunt, farinam et similam non habebant.* Qui et tropol. addit: *Quoties oidi ego tam in doctrina, quam in conversatione de quibusdam sperata plurima, et postquam ventum est ut haberent tempus messium, id est, tempus docendi, vitamque suam in exemplum præbendi populorum, de excelso præcipitatos, et unius incentum in eis quum opinio sibi omnium promittebat. Unde accidit ut paulatim negligentia surrepente, parvum quoque ipsum quod videbantur habere, perderent. Hoc autem ideirco perpessi sunt, quod securi fuerunt in pristinis domibus suis, nec ascenderunt Scripturæ montem, ædificationis de eo Dominicæ ligna cædentes, nec extruxerunt in se quotidie domum Domini.* Hanc enim causam subdit Propheta: *Quia domus mea deserta, et vos festinastis unusquisque in domum suam; Tigur. Quia domus mea adhuc deserta est, vos autem curritis ut quisque domum suum habeat*, hoc est, satagitis quisque rerum suarum, et interim negligitis res divinas. Ita Vatabl.

10. PROPTER HOC SUPER VOS PROHIBITI SUNT COELI.] Sic et Chald. vertit per præteritum: *Idcirco ob scelera vestra cessaverunt cœli ab emittenda pluvia, et terra cessavit ad edendos fructus.* Possunt rursum hæc et sequentie verti per futurum cum Septuag. *Propter hoc cœlum abstinebit a rore, et terra subtrahet germine sua*: quia Dei creatoris sui injuriam sentiunt, eamque ulciscentur.

11. ET VOCAVI SICCITATEM SUPER TERRAM,] et inde consequenter sterilitatem, penuriam, ut Vertit Chald et famem, ee consequenter morbos et pestes, imo lites, iras et bella, quæ ex hac aeris et frugum inflammatione ac defectu nascuntur. Unde Septuag. pro חרב *choreb*, id est, siccitatem, legentes חרב *ehereb*, id est gladium, vertunt: *Inducam gladium super terram; gladium* intellige vel proprie dictum puto bella jam dicta; vel metaphoricum, puta siccitatem et famem, quæ instar gladii homines enecat et succidit. Ita a Castro. Sic enim in Script. gladius, vel ignis generalia sunt nomina, et quemlibet cladem significant. In Hebræo est elegans paronomasia, que pœna alludit ad culpam: quia inquit, domus mea חרב *eharob*, id est deserta est, hine ego pariter vocavi חרב *choreb*, id est siccitatem, vel חרב *chereb*, id est gladium, qui simili modo vos desolabit facietque domos vestras desertas. Sic Judæi, quia deserueruut et spreverunt Christum, hinc ab eo vicissim audierunt: *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta*, Matth 23. 38.

Tropol. *Hæc universa*, ait S. Hieron. *possunt de Ecclesiæ rectoribus intelligi, qui ædificantes carnalem domum, liberisque suis et possessionibus providentes, non curant vel in seipsis extruere templum Dei, vel Ecclesiam Domini, quæ infecta et diruta est, instaurare: quorum sæpe vita et sermo incongruus scandalizat plurimos, et de Ecclesia ejicit, et ad solitudinem perducit domum Dei, ut propter eorum vitium, nec cœli rorem, nec terra det germen, etc.* Hac de causa Deus quovis sæculo excitavit insignes Pontifices, Doctores, fundatores Ordinum, viros sanctitate et sapientia illustres, qui

ruinas Ecclesiæ restaurarent, eamque verbo et exemplo exædificarent. Tales fuere S. Athanasius, Basilius, Nazianz. Chrysost. Augustin. Hieron. Ambrosius, Benedictus, Bernardus, Dominicus et Franciscus, qui vivens Innocentio III. Pontif. per visionem apparuit, quasi sustentans ruentem basilicam Lateranensem, ubi Pontifex pontificiam habet cathedram : qua visione motus Pontifex, ejus regulam et Ordinem mox approbavit. Quin et idem Sanctus, simili viso ad idipsum a Deo vocatus est. Nam, ut narrat S. Bonavent. in ejus Vita, cap. 2. *Cum in Ecclesiam S. Damiani, quæ minabatur ruinam, causa orationis intrasset, prostratus ante imaginem crucifixi, in eamque lacrymosis oculis intendens, vocem de ipsa cruce dilapsam ad se corporeis audivit auribus, ter dicentem : Francisce, vade et repara domum, quæ, ut cernis, tota destruitur. Tremefactus Franciscus mentis alienatur excessu. In se tandem reversus, totum se recolligit ad perficiendum mandatum de materiali Ecclesia reparanda ; licet principalior intentio verbi ad eam ferretur, quam Christus suo sanguine acquisivit, sicut eum Spiritus Sanctus edocuit, et ipse postmodum Fratribus revelavit.* Subdit S. Bonavent eum deinde tria templa instaurasse, scilicet S. Damiani, S. Petri et S. Mariæ de Angelis, ut significaretur quid facturus esset in posterum : *Nam instar reparatæ triplicis fabricæ ipsius sancti viri ducatu, secundum datam ab eo formam, regulam et doctrinam, Christi triformiter renovanda erat Ecclesia, trinoque triumphaturo militia salvandorum*, puta triplex Ordo ab eo erat instituendus, qui omnes Ecclesiæ status reformaret. Hi sunt quos in spiritu prævidens Isaias, gratulabundus eis accinit, cap. 58. 12. *Et ædificabuntur in te deserta sæculorum: fundamenta generationis et generationis suscitabis: et vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem.* Denique S. Chrys. orat. 3. contra Judæos tom. 5. docet, eum qui animam convertit, majus gratiusque donum Deo offerre, quam si templum ei construeret: *Unicum*, ait, *templum diruit Deus Hierosolymis, et innumerabilia erexit, illo longe venerabiliora. Vos*, ait, *estis templum Dei viventis.* Et inferius: *Hæc est major eleemosyna quam decem millia talentorum, quam hic mundus universus, quantus quantus undique patet oculis. Siquidem homo est toto mundo pretiosior. Hujus enim causa et cœlum, et terra, et mare, et sol, et stellæ condita sunt.*

12. Sicut misit eum Dominus.] Pro *sicut* hebr. est כאשר *caascer*, quod vel causam significat, q. d. Quia miserat Aggæum Dominus, hinc populus audivit eum: vel modum, q. d. Eo modo populus audivit et obedivit Aggæo, quo Deus eum miserat, nimirum, verba ejus non in alium sensum detorsit, sed plane ea accepit juxta mentem Domini, prout ea protulerat et explicarat Aggæus, itaque eadem mox opere complevit. Vera enim obedientia consistit in eo, ut verba præcepti non sinistre interpretemur, non ad nostrum placitum explicemus, et torqueamus, sed ea simpliciter accipiamus, et exsequamur juxta mentem præcipientis. Ita a Castro.

13 Et dixit Aggæus nuntius Domini de nuntiis Domini] To *nuntiis* potest accipi dupliciter, primo, in genere neutro, q. d. Qui erat Domino a nuntiis, id est, legationibus, uti vulgo dicimus: Hic mihi est a pedibus, a consiliis, a litteris. Ita Arias. Unde hebr. est מלאכות *malachut*, id est, ut Tigurina, Pagnin. et alii vertunt: *Et dixit Aggæus, legatus Domini in legatione Domini*, id est, qui fungebatur legatione, ad quam eum legarat et miserat Dominus. Unde Syrus vertit: *Dixit Aggæus Angelus Domini in angelatione Domini*, hoc est, *legatus*, vel *nuntius in nuntiatione Domini*, ut vertit Arabicus, qui scilicet mittebatur a Domino ad populum, ut ei Dei jussa nuntiaret. Secundo, et planius, masculine, q. d. Dixit Aggæus, qui erat nuntius et legatus unus ex probatissimis nuntiis et legatis Domini, cui proinde merito Zorobabel et populus fidem præstitit. Simili hebraismo et geminatione dicitur Genes. 19. *Pluit Dominus a Domino.* Identidem inculcat Aggæus se mitti, et loqui ex Deo, ut oraculis suis fidem conciliet, et acrius moveat pigrum populum ad fabricam templi, utpote quam iterum iterumque jubeat et urgeat Deus, simul promittendo ad eam suam opem et protectionem. Legit Interpres cum Septuag. alio puncto במלאכות *bemalachot*, id est, in Angelis, sive legatis et nuntiis: licet enim sit hoc nomen Hebræum fœmininum, tamen masculine sumitur, significatque rei, puta legationis, excellentiam. Sicut *Ecclesiastes* hebraice vocatur קהלת *kohelet*, fœminine, q. d. Concionatrix, ob concionis præstantiam. Mulieres enim in eloquio sunt facundæ, disertæ et præstantes, miramque habent dicendi, in animum influendi et persuadendi vim. Ita Septuag. qui vertunt, ἐν ἀγγέλοις, id est, in, id est, *ex, Angelis* hoc est, nuntiis. Sic, et S. Hieron. Remig. et alii. Hic sensus eodem redit, et coincidit cum priore. Ex hoc loco Orig. uti tacito nomine refert hic S. Hieron. suspicatus est Aggæum non fuisse hominem, sed Angelum incarnatum, uti dixi in Proœmio; sed temere. Hebr. enim מלאך *malach*, Angelum significat, non tantum natura, sed et officio, id est, legatum, nuntium, ut vertit Noster, Septuag. Chald. et alii. Hinc tamen disce dignitatem Aggæi. Unde Septuag. vertunt: *Dixit Aggæus Angelus Domini in Angelis Domini*, id est, Angelus inter Angelos selectus et electus. Ex Hebræo, vertas: *Dixit Aggæus Angelus Domini in Evangelio Domini*, vel, *nuntius in annuntiatione Domini.* Christi enim ortum et redemptionem annuntiat festive, cap. 2. 7. Simili modo ultimus Propheta vocatur *Malachias*, id est, Angelus Domini. Et Joannes Baptista ob angelicam vitam et prædicationem vocatur *Angelus*, Malach. 3. 1. *Ecce ego mitto Angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam.* Sic Christus Isaiæ 9. 6 a Septuag. vocatur *Magni consilii Angelus*, id est nuntius. Videant hic dignitatem suam Prophetæ, id est, doctores et prædicatores, sciantque se esse Angelos in Evangelio Domini, se esse legatos et nuntios Dei. Ita S. Paulus 2. Corinth. 5. 20. *Pro Christo*, inquit, *legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*

Ego vobiscum sum.] *Non loquitur*, inquit S. Hieron. *ad Zorobabel et Jesum, cum quibus et in quibus semper erat Dominus; sed ad populum, qui timuerat a facie Domini, q. d. Ego ero vester adjutor, ædificate domum meam quæ in vobis destructa est; me in medio vestri constituto, nemo ædificationem vestram prohibere poterit.*

14. Et suscitavit Dominus spiritum Zorobabel.

ET SPIRITUM JESU.] *Ut regnum et sacerdotium ædificent templum Dei,* ait S. Hieron. *suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat; non corpus, non anima, sed spiritus, qui magis ædificare scit templum Dei.*

Tropol. *Suscitatur in nobis Spiritus Sanctus, ut ingrediamur domum Domini, et faciamus opera Domini.* Porro suscitavit Deus spiritum, id est, mentem animumque populi, excitando illum ut alacriter et strenue intenderet fabricæ.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRIMAM AGGÆI PROPHETIAM AUDIVIMUS CAP. 1. HIC AUDIEMUS TRES ALIAS QUÆ CONSECUTÆ SUNT. PRIMA EST V. 1. QUA INCITAT JUDÆOS AD FABRICAM TEMPLI, PROMITTENDO MAJOREM EJUS FORE GLORIAM QUAM FUERIT TEMPLI SALOMONICI, EO QUOD IN ILLO DOCTURUS ET MIRACULA FACTURUS SIT CHRISTUS, CUJUS ADVENTUM CUNCTIS GENTIBUS TOTIQUE ORBI DESIDERATUM FORE PRÆDICIT, ADEO UT IN EO COMMOVENDA SINT CŒLUM ET TERRA, MARE ET ARIDA. SECUNDA EST VERS. 11. QUA JUDÆOS IN INCHOATA FABRICA TARDIORES ET TÆDIO AFFECTOS, QUOD DICERENT SUFFICERE ALTARE AD VICTIMAS, NEC OPUS ESSE INTEGRO TEMPLO, REDARGUIT, ASSERENDO DEUM NOLLE ALTARE SINE TEMPLO: ALTARIS ENIM LOCUS, DOMUS ET DECUS EST TEMPLUM. QUOD SI ÆDIFICARE PERGANT, PROMITTIT EIS FRUGUM ABUNDANTIAM. TERTIA EST V. 21. QUA ZOROBABELI OB PRÆSTITAM IN FABRICA DILIGENTIAM POLLICETUR, QUOD CHRISTUS EX EJUS STIRPE NASCERETUR, CUI DEUS, EVERSIS ALIIS REGNIS DABIT REGNUM ÆTERNUM.

1 IN die vigesima et quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darii regis. 2. In septimo
mense, vigesima et prima mensis, factum est verbum Domini in manu Aggæi prophetæ, dicens:
3. Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Juda, et ad Jesum filium Josedec sacerdotem
magnum, et ad reliquos populi, dicens: 4. Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in
gloria sua prima? et quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non sit in oculis ve-
stris? 5. Et nunc confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu fili Josedec sacerdos magne,
et confortare, omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum: et facite (quoniam ego vobiscum sum,
dicit Dominus exercituum) 6. verbum quod pepigi vobiscum cum egrederemini de terra Ægypti: et spi-
ritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. 7. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum
modicum est, et ego commovebo cœlum, et terram, et mare, et aridam. 8. Et movebo omnes Gentes:
et veniet Desideratus cunctis Gentibus: et implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum.
9. Meum est argentum, et meum est aurum, dicit Dominus exercituum. 10. Magna erit gloria domus
istius novissimæ plus quam primæ, dicit Dominus exercituum: et in loco isto dabo pacem, dicit Do-
minus exercituum. 11. In vigesima et quarta noni mensis, in anno secundo Darii regis, factum
est verbum Domini ad Aggæum prophetam, dicens: 12. Hæc dicit Dominus exercituum: Interroga
sacerdotes legem, dicens: 13. Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, et te-
tigerit de summitate ejus panem, aut pulmentum aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum: num-
quid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes, dixerunt: Non. 14. Et dixit Aggæus: Si te-
tigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes,
et dixerunt: Contaminabitur. 15. Et respondit Aggæus, et dixit: Sic populus iste, et sic gens ista
ante faciem meam, dicit Dominus, et sic omne opus manuum eorum: et omnia quæ obtulerunt,
ibi contaminata erunt. 16. Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra, antequam poneretur
lapis super lapidem in templo Domini. 17. Cum accederetis ad acervum viginti modiorum, et fie-
rent decem: et intraretis ad torcular, ut exprimeretis quinquaginta lagenas, et fiebant viginti.

18. Percussi vos vento urente, et aurugine, et grandine omnia opera manuum vestrarum: et non fuit in vobis, qui reverteretur ad me, dicit Dominus. 19. Ponite corda vestra ex die ista, et in futurum, a die vigesima et quarta noni mensis: a die, qua fundamenta jacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. 20. Numquid jam semen in germine est: et adhuc vinea, et ficus, et malogranatum, et lignum olivæ non floruit? ex die ista benedicam. 21. Et factum est verbum Domini secundo ad Aggæum in vigesima et quarta mensis, dicens: 22. Loquere ad Zorobabel ducem Juda, dicens: Ego movebo cœlum pariter et terram. 23. Et subvertam solium regnorum, et conteram fortitudinem regni Gentium: et subvertam quadrigam, et ascensorem ejus: et descendent equi, et ascensores eorum: vir in gladio fratris sui. 24. In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te, Zorababel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus: et ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

1. In die vigesima et quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darii.] Hæc verba pertinent ad finem capitis præcedentis, indeque pendet. Significant, enim a Judæis inchoatum fuisse opus, et fabricam templi die 24. mensis sexti, scilicet tunc cœpisse eos materiam præparare, ligna cædere et aptare. Nam fabrica ipsa inchoata est die 24. mensis noni, ut dicetur vers. 11. Caput ergo secundum proprie inchoatur a v. 2. alioqui enim versus secundus pugnaret cum primo, ut patet intuenti. Ita S. Hieron Theodor. Rupert. Remig. Haymo, Lyran. Vatabl. et alii passim. Similem diastolem irrepsisse Jerem. 28. 1. censet S. Hieron. et alii Vide can. 33. in Procemio.

Cœpit ergo Aggæus, c. 1. 1. hortari Judæos ad opus die prima mensis sexti, perrexitque quotidie eos urgere ad illud per 23. dies, tandemque pertulit eos, ut die 24. opus inchoarent. Eum imitentur concionatores, ut constanter pergant in arguendis vitiis, nec cessent, donec animos audientium permoveant ad illa extirpandum. Sicut enim *gutta cavat lapidem non vi, sed sæpe cadendo;* ita dura et lapidea hominum corda non vi, sed crebra monitione et inculcatione ejusdem rei mollienda sunt: ita S. Chrysost. in homiliis ad populum, crebro invehitur in jurandi consuetudinem ac hac de re murmurantibus respondet se non destiturum, donec ipsi eam correxerint; omnia enim vincit constantia et perseverantia. Quocirca S. Paulus præcipit Timotheo, Ep. 2. cap. 4. 2. *Prædica,* inquit, *verbum, insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina.*

2. In septimo mense, vigesima et prima mensis factum est verbum.] Ergo hæc prophetia, quæ ordine est secunda, mense pene integro fuit posterior inchoatione fabricæ; hæc enim inchoata est die 24. mensis sexti, ut dictum est v. 1.

4. Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima?] qui scilicet viderit prius templum Salomonis augustum, antequam illud cum urbe everteretur a Chaldæis.

Et quid vos videtis hanc nunc ?] q. d. Qualem, quam vilem et exilem videtis fore secundam hanc domum Dei quam ædificatis, si comparetur cum templo Salomonis? jam pridem enim ejus fundamenta erant jacta sub Cyro, a quorum exiguitate et vilitate colligere licebat, exiguam et vilem fore fabricam. Templum autem Salomonis augustissimum aliqui viderant, alii tale fuisse a patribus audierant. Nam Judæi Babylone redeuntes, utpote pauci et pauperes, templum ædificabant ex lapide vulgari et impolito, cum Salomon illud construxisset ex lapidibus politissimis, iisque validis et pretiosis, 3. Reg. 6. Secundo, templum hoc jussu Cyri altitudinem, æque ac latitudinem, habiturum erat sexaginta dumtaxat cubitorum. 1. Esdræ 6. Salomonis vero duplo erat altius et latius; erat enim 120. cubitos altum, æque ac latum. Quocirca templum hoc secundum, intra prioris septa ædificatum est, illius ruinis extra in circuitu relictis; quibus demolitis usque ad fundamenta, iisdem inædificavit suum templum Herodes, si credimus Josepho l. 15. Antiq. 14. Quocirca cum primo hoc templum fundaretur anno 1. Cyri, *principes patrum et seniorum qui viderant templum prius, flebant voce magna,* ait Esdras l. 1. c. 3. 12. Unde liquet multos vidisse utrumque templum: nam ab ejus excidio, quod contigit anno 11. Sedeciæ, usque ad primum annum Cyri, fluxerunt anni 59. inde usque ad annum 2. Darii, fluxerunt anni 11. qui prioribus additi faciunt 70. Qui ergo 80. erant annorum, poterant prius templum vidisse, ejusque magnificentiæ optime meminisse. Sane Esdram vidisse certum est: nam parens ejus Saraias pontifex occisus est in excidio urbis et templi; quare necesse est ut Esdras ante illud ab eo genitus sit. Esdras autem prorogavit vitam post Darium usque ad Artaxerxem, cujus fuit pincerna, uti ipse narrat l. 1. c. 7. Sic et Danici annis 8. ante excidium urbis et templi, puta anno 3. Joakim abductus est in Babylonem, uti ipse ait c. 1. 1. Daniel autem vixit usque ad finem regni Cyri, ut patet ex ejus c. 10. 1. imo, si Habræis credimus, vixit usque ad Artaxerxem Longimanum. Idem patet de Mardochæo patruo Esther, Nehem. cap. 7. vers. 7.

Quasi non sit.] Septuag. *et quomodo videtis ipsam nunc, sicut non existentem?* Chald. *nonne quasi res nihili, sic et ipsa est in oculis vestris?* Si nimirum comparetur cum magnificentia templi Salomonis, quam vel vidistis, vel ab iis qui viderunt, audistis.

5. Facite,] scilicet opus in domo mea, inquit S. Hieron. et alii mox citandi. Verum Hebr. et Romana τὸ *facite,* referunt ad *verbum,* quod paulo post sequitur, q. d. Facite verbum quod pepigi, etc. Unde intermedia, scilicet *quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum,* intercipiunt et includunt parenthesi.

6. Verbum quod pepigi.] Est hic duplex dispunctio, et consequenter duplex sensus. Prior *verbum* accipit in nominativo, illudque refert ad sequentia, q. d. Fa-

cite opus in templo quod jubeo, quia *verbum*, id est, pactum et fœdus quod vobiscum pepigi per Mosen in Sina, quoque promisi me fore vestrum Deum et protectorem, vos tutabitur contra Samaritas volentes impedire templi fabricam, et contra alios quoslibet hostes: quia scilicet ergo idipsum quod olim in hoc fœdere promisi, nunc opere præstabo et reipsa exsequar. Ita Sept. Chald. S. Hieron. Theod. Haymo, Lyran. et Pagn. Sic mystice *Verbum* est Filius Dei, Judæis promissus quasi Messias, ut hic significetur sancta Trinitas, nimirum Pater dicit: *Ego vobiscum sum.* Filius est Verbum, Spiritus Sanctus est spiritus qui cum eis erit, scilicet per effectum gratiæ, opis et protectionis, quam eis præstabit. Ita S. Hier. Albertus, Nyssenus, Haymo et alii mox excitandi. Favet Chald. dum vertit: *Verbum meum erit vobis auxilio*. Unde et mox propheta pergit prophetare de Christo dicens: *Adhuc unum modicum, etc. et veniet Desideratus cunctis Gentibus*. Posterior dispunctio planior est, ut *verbum* sit accusativi casus (hunc enim notat articulus את *et*, qui ordinarie accusativo, raro nominativo servit) et referatur ad *facite*, q. d. Facite verbum, id est legem, quam in pacto vobiscum inito, quasi conditionem fœderis a vobis præstandum exegi; ego vicissim præstabo quod meum est, nimirum opem quam vobis promisi, faciamque ut spiritus meus providus, vigil, acer, potens et efficax sit in medio vestri, vosque tueatur, corroboret, adjuvet et propugnet. Ita Hebræi et Arias. Hunc sensum exigit parenthesis Romanis Bibliis interjecta, et Hebr. articulus *et*, uti paulo ante dixi.

Et spiritus meus erit in medio vestrum.] *Spiritus*, tum increatus, isque duplex. Prior, in Deo essentialis, qui est ipsa mens et potentia divina, cujus dotes describit Sap. c. 7. 22. dicens: *Est enim in illa* (sapientia divina) *spiritus intelligentiæ sanctus, unicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens, humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus.* Posterior nationalis, puta Spiritus Sanctus, de quo hunc locum accipiunt S. Hier. Theod. Remig. Haymo, Arias hic, et S. Athan. ep. ad Serapionem, Cyrillus cath. 19. ac Nyssenus, l. Test contra Judæos de Sanctissima Trinitate, ubi sic legit: *Confirmare, Zorobabel, quia ego vobiscum sum, et verbum meum bonum, et spiritus meus in medio vestrum;* ex eoque probat in una Deitatis essentia esse trinitatem personarum. *Quid enim*, inquit, *opus erat trium mentionem facere, si non unumquodque proprium est in propria subsistentia personæ?* Spiritui Sancto enim appropriatur amor, cura, protectio, favor, auxilium, quæ hic Deus se spiritu suo præstiturum Judæis promittit; ut sit in medio eorum, sicut spiritus noster medius est in corpore, et Spiritus Sanctus est in medio Ecclesiæ. Secundo, Spiritus hic increatus ex se diffundit spiritum creatum sibi similem. Unde Albertus per spiritum hunc accipit spiritum sapientiæ, virtutis et fortitudinis, quem Deus aspiravit Mosi, et per eum septuaginta senioribus ad judicandum, dirigendum et regendum populum Israel, n. 11. 25 Accedunt Hebræi, qui per spiritum accipiunt prophetiam. Unde Chald. vertit: *Prophetæ mei docebunt vos, ne timeatis*, q. d. Dabo vobis Aggæum, Zachariam et Malachiam Prophetas, qui vos in opere dirigant, animent, corroborent, Deumque in dubiis omnibus consulant. Malachias enim fuit ultimus Prophetarum, nec post eum Judæi alium usque ad Christum habuerunt, inquit S. Hieronymus, et idipsum fatentur Hebræi. Possumus tamen generalius et plenius hunc spiritum accipere, q. d. Ego spiritu meo vobis adero, vobisque aspirabo spiritum providentiæ, fortitudinis, alacritatis, æque ac artis architectonicæ, ut eo vegetati opus hoc fabricæ templi alacriter, fortiter, provide æque ac sapienter et affabre suscipiatis et peragatis. Itaque spiritus hic inter alia significat artem architectonicam; hæc enim maxime necessaria erat in fabrica templi. Significat ergo quod, sicut olim illum spiritu suo aspiravit Beseleel in fabrica tabernaculi, Exodi cap. 31. 2. ita nunc eamdem Judæis aspirabit in fabrica templi, dabitque insignes architectos, fabros et opifices. Discant hic architecti et opifices, artes etiam mechanicas esse dona Dei. Unde sæpe in iis excellunt, qui pii sunt, Deumque ad id invocant.

7. Adhuc unum modicum est, et ego commovebo.] Est hebraismus, q. d Post modicum tempus commovebo cœlum, etc. Certum est Prophetam loqui de Christo, ejusque primo in carnem et mundum adventu. De eo enim explicat Apostolus Hebr. 12. 26. et passim Patres S. Hieron. Remig. Rupert. Haymo, Albert. Hugo, Lyran. Arias, Clarius, Vatabl. hic, et S. August. 18. Civit. 35. S. Ambr. lib. 3. epist. 12. Cyril. lib. 5. in Genes. quin et Hebræi apud Galatin. lib. 4. cap. 9. et 10. Consolatur enim Propheta Hebræos pusillanimes et mœstos, quod viderent fabricam templi secundi tam fore exiguam, vilem, et quasi nullius momenti, si compararetur cum fabrica Salomonis. Consolatur, inquam, hoc argumento, quod Deus magis glorificaturus sit templum secundum quam primum, eo quod in secundo daturus sit Christum doctorem et salvatorem, ideoque in ejus adventu commoturus sit cœlum et terram, omniaque elementa, in quibus mira, magnifica et gloriosa sit patraturus ad gloriam Christi, et consequenter templi.

Nota: Ab hac prophetia, facta anno 2. Darii Hystaspis, usque ad ortum Christi fluxerunt anni 517. uti dixi in Procemio. Hi tamen vocantur hic *tempus modicum*, tum quia Prophetis elevatis ad Deum Deique æternitatem, omnia tempora, æque ac terrena et sæcularia, videntur, et revera sunt modicum quid, imo punctum, vel momentum dumtaxat. Simili modo, S Joann. epist. 1. c. 2. 18. tempus legis novæ vocat *horam novissimam: Filioli*, ait, *novissima hora est.* Tum quia modicum erat respectu temporis elapsi ab orbe condito, et a lapsu Adæ, a quo mox Deus promisit Salvatorem Christum, Gen. 3. 15. Cum enim hæc dixit Aggæus, elapsi erant a Genesi mundi anni 3434. Ita Lyran. et Vatabl. Addit Arias esse modicum respectu legis Christianæ, quæ jam duravit 1624. annos, et plures durabit.

Pro *unum modicum*, Septuag. et eos secutus S. Paulus Hebr. 12. 26. vertunt ἅπαξ, id est *semel;* quia hebr. אחת *achat*, id est unum, sumitur pro semel; intelligitur enim פעם *paam*, id est vice, q. d. Una vice, id est semel. Vox *semel* significat unicam tantum legem Christi et Evangelii successuram legi Mo-

saicæ et Prophetis, post quam nulla alia sit exspectanda, ita ut ea finita venturum sit Christi judicium, resurrectio, vita et gloria æterna his qui eam observaverunt.

COMMOVEBO COELUM ET TERRAM,] ut omnes homines et Angelos, per multa magnaque prodigia excitem ad attentionem operis magni, quod patraturus sum, scilicet ad Christi incarnationem, legislationem et redemptionem; sicut Judæos olim per similia excitavi in Sina, ad excipiendam legem veterem per Mosem, ut iisdem tam Mosi, quam legi, auctoritatem conciliarem, et pondus adderem. Ita S. Chrysost. hom. 1. in epist. ad Roman. Nota. licet S. August. lib. 18. de Civit. cap. 48. et Rupert. hic hanc commotionem, cœli et terræ accipiant de signis et portentis præviis diei judicii, et judici Christo, deque resurrectione et glorificatione Beatorum, de quibus Matth. cap. 24. tamen ad litteram accipiendam esse illam, quæ facta est in primo adventu Christi in carnem, puta paulo ante ejus incarnationem, ut censent Hugo, Lyranus, et Clarius; vel eo incarnato, docente, patiente, resurgente et mittente Spiritum Sanctum in Apostolos. Ita S. Hieron. Remig. Haymo, Albert. Arias hic, Ambros. lib. 3 epist. 12. et August. lib. 18. de Civit. cap. 35. Hæc enim commotio facta est ad hoc, ut significaret legem veterem in novam, Mosem in Christum, Prophetas in Evangelium, judaismum et gentilismum in christianismum esse commutanda, uti docet S. Chrysost. hom. 14. in Matth.

Quæres primo: Quænam veniente Christo facta est commotio in cœlo? Respond. Prima fuit, quod eo ipso die, imo hora et momento, quo Christus natus est, Angeli apparuerunt pastoribus, ejusque ortum annuntiarunt cum jubilo canentes: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus*, Luc. 2. 14.

Secunda, quod stella insoliti splendoris Magis apparuerit, eosque ex Oriente vocarit et deduxerit ad Christum, Matth. 2. 1.

Tertia, quod paulo ante Christi ortum sub initium imperii Augusti, *hora circiter tertia, repente liquido ac puro cœlo, circulus ad speciem cœlestis arcus orbem solis ambiit, quasi unum eum ac potentissimum in hoc mundo, solumque clarissimum in orbe monstraret* (Augustum Cæsarem) *cujus tempore venturus esset, qui ipsum solem solus mundumque totum et fecisset, et regeret*, inquit ex Suetonio Orosius lib. 6. histor. cap. 18. Quid enim circulus hic vestiens solem, nisi humanitatem, quæ divinitatem Christi quasi parelius velavit et vestivit, significavit?

Quarta, quod globus aurei coloris Romanis visus sit e cœlo ad terram descendere, ibique major effectus, rursus in cœlum ascendere, ac solem obtegere. Ita Orosius ibidem.

Quinta quod uno anno ante Augusti imperium, sub quo natus est Christus, visi sint tres soles in unum coire, inquit Euseb. in Chronico. Sequenti anno, inquit Dio, et ex Baron. visus est sol intra tres circulos effulgere, quorum unum corona spicarum ignita circumdabat; quod tamen Dio censuit fuisse prognosticon Triumviratus Augusti, Antonii et Lepidi; cum verius significatus fuerit verus sol Christus Dominus qua Deus in tribus circulis, id est personis divinis, per περιχώρησιν, id est circumincessionem existens; et qua homo factus, tribus substantiis, puta deitate, anima et carne, constans.

Sexta, vivente Christo Spiritus Sanctus in eum dum baptizaretur, specie columbæ e cœlo descendit. Vox Patris audita est: *Hic est filius meus dilectus*, Matth. 3. 17. Eadem audita est in transfiguratione, ubi Christus cœlesti gloria coruscus resplenduit, ac Moses et Elias e cœlo lapsi affuerunt, Matth. 17. 5.

Septima, Angeli tum in passione, tum in resurrectione, tum alias sæpe ei ministrarunt, Joan. 1. 51.

Octava, in passione ejus sol in plenilunio, cum maxime distat a luna, quæ ejus eclipsim causare solet, eclipsi universali plane obscuratus, mortem sui creatoris pullatus luxit, adeo ut Dion. Areopagita exclamarit: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissolvetur*; ut ipse refert scribens ad Apollophanem.

Nona, quod 40. post resurrectionem die, visibiliter coram discipulis gloriosus in cœlum ascenderit, Actor. 1. cap. 1.

Decima, quod inde quinguagesimo die miserit Spiritum Sanctum specie linguarum ignearum, cum ingenti fragore, in Apostolos, Actor. 2.

Undecima, quod Augusto Cæsari e cœlo Virgo Deipara, infantem ulnis gestans, apparuerit in Capitolio, cum jam ante ipse oraculo Apollinis edoctus natum esse puerum Hebræum, qui idolorum oraculis silentium indixisset, eidem in Capitolio aram erexisset, hoc titulo: *Ara primogeniti Dei*. Quocirca Constantinus Magnus ibidem templum erexit in memoriam Dei genitricis Mariæ, quod etiamnum exstat, et vulgo *Ara cœli* nuncupatur, ubi et locus visionis August. ostenditur. Ita ex Suida, Nicephoro, et aliis Baron. in Apparatu Annal. Addunt multi, id per Sibyllam Augusto ostensum fuisse; sed per Sibyllam intelligunt prophetissam aliquam illius ævi Nam inter Sibyllas proprie dictas ultima fuit Cumana, quæ diu ante Augustum vixit sub Tarquinio Superbo.

Quæres secundo: Quænam commotio facta est in terra? Resp. Prima est, quam hisce verbis describit Orosius l. 6. c. 20. et l. 7. cap. 2. *Annus nativitatis Christi quantis, quam novis, quamque inusitatis bonis abundaverit, satis etiam me non proferente compertum haberi arbitror. Toto terrarum orbe una pax omnium, non cessatione, sed abolitione bellorum; clausæ Jani gemini portæ, exstirpatis bellorum radicibus, non repressis. Census ille primus et maximus fuit, cum in unum Cæsaris nomen universa magnarum gentium creatura juravit, simulque per communionem census unius societatis effecta est*; videlicet ut Augustus sua monarchia sterneret viam vero monarchæ Christo, ejusque Evangelio in totum orbem per suum caput, puta per Romam, propagando, uti advertit S. Leo hom. 1. de S. Petro: *Disposito namque divinitus operi*, inquit, *maxime congruebat ut multa regna uno confœderarentur imperio, et cito pervios haberet populos prædicatio generalis, quos unius teneret regimen civitatis*. Porro quod de Jano, tempore Christi tertio clauso, asserit Orosius, subdubitat Baron. eo quod veteres non nisi bis Jani clausi meminerint. Verum verisimile est Orosium, veterem et gravem historicum, a S. Augustino laudatum, id a veterioribus accepisse, nec id ex se confinxisse, uti recte advertit noster Barradius t. 1. l. 8. c. 12.

Secunde, quod ex Sibyllarum oraculis edicentibus, sub illud tempus ex Oriente venturum regem, qui orbi dominaretur, Romeni, aliæque gentes, ejus partim metu, partim expectatione commotæ fuerint. Audi Tacit. l. 21. *Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore nt valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur; quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerant.* Ita ipse, utpote Gentilis, oraculum de Christo ad Vespasianum detorsit. Idem habet Suetonius in Vespasiano cap. 4. qui et addit Judæos hac de causa, spe scilicet regis sui Messiæ mox affuturi, rebellasse Romanis, ideoque a Tito esse excisos.

Tertia, quod ante Christum oraculum Delphicum, aliaque siluerunt, teste Cicerone l. 2. de Divinat. Arnobio lib. 3. contra Gentes, et aliis. Unde et ex Paxo insula vox audita: *Magnus Pan mortuus est,* teste Euseb. l. 5. de Præp. cap. 9.

Quarta, quod anno tertio triumviratus Augusti, puta 40. annis ante nativitatem Christi, Romæ trans Tiberim e taberna meritoria per totum diem fons olei largissimus e terra profluxit: *Quo signo,* ait Orosius lib. 6. cap. 20 *Quid evidentius quam in diebus Cæsaris Augusti futura Christi nativitas declarata est? Christus enim nactus interpretatur. Itaque cum eo tempore, quo Cæsari perpetua tribunitia potestas decreta est, Romæ fons olei per totum diem defluxit;* significavit, *per omne tempus Romani imperii Christum, et ex eo Christianos, id est, nactum, et ex eo unctos, de meritoria taberna, id est, de hospitali largaque Ecclesia, affluenter atque incessabiliter processuros.* Hic ergo fluxus olei e terra portendit Christum in terra nasciturum, et viscera misericordiæ in nos effusurum. Unde et de eo dicitur Cant. 1. 2. *Oleum effusum nomen tuum.* Meruit locus ille, inquit Baron. nobilissime memoria illustrari, Ecclesia nimirum amplissima, Dei genetricis titulo, a Callisto Pontifice prima omnium, quarum exstet memoria, olim erecta: ubi in ipsissimo loco e quo oleum profluxit, in prisci miraculi testimonium, ista epigraphe inscripta legitur: *In hac prima Dei matris æde, taberna olim meritoria, olei fons e solo erumpens, Christi ortum portendit.*

Quinta, quod *in Capitolio,* inquit Dio lib. 37. *Multæ statuæ de cœlo tactæ, liquefactæque fluxerant, dejectaque erant tum alia simulacra, tum Jovis columnæ insistens, præterea imago lupæ, cum Remo et Romulo consecrata, ceciderat; litteræ etiam in columnis, in quibus leges scribebantur, obliteratæ atque confusæ erant.* Unde Suetonius in Augusto c. 94. ait: *Prodigium Romæ factum quo denuntiabatur regem populo Romano naturam parturire. Unde senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educaretur.*

Sexta, quod Augustus noluerit amplius Dominus nominari, inquit Suetonius in Augusto cap. 53. quasi interno Dei instinctu præsentiens adventare Christum, verum cœli terræque dominum.

Septima, quod Christo puero fugiente infanticidium Herodis, mox ut Ægyptum intravit, Ægypti idola corruerunt, uti passim tradunt veteres, quos citavi Isaiæ 19. 1.

Octava, quod Christo patiente petræ scissæ sunt, et tota terra ingenti terræ motu quasi indignans, et parans ulcisci necem sui creatoris, concussa est, et, si credimus Origeni, e suo centro convulsa est. Unde de eo Plinius l. 2. c. 48. *Maximus, ait, terræ memoria mortalium exstitit motus Tiberii Cæsaris principatu, duodecim urbibus Asiæ una nocte prostratis.*

MARE ET ARIDAM.] Per aridam oppositam mari, vel accipe insulas cum Lyrano; vel certe totum reliquum orbis, quod terra occupat, spatium; ut terram, quam paulo ante nominavit Propheta, id est, globum terræ, qui constat ex aqua et terra, subdividat in mare et aridam; perinde ac in genesi mundi Deus ea dispescuit: *Et vocavit aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria,* Genes. 1. 10.

Porro motiones in ma i variæ sub tempus Christi factæ sunt. Prima, per bella navalia, ac præsertim Actiacum, quo Augustus, profligata classe Antonii, factus est monarcha, teste Suetonio. Secunda, quod in Britannia ingens excitata fuerit maris tempestas, adeo ut insulani dicerent aliquem ex dæmonibus vel heroibus defecisse. Ita ex priscis historicis a Castro. Tertia, quod Christus maris procellas sedaverit, et super undas maris ambularit; quin et eadem S. Petrum calcare fecerit. Insuper in passione cum terræ motu concussit terram, concussit pariter et mare. Quarta, quod Deus insulanos omnes commoverit audita fama Christi et Evangelii, ad fidem ejus capessendam; alios vero in infidelitate obstinatos commoverit, id est, occasionem dederit ad illud persequendum et extirpandum. Audi S. August. l. 18. de Civit. c. 35. *Movit,* ait, *cœlum, Angelorum et siderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Movit terram, ingenti miraculo de ipso Virginis partu. Movit mare et aridam, cum et in insulis, et in orbe toto Christus annuntiatur. Ita moveri omnes gentes videmus ad fidem.* Audi et S. Ambros. in hæc Aggæi verba, sub finem tomi 2. *Moverat ante hæc* (Deus cœlum at terram) cum *de Ægypto liberaret populum suum, quando in cælo columna erat ignis, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cœlestium* (mannæ) *multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum: sed movit et postea in passione Domini Jesu, quando cœlum tenebris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus in messem cœpit devotionis et fidei flavescere,* etc. *ut plures filii fierent desertæ quam ejus quæ habebat virum, et floreret desertum ut lilium,* Isaiæ 35.

Causæ cur cœlum, terra, mare et arida incarnatione Christi concussa fuerint, sunt multæ. Prima, quia quasi admiratæ sunt, et obstupuerunt tantam Christi exinanitionem æque ac charitatem. Secunda, ut torpentia hominum corda exciterent ad tam insolitum prodigium, eaque saxea mollirent, ad hanc Christi dignationem digno amore et gratitudine excipiendam. Tertia, quia omnes creaturæ per Christum restauratæ, imo quasi deificatæ sunt, dum per Christum Verbo Dei sunt unitæ; omnium enim creaturarum compendium et microcosmus est homo. Dum ergo Christus hominem assumpsit, omnes creaturas assumpsit; hinc in ejus incarnatione commotæ sunt,

quia gavisæ sunt, et præ gaudio quasi exsilierunt; præsertim quia per eum sperarunt, et sperant liberationem a corruptione et miseria, quam eum homine incurrerunt per peccatum Adæ, juxta illud Apostoli Rom. 8. 19. *Expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat; vanitati enim creatura subjecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe: quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc.*

8. ET MOVEBO OMNES GENTES:] primo, per bella civilia, quæ gesta sunt inter Augustum, Antonium et Lepidum triumviros, quibus debellatis Augustus constituit se monarcham. Ita Mariana. Secundo, in censu quo omnes profecti ad suas civitates, cogebentur profiteri se Augusto esse subjectos. Tertio, per prædicationem et miracula Christi et Apostolorum, perqua portenta edita in cœlo et in terra, tam nascente, quam patienta Christo, quæ jam recensui, commotæ sunt gentes ad pœnitentiam, et ad fidem Christi capessendam. Unde pro *movebo* hebr. est הרעשתי *hirasti*, id est, percellam, tremefaciam, pavorem, et trepidationem injiciam; Sept. συσσεισω, id est quatiam, concutiam. Ita S. Hieron. et ejus asseclæ: unde noster Emmanuel: Movebo, inquit, stupore tanti mysterii, et lætitia, et vitæ innovatione omnes gentes.

ET VENIET DESIDERATUS CUNCTIS GENTIBUS.] *Et*, id est, *quia*, q. d. Commovebo cœlum, terram, mare et aridam, quia veniet Messias quem omnes gentes, imo omnes creaturæ desiderant: Christus enim est principium, exemplar, finis, nodus, vinculum, centrum, vita, salus, felicitas totius universi. Unde Apostolus Ephes. 1. 10. *Proposuit* (Deus) *in eo, in dispensatione plenitudinis temporum instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis et quæ in terra sunt.* Ubi pro *instaurare* græce est ανακεφαλαιωσασθαι, id est, recapitulare, ad caput revocare; Christus enim est anacephalæosis, id est summa, caput et recapitulatio omnium operum Dei, visibilium et invisibilium. Vide ibi dicta. Quocirca omnes res feruntur in Christum, tanquam in centrum, cui conjungi desiderant. Rursum omnes appetunt Christum, tanquam sacerdotem magnum, qui ab omnibus mala cuncta removeat, et bona cuncta procuret. Hoc est quod ait Christus: *Ego si exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.* Joan. 12. 32. Christus enim est Antistes et Pontifex magni fani, id est, totius mundi. Nam, ut ait Philo l. 1. de Monarchia, mundus est quasi templum sacrum Dei, cujus antistes est homo, ut pro omnibus Deo gratias agat, et ab eo singulis bona impetret, et mala avertat. Audi Lactant. lib. de Ira Dei cap. 14. *Sequitur ut ostendam, cur fecerit hominem Deus. Sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquam divini templi antistitem, spectatorem operum rerumque cælestium: solus enim est, qui sentiens capaxque rationis intelligere possit Deum, qui opera ejus admirari, virtutem potestatemque perspicere, etc. Ideo sermonem solus accipit, ac linguam cogitationis interpretem, ut enarrare majestatem Domini sui possit.* Verum cum homines ad id non sufficiant, et plerique in terram demersi ad cœlum non suspiciant, nec Deum auctorem agnoscant: hinc missus est Christus, qui quasi mundi Antistes id præstaret, Deoque debitam gratitudinem et cultum pro omnibus persolveret, et homines ad idem faciendum impelleret. Unde ejus typo pontifex Aaronicus in veste gestabat totum orbem, juxta illud Sapient. 18. 24. *In veste poderis quam habebat, totus erat orbis terrarum.* Hinc et Christus dicitur portare omnia verbo virtutis suæ, Hebr. 1. 3. Hinc rursum ipse vocatur desiderium collium æternorum, id est, Prophetarum, Patriarcharum et illustrium Sanctorum, Genes. 49. 26. Unde Jacob ibidem v. 17. *Salutare* (id est, Salvatorem Christum) inquit, *tuum exspectabo, Domine.* Et Isaias cap. 45. 8. *Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet salvatorem.* Quin et Sibylla Cumana apud Virgil. eclog. 4. sic canit, sic gestit ad Christi ortum:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:
Jam nova progenies cœlo demittitur alto;
Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna.
Chara Deum soboles, magnum Jovis incrementum.
Aspice venturo lætentur ut omnia sæclo, etc.

Hebræa ad verbum habent: *Et venient desiderium* (vel *desideria*: pro חמדת *chemdat* enim in singulari, alio puncto potest legi חמדות *chemdot* in plurali) *cunctarum gentium*; Septuag. *Et venient electa omnium gentium*, vel, ut S. Hieron. et Aug. 18. Civit. 48. legunt: *Venient quæ electa sunt Domini de cunctis gentibus*, quæ sic exponunt, q. d. Non solum Judæi, sed et omnes gentes quæ a Deo electæ fuerint, venient ad Christum: non enim omnes gentes, sed tantum pars aliqua a Deo selecta, et ut pretiosus thesaurus desiderabilis, venit ad Christum. Ita S. Joan. epist. secundam inscribit: *Senior electæ Dominæ.* Unde Arabicus Antioch. vertit: *Venient populi cum desiderio*; Arabicus Alexandr. *Venient gentes electæ*; Syrus: *Afferent desiderium quod est cunctis gentibus.* Verius est Septuag. per *electa gentium* significasse Christum, qui unus est ex omnibus gentibus electus, per quem cæteri omnes electi et dilecti sunt a Deo, quem proinde omnes gentes elegerunt, adamarunt, desiderarunt et amplexi sunt. Hoc enim significat Hebr. *chemdat*; Pagnin. *Et venient quæ sunt desiderium omnium gentium.* Minus recte vertunt R. David et Clarius: *Et venient cum desiderio omnes gentes*, scilicet ut se, suaque omnia pretiosa et desiderabilia, quasi munus offerant Christo. Nam hoc ipsi supplent, cum idipsum requirendum sit in Propheta: qui cum hic non aliud Christi epithetum assignet quam τὸ *desiderium*, sequitur *desiderium gentium* non aliud esse quam Christum. Et ita exponunt Chaldæus, Tigurina, R. Akiba apud Galatin. lib. 4. cap. 9. Unde hinc validum annuas argumentum contra Judæos, quo probes jam venisse Messiam, nimirum: Aggæus consolatur Zorobabel et Judæos in fabrica templi sui exilis et vilis, hortaturque ut in ea pergant, eo quod ad illud venturus sit Messias. Illud autem templum jam transiit, et destructum est a Tito et Romanis. Ergo pariter jam venit et transiit Christus. Quod enim Arias per desiderium, vel desideratum, accipit Spiritum Sanctum, quem omnes gentes exspectabant, ut curaret ipsorum infirmitatem, non Christum, absonum est, et contra omnes Interpretes. Messias enim Judæis, uti fuit promissus, ita et desideratus, non Spiritus Sanctus;

quem e Judæis pauci, ex Gentibus fere nulli cognoverunt. Unde Spiritus Sanctus non Judæis, sed Christianis a Christo est promissus et datus in Pentecoste. Communis ergo Hebræorum, Latinorum et Græcorum sententia est, per *desiderium* intelligi Christum. Ita S. Hier. Remig. Haymo, Albert. Hugo, Lyran. et alii.

Ubi nota Christum vocari desiderium, vel desideria omnium gentium, quia summe est desiderabilis. Licet enim gentes infideles eum non desiderarent, imo eum non cognoscerent: tamen ipse in se summe erat, estque desiderabilis, ut sit metalepsis, q. d. Christus fuit desideratus cunctis gentibus, hoc est, omnes gentes summe egebant Christi adventu, ut e suis miseriis liberarentur, ideoque non rationali, sed naturali appetitu eum desiderabant, sicut terra arida hiando desiderat pluviam (egere enim, est tacite desiderare id quod egestatem levet: unde nonnulli desiderare hic explicant per egere: Ita Martin. de Roa lib. 4. Singul. cap. 13. in fine.) Quocirca gentes mox ut de ejus vita, doctrina, sanctitate et miraculis per S. Paulum, et Apostolos inaudiverunt, mox ut Apostolorum prædicatione commotæ et compunctæ sunt, eum desiderare cœperunt; et quo magis cognoverunt, eo magis desiderarunt et adamarunt, adeo ut non tantum opes, sed et sanguinem vitamque libentes pro eo profunderent, ut patet ex tot centenis millibus Martyrum, qui primis trecentis post Christum annis toto orbe exstiterunt. Hinc Christus a Jacob patriarcha, Genes. 49. vers. 10. vocatur *exspectatio gentium*, præsertim ubi illæ per Apostolos cognoverunt se, Judæis incredulis exclusis, in familiam et benedictionem Abrahæ per Christum surrogandas esse. Hic ergo est expressa prophetia de vocatione gentium. Porro hebraice חמדת *chemdat* concupiscentiam et desiderium non quale quale, sed ingens, ardens et æstuans significat. Unde Daniel cap. 9. 23. vocatur איש חמודת *is chamudot*, id est, vir desideriorum, quia inflammatus desideriis æstuabat, orans ardentissime Deum pro liberatione populi. Sic gentes credentes Apostolis fide, spe et charitate inflammatæ, æstuarunt in Christum, et alios ad eumdem adamandum eodem æstu incitarunt, dicentes: *Venite et ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus: quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Isaiæ 2. 3. Sic Cicero lib. 14. epist. ad uxorem et filiam: *Valete*, ait, *mea desideria.*

Secundo, quia Christus omnia gentium desideria plene explevit et satiavit.

Tertio, desiderium hoc accipi potest, non gentium, sed Christi, q. d. Veniet in carnem Christus, quia mire desiderat redimere et salvare omnes gentes, ac præsertim electos ex gentibus, ut vertunt Septuag. sicut enim sponsus ardenter amat sponsam, ita Christus Ecclesiam, quæ pene tota collecta est e gentibus, ac vicissim sua gratia efficit, ut Ecclesia ardenti amore ipsum, ut sponsa sponsum redamet. Hic amor sponsi et sponsæ toto libro Canticorum multis parabolis describitur. Eumdem eructat Ecclesia in officio Ascensionis Domini:

Jesu, nostra redemptio,
Amor et desiderium,
Deus redemptor omnium,
Homo in fine temporum.

Quæ te vicit clementia,
Ut ferres nostra crimina,
Crudelem mortem patiens,
Ut nos a morte tolleres?

Et mox:

Tu esto nostrum gaudium,
Qui es futurus præmium,
Sit nostra in te gloria,
Per cuncta semper sæcula. Amen.

Denique gentes ante Christum, credentes in Deum in lege naturæ, aut proselytæ et conversæ ad judaismum, æque ac Judæi exspectabant ac desiderabant Christum, quasi salvatorem mundi, quasi jubar cœleste, quasi candorem lucis æternæ, quasi solem justitiæ, qui totum orbem caligine infidelitatis et ignorantiæ offusum illuminaret, ac sedentes in tenebris et umbra mortis eriperet, sanaret, justificaret et bearet. Talis fuit Job, cum suis amicis. Tales Sibyllæ. Tales Adam, Enoch, Noe, Sem, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, etc.

Anagog. Christus in cœlo est desiderium omnium Beatorum et Angelorum, tum quia omnes desiderant ejus divinitate et humanitate frui et beari; tum quia ipse omnium desideria explet, satiat, inebriat. Ita S. August. l. 18. de Civit. 35. et Rupert. hic. Imo S. August. putat hunc esse sensum litteralem, motus hac ratione: *Ut enim*, inquit, *desideratus esset exspectantibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus.* Verum ad hoc paulo ante respondi. Desideratus enim idem est quod desiderabilis, optabilis. Aliter respondet Joan. Alba Electorum c. 68. scilicet, dativos hosce *cunctis gentibus*, non pendere a voce *desideratus*, sed a verbo *veniet*, q. d. Cunctis gentibus adveniet Christus salvator, cujus nomen in Scriptura est *Desideratus*, scilicet a Prophetis et Patriarchis: verum hebr. חמדת *chemdat*, id est, *desideratus*, cum sit in regimine, necessario respicit regitque כל גוים *col goiim*, id est, *cunctis gentibus*, uti sciunt hebraice periti, nisi alio puncto legas in plurali חמדת *chemdot*, id est, *desideria*, in nominativo absoluto. Tunc enim apte respondet verbo plurali באו *bau*, id est, *venient*, nec necessario respicit τὸ *cunctis gentibus*. Sensus tamen hic arctior et frigidior est.

Tropolog. Christus est omne desiderium animarum sanctarum, quæ nil aliud, nisi ipsi placere, ipsum in dies magis amare, magis colere desiderant. Ita desideravit eum S. Joan. Apocal. 22. 20. *Veni Domine Jesu.* Ita desideravit S. Magdalena, quæ jure poterat dicere illud Cantic. 3. 2. *Surgam et circuibo civitatem, per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea.* Ita Isaias cap. 26. 8. *Nomen tuum et memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desideravit te in nocte; sed et spiritu meo in præcordiis meis mane vigilabo ad te.* Ita S. Ignatius prodiens in amphitheatrum objiciendus leonibus, cum turbam spectantium hilari vultu circumspexisset et salutasset: *Veni*, inquit, *ut bestiis objiciar, non ob aliquod maleficium, sed ut Christo meo me uniam, quem insatiabiliter sitio.* Ita S. Bernard in hymno:

Desidero te millies,
Mi Jesu, quando venies,
Me lætum quando facies,
Me de te quando saties?

Jesu, res admirabilis,
Et triumphator nobilis,
Dulcedo ineffabilis,
Totus desiderabilis.
Quando cor nostrum visitas,
Tunc lucet ei veritas,
Mundi vilescit vanitas,
Et intus fervet charitas.
Jesu, summa benignitas,
Mira cordis jucunditas,
Incomprehensa bonitas,
Tua me stringat charitas.
O Jesu mi dulcissime,
Spes suspirantis animæ!
Te quærunt piæ lacrymæ,
Te clamor mentis intimæ.
Jam quod quæsivi video,
Quod concupivi teneo:
Amore Jesu langueo,
Et corde totus ardeo.
O beatum incendium,
Et ardens desiderium!
O dulce refrigerium,
Amare Dei Filium!

Quid enim? famescis et cibum appetis? Jesum desidera. Ipse est panis et refectio Angelorum: ipse est manna continens in se omnem saporis suavitatem. Sitis? Jesum concupisce. Ipse est puteus aquarum viventium, ita satians, ut amplius non sitias; ipse vinum mentem inebrians, ipse nectar et ambrosia. Æger es? Jesum adi. Ipse est Salvator, ipse medicus, imo ipsa salus. Moreris? Jesum suspira. Ipse est vita et resurrectio. Perplexus es? Jesum consule. Ipse est magni consilii Angelus. Ignoras et erras? Jesum interroga. Ipse est via, veritas et vita. Peccator es? Jesum implora. Ipse enim populum suum salvum faciet a peccatis eorum: ad hoc venit in mundum; hic omnis ejus fructus, ut auferatur peccatum. Tentaris superbia, gula, libidine, torpore? Jesum invoca. Ipse est humilitas, sobrietas, castitas, amor et fervor; ipse infirmitates nostras tulit, et dolores nostros ipse portavit et etiamnum fert et portat. Desideras pulchritudinem? Ipse speciosus est forma præ filiis hominum. Desideras opes? In ipso sunt omnes thesauri, imo in ipso plenitudo divinitatis inhabitat. Ambis honores? Gloria et divitiæ in domo ejus; ipse est rex gloriæ. Quæris amicum? Tui amantissimus est, qui tui amore e cœlo descendit, laboravit, sudavit, crucem et mortem subiit; ipse pro te nominatim in horto oravit, et lacrymas sanguineas profudit. Quæris sapientiam? Ipse est Sapientia Patris æterna et increata. Optas consolationem et lætitiam? Ipse est dulcedo cordium afflictorum, gaudium et jubilus Angelorum. Optas justitiam et sanctitatem? Ipse est Sanctus sanctorum; ipse justitia sempiterna, justificans et sanctificans omnes credentes et sperantes in se. Optas beatam vitam? Ipse est vita æterna, ipse Sanctorum felicitas et beatitudo. Ipsum ergo desidera, ipsum ama, ipsum suspira. In ipso invenies omne bonum, extra ipsum omne malum, omnem miseriam. Dic ergo cum S. Francisco: *Jesus meus, amor meus et omnia. Jesus decus Angelicum; in aure dulce canticum, in ore mel mirificum, in corde nectar cœlicum.* Eia bone Jesu, rumpe cataractas tui amoris, ut flumina ejus, imo maria, defluant et depluant in nos, nosque inebriant, imo mergant et obruant.

Scripsit D. Blosius, Abbas Lætiensis, vir magnæ pietatis ac theodidactos, multa pia opuscula, illis qui in spiritu proficere cupiunt, valde sapida et proficua: inter quæ extant aspirationes ejus ardentes et crebræ per diem ad Jesum, Jesum desiderantibus crebro usurpandæ. E multis paucas hic subjiciam: *Transfige, amabilis Jesu, medullas animæ meæ suavissimo dilectionis telo: perfode cor meum ignea charitate, ut prorsus langueat anima mea tui desiderio, tota amore resolvatur, tota liquefiat, tota in te transeat.*

Separa, Domine, mentem meam ab omnibus quæ sub cœlo sunt, ut ipsa tibi soli vivere intendat: ut solus illam ut proprius possessor inhabites. Descendat in me suavissimus odor tuus, veniat mihi divinæ charitatis tuæ inenarrabilis fragrantia, quæ puros et sempiternos in me suscitet concupiscentias. Diligam te, quia prior dilexisti me.

O pelagus sanctæ dilectionis atque dulcedinis! Deus meus, vani et tribue te animæ meæ. Da ut integro corde, pleno desiderio, flammantique affectu jugiter aspirem ad te, et suavissime respirem in te, te omni creaturæ præferam, propter te omni transitoriæ delectationi renuntiem, o vera et summa exaltatio mea!

O supereffluens abyssus divinitatis! trahe et immerge me in te, totam affectionem cordis mei, ita abripe et tibi applica, ut ipsa ad cætera omnia sit prorsus exanimis. O dilecte mi, dilecte votorum meorum! concede ut te inveniam, inventumque teneam, et brachiis spiritualibus arctissime constringam. Te desidero, ad te anhelo, o beatitudo æterna! Utinam te mihi dones, et me tibi intima unias, atque mero divinæ charitatis totum inebries!

9. MEUM EST ARGENTUM,] primo, q. d. Ne obtendatis in fabrica templi vestram inopiam, ego spondeo me vobis opes ad illam affatim suppeditaturum; meum est enim omne aurum et argentum, ac proinde cuilibet illud distribuo.

Secundo, et magis connexe ad sequentia, q. d. Vos doletis de exilitate et vilitate fabricæ, quod non possitis æquare magnificentiam Salomonis, qui abundavit auro et argento. Verum scitote me hæc non quærere, nec iis indigere; meum enim est omne aurum totius mundi. Ex auro ergo magnificentiam fabricæ non æstimate, sed ex sanctitate et magnificentia sacerdotum et populi, qui templum hoc sunt frequentaturi. Ecce ego mittam Christum sacerdotem magnum, qui templum hoc vestrum sua præsentia, doctrina et miraculis magis ornabit, et magnificentius reddet quam omne aurum quo suum templum Salomon opplevit. Ita Hugo, Clarius, Vatabl. Burgensis, Emmanuel, Mariana et Galatin. loco supra citato. Est παρρησία, sive Concessio rhetorica. Similis est Psalm. 49. 12. *Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus;* et Isaiæ 1. 11. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum.*

Tertio, alii sic exponunt, q. d. Licet vos sitis pauperes, ego tamen, qui sum ditissimus, tantum vobis auri et argenti in templi fabricam dabo, ut major sit ejus gloria et opulentia quam fuerit templi Salomonici. Ita Theodor. Remig. Haymo, Lyran. et Ribera. Verum hoc non videtur verum, quia Salomonis fabrica fuit splendidissima, nec appositum, quia fabricam

hanc præfert fabricæ Salomonis, non propter aurum sed propter Christum, uti mox patebit.

Notat Anastasius Nicænus quæst. 9. in Script. hisce Aggæi verbis: *Meum est argentum*, ab insipientibus additum fuisse: *Cui voluero dabo ipsum. Nam nullus*, inquit, *qui ex bellis, cædibus, furtis, perjuriis, rapinis, munerumque corruptelis et injuriis opes collegit, potest dicere se per eum esse ditatum, sed per peccatum maligni.* Quocirca Lucianus in Timone, satyrice inducit Plutum, auri et argenti deum, cum a Jove, quasi a Deo optimo et æquissimo, ad quempiam mittitur, quasi claudum ægre et tarde progredi; cum vero a Dite, infernorum præside, aliquo amandatur, rectis pedibus, quasi explicatis alis illico advolare: *Nam et ipse*, inquit, *opum largitor est, ac magna donans, id quod ipso etiam nomine declarat.* Nimirum magis ditantur subinde qui diabolo serviunt quam qui Deo, utpote qui per usuras, rapinas, fas et nefas aurum coacervant, nulla conscientiæ habita ratione; sed tamen nec hi ditantur sine Deo, saltem permittente, qui potest ad libitum iis lucra et opes auferre, easque viris piis consignare, uti non raro facit. Nam

De male quæsitis non gaudet tertius hæres.

Trop. *argentum* sunt Dei lex et doctrina, item gratiæ et dona quibus Ecclesiam ditat et ornat. Ita S. Ambr. l. 3. ep. 12. Alb. Rup. ac S. Hier. quem audi: *Ego*, inquit, *argentum, quo domus Dei ornatur, existimo eloquia Scripturæ, de quibus dicitur* Ps. 11. 7. *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ purgatum septuplum.* Sic Apost. 1. Cor. 3. v. 12. docet sanctos ædificare super fundamentum *Christi aurum, argentum, lapides pretiosos; ut in auro sensus occultus sit, in argento sermo decens, in lapide pretioso opera Deo placentia. His metallis illustrior fit Ecclesia Salvatoris, quam quondam Synagoga fuerat.*

Rursum S. Aug. hom. 30. inter 50. hinc validum telum torquet in avaros pro eleemosyna. Si, inquit, Dei est argentum et aurum, ergo cum jubet ut ea aliis communices, de re sua jubet; et cum facis eleemosynam, facis de re ejus qui jubet ut facias, non de re tua. Addit Deum liberalibus dare aurum ad exercitationem humanitatis, avaris ad supplicium cupiditatis: *Deus*, inquit, *vere et proprie suum dicit esse aurum et argentum, quod et largissima bonitate condidit, et justissimo administrat imperio, ut sine ipsius nutu ac dominatu nec mali, nisi ad avaritiæ supplicium, nec boni, nisi ad usum misericordiæ, possint habere aurum et argentum.* Facit ergo ut *copia ejus non extollat bonos, nec lædat inopia; malos autem, et cum offertur excæcet, et cum aufertur excruciet.*

10. MAGNA ERIT GLORIA DOMUS ISTIUS NOVISSIMÆ PLUS QUAM PRIMÆ.] *Magna*, id est major. Hebræi enim carent gradu comparativo, et ejus vice utuntur positivo cum præpositione מן *min*, id est præ, plusquam, q. d. Majus et gloriosius erit hoc templum posterius quod vos pauperes fabricatis, quam fuerit primum Salomonis, licet gloriosum auroque fulgidum; quia scilicet Christus, qui est gloria et splendor Patris, ac consequenter urbis et orbis, in hoc vestro templo offeretur Patri in festo Purificationis, docebit, sæpe versabitur, miracula patrabit, instituet novam legem gratiæ, et fundabit novam Ecclesiam quæ recta ducit ad cœlum. Christum enim hic vocari gloriam domus, id est templi secundi, patet ex v. 8. ubi ait: *Movebo omnes gentes, et veniet Desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria*, q. d. Desideratus cunctis gentibus, id est Messias rex, quem exspectatis, qui commovebit et sibi subiget omnes gentes, sua præsentia et magnificentia domum istam gloria implebit.

Est hic duplex quæstio: Prior cum Judæis, posterior cum Christianis.

Prior est: An ex hoc loco solide demonstrari possit Messiam jam venisse? Asserunt Christiani, negant Judæi. Probant Christiani hoc argumento: Aggæus ait Christum fore gloriam templi secundi, ideoque majorem fore gloriam templi secundi quam fuerit primi Salomonici: ergo Christus venit, et natus est stante templo secundo, adeoque in eo versatus est et docuit, itaque ei gloriam hanc tantam consignavit. Nam quoad aurum, opes et cætera, certum est gloriosius fuisse templum primum Salomonis secundo Zorobabelis: idque admittunt Judæi, imo asserunt ipsimet quinque res nobilissimas fuisse in templo primo, quibus caruit secundum; scilicet arcam testamenti, Urim et Tummim, ignem cœlestem, prophetiam, et Deum sedentem in propitiatorio, indeque oracula reddentem. Judæi ut hoc telum effugiant, versant se in omnes partes, tricantur; sed nodum non extricant. Primo, aliqui respondent hic agi, non de templo secundo Zorobabelis, sed de tertio quod ædificabit Messias, quem ipsi exspectant: illius enim gloriam majorem fore quam fuerit templi Salomonici. Verum hoc repugnat Prophetæ, qui demonstrans templum secundum, ait: *Magna erit gloria domus istius*, quam scilicet tu, o Zorobabel, et Jesu nunc cum populo ædificatis. Pronomen enim *istius* non potest demonstrare templum Messiæ, quod nondum inchoabatur, imo per multa sæcula futurum non erat.

Recentior quidam Judæus, nomine Barbanella, ut hoc argumentum declinet, aliter dispungit, scilicet disponit hypocolon post *istius* sensumque hunc dat. Magna erit gloria domus istius, quam vos, o Judæi, cum Zorobabele nunc ædificatis, *et*, repete τὸ *magna* id est major, erit gloria domus novissimæ, id est, templi tertii et ultimi quod ædificabit Messias, quam fuerit primæ. Dicunt enim Judæi tria sibi fuisse templa promissa, primum Salomonis, secundum Zorobabelis, tertium Messiæ magnificentissimum; quod exspectant. Verum hoc violentum esse, et textum pervertere patet, primo, ex eo quod hic unica sit sententia continua, qua Propheta comparat et præfert secundam domum, id est templum Zorobabelis, primæ Salomonis; Barbanella autem facit duas sententias, duasque comparationes: unde juxta eum deberet interseri conjunctio *et*, vel *item*, aut conjunctio *sed*; multaque alia addenda essent, nimirum hæc, *sed major*, vel *maxima* erit gloria domus novissimæ quam fuerit primæ.

Secundo, deberet esse accentus *zakeph*, id est hypocolon, inter τὸ *istius* et τὸ *novissimæ*: hic autem accentus non est in Hebræo: ergo est una continua sententia, non duæ.

Tertio, quia Sept. Chald. Syrus et alii passim vertunt ut Noster, per unicam sententiam, non duas. Ita et

veteres Rabbini apud Galat. lib. 4. cap. 9. quin et Salomon, R. David, aliique recentiores.

Quarto, idipsum clarum est ex toto capitis contextu et decursu. Nam hisce verbis Deus consolatur Judæos pusillanimes, ex quorum sententia dicit ver. 4. *Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? et quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?* Hos consolatur et animat ad pergendum in fabrica templi, elidens hanc pusillanimitatem, promittensque majorem fore gloriam domus istius posterioris quam fuerit primæ. Unde statim subdit: *Et nunc confortare, Zorobabel, etc. adhuc unum modicum, etc. et veniet Desideratus cunctis gentibus* (puta Messias, qui in templo hoc versans, docens et miracula faciens, majorem dabit templo huic secundo gloriam, quam Salomon omni sua pompa dederit primo) *et implebo domum istam gloria. Magna* (id est, major) *erit gloria domus istius novissimæ plus quam primæ.* Quæ ultima verba plane ad verbum in Hebræo respondent pusillanimitati, et verbis querulis Judæorum vers. 4. *Quis in vobis, etc. vidit domum istam in gloria sua prima?* Hebraice est, את הבית הזה בכבדו הראשון *et habbait hatse bibcodo hariscon.* Hic enim iisdem per eadem respondet dicens, et opponens promittensque contrarium, scilicet, גדל יהיה כבד הבית הזה האחרון מן הראשון *gadol iie kebod habbait hatse haacharon min hariscon*, id est, major erit gloria domus istius novissimæ quam primæ. Ubi plane duas tantum ponit domos, id est templa, scilicet priorem Salomonis, et posteriorem Zorobabelis, unamque cum altera conferens, imo præferens, dicit, quod posterior priorem in gloria superabit. Impertinens ergo hic est mentio et sermo de tertia domo, id est, templo Messiæ, quæ prorsus alia erat futura, eaque post multa sæcula, quam nec Zorobabel, nec quis præsentium tunc Judæorum erat visurus, ut de ea gauderet, itaque præsentem mœrorem dispellere posset. Confirmatur quia opponit *haacharon* voci *hariscon*, id est, domum posteriorem domui priori, tam hic quam v. 4. ergo duas tantum agnoscit hic domus, non tres.

Dices: Cur ergo apponit articulum *he* demonstrativum, dicens *haacharon?* q. d. Illa domus, scilicet tertia Messiæ. Nam si de eadem domo Zorobabelis ageret, suffecisset articulus præpositus voci *bait* et pronomini *ze;* ait enim הבית *habbait*, הזה *hatse*: ecce duo articuli; cur tertium apponit, dicens האחרון *haacharon?* Resp. Id facit, primo, ut designet domum hanc posteriorem fore illustrissimam per Messiam, ut omnes illam digito demonstrent et ore celebrent, dicentes: Hæc est illa, illa, inquam, uti secunda et ultima, ita eximia, magnifica, divina, domus Messiæ nostri.

Secundo, id facit ut τὸ *haacharon* opponat *hariscon*, id est, priori posteriorem. Cum enim prior domus habeat articulum *he*, decet ut et posterior, quæ illustrior est futura, eumdem habeat. Adde, *he* determinat τὸ *domus*, et significat domum hanc non tantum esse secundam, sed et fore novissimam, sive ultimam, q. d. Hæc domus quæ erit novissima. Sic Itali dicunt, *Alessandro il Magno*, *Tolemeo l' ultimo*, ut per articulum *il* designent se de Alexandro, non quovis, sed Magno; de Ptolemæo, non primo, sed ultimo loqui. Sic et Franci dicunt: *Alexandre le Grand*, *Ptolémée le Dernier*. Sic et Græci: Οὗτος ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη, *hic est virtus Dei quæ vocatur magna*, Act. 8. 10. Sic et Flandri, Germani aliique plures. Denique Hebræi solent multiplicare articulos per pleonasmum, uti hic ad *habbait* addunt *hatse*, q. d. Hujus, hujus

Tertio, resp. τὸ *hariscon* proprie non referre *habbait*, id est, domum, sed *kebod*, id est, gloriam. Unde Sept. diserte vertunt: Διότι μεγάλη ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην, id est, *magna erit gloria domus istius novissima quam prima.* Loquitur enim de templo Salomonis et Zorobabelis, quasi de uno et eadem Dei domo: quia una alteri successit, eidemque loco inædificata est; ac ei dicit, quod gloria posterior, puta domus Zorobabelis, sit futura major gloria priori, puta domus Salomonis. Et hoc ad punctum respondet querulis Judæorum verbis Hebraicis v. 4. *Quis est qui vidit, etc. domum istam in gloria sua prima?* q. d. Quis vidit gloriam priorem prioris templi Salomonici? nonne dolet et gemit, quod hæc posterior gloria domus posterioris longe illi sit impar? At sumat animos: ego enim promitto me facturum, ut gloria posterior priorem superet. Itaque articulus *he* hic iteratur, quia proprie non respicit *bait*, id est, domum, sed *kebod*, id est, gloriam, quæ major futura erat posterior quam prior, id est, in posteriori templo Zorobabelis, quam fuerat in priori Salomonis, ideoque articulo *he* addito, eam quasi illustrem et inauditam demonstret. Figmentum ergo Judæorum est plane contrarium contextui, quod distinguat hic Propheta tria templa, eaque invicem opponat; cum clarum sit, non nisi posterius opponi et præponi priori. Unde Noster non tam verbum verbo, quam sensum sensui fideliter reddens, clare vertit: *Magna erit gloria domus istius novissimæ plus quam primæ.* Hebræi enim gloriam vocant gloriosam fabricam templi, hoc est, ipsum gloriosum templum. Templum autem posterius, sive novissimum, Zorobabelis gloriosius fuit primo Salomonis. Unde Isidor. Pelus. l. 4. epist. 17. legit: *Et erit gloria domus hujus ultima supra primam;* et ex τῷ *ultima* revincit Judæos, exspectantes aliud, et posterius a Messia templum. Si enim fuit ultima, ergo post illam jam a Tito dirutam, non est exspectanda alia.

Denique gloriam hanc majorem explicat Propheta, dicens: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram, et veniet Desideratus cunctis gentibus*, id est, Messias, uti explicant non tantum Catholici, sed et veteres Rabbini apud Galat. l. 4. 9. Inter quos R. Akiba sic explicat, q. d. *Adhuc usque ad Messiæ revelationem modicum tempus restat.* Ergo jam pridem venit Messias. Nam ab hac Aggæi prophetia usque nunc, elapsa sunt duo millia annorum et amplius, quod sane non modicum, sed nimis longum est tempus. Adde, Judæis in Script. non nisi duo promitti templa, unum Salomonis, alterum Zorobabelis: quo per Titum et Romanos *destructo, erit in templo abominatio desolationis, et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio*, ait Daniel cap. 9. 27. Frustra ergo Judæi exspectant tertium templum sub Messia, præsertim cum ipsi sæpius, puta sub Adriano Imp. Constantino et Juliano Apostata, eo concedente, imo urgente, conati fuerint reædificare; sed incassum et eventu infelici. Nam ignis partim cœlo de-

missus, partim e fundomentis erumpens, fabricantes eum fabrica consumpsit, uti narrat S. Chrys. orat. 3. contra Judæos Baron. Euseb. libr. 10. Histor. c. 37. et sequenti. Socrates l. 3. c. 17. Theod. l. 3. Histor. c. 17. Sozom. lib. 5. 21. ut alii. Necesse est ergo Christum venisse durante secundo templo, in eoque versatum esse, uti versatum docent Evangelistæ, ac proinde frustra, quasi adhuc venturum, exspectari a Judæis; explosa itaque violenta et contorta hæc expositione, imo fictione.

Secundo, R. Salomon concedit hic agi de secundo templo, sed respondet, majorem illius gloriam fuisse quam primi, non quod in eo versatus sit Christus, sed quod plures annos durarit quam primum. Primum enim, inquit, duravit annos 410. secundum vero 420. *Spectatum admissi risum teneatis amici*. Egregiam sane tandem et gloriam secundi templi, Prophetæ cothurno dignam, quod in tot sæcula steterit decem annos amplius secundum templum quam primum. Plusculos illi dat Josephus. Nam lib. 10. Antiq. 10 primum templum stetisse ait annos 470. secundo vero annos 639. assignat lib. 7. Bulli c. 10. Sed error est in numeris; nam juxta veriorem chronologiam primum templum duravit annos 426. secundum vero stetit ab initio regni Darii Hystaspis, usque ad Titum et Vespasianum, qui illud everterunt annis 588. Vide tabulam chronologicam quam præfixi Genesi. Duravit ergo secundum amplius quam primum, annis 162. Verum hisce annis sæpius fuit pollutum, ut profanatum: primo, ab Antiocho Epiphane 1. Machab 1. Secundo, a Pompeio, teste Josepho lib. 14. Antiq. 8. Tertio, a Cassio, teste eodem Josepho c. 13 et tandem a Tito et Romanis plane cum urbe et gente excisum. Quocirca vere de eo dictum est 1. Machab. 1. 41 *Sanctificatio ejus desolata est sicut solitudo*: et v. 42. *Secundum gloriam ejus multiplicata est ignominia ejus*. Illi ergo anni templo non fuerunt ad gloriam, ut ait Aggæus, sed ad ignominiam. In hac glorientur Judæi: sicuti multa verius gloriantur, ut hæreticis exprobrant Picardi Bohemi orthodoxi furum patibulum apud eos diutius stetisse, et antiquius esse Ecclesia et fide Hussitica ut Lutherana. Secundo, Aggæus non meminit durationis, vel temporis; nec in eo præfert secundum templum primo: sed in eo, quod ad illud veniet Desideratus cunctis gentibus, puta Messias, qui templum implebit sua majestate et gloria. Tertio, quæro quando in secundo templo illa commotio est facta, de qua inquit Aggæus vers. 7. *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram, et mare et aridam*, nisi in Christo? Hinc liquet quam frivolum sit R Salomonis commentum.

Tertio, R. David aliud effugium quærit. Dicit enim, majorem gloriam fuisse secundi templi quam primi, eo quod multæ gentes confluxerint ad secundum templum, in eoque sua dona obtulerint Deo: sed pariter multæ, imo plures, confluxerunt ad primum. Salomon enim ejus fabricator fuit potentissimus et nominatissimus inter gentes, omnesque populos vicinos vel habuit subjectos, vel fœderatos. Illi ergo venientes ad Salomonem, veniebant pariter ad templum, adeo ut et Regina Saba hac fama et gloria excitata, eodem venerit: quin et classes Salomonis navigantes in Ophir, inde Indos advehebant in Jerusalem. Secundo, Gentes magis profanarunt et conspurcarunt templum secundum quam honorarunt, uti de Antiocho, ejusque posteris, Pompejo, Cassio et Tito jam ostendit. Tertio, quæ commotio facta est in cœlo, terra, mari et arida, nisi tempore Christi et propter Christum? Porro fabella est Judaica, quam recenset Theod. gentes vicinas mutuis bellis et cædibus se confecisse, earumque spolia et opes Deum dedisse Judæis ædificantibus templum, hancque esse majorem secundi templi gloriam. Hujus enim historiæ nec Josephus, nec quis alius meminit. Plura vide apud Galatin. lib. 4. cap 9. et 10. Adrianum Finum lib. 5. Flagelli Judæorum cap. 2. et Paulum Burgensem hic additione tertia et Lyran.

Posterior quæstio est cum Christianis nonnullis, qui concedunt quidem præcipuam gloriam secundi templi fuisse Christum: addunt tamen illud idem quoad fabricam, licet vilius fuerit Salomonico, quatenus restauratum fuit a Zorobabele, tamen quatenus idem redintegratum fuit ob Herode, augustius fuisse Salomonico, ideoque dicere hic Deum: *Meum est argentum, meum est aurum*, quo scilicet vos templumque ditabo magis quam ditavi Salomonem. Pro quo nota: Herodes Ascalonita, qui fuit infanticida et persecutus est Christum, cum ex Judæorum prophetiis, præsertim ex illa Jacobi Genes. 49. 10. *Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium*, intelligeret adesse tempus Messiæ regis Judæorum (videbat enim defecisse sceptrum de Juda, et in se alienigenam, puta Idumæum, esse translatum) credere ut sperare cœpit se fore Messiam, ex adulatione quorumdam Pharisæorum. Quocirca ut a populo talis haberetur, diruto templo Zorobabelis, eodem loco aliud magnificentissimum extruxit, cœptque anno 18. regni sui, et per 8. annos illud ædificavit, quo toto tempore, ait Joseph libr. 15 Antiq. 14. nunquam interdiu pluit. Porro hoc ejus templum fuisse magnificentius Salomonico, Ribera probare contendit. Primo, ex eo, quod Salomonis templum habuerit in longitudine 70. cubitus, Herodis vero centum. Secundo, quia Herodes lapides candidos firmissimos, longos 25 cubitos, et latos 12. fabricæ suæ adhibuit, eosque solide et affabre ferro compaginavit. Tertio, quia templum crustis aureis gravissimis obtexit, quibus exterius circumquaque tectum, ad primus solis ortus igneo splendore radiabat, ut, cum illud intuerentur spectantium oculi, quasi solis radiis repercussi avarterentur. Quarto, quia vallem profundissimam vicinam monti templi coæquavit, in eaque fecit templi atrium: unde illam ingentibus columnis 162. æque ac porticibus exornavit. Quinto, quia ad atrium primum sacerdotum, et secundum laicorum qui mundi erant, adjecit tertium, in quo degerent immundi et Gentiles. Hæc omnia habet Josephus loco citato, et Josippus filius Gorionis lib. 5. c. 26. Addit Ribera hæc non debere mira videri, quia licet Salomon esset ditissimus et gloriosissimus, tamen Herodes quoque potentissimus per Romanorum et Augusti amicitiam evaserat. Unde ad hanc fabricam maximas opes collegit ut exhausit. Insuper saxa aliaque opportuna ad fabricam, ex diruto Salomonis et Zorobabelis templo usurpavit: vasa utiam aurea et argentea Salomonis, quæ abstulerat Nabuchodonosor, templo restituit. Cyrus, 1. Esdræ cap. 1.

et 6, ac licet ea rapuerit Antiochus Epiphanes 1. Machab. 1. 23. tamen ea restituerunt Machabæi, 1. Machab. 4. 49. Idque ex auro, teste Josepho l. 12. Antiq. c. 11. Idem cum Ribera sentire videntur S. Hieronym. et S. Chrysost. demonstrat. quod Christus sit Deus, t. 5. decepti auctoritate et verbis Josephi, cujus fides hic, ut et alibi, vacillat.

Verum hæc sententia in duobus errat. Prius, quod certo asserat Herodem plane diruisse templum Zorobabelis. Hoc enim valde dubium est, et a multis falsum censetur: sic enim prorsus aliud exstitisset templum, novum, inquam, tam distinctum a templo Zorobabelis, quam hoc distinctum erat a templo Salomonis; esto in eodem situ omnia tria fuerint exstructa, et sic falsum esset quod ait hic Propheta, scilicet gloriam templi Zorobabelis fore Christum, cum in eo versatus non sit Christus, sed in novo templo quod Herodes exstruxit. Herodes ergo tantum ampliavit templum Zorobabelis, illudque suo inclusit, ac *antiquis fundamentis reliquis a templo Salomonico solutis nova imposuit, super quæ templum erexit longitudine centum cubitorum, latitudine centum, altitudine centum viginti*, ait Joseph. 15. Antiq. 14. cum Zorobabelis templum tantum sexaginta cubitos haberet in latitudine, et totidem in altitudine. Ergo Josephus tantum asserit, Herodem solvisse fundamenta templi Salomoniei, non vero asserit eum diruisse templum Zorobabelis. Hæc enim fundamenta Salomonis conservabant Judæi, tum in veteris templi memoriam tum sperantes super illis quandoque templum restaurandum fore, quod ad primævam Salomoniei magnificentiam accederet. Unde non permiserunt Herodem ea solvere, donec prius materiam omnem pro nova fabrica necessariam apparasset. Idem clare docet Hegesippus lib. 1. de Excidio Hierosol. et ex eo Genebrardus lib. 2. Chronolog. Mansit ergo templum Zorobabelis, licet ampliatum et ornatum ab Herode, usque ad Titum, in eoque versatus est Christus, qui ei gloriam omnem conciliavit. Alioqui enim falsum esset oraculum Aggæi: *Magno erit gloria domus istius*, quam scilicet tu, o Zorobabel, cum tuis ædificas; non alterius quam ædificabit Herodes. Adde aliquos de fide Josephi hic dubitare, imo Baron. anno Christi 31. ait eum sibi contradicere, dum l. 15. Antiq. c. 14. insinuat integrum templum Zorobabelis ab Herode fuisse demolitum, cum tamen idem l. 20. Antiq. 8. asserat porticum Salomonis intactam permansisse. Unde et Rabbini duo tantum templa agnoscunt, Salomonis scilicet, et Zorobabelis; Herodiani non meminerunt. Et Sanchez in c. 1. Zachar. ait errare Josephum, dum innuit ab Herode dirutum esse templum Zorobabelis; et hoc loco idem multis demonstrat. Certe sæpe vacillat fides Josephi, docet Baron. tom. 1. in Apparatu. Hegesippus quoque vetus et gravis auctor l. 1. c. 25. docet Herodem non tam novum condidisse templum quam vetus ornasse.

Posterior error est quod dicant templum Herodis quoad fabricam augustius fuisse Salomonico, cujus opes et gloriam adeo celebrat Script. et tota antiquitas, illudque habuit pro orbis miraculo. Ecquid fuit Herodes ad Salomonem? inquit Rupert. Sane Judæi qui hoc loco tantopere stringuntur, veritate tamen clara coacti confitentur templum secundum longe impar fuisse primo in structura, pretio et gloria. Rursum Joseph. lib. 15. Antiq. cap. 14. docet domum regiam, quam Herodes sibi ædificavit, magnificentiorem fuisse templo ab eodem ædificato. Quis autem dicere audeat Herodis regiam templo Salomonis fuisse magnificentiorem, cum ei ne templum quidem ab Herode constructum ullo modo conferri, nedum præferri possit? inquit Vilalpando parte I. Apparatus l. 2. cap. 5. Denique clarus est textus Script. 1. Paral. 22. 14. ubi David recenset opes quas collegerat pro fabrica templi, et Salomoni reliquit: *Præparavit*, ait, *impensas domus Domini, auri talenta centum millia, et argenti mille millia talentorum etc.* Jam centum millia talentorum auri, faciunt mille et ducentos milliones aureorum Francicorum: tantumdem faciunt mille millia talentorum argenti. Talentum enim auri Hebræum continebat tria millia siclorum, id est, semunciarum auri, quæ efficiunt duodecim millia coronatorum Francicorum. Talentum vero argenti continebat tria millia siclorum argenti, quæ efficiunt tria milliorum florenorum Brabanticorum, quorum duos cum dimidio continet scutum, seu aureus Romanus, uti ostendi tractatu de mensuris, in fine Pentateuchi. Universim ergo reliquit David Salomoni pro fabrica templi, bis mille et quadringentos milliones aureorum quantum auri vix est in tota Europa. Unde tot milliones habere potuisset Herodes? Porro hoc aurum pene totum disperiit, vel incendio, vel rapina, Chaldæorum. Rursum Salomon in fabrica templi habuit septuaginta millia eorum qui onera portabant, et octoginta millia latomorum, absque præpositis numero trium millium et trecentorum: *Præcepitque ut tollerent lapides grandes, lapides pretiosos in fundamentum templi*, uti dicitur 3. Reg. 5. 16. Quid ad hæc Herodes? qui tantum decem millia artificum ad fabricam adhibuit, et mille dumtaxat plaustra ad lapides convehendos, teste Josepho loco citato. Insuper Herodes peracta fabrica templi rogatus a populo ut porticum Orientalem Salomonis pariter instauraret, abnuit, quod illa porticus tempore longo et pecuniis plurimis indigeret, ait Josephus l. 20. Antiq. cap. 8. Quomodo ergo templum Salomonis æquavit, qui unam ejus porticum instaurare non potuit? Sed esto daremus templum Herodianum fabricæ magnificentia superasse Salomonicum, quod tamen est incredibile; illud certe hic impertinens est. Aggæus enim gloriam templi secundi non assignat aliam quam Christum, dicens: *et veniet Desideratus cunctis gentibus, et implebo domum istam gloria.* Omnis enim gloria auri et argenti, id est, terræ albæ et rubræ, præ Christo Deo et Domino universorum, exilis est, imo nulla.

Dico ergo gloriam secundi templi de qua hic prophetat Aggæus, esse Messiam sive Christum. Quanta enim fuit gloria templi, quod in eo Christus Dei filius puer Deo sit oblatus, quod ibi in medio Doctorum sederit, quod in ejus pinnaculo a diabolo sit tentatus, quod in eo docuerit et enarraverit abscondita a constitutione mundi. Sicut enim gloria templi Salomonici fuit, quod in eo Dei majestas apparuerit velans se nube: ita major gloria templi secundi fuit, quod in illo eadem majestas non tantum velata, sed reipsa unita carni et corporata, visibilem et conspicuam se exhibuerit. Hoc est quod jubilans canit Malachias c. 3. 1. *Et statim veniet ad templum suum dominator*

quem vos quæritis, et Angelus testamenti quem vos vultis. Insuper eximia gloria templi secundi fuit, quod in eo per Christum non tantum peracta sint mysteria Verbi incarnati, nostræque redemptionis et salutis, sed etiam primi fideles, et Apostoli adunati sint, jactaque prima Ecclesiæ Christianæ fundamenta, juxta illud Isaiæ cap. 2. 3. *De Sion exibit lex.* Christus ergo suam Ecclesiam inchoavit in templo hoc Sionis, a Zorobabelo fabricato. Ita Rupert. Hugo, Burgens. Clarius, Vatabl. et alii. Quocirca allegor. Cyrill. Alex. quem citat noster Turrianus, lib. 2. pro epist. Pontif. cap. 20. censet Aggæum hic loqui de templis Ecclesiæ Christianæ, quæ superant templum Salomonis, tum numero, quia plurima per totum orbem; tum gloria, præsertim quia in iisdem habemus eumdem Dei majestatem velatam in Eucharistia, juxta illud Malach. 1. 11. *In omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda*, hebr. מנחה *mincha*, id est, sacrificium farreum, sive panis, qui est materia Eucharistiæ.

Anagog. major est gloria novi templi quam veteris, hoc est, major est gloria Ecclesiæ quam Synagogæ, Evangelii quam legis, Apostolorum quam Prophetarum, uti docet Apostolus 1. Corinth. 3. Idque maxime patebit in cœlo; ubi ex vivis et electis Ecclesiæ lapidibus templum mysticum, sanctum et gloriosum Deo construetor. Ita S. Hier. Albert. Remig. Hugo hic, et S. August. lib. 18. Civitat. 35. et S Ambros. lib. 5. epist. 12. qui videntur censere hunc sensum esse litteralem; sed revera est mysticus Denique major est gloria domus secundæ quam primæ. Id est, Ecclesiæ triumphantis quam militantis, imo illi propria est gloria et corona, sicut huic propria est lucta et victoria.

Symbolice, domus prima est status hominis creati: secunda est status ejusdem post lapsum reparati et restaurati: illa est creationis, hæc redemptionis: illa Adæ, hæc Christi; illa innocentiæ, hæc patientiæ: illa paradisi, hæc peregrinationis et exilii. Docet enim Apostolus Rom 5. v. 15. et seq. majorem gloriam, id est, gratiam, datam esse homini lapso per Christum, quam fuerit data Adæ in paradiso.

Tropol major est virtus pœnitentiæ post lapsum, quam innocentiæ ante lapsum: major est Paulus, quam Saulus; major et Magdalena lapsa et pœnitens, quam virgo et innocens: major Petrus negans Christum, et plorans, quam eum confitens, et de constantia suo præsumens: *Plerumque*, ait S. Gregor. lib. 3. Pastor. admon. 29. *Deo gratior fit amore ardens vita post culpam, quam securitate torpens innocentia.*

Dabo pacem.] Ribera accipit de pace et copia rerum, quam habuit Herodes ad instaurandum templum Zorobabelis. Verum hic agitur de templo Zorobabelis, non Herodis. Animat enim Aggæus Zorobabelem et populum, ne metuant Darium, Samaritas, et alios hostes: Deum enim effecturum, ut faveant fabricæ, aut certe eam non impediant. Idipsum enim præstitisse Deum, patet 1. Esdræ 6. 14. ubi recensitis litteris Darii jubentis instaurari templum, subdit Esdras: *Seniores autem Judæorum ædificabant, et prosperabantur juxta prophetiam Aggæi Prophetæ*, utique non aliam, quam hanc: *Dabo pacem*, id est prosperitatem. Sensus ergo est, ut ait S Hieron. *Quia scio ad ædificationem inclytæ domus et quæ superaturo sit domum pristinam, nihil ita facere, ut pacem; ideirco et hanc spondeo: dabo enim in loco isto pacem.* Tropol. faciam *ut pax, quæ exsuperat omnem sensum, custodiat domum meam, et sit in pace locus meus.* Nihil enim ita necessarium volenti proficere in virtute, et construere domum perfectionis, ac quies conscientiæ et pax animæ. Hujus rei symbolo et typo rex Salomon, id est, pacificus, in plena pace fabricavit templum, quod David ob bella continua fabricare non potuit. 1. Paral. 22. 8. Ita quoque Theodor. Haymo et Hugo.

Secundo et potius, *dabo pacem*, id est, benedictionem et omne bonum, *in loco isto*, per Christum: Christus enim docens in templo evangelizavit, et dedit pacem credentibus sibi. Unde Angeli in Christi ortu cecinerunt: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax*, Lucæ 2. Et hanc pacem quasi summum bonum, Christum e cœlis in terras allaturum prædixit Isaias cap 2. 4. et c. 11. 6. Hæc enim pax concordat mentem cum Deo, et consequenter cum proximis, æquo se secum, ut suppressis concupiscentiarum motibus, ratio et spiritus carni, sensibus et membris omnibus dominetur: quo fit ut fidelis inchoet hic vitam cœlestem, beatam et angelicam. Ita S. Hyeron. Hugo, Lyran. hic, et S. August. libr. 18. de Civit. cap. 48. In hac pace, puta in mente pacata, quasi in templo suo habitat Deus, juxta illud Psalm. 75. 3. *Factus est in pace locus ejus, et habitatio ejus in Sion.* Unde Septuag. hoc loco vertunt: *Dabo pacem, dicit Dominus omnipotens, et pacem animæ in acquisitionem omni condenti, ut suscitet templum istud.* Sic enim habet editio Romana, licet Regia tantum habeat: *Dabo pacem, dicit Dominus exercituum.* Quocirca S. Ambros. scribens in hunc Aggæi locum, in fine tomi 2. majorem gloriam domus novissimæ quam primæ intelligit pacem: *Pax enim*, ait, *et tranquillitas animæ super omnem domus gloriam est, quia pax superat omnem sensum.* Philip. 4. *Hæc est pax super pacem, quæ dabitur post tertiam commotionem cœli maris, terræ, deserti, quando destruet omnes potestates et principatus* in die judicii, etc. *Et sic erit pax per omnia, ut nullis obsistentibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis, fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum. Unde et od ipsum solum mystice dicitur: assumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum, quia te elegi. Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, tunc accipiet in se sicut signaculum Christum, id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem. Quoniam qualis cœlestis, tales et cœlestes. Et oportet nos portare imaginem cœlestis. id est, pacem.*

11. In vigesima.] Hæc Aggæi prophetia ordine est tertia. Primam enim accipit cap. 1. vers. 5. secundam hoc c. v. 2. tertiam hoc versu.

12 Interroga.] Duas quæstiones hic proponit sacerdotibus Propheta, ut ex earum responsis arguat Judæos de neglectu fabricæ templi. Prior est: si homo ferat carnem sanctam, puta Deo immolatam, in ora vestis, ejusque, scilicet vestis, non carnis, summitate, id est, extremitate, tangat panem, vinum, etc. numquid panis, vinum, etc. hoc contactu vestis sanctificabuntur? Respondent sacerdotes: Nequaquam; et bene: quia licet caro sanctificata, si tangat vestem, eam sanctificet, uti sancitur Levit. 6. 27. non tamen

ulterius, vestis contactu carnis sanctificata, si tangat panem, vinum, etc. in eo sanctitatem suam transfundet, eaque sanctificabit. Sanctificationem intellige legalem et cæremonialem legis veteris, qua res sancta separanda erat ab usu profano, Deoque danda et sancte tractanda. Applicat deinde responsionem suo scopo Propheta, dicens; *Sic populus iste, etc.* vers. 15. q. d. Sicut vestis tangens carnem sanctam non ita sanctificatur, ut possit sanctificare panem, vinum, vel homines se tangentes; ita pariter licet vos, o Judæi, sine templo habeatis altare, in quo victimas Deo offertis et consecratis, ut patet 1. Esdræ 3. 3. tamen hæ victimæ et carnes ibi immolatæ, esto tangentem et comedentem eas legaliter, id est, exterius et per modum cæremoniæ, sanctificent, neutiquam possunt ulterius vestras actiones et munera, resque omnes quas vos tangitis et tractatis, sanctificare, ac multo minus possunt internam inobedientiæ, et externam neglectus fabricæ templi impuritatem e vobis eluere, juxta illud Jerem. 11. 15. *Namquid carnes sanctæ auferent a te malitias tuas in quibus gloriata es?* Ne ergo vos excusetis, o Judæi, a fabrica, dicentes: Habemus templum, in eo offerimus victimas, quæ, dum eas offerimus, et comedimus, nos omnesque nostras actiones et opera sanctificant, et si quid in eis vitii aut peccati sit, abstergunt et emaculant. Neque enim piaculares vestræ victimæ mentem ab inobedientia et culpa expiare et expurgare possunt. Unde proponit secundam quæstionem, quæ magis stringit, aitque:

14. Si tetigerit pollutus in anima.] *Anima* per antiphrasim hebraicam hic ponitur pro cadavere, uti et Levit. 19. 27. Numer. 5. 2. et Numer. 21. 2. *Ne contaminetur sacerdos in mortibus*, Hebr. *in anima*. Vide ibi dicta. *Pollutus* ergo *in anima*, est pollutus ex contactu cadaveris, vel morticini, qui ex ritu legis veteris, Numer. 19. 13. et 22. omnia quæ tangebat, contactu suo polluebat et immunda reddebat. De hoc ergo ait: *Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his*, puta panem, vinum, etc. *numquid* panis, vinum, etc. ab eo tactum *contaminabitur? Et dixerunt* sacerdotes: *Contaminabitur* panis, vinum, etc. quæ pollutus tetigit: tangendo enim ea polluit et contaminavit. Jam applicat hoc modo: *Sic populus, etc.* q. d. Sic vos, o Judæi, quia immundi estis, tum ob alia peccata, tum præsertim ob inobedientiam et neglectum fabricæ domus meæ, pariter polluitis omnia quæ tangitis et tractatis, puta omnia munera et opera vestra, omnes fabricas, omnes actiones vestras: hasce enim continuo et perseveranter præfertis mihi et me e fabricæ, illisque intenditis, dum fabricæ meæ intendere deberetis. Hic ergo neglectus est circumstantia vitiosa, quæ influit in omnia opera vestra eaque vitiat et polluit. Ita S. Hieron. Bonum enim oritur ex integra causa, malum vero ex singulis defectibus, inquit Philosophus Ut enim opus sit bonum, debet habere omnes suas circumstantias requisitas, tam positivas, quam negativas: si vel una desit, desinet esse bonum, eritque malum. v. g. si quis studiosus, vel religiosus velit ire ad templum, et orare eo tempore, quo regula jubet ire ad scholas et studere, facit opus non bonum, sed malum: quia licet orare sit bonum, tamen eo tempore orare quo est studendum, est malum. Simili modo, licet fabricare domus, curare rem domesticam vel publicam, sit bonum; tamen id facere eo tempore quo fabricanda et curanda est domus Dei, uti vos facitis, o Judæi, est malum. Perperam ergo ex hoc loco et similibus Calvinus probat omnia opera infidelium et impiorum esse peccata, dum sic arguatur: Quidquid pollutus tangit, hoc polluit: atque peccatores sunt polluti: ergo quidquid tangunt et agunt, polluunt; ergo omnia eorum opera sunt peccata. Major enim in lege veteri vera erat in immunditia et tactu corporali dumtaxat, puta si pollutus corporaliter tangebat rem quampiam, illam corporaliter et legaliter polluebat, idque ex præscripto legis, quæ ita sanciebat: falsa vero est in immunditia spirituali, puta peccato. Non enim omnia quæ tangit peccator, hæc illico peccato inficit vel polluit: alioqui enim omnes res Turcarum et hæreticorum essent pollutæ, et peccato inquinatæ; sed tunc dumtaxat ea polluit, quando ea tangit contactu peccati, hoc est, quando iis utitur quasi mediis vel instrumentis ad peccandum: tunc enim peccatum, id est, voluntas peccandi, sua immunditia ea tangit, illamque affricat et aspirat, itaque ea polluit. Simili enim modo olim in lege veteri, pollutus ex contactu cadaveris omnia quæ tangebat, polluebat: quia censebatur hæc ejus pollutio et immunditia sparsa per totum corpus, itaque omnia tangere et polluere, quæcumque pollutus ipse tetigisset.

Moraliter ex hoc loco collige, sacerdotes impuros tactu altaris, vel calicis, aut rei sacræ non sanctificari; sed potius ea polluere et fœdare. Ita Theodor.

Hinc recte infert S. August. libr. contra Fulgentium Donatistam, cap. 16. et Nazianz. orat. 1. Apol. virtutem a vitio longe superari, vitiumque virtute esse potentius. Vitium enim suam malitiam tangenti illico communicat et affricat, facitque vitiosum: hoc autem non facit virtus. Age cum sancto, non idcirco sanctus eris: age cum improbo familiariter, illico improbitatem suam tibi afflabit: *Parum absinthii*, ait Nazianz. *amaritudinem suam melli celerrime impertit; cum contra mel ne dupla quidem parte copiosius dulcedinem suam absinthio infundat. Parvo lapide summoto flumen totum in pronum trahitur: ejusdem autem impetus firmissimo etiam aggere cohiberi vix potest.* Et S. Chrysost. *Multos*, ait, *sollicitat societas nefanda.* Tange picem, illico inquinaberis: tange saponem vel lixivium, non illico mundaberis, nisi ea diu multumque manus, vel corpus perfrices. Narrat Ælianus, libr. 13. Histor. Theodotam meretricem objecisse Socrati, quod ipsa omnes ejus discipulos ab eo alienare posset, et vocare ad se quocumque tempore vellet, cum Socrates ejus amasios ad se trahere nequiret, ac respondisse Socratem: *Bene quidem dicis, quia tu ad declivem tramitem omnes rapis; ego vero ad virtutem cogo, ad quam arduus et plerisque insolitus est ascensus.* Porro Donatistæ hoc loco abutebantur pro sua hæresi, scilicet sacerdotes impuros vitiare baptismum, nec quemquam recipere in eo gratiam, nisi baptizaretur a sancto, ex eo quod Aggæus hic dicat vers. 14. et 15. omne opus et oblationem polluti esse pollutam et contaminatam. Sed respondet S. August. loco citato, eos hoc testimonio contra se uti: *Si enim*, ait, *tactus sancti, immundi inquinamenta non tollit, vanum est quod geritur, quod conficitis, quod lavatis. Si tetigerit, inquit Aggæus, quod sanctum est creaturam panis, aut vini vel olei, sanctificabitur? Et responderunt*

sacerdotes: ***Non. Ubi est quod vos extollitis, quod sanctitatem vestram munditiam conferre jactatis? Tactus ille opera significat. Si sanctus, inquit, tetigerit immundum, non sanctificabitur. Si immundus tetigerit sanctum, inquinabitur, id est, facilius sanctus qui junctus fuerit genti huic pessimæ pessimatur, quam gens ista in melius commutetur; quia proclivius ad imitationem malorum curritur, quam ad virtutes bonorum animus excitatur: sicut melli plurimo parum absinthii injectum velocem amaritudinem trahit; mellis vero etiamsi duplum injiciatur, non poterit ejus obtineri dulcedo.*** Ita ipse ἱεροιογ. more suo. Vide eumdem post collationem contra Donatist. c. 20.

16. Et nunc ponite corda vestra a die hac et supra,] q. d. Considerate penuriem, sterilitatem, et adversa omnia quæ vobis acciderunt e die hac per omnes annos præteritos, quibus neglexistis fabricam templi, indeque discite non aliam illorum fuisse causam, quam hunc templi neglectum. Nam cum quilibet vestrum accederet ad acervum messis, qui videbatur daturus viginti modios frumenti, eum excutiens invenit tantum decem modios. Sic qui accedebat ad torcular plenum uvis, quæ daturæ videbantur quinquaginta lagenas vini, eas premens invenit tantum viginti. Cur hoc? quia ego exsufflavi vestras segetes et uvas, uti dixi cap. 1. 9. Nota: Vox *modios* non est in Hebræo, sed intelligitur, tamquam communis et ordinaria mensura frumenti. Ita Noster, Chald. Pagnin. et Vatabl. Sed Septuag. subintelligunt *sata*. Sic pro *lagenas* hebr. est פורה *pura*, quod Septuag. vertunt, *amphoras*; Chald. *dolia*; Pagnin. *batos*: Tigur. *urnas*. Proprie *pura* significat torcular: inde per catachresin significat mensuram ordinariam vini, quæ torculari expressa vase excipitur, qualis est lagena, amphora, etc.

18. Percussi vos ventu urente et aurugine.] Aurugo vitium est segetis, cum ex nimio humore pallescit, marcescit, tabescit, ut tandem grana in cinerem vertantur. Vide dicta Joel. 1. 4.

19. Ponite corda vestra ex die ista, et in futurum.] Hebraice ומעלה *vemala*, id est, *et super*, ut vertit v. 16. Jam *super*, id est, ultra, deinceps; sive futurum respicias, ut hic sive præteritum, ut v. 16. Sensus est, q. d. Jussi vos v. 16. considerare præteritos annos sterilitatis et adversitatis, quibus neglexistis fabricam templi; nunc pariter jubeo vos considerare annos futuros fertilitatis, et prosperitatis, ex eo quod fabricam templi resumpseritis: ut ex utrorumque annorum dissipari eventu et contraria sorte certe colligatis, non aliam causam adversitatis vestræ fuisse, quam neglectum templi: nec aliam causam vestræ felicitatis deinceps fore, quam curam et studium templi.

Disce hic prudentis esse considerare tempora, et præterita cum futuris conferre: tempus enim docet prudentiam. Unde Thales, rogatus *quid esset sapientissimum*, respondit: *Tempus: invenit enim omnia.* Ita refert Laert. libr. 1. de Vit. Philosoph. cap. 1. Hinc et Plutarch. in Pericle: *Tempus*, inquit, *omnium consiliariorum optimum*. Et Livius, decade 3. libr. 2. *Meliores*, ait, *prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit.* Et Menander:

Ducit ad lucem veritatem tempus.
Omnia detegens tempus ad lucem fert.
Nullus tempore melior consiliarius.

Denique Philosophus acute vereque dixit *veritatem esse filiam temporis*

A die vigesima et quarta noni mensis: a die, qua fundamenta jacta sunt templi.] Jam illa jaci cœperant ante decem annos, scilicet anno 2. Cyri, mense 2. die primo, ut patet 1. Esdræ 3. v. 8. et sequent. Sed per Cambysem inhibita fabrica, stetit opus usque ad Darium, quando prophetante Aggæo opus resumpserunt anno secundo Darii, die 24 mensis sexti: nimirum illo die cœperunt cædere ligna, convehere lapides omnemque materiam apparare, ita ut die 24. mensis noni, ut hic dicitur, circumquaque plane et perfecte jacerentur fundamenta, jampridem sub Cyro inchoata. Ita Arias, Ribera et alii, hæc loca, quæ antilogiam præ se ferunt, conciliant.

20. Numquid jam semen in germine est?] q. d. Nondum germinavit semen, ut ex germine copioso et luxuriante possitis conjicere et sperare copiosam messem: ego tamen ex nunc illam vobis, ob diligentiam quam præstatis in fabrica templi, promitto, quia semini vestro benedicam, faciemque ut multos culmos, spicas et grana germinet et producat. Pro *germine*, hebr. est מגורה *megura*, quod Chald. Cyrus, Arabicus et Septuag. vertunt, *aream*; Rabbini, Pagnin. Vatabl. et Arias, *horreum*, quod R. Salomon ita explicat: Annon totum semen in horreo est, quia hoc anno nondum seminastis, et arbores nondum progerminarunt? sed seretis, et ego satis vestris benedicam, eaque fœcundabo et multiplicabo. Verum Noster melius cum Tigurina vertit, *germen*: messis enim ponitur in area et horreo, semen vero in agro ut germinet *Germen* ergo vocatur *megura* a rad. גור *gur*, id est, incolere, habitare: quia in germine quasi habitat semen, puta arista, et granum protuberans ex semine. Hinc patet S. Script. uti computu anni sacri, non communis et profani. Nam nonum mensem vocat hic eum, quo semen satum germinat: hoc autem in Palæstina fit in Novembri. Nonus ergo mensis est November, ac consequenter primus est Nisan, sive Martius, a quo incipiebat annus sacer.

Moral. disce hic illud Apostoli: *corporalis exercitatio* (ut satio, plantatio, negotiatio) *ad modicum utilis est; pietas autem ad omnia utilis, promissionem habens vitæ quæ nunc est, et futuræ*, 1. Timoth. 4. v. 8. Deus enim hic piis, suamque fabricam et cultum promoventibus promittit benedictionem, id est, copiam bonorum temporalium, multo magis spiritualium iis qui alios ædificant, docent, sanctificant, ut in eorum mente domum spiritualem templumque Deo construant. Unde sequitur:

21. Factum est verbum Domini secundo.] Die enim 24. mensis noni Aggæus uno accepit a Deo oracula Prius fuit v. 11. secundum est hoc, quo promittit Zorobabeli ob navatam operam in fabrica templi, quod ex ejus posteris nasciturus sit Christus, qui fabricaturus sit Ecclesiam, in qua regnaturus sit et dominaturus omnibus gentibus. Ita S Hieron. Remig. Albert. et alii. Est hæc quarta et ultima Aggæi prophetia, qua de more assurgit ad Christum, in eoque quasi fine et scopo, oracula sua terminat et concludit.

22. Loquere ad Zorobabel.] Primo, Theodor. putat hic promitti Zorobabeli in se et sua persona, quod Deus eum cum populo defensurus sit ab invasione Gog et Magog imo facturus ut ipsi mutua se cæde

conficiant, eorumque spolia diripiant Judæi. Verum Gog et Magog non fuerunt tempore Zorobabelis, sed erunt in fine mundi, ut patet Ezech. 38. et 39. et Apoc. 20. 7.

Secundo, Hebræi censent Zorobabeli hic promitti excidium Persarum, quos ipse formidabat, quasi ipse illud sit visurus, et in eo illæsus, quasi annulus, a Deo sit conservandus. Verum hæ sunt fabellæ. Persæ enim excisi sunt ab Alexandro Magno 200. annis post tempore Zorobabelis et Darii Hystaspis. Quocirca alii minus improbabiliter hæc referunt ad posteros Zorobabelis, quos Deus ab Alexandro Magno tutatus est. Cum enim Alexander omnes gentes sibi subjiceret, Deus Judæos exemit, flexitque animum turgidum Alexandri ad modestiam et benevolentiam, ut Jaddum pontificem Judæorum veneraretur, Judæosque benigne complexus, immunes et liberos dimitteret.

Dico ergo, Zorobabeli hæc promitti, non in se, sed in suis posteris, puta in Christo, q. d. Quia tu, o Zorobabel, dux et ductor fabricæ templi mei fuisti, hinc tibi pro mercede promitto, quod inter tot bella, et inter tot reges ac monarchias Persarum, Græcorum et Romanorum quæ post mortem tuam inter se collactabuntur, et sese vicissim collident et interiment, ego te tuamque domum et familiam ducalem illæsam, tamquam annulum meum signatorium conservabo, et continua serie propagabo; imo efficiam ut ex te nascatur Christus; qui eversis omnibus regnis rerum potietur, eritque Rex regum et Dominus dominantium. Hæc ergo promissio fit Zorobabeli: quia licet implenda sit in Christo, tamen tangit et afficit ipsum Zorobabelem: nam ingens ejus decus et gloria est quod ipse familiæ ducalis sit auctor, ex qua nasciturus est Christus, quodque eam per 500. annos usque ad Christum conservabit et propagabit. Hoc est quod illi hic promittit Deus.

Obiter hic nota duo fuisse templa Dei et duos eorum fabricatores, et utrumque pro mercede fabricæ templi accepisse promissionem a Deo de Christo ex se nascituro. Prior est David qui omnes impensas pro fabrica templi curavit, easque consignavit Salomoni filio, ideoque audivit a Deo: *Ipse* (filius qui ex te nascetur) *erit mihi in filium, et ego ero illi in patrem, firmaboque solium regni ejus super Israel in æternum*, 1. Paral. 22. 10. Alter fuit Zorobabel, qui secundum templum instauravit, ideoque pariter Deus illi hic promittit filium Christum, quod scilicet illi ex ejus prosapia nascetur Unde discimus quam liberalis sit Deus, qui pro parva opera et obedientia tantam mercedem, quanta est Christus, promittit. Rursum quam Deo placeat religio, puta fabrica monasteriorum, templorum, eorumque ornatus et cultus: multo magis quam ei placeat fabrica vivi templi virtutum in anima, tum nostra, tum proximorum nostrorum, ac præsertim urbium et gentium integrarum conversio.

Huc pertinet expositio Remig. Lyrani et Vatabli, qui censent hæc promitti non Zorobabeli, sed Christo nimirum quod ipse incarnandus sit futurus rex orbis ideoque commovenda et subjicienda sunt ipsi omnia regna, omnes reges et principes. Hoc enim eodem redit. Sive enim dicas Zorobabeli hæc promitti non in se sed in posteris, puta Christo; sive dicas ipsi Christo ex Zorobabele nascituro hæc promitti, eodem res recidit. Congruentius tamen ipsi Zorobabeli hæc consignamus: quia ei illa pro mercede fabricæ consignat tum Aggæus, tum Eccles. cap. 49. 13. dicens: *Quomodo amplificemus Zorobabel? nam et ipse quasi signum in dextero manu.* Sic Davidi promittit Script. quod in Christo ejus filio implendum erat: *Pastorem*, ait, *suscitabo servum meum David*, id est, Christum, Davidis filium et antitypum, Ezech. 34. 23. Sic benedictio Abrahæ facta, quod in ipso benedicendæ essent omnes gentes, Gen. 18. 18. impleta est in Christo ex Abraham progenito. Sic promissio terræ Chanaan eidem facta, Gen. 13. 15. impleta est post 400. annos in posteris ejus.

Anag. S. Hier. Haymo et Hugo, hæc exponunt de secundo Christi adventu ad judicium, ad resurrectionem, gloriam, et regnum. Tunc enim Deus commovebit omnia regna mundi, illaque ipsi quasi judici et domino subjiciet, uti docet Apost. 1. Cor. 15. 24. et seq.

Mystice hæc facit quotidie Deus in Christi posteris, puta Christianis Regibus, Prælatis, Pontificibus, quorum jura et regna propagat, debellando hæreticos, Turcas, infideles, illosque eis subjiciendo, ut ita Ecclesia, et regnum Christi dilatetur et magnificetur.

Ego movebo coelum pariter et terram,] commotionibus, scilicet, et translationibus monarchiarum, de quibus paulo ante dixi, ac aliis quas recensui v. 8. Ita S. Hieron.

23. Et conteram fortitudinem regni gentium.] Sic Persas jam tum dominantes Judæis contrivit Deus per Græcos, Græcos per Romanos, Romanos per mutua et civilia bella.

Et descendent,] id est, cadent, sive concident in terram occisi et mortui, q. d. Futura sunt asperrima bella et strages inter Græcos, Persas et Romanos; et tamen inter ea servabo te unum, id est, tuam familiam, o Zorobabel, quia hæ strages parant viam regno et monarchiæ Christi ex te nasciturі, juxta visionem Dan. c. 2. ubi cum recensuisset contritionem statuæ quadrifidæ, significantis quatuor orbis monarchias, per lapillum de monte sine manibus præcisum, puta per Christum, subdit de ejus monarchia v. 44 *In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus cœli regnum quod in æternum non dissipabitur, etc. et consumet universa regna hæc, et ipsum stabit in æternum.*

24. Servum meum,] Non tantum Zorobabel, sed et Christus, quem hæc omnia tangunt, qui homo vocatur, et revera est servus Dei, ut dixi Isaiæ c. 42. 1. *Ecce servus meus suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo* anima *mea.*

Ponam te quasi signaculum,] hebr. חותם *chotam*, id est, sigillum signatorium, præsertim in annulo, quo primo, tum edicta et litteras, tum arcas et alia secreta, vel pretiosa, ac nominatim testamenta. obsignabant et custodiebant veteres. Radix enim חתם *chatam* significat occludere, obsignare, sigillo confirmare, claudere et communire. Sic Darius jussit obsignari annulo suo os laci leonum, in quem conjectus erat Daniel, ne quis eum occideret vel læderet, Daniel. 6. 17.

Secundo, sigillum hoc annuli erat in pala incisum jaspidi, alterive gemmæ pretiosæ: quocirca annulum gestabant in digito ad ornatum, ut eo suam nobilitatem, stemmata et insignia gemmæ incisa ostentarent. Sic Africanus patris imaginem incidit annulo: Augustus sphingem, ac deinde effigiem Alexandri Magni: alii leones, dracones, etc. Hinc filio prodigo in gratiam recepto pater jubet dari annulum, in signum re-

stitutæ dignitatis, Lucæ 15. v. 22 Unde Syrus pro *cholam* vertit, *sigillum;* Arabicus vero uterque, *annulum*, scilicet signatorium, qui reipsa est signaculum et sigillum.

Tertio, annulus dabatur legatis qui mittebantur ad exteras gentes, tum honoris, tum auctoritatis et fidei eis conciliandæ causa: item victoribus et triumphatoribus, teste Plinio libr. 33. c 1. sed maxime amicis charissimis et fidelissimis. Ita Pharao Josepho dedit suum annulum, Genes. 41. 42. et Assuerus Aman intimo suo, Esther 3. 10. Hinc Cicero ad Q. fratrem eum monet: *Sit*, inquit, *annulus tuus non minister alienæ voluntatis, sed testis tuæ.*

Quarto, annulus inter sponsos signum erat conjugii mutuique amoris, qui utriusque uti digitum, ita et cor mentemque annulo, id est, charitatis vinculo et symbolo, copularet. Hinc signum est fidei conjugalis: ejusque conjuges admonet. Unde gestatur in digito quarto manus sinistræ, qui inde annularis dicitur, eo quod habeat venam tendentem ad cor, inquit S. Ambros. libr. de Patriarchis, et Gellius lib. 10. Ut digitus ille qui cordis est indicium, annulo quasi corona honestetur, inquit Pierius lib. 41. Hinc et veteres imaginem ejus quem amabant in annulis gestabant, ut illum semper intuerentur, et de eo jugiter cogitarent. Hinc sponsus a sponsa petit, Cant. 8. 6. *Pone*, inquit, *me ut signaculum sup r cor tuum, ut signaculum super brachium tuum*, ut scilicet non aliud videas, cogites et ames, quam me; ut videaris habere cor et brachium obsignatum meo annulo, imo meipso, tamquam custode ac domino cordis atque operum omnium, ut ab iis alios omnes excludas. Insuper, ut quasi mollis cera fingi te patiaris, neque aliquid exprimas in moribus, quod non ego prius tibi impresserim. Id enim decet in connubio hoc divino, quo mihi astricta es. Sic Cicero lib. de Finibus, testatur discipulos et amicos Epicuri ejus imaginem in annulis gestasse.

Quinto, annulus priscis habitus est symbolum et causa prudentiæ, ut scilicet eo temporum successus vicesque, et quid quolibet agendum esset, cognoscerent. Ita Iarcha septem annulos dedit Apollonio Thyanæo, ait Philostr. in ejus Vita lib. 3. cap. 13. septem stellarum nominibus insignitos, quos Apollonius singulos singulis diebus gestabat. Verisimile est fuisse magicos, quales Clemens Alexand. l. 5. Strom. habuisse Excestum Phocensium tyrannum memorat: ex quibus inter se collisis sonumque excitantibus, rerum gerendarum opportunitates cognoscebat: sed male malus cum suis annulis periit Aristophanis Scholiastes scribit Eudemum Philosophum physicos annulos fecisse contra dæmones et serpentes. Arabicus codex de annulo Salomonis narrat, Salomonem annulum fatalem habuisse, cui vis illa sapientiæ mirabilis tenebatur implicata, quem amasiæ ejus in Jordanem projecerunt, indeque suis illecebris regem sapientissimum dementarunt. Verum cum postea annulus in ventre piscis repertus Salomoni esset redditus, illico in eo sapientia revixit. Refert hæc Pineda lib. 3. de Rebus Salomon. c. 29. Fabellam Judaicam esse autumo. Celebris est Gygis annulus, quo ipse omnia videns, a nemine videbatur; itaque regem Lydorum occidit, et regnum occupavit, de quo S. Ambros. lib. 3. de Officiis cap. 5. ex Platone. Sed et hic magicus fuit. Sic enim magi hodie dæmones familiares habent in annulis, a quibus discunt arcana. Illud verum, artificem peritissimum annulo Caroli V. Imper. horologium integrum, cum tot libramentis, currentibus et recurrentibus rotulis inclusisse. Rem tantam in tantillo annulo omnes admirati sunt. Nimirum sapiens momenta temporum et rerum habet in manu.

> Felix cui cœlum terræque patebant
> In digitis.

Ita Nicolaus Caussinus lib. 11. Par. Histor. c. 66. 67. et 68. Sic annuli astronomici docent signa cœlestia, solis progressus, et horarum spatia. Annuli ex equo marino cohibent spasmum. Alii ex certis gemmis resistentibus melancholiæ, maniæ, epilepsiæ, juvant ad mentis serenitatem, judicium et sapientiam.

Jam ut hæc applicemus Zorobabeli, et genuinum hujus loci sensum aperiamus, advertendum est, Aggæum alludere ad Jerem. 22. 24. ubi impio Jechoniæ regi Juda has minas intentat Deus: *Vivo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Jechonias filius Joakim regis Juda, annulus in manu dextera mea, inde evellam eum. Et dabo te in manu quærentium animam tuam, etc. in manu Nabuchodonosor*, q. d. Etiamsi Jechonias mihi ita necessarius, conjunctus, charus et pretiosus esset, ac est annulus signatorius, qui numquam de manu gestantis ac sigillantis aufertur, uti fuit ejus avus Josias, et atavi, David, Josaphat et Ezechias; tamen ob ejus scelera a me evellam illum, atque in Babylonem traducam, tradamque in manus Nabuchodonosoris. Jechonias fuit avus Zorobabelis: Jechonias enim genuit Salathiel: Salathiel genuit Zorobabel. Quod ergo avo ob impietatem Deus abstulit, nimirum esse signaculum vel annulum signatorium Dei, hoc hic nepoti ejus Zorobabeli ob pietatem restituit. Unde et effecit, ut, sicut Jechonias fuerat dux euntium in captivitatem Babylonicam, ita Zorobabel nepos esset Dei nomine dux inde redeuntium Hierosolymam. Sicut ergo principes sigillum regium, quod Cancellario ob scelus ademerunt, reddunt filio vel nepoti, ob ejus merita; ita facit hic Deus. Unde de eo ait Eccli. c. 49. 13. *Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam et ipse quasi signum in dextera manu.*

Porro Zorobabeli quinque sigilli dotes jam recensitæ congruunt, tam in sua persona, quam in persona Christi ex eo progeniti, de quo proprie hic agitur, ut communiter docent Interpretes, quos sequitur Emmanuel et Mariana.

In sua persona Primo, quia, sicut annulus signatorius præ omnibus rebus custoditur, ita Deus custodivit Zorobabelem, ejusque stirpem præ stirpe aliorum regum. Hisce enim eum opponit dicens: *Subvertam solium regnorum, et conteram fortitudinem regni Gentium; sed assumam te, o Zorobabel, et ponam quasi signaculum, quia te elegi*, q. d. Perdam alios reges et regna, te vero quasi annulum meum custodiam, cordi et curæ habebo, faciamque ut sis quasi sigillum obsignans et custodiens, non tantum corpus Darii regis, 3. Esdræ, 3. v. 3. juncto c. 4. v. 43. sed et totum populum Israel, cujus meo nomine eris liberator et redux.

Secundo, es mihi honori et ornamento instar annuli aurei: tum quia mihi domum meam ædificas: tum quia rempubl. populi mei in meo cultu contines et promoves. Reipubl. ergo pariter es decus et gloria,

perinde ac Judith, cui victrici acclamat populus, c. 15. 10. *Tu gloria Jerusalem, tu lætitia Israel, tu honorificentia populi nostri.*

Tertio, es meus legatus, tum ad Darium, tum ad populum, ut utrisque meam voluntatem, legem et jussa exponas, ideoque es mihi instar annuli: quia tibi auctoritatem et fidem apud utrosque conciliavi; ut in omnibus tibi fidem habeant quasi legato a me misso, et annulum meum gestanti.

Quarto, es mihi charus et conjunctus quasi annulus ut te semper præ oculis, cordi et curæ habeam. Unde Chald vertit: *Ponam te sicut sculpturam annuli super manum.* Hinc faciam te quasi generum meum, ut scilicet ex te carnem sumat filius meus unicus, atque adeo eumdem filium meum gignas ut hominem, quem ego genui ut Deum. Hinc Arias sic explicat, q. d. Sicut sigillum in certa annuli parte solet constitui, ita nomen tuum, o Zorobabel, familiæ et genealogiæ Christi inseram, ut æternum sit et gloriosum, nec ullo tempore vel oblivione possit deleri, ut reipsa illi insertum est Matth. 1. 12.

Quinto, do tibi sapientiam annulo repræsentatam, unde in problemate: *Quid esset fortissimum?* Zorobabel respondens esse veritatem, præmium sapientiæ tulit a Dario. 3. Esdræ cap. 4. vers. 13. et 24. Hinc et populum sapienter rexit, a Samaritis defendit, eique Darium conciliavit. Quocirca postquam populum in Jerusalem reduxit, ipse Babylonem rediit, ut causam populi apud regem ageret, ibique defunctus est.

Verum potius hæc competunt Zorobabeli, in persona non sua, sed Christi; de eo enim ad litteram loquitur Aggæus, dicens: *In die illa,* scilicet tempore Christi, q. d. inquit a Castro: Assumam tuam carnem, o Zorobabel, quam quasi annulum signatorium aureum inseram dexteræ meæ; nempe filio meo, qui est meum brachium, mea dextera, mea virtus et fortitudo, Isaiæ 53. v. 1. ut tali filio ex te progenito colaris ab omnibus et glorificeris, imo super universos reges exalteris ac quasi deificeris, in natura humana, quam ex tua posteritate filius meus assumet, sibique uniet et deificabit, idque in æternum, ut ei semper in omnia sæcula adhæreat, sicut annulus digito. Vel ponam te quasi signaculum, id est, faciam stirpem et propaginem tuam quasi annulum in orbem euntem, cujus extrema uniantur in pala continente sardonychem, id est, Christum Filium Dei, qui est sigillum et character Patris. Sicut enim de Adam, qui in hoc orbe genealogiæ Christi est primus, dicitur Lucæ 3. 38. *Qui fuit Dei:* ita ultimus in eo Christus, pariter est filius Dei. Insuper, sicut manus ornatur annulo, ita ego filium meum carne, quam ex tua stirpe assumet, quasi annulo ornabo. Sic enim de Ecclesia ait Isaias, cap. 62. vers. 3. *Eris quasi corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.*

Porro Zorobabel fuit typus et figura Christi Primo, suo ducatu, et reductione populi e Babylone; uti Christus nos liberavit a peccato, morte et gehenna. Secundo, quia ædificavit templum, uti Christus Ecclesiam. Tertio, sua protectione populi apud Darium, uti Christus advocatus est noster apud Patrem. Quarto, sua propugnatione, pugnando contra Samaritas volentes impedire fabricam templi; uti Christus pugnat pro suis Martyribus et fidelibus. Quinto, quia, ut Zorobabel pro populo vixit et mortuus est in Babylone; ita Christus in mundo, qui est Babylon, id est, confusio vitiorum et malorum omnium. Sexto, sicut Zorobabel Deo charus atque conjunctus fuit, ita Christus eidem fuit conjunctissimus, adeoque humanitatem suam Verbo hypostatice univit et conjunxit. Septimo, quia, uti Zorobabel fuit sapiens, ita Christus est sapientissimus.

Verus ergo Zorobabel, id est, Christus Zorobabelis filius et antitypus est signum, id est, sigillum, in manu Patris: tum passivum, scilicet ab eo expressum; est enim ejus Verbum et imago: tum activum, quo scilicet Deus suam majestatem, cogitata et dicta obsignat, suamque imaginem Angelis, hominibus et creaturis omnibus, ac præsertim Apostolis et Ecclesiæ suæ imprimit, idque juxta quinque sigilli dotes initio recensitas. Nam Christus, ut docet Apostolus Hebr. 1. 3. est imago Dei invisibilis, nimirum *splendor gloriæ. et figura substantiæ ejus,* qui scilicet illam quasi verbum, et sigillum et character, ut habent Græca, obsignat.

Ubi nota: Christus hic ab Aggæo vocatur *signum,* sive sigillum Dei qua homo, non qua Deus; humanitatem enim, non deitatem, ex Zorobabelis carne et stirpe assumpsit Christus ergo qua homo, est sigillum Dei: Primo, per communicationem idiomatum, per quam ea quæ sunt Dei tribuuntur homini, quia enim Filius Dei est sigillum et imago Patris, hinc et hic homo hypostatice unitus Filio Dei, puta Christus, est sigillum et imago Patris. Secundo, formaliter, quia Verbum sui similitudinem impressit humanitati: puta suam scientiam, virtutem, sanctitatem, suas cogitationes, locutiones, actiones et mores. Tertio, quia Christus homo fuit signaculum, id est, evidentissimum signum et testimonium attributorum Dei, puta potentiæ, justitiæ, sapientiæ, ac præsertim philanthropiæ et amoris immensi erga homines; ut hæc enim ostenderet Deus, voluit filium suum incarnari. Christus ergo incarnatus est quasi sigillum expressum, in quo legimus, imo expressum et depictum videmus Dei amorem. potentiam, justitiam, sapientiam, etc. Quarto, quia Christus instar signaculi testatus est, et certos nos fecit quænam esset voluntas Dei, quænam ejus doctrina, lex et jussa, nimirum ea quam in Evangelio promulgavit et docuit: *Deum,* ait S. Joan. c. 1. 17. *nemo vidit umquam; unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit nobis.* Hac de causa Deus dedit Christo potestatem faciendi miracula, ut eo quasi sigillo dicta sua confirmaret, eaque a Deo sibi revelata et imperata esse demonstraret, juxta illud Joan. cap. 6. vers. 27. *Hunc enim Pater signavit Deus.*

Deus ergo subvertens monarchas et monarchias Persarum, Græcorum et Romanorum, ut docet Aggæus, Zorobabelem, id est, Christum Zorobabelis filium, assumpsit, et posuit quasi signum, ut scilicet esset sigillum regni divini et Regis regum, puta Dei Patris, qui exclusis cæteris, solus per Christum regnare volebat in orbe terrarum per suam fidem, gratiam et legem Evangelicam. Deus enim, quia in se est invisibilis, hinc filium suum vestivit et velavit carne, ut per eam ipse quasi transpareret et tralluceret, sicut transparet per cœlum et stellas, juxta illud Job. 9. 7. *Stellas clau-*

dit quasi sub signoculo, id est, stellas clausit et abscondit Deus sub procellis et tenebris, quæ sunt quasi signacula, velamina et insignia divinæ potentiæ, majestatis et gloriæ, pariter ac stellarum, in quibus quasi facibus illa scintillat et emicat.

Hinc secundo, Christus quasi sigillum Patri æque ac Ecclesiæ, quin et Angelis, omnibusque creaturis, et toti universo fuit honori et ornamento, adeoque ipse omnium fuit decus et gloria. Verbum enim incarnatum hominem Verbo, terram cœlo, creaturas omnes Deo non tantum reconciliavit, sed et in sua hypostasi physice copulavit et univit.

Tertio, Christus fuit sigillum, quasi legatus Patris ad homines juxta illud Isaiæ cap. 55. vers. 4. *Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem Gentibus*.

Quarto, Christus fuit sigillum, id est, dilectissimus, pretiosissimus et conjunctissimus Patri, ejusque et pariter totius mundi deliciæ, exultatio et jubilus. Ejus enim humanitas, quasi sponsa desponsata fuit Verbo quasi sponso: unde ejus epithalamium canit Sapiens toto Cantico canticorum.

Quinto, Christus fuit sigillum, id est, Sapientia Patris increata, qua Verbum; creata, qua homo. Unde ipse revelavit nobis arcana Patris, et abscondita a constitutione mundi, Matth. 13. 45.

Mystice, Christus est sigillum Dei, quia sua effigie puta sua fide, gratia, virtute et moribus, æque ac charactere, in baptismo, aliisque Sacramentis obsignat suos fideles. Deus enim misit Christum, quia *voluit nos conformes fieri imaginis Filii sui*, Rom. 8. v. 29. ut, *sicut portavimus imaginem terreni Adæ, ita portemus et imaginem cœlestis*, 1. Cor. 15. 49. Et enim Apostolo dicamus: *Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus*, Galat. 2. 20.

Secundo, Christus quasi sigillum obsignat et custodit fideles suos contra omnes tentationes et hostes. Porro Christi sigillum est crux, juxta illud Ezech. 9. 4. *Signa thau super frontes virorum gementium*. Et Apoc. 7. 2. *Vidi alterum angelum*, etc. *habentem signum Dei vivi*. Crux enim nos communit contra illecebras carnis, mundi et diaboli, facitque nos asseclas, milites et Martyres Christi crucifixi. Unde Apostolus: *Ego*, ait, *stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*, Galat. 6. v. 17. Quocirca Christus per crucem est labarum et signum militare contra hæreticos, Judæos et Paganos, inquit Rupert. Rursum crux Christi est medicina aurans spasmum superbiæ, epilepsiam iræ, maniam luxuriæ, melancholiam acediæ, etc. Ubi ergo crucem vides, scito rem esse bonam et Deo gratam; quia sigillum Christi illi impressum vides. Talia sunt pœnitentia, mortificatio, abnegatio, austeritas, persecutio, humiliatio, patientia, contemptus, opprobria, carceres, martyria. Ex adverso sigillum diaboli est voluptas; ubi ergo illam vides, cave quasi a serpente. Talia sunt sequi suos appetitus, mollities, libertas, ambitio, æstimatio sui, laudes, adulationes, plausus, etc. Quod ergo sponsus dicit sponsæ Cant. 8. v. 6. *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum:* hoc nos vicissim ei dicamus, petamusque ut ipse obsignet omnia cogitata, dicta et facta nostra, ut nihil cogitemus, dicamus, agamus, nisi ex ipso, per ipsum, in ipso, propter ipsum. Tu enim, o Jesu dulcissime, es signum sagittantium, vexillum pugnantium, bravium currentium, distinctio ovium, custodia cordium, exemplar operantium, forma normaque servorum, sigillum et character militantium, annulus, corona, et diadema triumphantium. Eja, Domine, imprime animæ meæ tuam imaginem, imo teipsum; obsigna eam annulo amoris tui, ut eo obsignata nihil posthac diligat præter te: quia tu es tota possessio totaque beatitudo cordis mei. Tu es vita perennis, per quam vivo, sine qua morior: vita, per quam gaudeo, sine qua mœreo: vita dulcis et amabilis. Da, Domine, ut anima mea virtute ardentis charitatis tuæ conflata, et dulcedine penetrantis dilectionis tuæ, quasi cera liquefacta, tota effluat in te. Posside eam summum atque incommutabile bonum; posside eam, ut ipsa possideat te. Da, ut te amplectar, et suavi amore soporatus in te, qui es pax gratissima, sancte ob dormiscam. Da ut omnia transitoria, omnesque mundi altitudines, species et deliciæ mihi vilescant: tu solus placeas, te solum cogitem, amem, loquar, eructem.

Tropologice, fidelis debet esse signaculum Dei; tum passivum, expressum scilicet ex exemplari divino, ejusque imagine, ad quam creatus, et a Christo recreatus est, insignitum; ut Deum Deique virtutes in corde, ore et opere referat et exprimat; tum activum, ut scilicet eamdem Dei imaginem aliis omnibus imprimat, ut omnes sentiant illud Ps. 4. 7. *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine;* ac proinde signacula omnia mundi, carnis et diaboli diffringat et abjiciat. Narrat ex Ptolemæo Nicol. Causinus l. 11. Par. hist. c. 6 5. Helenam obsignasse suas litteras Asterite lapide, cujus ea vis est, ut soli objectus accendatur, impressa in eodem piscis Panis figura; ac symbolice sic explicat: Poterit, inquit, in eos torqueri, qui cœlum miscent terræ, profana divinis, amorem Dei amori carnis et mundi. In eodem enim annulo cœlesti lapidi juncta erat figura Panis: nam et hic piscis Pani similis est, a quo nomen accepit: Pan autem est impurus et salax Deus. Quid facit stella cum terris, lux cum tenebris, puritas cum impudicitia, amor Dei cum amore mundi, imago Dei cum imagine diaboli? Sicut ergo cera non aliam imaginem refert quam sui sigilli, ita fidelis non aliam similitudinem, non aliam vitam, non alios mores referat quam Christi et Dei, juxta illud Pauli: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi*. Fuit Paulus sigillum Christi, omnibus ejus doctrinam et mores imprimens. Tales simus et nos; sic erimus pariter sigillum Christi, et annulus signatorius in manu Dei; ita nobis competet illud ejusdem, 1. Cor. 9. 2. *Signaculum apostolatus mei vos estis in Domino*; imo illud olim Cherubini et regis Tyri: *Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia, et perfectus decore; in deliciis paradisi Dei fuisti: omnis lapis pretiosus operimentum tuum*, Ezech. 28. 12. Ac tandem sigillo et annulo gloriæ suæ obsignabit, imo donabit nos Deus: hoc est enim signaculum prædestinationis et electionis Dei, de quo Apost. 2. Tim. 2. 19. *Firmum*, ait, *fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Cognovit Dominus qui sunt ejus, et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*.

Pii ergo et zelosi reges, principes, rectores, doctores, prædicatores, etc. instar Zorobabelis et Christi

sunt quasi sigillum et annulus aureus in manu Dei, quo ipse suos fideles obsignat, eisque suam imaginem suosque mores divinos imprimit. Hic itaque eis sit acer stimulus ad virtutem et zelum, ut scilicet cum Elia zelentur pro domo Dei, et pro animarum sibi creditarum sanctitate et salute. Quinimo sciant se fore os Dei, juxta id quod promisit Deus Jer. 15. v. 19. *Si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris*. Denique S. Ambr. per *signaculum* accipit pacem animæ, per quam ipsa quasi consignatur et insignitur imagine Dei. Verba Ambrosii citavi v. 10.

Quia te elegi.] Chald. *Quoniam in te mihi complacui*. Ita Christo in Jordane baptizato vox cœlestis a Patre allapsa est: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, Matth. 3. 17. Christus enim fuit amor et deliciæ Patris, ideoque ejus iram in genus humanum placavit, factusque est propitiatio et reconciliatio mundi, uti passim docet S. Paulus. Quare quod de Scipione dixit antiquitas: *Neque Roma cadet Scipione stante, neque Scipio vivet urbe cadente*; hoc longe verius dicas non tam de Zorobabele, quam de Christo: Neque Ecclesia cadet Christo stante; nec Christus stabit, si (quod absit) Ecclesia cadat.

Pro conclusione prophetiæ Aggæi, nota eam totam spectare et urgere restaurationem templi ad litteram; sed alleg. per fabricam templi repræsentare fabricam Ecclesiæ erigendam a Christo; et tropol. institutiones Ordinum, et Religionum faciendas a S. Basilio, Antonio, Benedicto, Augustino, Hieronymo, Bernardo, etc. item, fabricam virtutum in anima sancta. Porro multæ sunt analogiæ inter fabricam templi corporalis et mystici, puta Ecclesiæ, congregationis, collegii, Religionis, ac animæ cujuslibet sanctæ: Primo enim sicut templum. est domus Dei, illi certis ritibus dicata et consecrata; ita est et Ecclesia, Religio ac anima sancta. Ritus hi consecrationis templi sunt quinque, scilicet, Aspersio, Inscriptio, Inunctio, Illuminatio, Benedictio, Aspersio fidelis et Religiosi, ait S. Bern. ser. 1. de Dedicat. Ecclesiæ, est pœnitentia. Inscriptio, legis et disciplinæ Religiosæ, fit in cinere, hoc est in corde ejus instar cineris contrito, idque ab Episcopo, puta a Christo. Unctio est ubertas gratiæ, eidem ab eodem infusa. Illuminatio, sunt opera quæ ex Religione prodeunt; ut luceant coram hominibus, ut glorificent Patrem cœlestem, et ipsi videant quid imitentur. Benedictio signum est æternæ gloriæ, quæ et gratiam sanctificationis complebit, et præterita opera copiose remunerabitur.

Secundo, in templo consecrato vigilant Angeli, uti ex multis eorum apparitionibus ibidem factis constat: sic et sanctam *animam frequenter visitant Angeli atque Archangeli, et honorificant, utpote Dei templum, et habitaculum Spiritus Sancti*. Esto ergo templum Dei, et Deus excelsus habitabit in te. Anima enim Deum habens in se templum Dei est, in quo divina mysteria celebrantur, ait S. Bernard. de Inter. domo c. 3.

Tertio: *Domum Dei*, tam corporalem, quam spiritualem *decet sanctitudo: quia non tam politis marmoribus, quam ornatis moribus delectatur, et puras magis diligit mentes, quam super auratos parietes*, ait S. Bern. ad milites templi, c. 5. Idem, de Natura divini amoris, c. 13. *Templum hoc*, ait, *cum ornatum fuerit præscriptarum positione virtutum, et supradicto dedicandi ordine dedicatum, nullos ulterius alienos titulos potest suscipere, nullum habitatorem nisi Deum, qui condidit illud et creavit. Nihil ergo ultra terrenum sancta illa anima, nihil materiale, nihil corruptibile diligit aut curat, ex quo regressa est a loco sarcinarum; etsi aliquo horum aliquando quasi in transitu utitur, sed frui dedignatur. Si quid in hujusmodi prosperum evenerit, pertransit; non conturbatur, si quid adversi contigerit. Quidquid ad corpus spectat, sive bonum, sive malum, foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est*. Et S. Aug. explicans illud Ps. 64. *Sanctum est templum tuum, mirabile in æquitate*, vel, ut ipse legit, *in justitia: Non dixit*, inquit, *templum sanctum tuum mirabile in columnis, mirabile in marmoribus, mirabile in tectis auratis, sed mirabile in justitia*.

Quarto, templi fabrica fit e multis lapidibus, sed politis; ita Ecclesia consurgit e fidelibus cruce et mortificatione expolitis, juxta illud Ecclesiast. officii in dedicat. templi:

Tunsionibus, pressuris
Expoliti lapides,
Suis coaptantur locis,
Per manus artificis,
Disponuntur permansuri
Sacris ædificiis.

Quinto, lapides fabricæ inter se consociati et colligati integrant templum: ita et fidelium consociatio Ecclesiam. Quocirca primo, sicut unus lapis positus in sublimi, vel in altari, non despicit alterum qui ponitur in pavimento, vel fundamento; nec hic illi invidet, imo libens sustinet totam ædificii molem: ita in Ecclesia Prælati et doctores non despiciunt subditos et plebejos; nec hi illis invident: sed utrique sua sorte et vocatione, locoque et gradu in quo a Deo ejusque vicariis positi sunt, contenti lætique, totam Ecclesiæ fabricam concinnant. Secundo, sicut lapides templi calce compaginantur, alioqui ruituri et fabricam eversuri: ita fideles constringuntur charitate; hæc enim est glutinum, unio, et quasi anima Ecclesiæ, quæ alioqui dissolveretur et dissiparetur. Unde S. Aug. in Psal. 10. *Templum*, ait, *Dei violat qui violat unitatem*. Tertio, sicut in fabrica lapis lapidem portat; ita in Ecclesia et Religione fidelis fidelem, frater fratrem, ejusque mores et infirmitates tolerat et supportat, cogitans, ait S. Gregorius, se vicissim ab alio portari; et, si forte jam non portetur, aliquando portatum fuisse, ut disceret eamdem portandi vicem aliis aliquando rependere. Porro vir sanctus non tantum fratris infirmitatem portat, sed et eamdem sanare et emendare nititur, sicut manus satagit membrum afflictum alligare et curare. S. Greg. 20. Mor. 26. *Plus*, ait, *nonnumquam est compati ex corde, quam dare; quia quisquis indigenti compatitur, minus æstimat omne quod dat*. Et mox: *Quia rem quamlibet plerumque dat etiam qui non compatitur, numquam autem qui vere compatitur, quod necessarium proximo conspicit negat*. Rursum nemo est tam rudis, tam vilis et miser, qui non possit evadere insigne instrumentum, imo templum gloriæ Dei, si debita cura expoliatur. Hæc tria pariter sunt in fideli anima et sancta. Nam primo, oculus non despicit pedem, nec pes invidet oculo; sed suo

loco, et officio contenti in idem corpus conspirant, ut docet Apostolus 1. Corinth. 12. toto capite. Secundo, omnes animæ potentiæ, et vires charitate colligantur. Unde S. Bernard. tractatu de Conscientia sub initium: *Videat*, inquit, *anima, et sollicite caveat ne a se invicem membra dissideant, id est, ratio, voluntas et memoria. Dignum habitaculum parat Deo, cujus, non est ratio decepta, nec voluntas perversa, nec memoria inquinata.* Tertio, invicem se tolerant membra et potentiæ, mutuoque oneri succollant. Medium ad hæc opportunum suggerit S. Bernard. loco jam citato: *Redi*, inquit, *ad cor tuum, et diligenter discute teipsum: considera unde venis, quo tendis, quomodo vivis, quid agis, quid amittis, et quantum quotidie proficis, vel quantum deficis; quibus cogitationibus magis incursaris, quibus affectibus frequentius tangeris, vel quibus tentationum machinis a maligno spiritu acrius impugnaris. Et cum totum interioris et exterioris hominis statum et habitum, in quantum possibile est, plene cognoveris, non solum qualis sis, verum etiam qualis esse debeas, ex cogitatione tui poteris sublevari ad contemplationem Dei.*

Sexto, sicut Deus colitur in templo orationibus, votis, oblationibus sacrificiis: ita iisdem colitur in Ecclesia, Religione et anima sancta, quæ Deo offert seipsam in holocaustum per tria Religionis vota: corpus per pœnitentias, in sacrificium pro peccato: gratiarum actionem, et obsecrationem, in sacrificium pacificum. Unde S. Aug. l. 10. de Civit. c 6. *Ipse homo*, ait, *Dei nomini consecratus ac devotus, in quantum mundo moritur, ut Deo vivat, sacrificium est. Corpus enim fit sacrificium, cum illud temperantia ad Dei honorem castigamus: anima vero, cum se refert in Deum, ut igne amoris ejus accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita reformetur; hinc ei placens, quod de ejus pulchritudine acceperit.* Idem S. Augustinus de Natura et Gratia, cap. 6. 4. laudat dictum S. Sixti Pontificis et Martyris, cujus Diaconus fuit S. Laurentius: *Deus*, ait, *libertatem arbitrii sui permisit hominibus, ut pure et sine peccato viventes fiant similes Deo.* Et: *Templum sanctum est Deo mens pura, et altare optimum est ei cor mundum.* In hoc sacrificio ergo sacerdos est ipse fidelis et Religiosus: culter, est odium sui, carnis et mundi: ignis, est charitas: victima, sunt corpus et anima cum suis membris et potentiis, quæ moriuntur mundo, sed melius vivere incipiunt Deo. Ad hanc hortatur S. Paulus Roman. 12. 1. *Obsecro*, ait, *vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.* Et S. Petrus epist. 1. cap. 2. 5. *Et ipsi*, ait, *tamquam lapides vivi superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias acceptabiles Deo, per Jesum Christum.*

Septimo, Deus in templo, quasi paterfamilias in domo, adest et præest: ibi exaudit orantium preces et vota, ibi beneficia largitur, ibi dat oracula: sic et in Ecclesia, Religione, et anima sancta Deus præsens est, imo præsidet: hinc illam suis illustrationibus illuminat, suis impulsibus agit regitque ad omne bonum, postulata quæcumque concedit. Unde infert S. August. sermone. 210. de Temp. *Quoties*, ait, *aliquod peccatum aut cogitando, aut loquendo, aut etiam operando perficimus, templum Dei destruimus, et ei qui in nobis habitat injurias irrogamus.*

Ubi consideratione dignum est, Spiritum Sanctum, ac consequenter totam sanctam Trinitatem, in anima justa præsentem esse, non tantum per charitatem et sua dona, sed et per seipsam substantialiter et personaliter, ita ut, si per impossibile prius non fuisset præsens per substantiam, jam per justitiam et sanctitatem fieret substantialiter præsens, uti cum S. Thoma, Bonav. et aliis passim docet fuse Franc. Suarez l. 12. de Deo trino et uno c. 5. Quod sane miræ est dignationis divinæ, æque ac dignitatis nostræ. Quocirca anima sancta sciat in se quasi in templo vivo, vive et substantialiter habitare Deum Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum, juxta illud promissum Christi Joan. 14. 23 *Si quis diligit me, sermonem meum servabit. Et Pater meus diliget eum: et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Ergo non est necesse ut Deum extra se quærat, et ad eum exeat; habet enim eum intra se. Itaque eum per fidem jugiter intueatur, semper in tantæ majestatis oculis digne et reverenter versetur, cum ea pie, et affectuose colloquatur: nil faciat quod eum vel leviter offendat, omnes spes et res in eo defigat, omnes tribulationes in eum conjiciat, eum ex toto corde amet, revereatur et colat: in eo plane conquiescat, et cum Psalte dicat: *In pace in idipsum dormiam, et requiescam*, Ps. 4. 9. Quare merito S. Bern. l. de Interiori domo c. 22. *Conscientia bona*, inquit, *titulus est religionis, templum Salomonis, ager benedictionis, hortus deliciarum, aureum reclinatorium, gaudium angelorum, arca fœderis, thesaurus regis, aula Dei, habitaculum Spiritus Sancti, liber signatus et clausus, et in die judicii aperiendus. Nihil est jucundius, nihil tutius, nihil ditius bona conscientia: premat corpus, trahat mundus, terreat diabolus, illa erit secura. Cum mundus omni volubilitate circumrotetur, ploret, rideat, pereat, transeat, numquam marcescit bona conscientia. Subjiciatur corpus in pœna, in jejuniis macéretur, verberibus lanietur, equuleo distendatur, gladio trucidetur, crucis supplicio affigatur, secura erit conscientia.* Causa est, quam dat Moses Lev. 26. 12. et ex eo S. Paulus 2. Cor. 6. 16. quia *dicit Deus: Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus.* Quis enim timeat, habens in se Deum protectorem, confortatorem et consolatorem? Ita Christus in passione et agonia crucis stetit fortis, quietus et magnanimus. Quare? *Providebam*, inquit, *Dominum in conspectu meo semper: quoniam a dextris est mihi ne commovear. Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea, et caro mea requiescet in spe*, Ps. 15. et Act. 2. 25. Jubilet ergo anima sancta, esto in doloribus et tormentis constituta, quia habet Deum intra se, pro cujus amore patitur, cujusque dextera fulcitur. Deus enim est jubilus Angelorum et Sanctorum, præsertim patientium. Id experti sunt Martyres, dum equuleis, ignibus, ungulis torquerentur et lacerarentur. Hoc est præludium, hic prægustus, hæc inchoatio vitæ cœlestis et beatæ. Ubi enim est Deus, ibi sunt angeli, ibi jubilus, ibi felicitas, ibi gloria. Quocirca exsequamur monitum S. Cypriani

tract. de Orat. Domin. *Quando*, inquit, *patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus; ut quomodo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat et ille de nobis. Conversemur quasi Dei templo, ut Deum in nobis constet habitare; ut qui cœlestes et spirituales esse cœpimus, non nisi cœlestia et spiritualia cogitemus et agamus.*

Porro in hac fabrica oportet primo jacere solidum fundamentum fidei, non cujusvis, sed vivæ et efficacis. Hæc enim sanctos incitavit ad opera ardua virtutum, ut docet Apost. toto c. 11. ad Hebræos. Deinde illi oportet inædificare parietes binos, timoris et spei magnanimæ; his superaddere quatuor virtutes cardinales, cæterasque eis annexas. Pavimentum humilitate sternatur. Tectum charitate contegatur. Turris orationis et contemplationis erigatur, ex qua et hostium insidias speculemur, et Dei cœlitumque opem imploremus.

COMMENTARIA

IN

ZACHARIAM PROPHETAM.

ARGUMENTUM.

Zacharias synchronos et coævus fuit Aggæo; uterque enim cœpit prophetare post captivitatem Babylonicam, anno secundo Darii Hystaspis regis Persarum, ut patet ex utriusque principio: proponitur tamen Aggæus Zachariæ; quia duobus mensibus ante eum cœpit vaticinari, nimirum mense *sexto*, Zacharias autem mense octavo. Ita S Hieronym. Cæteri Prophetæ verbales fuerunt, et Deum loquentem per verba menti suæ immissa audierunt; Zacharias autem abundat visionibus et symbolis. Jam enim videt quadrigas, jam cornua, jam septem oculos, jam amphoram acclusam talenta plumbi, jam candelabrum septifidum, jam fabros, jam olivas, etc. Quocirca præ cæteris pariter obscurus est, profundus, varius, prolixus et ænigmaticus. Symbolicus ergo est æque ac Daniel et Ezechiel, quos secutus est S. Joannes in Apocalypsi, ac præsertim Zachariam, ut in decursu patebit. Audi S. Hieron. ad Paulinum: *Zacharias memor Domini sui* (dicitur enim Zacharias quasi זכר יה *sachar ia*, id est, recordatus est Dei; vel quasi זכר יה *zecher ia*, id est, *memoria Dei*) *multiplex in prophetia, Jesum vestibus sordidis indutum, et lapidem oculorum septem, candelabrumque aureum cum totidem lucernis quot oculis, duas quoque olivas a sinistris lampadis cernit et dextris: ut post equos nigros, rufos, albos et varios, et dissipatas quadrigas ex Ephraim, et equum de Jerusalem, pauperem regem* (Christum) *vaticinetur, et prædicet sedentem super pullum filium asinæ subjugalis.*

Argumentum ejus est primo cum Aggæo animare et urgere populum Babylone reversum ad reædificandam Jerusalem et templum. Id patet ex 1. Esdræ 5. 1. *Prophetaverunt autem Aggæus Propheta et Zacharias filius Addo, prophetantes ad Judæos qui erant in Judæa a Jerusalem, in nomine Dei Israel. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel et Josue filius Josedec, et cœperunt ædificare templum Dei in Jerusalem, et cum eis Prophetæ Dei adjuvantes eos.* Secundo, hortari eumdem ne idola et vitia majorum imitetur, utpote quorum punitionem, stragem et captivitatem viderint. Tertio, prædicit futuros successus et eventus varios Judæis obventuros usque ad Christum, ac præsertim quatuor monarchiarum conversiones et successiones, quæ desinent in regnum Christi.

Quarto, promittit Christum, ejusque vitam et mysteria ita particulatim recenset, ut historicus potius et Evangelista videatur quam propheta. Recenset enim Christi regalem et triumphalem ingressum in Jerusalem, qui contigit die palmarum, quatuor diebus ante ejus passionem et mortem: item proditionem Judæ, institutionem Eucharistiæ, Christi passionem, plagas manuum, descensum ad inferos, educendos patriarchas, resurrectionem et gloriam, Judæorum reprobationem, Gentium vocationem, Ecclesiæ institutionem et dilatationem, æque ac sanctimoniam et felicitatem, persecutorum ejus punitionem et interitum. Porro hæc describit per hieroglyphica, ænigmata, parabolas et sententias obscuras, vereque utitur stylo prophetico. Unde S Hieron. in prologo: *Ab obscuris*, ait, *ad obscuriora transimus, et cum Mose ingredimur in nubem et caliginem. Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum Dei: labyrinthæos patimur errores, et Christi cæca regimus filo vestigia.*

Porro apposite vocatur Zacharias, id est memoria Domini: quia omnium mirabilium, quæ Deus per prophetas cæteros sparsim prædixerat, in hoc uno, utpote pene Prophetarum ultimo, sibi quasi memoriam fecit, ut non jam mirum sit hominibus esse mirandum, qui Deo ipsi suarum est memoria mirabilium. Insuper S. Cyrillus hic asserit Zachariam fuisse oriundum e Tribu Levi, ut esset Levita, Sacerdos, Doctor et Propheta populi. Cum enim populus, inquit, in captivitate Babylonica quæ duravit 70. annos, oblitus esset patriæ et Dei patrum suorum, Deus excitavit Zachariam, ut Jerusalem, templi et Dei memoriam ei renovaret, et avitam in eo pietatem instauraret. Denique tam Zacharias, quam Aggæus cœperunt prophetare anno 2. Darii Hystaspis, qui fuit annus mundi 3431. ante Christi nativitatem vero fuit annus 519.

Martyrem fuisse Zachariam censent nonnulli: putant enim ipsum fuisse Zachariam illum, de quo ait Christus Matth. 23. 35. *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare.* Unde et Zacharias hic noster inscribit se filium Barachiæ, fuitque penultimus Prophetarum; ultimus enim fuit Malachias, Christus autem loquitur de ultimo Propheta a Judæis occiso. Ita Vatabl Arias, Sanchez et Ribera hic. ac S. Chrys. Homil 1. in Lucam de nativitate Joannis Baptistæ, licet S Hier. Beda et alii multi censeant illum Zachariam fuisse filium Joiadæ pontificis, qui alio nomine dictus sit Barachias: hunc enim Joas rex occidit inter ædem et altare, 2. Paral. 24. 21. Alii, tertio, ut Orig. S Basil. Cyril. Epiph. Euth. Theoph. quos sequitur Card. Baron. et noster a Castra, cen-

sent Zachariam illum Christi fuisse patrem Joannis Baptistæ, qui occisus sit a Judæis, eo quod Virginis partum et Christi ortum prædicasset, quodque B. Virginem post partum inter virgines in templo collocasset. Verum de hoc plura Matth. 23.

De Zachariæ oraculis et miraculis ita scribit Epiphan. in ejus vita: *Zacharias Propheta natus Barachia, e terra Chaldæorum solvit, et inter proficiscendum permulta populo vaticinatus est: et demonstrationis causam multa designavit miracula. Hic est qui in os nuntiavit Josedec: Nascetur ex te filius qui sacris initiatus Hierosolymis sacrificabit Domino. Hic etiam benedixit Salathiel in filio dicens: Procreabit filium, et indet nomen illi Zorobabel. De Cyro quoque rege Persarum Zacharias ostentum dedit, idque ad victoriam; signum item super Crœso Lydorum tyranno objecit, necnon et super rege Medorum Astyage, deque publico ministerio, quod Cyrus rex designaturus esset Hierosolymis, vaticinatus est, laudibusque evexit illum, etc. decessit ultima senectute in Judæa, et proxime cum Aggæo Propheta humatus est.* Hæc si vera sunt, ostendunt Prophetas multa prophetasse quæ scripto nobis non consignarunt. Nihil enim horum exstat in nostro Zachariæ libro. Eadem habet S. Dorotheus in vita Zachariæ: *Zacharias*, ait, *a Chaldæa venit, cum jam ætate esset provecta, atque ibi populo multa vaticinatus est, prodigiaque probandi gratia edidit: et sacerdotio Hierosolymis functus est. Idem et Salathieli cum filiis benedixit, et nomen Zorobabel imposuit; et Persis sub Cyro dedit victoriam cultu illius, quem facturus erat Hierosolymis, illumque vehementer benedixit. Quæ vero prophetiam concernebant, vidit Hierosolymis, et de fine Gentium, de templo, de otio, de Prophetis et sacerdotibus, ac de duplici judicio exposuit. Mortuus est in senectute gravi, et sepultus prope Eleutheropolim: temporibus vero Ephidi Episcopi manifestatus, quod ipse esset Zacharias filius Barachiæ cujus meminit Isaias* cap. 8. vers. 2.

Sanctorum catalogo ascriptus est, die sexta Septembris, ubi de eo in Martyrol. Romano sic legimus: *Zachariæ Prophetæ, qui de Chaldæa senex in patriam reversus, juxta Aggæum Prophetam conditus jacet.* Inventum est venerandum ejus corpus sub Theodosio Imper. juniore, apparente et judicante ipso Zacharia, uti refert Sozomenus lib. 9. cap. ultimo, et ex eo Baron. anno Christi 415. Quamquam quæ ibi a Judæo accepta adduntur, ad Zachariam filium Joiadæ pontificis, non ad nostrum hunc Prophetam spectant.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Proposita patrum culpa et poena, puta excidio et captivitate Babylonica, stimulat Judæos, ut ab eorum idolis et vitiis, ad Deum et virtutem constanter se transferant, ne similem novamque cladem eis infligat Deus. Secundo, v. 7. per equos nigros, rufos, varios et albos, varium Gentium, miserum vero Reipublicæ Judaicæ statum præsentem repræsentat. Unde videt angelum stantem inter myrteta, et orantem: Usquequo tu non misereberis Jerusalem? Iste jam septuagesimus annus est qui exauditus, audit, Deum Judæis pacem et bona daturum, ut Jerusalem reædificetur, hostesque eorum perditurum. Hinc v. 18. videt quatuor fabros deferentes quatuor cornua, quæ afflixerunt et ventilarunt Judam.

1 In mense octavo, in anno secundo Darii regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, fi-
lium Barachiæ, filii Addo, prophetam dicens: 2. Iratus est Dominus super patres vestros ira-
cundia. 3. Et dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini ad me, ait Domi-
nus exercituum: et convertar ad vos, dicit Dominus exercituum. 4. Ne sitis sicut patres vestri
ad quos clamabant prophetæ priores, dicentes: Hæc dicit Dominus exercituum: Convertimini de
viis vestris malis, et de cogitationibus vestris pessimis, et non audierunt, neque attenderunt ad
me, dicit Dominus. 5. Patres vestri ubi sunt? et Prophetæ numquid in sempiternum vivent? 6. Ve-
rumtamen verba mea, et legitima mea, quæ mandavi servis meis Prophetis, numquid non com-
prehenderunt patres vestros, et conversi sunt, et dixerunt: Sicut cogitavit Dominus exercituum
facere nobis secundum vias nostras, et secundum adinventiones nostras, fecit nobis? 7. In die vi-
gesima et quarta undecimi mensis Sabath, in anno secundo Darii, factum est verbum Domini

ad Zachariam filium Barachiæ, filii Addo, prophetam, dicens: 8. Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter myrteta, quæ erant in profundo, et post eum equi rufi, varii, et albi. 9. Et dixi: Quid sunt isti, Domine mi? et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me: Ego ostendam tibi quid sint hæc. 10. Et respondit vir, qui stabat inter myrteta et dixit: Isti sunt, quos misit Dominus ut perambulent terram. 11. Et responderunt Angelo Domini, qui stabat inter myrteta, et dixerunt: Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur, et quiescit. 12. Et respondit Angelus Domini, et dixit: Domine exercituum, usquequo tu non misereberis Jerusalem, et urbium Juda, quibus iratus es? Iste jam septuagesimus annus est. 13. Et respondit Dominus Angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba consolatoria. 14. Et dixit ad me Angelus, qui loquebatur in me: Clama dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno. 15. Et ira magna ego irascor super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsi vero adjuverunt in malum. 16. Propterea hæc dicit Dominus: Revertar ad Jerusalem in misericordiis: et domus mea ædificabitur in ea, ait Dominus exercituum: et perpendiculum extendetur super Jerusalem. 17. Adhuc clama, dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc affluent civitates meæ bonis: et consolabitur adhuc Dominus Sion, et eliget adhuc Jerusalem. 18. Et levavi oculos meos, et vidi: et ecce quatuor cornua. 19. Et dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc? et dixit ad me: Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam, et Israel, et Jerusalem. 20. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros. 21. Et dixi: Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens: Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam per singulos viros, et nemo eorum levavit caput suum: et venerunt isti deterrere ea, ut dejiciant cornua Gentium, quæ levaverunt cornu super terram Juda, ut dispergerent eam.

1. In mense octavo,] puta in Octobri, cœpit prophetare Zacharias; Aggæus vero in mense sexto, puta in Augusto: uterque autem prophetavit, non in Babylone, ut aliqui censent, sed in Jerusalem, ut diserte ait Esdras libr. 1. cap. 5.

Darii.] Hystaspis, vide dicta Aggæi 1. vers. 1. Darius persice significat φρόνιμον, id est prudentem, ait Hesychius: prudentia enim et providentia est prima dos regis, ut bene regat, et gubernet.

Filii Barachiæ.] *Barachias* hebr. idem est quod *benedictio Domini*. Hujus filius est Zacharias, id est memoria, vel memor Domini. Magna enim benedictio summumque bonum est jugiter meminisse Dei, semperque eum habere in memoria, imo in oculis, et mente.

Filii Addo.] Fuit ergo Addo avus Zachariæ; S. Hieron. et eum secuti Remig. Albertus, Haymo, Hugo et Dionys. censent hunc esse Addo Videntem, id est, Prophetam, qui scripsit Chronica regum Juda. 2. Paral. 22. 15. quique missus fuit a Deo ad Jeroboam primum regem Israel, ut ei, ob vitulos aureos ab eo erectos, interitum denuntiaret, 3. Reg. 13. 1. licet Script eum ibidem non nominet. Verum hoc creditu est difficile: nam a Jeroboam usque ad Darium Hystaspis fluxerunt 400. anni et amplius. Quare verius videtur, Addo avum Zachariæ fuisse alium ab Addo Vidente: sed fuisse pariter Prophetam, ut censent Hebræi, vel certe virum illustrem, ideoque hic nominari, ut nepoti suo Zachariæ nomen et decus conciliet. Nisi dicas, Addo Videntem non avum, sed quintum, vel sextum atavum fuisse Zachariæ ut Barachias vocetur filius, id est, abnepos, Addo. Sic enim ipse Zacharias vocatur filius, id est, nepos vel abnepos Addo, 1. Esdræ 5. 1. Et hoc satis est verisimile, tum quia alium Addo Prophetam, vel celebrem in Script non legimus, tum quia prophetia tunc temporis erat quasi hæreditaria, æque ac sacerdotium, et de avis transibat in patres et nepotes, uti tradunt Hebræi: unde et in libris Regum celebrantur filii Prophetarum, et Zacharias, pater Joannis Baptistæ fuit Propheta, æque ac filius, ut patet Lucæ 1. 67. tum quia diserte id asseverant S. Hieronymus, et alii jam citati, qui sane vidit ex intercapedine tot annorum Addo non posse esse avum Zachariæ; per avum ergo accipit atavum: Quod si ita est, magni Prophetæ (talis enim fuit Addo Videns) nepos, et hæres fuit Zacharias.

2. Iratus est.] Hebr. *iracundia iratus est*, id est, vehementer iratus est, valde excandescit.

3. Et dices ad eos,] scilicet Judæos, inter quos tu versaris et quorum te constitui Prophetam. Ponitur relativum, vel potius demonstrativum pro antecedente, utpote noto et obvio.

Hæc dicit Dominus exercituum:] Hoc adjicitur, quia fit sermo ad eos qui in potestatem Darii venerant, magnorum exercituum ducis, et imperatoris, q. d. Hæc dicit is, cujus vires sunt multo majores viribus humanis, cujus exercitus, et potentia longe superant exercitum et potentiam Darii, alias potentissimi. Ita Vatablus.

Convertimini ad me.] Præclare S. Gregor. in Ps. 7. pœnitent. *Deus*, inquit, *qui abjicit delinquentem, convertitur ad pœnitentem; vocat etiam aversos, donat peccata conversis, hortatur pigros, consolatur afflictos, docet studiosos, adjuvat dimicantes, confirmat laborantes, exaudit corde clamantes. Ipse namque per Prophetam dicit: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos; sed quia converti ad eum sine ipso non possumus, quotidie cum Propheta clamemus: Ne avertas faciem tuam a me.* Porro S. Thom. 1. 2. q. 89. art. 6. ad 3. et ex eo Ca-

preolus in 2. d. 40. q. unica, Soto l. 2. de Justitia q. 3. art. 10. et Navar. Enchirid. 11. num. 8. censent hoc conversionis ad Deum præceptum obligare in primo rationis instanti: puer enim, inquiunt, eum rationis usum habere incipit, tenetur se et sua ordinare ad debitum finem, puta ad Deum; quod si facit, Deus infundet illi gratiam per quam consequetur remissionem peccati originalis; si non facit, peccat mortaliter. Nam ordo naturæ postulare videtur ut homo, cum inchoat vitam rationalem, incipiat ab intentione ultimi finis; nam ex ea pendet vitæ bonæ institutio. Verum alii Doctores censent contrarium, scilicet in primo rationis instanti non teneri puerum convertere se ad Deum per amorem Dei super omnia, naturalem vel supernaturalem: primo, quia hoc præceptum est difficillimum, et maxime sublime. Non est autem credibile Deum obligasse homines judicio tam immaturos, ad tale præceptum statim exsequendum; secundo, quia homo in principio non cogitat de rebus tam sublimibus, sed de sensibilibus et consuetis. Neque est aliquid unde illi tam sublimis cogitatio suggeratur; ac proinde inconsideratio ejus, vel ignorantia est invincibilis; tertio, quia nullum tale in Scriptura exstat præceptum, nec ratio naturalis illud dictat. Nam illud: *Convertimini ad me, et ego convertar ad vos,* pertinet ad peccatores, qui jubentur agere pœnitentiam de peccatis actualibus; non autem ad eos qui habent solum originale; et licet etiam ad hos pertineret, non tamen ideo statim deberet impleri. Nam est præceptum affirmativum, quod semper obligat; sed non pro semper, uti obligat negativum; sicut neque adultus, qui peccavit mortaliter, tenetur statim agere pœnitentiam sub novo peccato.

4. Ne sitis sicut patres vestri,] ne patrissetis, ne patrum idololatriam, inobedientiam, apostasiam æmulemini, alioqui similes vos eis efficiam in pœna, sicut similes vos fecistis in culpa.

5. Patres vestri ubi sunt?] q. d. Excisi sunt et in excidio Hierosolymæ vel occisi, vel in Babylonem abducti, ibique mortui sunt, ut eis prædixeram et comminatus eram per meos Prophetas. Nonne videtis in eis meas minas et oracula non fuisse vana et irrita, sed vera, certa et efficacia? Scitote ergo talia quoque fore hæc quæ vobis pariter per Zachariam intento et edico.

Et prophetæ numquid in sempiternum vivent?] Prophetas intelligit patrum impiorum, puta pseudoprophetas; hos enim mox opponit servis suis Prophetis, q. d. Falsi Prophetæ, qui patribus vestris falso felicitatem prædicebant et promittebant, dicentes: Pax, pax, nonne et ipsi, æque ac patres vestri, misere mortui sunt, vel gladio, vel ærumnis captivitatis? ubi est ergo eorum felicitas et longævitas, quam sibi patribusque vestris promiserunt? Numquid interitu suo tam infelici testati sunt se esse mendaces, et oracula sua fuisse dæmonis, non Dei vaticinia? Ita S. Hieron. Albert. Hugo et Lyran. Alii veros intelligunt Prophetas, q. d. Tam Prophetæ pii, quam patres vestri impii mortui sunt; boni enim æque ac mali moriuntur; sed prophetiæ eorum et minæ, quas patribus vestris vobisque, si eos imitemini, intentarunt, non sunt mortuæ, sed vivunt et perdurant; quia Deus earum auctor, et scelerum ultor, non moritur, sed vivit in æternum. Hoc est quod subdit Zacharias: *Verumtamen verba mea, etc.* Ita Theodor. Clarius, Vatabl. et a Castro.

6. Verumtamen,] q. d. Vestri pseudoprophetæ vos deceperunt, quia promiserunt prospera quæ non evenerunt. Verum mei Prophetæ, qui mea verba, id est minas et statuta, puta pœnas lege Mosi statutas in legis prævaricatores, patribus vestris vobisque intentarunt, vos non fefellerunt; nam pœnæ et plagæ quas comminati sunt, reipsa patres vestros comprehenderunt, qui proinde flagellis hisce Dei eruditi, justum Dei in se judicium et culpam suam agnoverunt, ut, qui antea ad me invitantem eos ad pœnitentiam noluerant attendere, ut dicitur v. 4. jam castigationibus hisce licet sero et coacte conversi, mentem et sententiam mutarint, dixerintque: *Sicut cogitavit Dominus exercituum facere nobis secundum vias nostras, etc. fecit nobis.* Ita Arias, Clarius et Vatabl.

7. In die vigesima et quarta undecimi mensis Sabath,] qui nostro respondet Januario; hic enim noster primus est mensis, sed Judæorum erat penultimus. Ipsi enim annum sacrum inchoabant a Nisan, id est Martio. Sabath et reliqua Hebraica mensium nomina videntur esse Chaldaica: nam inveniuntur tantum apud eos qui redierunt Babylone. Ita Vatabl.

Factum est verbum,] id est, visio Angeli et equorum inter myrteta: Deus enim tam loquitur symbolis quam verbis. Quocirca prophetia quælibet, ut dixi Isaiæ 1. 1. promiscue nunc vocatur *verbum,* nunc *visio*; quamquam et proprie verba Angeli in hac visione misceantur et intercurrant.

Dicens,] id est, ostendens id quod sequitur, quodque enarrat inquiens.

8. Vidi per noctem.] Nox enim aptior visionibus; in ea enim quiescentibus, collectisque sensibus phantasia vivacius concipit et intuetur sua phantasmata, præsertim a Deo vel Angelo impressa. Symbolice nox hæc erat symbolum calamitatis, in qua Judæi Babylone redeuntes versabantur, quæ in diem, lucem et lætitiam restaurationis urbis et templi mox erat convertenda. Calamitas enim opportuna est ad audiendum verbum Dei, quia cor instar ceræ emollit. Hinc vexatio dat intellectum auditui. Ita S. Hieron.

Unde moraliter S. Gregor. lib. 2. Moral. c. 2. docet S. Scripturam solere per tempus rei exitum significare: *A qualitate,* ait, *temporis finis exprimitur actionis; sicut non rediturus ad veniam, ad traditionis perfidiam nocte Judas exiisse perhibetur, cum egrediente illo ab Evangelista* (S. Joanne cap. 18.) *dicitur: Erat autem nox. Hinc enim et iniquo diviti dicitur Lucæ 12. Hac nocte repetent animam tuam abs te. Anima quippe quæ ad tenebras ducitur, non in die repeti, sed in nocte memoratur. Hinc est quod Salomon, qui sapientiam non perseveraturus accepit, 3. Reg. 13 in somnis hanc et nocte accepisse describitur. Hinc est quod Angeli ad Abraham meridie veniunt, punituri autem Sodomam, ad eam vespere venisse memorantur. Quia igitur B. Job tentatio ad victoriam deducitur, a die cœpta perhibetur, cum dicitur: Quadam autem die cum venissent Filii Dei, etc.*

Et ecce vir,] puta Angelus speciem viri assumens; Angelum enim fuisse patet v. 11. Hebræi, S. Hier. Theodor. et passim alii censent fuisse S. Michaelem;

hic enim olim Synagogæ Judæorum fuit custos, uti nunc est Ecclesiæ Christianorum, uti patet Daniel. 10. 21. et c. 12. 1. licet aliqui Gabrielem fuisse autument, qui est fortis præliator pro populo Dei, uti patet Daniel. 9. 21. et cap. 10. 5.

Super equum rufum.] Insidet equo, quasi celer et festinus ad auxilium populi sui; eique rufo, quasi sanguinarius vindexque acer in hostes Judæorum. Equus enim notat multa, scilicet velocitatem, generositatem, dignitatem, ardorem præliandi, victorias, gloriam et triomphos S. Michaelis.

Aliter Theodoret. Insidet, ait, equo rufo, ut significet populi afflictionem: *Nam equus rufus hostium conjurationem et indignationem ostendit; quia sanguinarius et rufus est furor.* Nove ergo Arias per virum hunc accipit Alexandrum Magnum, cujus equus fuit rufus, scilicet Bucephalus; ita dictus quod capite et colore similis esset bovi; boves autem communiter sunt rufi; præsertim in Græcia aliisque regionibus calidis. Censet ergo hic significari quod Alexander monarchiam e Persis ad Græcos sit translaturus. Verum de hac re non agit hic Propheta. Porro Theodor. equum hunc rufum vocat spadicem, id est panicei coloris, qui maxime commendatur in equis, de quo audi Virgil. 3. Georg. dum generosum equum hisce notis depingit:

Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus: honesti
Spadices, glaucique: color deterrimus albis.

Jam ex generositate equi animos, vires et iras equitis intellige et metire. Eos exigebat rei et afflictionis difficultas. Erant enim Judæi in profundum, ut mox dicetur, calamitatum demersi: valido ergo magnique zeli liberatore et propugnatore Angelo indigebant. Ubi nota: Afflictis solent præsto esse Angeli, et quo major est afflictio, eo ipsi majus robur, opem et consolationem afferunt.

Mystice, hic vir stans inter myrteta est Christus, qui in carne quam ex myrto, id est B. Virgine, assumpsit, in medio Patriarcharum, Prophetarum, ac Sanctorum veteris et novi testamenti, quasi inter myrteta consistit. Equus rufus est humana natura, cui insidet deitas, quam sumpsit ex primo parente, qui a terra rufa, ex qua plasmatus est a Deo, dictus est Adam, id est rufus, quamque rubricavit sanguine, tum suo, tum hostili, quem victor sparsit, juxta illud Isaiæ 63. 1. *Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosro? etc. Quare ergo rubrum est vestimentum tuum? Torcular calcavi solus, etc.* Ita Petrus Abbas Cellensis lib. de Panibus cap. 23. tom. 8. Biblioth. SS. Patrum. Sequuntur eum equi rufi, albi et varii, id est Apostoli, Martyres et Virgines: item fabri, id est doctores et prædicatores, qui omnes Ecclesiam Christi ædificarunt, Christique hostes fabricam hanc impedire volentes dejecerunt.

Inter myrteta,] id est loca myrtis consita; Syrus, *inter arbores opacas*, vel umbriferas; Arabicus Alexand. *inter duos montes se invicem cernentes*, id est obvios. Grammatico sensu notat Babylonem, in qua Judæi fuerant captivi; myrtus enim ob siccitatem amat loca demissa, profunda et irrigua, qualis est Babylon, quæ vicina est Euphrati et Tigri. Ita Arias et Vatabl. quin et Chald. qui vertit: *Et ipse stabat inter arbores myrtinos quæ sunt in Babylone.* Unde addit *in profundo*, id est prope profundum, scilicet aquarum et fluminum. Ibi ergo visus est Angelus, ut significet Judæorum captivitatem et calamitatem Babylonicam, in qua quasi in profundo demersi et pene absorpti fuerant, juxta illud Psal. 68. 3. *Infixus sum in limo profundi, et non est substantia*; seque illos magna ex parte inde eduxisse et liberasse, ac cæteros inde liberaturum, dum eos qui redierant prepediem adjuvabit, in reædificatione urbis Jerusalem et templi, qua peracta cæteri ex Babylone illico in Jerusalem advolabunt. Itaque Michael apparet inter myrteta, quia læta nuntiat de templi fabrica et gloria; myrtus enim hilaritatis est indicium. Unde olim mos fuit in conviviis, circumlato myrti ramo, convivas ad cantandum excitare; singuli enim eo in manus accepto partes canebant suas, teste Plutarcho in Sympos. Et Horatius adveniente verno tempore, quo se undecumque patefacit hilaritas, decore ait: *Viridi nitidum caput impedire myrto.* Atque ubicumque conviviorum lætitiam celebrat, coronas e myrto inferri jubet. Ita Pierius Hierog. l. 50. c. 27. Rursum symbolice per myrteta intelligit familias et cœtus Judæorum fidelium et justorum, qui in Babylone vel fuerant captivi, vel adhuc erant inquilini, quales erant Esdras, Nehemias, Zorobabel, Jesus, Aggæus, etc. Inter hos ergo stetit Michael. Myrtus enim significat justos, ob soliditatem, pulchritudinem et fragrantiam bonorum operum. Unde Esther regina pia et sancta c. 2. v. 7. a Mardochæo, ob pulchritudinem et gratiam, vocata fuit hebraice הדסה *hadisca*, latine *edissa*, id est, myrtus, vel myrtea. Ita S. Hieron Remig. Albert. et Hugo.

Alludit ad nomen, mores, aulam, familiam et familiares Esther reginæ; hæc enim vocata est *hadisca*, id est myrtus. Ipsa enim vixit sub hoc tempus, imo a nonnullis Chronologis virisque doctis ex multis magnisque conjecturis, censetur ipsa fuisse uxor hujus Darii Histapsis, ideoque eum tam benevolum fuisse Judæis, ut præter alia, templum eis reædificari curarit. Qua de causa sub eodem prophetarunt Aggæus et Zacharias. Visus est ergo, inquiunt, Angelus stare inter myrteta, id est, in aula et familia Esther, quæ virtute et nomine erat myrtus, quasi portendens ejus conjugium cum Dario, quod anno sequenti, puta anno 3. Assueri, id est Darii (Assuerus enim erat commune nomen regum Persarum) peractum est, ut patet Esther 1. 3. Rursum inter myrteta, id est, inter Estheris reginæ familiares et asseclas, puta Mardochæum, Esdram Nehemiam, Zorobabel, Jesum, qui Estheri reginæ obsecundabant, erantque pariter virore et vigore animorumque, myrti et myrteta, utpote principes eminentes in populo. Olim enim principes myrteis coronis coronabantur, teste Suida. Unde proverbium: *Myrteam coronam ambis*, id est principatum, vel magistratum ambis.

Sic mystice, nostra *hadisca* et myrtus, nostra Esther est B. Virgo, qui sibi devotos salvat; et ab Aman, id est a diabolo, liberat. Stant ergo Angeli inter myrteta, id est, sub B. Virginis alis, et umbra, vel inter ejus fideles, congregationes et cœtus ipsi dicatos, ut per ejus merita et preces suis clientibus veniam, gratiam et consolationem impetrent. Myrtus enim læta et decora symbolum est felicitatis. Unde sicut ex myrtis opera topiario in hortis fiunt armati milites, triremes,

equites cataphracti; item phasiani, psittaci, philomelæ, etc. ad voluptatem et delicias; ita B. Virgo inter myrteta paradisi cœlestis, puta inter Angelos considens, imo præsidens, pollicetur suis non tantum opem, sed et consolationem, lætitiam, omnesque spiritus delicias; quæ præstat per hosce suos Angelos, qui cum suapte natura sint formæ expertes, quamlibet induere possunt, ac multiplicem armaturam, imo panopliam assumere, ut pro Deiparæ dominæ suæ honore et gloria, proque ejus cultoribus potenter decertent, utque Ecclesiam, et domum Deo in anima fidelium ædificent. Sic Gentilibus Venus, pulchritudinis dea, myrtea dicebatur. Unde Plinius lib. 15. 29 *Ara*, inquit, *vetus fuit Romæ Veneris myrteæ*. Idem lib. 21. c 11. *In Ægypto*, ait, *sine odore hæc omnia* (rosa, lilium, viola, etc.) *tantumque myrtis præcipuus odor*. Quid pulchrius, quid suaveolentius Virgine Deipara? Una hæc Dei Venus, puta decor, gratia et venustas, omnes Satanæ mundique veneres obscurat, imo vanas et fœdas esse ostendit. Ipsa enim est abyssus gratiæ, pulchritudinis oceanus, charismatum omnium thesaurus, quæ sola, velut Esther, Assuerum Deum Patrem placavit, et invenit gratiam in oculis ejus, ut ab eo per Gabrielem Archangelum salutata sit: *Ave, gratia plena*. Nam et de ea dicitur Cant. 4. 7. *Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te*. Et Eccli. 24. 24. *Ego mater pulchræ dilectionis, et timoris, et agnitionis, et sanctæ spei; in me gratia viæ et veritatis, in me omnis spes vitæ, et virtutis, etc.* Jure ergo S Bernhom, 4. super Missus est: *Ex ore*, inquit, *tuo*, o Virgo, *pendet consolatio miserorum, redemptio captivorum, liberatio damnatorum, salus denique universorum*. Idem: Deus totius mundi pulchritudinem posuit in Maria, ut si quid spei, si quid gratiæ, si quid salutis in nobis sit, ab ea noverimus redundare. Quocirca eum eodem sermone 4. de Assumptione, eam invocamus assidue, ac dicamus: *Sit igitur pietatis tuæ, Virgo benedicta, ipsam quam apud Deum invenisti gratiam, notam facere mundo, reis veniam, medelam ægris, pusillis corde robur, afflictis consolationem, periclitantibus adjutorium, et liberationem sanctis tuis precibus obtinendo. Amen*. Maria ergo est myrtus Dei.

Porro Theodor. ex Sept. pro *myrteta* legit *montes umbrosos*, per quos intelligit Dei providentiam, sub qua omnes vivunt, ex qua prodit hic Angelus, ut eam circa tutelam Judæorum exsequatur. Montes hi sunt umbrosi, quia judicia Dei sunt obscura, et occulta.

Moral. nota: Apposite justus, ac præsertim B. Virgo comparatur myrto: primo, quia myrtus amans valles designat ejus humilitatem, quæ sanctitatis est fundamentum; secundo, quia myrtus crescit juxta aquas. Unde Virg. Georg. 4.

Et amantes littora myrti.

Ita justus crescit per lacrymas compunctionis et pœnitentiæ, perque aquas tribulationis, et patientiæ; tertio, myrtus fert baccas saporis præcipui, ex quibus fit vinum: ita justus fert fructus bonorum operum, sapidos Deo, et hominibus, ex quibus fit vinum exsultationis quod lætificat Angelos; quarto, myrtus est valde odorata, et bellis, hinc odorem gratum ori et halitui conciliat, ait Plinius l. 23. 9 Unde etiamnum qui stomacho laborant et halitum habent fœtentem, pro remedio mane comedunt baccas e myrto, quocirca a Gentilibus Veneri fuit dicata, teste Plinio l. 12. c. 1. Ita justus spargit ex se odorem bonæ famæ, ac morum candore, modestia, et suavitate omnibus gratum se efficit, præstatque illud Apostoli monitum: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus*, Colos. 4. 6. quinto, myrtus semper viret. Ita justus virorem virtutum semper conservat, et auget; sexto, oleum ex myrto astringit, et indurat, ait Plinius l. 23. c. 4. et c 9. *Semen ejus*, ait, *medetur sanguinem excreantibus, datur et dysentericis denarii pondere in vino*. Ita justus fluxum noxiarum cupiditatum cohibet, et restringit; septimo, in festis, ludis, etc. cingebant tempora myrto, ut canit Virgil. Georg. 1. et Tibul. lib. 1. eleg. 3.

Et gerit insigni myrtea serta coma.

Myrtus ergo denotat lætitiam spiritalem et exsultationem quam ob quietem conscientiæ possidet justus. Unde Lyranus ad litteram per myrteta accipit gaudium Judæorum de urbis et templi restauratione, quodque jam reipsa rursus visuri essent myrtos, et myrteta juxta urbem et templum conseri, et plantari. Porro hoc gaudium fere ingens et exaggeratum, innuit quod Angelus visus sit non inter myrtus, sed inter myrteta, id est silvas myrturum. Ita Fernand. visione 29 sect. 2. qui et addit res odoriferas iis qui deficiunt, vigorem et vires reddere, ac proinde Angelum visum inter myrteta, quæ sunt oduratissima, ut Hebræis pene deficientibus, et ex timore collabentibus, consolationem et corroborationem ingerat; octavo, myrtis solent ornari et sepiri horti, prata, villæ. Unde Martial l. 5 *Myrtetis otiosis ordinata villa*. Ita justus est munimen, æque ac ornamentum domus, collegii, urbis, reipubl. Ecclesiæ et universi; sicut ex myrtis fiunt topiaria, quæ sunt decus hortorum; nono, vinum myrto conditum, quod myrtiten vocant, volet ad sedanda tormina, ait Plinius l. 30. c. 7. et Columella lib 12 c. 38. ita justus sua patientia et virtute sedat et superat omnia morborum et tormentorum tormina. Insuper Theod. *Myrtus*, inquit, *est planta odorata, habens omnes morbos calidos refrigerandi*. Ita æstus iræ et libidinis per Dei gratiam restinguit justus; decimo, Plinius lib. 15. cap. 29. *Succorum*, inquit, *natura præcipuam admirationem in myrto habet, quando ex una omnium olei vinique bina genera fiant*. Subdit veteres baccis myrti pro pipere usos. Ita omnia in justo sunt succulento, sapido, acria et efficacia; undecimo, ibidem Plinius asserit myrtum valere ad expurgandam bilem, ideoque ad conciliandos dissidentium animos. Unde *traditur*, inquit, *myrtea verbena Romanos Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos, in eo loco qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant, ideo tum electa, quoniam conjunctioni, et huic arbori Venus præest*. Ita justus ubique dissidentes conciliat, sequiturque illud Christi: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*, Matth. 5. duodecimo. ibidem Plinius: *Cato*, inquit, *tria genera myrti prodidit, nigram, candidam, conjugulem; fortasse conjugiis ex illo Cluacinæ genere*. Et mox: *Folia et per se sicca ntur in farinam ad ulcerum remedia in corpore hum ano, leniter mordaci pulvere; ac refri-*

gerandis sudoribus. Quinimo oleo quoque (mirum dictu) inest quidam vini sapor, simulque pinguis liquor, præcipua vi ad corrigenda vina, saccis ante perfusis. Ita justus in sanctitate sua, verbisque et correptionibus quippiam habet acre et mordax, quo aliorum vitia et defectus castiget: *Blanda,* inquit S. Hieron. dialog. 1. contra Pelag. *est adulatio, pulchreque adulator apud Philosophos definitur blandus inimicus; veritas amara est, rugosæ frontis ac tristis, offenditque correctos;* decimo tertio, ex myrto fiebat ovantium corona, subinde et triumphantium, ait Plinius ibidem. Hæc designat coronam triumphi, quam justorum virens semper virtus, eaque heroica meretur; decimo quarto, myrtus, ait Plinius lib. 23. cap. 9. *ulcera difficilia in extremitatibus corporis, sanat. Imponitur lippitudini cum polenta, et cardiacis in mamma sinistra. Et contra scorpionis ictus in mero, et ad vesicæ vitia, capitis dolores, et ægilopas antequam suppurent. Item tumoribus, exemptisque nucleis in vino vetere tritum eruptionibus pituitæ. Succus seminis alvum sistit, urinam ciet. Ad eruptiones pustularum pituitæque cum cerato illinitur. Capillum denigrat.* Subdit deinde eamdem valere contra ignem sacrum, capillos fluentes, furfures, articulares morbos, hydropem, hæmorrhoides, lentigines, aures purulentas, renum dolores, morbum regium et calculum. Ita nullum est malum, quod justus sua virtute per gratiam Dei non curet, nulla tentatio, quam non superet; nullum vitium, quod constantia et fortitudine sua non debellet et expugnet. Nam superbiam superat, humilitate, iram mansuetudine, gulam abstinentia, libidinem mortificatione, avaritiam liberalitate, acediam fervore et zelo, etc. Decimo quinto, myrtus est brevis vitæ, sed celeris fructus. Audi Plinium lib. 17. cap. 13. *Quædam,* ait, *natura tarde crescunt, et in primis semine tantum nascentia, et longo ævo durantia. At quæ cito occidunt, velocia sunt* (in ferendo fructu) *ut ficus, punica, prunus, malus, pyrus, myrtus; et tamen antecedunt divitiis. In trimatu enim ferre incipiunt.* Ita Sancti eminentes et ardentes brevis sunt ævi; sed illud multis et heroicis virtutibus implent, ut videre est in S. Agnete, Cecilia, S. Stephano, S. Laurentio, Lino, Cleto, Clemente, omnibusque primis S. Pontificibus.

Denique myrtus sacris adhibebatur, ait Plinius lib. 16. c. 32. qui et lib. 15. cap. 29. de antiquissimo delubro Quirini, hoc est, Romuli, ait: *In eo sacræ myrti fuere duæ, ante ædem ipsam per longum tempus.* Myrtus ergo denotat religionem, orationem et devotionem sanctorum. Hisce de causis Ecclesiæ dotes et decora describens Isaias cap. 41. 19. ait: *Dabo in solitudine* (Gentium) *cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ.* Et cap. 55. 13. *Pro saliunca ascendet abies, et pro urtica crescet myrtus.* Ita de Judæis euntibus in Babylonem, quasi ad carcerem dicitur Psalm. 136. 2. *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra.* Jam vero cum ex Babylone redeunt læti et spebus pleni, salices eis mutantur in myrtos. Unde inter myrteta apparet Angelus, ut lætitiam eorum indicet et adaugeat. Qua de causa et Levit 23. 40. in festo Tabernaculorum jubentur Judæi gestare ramos ligni densarum frondium, id est, myrti, ut vertit Chald. Joseph. et alii, ut iis testentur et repræsentent lætitiam qua eos cumulavit Deus, cum ipsos ex Ægypto et deserto traduxit, et collocavit in terra promissa, puta in Chananæa.

Et post eum equi rufi, varii et albi.] Pro *varii* heb. est שרוקים *serukim,* quod Arias, vertit *sericeum,* qualis est color serici nativi antequam tingatur, puta flavum, sive fulvum, ut vertit Arabicus Antiochenus: aut croceum, qualis est color auri. Marinus in Lexico *serukim* deducit a *sorec,* quod erat genus vitis et uvæ optimæ; unde *serukim* vocari colorem uvæ optimæ. Alii *serukim* deducunt a שורק *scorec,* id est, surculus, ut significet spadicem, id est, surculum palmæ cum fructu, qui est coloris punicei. Verum Sept. Noster, Chald. et alii vertunt, *varii;* alii, *multicolores.* Unde Arabicus Alexandrinus vertit: *Et circum eum equi rufi etiam, et flammei, et fulvi, et nigri.* Alii, *pectinati;* alii, *electi:* nisi per varium colorem intelligas medium, ideoque mixtum. Nam flavus color est e viridi, rubro et albo concretus, ideoque est fulvo clarior, qualis est auri. Unde notat gentes medias, puta partim amicas, partim inimicas Judæis.

Nota primo, sub equis, metonymice intelligi sessores et equites. Nam de iis subdit: *Isti sunt quos misit Dominus.*

Secundo, equites hosce designare Angelos custodes regnorum: sequuntur enim primum equitem, puta S. Michaelem, quasi ducem et antesignanum.

Tertio, color innuit qualitatem et conditionem regnorum et gentium quibus præerant, ac præsertim diversos earum mores et affectus erga Judæos. Ita Hebræi, et ex iis S. Hier. quem sequuntur de more Haymo, Albert. Remig. et Hugo. Equi ergo rufi significant Angelos præsides gentium sanguinolentarum, quæ Judæam cæterosque populos bello, rapinis et cædibus vastarant, quales tum erant Assyrii et Chaldæi. Albi ob colorem lucidum et lætum, significant præsides gentium pacificarum, et Judæis propitiarum, quales tunc erant Persæ et Medi. Varii, id est, variorum colorum, significant Angelos præsides gentium quæ varios habebant status et inclinationes, nunc ad pacem, mox ad bellum; nunc ad amicitiam et beneficia, mox ad odia et maleficia; nunc ad bona, mox ad mala et clades inferendas, quales tunc erant Macedones et Græci. Ita Hebræi, S. Hier. et ejus asseclæ. Verum quia tunc nondum erat imperium et potentia Macedonum, utpote quæ cœpit a Philippo, Patre Alexandri Magni; hinc potius per equos varios accipias varias gentes Judæis vicinas, eisque partim amicas, partim inimicas, vel nunc benevolas, mox infensas, quales erant Ægyptii, Tyrii, Sidonii, Syri, Ammonitæ, etc. Perperam ergo nonnulli per equum primum, scilicet rufum, accipiunt Romanos. Alii minus male per equos varios, sicut flavos, accipiunt Romanos, præsertim Titum et Vespasianum, qui fuerunt e gente Flavia. Sed hoc non est litterale, nec genuinum. Nam Romani tunc erant tenues et obscuri, nihilque commune habebant cum Judæis, multo minus eis erant rufi, id est, sanguinarii: hinc melius per equos rufos accipiemus Chaldæos, ut dixi. Hi ergo Angeli repræsentant suas gentes; quas cum ipsi perambulassent, statumque singularum lustrassent v. 11. nuntiant omnes gentes totamque terram pacem colere, et pacifice domi suæ habitare, ibique quiescere. Hæc enim visio eo spectat, ut Zacharias persuadeat Judæis fidenter progredi in fabrica

templi et urbis, eo quod omnes circumquoque gentes in pace degant, nec Judæis bellum sint illaturæ, aut fabricam impedituræ. Aliter hi equi accipiuntur c. 6. Ibi enim sunt quadricolores, et significant quatuor monarchias sibi ordine succedentes; hic vero sunt tricolores, et significant præsentem gentium statum, et triplicem earum affectum erga Judæos, de quo plura cap. 6.

Porro ait *equi*, non *equus*: quia singuli Angeli, vel potius Archangeli, utpote principes et præsides gentium, non veniebant soli, sed stipati suis cohortibus Angelorum. Idem multo magis dicendum de Michaele. Insuper equi rufi, varii et albi significant Angelos variis muneribus destinatos, scilicet alios ad exercendam severitatem et vindictam, alios ad beneficentiam et misericordiam, alios partim ad vindictam, partim ad misericordiam. Impertinens ergo et improbabilis est opinio Ariæ, qui per virum inter myrteta consistentem accipit Alexandrum Magnum; per equos vero rufos, varios et albos Alexandri successores, Seleucum, Philippum, Antigonum et Ptolemæum, qui ejus monarchiam secuti sunt et inter se diviserunt. Zacharias enim 200 pene annis Alexandrum antecessit, agitque de rebus præsentibus, puta de præsenti Judæorum consolatione, ut eos ad præsentem templi fabricam incitet et impellat, ad quam nihil contulit Alexander. Probabilius quis diceret in equis hisce alludi ad imperium præsens Persarum, quibus suberant Judæi: Persæ enim equis pollebant, uti etiamnum equitatu pollent contra Turcas. Hinc per hinnitum equi Darius Hystaspis creatus fuit rex Persarum, cujus anno regni 2 hæc visio obtigit Zachariæ.

Mystice S. Ambros. in Symb. Apost. t. 4. per equos rufos accipit Martyres; per albos, virgines; per varios, vel, ut ipse ex Sept. legit, *sturninos*, id est, colore sturni avis, doctores: *Sequebantur*, inquit, *eum equi variorum colorum, id est, qui vel martyrio rubri; vel sturnini in vulatu, hoc est varii in virtutibus; vel candidi in virginitate monstrantur.*

9. ET DIXIT AD ME ANGELUS QUI LOQUEBATUR IN ME.] Hic Angelus videtur fuisse custos Prophetæ, qui ei revelavit sua hæc oracula, eique has visiones ostendit. Ait enim: *Ego ostendam tibi quid sint hæc*. Alius ergo fuit a Michaele: Michael enim erat custos totius populi, stabatque inter myrteta: hic autem erat custos Zachariæ, et in eo loquebatur. Ita S. Hier. Remig. Albert. Hugo, Lyran. licet contrarium censeant Rabbini, Theod. et Vatabl. scilicet hunc Angelum fuisse eumdem cum eo qui stabat inter myrteta, puta cum Michaele. Michael enim volens consolari populum illuminavit Zachariam, ostenditque illi has visiones et verba consolatoria, ut easdem ipse referret populo, iisque illum consolaretur. Verum prius quod dixi planius est, magisque textui consonum. Porro ex eo quod dicit de Angelo hoc suo: *Loquebatur in me*, putant aliqui Angelum hunc suggerentem oracula Zachariæ, non exterius voce, sed interius mentali vel imaginaria inspiratione illi fuisse locutum, eumque quasi possedisse et rexisse, uti dæmon possidet et regit energumenus, idque innuit S. Greg. l. 28. Mor. c. 2. *Dum*, inquit, *ad se quidem, sed in se tamen loqui Angelum dicit, liquido ostendit quod is qui ad ipsum verba faceret, per corpoream speciem extra non esset.* Verum dico hæc hoc modo contigisse; per visionem imaginariam a Deo objectam Zachariæ, videbatur ipse sibi videre, Angelum suum prophetalem oretenus secum, et cum Michaele colloqui. Rogat enim hic angelus Michaelem, ut Zachariæ explicet quinam sint isti equi rufi, varii et albi. Unde Michael ab eo interrogatus respondit:

10. ISTI SUNT QUOS MISIT DOMINUS UT PERAMBULENT TERRAM,] q. d. Isti sunt Angeli præsides regionum, quos Deus misit lustrare easdem. Mox Michael eosdem Angelos interrogat, quasi eorum princeps, de regionum statu, quidnam in hac lustratione viderint, qui sese habeant regiones illis creditæ. Cui ipsi respondent: *Perambulavimus terram, et ecce omnis terra habitatur et quiescit*, ut scilicet Zacharias sciat plenam esse pacem inter gentes, præsertim Judææ vicinas, illasque Judæis fore pacificas, ut eos bello non lacessant, nec impediant urbis templique fabricam. Dices: Cur ergo ait de hoc Angelo: *Qui loquebatur in me?* Resp. esse hebraismum; *in me*, hoc est *mihi*, vel mecum, ut vertit Chald. Adde, τὸ *in me* significat visionem hanc non fuisse realem, sed imaginariam, in qua Angelus hæc omnia in mente, vel potius in imaginatione Zachariæ pingebat et loquebatur. Videbatur enim Zacharias sibi videre Angelos ad invicem colloquentes, suumque Angelum sibi hæc visa et colloquia ostendere et suggerere; non vero corporalibus oculis exterius hæc videbat et audiebat.

11. PERAMBULAVIMUS,] Hebr. הלך *halach*, id est, ambulare, perambulare, in principibus, quales sunt Angeli, notat principatum, puta actum visitandi, inquirendi, perscrutandi, disponendi res omnes. Unde illud Ezech. 28. 14. *In medio lapidum ignitorum ambulasti*. q. d. Inter Cherubinos tu, o Cherub, principatum habuisti. Sic 1. Machab. 3. 8. *Judas perambulavit*, quasi superior judex et vindex, *civitates Juda. et perdidit impios ex eis*. Sic de Deo dicunt impii Job 22. 14. *Circa cardines cæli perambulat, nec nostra considerat*, q. d. Deus regit cœlos, terram despicit et negligit. Levit. 26. 12 ait Deus: *Ambulabo inter vos*, quasi princeps, protector, provisor vester. Unde subdit: *Et ero Deus vester, vosque eritis populus meus*. Sic ex adverso Satan ait Job 1. 7. *Circuivi terram, et perambulavi eam*. Et Psal. 90. 6. *A negotio perambulante in tenebris*, id est, a dæmone regnante et grassante noctu, æque ac eo qui grassatur per diem; de quo subdit: *Ab incursu et dæmonio meridiano*. Sic rex *Antiochus perambulabat superiores regiones* cum exercitu, 1. Machab. 6. v. 1. Sic etiamnum reges Mogor et Æthiopiæ stipati, hic sexaginta, ille ducentis, imo subinde quingentis millibus armatorum, jugiter ditiones et regna sua, utpote vastissima perambulant, ut ea in pace contineant, lustrent, dirigant et moderentur. Pari modo hi Angeli provincias sibi creditas perambulabant, quasi earum inspectores, custodes et præsides. Addit S. Hieron. Remig. et Hugo, Angelos hosce, perambulando regna sibi commissa, debellasse gentes vicinas vel rebelles, vel hostiles, easque suis regnis subjecisse, itaque plenam omnibus pacem conciliasse. Denique vox *perambulavimus*, significat executionem divinæ providentiæ per Angelos publice exercitam et demonstratam, licet ex ea obscuris causis et occultis judiciis prodeat, puta ex Dei consilio, quod *in profundo, et inter*

myrteta, et, ut Septuag. *inter montes umbrosos latet.*

OMNIS TERRA HABITATUR ET QUIESCIT.] *Omnis terra*, scilicet vicina Judææ. Nam in remotis fuere bella Unde Romani anno 0. hujus Darii Histaspis, inquit Euseb. in Chronico, Tarquiniom Superbum suum regem urbe et regno expulerunt ejusque loco crearunt Consules Junium Brutum et L. Tarquinium Collatinum. Quin et Darius hic paulo post obsedit et cepit Babylonem, ac tandem invasit Græciam cum sexcentis millibus militum, qui omnes a paucis Græcis, duce Miltiade, apud Marathonem profligati sunt, teste Justino, Herodoto et aliis.

12. ET RESPONDIT ANGELUS DOMINI, ET DIXIT : DOMINE EXERCITUUM, USQUEQUO TU NON MISERERIS JERUSALEM?] Angelus hic videtur fuisse non custos Zachariæ, sed custos totius populi Judaici, puta Michael Orat enim pro toto populo sibi commisso. q. d. Cum omnes cæteræ gentes in pace et prosperitate degant, cur, o Domine, solos Judæos sinis turbari a Cambyse, a Samaritis et aliis hostibus, qui urbis templique fabricam hucusque impediverunt? Usquequo differs misereri Jerusalem, quæ a paucis civibus Babylone redeuntibus habitatur, nec muris plene, nec templo est septa? 1. Esdræ 5. Usquequo non efficis ut ipsa, aliæque urbes Judææ, ac præsertim templum in ea restauretur? En *jam septuagesimus annus est*, desolationi ejus a te decretus et præstitutus Ita sanctus Hieronymus, Theodoret. Haymo, Albert Hugo et Lyranus.

ISTE JAM SEPTUAGESIMUS ANNUS EST.] Dixit hæc Angelus anno 2. Darii Hystaspis, ut patet v. 1 Hoc ergo 2. anno impleti sunt hi 70. anni: unde sequitur eos diversos esse ab annis 70. captivitatis Babylonicæ, de quibus Jeremias c 25. 11. et c 29 10. Illi enim finiuntur anno 1. Cyri, qui captivitatem solvit, et Judæos e Babylone a se capta remisit in Jerusalem, ut patet 1. Esdræ 1 1. Hi vero inchoantur ab excisa a Chaldæis urbe et templo, quod contigit anno 11. Sedeciæ, qui fuit 18 Nabuchodonosoris, ac finiuntur anno 2. Darii Hystaspis. Quocirca hi Zachariæ vocantur anni 70. desolationis scilicet urbis et templi; priores vero Jeremiæ vocantur anni 70. captivitatis, scilicet Judæorum. Ita Euseb in Chron. Clemens, l 1 Strom. S. Hier. proœmio in Aggæum, S Aug. l. 18. de Civit. c. 26. Emmanuel, Tornielius in Chron. anno mundi 3462. (qui tamen hosce Zachariæ annos inchoat ab ultima captivitate Judæorum, qua scilicet post excisam Jerusalem profugi in Ægyptum, inde juxta oraculum Jeremiæ a Chaldæis abducti sunt in Babylonem, quod contigit anno 27 transmigrationis Joachin, sive Jechoniæ) Ribera, Sanchez, a Castro et alii hic, ac Fernandez visione 29. sect. 1. Favet Zacharias cap. 7. vers. 5. ubi anno 4. Darii Hystaspis de hisce 70. annis desolationis ait: *Cum jejunaretis et plangeretis in quinto, et septimo per hos septuaginta annos.* Ubi nota pronomen *hos*, quod designat annos præsentes, non præteritos ante Cyrum.

Aliqui tamen censent eosdem esse annos 70. Jeremiæ et Zachariæ, desolationis et captivitatis, eosque jam finitos fuisse anno 1. Cyri. Unde verba hæc Zachariæ legunt per interrogationem, vel admirationem, q. d. Istene, Domine, est septuagesimus annus libertatis nostræ, a Jeremia c. 25 et Daniele c. 9. 2. prædictus? q. d Non tantum septuagesimus, sed octogesimus et amplius est annus hic captivitatis nostræ, et tamen necdum miseriarum nostrarum est finis. Licet enim e captivitate redierint nonnulli, multi tamen adhuc in Babylone degunt; et qui redierunt tot ærumnis affliguntur, ut satius pene esset, eisque optabilius mansisse et vivere in Babylone. Ita Albertus, Hugo, Lyran. et Mariana. Verum nullam interrogationis vel admirationis notam habent Biblia Romana, licet illam habeant Biblia Plantiniana. Quare prior sententia uti communior, ita verior est.

Ex qua recte deducas annos 70. captivitatis inchoari anno 11. Joakim, quo ipse occisus est, et post tres menses ejus filius et regni hæres Joakin, sive Jechonias captivus abductus est in Babylonem: eosdem vero finiri anno 1. Cyri, uti ostendi cap. 25. et 29. Jeremiæ Annos vero 70. desolationis, de quibus hic Zacharias, 11. annis posterius incipere, scilicet anno 11. Sedeciæ, et 11 annis posterius finiri, scilicet anno 2. Darii Hystaspis. Hinc rursum colligas, Cyrum solvisse captivitatem Judæorum, et expugnasse Babylonem anno 1. non regni sui, uti censent Euseb. in Chronic. Africanus, S. Hieron. hic, Perer. et alii, sed monarchiæ; vixit autem monarcha per tres duntaxat annos, uti constanter asserunt Hebræi in Seder Olam. Unde et Daniel tertii tantum anni Cyri meminit, cap. 10. vers. 1. Scio Xenophontem Cyro dare 7. annos monarchiæ; sed Xenophon in Cyro non tam ejus gesta et historiam, quam ideam insignis regis et monarchæ describit, uti Plato in Republ. ideam reip. non existentis, sed Platonicæ, id est, ejus quam sibi optimam imaginatus est Plato, depingit. Hosce enim 7. annos difficile est adaptare sacræ Scripturæ: licet enim nonnulli idcirco annos 70 captivitatis citius inchoent, scilicet ab anno 3. Joachim, quo in Babylonem abductus est Daniel, cap. 1. 1. tamen computus annorum ex æquo non respondet. Nam ab anno 3. Joakim usque ad 11. ejusdem, fluxerunt octo anni, quos non adæquant anni 7. Cyri: nam ex illis demendi sunt tres, quos cum Hebræis eidem Cyro dedimus, computando annos 70. captivitatis ab anno 11. Joakim usque ad annum 1. monarchiæ Cyri Verum de his plura 1. Esdræ 1. 1

Moraliter idipsum dicamus, idipsum oremus et obsecremus pro Anglia, Scotia, Dania, Suecia, Germania, etc. in quibus stetit statque hæresis, et desolatio templorum, monasteriorum et sacrorum omnium per septuaginta annos et amplius: Usquequo, Domine, non misereberis Angliæ? etc. Iste jam desolationis ejus septuagesimus, imo pene centesimus annus est. Ergone plus peccavit Anglia, quam Jerusalem et Judæa, ut, cum illa septuaginta annorum captivitate peccata sua expiarit, Anglia centum annis expiare non possit? Peccavit utique et grande peccatum peccavit, faciens schisma a te tuaque Ecclesia; sed pro eo sanguinem suum fuderunt tot centeni Martyres. qui instanter orant pro ea, et clamant, non vindictam, ut sanguis Abel, sed misericordiam. Accipe has hostias pro peccato, eorumque sanguine schisma hoc ablue et dilue: quia pius et φιλόψυχος; animas amas, quas creasti, et Christi tui sanguine redemisti.

13. VERBA BONA,] id est, consolatoria Judæorum, verba boni ominis, verba fausta, puta lætum boni

tamdiu votis expetiti oraculum, de futura Hierosolymæ felicitate, cum ad eam Dominus revertetur in misericordiis, ut sequitur: *Bona,* inquit S. Hieron. *de futurorum promissione, consolatoria de præsentium necessitate*: sic Virgil. eclog. 5.

Amat bonus otia Daphnis,

bonus, id est, felix, beatus, doli expers, candidus. Quocirca verbum bonum, non tantum dignitatem rei, cujus oraculum edit, sed etiam oraculi veritatem, ac promissorum certitudinem magnitudinemque complectitur. Hinc Psaltes Psal. 44. *Eructavit,* inquit, *cor meum verbum bonum,* q. d. Verbum quod mente concepi, tam est ominatum et felix, tam suave, tanta saturitate et voluptate cor replet, ut cogar os aperire, illudque ebullire, ac velut ebrius eructare. Porro *verba bona* sunt ea quæ subdit:

14. Zelatus sum Jerusalem et Sion zelo magno.] Zelus hic duos actus contrarios complectitur, nimirum amorem ardentem in Jerusalem, et iram ingentem in ejus hostes: horum enim odium ex ejus amore necessario sequitur, q. d. Ego vehementer amo Jerusalem, uti maritus zelotypus amat ardenter uxorem, ideoque vehementer irascor Chaldæis, eo quod illam tam crudeliter everterint, ejusque spoliis se ditarint, cum ego modice et leniter tantum illam per eos castigare intenderem, uti pædagogus castigat puerum et discipulum. Hoc est enim quod ait: *Quia ego iratus sum parum, ipsi vero adjuverunt in malum.* Ita Lyran. Vatabl. et alii. Chaldæos vocat *gentes opulentas,* hebr. שאננים *scaananim*, id est, ut Chald. *quæ secure degunt,* præfisæ sibi suisque viribus et opibus, nil timentes mali; Vatabl. *tranquillas;* Pagnin. *quietas;* Septuag. *quæ superpositæ sunt,* puta quæ dominantur.

Moral. nota hic, Deum post illatam plagam populo suo, defervescente furore, justam indignationem in ipsos convertere qui Deum ipsum incitarunt ad vindictam, vel eam exercuerunt, non ut Deo satisfacerent, sed ut suæ ambitioni et tyrannidi indulgerent. Exemplum est 2. Paral. 28. 9 *Iratus,* inquit, *Dominus Deus patrum vestrorum contra Juda, tradidit eos in manibus vestris, et occidistis eos atrociter, ita ut ad cœlum pertingeret vestra crudelitas, et peccastis super hoc Domino Deo vestro.* Et Psal. 68 27. *Quoniam quem tu percussisti persecuti sunt, et super dolorem vulnerum meorum addiderunt* irrisiones, probra, et subinde cum verbis verbera. Aliud est percutere, aliud persequi ad internecionem: illud est patris, hoc vero hostis: illud facit justitia, hoc livor: illud Deus sibi tribuit in Christi morte, dicens Isaiæ 53. 8. *Propter scelus populi mei percussi eum;* et Christus ipse idipsum Patri ascribit hoc loco Psalmi: istud vero sanguinariis Judæis imponit.

16. Revertar ad Jerusalem in misericordiis: hebr. ברחמים *berachamim*, id est, in miserationibus visceralibus, quæ scilicet ex intimis visceribus meis promanant, eaque commovent, afficiunt et affligunt, q. d. Intimam et visceralem compassionem et misericordiam multis modis denique ostendam et exhibebo Hierosolymæ, atque ea impulsus faciam id quod sequitur: Domus (templum) mea ædificabitur in ea, et perpendiculum extendetur super Jerusalem,] id est, rursus ædificabitur Jerusalem. Est metonymia: nam ex perpendiculo, sive libella, quod architecti adhibent ut ad rectam lineam ædificent, et structuram adæquent, intelligit totam fabricam. In perpendiculo enim ex funiculo dependet plumbum, vel pondusculum, quod, utpote grave, vergit ad suum centrum, puta ad centrum terræ et totius universi: unde architecti eo utuntur, ut areas in quibus ædificant, complanent, et a centro mundi æqualiter distare faciant, quod liberare vocant: ac fabricam quam areæ, vel plano superædificant, ad perpendiculum erigunt, ut omnes ejus partes æquidistantes a centro, solide consistant; ne si una curvetur, magisque vergat ad centrum quam alia, eo ruat, secumque alias partes, et totam fabricam in ruinam trahat. Quælibet enim res gravis pari pondere inclinat et tendit ad suum centrum, quod omnibus idem est et commune. Quare duo parietes fabricæ invicem oppositi, mathematice non sunt paralleli; quia si protenderentur, in centro terræ concurrerent; sed quia hæc differentia in tanta distantia a centro, est exigua et insensibilis, hinc physice censentur paralleli

17. Affluent civitates meæ bonis.] Hebr. תפוצינה מטוב *tephutsena mittob*, id est, diffundent, dispergent se præ copia bonorum, ad ædificandum alias urbes et pagos. Sept vertunt: *Diffundentur civitates in bonis;* Chald. *Implebuntur bono.* Id præstitit Deus tempore Zorobabelis, et postea tempore Machabæorum, sed maxime tempore Christi.

18. Quatuor cornua.] Hebræi, et ex iis S. Hieron. per hæc accipiunt quatuor monarchias, scilicet Chaldæorum, Persarum, Græcorum et Romanorum, quæ Judæos variis per varias ætates affecere cladibus. Verum hoc parum est probabile. Primo, quia hæc visio eo spectat, ut Judæos Babylone redeuntes in præsenti ærumna sublevet et consoletur. Ergo non spectat ad Græcos et Romanos, qui necdum erant, nec Judæos afflixerant, sed post multa sæcula futuri erant, imo post hanc consolationem quam dat hic Angelus: rursus quia Judæos afflixerunt, ac tandem funditus exciderunt sub Tito. Secundo, quia Persæ, ut Cyrus et Darius, benevoli fuerunt Judæis, eosque e Babylone liberarunt, ac potestatem eis fecerunt urbis et templi reædificandi. Ergo hi non fuerunt cornua contra Judæos cornutantia Tertio, quia Persæ, Græci et Romani non potuerunt affligere Israelem, utpote jam eversum et abductum in Assyriam; sed tantum Judam: hæc autem cornua impetierunt Israelem, æque ac Judam, ut hic dicitur.

Dico ergo cum Theodoreto, Clario, Ribera, Sanchez, a Castro et aliis, per *quatuor cornua* significari quatuor plagas orbis, gentesque in iis degentes, quæ tam Judæos, quam Israelitas, sive decem Tribus bellis divexarunt, quales ab Oriente fuerunt Ammonitæ et Moabitæ, ab Occidente Philisthini, a Meridie Idumæi et Ægyptii, ab Aquilone Assyrii et Chaldæi. De his enim ait Angelus: *Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Judam, et Israel et Jerusalem.* Unde Chald. pro *quatuor cornua,* vertit: *Quatuor regna.*

20. Quatuor fabros.] Hi fabri fuerunt quatuor Angeli, custodes et hyperaspistæ Jerusalem et Judææ. Vocantur *fabri,* quia veniunt ad hoc, ut cornua quatuor ferrea, quæ ita impetierunt Judæos, ut nemo eorum auderet levare caput, deterreant, deprimant

et imputent. Quocirca fabri hi ferrarii fuisse videntur; horum enim est ferro ferrea cornua resecare. Ita S. Hier. Cyrill. Theodor. Remig. et alii.

21. Et venerunt isti deterrere.) Nota; aliqui legunt, *deterere*, sed legendum cum Roman. *deterrere*; et hoc significat hebr. להחריד *lehocharid*, id est, ut tremorem eis incuterent, ut facerent ea tremere: per cornua enim intelligit gentes hostiles quas tremore concusserunt hi fabri, id est, Angeli. Primo enim terrorem injecerunt gentibus hostilibus, deinde timore depressas succiderunt. Porro ferrea fuisse hæc cornua conjicere licet, ex eo quod valide concusserint et excusserint Judæam et Samariam: ergo valida erant: ergo ferrea. Nam ut ait Daniel cap. 2. 40. *Ferrum omnia domat*. Secundo, quia similia fecit ad similem effectum Sedecias pseudopropheta 3. Reg. 22. 11. *Fecit*, inquit, *Sedecias cornua ferrea*, ut ferreum et invictum robur regis Achab exprimeret, cui adulans ait: *His ventilabis Syriam*. Tertio, quia faber communiter ferrarium significat, nisi addatur murarius, lignarius, vel quid simile. Vatabl. tamen et Arias, uti cornua naturalia accipiunt, ita et per fabros accipiunt cornuarios, vel tornarios, qui scilicet in cornibus tornandis, secandis, poliendis laborant. Porro Angelos hæc bona præstitisse Hierosolymæ, quæ hic promittit Zacharias, patet ex eventu: nam mox urbs et templum pacifice et splendide restaurata sunt, æque ac aliæ urbes Judææ. Unde cap. sequenti vidit Propheta virum fune dimetientem Jerusalem, hoc fine, ut eam reædificet, tantumque in ea numerum civium, ut urbs omnes non caperet.

Moral. disce hic primo nullam esse potentiam regum vel tyrannorum, quæ non habeat aliam potentiorem supra se, ad quam oppresso confugere et appellare liceat. *Omne sub regno graviore regnum est* Et Horat. lib. 3. ode 1.

Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Jovis.

Quocirca Eccles. c. 5. 7. *Si videris*, inquit, *calumnias egenorum, et violenta judicia, et subverti justitiam in provincia, non mireris super hoc negotio; quia excelso excelsior est alius, et super hos quoque eminentiores sunt alii; et insuper universæ terræ rex imperat servienti.*

Secundo, magnam esse vim et potentiam Angelorum in omnes reges et regna, utpote qui solo ostentato malleo, vel ferro, quo decussuri sunt cornua regum, illico ipsos terrore et tremore percellunt: hoc enim significat τὸ *deterrere*, et efficacius hebr. *harharid*, id est, tremore concutere. Hinc Daniel, licet vir sanctus et fortis, videns Angelum, eumque alloquens cap. 10. 16. *Domine mi, sit, in visione tua dissolutæ sunt compages meæ; et nihil in me remansit virium; sed et halitus meus intercluditur*. Et mox de sociis: *Porro viri qui erant mecum non viderunt: sed terror nimius irruit super eos, et fugerunt in absconditum*. Sic passim in Script. viso Angelo, de vidente dicitur: *Timor vel terror irruit super eum*, uti dicitur de Zacharia Lucæ 1. 12. Ubi S. Ambros. *Perturbamur*, ait, *et a nostro alienamur affectu, quando perstringimur alicujus superioris potestatis occursu*. Quinimo veterum opinio et sensus erat, adeo patentes et terribiles esse Angelos, ut ei qui eos videret necessario moriendum esset. Inde enim est illa vox Manue, qui fuit pater Samsonis: *Morte moriamur, quia vidimus Dominum*, puta Angelum, Jud. 13. 22.

Mystice, S. Hieron. Quatuor cornua, inquit, quæ singulos domum Dei spiritualem ædificare volentes impetunt, sunt quatuor passiones animæ, puta gaudium, tristitia, metus, et spes sive cupiditas, quas hoc versu complexus est Poeta:

Hi metuunt, cupiunt, gaudentque, dolentque

Quis enim est, etiam fidelium justorum, qui non agitetur nunc metu, nunc spe, nunc lætitia, nunc tristitia? Quatuor fabri sunt quatuor virtutes cardinales, quæ hasce passiones edomant, nimirum prudentia, justitia, fortitudo et temperantia. Ita S. Hier. Aut magis proprie et pertinenter, sunt hæ quatuor. Primo, pœnitentia, quæ aternit gaudium. Secundo, abnegatio sui et resignatio in voluntatem Dei, quæ interimit tristitiam. Tertio, magnanimitas et confidentia in Deum, quæ profligat timorem. Quarto, contemptus mundi, qui supprimit spem. Qui enim cum Magdalena deflet sua peccata, hic spernit omnia mundi gaudia, totusque mundus ei amarescit. Qui abnegat se suaque commoda, ac se resignat in voluntatem Dei, hic de nulla re tristatur; sed omnia æquo animo suscipit de manu Dei, qui diligentibus se facit omnia cooperari in bonum. Qui magnanimus est Deoque confidit, nil metuit. Qui contemnit omnia quæ in mundo sunt, easque ut vana, vilia, brevia et exilia despicit, hic nihil in mundo sperat. Porro apte addit S. Hieron. *Qui vitia destruunt, virtutes ædificant, omnesque Sancti qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Unde et Apostolus loquebatur: Quasi sapiens architectus fundamentum posui. Et iratus Dominus de Jerusalem oblaturum se dicit architectum, et virum sapientem. Et ipse Dominus Dei omnipotentis filius et creatoris omnium, fabri filius appellatur.* Addit S. Hier. *Legi in cujusdam commentariis, quatuor fabros quatuor Evangelistas intelligi, qui oppressum Israelem, sensum videlicet videntem Deum, et Judam Dominum confitentem, et Jerusalem visionem pacis, in pristinam sedem restituant, et quas vitiorum Gentes disperserant de Ecclesia, per prædicationem Evangelii retraxerunt ad salutem.* Pari modo accipias quatuor Ecclesiæ Doctores, S. Augustinum, S. Hieronymum, S. Ambrosium, S. Gregorium. Hi enim quasi fabri ædificarunt Ecclesiam sua doctrina et libris.

Secundo, magis apposite per quatuor cornua possumus accipere quatuor vitia capitalia, quæ maxime impetunt Ecclesiam et fideles, et quatuor eorum præsides dæmones, quos designat Psaltes, Psalm. 90. 13 dicens: *Super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem*, inquit S. Hieron. Aspis enim notat invidiam et iram; basiliscus, qui visu interimit, luxuriam: oculi enim sunt in amore duces; leo, superbiam; draco, gulam et avaritiam. Quatuor fabri sunt quatuor virtutes et Angeli, contra quatuor hæc vitia decertantes, nimirum charitas contra invidiam, castitas contra luxuriam, humilitas contra superbiam, abstinentia contra gulam et avaritiam: sive Uriel contra Beelzebub, Raphael contra Asmodæum, Michael contra Luciferum, Gabriel contra Bacchum et Mammonam.

Symbolice, quatuor hæc cornua sunt quatuor universales persecutiones et persecutores Ecclesiæ, qui eam successive a Christo hucusque impetierunt, quos S. Joannes Apoc. 6 præsignificavit per quatuor equos et equites, scilicet album, rufum, nigrum et pallidum. Albus enim significat Christum debellantem Judæos; rufus significat Gentiles, præsertim Imperatores, ut Neronem, Decium, Diocletianum, quorum faber et succisor fuit Constantinus Magnus. Niger significat hæreticos, præsertim Arrianos, quorum faber et debellator fuit sanctus Athanasius, sanctus Basilius, sanctus Hieronymus, S. August. etc. Pallidus significat Mahometanos, quorum fabri ex parte fuerunt reges Hispaniarum; sed fabrum qui plene eos succidat, adhuc exspectamus: utinam brevi Deus eum ostendat! Prima enim Ecclesiæ persecutio fuit a Judæis; secunda, a Gentilibus; tertia, ab Arrianis; quarta, a Saracenis.

Simili modo, tempore primitivæ Ecclesiæ, quatuor cornua eam impetentia fuerunt quatuor hæreses et hæresiarchæ, scilicet Arrius negans Christi divinitatem, Nestorius ponens duas personas in Christo, æque ac duas naturas; Eutyches constituens unam naturam in Christo, æque ac unam personam; Macedonius negans divinitatem Spiritus Sancti, quorum quatuor fabri et succisores fuerunt quatuor Concilia Œcumenica, nimirum Nicænum contra Arrium, Ephesinum contra Nestorium, Chalcedonense contra Eutychetem, Constantinopolitanum contra Macedonium: in quibus præcipuus faber Arrii fuit S. Athanasius, Nestorii Cyrillus, Eutychetis S. Leo, Macedonii S. Gregorius Nazianzenus.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videt Zacharias Angelum cum funiculo mensorio, ut metiatur Jerusalem a Nehemia et Zorobabele reædificandam, cumque ex funiculo exiguo, utpote convoluto, conjiceret timeretque Zacharias exiguam fore novam Jerusalem, mox audit alterum Angelum promittentem, quod absque muro ipsa habitanda sit præ copia hominum et jumentorum, quodque Dominus sit futurus ei murus ignis in circuitu, et gloria in medio ejus. Quare invitat Judæos, qui metu Chaldæorum aliarumque gentium hostilium timebant redire e Babylone, ut audacter redeant in Jerusalem. Deum enim illam instauraturum cum templo, ac in eo habitaturum, ideoque effecturum ut nec Chaldæi, nec Samaritæ, nec aliæ gentes vicinæ vel fabricam impediant, vel Judæorum pacem turbent. Nota hæc ad litteram intelligenda esse de Jerusalem urbe Judæorum: de ea enim hactenus egit, idque filum orationis et plana textus verba deposcunt. Allegorice tamen, et potius intelligenda sunt de Ecclesia, quæ est vera Dei Jerusalem, in eaque orta est, et illi successit, de qua Apostolus Galat. 4. 26. Et quia ad Ecclesiam maxime respexit Spiritus Sanctus, hinc quædam hic augustiora interserit, quæ tenuiter Hierosolymæ, plane autem et plene conveniant Ecclesiæ. Ad illam enim data typi alicujus occasione, assurgere et avolare solent Prophetæ. Qualia sunt v. 8. Post gloriam misit me ad gentes. Erunt prædæ his qui serviebant sibi. Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei. Lauda et lætare, filia Sion: quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui. Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa, etc. Ita S. Hieron. Cyrill. Theod. Haymo. Lyran. Vatabl. et alii passim, excepto Ribera et paucis aliis, qui hæc omnia in sensu non allegorico, sed litterali accipienda censent, non de Jerusalem, sed de Ecclesia Christi, idque ob verba textus quæ paulo ante citavi. Verum illa non urgent, uti ostendam in eorum explicatione. Vide canon. 4. et 5. quos præfixi Prophetis majoribus.

1 Et levavi oculos meos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus mensorum. 2. Et dixi:
Quo tu vadis? Et dixit ad me: Ut metiar Jerusalem, et videam quanta sit latitudo ejus,
et quanta longitudo ejus. 3. Et ecce Angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, et Angelus
alius egrediebatur in occursum ejus. 4. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istum,
dicens: Absque muro habitabitur Jerusalem præ multitudine hominum et jumentorum in medio
ejus. 5. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu: et in gloria ero in medio ejus.
6. O, o, fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos,
dicit Dominus. 7. O Sion, fuge quæ habitas apud filiam Babylonis. 8. Quia hæc dicit Dominus
exercituum: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos: qui enim tetigerit vos, tan-
git pupillam oculi mei. 9. Quia ecce ego levo manum meam super eos, et erunt prædæ his, qui
serviebant sibi: et cognoscetis quia Dominus exercituum misit me. 10. Lauda, et lætare, filia
Sion: quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. 11. Et applicabuntur gentes
multæ ad Dominum in die illa: et erunt mihi in populum, et habitabo in medio tui: et scies
quia Dominus exercituum misit me ad te. 12. Et possidebit Dominus Judam partem suam in
terra sanctificata, et eliget adhuc Jerusalem. 13. Sileat omnis caro a facie Domini: quia consur-
rexit de habitaculo sancto suo.

1. ET LEVAVI.] Hæc ac præcedentem visionem et a l verba consolatoria de restauranda Jerusalem cap. 1. 13. pertinere, ideoque eodem tempore, puta eadem nocte et visione vi-a esse a Zacharia, probabiliter censet Theodoret. Videtur enim hic esse continuatio præcedentis visionis. Hisce enim symbolis omnibus promittit Deus Judæis restaurationem urbis et templi, ad eamque illos incitat et impellit. Unde eosdam Angelos hic videt Zacharias, quos vidit cap præced.

ET ECCE VIR,] puta Angelus specie viri: viri enim formam induerat in corpore aereo a se formato et assumpto.

ET IN MANU EJUS FUNICULI MENSORUM,] quo solent architecti metiri longitudinem et latitudinem ædificiorum; od eamque funiculis in terram defixis, et utraque ex parte extensis comprehensam, ædificare, ut josta sit partium omnium symmetria et proportio. Funiculo ergo hoc significat se brevi reædificaturum Jerusalem. Angelus hic videtur fuisse idem qui cap. 1. 8. visus est Zachariæ stare inter myrteta, nimirum S. Michael: hic enim erat custos et tutor Synagogæ, uti jam est Ecclesiæ: unde ad eum pertinebat cura restaurandæ Jerusalem et templi. Similem virum vidit Ezechiel c. 40. 3. qui funiculo et calamo dimetiebatur templum a Zorobabele reædificandum. Sic S. Joannes, Apoc. 21. 15. vidit Angelum arundine metientem Jerusalem cœlestem.

2. ET DIXI, ego Zacharias ad virum habentem funiculum mensorium, puta ad S. Michaelem: QUO TU VADIS? quid funiculo tuo agere vel metiri destinas? ET DIXIT (respondit) Michael AD ME: UT METIAR JERUSALEM, puta aream in qua reædificanda est Jerusalem. Jerusalem enim jam non exstabat, ut puta ante 70. annos destructa a Chaldæis. Unde subdit: ET VIDEAM QUANTA SIT, id est, futura sit, vel esse debeat, LATITUDO EJUS.

Tropol. funiculus hic significat dimensiones crucis Christi, item charitatis, humilitatis, cæterarumque virtutum, juxta quas ædificanda est domus spiritualis, puta fabrica perfectionis, de quibus Apostolus 3 18. *Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum.* Vide ibi dicta.

3. ET ECCE ANGELUS QUI LOQUEBATUR IN ME.] Hic fuit Angelus proprius Zachariæ, qui ei hæc oracula suggerebat. et visiones ostendebat, ac proinde diversus a Michaele, uti dixi c. 1. 13. Quocirca S. Hieron. Theodoret. Hayme, Hugo, Lyron. et alii passim tres hic numerant Angelos, primum cum funiculo quasi mensorem, qui fuit S. Michael: secundum, prophetalem Zachariæ: tertium, *qui egrediebatur in occursum ejus*, puta secundi ut per eum doceret Zachariam quanta futura esset Jerusalem; tertium hunc autumant multi fuisse S. Gabrielem; ille enim curator erat populi Dei, ut patet Daniel. 9. 21. et cap. 10. 5. ubi similiter tres Angelos similes, imo fere eosdem cum hisce Zachariæ, atque idem pene nuntiantes vidit Daniel.

4. ET DIXIT AD EUM, puta Angelus tertius dixit ad secundum, qui erat custos Zachariæ: CURRE, LOQUERE AD PUERUM ISTUM, DICENS: ABSQUE MURO HABITABITUR JERUSALEM,] q. d. Dic Zachariæ puero, non ætate, ut vult Ribera et Emmanuel (erat enim grandævus, inquit S. Epiphan Doroth Isidor. imo et Martyrol. Roman.) sed conditione et statu; quia scilicet erat puer, id est, cliens et discipulus Angeli sui custodis. Homines enim respectu Angelorum sunt quasi pueri, ait S. Hieron. Rursum *puero*, id est, ministro. Erat enim Zacharias minister Angeli, per eum enim Angelus Dei de restauratione Jerusalem decretum Judæis annuntiavit. Sic Lucæ 1. 69 David vocatur *puer*, id est, minister Dei: *Erexit*, ait, *cornu salutis nobis in domo David pueri sui* Item Jacob, ibidem v. 14. *Suscepit*, inquit, *Israel puerum suum* Actor. 4. 27. Jesus vocatur *puer*, id est, minister Dei. Sic Genes. 24 52. servus Abrahæ, licet senex, vocatur ejus puer. Est catachresis; pueri enim solent ministrare viris et senibus. Sensus ergo est, q. d. O Angele, dic tuo clienti Zachariæ; Tu videns Angelum primum, puta Michaelem cum funiculo, putabas Jerusalem reædificandam fore exiguam, utpote parvo ejus funiculo comprehendendam; sed scito te falli: prædico enim et promitto tibi tuisque tantam fore Jerusalem, tamque plenam civibus, ut muris suis eos continere non possit. Funiculus enim quem vides, licet parvus videatur, quia tenuis est et in glomum convolutus; tamen si evolvatur, uti fiet in dimensione, complectetur ingentem aream, quæ ingentem capiet urbem; atque urbs ipsa, licet ingens, non capiet incolas, tanta erit eorum multitudo; quocirca per suburbia et villas urbi vicinas habitare cogentur Ex hoc loco S Greg. hom. 34. in Evang. docet Angelos majores mittere minores: *Duo enim*, inquit, *Angelus ad Angelum dicit: Curre, et loquere ad puerum istum, dubium non est, quin alius alium mittat. Minora vero sunt quæ mittuntur, majora quæ mittunt.* Hinc enim acceperunt Scholastici ea quæ docent de locutione Angelorum.

ABSQUE MURO.] Hebr. פרזות *perazot*, id est, villæ, hoc est, instar villarum absque muro habitabitur Jerusalem: quia tanta erit civium copia, ut urbe capi non possit. Quocirca ædificabunt suburbia et villas urbi contiguas, par easque longissime se dilatabunt et propagabunt. Unde aliqui sic exponunt: *Absque muro*, id est, extra murum. Sic enim dicitur Josue 17. 5 *Ceciderunt funiculi Manasse absque terra Galaad*, id est, præter et extra terram Galaad. Non ergo negat Jerusalem cingendam muro, ut volunt aliqui, qui proinde id ad litteram accipiendum volunt de Ecclesia. Non etiam corrigit Michaelem volentem funiculo metiri Jerusalem, ut alii exponunt, q. d Noli eam metiri; non enim illa funiculo demetienda est; nam sine muris ædificanda est, et undequaque dilatanda. Quis enim Angelus corrigat Michaelem omnium Angelorum principem? Sed sensus est, q. d. Licet Jerusalem statim ob metum vicinarum gentium cingenda sit muro, ut patet Nehem. 4. 17. tamen tanta eo confluet hominum frequentia, ut multi cives extra muros in vicis et villis suburbanis habitare cogantur. Ita de facto contigit; nam habitarunt in Bezeta, id est, in nova civitate; donec Agrippa rex cœpit hæc suburbia muro cingere, teste Josepho l. 6. Belli, c. 6.

Secundo, *το habitabitur* potest accipi δυνητικῶς, ut potentiam significet, non actum, q. d. Adeo tuta et secura erit Jerusalem per Dei inhabitantis opem et protectionem, ut sine muro habitari possit. Id enim fieri dicitur, quod aptum est ut fiat; ac id facere quis

quod ut faciat potestatem habet. Sic ait Job c. 9. 6. *Qui commovet*, id est, commovere potest, *terram de loco suo. Qui præcipit soli et non oritur*, id est, qui præcipere potest soli ut non oriatur.

Tertio, Hebr. *perazot*, id est villæ. Sept. vertunt, *frugifera*. tales enim solent esse villæ. Unde sic transferunt: *Frugifera habitabitur Jerusalem a multitudine hominum et jumentorum, quæ in medio ejus*, q. d. Dives, fertilis et opulenta erit Jerusalem: proferet enim aletque innumeram turbam jumentorum æque ac hominum. Ita ad litteram de urbe Jerusalem hæc accipiunt Hebræi, S. Cyrill. Theod. et alii. Hac enim phrasi significat amplitudinem et frequentiam, æque ac securitatem et pacem Hierosolymæ. Dum enim metus est belli, nemo dives in villis habitare audet, sed ad urbes muratas se recipit.

Mystice, id verius est in Ecclesia, quæ absque muro habitatur: quia toto orbe diffusa est. Ad eam enim undequaque confluxit innumerabilis multitudo fidelium, tam hominum, id est, justorum, quam jumentorum, id est, carnalium, qui more jumentorum terræ inhiant. Ita S. Aug. ser. 131. de temp. et Remig. Albert. Lyran. Vatablus, Arias hic. Rursum Ecclesia æque ac anima sancta est *perazot*, id est villa, ob amœnitatem, libertatem et fertilitatem. Abundat enim spirituali frumento, vino, oleo, fructibus, jumentis et animalibus omnis generis, agris, vineis, hortis, arboribus, fontibus, etc. Quid mirum? Hæc est villa Dei, ejus manibus erecta, aucta, adornata. Ita eamdem Ecclesiæ propagationem per dilatationem Hierosolymæ, symbolice depingit Jer c. 31. 38. et Isaias c. 49. 20. *Angustus mihi est locus, fac spatium mihi ut habitem.* Imo S. Hier. in Jonam, asserit Jerusalem veterem fere semper in S. Scriptura portare novam: ubique enim hoc ei quasi oneri datum, ut Ecclesiam Christi in seipsa præferat et referat, quasi ejus imago et typus, imo mater. Quare in Liturgia S. Jacobi, Jerusalem appellatur Matrix Ecclesiarum; perinde ac Rom. 11. 18. prisci Patriarchæ nuncupantur Ecclesiæ radix, quæ portat fideles ex Gentibus. Sic S. August. proœmio in Ps. 126. ait Salomonem gestore figuram Christi, ut in iis quæ de regno ipsius Script. commemorat, non tam sit persona Salomon, quam is ipse personatus Christo; ac proinde utrumque intelligi oportere: quia figuratum sine eo quod figurat, perelpi nequit. Ita hic substratum, sive fundamentum litteræ est restauratio terrenæ Jerusalem, cui typice superstruitur fabrica Ecclesiæ Christianæ. Ita Fernandez visione 30.

5. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.] Chald. *Verbum meum erit ei, dicit Dominus, velut murus igneus illam per circuitum ambiens.* Est occupatio: occurrit enim tacitæ objectioni, eamque præoccupat, q. d. Ne mireris, o Zacharia, quod dixi absque muro habitandam Jerusalem, neve ex eo metuas quod ad eam hostibus facilis patebit aditus: ecce enim promitto quod ego ipse Deus vester ero ei pro muro, eoque non lapideo, sed igneo, q. d. Ego instar muri ignei eingam et tutabor Jerusalem, ac solo aspectu hostes fugabo, et cives lætificabo. Alludit ad flammeum gladium quo Cherubim custodivit paradisum, Gen. 3. 24. quem non pauci murum igneum exponunt cum Lact. l. 2. inst. c. 13. Paradisus enim Dei olim erat Jerusalem, et nunc est Ecclesia. Rursum alludit ad Ps. 24. 2. *Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui.* Et ad Isaiæ 26. 1. *Salvator ponetur in ea murus et antemurale.* Ita Theod. exponit, q. d. *Mea benignitate ei ero murus, qui transiri et transcendi non possit. Hanc enim vocavit murum ignis. Nam sicut pyra ingens transiliri nequit, sic vinci non potest qui gratia Dei custoditur.* Quia, ut ait Rupert. eum scriptum sit: *Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei, quis ibi hostem timebit? quis de inimico sollicitus erit?* etenim *Deus tutor noster, ignis consumens est*, ut ex Mose ait Paulus Hebr. 12. 29.

Quocirca allegorice et tropologice murus igneus Ecclesiæ, et fidelium quorumlibet in particulari, sunt primo, Angeli tutelares. De his enim ait Psaltes, et ex eo S. Paulus Hebr. 1. 7. *Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* Ita sancti Angeli in specie equorum et curruum igneorum defenderunt Elisæum contra exercitum Syrorum, 4. Reg. 6. v. 18. Ita iidem Eliam curru igneo, ad quem dæmones accedere non auderent, rapuerunt in cœlum, 4. Reg. 2. 11.

Secundo, Spiritus Sanctus, qui in Apostolos et Ecclesiam descendit specie ignis in Pentecoste, quemque jam ante promiserat Christus dicens: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Lucæ 12. 49. Hujus rei symbolo idem Spiritus Sanctus per Angelum deduxit Hebræos ex Ægypto, et deserto ad terram promissam in specie columnæ ignis et nubis, quæ castra præibat eratque dux itineris, et simul ea eingebat et tutabatur ab hostibus, de qua Sapient. 10. 17. *Fuit illis in velamento diei, et in luce stellarum per noctem.* Hoc igne charitatis ardens et rinetus S. Laurentius risit Valerianum, ejusque ignes et craticulas.

Anagog. Jerusalem et paradisus cœlestis cinctus est igne Purgatorii, per quem omnes in cœlum quasi transire debent, ut eo probentur num quid impuri habeant; et si quid habeant, expurgentur, juxta illud 1. Cor. 3. 13. *Uniuscujusque opus quale sit ignis probabit, etc. si cujus opus arserit, detrimentum patietur; ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* Ad hæc Orig. S. Basil. Lact. S. Ambr. et Rupert. ex hoc loco et similibus opinati sunt, ante cœlum in æthere esse maximos ignes, per quos transire et expiari debeant omnes in cœlum euntes, etiam SS. Petrus et Paulus; de qua sententia quid censendum sit dixi 1. Cor. 3. 12. Denique Christus Judex, et Sancti in die judicii cingentur igne conflagrationis mundi, qui deinde impios et damnatos convolvet in tortara, de quo Ps. 49. 2. *Ignis in conspectu ejus exardescet, et in circuitu ejus tempestas valida.*

Et in gloria ero in medio ejus.] Hebr. לכבוד *lecabod*, id est, ad gloriam; Sept. *In gloriam*, pro gloria, loco gloriæ; Chald. *Gloriose majestatem meam in medio ejus reponam.* Jam gloria hæc dupliciter accipi potest. Primo, passive, q. d. In gloria ero, id est, glorificabor et colar in Jerusalem per latriæ cultum. Ita S. Hier. Lyran. et Dion. Secundo, et melius active, q. d. Glorificabo Jerusalem, gloriam ei afferam. Ita Cyril. Theod. Haymo, Vatabl. et Ribera, Sanchez et alii. Deus enim habitans in Jerusalem per sui cultum, legem, oracula, miracula, tutelam et protectio-

nem, eam reddebat celebrem et gloriosam apud omnes gentes, teste Josepho l. 12. Antiq. c. 26. Deus ergo erat gloria Jerusalem, juxta illud Jer. 2. 11. *Populus vero meus mutavit gloriam suam*, id est, Deum suum gloriosum, *in idolum*. Hinc illud Psal. 86. 9. *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*. Et Psal. 47. 1. *Magnus Dominus et laudabilis nimis in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. Fundatur exsultatione universæ terræ mons Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni*. Ita Theod.

Secundo, aliqui, ut a Castro, per *gloriam* Hierosolymæ accipiunt arcam fœderis; ob eam enim captam a Philisthæis nurus Heli gravida, et præ dolore excutiens fœtum ac pariens, vocavit puerum *Ichabod*, dicens: *Translata est gloria de Israel, quia capta est arca Dei*. 1. Regum 4. 21. ut sensus sit: Ego Deus Hierosolymæ ero murus igneus forinsecus, intrinsecus vero in medio ejus ero ei pro arca. Sicut enim ad arcam omnes accurrebant, Deum super eam in propitiatorio residentem adoraturi et invocaturi; indeque Deus urbem gubernabat; ita promittit hic se pro arca (quam ante captivitatem ex Jerusalem extulerat et absconderat Jeremias, ut dicitur 2. Mach 2. 5.) et pro anima in medio Jerusalem futurum, ut omnes cives et incolas inde animet, foveat, gubernet et regat. Porro Deus tum alias fuit gloria Jerusalem, tum maxime quando assumpta carne in ea visibiliter apparuit, docuit, miracula fecit, et Ecclesiam suam instituit. Ita Vatabl. Quocirca allegorice, et potius tropologice, Deus per Christum est gloria Ecclesiæ. Quanta enim ejus est gloria, quod caput ejus sit Christus, id est, Verbum incarnatum, Deus homo! quanta ejus gloria est, Christi cœlestis vita, doctrina, Evangelium, Sacramenta, gratia, quam in singulos fideles quasi membra sua jugiter influit, qua eos ad beatitudinem et gloriam æternam deducit! Hanc Ecclesiæ gloriam sub typo Jerusalem graphice depingit Isaias c. 60. 1. *Surge*, ait, *illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et gloria ejus in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui. Leva in circuitu oculos tuos, et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi*, etc. Ita de Ecclesia hunc locum exponunt S. Hier. Haymo, Albert. et Remig.

6. O, o, FUGITE DE TERRA AQUILONIS.] Heb. הוֹי הוֹי *hoi hoi*, id est *heus heus*, quod est adverbium hortandi et incitandi ad celerem et contentam fugam, ideoque geminatur, imo triplicatur a Propheta, ut ingentis cladis ingentem pavorem incutiat, ac ingentes stimulos ad eam fugiendam Judæis addat, q. d. O Judæi, qui estis filii Jerusalem et Sionis, fugite de Babylone, quæ vobis est Aquilonaris, in quam quasi in carcerem per septuaginta annos detrusi fuistis, indeque ulterius in Assyriam, Mediam, Persidem: adeoque in quatuor mundi plagas dispersi estis: fugite, inquam, ad patriam vestram, redite in Jerusalem civitatem Dei, quasi in asylum. Multi enim Judæi in Babylone fixerant sedem, quasi ibi perpetuo mansuri, ibique habebant suas familias, merces et opes, juxta consilium Jeremiæ c. 29. 5. uti constat de Joakim marito Susannæ Danielis 13. 4. Unde difficulter nec non nisi cum jactura rerum suarum, se cum suis transferre poterant in Jerusalem, præsertim quia metuebant ne rursum Samaritæ, aliæque gentes Jerusalem expilarent, uti ante septuaginta annos fecerant Chaldæi. Hosce ergo excitat et animat ad fugam et reditum, promittens opem et protectionem Dei affore Hierosolymæ, ne qui hostes eam invadere audeant. Ita S. Hier. Theod. Remig. et Hugo.

Porro Propheta tam serio et studiose hortatur Judæos ut fugiant e Babylone; tum ne Babylonios mores et superstitiones induant tam ipsi, quam filii eorum; sed ut redeuntes in Jerusalem, ibi Deum pie et sancte colant: tum proprie, quia instabat novum excidium Babyloni, ne illud eos involvat. Babylon enim capta a Cyro, eo cæso, et stirpe ejus regia in Cambyse filio exstincta, cœpit cervices attollere, ac ad pristinum regnum et monarchiam aspirare: unde jugum Persarum excussit. Quocirca Darius Hystaspis iterum eam obsedit, tandemque expugnavit; idque anno regni ejus quarto, id est, biennio post hoc Zachariæ de eo oraculum (hoc enim editum est anno 2. Darii, ut patet c. 1. 1.) factum esse censet noster Gordonus in Chronol.

Rem gestam narrat Justinus in fine lib. Herodotus in fine l. 3. et ex iis Torn. anno mundi 3532. Babylonii, inquit Herod. rebellantes Dario, ab eo obsessi riserunt eum, quod omni re ad resistendum instructi essent, dictitantes tunc eum expugnaturum Babylonem, cum mula pareret. Frustra ergo urbem, omni licet arte vique adhibita, oppugnavit Darius per viginti menses, quibus exactis mula Zopyri principis Darii peperit. Hoc omen accepit Zopyrus, quasi jam adesset tempus capiendæ Babylonis. Itaque præscindens sibi nares auresque, et horrende se vulnerans et mutilans profugit ad Babylonios, fingens se tam indigne tractatum a Dario, quod ei suasisset solutionem obsidionis; quocirca se eis Darii secreta proditurum, ac in præliis contra eum ducem futurum. Crediderunt ei Babylonii; quare creatus ab eis belli dux, acceptisque urbis clavibus, milites Darii clanculum in urbem admisit, itaque urbem Dario tradidit, qui muros ejus portasque omnes demolitus est, quorum neutrum Cyrus fecerat; Babyloniorum quoque procerum tria millia patibulis affixit, de Zopyro vero hoc Darii fuit elogium: *Mallem Zopyrum non esse mutilum quam viginti Babylones per hanc ejus calamitatem mihi acquiri: unus Zopyrus mihi pluris est quam viginti Babylones*. Simili modo Jeremias instante excidio Babylonis per Cyrum, monet Judæos ut ex ea profugiant c. 51. 6. *Fugite*, ait, *de medio Babylonis, et salvet unusquisque animam suam: nolite tacere super iniquitate ejus, quoniam tempus ultionis est a Domino, vicissitudinem ipse retribuet ei*. Sic Tobias imminente excidio Ninives, monet filium ut ex ea se subducat, c. 14. 12. *Dirigite*, ait, *gressus vestros, ut exeatis hinc: video enim quia iniquitas ejus finem dabit ei*.

Tropol. Babylon, id est confusio, scilicet vitiorum, errorum et ærumnarum, est mundus, q. d. Fugite de mundo, deque potestate diaboli ad Jerusalem, id est, ad Ecclesiam, quæ est mater et doctrix veritatis, sanctitatis et felicitatis. Ita Lyran. et Vatabl. Rursum, fugite ad statum Religionis, ad claustra monastica quasi ad asylum. Audi S. Bern. ser. 30. de Conversione ad Clericos: *Quidni periclitetur castitas in deliciis*,

humilitas in divitiis, pietas in negotiis, veritas in multiloquio, charitas in hoc sæculo nequam? Fugite de medio Babylonis, fugite et salvate animas vestras. Convolate ad urbes refugii, ubi possitis et de præteritis agere pœnitentiam, et in præsenti obtinere gratiam, et futuram gloriam fiducialiter præstolari. Idem, epist. 103. *Væ,* ait, *væ, vapor est ad modicum parens, quod æternæ felicitatis aditum intercludit. Quousque tu tantæ gloriæ præfers fœnum, quod hodie est et cras in clibanum mittitur? carnem dico, et ejus gloriam. Siquidem omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus tamquam flos fœni. Si sapis, si habes cor, si tecum est lumen oculorum tuorum, desine jam ea sequi, quæ et assequi miserum est. An non ea satius cum honore spernis quam cum dolore perdis? An non prudentius ea Christi cedis amori, quam morti? Est in insidiis prædo, cujus manibus nec te, nec tua poteris subducere. Nec poterit prævideri, quia tamquam fur in nocte, ita veniet. Nihil intulisti in mundum, haud dubium quia nec quidquam auferes. Dormies somnum tuum; et nihil invenies in manibus tuis.* Luget, merito luget S. August. lib. 2. Confess. cap. 3. adolescentiam suam in plateis illis Babyloniæ transactam, quoniam cum coætaneos suos audiebat jactantes flagitia sua, et tanto magis gloriantes, quanto magis turpes essent; ipse etiam stimulabatur non modo ad eadem facienda, sed etiam ad fingenda quæ non fecerat, ne videretur abjectior quo erat innocentior, et ne vilior haberetur quo erat castior. Nimis enim contagiosam rem esse malas sodales, cum dicitur: *Eamus, faciamus, et pudet non esse impudentem.* O si in altam speculam cum S. Cypriano l. 2. epist. 2. conscendere liceret, indeque prospicere Babylonem; id est, mundum, puta mundanarum varia studia, curas, negotia, sermones, cursitationes, labores, nundinationes, angores, tædia, scelera, ærumnas, clades et strages; sane exclamaremus: O quantum est in rebus inane! O quantum miseriarum pelagus est Babylon! O quam dementes sunt, qui in eo jactari et mergi eligunt! O, o miseri cæcique mortales, fugite de medio Babylonis, fugite hoc malorum diluvium Inspice vel unam urbem, vel unam domum, vel unam familiam, quanta in ea videbis dissidia, maledicta, blasphemias, quantas obscœnitates, et turpitudines imaginum, librorum, verborum et operum; quantos labores a mane in vesperum, quantas sollicitudines, quanta tædia, quot infortunia! Hunc videbis affligi febri, illum calculo, tertium asthmate, quartum colica, quintum pleuritide, sextum paupertate, etc. septimum rapina, sterilitate, naufragio, etc. Animas si introspicias, cernes multo magis ægras et miserabiles, ut cum Osee c. 4. exclames: *Non est veritas, et non est misericordia, et non est scientia Dei in terra. Maledictum, et mendacium, et furtum, et adulterium inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit.*

Prospiciebat hæc S. Fulgentius, Ruspensis postea Episcopus, qui, ut habet ejus Vita, cum senatoria familia esset ortus, ac doctrina, opibus, summo magistratu, clienteis, florenti ætate fortunatissimus haberetur, cœpit hujus mundanæ felicitatis brevitatem et inanitatem perpendere, ejusque curas, onera et tædia gaudiis fallacibus permixta experiri, cumque videret religiosos hisce carere, agereque vitam quietam, hilarem, amabilem et sanctam, eos colere, et frequentare instituit, ac tandem in hæc verba prorupit: *Cur, obsecro, sine spe futurorum bonorum laboramus in hoc sæculo? Quid nobis denique præstare poterit mundus? Si gaudere desideramus, licet melius sit bene flere quam male gaudere, quanta melius tamen gaudent quorum in Deo tranquilla est conscientia, qui nihil timent nisi peccatum, nihil agunt nisi ex Dei præscripto! Nan fatigantur publicis negotiis, non damna rei familiaris aut miserabiliter flere, aut turpiter timere coguntur; nec cum sua ipse reliquerint, alienis insidiantur. Vivunt inter se pacifici, sobrii, mites, humiles, atque concordes. Nulla ibi cogitatio libidinis, imo magna sollicitudo et jugis custodia castitatis. Imitemur tam laudabiles viros, arripiamus hanc bene vivendi constantiam, abjiciamus pristinos mores, et mutemus labores. Nitebamur prius inter amicos nobiles nobiliores apparere, nitamur modo inter servos Dei pauperes effici pauperiores.* Hæc dixit, et mox opere præstitit, mirante et factum ejus celebrante universa Carthagine, multis etiam imitantibus, adeo ut eorum copia impleverit cœnobia. Vide S. Ambros. lib. 4. de Fuga sæculi.

QUONIAM IN QUATUOR VENTOS COELI DISPERSI VOS.] Primo, aliqui sic exponunt, q. d. Fugite e Babylone in Judæam, quia ibi dilatabo, et dispergam vos ad quatuor plagas mundi. Dabo enim vobis Philisthæam, quæ est ad Occidentem; Moabitidem, quæ est ad Orientem; Idumæam, quæ est ad Meridiem; Samariam quæ est ad Aquilonem. Secundo, alii melius, q. d. Fugite e Babylone, quia ibi non uniti, sed dispersi estis in quatuor orbis plagas, per quas vagamini: redite ergo in Judæam, ut ibi in unum populum et rempubl. pristinam coalescatis. Tertio, Sanchez, q. d. Invito vos o Judæi dumtaxat, qui in Babylone degitis: non enim loquor ad dispersos in alias terras, quoniam hi dispersi sunt ad quatuor ventos, nec revocari possunt. Unde de facto hi soli redierunt qui in Babylone manserunt, non vero qui in alias oras dispersi vagabantur.

7. O SION, FUGE.] *Sion,* id est, Sionitæ, puta Judæi oriundi ex Sion et Jerusalem. Pro *fuge* hebr. est המלטי *himmaleti,* id est, proripe te, libera te, salva te; Chald. *evade,* Pagnin. *erue te;* Tigurina, *servare;* Septuag. *in Sion* (fugiendo) *salvamini, qui habitatis filiam Babylonis.* Ecce hæc omnia significant instans Babyloni excidium per Darium; ex eo enim ut se proripant Judæi, præmonet hic Zacharias.

QUÆ HABITAS APUD FILIAM BABYLONIS,] quæ habitas in Babylone; *filia* enim *Babylonis* idem est quod filia Babylon, puta ipsa Babylon, pulchra et speciosa instar filiæ.

8. QUIA HÆC DICIT DOMINUS.] Sanchez hæc verba refert ad præcedentia, q. d. Fugite e Babylone, quia hoc jubet Dominus Verum cæteri interpretes omnes referunt ad sequentia, unde et Hebræi, Græci et Latini codices hinc inchoant versum octavum.

POST GLORIAM MISIT ME AD GENTES.] q. d. Postquam per Esdram, Nehemiam, Zorobabel, etc. gloriose restauravero Jerusalem, ego Angelus, puta Gabriel, mittor ad gentes, quæ vos, o Judæi, afflixerunt, et Chaldæos in vastatione Judææ, adjuverunt, ac ex ea profugos spoliarunt, ut illas puniam vobisque subjiciam,

puta Iduinæos, Philisthinos, Ammonitas, Moabitas etc. Ita Chald. Hugo, Mariana et alii. Idem prædixit Abdias in fine suæ prophetiæ, et Sophonias c. 1. et 2. Sunt enim hæc verba non Zachariæ, ut vult a Castro quasi is mittatur a Deo ad Gentes, ut eis prædicat cladem; sed Angeli tertii, qui cœpit loqui Zachariæ v. 4. et hucusque sermonem protrahit. Hoc enim exigit connexio textus, et τὸ *quia*. Arias per gentes accipit Persas, quasi Angelus hic prædicat Persarum excidium per Græcos et Alexandrum Magnum. Verum Persæ, ut Darius et Cyrus, non spoliarunt, sed ditarunt Judæos. Expositio jam dicta videtur litteralis, cui tantum obstat id quod præcessit: *Hæc dicit Dominus exercituum;* cui mox subdit: *Post gloriam misit me ad gentes,* ubi pronomen *me* videtur referre eum qui præcessit, scilicet Dominum exercituum. Verum responderi potest esse hebraismum, quem latine sic emollias et exponas, q. d. Hæc dicit Dominus exercituum, quod post gloriam Jerusalem mittet me Gabrielem ad gentes, ut eas illi fortiter subjiciam. Demus ergo hoc velle corticem litteræ, qui obiter victorias Judæorum videtur hic perstringere; sed negari non debet quin præcipuus sensus sit de Christo, ad quem avolat Propheta, ideoque hac phrasi utitur. Christus ergo est Dominus exercituum, id est, Deus, quem post gloriam Pater misit ad Gentes Ita S. Hier. Haymo, Remig. Theod. Lyran. Vatabl. Clarius, Ribera et alii. Unde Doctores orthodoxi contra Arianos recte ex hoc loco probant Filium Dei esse Deum verum, adeoque mysterium S. Trinitatis. Alius enim hic a Zacharia asseritur Dominus exercituum missus, scilicet Filius; alius mittens, scilicet Pater. Hinc et v. 10. Dominus missus ad Sionem ait: *Habitabo in medio tui,* ubi Chald. clare vertit: *Ponam divinitatem in medio tui.* Jam S. Hieronymus gloriam intelligit eam qua Dei Filius eminebat in cœlo, post gloriam, inquit, divinæ majestatis, q. d. Vide dignationem Dei nostri; ecce Verbum Dei post gloriam, quam ex æternitate habuit in divina natura, dignatum est assumere saccum mortalitatis nostræ, ut in eo posset mitti ad gentes, easque morte sua redimere. Solent enim ignominiæ post gloriam, labores post quietem, dolores post felicitatem, esse acerbiores. Vide Rupert.

Euseb. vero lib. 6. Demonstr. cap. 16. Emmanuel et alii accipiunt gloriam humanitatis Christi, q. d. Postquam ego Christus homo gloriam meam ostendi tot tantisque miraculis a me patratis; item tot apparitionibus, quibus me ostendi post resurrectionem a morte redivivum; denique post ascensionem misit me Pater ad gentes, ut per prædicationem Apostolorum colligerem fideles, præsertim eos qui futuri et permansuri sunt sancti, ideoque eligendi ad vitam æternam. Hæc est enim proprie Christi gloria, de qua Joan 7. 39. *Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.* Ubi nota canonem S. Augustini l. 3. Doctr. Christ. 31. *Quæ in Scriptura dicuntur de capite,* id est, Christo, *intellige de ejus corpore,* id est, Ecclesia, puta Apostolis et fidelibus; ac vice versa. Sic Christus hic dicitur missus ad Gentes, non in se, sed in suis Apostolis, quos ad Gentes destinavit. Christus enim in suis Apostolis quasi equis perambulavit totum orbem, juxta illud Psal. 67. 5. *Iter facite ei qui ascendit super occasum* (puta ad Occidentales orbis plagas,) *Dominus nomen illi.*

Tertio, alii accipiunt gloriam de qua dixit v. 5. *In gloria ero in medio ejus,* q. d. Post gloriam, quam Deus sua præsentia vobis, o Judæi, exhibebit in nova Jerusalem et templo, mittet ipse me Gabrielem ad Gentes, ut eas vobis subigat, quæ erit nova vestra gloria; et multo majori gloria vestra mittet mei antitypum Christum, qui est virtus et fortitudo Patris, ut Ecclesiæ suæ, quam ipse in vobis inchoabit et fundabit, gentes antea vobis inimicas subigat, itaque ex Judæis et Gentibus faciat unum ovile, cujus ipse sit pastor, q. d. Post gloriam Jerusalem et Judæorum, succedet per Christum gloria Ecclesiæ et gentium Christianarum. Hæc tertia gloria magis genuina et litteræ innexa videtur; respicit enim ad gloriam quæ præcessit, quamque promisit v. 5. Ita Albertus, Hugo, Arias et Sanchez: quin et Chald. sic enim vertit: *Post gloriam quam vobis adducturum se dixit* (v. g.) *misit me ad populos qui vos diripiunt.* Perperam R. David vertit: *Postea* (id est, post omnes has prophetias) *in gloriam misit me ad gentes,* q. d. Postquam ego Zacharias vaticinatus sum Judæis, Deus amplioris gloriæ causa misit me ad vaticinandum Gentibus; hebr. enim est אחר כבוד *acar cabod,* id est, *post gloriam misit me ad gentes.*

Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.] Hebr. Chald. Septuag. et S. Hieron. in Comment. habent, *oculi ejus,* vel *oculi sui;* ut loquatur de Deo in tertia persona, ac respiciat ad id quod de eo dixit: *Misit me ad gentes.* Huic enim recte respondet in eadem persona: *Qui vos tetigerit, tangit pupillam oculi ejus,* puta Dei. Noster vero Interpres eodem sensu reddidit in prima persona, *oculi mei:* quia accepit hæc de Deo loquente de se in prima persona, ac præsertim quia respicit ad sensum præcipuum, qui est de Christo, q. d. Hæc dicit Dominus, puta Filius Dei: post gloriam Judæorum, scilicet post Ecclesiam quam ex Judæis collegi, misit me Pater ad Gentes, ut illi Gentes subjiciam et aggregem; vos enim, o fideles mei primitivi et quasi primogeniti, ita amo, tutor et custodio, ut Gentes olim hostiles vobis sim subditurus; aut si rebelles maneant, perditurus. Qui enim vos tangit, tangit pupillam oculi mei; nihil enim delicatius, charius, pretiosius pupilla, ac proinde nihil majori cura custoditur: læsa enim pupilla, læditur et excæcatur oculus, qui est lumen vitæ, ac dux omnis viæ et actionis hominis, ut homo excæcatus miserrimam in tenebris agat vitam, sitque instar mortui. Unde pupilla hebr. vocatur בת *bath,* id est, filia, eo quod pretiosa, chara, curæ et cordi sit, ac custodiatur quasi filia unica, quodque oculi sit quasi filia. Quocirca in pupilla est effigies humana, puta filiæ, vel filii. Hinc Hebræi eamdem alia voce vocant אישון *iscon,* id est, virunculum; quia is in pupilla apparet. Alludit ad Deut 32. 10. *Custodivit quasi pupillam oculi sui.* Ita S. Hieron. Theodor. Haymo, Lyran. et alii. Aliter S. Cyril. et Vatabl. q. d. Qui tangit vos, tangit pupillam oculi sui, id est, seipsum gravissime lædit: quia sibi accersit acerrimam Dei vindicis vestri iram et vindictam.

9. Quia ecce ego levo manum meam super eos,] puta super gentes finitimas et hostiles, ut eas feriam, vobisque prædæ dem et subjiciam. Ita subjecit eis Ammonitas, Moabitas, Philisthæos, Samaritas, Idumæos

tum alias, tum per Judam et Machabæos. Hoc enim mox visuri erant Judæi audientes hæc oracula Zachariæ, indeque ex reali eorum evento cognituri ipsum esse verum Prophetam, et hæc accepisse a Deo, uti ipse asseverat. Ita Albert. Hugo, Lyran. et Arias.

Mystice, hæc veriora sunt in Christo, qui Apostolis e Judæa ortis subjecit omnes gentes. Ubi nota conversionem Gentium vocari prædationem et spolium, quia eas Apostoli prædati sunt diabolo, carni et mundo, quibus sponte se subjecerant et volentes serviebant, ac subjecerunt Christo. Hinc Isaias c. 8. 3. prædicit nomen Christi fore: *Accelera spolia detrahere, festina prædari.* Et c. 9. 3. de Apostolis orbem conversuris ait: *Lætabuntur coram te sicut qui lætantur in messe, sicut exsultant victores capta præda quando dividunt spolia.*

Nota τὸ *levo manum*, scilicet quasi signifer, imo dux et imperator, prisco more, elevata manu signum prælii attollo, et exercitum in hostes duco. Sic dicitur Psalm. 73. 3. *Leva manus tuas in superbias eorum in finem*, q. d. Tolle signum tuum, immitte exercitum in hostes tuos, illos bello persequare, donec omnes ad unum confleias et concidas. Nam, ut sequitur: *Gloriati sunt qui oderunt te; posuerunt signa sua, signa, etc.* et Isaiæ c. 9. 11. *Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum.* Et Ps. 105. 26. *Elevavit manum suam super eis, ut prosterneret eos in deserto.* Rursum Isaiæ c. 49. v. 22. *Levabo ad gentes manum meam, et ad populos exaltabo signum meum.* Porro signum et vexillum Christi est crux. Quare cum tolli crucem, et cruentum in ea Christum aspexeris, animos præliandi acue, certamque victoriæ spem per Christum concipe.

10. Lauda.] Excitat Synagogam Babylone redeuntem in Jerusalem, ad gratiarum actionem et jubilum, quod sensura sit Dei in se habitantis præsentiam, opem et gloriam, adeo ut gentes idipsum visuræ et confessuræ sint, ideoque suas oblationes et dona oblaturæ Deo in ejus templo: quin et non pauci convertendi sint ad judaismum et futuri proselyti, juxta illud Ps. 67. 30. *A templo tuo in Jerusalem tibi offerent reges munera.* Ita Seleucus rex Asiæ aliique principes ingentia dona ei miserunt, ut patet 2. Machab. 3. v. 2. et 3. Ita Remig. Haymo et Dionysius.

Mystice, multo magis excitat Judæos, omnesque primos fideles tempore Christi, ut jubilent Deoque gratias agant, eo quod videant Messiam, id est, Deum corporatum, visibiliter in medio sui versantem, ibique fundantem Ecclesiam, ad quam mox per Apostolos aggregabit omnes gentes. Ita S. Hieron. Theod. Remig. Lyran. Vatabl. Arias et alii.

11. Et possidebit Dominus Judam partem suam in terra sanctificata.] Ad litteram, q. d. Cum Deus Tribum Juda (sub qua accipe quoque Tribum Benjamin, utpote quæ cum Juda in unam rempub. et Ecclesiam coaluerat) reducet e Babylone, tunc eam quasi partem, id est, portionem suam hæreditariam, collocabit rursum in terra sancta, puta in Judæa, quæ sancta est, tum ob templum sanctumque Dei in eo cultum; tum quia in ea vixerunt sancti Patriarchæ et Prophetæ, ut ibi rursum sit ejus peculium et possessio, uti fuit tempore Mosis, dicentis Deut. 32. 9. *Pars autem Domini populus ejus: Jacob funiculus hæreditatis ejus.*

Mystice, Christum partem suam, id est, Apostolos aliosque primos fideles, ex quibus conflavit Ecclesiam suam, selegit et possedit in terra sancta, puta Judæa; illam enim ipse magis quam omnes Patriarchæ et Prophetæ, sua nativitate et conversatione sanctificavit et consecravit. Ita sanctus Hieronymus, Cyrillus, et alii jam citati.

13. Sileat.] Est epiphonema. Propheta enim admirans hanc Dei in populum suum beneficentiam, tum litteralem sub Nehemia et Machabæis, tum potius mysticam et spiritualem sub Christo, erumpit in profundam reverentiam et doxologiam Dei; ac proclamat ut omnes eam cum tremore, reverentia, humilitate et gratitudine agnoscant, suspiciant, revereantur, colant et celebrent: *Quia*, ait, *consurrexit de habitaculo sancto suo;* Septuag. *quia surrexit de nubibus sanctis suis.* Poetice loquitur, q. d. Deus *consurrexit*, hebr. נעור *neor*, id est, excitatus est quasi a somno, q. d. Deus visus est dormire, cum nos neglexit et dimisit in captivitate per septuaginta annos, rursum cum dimisit mundum in potestate diaboli per quatuor annorum millia: at jam videns immanes ejus strages, velut somnum excutiens, assumit suum robur et fortitudinem, ac exurgit ad ultionem, ut populum suum liberet, et cum eo habitet. Ac præsertim allegorice somnum excutiet et consurget, quando Christus a nubibus, imo e cœlo vindex robustus descendet in Judæam, cum in ea incarnabitur, ut cum Judæis quibus promissus est habitet, eosque a tyrannide diaboli, peccati et mortis vindicet et salvet. Ita S. Cyrill. Theod. et alii. Hinc olim cum sacerdos procedebat ad altare sacrificaturus, præibat diaconus proclamans: *Sileat omnis humana et mortalis caro, stetque cum metu ac tremore*, uti habetur in liturgia S. Jacobi sub initium. Vide dicta Habacuc 2. 20.

Tropol. Arias: Sileat, ait, omnis caro quæ fons est scaturigo omnium malarum cogitationum et cupiditatum, ejusque furentis stimulus quiescat, et compescatur a vi et efficacia gratiæ Christi, quæ universum vitiorum fontem exhaurit.

Anagog. Sileat omnis caro a facie Christi venientis ad judicium, quia consurrexit de cœlo, descenditque in vallem Josaphat, ut ibi judicet vivos et mortuos, qui umquam extiterunt, extant vel exstabunt in mundo. Ita S. Hieron. Haymo, Lyran. et Vatabl. Tanta enim erit tunc Christi majestas, tanta ejus ira in impios, ut ipsi vultum ejus ferre non sustineant, sed clament montibus et petris: *Cadite super nos, et abscondite nos a facie sedentis super thronum, et ab ira Agni*, Apoc. 6. 17. Tunc verum erit illud paradoxum: *Veniet tempus, quo damnati nolent egredi ex inferno, et Beati volent egredi e cœlo;* nimirum hoc tempus est dies judicii. In illo enim damnati optabunt manere in inferno, ne cogantur venire ad judicium; partim ne subeant probrum publicum damnationis coram toto mundo in valle Josaphat; partim ne videant vultum iratum et fulgureum Christi judicis; partim ne cogantur assumere corpora, in iisque torqueri, cum jam sola eorum anima torqueatur. Beati vero in die judicii optabunt egredi cœlo, tum ut sententiam felicissimam audiant: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum vobis paratum a constitutione mundi;* tum ut eorum innocentia, virtus et gloria

toti mundo, cui olim despecta fuit, innotescat; tum ut corpus suum assumant, in eoque glorificentur, ac cum eo triumphantes Christum gloriose in cœlum conscendentem comitentur, ejusque visu fruantur in æternum. Gloria enim corporis erit quasi altera stola et corona beatitudinis, quam proinde animæ beatæ ardenter appetunt, uti patet Apoc. 6. vers 10. et 11.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Angelus Jesum filium Josedec jubet exui vestibus sordidis captivitatis, æque ac peccati, induique novis, et cidari, ut significet se ei peccata remittere, et pontificatum reddere, ut templum cultumque Dei restauret. Insuper v. 8. eidem promittit Orientem, id est, Christum qui in templo ab eo instaurando sit versaturus, ibique collecturus Ecclesiam, cujus ipse futurus sit pontifex: ipsum enim fore ecclesiæ lapidem angularem septem oculis insignitum, ac clavorum vulnerumque sculpturis cælatum, qui auferet iniquitatem terræ, et pacem toti orbi felicitatemque conciliabit.

1 Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini: et Satan stabat a dextris ejus ut adversaretur ei. 2. Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satan; et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem, numquid non iste torris est erutus de igne? 3. Et Jesus erat indutus vestibus sordidis: et stabat ante faciem angeli. 4. Qui respondit, et ait ad eos qui stabant coram se, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum. Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriis. 5. Et dixit: Ponite cidarim mundam super caput ejus. Et posuerunt cidarim mundam super caput ejus, et induerunt eum vestibus: et angelus Domini stabat. 6. Et contestabatur angelus Domini Jesum, dicens: 7. Hæc dicit Dominus exercituum: Si in viis meis ambulaveris, et custodiam meam custodieris: tu quoque judicabis domum meam, et custodies atria mea, et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. 8. Audi Jesu sacerdos magne, tu et amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt: ecce enim ego adducam servum meum Orientem. 9. Quia ecce lapis quem dedi coram Jesu: super lapidem unum septem oculi sunt: ecce ego cælabo sculpturam ejus, ait Dominus exercituum: et auferam iniquitatem terræ illius in die una. 10. In die illa, dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum subter vitem et subter ficum.

1. Et ostendit mihi Dominus.] Vox *Dominus* non est in Hebræo, nec Chaldæo, sed subintelligitur. Unde eam exprimunt Septuag. et Noster. Porro Dominus per angelum more suo hæc revelavit, et pinxit in phantasia Zachariæ; an eadem nocte qua præcedentia cap. 1. et 2. revelavit, idipsum fecerit, ut volunt Rupertus et Hugo; an alia, incertum est. Prophetæ enim sæpe non distinguunt tempora, nec ea certa suis prophetiis consignant; cum constet plerasque per intervalla variis diebus, mensibus, quin et annis, ipsis revelatas fuisse a Deo, vel immediate, ut cum Deus loquebatur in mente eorum; vel per Angelum, ut cum per eum in phantasia Prophetæ sua symbola, puta visa, vel verba formabat et pingebat.

Jesum.] filium Josedec, qui eo tempore vivebat, jamque Babylone redierat in Jerusalem, ibique erat summus Pontifex. Unde v. 8. eidem promittens Christum dicit: *Audi Jesu sacerdos magne, etc.* ita S. Hieronym. Theodor. Cyrillus, Remig. Albert. Hugo, Lyran. hic, ac S. August. lib. 12. contra Faustum cap. 36. et Eusebius lib. 4. Demonstr. cap. ultimo. Negat idipsum Arias, secutus Abenezram et R. Salomonem, quia, inquiunt, Jesus filius Josedec jam erat mortuus, eo quod Aggæi 2. v. 12. et 22. ejus non fiat mentio, uti facta est v. 3. *Jesu* ergo sumitur hic pro posteris, puta pro Machabæis, quorum bella contra Antiochum prædicit hic Zacharias. Ita ipsi. Verum errant, nam vixisse tunc Jesum hunc patet ex cap. 6. Zachariæ v. 11. ubi dicitur: *Sumes aurum et facies coronas, et pones in capite Jesu filii Josedec, etc.* Et Eccli. 49. 13. ubi dicitur quod Jesus hic cum Zorobabel ædificarint et exaltarint templum; templi

autem fabrica absoluta et dedicata est anno 6. Darii, ut patet 1. Esdræ 6. 15. Imo Josephus lib. 11. cap. 5. tradit Jesum hunc vixisse usque ad initium regni Xerxis, qui patri Dario successit, tunc enim in pontificatu successisse ei filium Joachim.

Allegor. Jesus filius Josedec, Pontifex legis veteris, repræsentavit Jesum Christum Pontificem novi testamenti, tam nomine, quam dignitate et officio. Ita auctores jam citati; insuper Tertull. contra Judæos sub finem, Origen. hom. 9. in Levit. Lactant. lib. 4. cap. 14. S. Ambros. l. 3. de Fide cap. 4. S. Chrysost. homil. 5. ex variis in S. Matth. S. Gregor. lib. 20. Moral. cap. 20. qui videntur asserere, hic sensu litterali agi de Jesu Christo, ideoque non addi τὸ *filius Josedec*, quod alibi Jesu veteri additur. Verum hi Patres excusandi sunt, quod more suo non distinguant sensum litteralem ab allegorico, ac tantum dicere velint, præcipuum sensum ex mente et intentione Spiritus Sancti esse de Jesu Christo, ideoque ad hoc innuendum taceri τὸ *filius Josedec*. Jam constat apud omnes, quod licet litteralis sensus de Jesu filio Josedec sit primus, tamen allegoricus de Jesu Christo sit illo potior, ideoque præcipuus. Porro Hieron. Savonarola explicans hæc Zachariæ verba anno Domini 1495. sedente Alexandro VI. Pontif. cui infensus erat, per *Jesum* accepit Pontificem angelicum, quem brevi Romam visuram vaticinabatur, qui vita et moribus Angelus potius videretur quam homo, ac totam Ecclesiam reformaret, novosque ritus, imo novum Evangelium induceret. Verum jam plusquam centum elapsi sunt anni ab hac ejus prophetia, et necdum angelus ille comparuit. Vide Ambros. Catharinum contra prophetias Savonarolæ, et canon. 33. in proœmio.

STANTEM CORAM ANGELO DOMINI.] Hic angelus fuit S. Michael, utpote tutor Synagogæ, qui pro ejus capite, puta Jesu pontifice, contra Satanam decertat. Unde coram eo Jesus pontifex quasi reus consistit, accusante eum Satana. Est enim hic species tribunalis et judicii, in quo judex est Deus, accusator Satanas, reus Jesus, advocatus Michael: sed Deus suas partes delegat Michaeli, ut ipse ejus loco sit judex. Unde coram Michaele quasi judice reus hic consistit Jesus. Sicut enim Deus, sic et angeli ejus, utpote æquissimi possunt esse simul advocati et judices. Ita S. Hieron. Remig. Hugo et Lyran. *Debuit*, ait, *prælatus totius populi angelus, ejusdem populi prælato homine* (puta pontifici Jesu) *præsto adesse*

ET SATAN STABAT.] *Satan* hebr. idem est quod adversarius: hinc tribuitur dæmoni, qui summe et ubique fidelibus adversatur, juxta illud S. Petri epist 1. cap. 5. 8. *Adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit quærens quem devoret*. Hinc Septuag. pro *Satan* vertunt διάβολος, id est calumniator. Porro *Satan* hic antonomastice intelligitur dæmonum princeps, puta Lucifer; contra hunc enim uti primitus in cœlo pugnavit, ita perpetim in terra pro Ecclesia depugnat S. Michael, uti docet S. Joannes Apocal. 12. 7. *Et factum est*, inquit, *prælium magnum in cœlo: Michael et angeli ejus præliabantur cum dracone, et draco pugnabat et angeli ejus*; et cap. 20 2. *Apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus, et Satanas, et ligavit eum per annos mille*. Contra hunc quasi principem dæmonum, tentantem se decertavit Christus, Matth. 4. 1. et 10. Hic quoque contra Michaelem altercatus est de corpore Mosis, ut ait S. Judas in epist. v. 9.

Hinc colligas summum Pontificem, qualis fuit Jesus filius Josedec, custodem et tutorem habere S. Michaelem; ille enim uti tutor est corporis Ecclesiæ, ita est et capitis, puta Pontificis; sicut ex adverso Lucifer hostis Ecclesiæ, hostis est et Pontificis; eum enim maxime impugnat ut eo prostrato prosternat Ecclesiam; idque aliquando per se, aliquando per dæmones sibi subditos. Quocirca vigiles fortesque excubent Pontifices, jugiter cogitent sibi acre et perenne esse bellum cum principe tenebrarum, qui ardet ira, pollet potentia, tumet superbia, vafer est astutia, peritus experientia. Sciant suum antagonistam esse Luciferum, meminerint se cum pontificatum ineunt, ad duellum et singulare certamen provocare Satanam, omnesque ejus inferorum cohortes et legiones, de quibus ait Apost. Ephes. 6. 12. *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.* Sed ne percellantur, nec a nimis cadant, sciant ex adverso hyperaspistem et defensorem suum esse S. Michaelem. Meminerint sibi in B. Petro a Christo promissum esse: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi* (puta omne inferorum robur et potentia) *non prævalebunt adversus eam*, Matthæi 16. Meminerint totam Ecclesiam, ac præsertim singulos sacerdotes, pro se nominatim in Missæ sacrificio quotidie Deo supplicare. Plures ergo et potentiores sunt eorum protectores, quam sint hostes et impugnatores, uti eos videns dixit Elisæus 4. Reg. 6. 16. Perperam ergo Arias per *Satanam* accipit Antiochum Epiphanem, qui Jesum, id est, Machabæos posteros Jesu, oppugnavit. Agitur enim hic de ipso Jesu, non de posteris, uti paulo ante dixi.

A DEXTRIS EJUS.] Satan, accusans Jesum filium Josedec in tribunali Dei, stabat a dextris Jesu, quasi victor, et in lite potior ac superior; quia videbatur in judicio prævaliturus, ac Jesum ad sententiam damnationis adacturus, quia vera erat accusatio quam ei intentabat, inquit S. Hieron. Simili schemate et phrasi ait Psaltes Ps. 108. 6. *Constitue legislatorem super eum*, nimirum fac ut diabolus stet a dextris ejus, quasi ei prævalens, leges et jura dictans. Unde S. August. ibidem tropologice sic explicat: *Hoc*, ait, *meruit* (Judas proditor Christi) *ut super se diabolum habeat, id est diabolo subditus sit, qui Christo subditus esse noluit. Stet autem a dextris ejus, dictum est; quia opera diaboli præposuit operibus Dei. Hoc enim cuique non immerito dextrum dicitur, quod præponit, sicut sinistræ dextera præponitur. Ideo et de illis qui sæculi hujus gaudia præponentes Deo, beatum dixerunt populum cui hæc sunt, rectissime dictum est: Dextera eorum dextera iniquitatis. Diabolus ergo stetit a dextris ejus, quando præposuit avaritiam sapientiæ, et pecuniam saluti suæ, ut eum traderet a quo debuit possideri, ne ab ipso possideretur, cujus opera ipse Christus solvit, a quo noluit possideri.* Unde sequitur: *Cum judicatur exeat condemnatus.* Ex adverso justi et sancti dicunt Psalm. 15. v. 8. *Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dex*

tris est mihi ne commovear. Et Psalm. 108. 31. *Astitit a dextris pauperis* (*ut divitiæ pauperis sint ipse Dominus*, ait ibidem August.) *ut salvam faceret a persequentibus animam meam.* Secundo, Albertus, Hugo et Sanchez: Satan, inquiunt, est a dextris pontificis, quia Judæorum felicitati cum invideret, angelorum et piorum ex eo populo consiliis adversabatur; nam Satan per malos regis consiliarios in Babylone, et per Samarites in Judæa Hebræorum consilia turbabat, neque quidquam sinebat expedite, aut cum magno studii operæque pretio administrari. Uti enim amicus est a dextris, ut juvet et protegat, quomodo dicitur Psalm. 15. *A dextris est mihi ne commovear;* sic inimicus est a dextris, ut quod in nobis firmius est et magis ad laborem idoneum, turbet et infirmet. Quod utique per Samaritas agebat Satan, dum et opifices et Judæos fabricæ præsides variis artibus remorari et impedire satagebat. Sic et Pineda de Rebus Salomonis lib. 7. cap. 20. Dextera, ait symbolum est egregii alicujus conatus et operis: hinc qui se alicui a dextris opponit ut adversetur, procul dubio opus impedit malitiose et hostiliter, uti fecit hic Satan.

Mystice, notat Hugo diabolum esse a sinistris illis quos persequitur in temporalibus; a dextris, quos in spiritualibus; ante faciem, qui versutias ejus cavent; a tergo, qui non prævident; supra, quos conculcat; infra et sub pedibus, qui eum conculcant, hæcque confirmat ex Script. Euthym. in Psalm. 108. vers. 6. Diabolus, ait, stat a dextris, ut operationes dextras, id est, bonas, rapiat. Ibidem Valentia: Sicut, inquit, e dextra incipit motus animalis, ita illi a diabolo aguntur, nihil operantes nisi secundum avaritiam, odium, infidelitatem. Diabolus ergo stat a dextris, tamquam princeps peccatorum. Sic et Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzeni: Satan, ait semper res nostras dextras, id est quæ eum laude sunt conjunctæ, oppugnat, non vero sinistras. Quocirca S. Ambros. lib. 3. de Interpell. cap. 11. Adam, ait, dextram suam diabolo dedit, quam extendi fecit ad interdicta poma. Ita præjudicatum est in illo omnibus, et cœpit universis diabolus a dextris stare: omnes quippe nascimur damnati ac filii iræ. Sicut enim Psalm. 79. vers. 18 David virum dextræ vocat, quem Deus peculiari ope sua fortem facit; ita diabolum a dextris habet, qui el consentiendo se subjicit, eumque contra se fortem ac potentem reddit. Diaboli typus fuit Naas rex Ammon. dicens Israelitis 1. Reg. 11. 2. *In hoc feriam vobiscum fœdus, ut eruam omnium vestrum oculos dextros*, tum in opprobrium, tum ut eos bello inutiles, utpote cæcos, reddam: sinistrum enim oculum scuto tegunt milites. Quod mystice explicans S. Gregor. libr. 5. in libro Regum sub initium: *Dexter*, inquit, *oculus noster est intuitus claritatis æternæ: sinister vero oculus est concupiscentiæ carnalis. Dexter ergo oculus eruitur, quando mens ea cæcitate percutitur, ut ultra ad videnda cœlestia non aperiatur. Naas* (Naas hebr. idem est quod serpens, qualis est diabolus) *ergo dextros oculos fœderatorum sibi eruit, quando gula sic devictis abstinentibus prævalet, ut carnalia sola cupiant, et ultra quæ amare solebant non attendant*, puta spiritualia et æterna.

Alleg. S. Hier. *Stans cernitur Jesus et stabili consistens gradu, et Satan stabat a dextris ut adversaretur ei. Tentatus enim est per omnem modum absque peccato. Et in Evangelio ad eum tentator accedit quærens semper dextris ejus et virtutibus contraire.* Et S. Gregor. 20. Moral. cap. 18. *Pro dextro*, ait, *habere dicimur, quod pro magno pensamus: pro sinistro vero id quod despicimus. Venienti ergo Christo in carnem Satan a dextris stetit: pro magna namque Dominus Judaicum populum, et pro nihilo gentes habere videbatur; sed postquam incarnatus apparuit, gentilitas quæ pro sinistro habita fuerat, erudidit; Judaicus vero populus ad perfidiam declinavit. Satan ergo a dextris stetit, quia illum ei populum rapuit, qui dudum dilectus fuit.* Et inferius: *Cum S. Ecclesiam lacessunt qui fideles videbantur, ei procul dubio calamitates ad dextram surgunt:* sed quia reliquiæ in fine mundi salvæ fient, hinc Dominus removet Satanam a dextris dicens: *Increpet Dominus, etc.*

Denique ex hoc loco et similibus Cassianus Collat. 8. c. 17. colligit unicuique nostrum cohærere Angelum non tantum bonum, sed et malum, sive unicuique a Lucifero destinari dæmonem tentantem, sicut a Deo cuique destinatur Angelus custos ad tutelam. Quæ fuit sententia Origenis et nonnullorum veterum. Nec est improbabilis: tum quia Lucifer est simia Dei: tum quia ardet odio Dei et invidia hominum, novitque hunc esse optimum necendi hominibus modum et ordinem, si cuique dæmon, qui jugiter eum observet, at dum occasio est tentet, assignetur, ne inter dæmones sit ataxia et confusio; neve quod unus cœpit, alter destruat. Porro cuique suum assignat Lucifer, non Deus.

Ut adversaretur ei.] Hebr. לשטנו *lisiteno*, a radice שטן *satan*, id est, adversatus est, unde *Satan* vocatur adversarius. Explicat ergo etymon *Satanæ*, q. d. Satan, id est, adversarius, stabat, ut juxta nomen et officium a se usurpatum adversaretur Jesu, ut scilicet quasi actor accusaret eum in tribunali Dei, ad hoc ut eo damnatus judicaretur indignus tam pontificatu, quam restauratione templi, et cultus divini: hanc enim impedire satagebat Satanas.

Quæres: Quodnam fuit crimen Jesu, cujus eum accusavit Satan? Primo, Theodor. et Sanchez censent, peccata hæc non fuisse Jesu, sed populi; quæ multa erant, eaque imputari Jesu tamquam pontifici, quodammodo enim totus populus est in sacerdote, et in sacerdote peccat; aut sacerdos potius in omnibus peccat ut docet S. Cyrillus. Verum aliquod peccatum Jesu proprium hic intervenisse innuit Angelus, dicens vers. 4. *Auferte vestimenta sordida ab eo;* et *Ecce abstuli iniquitatem tuam.*

Dico ergo hoc peccatum fuisse, quod populum jam pene in Babylone legis cultusque Dei oblitum, in ea non satis instrueret, nec ad eam observandam modis omnibus urgeret, ac præsertim quod illum torpentem in fabrica templi ad illam non cogeret, ut patet Aggæi 1. vers. 1. et 2. Rursum quod eum non averteret a matrimoniis cum alienigenis uxoribus contrahendis. Hoc enim crimen in populo redarguit et emendavit Esdras libr. 1. cap. 9. 2. Ita Chald. Lyran Emmanuel. Mariana et Vatabl. Porro hac in re negligentem fuisse Jesum patet ex eo, quod ejus filii et fratres duxerint alienigenas, ut patet 1. Esdræ 10. 18. quos sane ipse quasi pater castigare et impedire debebat. Unde Chald vertit: *Erant autem ipsi Jesu*

filii, qui duxerunt uxores quæ non erant dignæ sacerdotio.

Addit S. Hier. ex Hebræis, quem sequuntur Rem. Haymo et Hugo: *Quod et ipse cum cæteris alienigenam accepisset uxorem; quod et in Esdra et Malachia plenissime scriptum est.* Verum in Esdra scriptum est tantum filios Jesu duxisse alienigenas, non ipsum Jesum; quod si ipse Jesus pontifex alienigenam duxisset, utique id ipsum non tacuisset Esdras, cum ipse ex professo vitia Synagogæ recenseat et castiget, ac nominatim c. 10. numeret eos qui alienigenas in uxores acceperant. Minus credibile est quod scribit S. Justin. dial. contra Tryphon. Jesum accusatum a satana, quod duxisset uxorem meretricem. Quis enim hoc credat de tanto viro et pontifice?

Porro τὸ *ut adversaretur*, innuit Jesum aliquid egisse vel tentasse, in quo ipsi adversatus sit Satan. Hoc autem videtur fuisse, quod ipse quasi pontifex Deum oraret pro restauratione templi, religionis legisque Dei. Ita Arias et Vatabl. utque Judæi in Babylone reliqui ad patriam sedem, et avitam religionem in Jerusalem redirent, inquit Beda in Epist. Judæ.

Moraliter, disce hic quantum onus subeant Superiores, quantumque subditi eis compati, illudque prompte eis obediendo alleviare debeant. Ipsi enim sunt quasi Atlantes, qui portant Ecclesiam vel remp. ita ut singulorum qui in ea sunt peccata ipsi Episcopo, Pastori vel Rectori ascribantur. Hinc Apostolus hebr. 13. 17. *Obedite*, ait, *præpositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes: hoc enim non expedit vobis.* Ubi S. Chrys. hom. 34. *Miror*, ait, *si potest aliquis rectorum salvari*. Ibidem S. Thom. Christus, inquit, in die judicii de singulis subditorum animabus interrogabit rectores, ab eisque singulorum salutem reposcet, dicendo eis illud Jerem. 13. v. 20. *Ubi est grex qui datus est tibi, pecus inclytum tuum?*

Et dixit Dominus ad satan: Increpet Dominus in te satan,] q. d. Deus ex zelo quo amabat Jerusalem, ejusque pontificem Jesum, quoque indignabatur satanæ, tam improbæ et noxiæ Hierosolymæ, æque ac Deo impudenter postulanti, non exspectavit ut Michael advocatus Jesu ejus causam ageret; sed ipse ex fervore eum prævenit, causamque Jesu egit. Dixit ergo satanæ: *Dominus*, heb. *Iehova*, id est, Deus opt. max. imperio, increpatione et objurgatione sua reprimat et compescat tuam audaciam et superbiam, o satan, qua ad dexteram Jesu pontificis, quasi eo dignior ejusque victor, te collocas: Deus, inquam, compescat te ne Jesu oranti pro restauratione Jerusalem cultusque divini noceas, neve illum in tam pro Deoque grato proposito impedias. Deus enim *elegit Jerusalem* ex omnibus mundi urbibus, ut in ea habitet et colatur.

Nota primo: Deus hic loquitur satanæ de seipso in tertia persona. Sensus enim est, q. d. Ego Deus increpabo et compescam te, o satan. Verum dicit in tertia persona: *Dominus increpet te*, per hebraismum, tum ut ei ostendat suam majestatem; tum quia satan indignus est quem Deus in prima persona compellet, ut cum eo comminus disputet et disceptet. Sic dicitur Gen 19. *Pluit Dominus a Domino*, id est, a seipso. Ita S. Hier. Theod. Remig. et Rup qui simul censent hic innui Trinitatem personarum in Deo, quasi Dominus Pater dicat Domino Filio: Increpa, id est comprime, satanam. Cum enim Jesus filius Josedec non posset per se satanæ resistere, Filius Dei, qui etiam Jesus vocandus erat, increpuit pro illo satanam, et simul hac increpatione significavit, se cum carnem acciperet, diabolum increpaturum, uti fecit Matth. 4. cum ait: *Vade, satana.* Ita Bellarm. lib. 1. de Christo, cap. 6. Unde et ter hic *Dominus* nominatur, ut indicetur Pater, Filius, et Spiritus Sanctus, ait noster Emmanuel.

Secundo, facilius et planius Albertus, Hugo, Arias et Vatabl. censent hic loqui non Deum, sed Angelum, puta Michaelem, eumque invocare Deum, ut satanam increpet et compescat. Sicut enim satan hic est actor, ita Michael est defensor, æque ac judex Jesu. In judicio enim mox ut reum accusavit actor, eum defendit advocatus; vel certe, si accusatio sit calumniosa, uti hic erat, ipse judex, *Dixit* ergo *Dominus*, id est, Angelus Domini, *ad satan*. Est metonymia, vel potius prosopopœia: Angelus enim vocatur *Dominus*; hebr. *Iehova*, id est, *Deus*, quia Dei vices obibat in hoc judicio, eratque pro eo judex Jesu pontificis. Ipse enim erat præses et tutor Synagogæ; ac proinde ad eum pertinebat judicare culpam et causam Jesu, qui in Synagoga erat pontifex. Unde dicitur Jesus stetisse coram eo, quasi reus coram judice. Si enim Michael hic fuisset advocatus tantum Jesu, utique dixisset Zacharias eum a sinistris Jesu stetisse, sicut dixit diabolum, quasi actorem stetisse a dextris Jesu. Denique in sequentibus semper agit et loquitur Angelus, non Deus: ergo et hic. Simili modo Angelus vice Dei dans tabulas legis Mosi in Sina, teste Apostolo Gal. 3. 19. gerit se ut Deum, imo Deum se vocat dicens: *Ego sum Dominus Deus tuus*, Exodi 20. v. 2. quia personam Dei legislatoris sustinebat. Sic Angelus Gedeonem mittens contra Madianitas nunc vocatur Angelus, nunc Dominus, quia Domini erat legatus, Jud. 6. 12. Denique ita videtur explicare S. Judas in Epist. v. 9. ibi enim huc alludens sic ait: *Cum Michael Archangelus cum diabolo disputans altercaretur de Mosi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiæ*, (eum blasphemare, ei conviciari, ei maledicere, dicendo v. g. Abi hinc, maledicte, vel maledicat tibi Deus) *sed* (modeste) *dixit: Imperet tibi Dominus*, græce ἐπιτιμήσαι, id est, increpando imperet, et imperando increpet eum potestate et objurgatione te, quasi impudentem actorem et calumniatorem, hoc est, reprimat et compescat tuam impudentiam et insolentiam Deus: hoc enim significat hebr. יגער *iiggar*, id est, *increpet*, quod Septuag. quos sequitur Judas, vertunt ἐπιτιμήσαι. Sic ait Psaltes Ps. 105. 9. *Increpuit mare Rubrum, et exsiccatum est*, q. d. Acri imperio quasi increpando ferum mare cohibuit, divisit et siccavit. Et Ps. 67. 31. *Increpa feras arundinis.* Sic Christus Lucæ 8. 25. *Increpavit ventum et tempestatem aquæ*, scilicet dicens: Tace et obmutesce, hoc est, sedare et quiesce, ut habet Marcus c. 4. 39. Quando enim contra naturam et naturalium causarum, puta ventorum, vim et impetum agitur, opus est vehementiori potentia et imperio Dei, quod Scriptura vocat increpationem, quasi quid violentum et coactum. Sic enim aurigæ equos, agasones asinos, magistri discipulos pigros increpando et minando plagas, cogunt accelerare manum, vel gressum.

Moraliter, hanc Dei satanam increpantis vocem usurpent, quicumque a satana tentantur aut vexantur, ut Dei ope freti generose eum repellant, vilipendant et calcent. Ita S. Bavo in Belgio, præsertim Gandavi celebris, cum spretis amplissimis latifundiis (erat enim regum Francorum sanguine oriundus, et Austrasiorum Ducum hæres) totum se Deo rebusque divinis daret, acriter oppugnatus a turba dæmonum, nunc canum, nunc luporum, nunc ursorum, nunc leonum, nunc serpentum voces et formas induentium, ingenti animi robore et fiducia eos irridens, dicebat: *Increpet in te Deus, o satan, et increpet in te, qui elegit Jerusalem.* Nec mora: legio evanuit, nec ultra virum Dei impugnare ausa fuit. Ita habet ejus Vita.

Numquid non iste torris est erutus de igne?] Syrus: *Hic est torris qui evasit de igne;* Arabic. *Hic sicut lampas immersus in ignem,* q. d. Judæos ob peccata Babylonico igne, id est captivitate, punivi, multosque eorum consumpsi: ex illo igne Jesus, quasi torris e flamma afflatus et fuliginosus, hoc est, miser et pauper evasit, ut Synagogam instauret. Cur ergo tu, o satan, vis eum omnino obruere, comburere et perdere, ut populum, cultumque Dei cui invides, disperdas? Non ita erit: servabo eum, ne omnino comburatur; quia decrevi per eum meum templum, populum, urbem et religionem restituere: Dei enim proprium est calamum quassatum non conterere, et linum fumigans non exstinguere. Isaiæ 42. 3. Ita S. Hier. et Cyril. Vox *torris*, significat Jesum populumque Babylone ita deformatum, et quasi tostum, ut pene consumptus sit, ac plane consumendus videatur, ni Deus eripiat et succurat. Hinc proverbium: *Titio ad ignem, torris ad focum,* cum quis applicatur illi rei vel officio, ad quod natura factus natusque videtur, ut cum culinarius ad culinam, furcifer ad furcam, cocus ad ollas, incendiarius ad rogum addicitur et applicatur. Sic Judæi hodie sunt quasi torres de igne, quo a Tito cremata est Jerusalem, eruti. Semiustulati, inquit Rupertus, igne, quo civitas eorum arsit, insignia ubique demonstrant, juxta illud Amos 4. v. 11. *Facti estis quasi torris raptus ab incendio;* præcessit enim: *Subverti vos sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham.*

Mystice, S. Greg. l. 12. Mor. c. 18. *Populus,* inquit, *Judaicus ad gehennæ incendia perfidia duce defluebat; sed dum ad fidem reducitur, ab eodem æterni ignis incendio liberatur. Hinc statim de eo subditur: Numquid non est iste torris erutus de igne?*

Sic tropologice *torris erutus de igne* est quilibet peccator, quem prædicator, vel confessarius docendo et monendo, e gehenna, cui destinatus erat, eripit. Quid enim aliud sunt peccata, quam folles; et peccatores, quam torres et fomenta gehennæ? Rursum S. Hier. *Torris,* ait, *de igne erutus rectissime intelligi potest, qui cum in Babylone fuerit* (uti et justus in mundo, mundique illecebris et tentationibus) *non est Babylonio igne consumptus, nec flamma sæculi hujus attactus. Unde et Moses in solitudine cernit visionem magnam, in qua ardebat rubus, et non comburebatur.* Sic S. Judas in Epist. v. 22. *Hos,* ait, *arguite judicatos, illos vero salvate de igne rapientes.* Rursum S. Hieron. torrem hunc adaptat Christo; quia ambustus flamma passionis, et resurgens retinuit ejus vestigia, plagas scilicet gloriosas.

3. Et Jesus erat indutus vestibus sordidis.] Arabicus: *Et erant super eum vestes sordidæ:* tum quia ex Babylone nuper redierat sordidatus et squalidus, pauper et miser. Ita Theod. tum ob culpam recensitam v. 3. vestis enim sordida sordidam notat mentem et conscientiam, quam expians Angelus ver. seq. ait: *Auferte vestimenta sordida ab eo.* Et: *Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriis.* Ita S. Hier. Remig. Haymo, Albert. et Lyran. *Jesus,* inquit S. Hier. *indutus erat vestibus sordidis tripliciter, vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel propter squalorem captivitatis.* Porro: *Splendidæ vestis* (qualis erat pontificis Jesu) *manifestiores sunt sordes,* ait Naz. or. 31. Unde moraliter S. Bern. ser. de triplici custodia: *Sicut,* inquit, *pretiosam vestem exigua quævis macula turpius decolorat, ita a nobis multo major exigitur justitia; cum in aliis nævus, in nobis gravis sit macula.*

Symbolice, sordidæ vestes Jesu pontificis innuunt pontificatum, templum et cultum sacrorum non fuisse tam elegantem et magnificum post reditum e Babylone, quam fuerat ante: Defuerunt enim illis præter opes Salomonis aliaque plura, illa quinque insignia quæ notavi Aggæi 2. 10. Ita Clarius.

Alleg. Jesus filius Josedec, indutus vestibus sordidis, repræsentat Jesum Christum sordida nostra carne indutum. Caro enim humana præ carne aliorum animalium omnium sordida est, ærumnosa, misera, ac mille morbis, fœcibus et putoribus obnoxia, ut non aliud esse videatur, quam vas sordium, ut patet intuenti ea quæ ex ore, oculis, auribus, naso et inferne egerimus. Sane si anima infantis dum concipitur, ingressura corpus videret ejus miserias, morbos et sordes, quibus per omnem vitam continue subjacebit, horreret in illud ingredi. Cogita quam horreat anima tua, viso aliquo corpore leproso, scabioso, ulceroso, cancro exeso, putido, cadaveroso, qualia mendicantium Romæ ante templorum fores passim videmus, quamque detrectaret in illa ingredi, illaque induere et animare, si Deus id juberet. Et vide dignationem Dei nostri, qui sciens et prævidens carnem nostram omnibus hisce miseriis et sordibus natura sua obnoxiam, eam tamen induit, cum Verbum caro factum est, ut eam expiaret, et ab hisce, magisque ab animæ sordibus expurgaret. Ita S. Greg. l. 20. Moral. c. 18. *Sordidis,* inquit, *vestibus indutus erat Jesus, quia quamvis alienus ab omni peccato, tamen in similitudinem venit carnis peccati.* Secundo, Jesus fuit sordidus; quia vitam egit inopem et pauperem in perpetuis laboribus et sudoribus, ac pedester nudisque pedibus incedens et circumquaque evangelizans, pedes suos sæpe pulvere et luto inquinavit. Tertio et maxime, quia in passione sordidatus fuit tum peccatis nostris; tum livore, sanguine, sanie, sputis, phlegmatibus, vulneribus, etc. Unde S. Hier. *Jesus erat indutus vestibus sordidis: quia cum non fecisset peccatum, pro nobis peccatum factus est: et ipse infirmitates nostras portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in dolore* (imo leprosum, ut ait Isaias cap. 53.) *et in plaga, et in angustia. Ipse vero vulneratus est propter iniquitates nostras, et infirmatus est propter peccata nostra. Et in Apostolo legimus: Christus redemit nos de maledicto legis, factus pro nobis maledictum. Hic in Ps. 21. loquitur: Longe*

a salute mea verba delictorum meorum Et in 68. Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea non sunt a te abscondita: quæ universa appellantur vestimenta sordida, et auferentur ab eo, cum nostra peccata deleverit; ut quia ille sordidis indutus est vestibus, nos resurgentes ab eo audiamus post baptisma: Candida sint semper vestimenta tua. Audi et S. Ambros. in Psal. 118. ad illud: *Legem mihi constitue, Domine, viam justitiarum tuarum. Stabat*, inquit, *Jesus, et habebat vestimenta sordida: mea enim peccata portabat: sumpsit vestimenta nostra, ut nos splendore immortalitatis indueret: venit in nube levi quasi justitia: iniquitas enim in talento plumbeo sedet, Christus in corde justorum quos peccata non onerant.* Verum de talento plumbi dicendum c. 5. 7.

Porro considera mirum litigium et duellum Christi et diaboli: stat hostis acerrimus, mucronem intentat, addicit morti, ac devovet sacerdotis caput; Christus nudum latus, nudum caput ac corpus, aut, quod in bello pro eodem est, lacera et sordidata veste indutum opponit, et vincit. Viderat id Isaias cap. 51. 9. *Consurge*, ait, *induere fortitudinem brachium Domini*, quid laceris cruentisque vestibus cum prælio? At dux Christus pro æreo thorace sanguineam chlamydem, pro ferreis ocreis manicisque ferreos clavos, pro galea spinas, pro militum præsidio solitudinem, pro tubarum clangore silentium, et patientiam, cum hoste congressurus obtendit. Verum nullus æque potens thorax, ac cruenta caro; nulla præstantior fortitudo contra hostem, quam lacerati corporis infirmitas: quam ut vernit diabolus, debilitatur et frangitur, quoniam tam atrocis parricidii, imo Christicidii et Deicidii est auctor; ideoque confusus victusque aufugit. Hoc est quod de Christo dicit Joannes Apocal. 19. 13 *Et amictus erat veste aspersa sanguine, et vocabatur nomen ejus verbum Dei*, scilicet efficax et omnipotens, quod ut suum robur ostendat, per ipsas plagas et vulnera sternit hostem, eumque exanimat.

4. Et stabat ante faciem Angeli] quasi reus, ideoque sordidatus coram judice, ut dixi v. 1. ac quasi suæ causæ diffidens, maleque sibi conscius, supplex oculos flebiles dirigebat in Angelum, poscens gratiam et opem. Sic olim rei pulla veste, intonsa coma, luridi et squalidi comparebant et consistebant in tribunali, ut judicem ad misericordiam flecterent.

Qui (scilicet Angelus præses et judex, puta Michael, tacitis votis Jesu annuens) respondit, et ait ad eos qui stabant coram se,] puta ad Angelos sibi subditos et ministrantes. Ita S. Hier. Theod. Remig. Lyran. et alii passim, uno excepto Aria, qui putat hic Michaelem loqui ad sacerdotes, vel ad ministros Jesu pontificis: eorum enim erat ipsum vestibus exuere et induere; verum non hisce sordidis et mutatoriis: sordidis enim et peccaminosis hisce Jesum exuere, et mutatoriis eum induere soli poterant Angeli.

Auferte vestimenta sordida ab eo (et induite eum mutatoriis, puta vestibus pulchris et pretiosis, ac cidarim imponite capiti ejus, uti ait vers. 5. Utrumque fecerunt Angeli obedientes Michaeli; qui proinde hoc mutationis vestium symbolum et significationem explicans subdit) Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriis,] q. d. Ideo per Angelos in visione jussi te exui sordidis, et indui speciosis vestibus, ut repræsentem quod Deus tibi condonarit tuam iniquitatem; de qua dixi vers. 3. quodque sordidum habitum peccati commutarit in splendidum gratiæ et virtutum, quo te vestivit. Mutatoriæ enim vestes erant bellæ et pretiosæ: talibus enim solent viles mutari in festis; ideoque symbolice repræsentant gratiam, virtutes et dona Spiritus Sancti, quibus ipse animam peccatoris in justificatione quasi reginam, imo sponsam Dei vestit et ornat. Unde Chald vertit: *Vide quod abstulerim a te iniquitatem tuam, et induerim te justitiis.* Ita Albert. Lyranus, Arias et alii. Talibus se vestitum gloriatur Ecclesia Isaiæ 61. 10. *Gaudens*, inquit, *gaudebo in Domino, quia induit me vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.* Porro Michael proprie non abstulit peccatum Jesu: solus enim Deus aufert et condonat peccata: sed *abstuli*, id est, ablatum et condonatum tibi esse a Deo, hoc symbolo mutationis vestium significavi et repræsentavi. Unde liquet Jesum de suo peccato indoluisse, et contritionis actum elicuisse, partim ob monitionem et correptionem Esdræ lib. 1. cap. 10. 19. (ubi dicitur: *Et dederunt manus suas, ut ejicerent uxores suas* (alienigenas) *et pro delicto suo arietem de ovibus afferent*) Zachariæ, et aliorum Prophetarum, vel sacerdotum piorum; partim per gratiam excitantem ad pœnitentiam ipsi a Deo immissam. Nemo enim qui est in peccato, ab illo purgari potest, nisi ad hanc purgationem se idoneum reddat, et disponat per actum doloris et pœnitentiæ. Rursum nemo pœnitere potest, nisi gratia Dei ad id excitetur. Quocirca Hebræi, S. Hieron. Remigius, Haymo et Hugo, qui censent peccatum Jesu fuisse, quod contra legem uxorem duxisset alienigenam, censent pariter pœnitentiæ ejus partem fuisse, quod eam dimiserit, duxeritque Judæam; ita ut mutatoriæ vestes significent commutationem uxorum. Unde Chald. vertit v. 5. *Imposuerunt cidarim mundum capiti ejus, et acceperunt ei uxorem decentem sacerdotium* Id enim fecisse filios ejus et fratres, patet ex Esdræ loco paulo ante citato

Jam vero vestes has mutatorias non laicas fuisse sed sacras et pontificales, patet tum ex Septuag. qui vertunt: *Induite eum podere*; poderis enim erat tunica pontificia usque ad pedes demissa: tum ex cidari, quæ capiti Jesu imponitur; cidaris enim erat tiara pontificis: tum quia sacerdotes et pontifices sacra obituri, mutabant vestes communes in sacerdotales, quæ proinde mutatoriæ dicebantur. Significat ergo Angelus hac mutatione vestium, dimissum esse peccatum pontifici, quod eum quasi immundum arcebat sacris; ideoque reddita ei Dei gratia, eum dignum esse qui rursum sacra obeat et pontificatu fungatur, prout de facto suspensionem hanc sacrorum ab eo tollit, usumque et functionem eorumdem illi restituit. Ita Remig. Albert. Haymo et Arias.

Allegor. et anagogice repræsentantur hic Jesus Christus, qui in incarnatione et passione, tum carne nostra, tum probris et plagis quasi vestibus sordidis indutus, eas exuit in resurrectione, quando gloria et honore a Patre vestitus et coronatus fuit. Ita S. Hieronym. Eusebius lib. 4. Demonst. cap. ult. Origenes homil. 14. in Lucam et alii. Quocirca Tertull. lib. 3. contra Marc. c. 7. hic notari censet duplicem Christi

adventum: *Primo* enim, inquit, *Jesus est sordidis indutus, id est, carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator: Dehinc spoliatus pristinas sordes, et exornatus podere, et mitra, et cidari munda, id est, secundi adventus gloria et honore.*

5. Et dixit,] scilicet angelus, puta Michael: hic enim pergit loqui. Legit Interpres ואמר *veamar*, id est, *et dixit*. Ita et Septuag. Jam alio puncto legunt ואמר *vaomar*, id est, *et dixi* in prima persona. Ita Chald. Pagnin. Tigurina et Rabbini, quasi hæc sint verba non Angeli, sed Zachariæ, qui oret Angelum ut jubeat cidarim capiti Jesu imponi. Verum prior lectio planior est et congruentior, ut patet intuenti.

Ponite cidarim.] Mitram, sive tiaram pontificiam imponite capiti Jesu pontificis, q. d. Pontificatum, aut potius usum et exercitium pontificatus restituite Jesu pontifici. Qualis fuerit cidaris dixi Exodi 28. 36. et 40 Est hic hysterologia: versus enim quintus totus quo Jesus jussu Angeli induitur pontificalibus, anteponendus est illis Angeli verbis v. 4. *Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, et indui te mutatoriis.* Hæc enim verba significant et præsupponunt eum jam pontificalibus fuisse indutum.

6. Et contestabatur angelus Domini Jesum dicens.] Pergit Michael gravi oratione admonere Jesum pontificem, ut remissionem peccatorum et pontificiam dignitatem consecutus, mandata Dei diligentius servet, et a populo servanda curet. Si id fecerit, promittit ei stabilem pontificatum, ac consequenter regimen populi: hinc *eum contestatur*, id est, tamquam testibus adhibitis, puta Angelis ministris suis, ipsoque Zacharia; vel sub attestatione jurisjurandi graviter serioque eum admonet.

7. Custodiam meam,] hoc est, præcepta mea, præsertim cæremonialia, quæ spectant cultum Dei ritumque sacrorum; hæc enim sunt jura Dei omni custodia custodienda. Vide dicta Osee 4. 10. Alludit ad custodiam regiam, puta ad milites prætorianos, qui regem et aulam regiam custodiunt, quales sunt Helvetii. Simili enim modo Jesus pontifex cum suis sacerdotibus et Levitis, quasi militibus atriensibus, sed Ecclesiasticis, agebat custodiam templi rerumque sacrarum et ipsius quasi Dei, juxta illud Num. 3. 25. *Habebunt excubias in tabernaculo fœderis, etc.*

Tu quoque judicabis domum meam,] q. d. Si tu, o Jesu, legem meam custodieris, ego vicissim custodiam tibi pontificatum, faciamque ut sis custos templi, imo in templo meo stabilis judex, id est, princeps et pontifex: hoc enim est Domus Dei, in qua pontifex erat gubernator, imo princeps et quasi rex. Unde Chald. vertit: *Tu judicabis eos qui in domo sanctuarii mei ministrant, et servabis atria mea.* Ita S. Hieronymus, Theodoret. Hugo et alii. Hinc consequenter eris judex, id est, præses et princeps populi cum Zorobabele: nam post reditum e captivitate, summa potestas et regimen Judæorum fuit penes pontifices, ut docet Josephus lib. 11 Antiq. c. 4 et patet in Juda, Jonatha aliisque Machabæis, qui fuerunt summi principes, æque ac pontifices Judæorum usque ad Herodem. Hinc per *domum* Dei potest accipi Synagoga, puta populus Israel. Sic de Mose ait Deus, Num. 12. 7 *In omni domo mea* (puta in erigenda Synagoga, sive populo Dei) *fidelissimus est.*

Et custodies atria mea,] q. d. Eris custos, id est, præfectus templi: sicut enim rex est custos regni, ita pontifex Ecclesiæ; perinde ac Deus custos est hominum, ut ait S. Job cap 7. 20. et totius universi.

Et dabo tibi ambulantes de his qui nunc hic assistunt,] q. d. Præter pontificatum quem jam promisi, dabo tibi aliquot ex Angelis qui mihi assistunt, quorum circumvalleris auxilio, et ab hostibus securus populum recte regas, et ad salutem deducas: illi enim tecum ambulabunt, teque dirigent et protegent. Ita S. Hier. Hugo et Lyranus.

Secundo, ex Hebræo cum Septuag. vertas: *Dabo tibi qui conversentur in medio stantium istorum*, q. d. Dabo filios et nepotes tibi in pontificatu successuros, qui cœlestem agant vitam, et familiares Angelis, inter eos quasi conversentur, juxta illud Apostoli: *Nostra conversatio in cœlis est.* Et talis sane esse debet vita sacerdotis et pontificis, ut quasi Angelus emineat inter homines, inquit S. Chrysost. Tertio, pro מהלכים *mehallekim*, id est ambulantes, jam aliis punctis legunt מהלכים *mahelekim*, id est, viæ transitus. Unde Pagnin. vertit: *Dabo vias inter stantes ipsos* Tigurina: *Tibi inter istos stantes transitus dabo;* tum ut inter Angelos hosce mihi astantes converseris, eorumque opem implores; tum ut per eos, eorumque patrocinio fultus ad thronum Dei accedas, precesque et vota pro populo offeras, tum denique ut post mortem Angelorum consortio adscribaris, et inter eos gloriosus verseris et ambules. Unde Chald. vertit: *In resurrectione mortuorum suscitabo te, pedesque veloces inter Seraphim istos ambulantes, tibi donabo.* Quæ sane ingens est promissio æternæ felicitatis et beatæ resurrectionis, in qua paradiso cœlesti inserti accedemus ad multorum millium Angelorum frequentiam, ut ait Apostol Hebr. 22. unamque cum eis in superna Jerusalem societatem, et Ecclesiam triumphantem constituemus, in qua eminebunt sancti sacerdotes et pontifices, qui angelice vixerunt, et Angeli ac mediatores fuerunt inter Deum et homines in hac vita.

Minus recte Theodor. per eos *qui assistunt*, accipit sacerdotes, qui a Malachia cap. 2. v. 7. vocantur *Angeli*, q. d. Dabo tibi posteros qui sint pontifices, et ut tales in medio sacerdotum aliorum ambulent et conserventur Nec enim sacerdotes in hac visione assistebant Michaeli, sed Angeli

8. Tu et amici tui, etc quia viri portendentes sunt.] Hebr. אנשי מופת *ansce mophet*, id est, *viri portenti;* Vatabl. *viri prodigiorum*; quod varie accipi potest: primo, Septuag. vertunt, τερατοσκόποι, id est, portentorum spectatores, qui scilicet portentosa facta et oracula Prophetarum speculentur et meditentur, inquit Theodor. Ubi adverte, quales debeant esse domestici Pontificum, ait Mariana. Secundo, Pagninus vertit: *Quia viri ad facienda portenta sunt apti*; sicut Apostoli faciebant signa et prodigia multa in populo, Actor. 1. 43. Unde Hebræi censent hic denotari tres juvenes, Danielis socios, Ananiam, Azariam et Misaelem, eosque vocari *viros portenti*, quia portentose in igne Babylonio illæsi manserunt. Tertio, Cyril. q. d. Quia cupiunt videre et audire res portentosas, audiant portentum sæculorum, nimirum: *Ecce ego adduco servum meum Orientem*, id est, Messiam. Huc accedit Vatabl. Viri, inquit, prodigiorum sunt, id est,

viri digni sunt in quorum conspectu fiant multa prodigia, et quibus fiant revelationes de adventu Christi; apti sunt qui eum prophetent et annuntient. Sunt ergo viri portendentes, id est, Prophetæ ipsius. Quarto Arias, q. d. Viri portentosi, id est, eminentes sunt et admirabiles, qui cæteros homines sanctitate, dignitate, doctrina, factisque mirabilibus transcendunt. Tales enim debent esse sacerdotes et pontifices, præsertim Apostolici, nimirum rari et eximii ut portenta; tantæque sanctitatis, ut digni sint per quos Deus faciat portenta et miracula, uti fuerunt Apostoli eorumque sequaces. Unde Syrus vertit: *Viri admirationis sunt;* Arabicus Antioch *Viri admirabiles sunt;* Arabicus Alexand. *Viri signorum sunt*, id est, facientes signa. Quinto et genuine, alludit Zacharias ad illud Isaiæ 8. 18. *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel.* Et ad id quod Ezechieli cap. 12. v. 5 ait Deus: *Portentum dedi te domui Israel*, q. d. Tu, o Jesu pontifex, tuique amici Prophetæ, puta Aggæus, Zacharias, Malachias, Esdras, Nehemias, etc. estis portenta Israelis; quia et factis et oraculis estis admirabiles et portentosi: portenditis enim Christum Christique vitam, doctrinam et Ecclesiam. Christus enim futurus est portentum portentorum, puta maximum omnium, quæ umquam non tantum ab hominibus et Angelis, sed et ab ipso Deo patrata sunt: ipse enim erit Oriens, erit lapis septiculus cælatus sculpturis, etc. ut sequitur. In Christo enim non Propheta, non Angelus, sed Deus ipse fecit se portentum sæculorum, quod suspiciunt et stupent Angeli, homines et creaturæ universæ. Ita S. Hieron. Remig. Haymo et Hugo. Verbum enim caro factum, est opus omnium Dei operum maxime stupendum et admirabile, utpote in quo Deus non mundum, sed seipsum totum quantus quantus est dedit homini, hominumque se filium ac fratrem effecit, ac consequenter hominem, ut in homine creaturas omnes, quarum compendium, nexus et nodus est homo, ad sese elevavit et deificavit. Ibi portentum fuit Dei omnipotentia, quæ limum, id est, carnem Verbo, hominem Deo, terram cœlo arctissime, imo hypostatice, conjunxit. Ibi ostentui fuit Dei sapientia, justitia et misericordia, quæ culpam nostram condigna castigatione vindicavit et expiavit in morte Filii sui incarnati: ibi præ cæteris Dei attributis apparuit portentosa Dei charitas, qua, ut ait S. Joannes cap. 3. v. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret.* Hoc portentum admirans Isaias exclamat cap. 7. *Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Et Jerem. cap. 31. 22. *Creavit Dominus novum super terram: fœmina circumdabit virum.* Insuper Christus portentum fuit in incarnatione, portentum in nativitate, portentum in vita, portentum in morte, portentum in resurrectione, portentum in ascensione, portentum in miraculis, portentum in doctrina, portentum in gratia, portentum in gloria, portentum in tempore, portentum in æternitate. Quid enim mundo portentosius, quam audire illa a Christo: *Beati pauperes spiritu: Beati qui lugent: Beati qui esuriunt et sitiunt: Beati qui persecutionem patiuntur: Diligite inimicos vestros: benefacite his qui oderunt vos. Nisi quis renuntiaverit omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus, si quis vult venire post me, abneget semetipsum, et tollat crucem suam et sequatur me. Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus?* Lucæ 14. Vide dicta Isaiæ cap. 8. 18.

Porro Josue filius Josedec fuit portentum figurans et portendens Christum. Primo, ipso nomine: Christi enim nomen pariter fuit Jesus. Secundo, sanctitate, officio et dignitate; suo enim pontificatu repræsentavit sacerdotium et pontificatum Christi. Tertio, vestibus sordidis repræsentavit dolores et sordes Christi in cruce, æque ac vestibus mutatoriis Christi gloriam in resurrectione, ut dixi v. 3. et 4. Quarto, sicut Jesus Judæos e Babylone in Jerusalem, ita Christus omnes gentes e confusione peccati in Dei gratiam, gloriam, et in ipsum cœlum adduxit. Quinto, sicut Jesus reædificavit templum, ita Christus Ecclesiam veterem per novam instauravit. Ita S. Hier. Tertul. Ambros. Origen. et alii quos citavi v. 1.

Tropol. Sacerdotes et Prælati, qualis fuit Jesus, debent esse heroes, ac portenta sanctitatis, sapientiæ et prudentiæ, ut vita tranquilla, sancta et eximia, æque ac doctrina, portendant beatitudinem et vitam cœlestem. Sic David fuit portentum persecutionum et patientiæ. Unde ipse ait Psalm. 70. v. 7. *Tamquam prodigium factus sum multis.* Imo tales deberent esse omnes sacerdotes, Religiosi, cunctique fideles, ut docet S. August. tract. de Vita Christiana, tom. 9. *Tales, ait, convenit esse Dei cultores et servos, mansuetos, graves, prudentes, pios, irreprehensibiles, immaculatos, ut quisquis viderit eos, stupeat et admiretur, et dicat: Hi homines sunt dii, quorum talis est conversatio. Ita se homo Dei exhibere debet, ut nemo sit qui eum videre non velit, qui eum audire non desideret: nemo cum eum viderit, non Dei esse filium credat, ut vere in eo propheticum illud impleatur: Fauces plenæ dulcedinis, et totus desiderabilis.*

Ecce enim ego adducam (in carnem in Judæam, at in hocce tuum, o Jesu, fili Josedec, templum) servum meum Orientem.) Syrus: *Servum meum ortum*, puta Messiam cujus tu, o Jesu, tuique amici estis portenta, et *viri* eum *portendentes*.

Nota. Pro *Orientem* hebr. est צמח *tsemach*, id est germen, surculus, qui pullulat et oritur e terra, vel ex arbore aut frutice. Alludit ad Isaiæ 4. 2. *In die illo erit germen*, hebr. *tsemach*, *Domini in magnificentia.* Et cap. 11. 1. *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: et requiescet super eum spiritus Domini.* Et cap. 45. 8. *Rorate, cœli desuper, et nubes pluant justum: aperiatur terra, et germinet salvatorem.* Et cap. 53. 1. *Ascendet sicut virgultum coram eo; et sicut radix de terra sitienti.* Et Jerem. 33. 15. *In diebus illis, et in tempore illo germinare faciam David germen*, hebr. *tsemach*, *justitiæ, et faciet judicium et justitiam in terra.* Ubi Chald. æque ac hic, pro *germen* vertit, *Messiam;* solent enim Prophetæ posteriores alludere ad priores. Septuag. vertunt ἀνατολὴ, id est, ortus, vel oriens, scilicet non tam sol, quam germen; hoc enim significat *tsemach*.

Quæres; Cur Christus vocatur *tsemach*, id est, surculus, vel germen? Resp. primo, quia *tsemach* per metathesin idem est quod משיח *Moseioch*, id est,

Messias Licet enim in *Masciach* sit littera *samech*, in *tsemach* vero *tsade*, tamen hæc illi est affinis; utraque enim valet Latinum *s*. unde ab Interpretibus vertitur per *s*; secundo, quia Christus e Virgine natus est obumbrante Spiritu Sancto, sicut germen e terra pullulat irrorante rore, vel pluvia cœlesti, sine maris concursu: tertio, quia arbor Jesse, id est, stirps regia Davidis, tempore Herodis succisa erat usque ad radices et truncum, ac videbatur emortua; sed Christus quasi germen ex ea suppullulans et oriens, eam restituit. Nam parvulum hoc germen in arborem excrevit, quæ omnes Gentes sub se complectens, toti orbi dominatur. Christus ergo stirpem, æque ac regnum Davidis collapsum instauravit; regnum, inquam, non temporale, sed spirituale et æternum. Hoc est quod Gabriel Christi ortum prænuntians, dixit Virgini Deiparæ: *Dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum*, Lucæ 1. 32. Quarto germen significat parvitatem, infantiam, humilitatem Christi nascentis, quæ deinde crevit in tantum corpus, quantum est Ecclesia universa, juxta parabolam grani sinapis Matth 13. vers. 31. Quinto, *το oriens* significat Christum a sui ortu, et a primo conceptionis instanti per gratiam tum unionis hypostaticæ, tum habitualem, fuisse consecratum et unitum Deo, juxta illud Isaiæ 49. 1. *Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei*. Ita S. Ambros. lib 5. de Fide cap. 3. Huc alludit Zacharias pater Joannis Baptistæ, Lucæ 1.78. dum canit: *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos Oriens ex alto* Ubi pro *Oriens* græce est *ανατολη*, uti hic Hebræum *tsemach* vertunt Septuaginta.

Ubi nota: Christus vocatur *ανατολη*, id est, *Oriens* substantive, quæ Græca vox licet de ortu etiam germinum et herbarum dici possit, teste Suida, tamen proprie dicitur de ortu solis, lunæ et stellarum. Christus ergo est *tsemach*, id est, germen; sed germen solare et cœleste, *ανατελλων*, id est, oriens ex alto, ad illuminandum eos qui in tenebris et in umbra mortis sedent, uti subdit Zacharias; unde Arabicus vertit: *Ecce ego ascendere faciam supra servum meum illustrationes,* quasi dicat: Christus est *tsemach*, id est, germen solare, et sol germinans in paradiso primo cœlesti, deinde terrestri: Christus enim est germen tum cœleste, tum terrestre; habet enim duas generationes. Primo, divinam, juxta quam est germen Patris æterni, et quasi *flos mentium*, ait Proclus ex Chaldaicis mysteriis; secundo, humanam, juxta quam est germen matris virginis et Davidis. Et sic Christus quasi alter Melchisedech, in cœlo est *αμητωρ*, in terra est *απατωρ*. Unde S. Ambros. lib. 1. Epist. 8. *Ecce ego mittam servum meum, Oriens, nomen est ei. Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suæ sol justitiæ non habebat?* Itaque Christus primum in cœlo fuit sol germinans, et oriens summa claritate et gloria, deinde e cœlo in terram descendens, in ea germinare et nasci cœpit. Christus enim est arbor vitæ, ex cœlesti paradiso transplantata in terram per incarnationem, inde rursum ascendens in cœlum et paradisum Beatorum, visione sua et fruitione dat Sanctis vitam, immortalitatem et felicitatem per lumen gloriæ, suisque foliis et fructibus omnis voluptatis eos in æternum continue mulcet et satiat, uti dixi Apoc. 22. 2. Quocirca uterque Zacharias Christum vocat solem germinantem, et orientem quia Christus lucem, lætitiam, fœcunditatem, vitam, gratiam, gloriam, omniaque bona orbi attulit, quasi sol justitiæ præfulgens Ecclesiæ. Sic Pompejus se jam inclarescentem, vocabat solem orientem; Cinnam vero æmulum suum prolabentem vocabat solem occidentem, teste Plutarcho in ejus Vita. Hinc Clem. Alex Adhortat. ad Gentes: *Fiunt*, inquit, *omnia lux, quæ sopiri non potest; et occasus credidit Orienti, æque illustratus luce fidei, ac ipse Oriens. Omnia enim obequitat sol justitiæ. Is Occasum traduxit in Orientem, fecit æque splendentem, utpote in quo non occiderit lux fidei, imo orta fuerit.* Ita per *tsemach*, id est germen oriens, intelligunt Christum Chald. S. Hieron. Cyrill Remig. Rupert. Albertus, Hugo, Lyran Vatabl. Emmanuel, Mariana et alii passim. Perperam ergo Rabbini, Theod. et Euseb. 4. Demonstr. cap. ult. per *tsemach*, id est, germen, accipiunt Zorobabel Hic enim non erat germen, id est, puer, sed vir, eratque præsens. Unde de eo falso dicitur: *Adducam servum meum Orientem;* nec Zorobabel fuit lapis septem oculos habens, cælatus sculpturis, etc. ut sequitur.

Tropol. S. Athanas. tract. de Sabbato et circumcisione: *Solis instar*, inquit, *Deus exoritur, illustrans uniuscujusque animum.. Quocirca et in salutifera passione non apparuit sol, indicans finem prioris creaturæ adesse et principium alterius supervenire quæ diluculum suum et exortum in Salvatore consecuta est: Hanc cum vidisset Propheta ita locutus est: Ecce vir Oriens illi cognomen: ac rursum: Vobis timentibus eum exoritur sol justitiæ. Non enim omnium hæc dies est, sed eorum qui mortui sunt peccato, et vivunt Deo.*

9. Quia ecce lapis quem dedi coram Jesu.] Zacharias paulo ante Christum vocavit *germen oriens*, hic alia metaphora vocat eum *lapidem*; quia alludit ad fabricam templi, quæ a Jesu pontifice facta est ex lapidibus. Hi enim lapides repræsentarunt Christum, qui est lapis angularis et fundamentalis in fabrica Ecclesiæ. Alludit ad Isaiæ 28. 16. *Ecce ego mitto in Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum*. Ita S. Hieron. Haymo, Remig. Albertus et Lyranus. Hunc lapidem dedit Jesus *coram Jesu*, id est, per visionem Deus ostendit Jesu filio Josedec lapidem fundamentalem templi, eique revelavit per illum repræsentari Christum, qui futurus erat lapis angularis Ecclesiæ. Ita Lyran. Hugo, Vatabl. Clarius et alii. Sic enim explicat se Zacharias cap. 6. 12. ubi cum dixisset: *Ecce vir Oriens nomen ejus ;* subjicit : *Et subter eum orietur, et ædificabit templum Domino*: Simili enim modo hic cum dixisset: *Ecce adducam servum meum Orientem*; subdit : *Ecce lapis, etc* cui scilicet ipse suam inædificabit Ecclesiam.

Super lapidem unum septem oculi sunt.] Quæritur primo an hi oculi lapidi incisi, vel affixi fuerint; an vero a lapide separati, sed in lapidem respicientes et intenti. Separatos fuisse et in lapidem prospectantes censent Lyranus, Vatabl. Fernandez, Sanchez et alii: Quia, inquiunt, significant Angelos in fabricam templi et Ecclesiæ, ideoque in lapidem, id est, Christum, intentos, ut quæcumque ille jusserit, prompte

exequantur. Aut, ut Clarius et Arias, quis hi oculi significant vigilantissimam Dei providentiam et curam erga Christum, ut eum quasi lapidem affabre cælet, poliat, et in fundamento Ecclesiæ angularem apte constituat et conservet. Aut, ut alii, significant omnium Angelorum et hominum, præsertim Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Doctorum, Martyrum, Virginum et Sanctorum illustrium oculos intentos esse in Christum; quia ab eo gratiam, salutem et omne bonum exspectant.

Verum concinnius et congruentius alii censent oculos hos fuisse lapidi affixos, vel incisos; *primo*, quia dicuntur fuisse *super lapidem unum*. Si enim fuissent extrinseci et intenti tantum in lapidem, dixisset: *Versus lapidem unum*; *secundo*, quia hi oculi sunt lapidis, id est Christi, per quos ipse circumspicit, lustrat, protegit, curat, promovet totam ecclesiæ fabricam; licet enim id faciat per Angelos a se separatos, tamen quia hi Angeli sunt quasi oculi Christi, hinc quasi oculi in ejus corpore infigi et pingi debent; *tertio*, quia huc alludens S. Joannes, Apoc. 5. 6. vidit *Agnum* (id est Christum) *stantem tamquam occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram.* Sicut ergo cornua septem erant Agno affixa, ita et oculi septem; ergo et hic oculi septem lapidi, id est, Christo, fuerunt affixi; *quarto*, quia pari modo Cherubini Ezech. cap. 1. v. 18. et Joannis, Apoc. 4. 8. pleni erant oculis; nec tantum ipsi, sed et rotæ currus cherubici, ut patet Ezech. 1. 18. quia repræsentant divinæ providentiæ actionem, et executionem attentissimam et oculatissimam. Vide ibi dicta. Ita S. Hieron. Haymo, Remig. et alii. Porro quales fuerint hi oculi, et qualiter in lapide concipiendi sint, explicat noster Mariana in hunc locum: In lapide, inquit, fundamenti solent excavari sigilla, quibus includuntur stipes auri et argenti, perpetuitatis argumento. Ea sigilla vocantur *oculi*, tum quia erant concava, tum quia habebant speciem et formam oculorum. Aliter Prado procem. in Ezech. sect. 7. Septem oculi, ait, sunt totidem stellæ cælatæ. Mundus enim est quasi homo magnus, cujus facies est cœlum, quod stellis quasi oculis distinguitur, illuminatur et exornatur. Verum stellæ non sunt oculi, nisi mystici et hieroglyphici.

Quæres secundo: Quidnam hi septem oculi significant? Primo, aliqui censent oculos hosce fuisse rimas lapidis, quasi dicat: Ne putetis hunc lapidem ob rimas, fabricæ templi inutilem, ecce ego eas affabre cælabo, ut fabricæ decus, non dedecus afferant; secundo, Hugo censet septem oculos significare architectorum et latomorum industriam et vigilantiam, qua septem quasi oculis, id est, summa attentione et cura, attendebant fabricæ templi Zorobabelis, ut illa esset elegans et omni ex parte accurata. Verum etsi eo alludat Propheta, longe tamen majora et sublimiora spectat.

Dico ergo hosce septem oculos significare plenam et perfectam Christi providentiam et vigilantiam circa templi, id est, Ecclesiæ suæ, fabricam erigendam, augendam, promovendam et conservandam, quam exercet per septem Angelos primarios, qui aulæ suæ sunt quasi principes, ideoque præfecti tum cæteris Angelis hominum custodibus, tum ipsis hominibus totique Ecclesiæ et orbi. Id ita esse patet ex cap. 4. 10. ubi ait, Zacharias: *Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in universam terram.* Et Apoc. 5. 6. *Agnus habebat oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.* Et Tob. 12. 15 *Ego*, inquit, *sum Raphael, unus ex septem qui astamus ante Dominum.* Et Apoc. 1. 4. S. Joan. pacem apprecatur septem Ecclesiis *a septem spiritibus, qui in conspectu throni sunt*, ubi fuse de hisce septem Angelis egi. Porro Angeli vocantur *oculi*; quia sunt puræ mentes perspicacissimæ et vigilantissimæ; unde et intelligentiæ nuncupantur. Simili modo Ægyptii pingebant Osirim Deum suum, quasi oculum sceptro insistentem; sceptro ejus imperium et gubernationem, oculo ejus providentiam et vigilantiam significantes. Ita Macr. 1. c. 21. et Plut. l. de Iside et Osiride. Sic Tertul. *l.* 1. de Trin. Deum totum oculum dixit, qui totus videt. Et alibi Dei oculum, ait, somni expertem, quoniam est ipsa lux, quæ ad omnia excubat. Quin et Diphilus apud Gellium l. 14. c. 4. *Est*, inquit, *qui tuetur cuncta justitiæ oculus*; adeoque veteres Deum vocarunt *mundi oculum*. Denique Pausanias in Cor. scribit statuam Jovis in subdiali ara, ad quam Priamus capta Troja confugit, tribus oculis fuisse insignem; iis vero significabatur triplex Dei providentia; qua cœlestia, maritima et inferna curat, ait Pierius hier. 33. c. 13. Sensus ergo est, q. d. Hic lapis quem tibi ostendi, o Zacharia, puta Christus, qui est lapis angularis Ecclesiæ, non erit inanimis et insensibilis, sed vivus, oculatus, vigil et acer, qui sua oculatissima providentia per septem Angelos totam Ecclesiæ fabricam lustrabit, diriget, promovebit, omnibusque ejus partibus et membris de cunctis requisitis providebit abunde. Sic Persarum reges habebant principes, qui vocabantur *oculi regis*, et alios, *qui aures regis* dicebantur, teste Hesychio et Suida in voce ὀφθαλμὸς βασιλέως. Et forte eo alludit hic Zacharias; nam reges Persarum habebant septem aulæ principes, sicut Deus habet septem Angelos principes mundi. Unde Scriptura eorum vix facit mentionem, nisi postquam Judæi redierunt e captivitate, ubi similes viderant in aula Cyri et Darii, uti dixi in Comm. Apoc. 1. quem proxime Deo dante edam.

Tropol. Septem oculi sunt septem dona Spiritus Sancti, quæ plenissime fuerunt in anima Christi: quia hæc animam ejus oculatam, illuminatam ac vigilantem reddunt. Ita S. Hier. Remig. Rupert. Emmanuel et alii. Alludit ad ocellos, quos phrygiones operi suo, puta vesti Phrygiæ intexunt, ut sit ocellatum et elegans instar caudæ pavonis, q. d. Christus instar lapidis septem ocellis cælati, omnibus donis, gratiis et virtutibus quasi ocellis divinis cælabitur et exornabitur.

Audi S. Greg. l. 29. Mor. 16. *Super lapidem unum septem oculi sunt. Huic enim lapidi* (Christo) *septem oculos habere, est simul omnem virtutem Spiritus septiformis gratiæ in operatione retinere. Alius namque prophetiam, alius scientiam, alius virtutes, alius genera linguarum, alius interpretationes sermonum juxta distributionem Spiritus Sancti accipit: ad habenda vero cuncta ejusdem Spiritus munera nemo pertingit. At vero conditor noster infirma nostra suscipiens, quia per divinitatis suæ potentiam simul se habere omnes spiritus sancti virtutes edocuit, micantes procul dubio pleiades junxit.*

Allegor. a Castro: Christi corpus, inquit, in passione

instar lapidis septem oculis incisi, multis incisionibus, vibicibus et vulneribus quasi ocellis cælabitur, et pulcherrima varietate distinguetur, ut hi oculi sint cælatura, de qua subdit: *Ego cælabo sculpturam ejus.*

Symbolice, ex Zacharia, uti et ex Apocalypsi, Ecclesia Romana accepit multos ritus et cæremonias, indeque similia symbola rerum sacrarum in Officiis Ecclesiasticis mutuata est. Ita ex hoc loco accepisse videtur olim septem Cardinales diaconos, quos S. Clemens Epist. 1. ad S. Jacobum, vocat *oculos Episcopi*, et totidem Cardinales Episcopos, in Lateranensi Ecclesia, cujus Episcopus proprius et verus est Pontifex Romanus. In ea enim est sedes et cathedra Episcopatus Romani, ibique novus Pontifex ejus, ac consequenter pontificatus totius Ecclesiæ, qui Episcopatui Romano annexus est, possessionem capere solet. Quocirca ita de ea scribit B. Petrus Damiani lib. 2. Epist. 2. ad S. R. E. Episcopos Cardinales: *Ecclesia Romana excellentioribus præ cæteris totius orbis Ecclesiis nititur privilegiis; sed et mysticis etiam instituta atque disposita non ambigitur Sacramentis. Nam ut de pluribus pauca perstringam, Lateranensis Ecclesia sicut Salvatoris insignita est vocabulo, qui nimirum caput est omnium electorum; ita mater, et quidam apex et vertex est omnium per orbem Ecclesiarum. Hæc septem Cardinales habet Episcopos, quibus solis post Apostolicum sacrosanctum illud altare licet accedere, ac divini cultus mysteria celebrare. In quo nimirum illud Zachariæ continetur evidenter oraculum: Ecce, ait, lapis quem dedi coram Jesu: super lapidem unum septem oculi sunt. Lapis autem iste procul dubio illa petra est, de qua verus Jesus Petro pollicetur, dicens: Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Septem ergo oculos habet hæc petra, quia totidem S. Spiritus donis sancta præfulget Ecclesia, quibus nimirum velut candelabrum aureum inexstinguibiliter rutilans ignorantiæ tenebras effugat, et ad contemplandum justitiæ solem hominum mentes illustrat. De quo idem Propheta cap. 4. Vidi, ait, et ecce candelabrum aureum totum, et lampas ejus super caput ipsius, et septem lucernæ ejus super illud. Quod utique Sacramentum et B. Joannes in Apocal. se didicisse non tacuit; cui dictum est: Mysterium septem stellarum quas vidisti in dextera mea, et septem candelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarum, et candelabra septem, septem Ecclesiæ sunt.* Septenarius enim est symbolum universitatis. Septem ergo Ecclesiæ sunt omnes Ecclesiæ, quas in se quasi in matrice continet Ecclesia Lateranensis et Romana, quæ omnium est princeps et regina, ut ait idem Damianus. Unde et subdit: *Nos itaque fratres mei, ut et me vobis audenter interseram* (fuit enim et ipse Cardinalis ac Episcopus Ostiensis, qui inter Cardinales est primus, ac solet consecrare Romanum Pontificem). *Nos, inquam, qui tamquam septem sumus oculi super lapidem unum, qui stellarum portamus imaginem, qui Angelorum tenemus per annuntiationis officium dignitatem, videamus, splendeamus, et per verba vitæ populis non solum vocibus, sed et moribus nuntiemus sermonem. Siquidem prædicantium lingua quidem nuntiat, sed vita commendat. Apostolus ait: Qui Episcopatum desiderat, non bonam dignitatem, non bonum honorem, sed bonum opus desiderat; ac si dicat: Qui ad Episcopatum anhelat possidendum sine bono opere, inane vult nomen induere sine rei ipsius veritate. Non ergo constat Episcopatus in turritis gibellinorum transmarinarumve ferarum pileis, non in flammantibus martorum submentalibus rasis, non in bractearum circumfluentium phaleris, non denique in glomeratis constipantium militum cuneis, neque in frementibus ac spumantia fræna mandentibus equis; sed in honestate morum, et sanctorum exercitatione virtutum.* Et inferius: *Vos ergo dilectissimi, quibus prava datum est ex Apostolicæ Sedis auctoritate corrigere, vosmetipsos cæteris non modo fidelibus, sed et sacerdotibus quamdam vivendi regulam exhibete. In vita vestra legatur quid agi, quid vitari conveniat: ex labiis vestris verba otiosa non effluant, sacerdotalem linguam discreti silentii censura compescat: non joci solvant, non pectus nostrum immoderata lætitia concutiat. Puerilis ludus abscedat: mordax eloquentia, urbana dicacitas evanescat. Quomodo enim ex ore sacerdotis oratio ad Deum munda dirigitur, quæ pravi sermonis sordibus inquinatur?* Et in fine: *Vos estis sal terræ, vos non modo sacerdotes, sed et sacerdotum decet esse magistros. Necesse est ut vita vestra quædam sit linea et velut adamantis signaculum, quod cæteris vivendi adhibeat formam. Adamantinum quippe sigillum suam cæteris imprimit, a nullis vero metallis imaginem sumit. Cum ergo ex diversis mundi partibus adventantium vobis ingruit multitudo, cum morigerari sibi quisque vos importune compellunt, vultus vester semper idem, sic festiva quadam serenitate respondeat, ne in aliquo puerilis levitas erumpat: sit gravitas hilaris, et gravis hilaritas.*

Ego cælabo.] Hebr. *Ecce ego aperiam aperturam ejus*, quod primo Chald. explicat: *Ecce ego visionem ejus revelo*, q. d. Ego tibi, o Zacharia, hanc visionem lapidis mystici ostendo, ejusque significationem de Christo revelo. Verum hebræa phrasis id non patitur: nam aperire aperturam Hebræis idem est quod sculpere sculpturam, vel cælare cælaturam, uti vertunt Sept. Aquila, Symmach. Theod. Noster, Pagn. Vatabl. et alii passim. In sculptura enim sculptor aperit et eradit partes aliquas, vel in longum, facitque strias; vel in rotundum, vel in quadrum, aliisque mille modis, ut sculpat flores, aves, poma, aut quod ei libuerit.

Secundo, Rabbini et ex iis Hugo hæc intelligunt de cælatura templi Zorobabelis, q. d. Ego perficiam templum hoc, illudque eleganti cælatura forinsecus exornabo, aut cœlum, id est, fornicem cœlatam illi inducam: perfecta enim fabrica solet cælari et cælaturis exornari. Verum esto eo alludat Propheta, tamen altiora spectat de Christo.

Dico ergo lapidem cælatum esse Christum, ejusque cælaturas vocari vel septem oculos in eo cælatos, ut nonnulli volunt, vel potius ipsa ædificantis stemmata in primo fabricæ lapide cælata. Nam cælaturas has ab oculis esse diversas liquet ex antitypo: oculi enim Angelos, cælaturæ, dona et stigmata Christi repræsentant, uti mox declarabo. Alludit ad primum templi vel fabricæ lapidem quem architecti cum solemnitate et pompa in fundamentis ponunt, itaque fabricam inchoant. Unde lapis ille primus solet insignibus prin-

cipis, qui fabricæ est auctor, insculpi: ita Christo, quasi lapidi primo Ecclesiæ, Deus sua insignia et stemmata insculpsit: primo, in ejus incarnatione, in qua Spiritus Sanctus Christi corpus et animam tanta perfectione elaboravit, ut humanitas illa a Deo elegantissime tornata et cælata videretur. Insuper eamdem ornavit et cælavit omni sapientia, virtute, gratia et gloria, quasi cœlum quoddam divinum sole, luna et stellis pulcherrimis cælatum et distinctum; denique per gratiam unionis hypostaticæ ita eam Verbo adaptavit, ut videretur humanitas esse quasi gemma politissime cælata et adaptata annulo aureo divinitatis Verbi. Audi S. Irenæum l. 3. c. 28. *Hic lapis e terra et ex virtute et arte constat Dei: significat autem in terra virgine ortum, sed virtute Spiritus Sancti artificiose cælatum.* Ita quoque Lyran. Dionys. et alii. Nam Spiritus Sanctus ita affabre humanitatem divinitati univit, inseruit et quasi cælavit, ut inter naturam divinam et humanam summa sit unio in Verbo, ac per unionem mutua intimaque earumdem sit complexio, seu περιχώρησις ut ait Damascen. l. 3. cap. 8. Et tamen Verbum ipsum nullam ad humanam naturam contraxit habitudinem, nullum ordinem, nullam inclinationem. Infinita enim illa vis hypostatica sufficit, ut se ad illam extrinsecus attractam et velut insertam, absque ulla sui mutatione velut terminus et basis hypostatica extendat, eamque insolubili et substantiali nexu sibi intime astringat et copulet: perinde ac intellectio divina propter suam infinitam intelligendi vim, sese extendit ad futura contingentia, eaque attingit et prævidet, atque volitio divina propter infinitam volendi vim, sese extendit ad omnia existentia, quorum ipsa est causa absque accessione alicujus habitudinis realis ad illa: nullam enim ad illa relationem realem acquirit vel contrahit intellectus aut voluntas Dei.

Secundo et plenius, Christus quasi lapis cælatus fuit in passione, tum clavis, spinis et flagellis active; tum vulneribus, plagis et vibicibus passive; quibus totum corpus suum fodi et aperiri voluit, ut immensam suam in nos charitatem intus latentem per has quasi rimas ostenderet et effunderet juxta illud:

Cernis ut in toto corpore sculptus amor.

Unde Hebr. habent ad verbum: *Ecce ego aperiam aperturam ejus;* Syrus et Arabicus Antioch. *Ecce ego aperiam portas ejus:* portæ enim corporis et cordis Christi sunt ejus plagæ et vulnera; Arabicus Alexand. *Ego coaptans eos,* scilicet septem lapidis oculos; Septuag. *Ecce ego fodio foveam.* Hisce enim passionum cælaturis expolita fuit Christi patientia, obedientia, charitas, fortitudo cæteræque virtutes divinæ: itaque perfecta Dei imago in ipso cælata apparuit; ac proinde lapidi huic rupique tot plagis excavatæ, et quasi stemmatibus regni sui insculptæ et decoratæ, Deus Ecclesiam suam inædificavit, quando per eum abstulit iniquitatem orbis, ut sequitur. Ita S. Hieron Remig. Haymo, Rupert. Vatabl et Clarius. Perperam ergo Theodor. per foveam hanc accipit stragem et sepulturam Gog et Magog. *Hæc,* ait, *de Gog et Magog prædixit, quibus in una die perniciem attulit, et omnes pariter ad occisionem deduxit, quam per translationem et comparationem, foveam appellavit.* Gog enim et Magog venturi sunt tempore Antichristi, et cædendi in fine mundi, uti dixi Ezech. 38.

Tropolog. hæc Christi nascentis et patientis sculptura repræsentat cælaturam et ornatum animæ, virtutibus et donis omnibus insculptæ, ac per cruces et patientiam incisæ et expolitæ, ejusque est prototypum et exemplar. Vis ergo, o Christiane, in anima tua sculpere imaginem elegantissimam et divinam obedientiæ, humilitatis, tolerantiæ, constantiæ, amoris et perfectionis Christianæ? Inspice et fac secundum exemplar quod tibi in monte Calvariæ a Christo monstratum est. Deus in creatione et generatione tua suam tibi imaginem et similitudinem impressit et insculpsit, Genes. 1. 27. eumque peccato deformatam per Christum in baptismo et justificatione reformavit, tu eam per ejus gratiam cæla, expoli et perfice. Si modum nescis, docebit te Christus: inspice ejus cælaturam in cruce. Invadit te morbus, paupertas, damna fortunarum, sustine exemplo Christi ac dicito: Non mea voluntas, sed tua fiat. Invadit te hostis, æmulus, detractor, calumniator, spargit de te quæ numquam cogitasti: sustine, noli per indignationem inferre maculam imagini tuæ, noli cælaturam patientiæ tuæ per impatientiam maculare. Gradu tuo dejiceris, deprimeris, negligeris, æmuli tui attolluntur, te despiciunt, tibi insultant: sustine, hæc et majora pro te sustinuit Christus Dei Filius, cum a Judæis irrisus, consputus, flagellatus, et quasi latro in crucem actus est. Imperat Superior rem arduam, periculosam, alacriter eam capesse: sequere Christum qui factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Si reniteris, excutis, excusas, vide quam longe absis a cælatura obedientiæ Christi. In docendo, concionando, confessiones audiendo, pagos circumcursando, rusticos, rudes et pauperes docendo, sentis labores et dolores: eia athleta Christi, ejus amore omnia transcende et supera: ille pariter pauperes evangolizavit, vicos et pagos prædicando pedes obivit, fatigatus est, sudavit, æstuavit et alsit. Illius ad instar sculpe hosce dolores et labores modicos, et modici temporis in anima tua: *Cæla in ea cælum et solem charitatis: pinge et sculpe æternitati.* Audies brevi quod ille tertio die resurgens audivit: *propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestium et infernorum.* Ita ad exemplar Christi pinxit et cælavit animam suam, æque ac corpus S. Paulus dicens: *Ego stigmata Domini Jesu in corpore meo porto.* Galat. 6. 17. Ita pinxerunt S. Andreas æstuans amore crucis, S. Ignatius provocans leones, S. Laurentius in craticula delicians, S. Vincentius Daciani tormenta irridens, S. Agnes contra tyrannos, ignes, procos ad mortem usque decertans et triumphans. Ita pinxerunt omnes Patriarchæ, Prophetæ, Apostoli, Martyres, Anachoretæ, Doctores, Confessores, Virgines, Sanctique omnes. Hos tu sequere, pictores hosce imitare, hos cælatores adæqua, vel æquis passibus consectare, ut pingas imaginem, ut cæles cælaturam, in cœlo per cuncta sæcula ad Dei gloriam tuumque decus, coram Angelis Sanctisque omnibus perennaturam. Quod enim momentaneum est et leve tribulationis, humiliationis, mortificationis nostræ, æternum, gloriæ pondus operabitur in nobis, idque brevi et quasi post momentum.

Tunsionibus, pressuris expoliti lapides
Suis coaptantur locis, per manus artificis,
Disponuntur permansuri sacris ædificiis.

Cœlum, inquit Varro lib. 4. dictum est quod cælatum, id est signatum, sideribus sit; multo magis cœlum empyreum cælatum est gemmis, floribus, fructibus, uti describit S. Joannes Apoc. 21. et 22. Cœlum est anima tua, si sancta sit: illam ergo cæla patientia, obedientia, humilitate, omnique virtute, ut in cœlo empyreo cælari, imo illud cælare et ornare mereatur.

Et auferam iniquitatem terræ illius, puta Judææ, in qua primi fideles conversi ad fidem et gratiam vi sanguinis Christi, illi quasi lapidi cælato et fundamentali inædificati sunt: in die una,] qua scilicet ipse cælatus, id est, passus et mortuus, pro omni iniquitate Deo satisfecit, eamque quantum in se est abolevit, æque ac veteres victimas vetusque sacerdotium, quod maculas animæ expiare non poterat. Ita S. Hieron. Remig. et Haymo. Meminit Judææ præ aliis Gentibus, quia Judæis promissus erat Christus, et quia Judæis prophetabat Zacharias. Unde eos jam Babylone redeuntes et afflictos, promissione Messiæ consolatur: post Judæos tamen iniquitas totius orbis per Apostolos ex mentibus credentium ablata est.

10. Vocabit vir amicum subter vitem, et subter ficum,] q. d. Christus sua passione non tantum auferet iniquitatem, sed et afferet pacem, bonorum affluentiam, delicias, æque ac amicitiam et rerum communicationem, adeo ut omnia inter Christianos communia futura sint, et ex eadem vite eademque ficu simul fructus carpant, et secure hilariterque se invicem invitent et conviventur, idque tum corporaliter, tum potius spiritualiter. Hanc enim pacem et opulentiam significat hæc phrasis et parœmia hebraica, ut patet 3. Reg. 4. 25. ubi dicitur unusquisque habitasse sub vite et ficu sua cunctis diebus Salomonis, q. d. Plena fuit pax et rerum copia sub Salomonis imperio.

Porro Christus non tantum attulit pacem et opes spirituales, sed et temporales. Lex enim Christi præcipit charitatem, condonationem injuriarum, patientiam, amorem inimicorum, etc. quæ omnia pace temporalem, indeque temporalium affluentiam pariunt, uti ostendi Isaiæ 2. 4. Sic in primitiva Ecclesia Christiani omnia habebant communia, Actor. 4. 32.

Mystice, vitis et ficus, non hujus, vel illius in particulari, sed absolute fidelium omnium est Christus, ejusque passio Evangelium, Sacramenta, gratiæ, consolationes omniaque bona, quæ quasi sapidissimas ficus et uvas ex Christo, quasi ex ficu et vite affatim decerpimus, in quibus Christiani deliciantur et nectare cœlesti, præsertim in Eucharistia, inebriantur, de quo plura cap. 9. 17. Ita S. Hier, et Remig. Porro conditiones vitis applicui Christo, Ezech. 15. 1. et ficus, Jerem. 24. 2.

Quare perperam Rabbini hanc felicitatem Judæis datam putant a Machabæis lib. 1. Machab. cap. 14. v. 4. Esto enim eo alludat, tamen majora et spiritualia, quæ Christus attulit, spectat Propheta; solus enim Christus abstulit iniquitates terræ, non Machabæi.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videt Zacharias candelabrum septiceps, vel potius occiceps, ad cujus latera erant duæ olivæ, una a dextris, altera a sinistris: ac per hoc significari intelligit per Dei curam et providentiam templi fabricam inchoatam fore perficiendam, et ad culmen perducendam. Deum enim id velle, cui nulla Persarum vel hominum potentia resistere possit: consequenter duas olivas esse Jesum pontificem et Zorobabel principem, qui assistunt Deo, ut candelabrum, id est templum, reædificent, et populum in rebus tam sacris, quam civilibus et politicis regant. Hic est sensus litteralis, ut patet ex eo quod jugiter v. 6. 7. 9. 10. sermo dirigatur ad Zorobabel, ducem Judæorum illo tempore. Deinde ex v. 9. rei expresse ostenta hæc ita explicat Angelus, dicens: Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam. Ergo ad litteram intendit hac visione animare Zorobabelem ad perficiendam fabricam templi quam inchoaverat, et de cujus consummatione diffiderat. Porro totum hoc caput dirigitur ad Zorobabel: sicut enim capite præcedenti Jesum pontificem, ita hoc capite Zorobabel principem populi incitat ad inchoatam templi fabricam strenue prosequendam et consummandam. Ab hisce enim duobus capitibus pendet totum populi corpus, puta Ecclesia a Pontifice, Resp. a principe. Allegorice tamen et præcipue per reædificationem templi adumbratur Ecclesia ædificanda, tum ex Judæis, tum magis ex Gentibus per Christum. Hic enim est mysticus Zorobabel, cui nemo principum, nec Judæorum resistere poterit. Esto enim Judæi ipsum respuent, tamen Gentes avide amplectentur, atque ipsi Judæi in fine mundi ad eum convertentur per prædicationem Eliæ et Henoch. Hi enim sunt duæ olivæ, quæ assistunt dominatori terræ, ut ejus Ecclesiam perficiant, oleoque doctrinæ, gratiæ et exempli sui alant, illuminent et gubernent, uti explicat S. Joannes Apocal. 11. 4. Imo Ribera et alii volunt hunc esse sensum litteralem; sed ex dictis patet esse mysticum.

1 Et reversus est Angelus, qui loquebatur in me, et suscitavit me, quasi virum qui suscitatur
de somno suo. 2. Et dixit ad me: Quid tu vides? et dixi: Vidi, et ecce candelabrum au-
reum totum, et lampas ejus super caput ipsius, et septem lucernæ ejus super illud: et se-
ptem infusoria lucernis, quæ erant super caput ejus. 3. Et duæ olivæ super illud; una a dextris lam-
padis, et una a sinistris ejus. 4. Et respondi, et aio ad Angelum, qui loquebatur in me, dicens:
Quid sunt hæc, domine mi? 5. Et respondit Angelus, qui loquebatur in me, et dixit ad me: Num-
quid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non, domine mi. 6. Et respondit, et ait ad me, dicens: Hoc
est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo,
dicit Dominus exercituum. 7. Quis tu, mons magne, coram Zorobabel? in planum: et educet la-
pidem primarium, et exæquabit gratiam gratiæ ejus. 8. Et factum est verbum Domini ad me, di-
cens: 9. Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam: et scietis quia
Dominus exercituum misit me ad vos. 10. Quis enim despexit dies parvos? Et lætabuntur, et
videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in
universam terram. 11. Et respondi, et dixi ad eum: Quid sunt duæ olivæ istæ, ad dexteram can-
delabri, et ad sinistram ejus? 12. Et respondi secundo, et dixi ad eum: Quid sunt duæ spicæ
olivarum, quæ sunt juxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? 13. Et ait ad
me, dicens: Numquid nescis quid sunt hæc? Et dixi: Non, domine mi. 14. Et dixit: Isti sunt duo
filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ.

1. ET REVERSUS EST ANGELUS,] puta Michael, ut dixi c. 3. 3. qui post visionem c. 3. mihi ostensam a me recesserat, rediens in cœlum ad Deum, ut ei de more quasi princeps militiæ cœlestis assisteret. Nam ibi accepta nova a Deo visione et revelatione mihi communicando reversus est ad me, qui visionem quam videram cap. præcedenti ruminans et admirans, hærebam quasi stupefactus et attonitus. Unde Michael ab hoc stupore quasi a somno me excitavit, ut evigilarem et attenderem ad novam hanc candelabri visionem, quam mihi exhibebat. Ita Lyranus, Vatablus, et alii.

Aliter S. Hier. Theod. et Remig. Censent enim Angelum post visionem c. 3. non recessisse a Zacharia; dici tamen reversum, quia novam visionem ei obtulit, ad eamque videndam eum excitavit. Sed prior expositio est planior et germanior: si enim reversus est Michael; ergo egressus fuerat.

SUSCITAVIT ME,] tum a stupore visionis c. 3. uti jam dixi, tum ab hebetudine mentis humanæ; hujus enim vis corpori illigata et ad illud depressa hebetatur et quasi soporatur, ut ad spiritualia et divina minus sit acris et vigil. Excitat ergo depressam et torpentem mentem Zachariæ Angelus, ut eam ad divina elevet et attentam reddat; eo quod hæc prophetia sit ænigmatica, obscura et difficilis, q. d. Michael excitando me, mentem meam exacuit et attentiorem reddidit ad hieroglyphica et symbola cœlestia, quæ mihi monstraturus erat.

2. CANDELABRUM AUREUM,] alludit ad candelabrum quod jussu Dei fabricavit Moses Exodi 25. 31. Unde illud, æque ut hoc Zachariæ, habebat septem calamos et lucernas; non tamen per omnia fuit idem cum eo, ut vult Lyran. Nam Musaleum non habebat septem infusoria, duo rostra et totidem olivas, quæ habuit hoc Zachariæ. Candelabrum per synecdochen significat et repræsentat templum instaurandum a Zorobabel. Ipsum enim erat unum e tribus præcipuis vasis templi, quod totum tabernaculum sua luce illustrabat. Rursum candelabrum in templum inferri non solet, nisi eo perfecto. Fabrica ergo hæc candelabri, significat et præsupponit fabricam templi perficiendam, ait Lyran. Hinc mystice candelabrum, æque ac templum, repræsentat Ecclesiam, quæ aurea est charitate et doctrina cœlesti. Ita S. Hieron. Cyrill. Remig. Rupert. et alii. Unde S. Joannes Apoc. 1. 13. *Vidit in medio septem candelabrorum similem filio hominis*, id est Christum. Et v. 20. explicationem eorum audit ab Angelo dicente: *Candelabra septem, septem Ecclesiæ sunt* Asiæ, puta Ephesina, Smyrnensis, Pergamensis, Thyatirensis, Sardensis, Philadelphiensis, Laodiceno, ut patet ibidem cap. 2. et 3. Vide ibi dicta. Plane enim S. Joannes eo loco alludit ad hoc candelabrum Zachariæ. Verum de significatione candelabri plura dicam vers. 6

LAMPAS SUPER CAPUT :] pro *lampas* hebr. est גלה *gulla*, id est, vas concavum et sphæricum ad capiendum oleum, quod pariter latine recte *gulam* appelles. Sicut enim gula sive guttur capit cibum transmittendum ad stomachum ita hoc vas capiebat oleum transmittendum ad se, tum lucernas. Unde Pagnin. et Vatabl. vertunt, *lenticulam* Tigurina, *discum rotundum; gullo* enim a rad. גלל *galal*, id est convolvere, significat vas rotundum et convolvile instar globi, aut ovale instar lenticulæ. Noster vocat lampadem, quia multis in locis lampades habent formam lenticulæ, suntque rotundæ, puta sphæricæ, vel ovales. Lampas ergo hæc fuit sphæra, cava et tumida, quales in templis ante venerabile Sacramentum sursum eminere videmus. Porro hæc in capite, id est in summo atiplte, seu hastili candelabri eminebat quasi concha, ad capiendum oleum distribuendum in septem lucernas, illud utrimque ambientes. Erat ergo lampas hæc concha olei, sive vas olearium sphæricum; unde et visæ sunt utrimque duæ olivæ, quasi symbola et indices olei, quo plena erat lampas. Addunt aliqui, ut Fernandez Visione 32 sect. 1. Ribera, Sanchez et alii, fuisse veram lampadem ardentem et lucentem, sed majorem, quæ septem lucernis pariter ardentibus cingebatur: quod valde est probabile, hoc enim concinnius est; et sic videmus in basilicis Romanis S. Petri, S. Pauli, S. Cæciliæ, et aliis lampadem ingentem argenteam, quæ multis aliis minoribus circumdatur, ante sepulcra Sanctorum appendi, iisque honoris causa prælucere. Videtur ergo hæc lampas similis fuisse illis, puta ingens, rotunda; vel ovalis superne patens, cui injectus erat canaliculus ferreus, vel æneus suberi innexus, ut eo elevatus oleo innataret, per quem insertum ellychnium sugebat oleum e lampade, ut jugiter arderet. Minus ergo verisimile est quod censent nonnulli, lampadem hanc fuisse quasi pelvim quamdam amplam, impositam hastili candelabri, nisi per pelvim accipias concham nascentem ex ipso hastili. Ex dictis sequitur candelabrum hoc universim fuisse non septiceps, sed octiceps; erat enim ὀκτώκαυλον, et consequenter ὀκτάλυχνον, puta octocalamum et octolustre; nam medium hastile septem calamis cingebatur, tamque hastili, quam calamis septem, lucerna ardens insistebat: erant ergo octo.

ET SEPTEM LUCERNÆ EJUS SUPER ILLUD.] *Illud,* scilicet caput. Subdit enim: *Septem infusoria lucernis, quæ erant super caput ejus.* In capite ergo, hoc est, in summitate hastilis candelabri, eminebant septem lucernæ laterales, totidem calamis insistentes. Porro calami hi utrimque ex hastili candelabri, vel potius ex fundo lampadis arcuatim pullulabant, et prodibant. Insuper calami hi, uti mox dicam, erant concavi; unde vocantur hic infusoria, id est, fistulæ, per quas lucernæ ex lampade oleum sugebant. Quocirca necesse est lucernas paulo demissiores fuisse lampade, ut ex ea in illas oleum influere posset. An lucernæ hæ fuerint in orbem dispositæ, ut circumcirca cingerent lampadem, eamque quasi coronarent, ut vult Sanchez, Fernandez et alii; an vero ad duo tantum ejus latera, ita ut ab uno latere fuerint tres, ab adverso quatuor lucernæ, uti fiebat in candelabro Mosaico, Exodi cap. 25. vers. 31. ad quod hic alludit Zacharias, non constat. Prius tamen concinnius videtur, et commodius; quia, ut jam dicam, septem canales, per quos ex lampade sugebant oleum septem lucernæ, non potuissent commode omnes ad duo latera disponi; sed longe commodius in orbem circumcirca lampadem disponuntur.

SEPTEM INFUSORIA.] Ita Noster, S. Hieron. in Comment. et Septuag. Dices: Hebr. Chald. Pagnin. Vatabl. et alii recentiores legunt, *septem et septem;* ergo qua-

tuordecim fuerunt infusoria. Respondent aliqui textum Hebræum esse corruptum, et pro *septem et septem*, legendum esse semel tantum *septem*. Ita enim legerunt Sept. et S. Hier. secundo, aliter respondet Sanchez, nimirum esse anadiplosim, q. d. Septem, se ptem, inquam, erant infusoria ipsis lucernis. Quæ expositio plausibilis est, omnesque antilogias extricat. Tertio. Christoph. a Castro respondet fuisse septem, si originem et orificia spectes; fuisse vero quatuordecim, si ipsos canaliculos numeres. Infusoria enim vocantur hic parvi canales, sive fistulæ et meatus, per quos ex lampade oleum defluebat in lucernas, inquit Clarius et Vatabl. Jam fistulæ hæ erant quatuordecim, quæ ex lampade per septem ora prodibant. Lampas ergo septem tantum habebat ora, sed singula ora habebant duas fistulas, quarum una tendebat in unam lucernam, altera in aliam illi vicinam; quodlibet ergo os subministrabat oleum duabus lucernis, per duas fistulas ex se prodeuntes; et quia ora erant septem, hinc Noster et Sept. numerant infusoria septem; quia vero fistulæ erant quatuordecim, hinc Hebr. Chald. et recentiores numerant quatuordecim infusoria. Verum hæc inconcinne et gratis asseruntur, præsertim quia infusoria proprie vocantur ipsi canales, non vero ipsæ lampades, aperturæ et orificia. Quare secunda solutio verior videtur, quam confirmat versio Sept. et Nostra. Porro infusoria hæc erant calami, arcuatim ex fundo lampadis prodeuntes, ac in vertice quodlibet eorum sustinebat suam lucernam, erantque concavi, ut essent fistulæ, per quas e lampade oleum derivaretur ad lucernas, uti recte ostendit et in schemate candelabri depingit Sanchez. Hoc enim longe concinnius est eo quod alii afferunt, qui septem calamos ponunt duntaxat ad sustinendum lucernas, deinde septem infusoria a calamis distincta pingunt quasi septem canales, per quos flueret oleum ex lampade in lucernas. Quorsum enim hæc tam inconcinna instrumentorum multiplicatio, cum concinnius utrumque per calamos concavos fieri posset? Hinc rursum liquet infusoria hæc non fuisse vasa a lucernis et candelabro separata, quæ infundibula vocamus, qualia Romæ multi habent in cubiculis, ad capiendum oleum, quod ex eo lampadi identidem infundant. Sic enim unum magnum infusorium pro candelabro et septem ejus lucernis suffecisset, frustraque fuissent septem infusoria. Adde, sic hæc infusoria a candelabro fuissent separata vase æque ac loco: jam autem illi conjuncta fuisse liquet. Unum enim fuit totum hoc candelabri vas, sed septifidum, quia distinctum in septem lucernas, ac consequenter in septem infusoria, id est, calamos sive fistulas, quæ in lucernas inferrent oleum. Minus recte R. Salomon et Arias τὸ *septem et septem* sic exponunt, q. d. Quælibet lucerna habebat septem infusoria; sic enim universim infusoria fuissent numero quadraginta novem. Tot sane non erant opus, imo nec locus in tam paucis et exignis lucernis.

Mystice. *septem infusoria* sunt septem Sacramenta, quæ sunt vasa gratiæ, non quasi in iis gratia actu et localiter contineatur, sicuti oleum continetur in vase; sed causaliter, quia scilicet gratiam in se, ut causæ instrumentales continent et efficiunt. Hebr. est, *septem et septem*, ut repræsentent tum septem Sacramenta, quum septem dona Spiritus Sancti; sed de hoc inferius plura. Septem infusoria, ait S. Hier. sunt septem Sacramenta, per quæ oleum misericordiæ Dei omniumque virtutum Ecclesia suscipit, eoque fovetur et conservatur. Unde et in Confirmatione, Ordine et Extrema unctione oleum est materia Sacramenti, quia oleo foris ungente, intus anima impinguatur gratia, eaque illustris redditur, ut luceat orbi; fitque fortis, ut quasi athleta contra carnem, mundum et dæmonem generose decertet.

3. ET DUÆ OLIVÆ SUPER ILLUD.] *Super*, id est, juxta; una enim erat a dextris, altera a sinistris candelabri, ut sequitur. Per olivas, non nudi fructus, qui proprie vocantur *olivæ*, sed ipsæ arbores, puta oleæ, vel certe rami earum intelliguntur. Heb. enim זיתים *setim* tam oleam, quam olivam significat; et oliva a latinis subinde capitur pro arbore, puta pro olea. Patet id ex v. 12. *Quid sunt duæ spicæ olivarum? spicæ*, id est rami. Hi enim rami erant referti olivis; rami autem prodibant ex arbore, puta ex olea. Quare minus recte aliqui censent olivas has insculptas fuisse candelabro, vel lampadi. Sicut enim, inquiunt, amphoris vinariis insculpitur uva, vel vitis, vasis aquariis pisces; ita huic lampadi oleariæ insculptæ erant olivæ, ut significarent in ea esse oleum. Verum, olivas hasce a lampade fuisse separatas patebit vers. 12.

Hæc ergo totius hujus spectri fuit idea. Primo, Michael ostendit Zachariæ candelabrum aureum ingens, in cujus vertice insistebat vas sphæricum instar lampadis magnæ, ad capiendum oleum, et simul ad lucendum quam maxime.

Secundo, lampas hæc circumdata erat septem aliis minoribus lampadibus, sive lucernis, quæ per calamos totidem, arcuatim ex ipso fundo lampadis circumcirca prodibant.

Tertio, calami hi concavi erant instar canalium, vel fistularum; nam per eos oleum ex lampade derivabatur ad lucernas calamis insistentes; quocirca calami hi vocantur hic *infusoria*, scilicet olei.

Quarto, duæ erant oleæ, vel duo rami pleni olivis, unus ad dexteram, alter ad sinistrum lampadis et candelabri, illud quasi stipantes et condecorantes. Oleæ enim symbolum, causa et parens sunt olei, quod est in lampade. Addunt aliqui, ex olivis distillasse oleum in duo rostra, id est, duos canaliculos incurvos tendentes ad lampadem, quæ jugiter eam oleo implebant; ut illud abunde septem lucernis suggerere posset. Ita Fernandez Visione 32. sect. 1. a Castro, Vatabl. et alii. Verum hoc minus congruum, ideoque minus verum videtur, uti ostendam v. 12.

5. NUMQUID NESCIS?] Michael simulat se admirari quod hæc symbola non capiat Zacharias, utpote Propheta, q. d. Tune es Propheta, et hæc ignoras? præsertim cum hæc spectent tuæ prophetiæ argumentum. Repræsentant enim templi fabricam, de qua tu jugiter prophetas. Sic Christus ait Nicodemo: *Tu es magister in Israel, et hæc ignoras?* Joan. cap. 3. vers. 10. Qua phrasi et gestu non tam ignorantiam ejus carpit, quam studium discendi acuit, et ad attentionem suæ doctrinæ de baptismo et regeneratione spirituali excitat.

6. HOC EST VERBUM DOMINI AD ZOROBABEL.] Sicut c. præc. Jesum pontificem excitavit ad fabricam templi,

ita ad eamdem hic excitat et animat Zorobabelp rincipem, promittens ei quod Dei opa feliciter eam perficiet. Sicut enim Jesus erat princeps Ecclesiæ et rerum sacrarum, ita Zorobabel princeps erat reipubl. politiæ et rerum civilium. Ab utroque enim hoc capite et principe pendebat fabrica templi corporalis, sicut ab utroque multo magis pendet fabrica spiritualis, puto vera fides, religio, justitia, sanctitas, ordo et decor totius reipubl.

Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus.] Hic symbolum candelabri explicat Michael, sed tam concise et obscure, ut OEdipo sit opus. Primo, Remig. Albert. et Haymo putant fabrica candelabri repræsentari solutionem captivitatis Babylonicæ, q. d. Hæc solutio non fiet vi armorum et militum, sed per meum spiritum, per meam providentiam, per meum consilium et virtutem Verum jam pridem soluta erat a Cyro captivitas Babylonica, jamque Judæi redierant Hierosolymam, et in fabrica templi versabantur; Propheta autem non prophetat de præteritis, sed de futuris.

Secundo, Hebræi putant per fabricam candelabri significari restaurationem reip. per Zorobabel, qui in ea legem Mosaicam restituturus erat. In repub. enim Hebræorum candelabrum erat lex data per Mosen. Verum hoc candelabrum est mysticum, non litterale.

Tertio, Lyran. et Hugo sic exponunt, q. d. Candelabrum, id est, templum hoc restaurabis, o Zorobabel, non tua fortitudine et robore, sed per spiritum Dei, qui hoc suggeret, inspirabit, et persuadebit Dario Hystaspis regi Persarum, ut idipsum restaurari permittat, imo curet. Ita enim reipsa factum esse patet 1. Esdræ 6. Hic sensus appositus est, sed partialis, non adæquatus.

Quarto, Clarius, et ex eo n Castro censent candelabrum significare prophetiam, puta spiritum Dei, qui offertur per verbum, sive oraculum et locutionem Dei in mente Prophetæ, oleum esse gratiam Spiritus Sancti, canales esse Prophetas doctos a Deo, per quos verbum Dei in alios derivatur; lampades septem esse varia dona Spiritus. Porro candelabrum fabricatum erat, ardebat, et oleum suscipiebat ex olivis sine humano ministerio, ut significaretur prophetiam esse opus Dei, non hominis. Verum hæc expositio remota et minus adæquata videtur.

Quinto ergo et genuine, candelabrum hoc repræsentat Deum, ait Mariana, Deique providentiam, quam exercet per septem lucernas quasi oculos, id est, per septem Angelos primarios, uti audiemus v. 10. præ sortim circa fabricam templi restaurandi a Zorobabale. Candelabrum ergo est Dei providentia, quatenus se oil lucernas, id est, Angelos, resque omnes creatas extendit; lampas est ipsa in se divinitas, puta Dei mens et oculus lucidissimus; infusoria sunt variæ rationes, modi et differentiæ divinæ providentiæ, quibus per Angelos hanc creaturam hoc modo, illam illo, aliam alio sibi congruo regit et gubernat. Rursum sunt variæ gratiæ, dona et talenta, quas Deus variis pro libito dispertit et impertit. Candelabrum enim quia lucis est ferculum, typum gerit sapientiæ, vigilantiæ et providentiæ, uti dixi Exodi c. 25 31.

Addit Pierius hier. 46. illud esse symbolum vitæ divinæ, generationis, animi puritatis, amoris, famæ et gloriæ, denique ipsius divinitatis; quia præfert ignem, qui Dei est hieroglyphicum. Duæ olivæ sunt Jesus et Zorobabel, sive sacerdotium et regnum, de quo mox plura. Porro candelabri lampas ex se plena erat oleo jugiter durante, et semper ardente, quasi expressum fuisset ex asbesto lapide, qui igne non consumitur. Erat ergo hic ἄσϐεστον φέγγος, inexstinguibile lumen, significans indeficientem, æternum et jugiter vigilantem Dei sapientiam et providentiam. Sic Callimachus, qui ob morosum in expoliendis operibus industriam κακιζότεχνος dictus est, auream Minervæ lucernam fecit, quæ toto anno arsit, quamvis nihil olei affunderetur; testis est Pausanias in Atticis. Ita Romæ et alibi in sepulcris antiquis repertæ sunt lampades mira materia et arte jugiter sine novo fomite ardentes, accensæ a multis centenis annis, quæ mox ut aerem sentiebant, exstinguebantur. Scribit et Plinius l. 9. 27. in mari piscem esse, qui lingua ignea per os exerta, tranquillis noctibus relucet, indeque appellari *lucernam*. Ita Angeli, ac Apostoli et viri Apostolici, sua doctrina et vita jugiter lucentes, linguisque igneis pollentes mare hujus sæculi collustrant,

> Solemque novum, nova sidera portant

Denique Niceph. l. 14. Hist. c. 3. scribit Theodosium Juniorem Imp. noctu sacris Litteris operam navasse, lucerna se sponte sua accendente, oleumque affundente miro artificio, ne quem ministrum eo labore gravaret.

Hinc secundo, candelabrum hoc repræsentat templum ipsum restaurandum, quasi pars totum, per synecdochem. Id ita esse clare docet Michael vers. 9. dicens: *Manus Zorobabel fundaverunt domum* (Dei, puta templum) *et manus ejus perficient eam*. Consequenter candelabrum repræsentat, cum templa et per templum restituendam esse totam Ecclesiam et rempubl. Judæorum in pristinum splendorem, juxta illud quod promisit cap. 2. 5 *In gloria ero in medio ejus*. Nam in ejus excidio et captivitate Jeremias luxerat, mœstusque cecinerat illud Thren. 4. 1. *Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarii?* Jam vero candelabrum hoc per Zorobabel restauratum, aut potius restaurandum Zacharias vidit aureum, et octo luminibus resplendens. Quocirca Titus vastans Jerusalem, ut gloriam omnem Judæis se ademisso significaret, ademit illis candelabrum, illudque Romam vexit in triumphum: unde etiamnum in arcu triumphali Titi. Romæ graphice illud ipsum exsculptum videmus. Hinc et Judæi moderni lucernis sua sabbata et festa celebrant, uti in Synagogis eorum vidi, quem morem antiquum esse docet Persius satyra 5.

> Herodis venere dies, unctaque fenestra
> Dispositæ pinguem nebulam vomuere lucernæ,
> Portantes violas.

Idem patet ex Canone 70. Apostolorum, qui sic habet: *Si quis Christianus oleum tulerit ad sacra Gentilium, vel Synagogam Judæorum festis ipsorum diebus, aut lucernas accenderit, de societate pellatur.* Hinc quoque Christus cœlestis Jerusalem templique

festa et nuptias, describit per lucernas et lampades, Matth. 25. 1.

Porro septem lucernæ sunt, quia totidem erant in candelabro Mosis, ad quod hic alluditur, quodque hic repræsentatur, et quia septenarius, qui est numerus multitudinis et plenitudinis, significat templi et reipubl. celebritatem et decus post captivitatem fore magnum et eximium. Lampas in medio ejus est Deus, qui omnibus lucernis, id est, partibus templi oleum, id est vigorem et splendorem, suggerit: aut magis apposite ad secundam hanc expositionem, lampas est Sanctum sanctorum: sicut enim in candelabro eminebat fulgor lampadis, et fulgorem septem lucernarum se circumdantium, oleum eis suggerendo, alebat; ita in templo eminebat majestas et fulgor Sancti sanctorum, quod Sancto et atrio, cæterisque templi partibus sui venerationem et sanctitatem communicabat. Duæ oleæ sunt Jesus pontifex, et Zorobabel princeps. Hi enim astantes candelabro primario, id est dominatori Deo, uti dicitur versu ultimo, ejus nutu et ductu candelabrum materiale et secundarium, id est, templum, ædificarunt et consummarunt, eique decus et gloriam conciliarunt, idque præstiterunt non suis opibus, robore aut viribus, utpote Samaritis, aliisque hostibus fabricam potenter impedientibus, sed Dei virtute et spiritu. Et hoc est quod significat Michael, dicens: *Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo*, supple perficietur hoc opus, et fabrica templi tam magna et magnifica, uti explicat vers. 9. Spiritus enim hic, uti Prophetas, puta me Zachariam et Aggæum excitat ad urgendam hanc fabricam; ita pariter ad eam concurret, eamque sua sapientia, ope et protectione ita diriget, adjuvabit et promovebit, ut nec Sanaballat, nec alius hostis eam impedire possit, quin brevi absolvatur et ad fastigium perducatur. Animabit enim Zorobabelem et populum ad strenue fabricandum, omniaque eorum consilia et opera reget et prosperabit.

Symbolice, Theodor. *Candelabrum aureum*, inquit, *est typus divinæ providentiæ, quæ cœlestia et terrestria administrat. Septem lucernæ septem diebus hebdomadæ æquales numero, assiduitatem et perpetuitatem divinæ curationis* (gubernationis) *demonstrant. Septem infusoria lucernarum immensam Dei misericordiam ostendunt. Sic per lampadem gratiam omnia illuminantem innuit. Duas vero olivas utrimque exortus regnum et sacerdotium vocavit, divina gratia ornata. Duos ramos usque ad lucernas pertingentes, Jesum et Zorobabel: illum ex sacerdotali, hunc ex regali tribu profectum.* Hæc expositio generalior est, non tamen incongrua. Simili enim modo candelabrum Mosis septiceps, symbolice et physice fuit imago cœlestis sphæræ septilustris, sive septem planetarum. Tabernaculum enim gerebat typum mundi, Sanctum sanctorum vero cœli empyrei, in quo gloriose residet mundi auriga et rector Deus, uti ex Josepho et Philone dixi Exodi 25. v. 31. Porro vidit Zacharias hoc candelabrum extra templum, quo significatur Ecclesiam non fore templi, id est, Judæorum, sed Gentium. Christus ergo in hoc sæculo illuminat Ecclesiam, lucernæ in Gentibus ardent, Judæi manent in tenebris, sed in fine mundi illuminabuntur per duas olivas, id est, Eliam et Henoch.

Allegor. et potius, candelabrum hoc repræsentat, primo Christum, qui illuminat et mittit septem Angelos; ut per eos regat Ecclesiam. Hinc de eo dicitur Cant. 1. *Oleum effusum nomen tuum*. Hinc secundo, candelabrum repræsentat Christi Ecclesiam; lampas pontificem et Ecclesiam Romanam, quæ est quasi Sanctum sanctorum; unde ipsa velut matrix septem lucernis, id est, cæteris omnibus Ecclesiis toto orbe dispersis, oleum, id est, potestatem, vigorem, doctrinam et gratiam, instillat per septem infusoria, id est, septem Sacramenta, ac per septem ordines. Omnis enim ordinis ac jurisdictionis potestas (ac consequenter omnia Sacramenta) derivatur a Pontifice Ecclesiæ Romanæ, quasi a lampade, in universos orbis Episcopos, sacerdotes et Ecclesias. Duæ olivæ sunt S Petrus et Paulus, qui lampadem, id est, Ecclesiam Romanam, ædificarunt et fundarunt, in eamque omnem doctrinam et gratiam cum sanguine suo distillarunt, et etiamnum e cœlo per preces et suffragia distillant. Idipsum vero faciunt non vi sua, sed in spiritu Christi, a quo omne suum robur, vim et vigorem obtinent. Christus enim est primaria lampas ex se oleo gratiæ plena, ait S. Hieronym. Vatabl. Fernandez et alii Nam Christus est lux mundi, Joan. 8. 12. et quasi sol illuminans orbem, Joan. 1. 9. ideoque in septem lucernas, id est, in omnes Ecclesias, oleum, id est gratiam, influit. De ejus enim plenitudine omnes accipimus. Consequenter per lampadem apposite accipias balneum passionis Christi; quod Ecclesia continet et possidet, cujus oleum est ejus sanguis et merita, quæ per septem infusoria, id est, Sacramenta, derivantur in septem lucernas, id est, Ecclesias omnes particulares: duo rostra duas Christi naturas significant: duæ oleæ repræsentant Jesum Pontificem et Zorobabel, quorum uterque fuit typus Christi, duplicemque ejus potestatem, scilicet pontificatum et principatum, adumbravit. Jesus ergo est Christus Pontifex: Zorobabel est idem Christus qua legislator et princeps. Quia enim Christus est Pontifex et princeps Ecclesiæ, hinc in eam jugiter influit oleum, id est, vim merendi et satisfaciendi. Quod enim sanguis Christi habuerit et habeat utramque hanc vim, id provenit ex unione hypostatica cum verbo, quæ Christum fecit Pontificem et principem.

Porro analogias candelabri et Ecclesiæ recensui Apoc. 1. 20. Huc pertinet expositio Ruperti: Zorobabel, inquit, est Christus prognatus ex Zorobabel, qui induit humanitatem, quæ est murum. conceptus non ex semine viri, sed virtute Spiritus Sancti, et e virgine natus; sicut hoc candelabrum non ab homine, sed a solo Deo fabricatum erat. Christus ergo est candelabrum illuminans Ecclesiæ templum. Hoc, totum est aureum, quia post resurrectionem Christus totus factus est gloriosus, cum ante eam solo capite, id est divinitate esset gloriosus: in eo fuit lampas septiceps, id est, septiformis gratia, puta septem dona Spiritus Sancti, quorum vi et spiritu contra spiritales hostes depugnavit et vicit.

Tropol. candelabri, id est, Ecclesiæ. lampas est B. Virgo, inquit Anastasius Nicænus q. 53. in Scrip. quia ipsa materiæ expertem lucem gestavit Deum incarnatum; et quia ipsa septem lucernis, id est, Apostolis cæterisque Sanctis. per Christum oleum doctrinæ et gratiæ suggerit et instillat: lucernas enim esse Sanctos illustres patet ex illo Christi de Joanne Baptista,

Joan. 5. 35. *Ille erat lucerna ardens et lucens.* Vide dicta Exodi 25. 31. Ita S. Cyril. et S. Epiphan. hom. de Laudibus B. Mariæ. Sed de tota hac visione audi Anastasium Nicænum Episcopum quæst. 35. in S. Script. *Quod*, ait, *est candelabrum? Sancta Maria. Cur autem candelabrum? Quia materiæ expertem lucem gestavit, Deum incarnatum. Cur autem totum aureum? Quia post partum mansit virgo. Quænam sunt septem lucernæ? Septem leges: lex enim est lux*, Proverb. 6. 23. *Primo est lex naturæ. Secundo, lex per visum. Quem enim Deum lex prædicat, eum visus probat per res creatas. Nam ex rerum creatarum magnitudine et pulchritudine, earum creator cernitur. Tertia, lex paradisi*, vetans lignum scientiæ boni et mali. *Quarta, quæ tempore Noe fuit in nube. Quinta, quæ tempore Abrahæ fuit per circumcisionem. Sexta lex litteræ*, puta lex Mosis scripta a Deo in tabulis lapideis. *Septima, lex gratiæ. Quænam sunt septem infusoria? Septem dona Spiritus Sancti, quæ recenset Isaias cap. 11. Quænam sunt duæ olivæ? Duo testamenta. Sicut enim olea habet folium semper virens, ita etiam duo testamenta habent perpetua, et numquam cessantia de Christo testimonia.* Hæc Anastasius.

Porro Sancti omnes suum lumen habent non a se, sed a Christo, per B. Virginem. Hæc enim illum peperit, ipsisque dedit et dat. Unde S. August. explicans illud Christi Joan. 12. 36. *Credite in lucem, ut filii lucis sitis*, sic ait: *Sint igitur sub lampade lucernæ, si illuminari volunt, quandoquidem a seipsis non habent lumen, sed ab eo qui a seipso lumen est, et non ab alio. Sic enim servarum habent lumen suum adhærendo illi, quod deficere non potest, et aliis semper sufficit.* Idem tract. 54. in Joannem: *Omnes Sancti*, inquit, *lumina sunt, sed credendo ab eo illuminantur, a quo si quis recesserit tenebrabitur. Lumen autem illud quo illuminantur, a se recedere non potest, quia incommutabile omnino est, et ideo tenebræ in eo non sunt ullæ, nec esse possunt.* Ita noster Emmanuel: Candelabrum, inquit, est Ecclesia, lampas Christus, lucerna justi omnes, septem infusoria sunt septem Sacramenta, quibus oleum gratiæ effunditur justis, ut luceant.

Moral. Nota hoc axioma Dei, quod per Zachariam hic sancit in templo materiali, nimirum: *Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum*, supple perficietur tunc templi fabrica, idipsum multo magis in fabrica spirituali tum Ecclesiæ, tum animæ cujuslibet sanctæ valere. Quod enim Apostoli Ecclesias ubique terrarum erexerint, omnesque gentes ad eas aggregarint, fuit opus non roboris humani, sed spiritus divini. Similiter quod hodie Ecclesiæ ædificentur apud Japones, Sinas, Brasilios, Mexicanos, etc. quodque eædem apud hæreticos in Bohemia, Moravia, Hungaria, Germania restaurantur, non tam fit exercitu, quam vi Spiritus Dei. Pari modo quod S. Paulus, S. Magdalena, S. Maria Ægyptiaca, S. Pelagia, quæ erant lustra et speluncæ dæmonis, transformentur in templa Dei, virtus est non hominis, sed Spiritus Sancti, qui corda penetrat et mentes immutat. Eadem est quæ hodie peccatores convertit, et justos ad eximiam sanctitatem provehit et accendit. Porro hæc facit Spiritus Sanctus, non in robore violentiæ, sed sensim et suaviter, instar lenis spiritus animæ illabendo, per cœlestes illustrationes immissos intellectui, et similes affectiones inpulsusque inditas voluntati. Dei enim providentia per hunc spiritum ita orbem gubernat, ut attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter. Hujus rei symbolo Deus apparuit Eliæ, sibi ut videbatur zeloso, optantique ut igne et fulmine perderetur impia Jezabel et Baalitæ, apparuit, inquam, non in igne, vento, tonitru, sed in spiritu et sibilo auræ lenis. Audi Script. lib. 3. Reg. 19. 11. *Egredere* (o Elia) *et sta in monte coram Domino: et ecce Dominus transit, et spiritus* (ventus) *grandis et fortis, subvertens montes et conterens petras ante Dominum; non in spiritu Dominus: post spiritum, commotio; non in commotione Dominus: et post commotionem ignis: non in igne Dominus: et post ignem sibilus auræ tenuis; et ibi Dominus.* Talis fuit, estque spiritus Christi, qui proinde cum S. Joannes et Jacobus poscerent fulmina de cœlo jaculari in Samaritas, eo quod Christum inhonorassent, illos corripuit, docuitque spiritum mansuetudinis, dicens: *Nescitis cujus spiritus estis. Filius hominis non venit animas perdere, sed salvare*, Lucæ 9. 55.

Quicumque ergo se, vel alios a peccato convertere, aut ad eximiam perfectionem traducere conatur, sciat se id suis viribus non posse, sed Dei. Sibi ergo diffidens, fidensque Spiritui Sancto, eum humiliter et ardenter invocet, crebroque inclamet: *Veni, Sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium, et tui amoris in eis ignem accende. Riga quod est aridum, sana quod est saucium, flecte quod est rigidum, fove quod est frigidum, rege quod est devium. Da tuis fidelibus in te confidentibus sacrum septenarium*, scilicet numerum donorum Spiritus Sancti: *Da virtutis meritum, da salutis exitum, da perenne gaudium. Amen.*

7. Quis tu, mons magne, coram Zorobabel?] Quæres: Quis hic mons? Respondeo, omnes æmuli et potentes adversarii Judæorum, qui volebant, aut certe facile poterant impedire fabricam templi. Unde primo, Hebræi, et ex iis S. Hieronym. Remig. Lyran. et Emmanuel accipiunt diabolum, qui erat satan, id est, adversarius, Jesu et Zorobabelis in fabrica templi, et restituenda republica Hebræorum, ut patet c. 3. 1. Secundo, Mariana accipit Sanaballat et Samaritas, qui se opponebant Zorobabeli in restauranda urbe et templo. Tertio, Chald. Theodor. et Clarius accipiunt reges et monarchas Persidis, præsertim Cambysem et Magos, qui hucusque fere impedierant templi restaurationem, et deinceps impedire poterant, præsertim persuasi a pravis consiliariis, quos Samaritæ aliique hostes Judæorum donis corrumpebant. Unde Chald. vertit: *Quid tu reputaris regnum stolidum coram Zorobabele? nonne quasi vallis?* q. d. Quid sunt monarchæ Persidis, qui videntur esse montes excelsi, ut se tibi, o Zorobabel, opponant in fabrica templi? Ecce ego eos in planitiem deducam, id est, humiliabo coram te: illos ergo quasi in vallem deducam coram te, tum quia faciam ut tu eis in hoc opere emineas, et superes quasi mons excelsus; tum quia cor eorum flectam et mitigabo, ut ipsi velut vallis facilem tibi aditum et transitum præbeant, tuis votis annuant, tibi quasi se subjiciant, permittantque templum instaurari: *Cor enim regis in manu Domini, quocum-*

que voluerit inclinobit illud, Prov. 21. 1. Montis Similitudinem usurpat, quia montes impedire solent fabricam templi (de qua hic agitur) et dumorum: unde ne eam impediant, vel ne ejus aspectum et opticam intercipiant, solent complanari.

Alleg. Montes magni fuerunt tum dæmones, tum principes Judæorum, tum imperatores et Reges Ethnici, qui se vero Zorobabeli, id est, Christo, et Christianismo in fabrica templi, id est Ecclesiæ, opposuerunt; sed Christus eos stravit, sibique subjecit, corda eorum potenti sua gratia mirabiliter immutans, juxta id quod de eo cecinit Isaias c. 40. 4. *Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliobitur, et erunt provo in directa, et ospero in vias planas. Et revelobitur gloria Domini*, puta gloriosa potentia, quæ montes vallibus, potentes plebeiis, superbos humilibus æquat.

Tropol. Ita Deus piis regibus et quibusvis fidelibus complanat difficultatas, quæ maximæ reipsa erant, vel pusillanimis esse videbantur, ad exstirpandam hæresin, aut vitia inolita, adeo ut ipsi mirentur subito illas quasi in planum deduci, colliquescere, et evanescera. Spes ergo in Deum montes omnes complanat, ut sperans canat cum Habac. 3. 19. *Deus Dominus, fortitudo meu, et ponet pedes meos, quosi cervorum, at super excelsa meo deducet me victor in psalmis canentem.* Ita de sponso, puta Christo, cui in incarnatione et mundi conversione tot montes difficultatum objiciebantur, dicitur Cantic. 2 8. *Ecce iste venit saliens in muntibus, transiliens colles*, id est, obices et difficultates omnes superans. Unde Symmach. vertit. *Ascendens contru montas, prosiliens contro colles*, Sic David virtute Dei prostravit montem, et turrim illam carneam, ait S Chrysost. puta Goliath gigantem.

In planum.] scilicet deducam te, o mons magne, vel in planum descende et complanare, juxta sensum jam assignatum.

Et educet lapidem primarium.] Hebr. *lapidem capitis*, id est, fundamentalem et primum imumque in fundamento. Verum quia hic jam jactus erat in fabrica templi, utpote inchoata, hinc melius Noster vertit, *lapidem primarium*, qualis est qui perfecta fabrica in culmine eminet ot prominet, ut extra ordinem aliorum extet. Unde hunc lapidem explicans subdit: *Munus ejus* (Zorobabel) *perficient eum*, puta domum Dei. Lapis ergo hic culminis significabat Zorubabelem, qui templum uti inchoarat, ita illud ad culmen erat perducturus. Ita Lyran. Clarius, Dionysius et alii. Lapidem enim hunc opponit monti magno, de quo dixit v. 7. q. d. Zorubabel evadet lapis primarius et celsus, qui in montem attolletur, dum templo imponet culmen, in eoque lapidem primarium at summum. Unde Theodor. sic explicat. q. d. *Et si millies cum summa rabie Zorobabel impedire conemini, vestros spes vanas osteudam: eum enim omni gratia complevi, et redundontibus bunis cumulavi, et firmum tamquam lopidem constitui: vobis autem perniciem comparabo, ut id quod abest viribus humanis, sarciatur et compensetur a superna benignitate.* Septuag pro *lopidem primarium*, vertunt, *lapidem hæreditatis*, qui scilicet hæreditatem propriam cuique designat, et ab aliena disterminat, qualis est lapis titularis, vel terminalis. Videntur Septuag. pro ראשה *rosca*, id est capitis. legisse רשה *rescet* id ast hæreditatis: *rescet* enim est infinitivus, qui sæpe vice nominis fungitur, a rad. ירש *iarasc*, id est, hæreditavit. Vocatur hæreditatis, quia Deus templum elegit sibi in domum et hæreditatem, Psalm. 78. 1. *Deus venerunt gentes in hæreditotem tuom.*

Alleg. et potius, lapis primarius Ecclesiæ est Christus, qui in montem excrevit, Daniel. 2 35. quando fabricam Ecclesiæ quam inchoavit, per Apostolus ad culmen perduxit. Unde Chald. vertit: *Emerget Messius, cujus ob æterno nomen dictum, qui potietur imperio regnurum omnium.* Ita S. Hieronym. Cyrill. Haymo, Rupert. Hugo et Vatabl. Sicut ergo Zacharias, c. 3 9 Jesu pontifici lapidem hunc, puta Christum, promisit, ita eumdem promittit hic Zorobabeli principi: sed ibi ita ornatum, ut non nisi Christo conveniat; hic vero nude et simpliciter eum proponit, ut ad litteram designare possit Zorobabel; allegorice vero et potissime Christum: Prophetæ enim saliunt et rosiliunt a typo ad antitypum. puta a Jesu et Zorobabele ad Christum. Hosce enim raptus subitosque reditus, saltus et resultus patitur, imo poscit amplitudo, celsitudo et velocitas luminis prophetici

Et exæquabit gratiam gratiæ ejus.] *Ejus*, scilicet lapidis: hebr. enim est לה *lo* id est, *ejus*, vel *ei* fœminine. Unde respondet אבן *eben*, id est. lapidi: *eben* enim Hebræis est fœmininum. Pro *exæquabit* hebr. est תשאות *tescuot*, quod Rabbini, et ex iis recentiores, ut Pagnin. Vatabl. Arias. Tigurina vertunt: *acclamatiunes*, a rad. שוא *sco*, id est. vociferari, acclamare. Unde vertunt: *Et educet lapidem primarium cum clamoribus* (acclamantes: Gratia, gratia illi, Ita Pagn.) vel *Plausus et gratulatiunes erunt ei*: ita Tigurina. q d Consummatu templo, positoque in culmine ultimo ejus lapide fastigiali, acclamabit populus: Gratia, gratia sit illi lapidi totique templo, hoc est, omnia fausta et felicia sint huic fabricæ; Deus suam gratiam, favorem, celebritatem at gloriam in hac sua domo ostendat et conservet. Hoc ad litteram dicitur de templo Zorobabelis, allegorice et potius de Ecclesia erecta a Christo. Unde Vatabl. et alii hoc impletum censent in Dominica Palmarum, quando Christo quasi Messiæ acclamarunt turbæ: *Benedictus qui venit in nomine Domini: Hosanna in excelsis*; perinde ac in ejus nativitate acclamarunt Angeli, *Glorio in excelsis Deo.* Hic sensus congruus est, eique valde favet textus Hebræus.

Melius Septuag. et Noster *tescuot* deducunt a שוה *scava*, id est, æquare: licet enim in *tescuot* sit littera *aleph*, in *scavo* vero sit *he*, tamen hæ duæ litteræ cum sint primæ gutturales, sæpe inter se commutantur. Jam sensus est primo q. d. Gratia Darii Hystaspis exæquabit gratiam Cyri: uterque enim dedit facultatem reædificandi templum; sed Darius insuper dedit sumptus ad illud necessarios. Ita Lyran. Secundo, q. d. Templum hoc Zorobabelis suo splendore et gloria æquabit templum Salomonis, imo superabit, non auro et magnificentia, sed potentia Messiæ qui in eo conversabitur, uti prædixit Aggæus cap. 2 v 8. utrumque enim templum fuit gratia et donum Dei. Ita Sanchez. Tertio et amplissime, q. d. Gratia perfecti templi æquabit gratiam ejusdem inchoati, imo superabit. Majus enim donum est tem

perficere, quam inchoare, juxta illud: *Melior est finis orationis quam principium*, Eccles. 7. 9. Hunc esse sensum patet, quia ita explicat Angelus dum subdit: *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, et manus ejus perficient eam*. Porro verba ita recte adaptes: *Et exæquabit gratiam gratiæ ejus*, vel, ut hebr. est, *ei*, scilicet lapidi primario, v. g. culminis: *ei*, id est, in eo, q. d. in lapide culminis Deus exæquabit gratiam consummationis templi gratiæ inchoationis ejusdem, sive faciet ut lapis summus apte respondeat imo, puta culmen fundamento: quia efficiet ut tantus sit decor, concinnitas, firmitas et gratia culminis, quanta est fundamenti. Porro hic lapis uterque positus fuit a Zorobabel: unde eum repræsentat, quasi dicat: Zorobabel tanta gratia ponet lapidem culminis in templo, quanta gratia posuit lapidem primum in fundamento, hoc est, tanta gratia perficiet templum, quanta illud inchoavit. Addit quarto S. Hieronymus, Haymo et Rupert. q. d. Gratia et beneficia quæ Deus præstabit Zorobabeli et Judæis Babylone redeuntibus, æquabit gratiam et beneficia quæ Deus præstitit olim patribus eorum tempore Davidis, Salomonis, etc. Denique plenus erit sensus, si hebr. *tescuot* in utraque significatione accipias, et primam expositionem jungas secundæ. q. d. Posito ultimo lapide in culmine templi, eoque perfecto gratulabuntur omnes, ac cum plausu et jubilo acclamabunt dicentes: Gratia et felicitas perfecti templi ex æquo respondet gratiæ et felicitati qua cœptum est. Ita a Castro.

Allegor. Deus æquavit gratiam Christi gratiæ Mosis, imo illa hanc longe transcendit: Christus enim implevit omnes legis figuras, omnesque Prophetarum prophetias. Nam *lex per Mosen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est*, ait S. Joann. cap. 1. 17. Unde immediate ante ad hæc verba Zachariæ alludens, præmisit: *De plenitudine ejus* (Christi) *nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia*. Quod varie varii exponunt, et congrue omnes. Primo, q. d. Legem Evangelicam Christi accepimus pro lege veteri Mosis: utraque enim fuit gratia, quia gratis data. Ita S. Cyrill. Chrysost. Leont. Theophil. Euthym. Jansen. Ribera in c. 1. S. Joannis. Secundo, q. d. Gratiam vitæ æternæ, id est, gloriam accepimus pro gratia vitæ. Ita S. August. ibidem. Tertio, q. d. Pro gratia Christi nos vicariam et similem gratiam accepimus, sive, in Christi gratia quasi in capite, nos omnes quasi membra sumus gratiam consecuti, et per eum grati effecti Deo. Ita S. Chrisost. Cyrill. Theophil. Zacharias. Chrysopol. et Toletus ibidem. Aut nervosius Græcum ἀντὶ, id est, pro exponendo per *propter*, uti sæpe exponitur, q. d. Propter gratiam Christi quasi fontem et originem (utpote causam meritoriam) nos omnes gratiam accepimus, puta gratiam propriam per et propter gratiam Christi Hic sensus videtur genuinus: explicat enim id quod præcessit: *De plenitudine ejus nos omnes accepimus*, scilicet gratiam ex gratia. Quarto *gratiam pro gratia*, hoc est, hic unam gratiam, alius pro illa aliam accipit. q. d. Omnes quidem a Christo accepimus gratiam, sed hic suam, alius aliam, nimirum quisque congruam suo muneri et vocationi. Qui enim vocatus est a Deo ad Apostolatum, accipit gratiam apostolatui congruam: qui ad doctoratum, accipit gratiam docendi: qui ad martyrium, patiendi: qui ad officium Marthæ, agendi: qui ad Magdalenæ, contemplandi, etc

9 Manus Zorobabel.] Hinc patet ad litteram loqui Prophetam non de fabrica Ecclesiæ quam ædificabit Christus, sed de fabrica templi. Sensus enim planus quem verba poscunt, est hic: Sicut Zorobabel prima templi fundamenta jecit sub Cyro 1. Esdræ 3. 8. aut certe eadem restauravit et perfecit anno secundo Darii Hystaspis, uti dixit Aggæus, c. 1. 12. et Esdras lib. 1. cap. 9. Ita ipse fabricam complebit et templum ad culmen perducet; tumque scietis, o Judæi, me Zachariam, qui hæc prædico, verum fuisse Prophetam a Deo missum, quia tunc videbitis reipsa mea hæc oracula et promissa adimpleri. Ita S. Hieron. Theodor. Remig. Rupert. Lyran. Arias, Vatabl. et alii passim.

Allegor. q. d. Uti Zorobabel per se Dei domum cœpit et perfecit, ita ipse per Christum ex se nasciturum ædificabit Ecclesiam, eamque per Apostolos aliosque sequaces, ac præsertim per Eliam et Henoch in fine mundi omnino perficiet et consummabit.

Tropol. *manus*, id est opera et exempla principum, fundant reip. statum, non os, id est edicta et minæ: *Nam vita principis censura est, eaque perpetua; ad hanc dirigimur, ad hanc convertimur*, ait Plinius in Panegyr. ad Traianum imperator. Et Ovid. lib. 6. Fastor.

Sic agitur censura, et sic exempla parantur,
Cum judex alios quod monet, ipse facit.

Memorabile est documentum S. August. epist. 64. ad Aurelium Episcop. inolita populi vitia magis exemplo quam severa castigatione esse tollenda. *Comessationes et ebrietates*, ait, *ita concessæ et licitæ putantur, ut in honorem etiam B. Martyrum non solum per dies solemnes* (*quod ipsum quis non lugendum videat, qui hæc non carneis oculis inspicit*) *sed etiam quotidie celebrentur*. Et post pauca: *Non ergo aspere, quantum existimo, non duriter, non modo imperioso ista tolluntur, sed magis docendo quam jubendo, magis monendo quam minando. Sic enim agendum est cum multitudine. Severitas autem exercenda est in peccato paucorum. Et si quid minamur, cum dolore fiat, de Scripturis comminando vindictam futuram; ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur. Itaque prius movebuntur spiritales, aut spiritualibus proximi, quorum auctoritate et lenissimis quidem, sed instantissimis admonitionibus, cætera multitudo frangatur.* Hac de causa cœpit Jesus facere, deinde docere. Nam, ut ait S. Hieron. epist. 16. ad Principiam. *Erubescit quamvis præclara doctrina quam propria reprehendit conscientia. Frustra ejus lingua prædicat paupertatem, et docet eleemosynas, qui Crœsi divitiis tumet: vili opertus pallio, pugnat contra tineas vestium sericarum.*

10. Quis enim despexit dies parvos?] Nulli dies naturales sunt parvi: omnes enim sunt æque magni, puta 24. horarum. Dicuntur tamen alii magni, alii parvi metonymice: magni, in quibus magna geruntur vel contingunt: parvi in quibus parva. Sic Osee, c. 1. v. 11. *magnum diem Iezrahel* vocat diem incarnationis et redemptionis Christi, quo ipse collecturus erat

Iezrahel, id est semen Dei, puta populum fidelem tam ex Gentibus quam ex Judæis in suam Ecclesiam. Vide ibi dicta. Ex adverso dies quibus cœperunt jaci templi fundamenta, hoc loco vocantur *parvi*, ob exilia templi initio, quæ tam tenuia erant, ut qui viderant magnificentiam templi Salomonici, flerent, quasi desperantes templum illud posse restaurari, et ad culmen pristinamque magnificentiam perduci. Id patet ex Aggæo, qui coævus et adjutor fuit Zachariæ in urgenda templi fabrica, ac proinde ejusdem est Interpres, et, ut ita dicam, paraphrastes. Aggæus enim cap. 2. 4. *Quis*, inquit, *in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima, et quid vos videtis hanc nunc? Numquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?* Quocirca eos consolans et animans promittit v. 10. dicens: *Magna erit gloria domus istius novissimæ plusquam primæ*. Id secundo, patet ex textu hebræo, qui ad verbum habet: *Quis sprevit diem* קטנות *ketannot*, id est, *parvarum*, hoc est, parvorum, scilicet initiorum et fundamentorum templi: Hebræi enim utuntur genere fœminino pro neutro quo carent. Mariana: *Quis sprevit dies parvarum acclamationum fundationis templi?* Arias: *Quis despexit diem parvitatis?* Alii, *exiguitatis*; Pagnin. *Quis despexit diem parvarum consolationum?* Clare Chald. *Quis est iste qui contempsit diem hanc, eo quod ædificium sit exiguum? Nonne convertetur et lætabitur, quando viderit lapidem perpendiculi* (ad dimetiendam, prosequendam et perficiendam fabricam) *in manu Zorobabel?* Dies ergo hi *parvi* vocantur tum ob parva templi initia; tum parvi, id est exigui momenti, viles et despecti præ diebus magnis et magnificis, quibus Salomon ædificavit templum prius. Unde Arabicus vertit: *Quis est qui deridebit te (o Zorobabel) in diebus tuis?*

Secundo, *dies parvi* accipi possunt pauci: nam pauco tempore perfectum est hoc posterius templum. Cœpit enim fabricari anno secundo Darii, et perfectum est anno sexto ejusdem. Unde Rupert. sic explicat: Quis despiciat parvum hoc tempus? imo vero quis tantam velocitatem tam exigui temporis, quo consummatum est templum, non accipiat pro argumento et experimento quod Dominus miserit me ad vos, quodque ipse hujus velocitatis æque ac fabricæ sit auctor et consummator? Sic Jacob, interrogatus a Pharaone quot esset annorum, respondit: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum, parvi et mali*, id est, pauci et miseri, Genes. 47. 9.

Tertio, Theodor. sic explicat, q. d. Ego despexi Jerusalem in multos dies, et ad 70. annos vastitatis et captivitatis eam condemnavi: pari modo mihi nunc perfacile est paucis diebus eam restaurare, et ad pristinam gloriam reducere.

Quarto, Ribera per *dies parvos* accipit regnum Antichristi: ille enim regnabit et opprimet Ecclesiam per dies paucos, puta per tres annos cum dimidio, ut sensus sit, q. d. Tempore Antichristi fideles videntes eum pessumdare Ecclesiam, ac Judæos illum recipere pro Messia, putabunt esse actum de eorum salute. Videbunt enim Deum qui magna pro iis quondam operatus est, jam parva pro iis operari, eosque quasi negligere et despicere. Verum hic sensus non est litteralis, sed mysticus.

Allegor. *dies parvi* vocantur dies pauci et humiles Christi, inquit Emmanuel. Sicut enim Zorobabel a parvis fundamentis inchoavit fabricam templi, ita et Christus fabricam Ecclesiæ. Natus est enim parvulus in stabulo ex paupere matre. Quis eum videns non despexit? Quis credidit quod parvulus ille cresceret in tantam Ecclesiam, quæ totum complecteretur orbem? Rursum parvus fuit, id est abjectus, quia fabrilem exercuit, latuitque usque ad annum trigesimum: tunc vero per paucos dies, puta per tres annos, prædicavit, et paucos eosque rudes habuit Discipulos et Apostolos. Unde despiciebant eum Judæi et Scribæ, dicentes, Marci 6. 3. *Numquid hic est faber, Filius Mariæ, frater Jacobi, etc.* Hinc Isaias de eo dicit cap. 53. 2. *Ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti*. Porro hosce dies parvos eorumque magna incrementa ostendet rursum in fine mundi, quando per Eliam et Henoch, qui diebus 1260. dumtaxat, ut patet Apoc. 11. v. 3. hoc est, tres annos cum dimidio prædicabunt, Judæos convertet, et debellabit Antichristum cum suis asseclis, ultimamque Ecclesiæ suæ manum et culmen imponet.

Moraliter, disce hic a Zorobabele, et magis a Christo, res magnas a parvis initiis exordium capere. Deumque magna a parvis ordiri, ut ostendat suam potentiam et magnificentiam, juxta illud Job 8. 6. *Si mundus et rectus incesseris, statim evigilabit ad te, et pacatum reddet habitaculum justitiæ tuæ in tantum, ut, si priora tua fuerint parva, et novissima tua multiplicentur nimis.* Ita *Dominus benedixit novissimis Job magis quam principio ejus, et facta sunt ei quatuordecim millia ovium, et sex millia camelorum, et mille juga boum, et mille asinæ*. Job 42. 12. Vidit id per umbram Plinius l. 15. cap. 14. dum ait: *Nihil tam parvum est quod non gloriam et utilitatem parere possit*. Et Poeta:

Vilior haud pars est alci, nec dignior ungue:
Ergo etiam parvis gratia magna datur.

Pittacus, unus e septem sapientibus, cum ei Mitylenæi multa millia jugerum agri muneri darent: *Nolite (rogo vos)* ait, *mihi dare quod multi invideant, plures etiam concupiscant. Quare ex istis nolo amplius quam centum jugera, quæ et meam animi æquitatem, et vestram voluntatem indicent. Nam parva munera, diuturna; locupletia, non propria esse consueverunt.* Ita Emilius Probus de Viris illustr. in Thrasybulo.

Scripsit de Triplici minimo opusculum Jordanes Brunus, ubi lib. 1. cap. 2. mathematice demonstrat minimum esse tum numerorum, tum magnitudinum, tum elementorum corporumque omnium basin et substantiam; atque hæc de minimo dat paradoxa, imo axiomata: *Minimum substantia rerum est; quia maxima quæque ex minimo, in minimo, ad minimum sunt, per minimumque. Maximum non est aliud, quam minimum iteratum et multiplicatum, uti numerus non est aliud quam unitas multiplicata. Tolle ergo undique minimum, ubique nihil erit. Ex monade incipit omnis numerus crescitque, et in monadem desinit. Aufer undique monadem, nusquam erit numerus, nihil numerabile, nullus numerator. Si ergo monas est essentia numeri, punctum lineæ, momentum temporis, atomus corporis et compositi. Nativitas est expansio monadis, et centri vita est consistentia sphæræ; mors est contractio in centrum. Ex minimo incipit et crescit*

omnis magnitudo, eademque rursum in minimum extenuatur et desinit. Qui ergo ad magna contendit, a parvis incipiat. Præclare S. August. serm. 10. de verbis Domini: *Magnus,* ait, *esse vis? a minimo incipe. Cogitas magnam fabricam construere celsitudinis? de fundamento prius cogita humilitatis. Et quantam quisque vult et disponit superimponere molem ædificii, quanto erit majus ædificium, tanto altius fodit fundamentum.*

Huc facit insigne documentum P. Cornelii Vishavæi viri religiosi, quod ex diario P. Ledesmæ recenset noster P. Sacchinus. tom. 2. Hist. Societ. l. 3. anno Domini 1559. n. 56. *Ad sanctæ humilitatis commendationem,* inquit, *dicebat gaudere Deum res ex nihilo facere, quod is modus infinitæ ejus virtutis proprius sit, et clarius eam prodat. Ut igitur hanc rerum universitatem et pulcherrimam speciem ex nihilo procreavit, ita in animis hominum mundum ornatumque virtutum ex nihilo, id est ex humilitate, qua suum quisque nihilum profiteatur, efficere: superbos infinitis tentationibus subjacere, quod id Deus permittat, ut diffidere sibi discant. Perinde enim Deum facere, atque magnanimus rex, qui quamdiu fidentem sibi hostem videt, oppugnare non cessat; prostrato vero cadentique ac manus danti clementer ignoscit.* Vis ergo esse magnus? parvus esto. Postulas aliquid a Deo? coram eo te annihila. Ita B. Teresia: Receptura, inquit, a Deo gratiam aliquam singularem, soleo prius annihilari, puta in meum nihilum deduci, ut videar mihi nihil esse, nihil posse, ut refert P. Franciscus Ribera in ejus Vita.

Hujus rei illustre exemplum et speculum dedit S. Franciscus, qui abjectus et humilis tantum fecit, imo tot tantosque fundavit Ordines virorum et fœminarum, ut omnes alios numero longe superent. Unde ipsius hæc erat supplex oratio: *Domine, custodi tuum donum in me, quia ego ejus sum latro, dum tibi ejus gloriam suffuror, eamque mihi adscribo.* Ita S. Bonavent. in ejus Vita. Sic Deus Josephum e carcere evexit ad principatum Ægypti; Gedeonem ex area evocavit ad ducatum Israelis, Davidem ab ovibus, Saulem ab asinis elevavit ad regnum. Sic a piscatione et retibus S. Petrum; Jacobum, Joannem, etc. vocavit ad Apostolatum. Plura exempla eorum qui ab imo ad summum imperii culmen provecti sunt, recensui Gen. 38. in fine capitis. Qui ergo doctrinæ, concionum, laborum suorum exilia videt principia, paucos auditores, tenuem fructum, ne cadat animo. Nam

Debile principium melior fortuna sequetur.

Imo ex hoc conjiciat magnam quandoque se collecturum messem, si in opere constet et perseveret. Hic enim est mos Dei, ut per humilia nos ducat ad excelsa. Id quisque in se experitur. Narrant Annales Hispaniæ, et ex iis Ambrosius, Morales lib. 9. cap. 7. et noster Ribadeneira in Vita S. Jacobi, eum in Hispania novem tantum incolas convertisse ad Christum: qua de causa cum doleret, seque orationi daret Cæsaraugustæ, apparuit ei B. Virgo columnæ insistens (quæ adhuc vivebat, sed in Oriente) choro Angelorum suavissime canentium stipata, consolans eum dicensque: *Hoc in loco ædificabis Ecclesiam, eamque meo nomine insignies; quia hæc Hispaniæ pars mihi erit devotissima, et ex hoc nunc eam in meam protectionem recipio.* Paruit Apostolus, et ædificavit sacellum quod etiamnum S. Mariæ in columna nuncupatur: atque exinde per novem hosce ejus discipulos secuta est totius Hispaniæ conversio, illeque religionis flos, decor et robur, ut jure reges Hispaniæ Catholici cognominentur.

Denique hac de causa Deus eximios viros quos ad magna destinabat, corpore parvos formavit, ut ea parvitate eos semper humilitatis admoneret: *S. Chrysost. fuit corporis specie et statura parva, caput grande humeri sustentabant, tenuissimus ipse ac macie summa confectus, pallidissima facie, cavis luminibus atque introrsum recedentibus: cæteris corporis et oris lineamentis mœstum quid præferebat, cum extenuata, sed lata et magna esset fronte, rugis undique sulcata, magnis auribus, mento pusillo. Vixit annos 63. in Episcopatu sex.* Ita ex Menæis Græcorum noster Raderus in Viridario Sanctorum die 30 Januarii. Ibidem ex iisdem de S. Nazianzeno sic scribit: *Gregorius ille Theologus statura mediocri erat, grataque magis brevitate, subpallidus, naso simo, rectis superciliis, vultu placido et modesto, oculorum altero, dextro, inquam, tristiori, quem et cicatrix in hirquo contrahebat, decenti capitis calvitie. De quo hoc jure dici potest: Si statua figura humana efformanda esset ex omnibus ac singulis virtutibus conflata, talem in hoc eximio Gregorio effulsisse, qui vitæ splendore laudatissimum quemque superaret. Vixit ultro annum octogesimum, in Episcopatu duodenos.* S. Paulus uti nomine, ita re fuit, parvus: *Tricubitalis est,* inquit S. Chrysost. *et cœlos transcendit.* S. Hieronymum parvo fuisse corpore scribit noster Ribadeneira in ejus Vita: atque hinc forte illi tanta mentis acredo. S. Constantius Mansionarius ex parvitate corporis documentum sumpsit humilitatis, et virtutis adeo illustris, ut et miracula patraret atque aqua quasi oleo ardentem in Ecclesia lucernam aleret, uti narrat S. Gregor. lib. 1. Dialog. cap. 5. S. Antoninus Archiepisc. Florent. adeo pusillus fuit, ut cum ei nomen esset Antonius, diminutive vocatum sit Antoninus; is tamen monstrum fuit memoriæ æque ac doctrinæ et sanctitatis. Cum enim tredecim tantum esset annorum, totum Jus Canonicum memoriter calluit. S. Cæcilia et S. Agnes parvæ exstiterunt, ut ex reliquiis et ossibus earum parvis nuper repertis, liquido se cognovisse mihi asseruerunt viri graves, iique testes oculati. At quantus in iis fuit animus, quanta virtus!

Symbolice, S. Hieron. quem sequuntur Remig. Haymo et Dionys. sic exponit: *Quis,* inquit, *idem est quod rarus.* q. d. *Rarus est qui dies parvos hujus sæculi despiciat, et regiam potestatem putat esse nihili. Quando viderimus potentes sæculi fulgere auro, purpura gemmisque rutilare, circumdari exercitu, dicamus in nobis: Quis, putas, despicit dies parvos? Qui ergo despexerint dies parvos, ex eo quod despiciunt regale fastigium, lætabuntur et videbunt auxilium Salvatoris, qui de Zorobabel stirpe promittitur, et propter fortitudinem lapis appellatur. Hoc autem refert ad regiam potestatem ut commaneat Zorobabel, et Jesum, et populum Dei, nequaquam adversarios timere prohibentes, sed audire Dominum cohortantem,* q. d. Ne timeas, o Zorobabel, Samaritas, Sanaballat, ipsosque monarchas Persarum, qui fabricam templi prohibere

possunt, vel etiam volunt. Nam omnes parvi sunt et infirmi, ac parvo tempore regnant, si cum Deo omnipotente et æterno comparentur. Sic ait Psaltes Psalm. 48. 17. *Ne timueris cum dives factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus: quoniam cum interierit non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus.* Et Ps. 36. 35. *Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani. Et transivi, et ecce non erat: quæsivi eum, et non est inventus locus ejus.* Et Job 23. 24. *Elevati sunt ad modicum, et non subsistent*, etc. *et sicut summitates spicarum conterentur.*

Et lætabuntur,] q. d. Nolite, o Judæi, despicere dies parvos, quibus parva jaciuntur templi fundamenta: mox enim lætabimini, cum videbitis lapidem stanneum in manu Zorobabel, quo ad perpendiculum iis inædificabit parietes, eaque in magnam fabricam extendet, cui tandem culmen imponet. Ita Chald. et alii.

Lapidem stanneum.] Chald. *Lapidem perpendiculi;* solet enim lapis e stanno, vel plumbo, ob pondus et gravitatem alligari perpendiculo, ut ejus funiculum recte distendat ad mensurandas areas ædificii, ut uterque ejus paries utrimque æque distet a centro terræ, ne si unus magis ad illud inclinet, eo ruat, alterumque secum in ruinam trahat, uti dixi c. 1. 16. Sensus ergo est, q. d. Magna erit lætitia, cum Zorobabel ad perpendiculum ædificabit et consummabit templum, juxta illud quod dixit c. 1 16. *Et perpendiculum extendetur super Jerusalem.* Hoc autem propediem fiet, quia perpendiculum in manu habet Zorobabel, quasi jam parans progredi in fabrica, eamque dimetiri, ut juxta dimensum illico parietes erigat. Pro *stanneum*, hebr. est בדיל *bedil*, id est, separationis, per quem Arias accipit lapidem separatum et eximium, qui poni solet in culmine. Verum Sept. Chald. Noster. Vatabl. Pagnin. et alii vertunt: *Lapidem stanneum*, vel *lapidem perpendiculi:* stannum enim dicitur hebr. *bedil*, eo quod in fornace vi ignis separetur, et primo fluat de argento, uti mox dicam ex Plinio.

Alleg. lapis stanneus est Christus, inquit S. Hieron. qui est in manu, id est potestate, Zorobabel, quia ejus filius et ex eo prognatus, idque primo: *Eo quod sit murus*, inquit S. Hier. *et fortitudo roburque credentium. Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura æs ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crematur: sic omnis Angelorum et hominum fortitudo, si non habuerit auxilium Salvatoris, imbecilla probatur et fragilis.* Secundo: *Lapis iste* הבדיל *habbedil scribitur, id est stanneus, id est separans et secernens* (radix enim בדל *badal* significat separare et secernere) *ut quomodo stannum mixta et adulterata inter se per ignem metalla dissociat; ita Dominus verus probator et χωνευτής, ab auro et argento bonorum operum æs vitiorum plumbumque secernat, ut purum aurum remaneat et argentum. Aliis verbis ἀποχωρίζων iste et separator in Evangelio scribitur: Cujus ventilabrum in manu ejus, et ipse purgabit aream, et separabit paleas a tritico*, Lucæ 3. Hucusque S. Hier. Ita separabit Christus justos et electos a reprobis, quasi oves ab hædis in die judicii, Matth. 25. Ita tropol. Deus suis fidelibus in igne tribulationis quasi stannum se admiscet, ne ab igne exurantur, sed tantum purgentur, dicantque cum S. Job c. 23. 10. *Probavit me quasi aurum, quod per ignem transit.* Et cum Psalte: *Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium.*

Tertio, Arias et Ribera: Christus, inquiunt, est lapis stanneus, quia rejectus et reprobatus a Judæis, uti stannum secernitur ab argento; sed a Deo factus est in caput anguli. Verum lapis hic stanneus non est fundamentalis, nec pars fabricæ, sed ejus perpendiculum et norma.

Quarto ergo aptius, lapis hic in manu Zorobabelis, id est Christi, est ejus lex, Evangelium et doctrina, quam verbo, et magis vita expressit. Hæc enim est perpendiculum, regula et norma omnis virtutis et perfectionis; unde juxta eam fabricam sanctitatis in anima exædificare debemus, et quo magis ad eam accedimus, eo fabrica erit perfectior; quantum vero ab ea recedimus, tantum a sanctitate elongamur.

Quinto, tres stanni analogias affert Nicetas in orat. 44. Nazianzeni. Prima est: *Dicunt*, inquit, *stannum ex ære et plumbo commixtum ac temperatum esse: qua de causa nec duritiei omnino est expers, nec rursus mollitiem omnem respuit. Simili modo Emmanuel ex firmissima et infrangibili divinitate, atque ex molli, et ut ita dicam, affectibus obnoxia humanitate compositus est.* Secunda: *Stannum sive plumbum ad purgationem alterius materiæ, quæ igne indiget, necessario assumitur, ac præsertim ab iis qui ex argento opus aliquod efficiunt. Stanno itaque sive plumbo assimilatur Christus, utpote sordes spiritales colliquefaciens ac purgans.* Hoc de plumbo verum esse, non de stanno, plures præstantes aurifices Romæ a me hac de re consulti asseverarunt; plumbo enim expurgari aurum et argentum, non stanno, imo, si quid adsit stanni, perdifficilem esse expurgationem. Tertia: *Stannum res inter se distractas connectit, utpote quod glutinandi vim habet. Tale autem quiddam in nobis Christus præstitit: siquidem illud verbum est, quod in unum hominem duos populos creat*, et quasi conflat. Duas hasce priores analogias pene ad verbum habet hic Cyrillus, ex quo eas sumpsit Nicetas. Addit Cyrillus: Adamantem, inquit, quem nulla materia potest vincere, frangit plumbum; sic Christus summe potens et bonus satanam tamquam adamantem frangit, de quo scriptum est: *Cujus cor πέπηγε instar lapidis.* Ita ipse. Verum aurifices et conflatores constanter negant plumbo frangi adamantem. Ubi adverte Cyrillum et Nicetam stannum et plumbum pro ejusdem naturæ et conditionis metallo sumere; stannum enim videtur esse plumbum nobilius, plumbum vero videtur esse stannum deterius: unde etiamnum qui vendunt lances stanneas, subinde eas plumbo adulterant, et plumbeas vendunt pro stanneis. Porro ex hisce stanni conditionibus discant Zorobabeles, id est principes, judices, syndici et visitatores, quales esse debeant. Quibus adde quod scribit Plin. l. 34 c. 17. *Stannum*, ait, *illitum æneis vasis saporem gratiorem facit, et compescit æruginis virus, mirumque pondus non auget;* atque hasce ob causas pleræque gentes prandent et cœnant in lancibus et vasis stanneis Ita princeps suis sit stanneus, id est sapidus et gratus, ut virus scelerum amoveat, et onera tributorum non augeat, nec fiscum ex damnatorum opibus locupletare satagat.

Symbolice, Q. Julius Hilarion in Chronologia, quæ

exstat tom. 3. Biblioth. SS. Patrum, docet globum illum, qui in manu Imperatorum piogitur cum cruce eidem infixa, quo significatur orbis dominium, adumbratum fuisse hoc *stanneo lapide, quem Zorobabel dux populi Israel manu circumferebat*, hoc est, inquit Hilarion, *populum*, quasi globus hic populum orbis conglobatum sub uno Imperatore repræsentet. Verum hic lapis stanneus non tam fuit globus, quam perpendiculum, uti jam dixi.

Anagog. Rupert. Lapis stanneus, inquit, est humanitas Christi, quæ ante passionem a Judæis instar stanni despecto fuit et abjecta, sed post eam per resurrectionem facta est argentea, imo aurea, hoc est, augusta et gloriosa. Huic significationi favet quod scribit Plinius l. 34. c. 16. sæpe ex eadem vena prodire, primo stannum, deinde argentum, tertio plumbum: *Ejus*, inquit, *qui primus fluit in fornacibus liquor, stannum oppellatur: qui secundus, argentum: quod remansit in fornacibus, galena, quæ portio est tertio oddito venæ. Hæc rursum conflata dat nigrum plumbum, deductis partibus duabus.*

10. SEPTEM ISTI OCULI.] Quæres: Quinam et ubi sunt hi oculi? Ribera et alii nonnulli censent eos fuisse in lapide stanneo, de quo immediate præcessit. Similiter enim c. 3. 9. Propheta vidit oculos in lapide coram Jesu, uti hic eos vidit in lapide, quem manu tenebat Zorobabel. Unde quis suspicari posset lapidem stanneum non fuisse plumbetum, vel stanneum perpendiculi ad dimetiendam fabricam: nec enim in eo utpote exiguo collocari poterant septem oculi, sed fuisse lapidem illustrem et fulgidum, cui insculperetur titulus, auctor, annus, dies et mensis consummatæ fabricæ (uti in nonnullis palatiis laminis plumbeis vel stanneis ea et similia incisa videmus) ideoque hebr. vocari בדיל *bedil*, id est, separatum a reliquis, quasi eximium, uti censuit Arias. Aut certe dicere quis possit, oculos hos fuisse in lapide non stanneo, sed primario, de quo v. 7. quia ipsi discurrunt undique, ut curent Ecclesiam in hoc lapide solidari et crescere. Attamen verius videtur hos oculos fuisse in candelabro nimirum fuisse septem calamorum candelabri orificia, in culmine eorum exstantia, quæ oculorum speciem habebant, quæque par septem lucernas lucentes sibi insistentes et velut inoculatas, quasi oculi videre, resque vicinas illuminare et visibiles facere videbantur. Probatur id primo, quia visio tota hujus capitis est de candelabro, ejusque partibus; ergo oculi hi sunt candelabri, non lapidis, præsertim quia lapidem nullum hic vidit Zacharias, sed tantum promitti eum audivit, quod nimirum futurus esset in manu Zorobabel, quando ipse fabricam templi erat instauraturus.

Secundo, quia lucernas et infusoria, imo et candelabrum hactenus non explicavit Angelus. Hic ergo ea explicat, dicens ea esse septem oculos, *qui discurrant per universam terram*; ac consequenter hoc ipso simul explicat ipsum candelabrum, nimirum ipsum repræsentare Deum et Christum, puta providentiam divinam omnia circumlustrantem, dirigentem et gubernantem, quæ provisura erat et curatura fabricam templi, per septem hasce lucernas lucidas ut oculos, id est, Angelos. Unde Syrus et Arabicus vertunt: *Isti sunt septem oculi Domini, qui intuentur universam terram.*

Tertio, quia Zacharias quasi jam intelligens mysterium candelabri et lucernarum, subjungit petitque de olivis, quæ solæ in eo explicandæ supererant, dicens: *Quid sunt duæ olivæ ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus?* q. d. Jam ex te audivi quid significent lucernæ, et consequenter ipsum candelabrum: restat ut explices quid portendant binæ olivæ, utrimque ad candelabrum positæ.

Quarto, quia in hisce verbis, *septem isti oculi, etc.* incipit nova periodus: ergo isti oculi non sunt lapidis, de quo multo ante actum est v. 7. sed candelabri, cujus ideo tota c. describitur. Unde pronomen *isti* videtur demonstrare oculos, qui erant in infusoriis, puta in summis orificiis calamorum et lucernis. Hos enim, non alios, videbat, et demonstrare poterat Zacharias.

Quinto, quia huc alludens S. Joannes, vidit septem Angelos primarios repræsentari, primo per septem lampades, Apoc. 4. 5. *Septem lampades*, inquit, *ardentes ante thronum, qui sunt septem spiritus Dei*; deinde per septem Agni oculos, *qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram*, Ap. 5. 6. Utrumque enim hoc symbolum videtur S. Joannes accepisse a Zacharia hoc loco, et cap. 3. 9. Nec cuim alius Propheta horum meminit. Rursum Apoc. 1. 16. dicitur quod Christus *in dextera sua habebat stellas septem*, quas explicans v. 20. *Septem stellæ*, ait, *Angeli sunt septem Ecclesiarum*. Sicut ergo Angeli ibidem stellis, ita hic lucernis, quasi oculis comparantur: stellæ enim sunt quasi lucernæ et oculi cœli.

Quæres secundo: Quid hi septem oculi, id est, lucernæ, significent? Resp. significant septem Angelos primarios, qui sunt administri et executores divinæ providentiæ, cujus symbolum est candelabrum, quod circumstant et jugiter intuentur. Hinc vocantur oculi utpote pervigiles, ut dixi c. 3. 9. et lucernæ, sive lampadas; tum quia lumen, id est scientiam suam; vigilantiam et perspicaciam a lampade, id est, a Deo et Christo hauriunt: tum quia Ecclesiam et fideles lumine divinæ cognitionis illuminant, et amore cœlesti inflammant: hac de causa *discurrunt in universam terram*, hi septem oculi, id est, hi septem Angeli per septem oculos significati. Vide dicta Apoc. 4. 5. *Oculus enim justitiæ est servator, et custos corporis*, ait Diodorus l. 3. hist. Unde leo qui est rex animalium oculis semper excubat. Unde cum dormit, eos non claudit, sed apertos tenet. Hinc S. Epiph in Physiol. agens de catulo leonis: *Cum dormit*, inquit, *vigilant ejus oculi, ita ut venatorem a septem stadiis præsentiat.* Ex significatione horum septem oculorum, id est, lucernarum, discimus quid significet ipsum candelabrum, nimirum Deum, Deique omniscientiam et providentiam. Ab ea enim sola lumen suum hauriunt septem lucernæ, id est Angeli. Cum ergo ex Zacharia constet lucernas esse Angelos, consequenter constat lampadem esse Deum, Deique providentiam: illius enim administri sunt Angeli, qui proinde ab eo missi discurrunt in universam terram, ut ait Zacharias. Quocirca S. Bern. in Lament. B. Virginis Mariæ loquens de Deo Deique Filio: *O*, inquit, *immarcescibilis decor Dei excelsi, et purissima claritas lucis æternæ; vita omnem vitam vivificans; lux omne lumen illuminans, et conservans in æterno splendore. Mille milleno lumina fulgurantia ante thronum divinitatis tuæ a primo diluculo.* Quia enim *Deus noster*

ignis consumens est, uti ex Mose ait Apost. Hebr. 12. 29. ipse enim est ignea et ardentissima charitas, de qua Cant. 8. 6. *Fortis est sicut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio: lampades ejus lampades ignis atque flammarum*; hinc jure ei præferuntur lampades, ignis, fulgura et stellæ, quæ Angelorum Deo astantium et ministrantium sunt symbola, juxta illud Psal. 103. 4. et Hebr. 1. 7. *Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.* Hæc enim omnis ignis increati et immensi, puta divinitatis, sunt scintillæ et indices. Quocirca Sacrosanctæ Eucharistiæ, quasi Deo, faces et tædæ præferuntur, atque ante hierothecas ejus jugiter ardent lampades. Damnavit et risit olim Vigilantius hæresiarcha lampades per diem in Ecclesia accendi solitas; in quem jure S. Hier. lib. contra Vigilant. *Tu*, inquit, *vigilans dormis, et dormiens scribis, et proponis mihi librum apocryphum, qui sub nomine Esdræ a similibus tui legitur, ubi scriptum est, quod post mortem nullus pro aliis audeat deprecari: quem ego librum numquam legi. Quid enim necesse est in manus sumere quod Ecclesia* non *recipit?* Hinc sursum de stellis (quos ignes animatos esse animas intelligentiarum, sive Angelorum olim censuerunt Philosophi) quasi Deo summo prælucentibus, ita canit Poeta:

> Vos æterni ignes, et non violabile numen
> Testor.

Et de fulguribus quasi Dei prænuntiis ita scribit Job 38. 36. *Numquid mittes fulgura et ibunt, et revertentia dicent tibi: Adsumus?* Denique de quatuor Cherubinis stipatoribus currus divini ait Ezechiel, c. 1. 14. *Ibant et revertebantur in similitudinem fulguris coruscantis.* Hac de causa olim regibus, qui sunt dii quidam terrestres, præsertim apud Persas, Æthiopes, Chaldæos et Assyrios, lampades, vel faces prælucebant, ut ostendi Jeremiæ 1. 13. Sic de Julio Cæsare Sueton. in ejus Vita, cap. 37. ait: *Ascenditque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnos gestantibus.* Et Herodianus l. 1. de Martia: *Præter ignem*, ait, *omnes honores velut Augustæ ei tribuerentur.* Et de Heliogabalo: *Discurrente etiam cum facibus utrinque populo.* Et de Gordiano: *Ignis de more præferebatur.* Et de Constantino Magno, Romæ Christi fidem et legem publico edicto sanciente, ex Actis S. Silvestri sic scribit Baron. anno Christi 324. *Revertente Augusto ad palatium tota civitas cereis lampadibusque repleta, coronata*, (vel, ut alii legunt, *comitata*) *est*. Sic et cæteris Imperatoribus Romanis et Constantinopolitanis olim prælatus est ignis. Quin et Patriarchas præibat lampadarius, qui in liturgiis et processionibus lampadem ante ipsos Ecclesiæ principes gestabat. Notat Balsamon prælatas Imperatori faces corona aurata gemina fuisse insignitas; cum Imperatricis et Patriarchæ lampades una tantum essent redimitæ. Hic ritus demonstrabat reges fulgore dignitatis, sapientiæ et providentiæ conspicuos esse, eosque instar ignis omnia permeare, et vitalem spiritum suis popularibus impartiri. Ita Nicol. Causinus lib. 1. Paral. histor cap. 21. Ignis enim est sapientia, in quo est splendor et calor: hoc accendit, illo illuminat. Providentiæ ergo symbolum est lampas et flamma. Unde Poeta:

> Ne forte in tenebris offendas, sit tibi summi
> Flamma iter ostendens, provida cura Dei.

Hinc et vigilantia in emblematibus pingitur quasi matrona, dextra tenens librum, sinistra virgam cum lucerna accensa: astat ei grus, altero pede elevato sustinens lapidem

11. Et respondi,] q. d. Dictis Angeli, quibus candelabrum ejusque oculos, id est lucernas, explicavit versibus præcedentibus, subjeci aliam, non responsionem (nihil enim ex me quæsivit Angelus) sed interrogationem, quid sibi vellent duæ olivæ utrimque candelabrum stipantes; hoc enim solum ex candelabro exponendum restabat. Sic respondere sæpe alibi sumitur pro incipere loqui, et incboare sermonem, ut Matth. 11. 25. *In illo tempore respondens Jesus dixit: Confiteor, tibi Pater Domine cæli et terræ.* Porro *duæ olivæ* sunt *duæ spicæ olivarum*, de quibus vers. 12.

12. Et respondi, (id est, interrogavi) secundo] Cum Angelus taceret, et tardaret respondere ad quæstionem Zachariæ, interrogantis: *Quid sunt duæ olivæ istæ ad dexteram candelabri, et ad sinistram ejus?* Idque ad hoc, ut in ipso acueret desiderium interrogandi, et cognoscendi hæc symbola, Zacharias ea pernoscendi ex Angeli silentio avidior effectus, interrogationem iterat, sed aliis verbis, aliaque periphrasi, quæ plenius rem interrogatam circumscribit et exprimit: *Quid*, inquit, *sunt duæ spicæ olivarum, quæ sunt juxta duo rostra aurea?* Quæ scilicet sunt ad dextram candelabri et ad sinistram ejus, uti in priore interrogatione dixit.

Duæ spicæ olivarum.] *Spicas* vocat arbores, vel, ut Septuag. Syrus et Arabicus, ramos, qui pleni erant olivis, sicut spicæ plenæ sunt granis: olivæ enim parvæ, quales habemus Romæ, sunt instar granorum; unde oleæ præsertim nascentes et graciles, videntur esse instar spicarum. Est catachresis, vel metaphora, inquit S. Hieron. *quod in morem spicarum rectæ sint arbores; et quasi spicæ aristis, sic istæ vallo quodam ramorum atque foliorum tectæ sunt, et in sublime surgentes.* Sic et Vatabl. baccas olivarum, inquit, comparat, granis, et ramum culmo. Hinc patet has olivas non fuisse sculptas in candelabro, ut aliqui censent, sed fuisse arbores, vel ramos olivis plenos, consistentes juxta candelabrum. Significant enim Jesum et Zorobabel, qui pariter assistunt dominatori terræ, ut ejus jussa circa templi fabricam exsequantur, uti explicat Angelus.

Quæ sunt juxta duo rostra.] Ita et Syrus, et Arabicus Quæres: Quænam hæc rostra? Primo, Ribera censet duo rostra fuisse duos uncos, ex quibus suspenderentur infusoria, id est, vasa quibus oleum infunderetur in lucernas, et significare duas naturas Christi, divinam et humanam, quæ virtute sua sustinent septem infusoria gratiæ, id est septem Sacramenta, quibus omne suum oleum, id est, omnem justificandi vim et vigorem, tribuunt. Verum hoc mysticum est, non litterale. Adde infusoria hæc non fuisse infundibula a candelabro separata, sed fuisse ipsos septem calamos candelabri concavos quibus insistebant totidem lucernæ, uti dixi vers. 2.

Secundo, a Castro et alii censent hæc rostra fuisse fistulas aduncas, in quas ex olivis superne imminentibus distillaret oleum, ut per eas influeret in lampadem, et ex ea in lucernas, ad fovendum perenne earum lumen.

Probant id primo, ex textu Hebræo, qui ad verbum sic habet: *Quid sunt duæ spicæ olivarum, quæ sunt in manu duarum fistularum aurearum, evacuantium ex eis* (olivis) *aurum*, id est, oleum flavum ut aurum? Ita R. Abraham R. David, Pagnin. Vatabl. et Arias. Pro *rostra* hebr. est צנתרות *santerot* quod Arias latina voce hebrææ affini vertit *cantharos*: Vatablus, *ampullas*; Chald. *lecythos*: in his enim solet excipi oleum. Sic enim habet Chald. *Quid sunt duæ spicæ olivarum, quæ sunt juxta duos lecythos aureos, ex quibus effunditur oleum in lucernas aureas?* Et Sept. *Quid sunt duo rami olivarum, qui in manibus duarum narium aurearum, quæ infundunt et retrahunt suffosoria aurea?* Secundo, quia hebr. מריקים *merikim*, id est evacuantes aurum, id est oleum, cum sit masculinum, referendum est ad שבלי *scibbale*, id est spicas, non ad fœmininum *santerot*, id est rostra. Ex spicis ergo olivarum defluebat oleum in rostra, et ex iis evacuabatur in lampadem. Verum obstat primo quod oleum ex olivis non distillat, nisi illæ tundantur, vel premantur in prælo: deinde oleum contusum vel pressum solet ex prælo in vasa transferri, ut in eis subsidente amurca purificetur, et sic tandem purificatum per infundibula in lampades infunditur. Hic autem nec præli, nec vasorum aliorum ulla fit mentio. Secundo, lampas hæc ex se plena erat oleo: non ergo accipiebat oleum ex olivis. Repræsentat enim Deum, qui ex se omni scientia et gratia est plenus, quam non haurit ab Angelis et hominibus, sed ipse omnibus eamdem impertit.

Dico ergo hæc duo rostra fuisse duas summitates duorum calamorum candelabri, quibus duæ insistebant lucernæ, quarum una erat ad dexteram, altera ad sinistram candelabri. Unde Marinus et alii, hebr. *santerot*, id est *rostra*, vertunt *canales*, vel *fistulas*, uti sunt calami. Hi calami vocantur *rostra*, quia erant adunci uti sunt rostra avium. Sept. vertunt μυξωτῆρες, id est, nares: quia erant instar naris sublimatorii sursum elatæ. Pyramis enim sublimatoria in qua distillatur aqua, v. g. rosacea, oleum, vinum, etc. quæ vulgo *lambico*, vel *capello* vocatur, suam habet narem, id est canaliculum aduncum, per quam aqua distillata defluit in vas subjectum. Id ita esse patet ex eo quod Zacharias hic idem dicit, quod paulo ante, sed aliis verbis, et alia periphrasi: loquitur enim de iisdem olivis duabus. Per duo ergo rostra significat duo latera, sive dextram et sinistram candelabri, uti paulo ante dixi: ibi enim consistebant hæc rostra et calami. Ex septem ergo calamis et rostris, duo tantum nominat sita ad dextram et sinistram candelabri, ut utramque per ea indicet, et per hoc significat situm duarum spicarum, sive olearum, nimirum earum unam fuisse positam a dextris candelabri, juxta calamum ejus dextrum, alteram a sinistris, juxta calamum ejus sinistrum. Porro hebr. est, *quæ sunt* ביד *beiad*, id est *in manu*, hoc est ad manum, puta ad latus, *duorum rostrorum*. Quocirca clare et fideliter tam Chald. quam Noster vertunt: *Quæ sunt juxta duo rostra*. Non ergo hæ olivæ fuerunt insertæ rostris, ut in ea distillarent oleum, uti auctores secundæ expositionis imaginantur; sed fuerunt juxta rostra, ita ut ad altitudinem rostrorum assurgerent. Sequitur:

IN QUIBUS (rostris) SUNT SUFFOSORIA EX AURO] *Suffusoria*, sive infusoria, ut vocavit vers. 2. erant fistulæ vel canales calamorum, per quas oleum ex lampade influebat in lucernas, quæ erant in rostris. Quocirca infusoria hæc, sive fistulæ erant in rostris, quia rostris erant contiguæ, vel potius continuæ, opere tamen fabrili in tornum ita elaboratæ, ut eis insertæ viderentur, uti in candelabris tornatis videmus ramum unum alteri ita connecti, ut ei insertus videatur; esto revera sæpe non sit insertus, sed malleatione deductus et continuus. Hebr. est, מריקים מעליהם זהב *merikim mealehem zahab*, id est, *evacuatoria ex eis* (rostris supple) prodibant *ex auro*. Unde Arabicus Alexand. vertit: *Progrediebantur extra velamen auri*. *Evacuatoria* vocat infusoria jam dicta, puta fistulas calamorum concavas, quæ evacuabant, et sugebant oleum ex lampade, illudque in rostra et lucernas iis insistentes transfundebant. Vox enim *merikim* accipi potest substantive, ut significet evacuatoria, puta infundibula, sive canales jam dictos. Recentiores vero *merikim* accipiunt adjective, vertuntque: *Evacuantes ex super se aurum*; Syrus, *fundentes aurum*, id est, oleum flavescens et aurescens; verum tunc *merikim* refertur non ad *scibbale*, id est spicas olivarum, quasi illæ distillarint oleum, quod ex eis hauserint, et evacuaverint rostra, uti ipsi volunt, sed ad *santerot*, id est rostra, quæ *ex supra se*, id est, ex lampade altiore sugebant, et evacuabant oleum dandum lucernis, uti jam dixi: licet enim *santerot* sit fœmininum, *merikim* vero masculinum, tamen cum eo cohæret; quia Hebræis crebra est enallage generis, æque ac numeri, ut substantivo fœminino attribuant adjectivum masculinum et vice versa, uti hic *santerot* fœmininum connectunt cum masculino שני *scene*, id est, duo: dicendum enim erat שתי *scette* fœminine.

13. NUMQUID NESCIS?] Exigit Angelus a Zacharia humilem confessionem ignorantiæ, ut ea mereatur et disponat se ad excipiendam Dei revelationem, et mysterii interpretationem. Humilitas enim, humilisque confessio et inde rogatio est congrua via ad scientiam, præsertim divinam.

14. ISTI SUNT DUO FILII OLEI] Addunt aliqui *splendoris*, id est splendidi, sed τὸ *splendoris* delent Biblia Romana. Jam *filii olei*, id est uncti oleo, sive Christi Domini, significat Jesum filium Josedec, qui unctus, id est, consecratus, erat pontifex; et Zorobabel, qui unctus, id est constitutus, erat princeps populi, q. d. Istæ duæ arbores, vel rami pleni olivis ad exprimendum oleum, significant duos summos magistratus: puta principem et pontificem, hi enim solent ungi oleo sancto (etsi forte de facto hi duo non fuerint uncti, utpote creati in Babylone et exilio) nimirum Jesum et Zorobabel, qui quasi ministri assistunt Deo dominatori universæ terræ, quem repræsentat hoc candelabrum, ut ejus decreta exsequantur, eique candelabrum antitypum, id est templum, ædificent, ac populum in rebus tam divinis, quam politicis gubernent, juxta illud Psal. 127. 3. *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ*. Pari enim modo hic Jesus et Zorobabel quasi novellæ olivæ assistunt Deo, quasi parenti suo repræsentato per candelabrum: tum ut eum honorent, eique ministrent: tum ut vicissim ab eo illuminentur et dirigantur: quo significatur quod Deus et Christus peculiari providentia regant duos hos magistratus, puta pontifices et reges sive principes,

Ita Hebræi, Theod. Lyran. Vatabl. Clarius, Marianus et alii. Unde Chald. vertit: *Isti sunt duo filii principum*, ideoque principes. Jesus enim erat filius Josedec summi pontificis: Zorobabel erat filius Salathiel, filii Jechoniæ regis Juda. Secundo, Aquila et Theodotion vertunt: *Isti sunt duo filii splendoris*, vel *claritatis*, id est, splendidi, clari et illustres tum genere, tum principatu, tum moribus et gestis. Sic etiam potest accipi versio nostra. Nam filius olei accipi potest lux, quæ ex oleo, quasi filius nascitur, lactatur et nutritur. Filii ergo olei, idem est quod lucidi, splendidi, celebres.

Tertio, Sept. Syrus et Arabicus Antioch. vertunt: *Isti sunt duo filii pinguedinis*. In oleo enim est primo, nitor; secundo, lucis et ignis fomentum; tertio, pinguedo, q. d. Isti duo pingues et fertiles futuri sunt, ac multum fructum allaturi tum Ecclesiæ, tum reip. præsertim per fabricam templi, qua et Ecclesiæ religionem, et reipubl. majestatem, æque ac justum pium que regimen, tam sacrum, quam civile et politicum conciliabunt. Alludit Zacharias ad duos Cherubinos, quos ex ligno olivarum, quasi filios oleæ et olei fabricavit Salomon 3. Reg. 6. 31. Sicut enim illi propitiatorium et arcam, ita Jesus et Zorobabel, id est, pontifex et princeps, Ecclesiam et Rempub. sustentant. Unde Arab. Alex. vertit: *Isti sunt filii misericordiæ*; hæc enim est virtus principum, ejusque symbolum est oleum. Huc alludit Eccles. c. 44. 10. *Illi viri misericordiæ sunt, quorum pietates non defuerunt.*

Moraliter, discant hic reges et principes se, æque ac pontifices, tamquam ministros assistere Deo dominaturi terræ, ut ejus templum, cultum, justitiam omnemque virtutem in populo instaurent et promoveant. Quocirca Constantinus Magnus dictitare solebat, *Reges extra fores Ecclesiæ, Episcopos esse*. Eniti enim debent ut subditi pie Deum colant, quasi eorum Episcopi essent. Pontifices enim et reges sunt quasi duo Cherubini, pleni oleo, qui assistunt Deo super arcam Ecclesiæ residenti, ut ejus gloriam propagent. Sint ergo assistentes Dei, quasi filii olei. Oleum pascit, lucet, lenit, cibus est, lux et medicina. Hæc tria præstent subditis, ac præsertim viscera misericordiæ, quam repræsentat oleum. Rursum oliva innuit quod principis sit per clementiam, mansuetudinem et pacem, cujus symbolum est oliva, procurare rerum copiam; hanc enim gignit pax; cum bellum res opesque consumat, juxta illud Psalmi 121. 7. *Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis*. Quocirca in nummis Augusti Cæsaris, pax pingitur quasi matrona sinistra tenens cornucopiam, plenam fructibus, floribus et frondibus, cum ramo olivæ; dextra vero facem, qua accendit et comburit montem armorum. Eadem apud Pausaniam pingitur quasi virgo pulchra, in capite gestans coronam ex olivis, dextra gestans imaginem Pluti (qui erat apud Gentiles divitiarum præsea et Deus) sinistra fasciculum spicarum granis frumenti refertarum. Simile est in nummis Trajani; pingitur enim pax quasi virgo, dextra tenens ramum olivæ, sinistra cornu divitiarum.

Alleg. *duo filii olei* assistentes candelabro, id est, Christo et Ecclesiæ, sunt Moses et Elias, qui Christo, quasi testes astiterunt in transfiguratione, inquit Remigius; sic et Tert. lib. 4. contra Marc. c. 22 censet hasce duas oleas esse Mosen et Eliam, in quorum medio transfiguratus est Christus in monte Thabor. *In medio*, inquit, *duorum animalium cognosceris, Mosi et Eliæ. De quibus et Zacharias vidit in figura duorum oleorum et duorum ramulorum oleæ. Nam hi sunt, de quibus dictum est: Illi duo filii opimitatis assistunt Domino universæ terræ*. Potius hi duo sunt S. Petrus et Paulus, quorum ille Judæorum, hic Gentium fuit Apostolus, qui utrisque splendore doctrinæ et vitæ ita præluxerunt, ut eos Christo subjugarint. Rursum in fine mundi, duo filii olei Christo erunt Elias et Henoch: *Quorum alter in præputio, alter in circumcisione placuit Deo, et cum corpore raptus est in cœlum*, ait S. Hier. Quod enim fecit Jesus et Zorobabel in populo ex Babylone in Jerusalem et templum revocando, idipsum facient Elias et Henoch in ultima sæculi ruina, ut tam Judæos quam Gentes ab Antichristo revocent ad Christum, itaque Ecclesiæ militantis fabricam et electorum numerum perficiant et consumment. Id ita esse patet Ap. 11. 4. ubi de Elia et Henoch ait Joannes: *Hi sunt duæ olivæ, et duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*. Ubi plane ad hunc Zachariæ locum alludit in sensu, non litterali, ut aliqui cum Ribera et Emmanuele volunt, sed allegorico. Vide ibi dicta: ubi pariter tropologice ostendi oleum et olivam esse symbolum sanctorum, ob quinque analogias. Nervose poeta triplici insignis viri ducisque virtutem triplici corona expressit:

> E lauro, quercu atque olea duce digna corona,
> Prudentem, fortem, pacificumque decet

Laurus enim Apollini dicata notat prudentiam; quercus Jovi, fortitudinem et constantiam animi; olea Palladi, pacis studium.

Symbolice: *Duas olivas*, inquit S. Hier. *quidam e nostris Filium interpretantur et Spiritum Sanctum, et mediam lampadem Deum patrem; sed nescio quomodo absque blasphemia alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris. Ramos quoque sive spicas olivarum incarnationem Salvatoris, et similitudinem columbæ Spiritus Sancti edisserunt, quia totas olivas videre nequeamus, sed partem quamdam, et, ut ita dicam, ramusculos incarnationis Christi, et ostensionis Spiritus Sancti nobis esse monstratos. Alii duo intelligunt testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris legem; eo quod in altero spiritualis sit sensus, in altero corporalis, et quod nec totum Evangelium, nec totam legem explanare possimus; et nunc ex parte cognoscamus, et ex parte prophetemus, et necdum possimus intelligere quod perfectum est. Sunt qui duos ramos olivarum, vel duas spicas, et filios pinguedinis vel splendoris, sacerdotium interpretentur et legem, quæ gaudium præbeant universæ terræ*. Hucusque S. Hier. Denique Ribera per duas olivas accipit duas Christi naturas, divinam scilicet et humanam. Alias duas dignitates Christi, regiam scilicet et sacerdotalem, quibus ipse ministrat oleum gratiæ candelabro, id est, Ecclesiæ, facitque eam pariter regnum sacerdotale et sacerdotium regale, ut in ea sit gens sancta digna Deo; ac proinde dicitur Christus, id est, unctus, oleo gratiæ, tum unionis hypostaticæ, tum charismatum omnium, quæ quasi caput distillat in fideles quoslibet. Verum hæc minus congrue respondent tum ideæ et significationi litterali, tum allegoriæ candelabri et olivarum superius traditæ.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sicut cap. 3. Jesum pontificem, et cap. 4. Zorobabel principem animavit ad fabricam templi; ita hic consolatur et animat populum e Babylone in Jerusalem reversum, ne timeat Chaldæos, Persas, Samaritas, aliosque hostes; eo quod Deus ejus peccata jam expiarit captivitate septuaginta annorum, qua resipiscens et poenitens populus conversus est ad Deum, qui proinde maledictionem ab eo transtulit in domos et sedes sceleratorum. Hinc secundo, v. 5. videt amphoram in qua sedet mulier, puta impietas, talento plumbi obstrui, ac a duabus mulieribus alatis transferri in Babylonem, ut ibi stabiliatur et resideat, nec amplius in Judæam redeat. Impietas hæc notat idololatriam, quam Judæi reliquerunt in Babylone: nam post reditum ex ea numquam amplius coluerunt idola. Significat ergo Deus, se idololatriam deinceps a Judæis ablaturum, ut illa in Babylone quasi religata maneat, ejusque poena et vindicta a Judæis in Babylonios transferatur: quo tacite monet Judæos qui Babylone remanserant, ut ex ea, utpote impia, et mox rursum a Dario Hystaspis vastanda, fugiant; ac proinde nihil esse quod Hierosolymis ulterius timeant, præsertim a Persis aut Chaldæis, quibus nuper ob idololatriam in prædam dati fuerant; sed quasi filios castigatione Dei patris jam emendatos, lætos et alacres ei servire debere, scientes Deum eorum fore protectorem nec permissurum ut quis hostis eos lacessat, vel a fabrica templi impediat. Quid allegorice hæc amphora significet dicam v. 6.

1 Et conversus sum, et levavi oculos meos: et vidi, et ecce volumen volans. 2. Et dixit ad me:
Quid tu vides? Et dixi: Ego video volumen volans: longitudo ejus viginti cubitorum, et
latitudo ejus decem cubitorum. 3. Et dixit ad me: Hæc est maledictio, quæ egreditur su-
per faciem omnis terræ: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur: et omnis jurans, ex
hoc similiter judicabitur. 4. Educam illud, dicit Dominus exercituum: et veniet ad domum furis,
et ad domum jurantis in nomine meo mendaciter: et commorabitur in medio domus ejus, et con-
sumet eam, et ligna ejus et lapides ejus. 5. Et egressus est angelus, qui loquebatur in me, et
dixit ad me: Leva oculos tuos, et vide quid est hoc quod egreditur. 6. Et dixi: Quidnam est? Et
ait: Hæc est amphora egrediens. Et dixit: Hæc est oculus eorum in universa terra. 7. Et ecce
talentum plumbi portabatur, et ecce mulier una sedens in medio amphoræ. 8. Et dixit: Hæc esti
impietas. Et projecit eam in medio amphoræ, et misit massam plumbeam in os ejus. 9. Et levavi
oculos meos, et vidi: et ecce duæ mulieres egredientes, et spiritus in alis earum, et habebant alas
quasi alas milvi: et levaverunt amphoram inter terram et cœlum. 10. Et dixi ad Angelum, qui
loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphoram? 11. Et dixit ad me: Ut ædificetur ei domus in
terra Sennaar, et stabiliatur, et ponatur ibi super basem suam.

1. Et conversus sum,] excitante me Angelo, ut novam visionem ab eo oblatam aspicerem, et exciperem oculis, non corporis, sed phantasiæ et mentis.

Et ecce volumen volans.] Hebr. מגלה *meghilla* significat chartam, membranam, vel librum convolvilem. Ita Syrus et Arabicus Antiochenus, ac Rabbini. Hebræi enim olim non habebant libros distinctos per folia, sed membranam unam oblongam, quam circa cylindrum convolvebant instar mappæ geographicæ, quæ proinde vocatur *meghilla*, id est, volumen ab hac circumvolutione, uti dixi Ezech. 2. 9. In hoc volumine scripta erant omnia furta et perjuria, id est, omnia

peccata sceleratorum, æque ac pœnæ et supplicia eis, pro merito cujusque infligenda, idque cito, instar sententiæ et flagelli volantis. Quocirca eleganter Aquila et Theodotion volumen hoc vocant διφθέραν: diphthera enim est membrana e pelle capræ, qualis fuit pellis Amaltheæ, capræ Jovis. Hujus enim lacte fabulentur Poetæ alitum Jovem, ideoque ejus pelle usi pro libro suo, ac in ea scribere omnia omnium hominum peccata. Unde proverbium: *Antiquiora diphthera loqueris*, hoc est, nimis antiqua et obsoleta. Et: *Sero Jupiter diphtheram inspexit*, dici solitum in eos, qui sero quidem, sed aliquando tamen pro malefactis dant pœnas; Deus enim multa pro tempore dissimulat, sed aliquando improbos punit eo acrius, quo tardius. Porro veteres, nescientes usum papyri et chartæ, pro ea utebantur pellibus caprinis, vel ovinis, in iisque scribebant, uti alibi ostendi.

Secundo, Septuag. et Arabicus Alexandrinus pro מגלה *meghilla*, id est, *volumen*, legentes מגל *maggal*, vertunt *falx volans*. Eos sequuntur S. Cyrill. Theodor. et passim Græci: ac forte eo allusit S Joannes Apocal. 14. 14. ubi vidit in manu Christi falcem acutam, qua scilicet demetat et succidat peccatores: falx enim symbolum est punitionis, stragis et excidii. Verum vera lectio est *meghilla*, id est, volumen, uti legit Noster, Chald. Hebræi et passim Latini. Nam in eo scripta erant hominum peccata, uti sequitur. Unde eo alludens S Joannes Apoc. 10. 12. *Judicati sunt mortui*, inquit, *ex iis quæ scripta erant in libris, secundum opera eorum*. Quia et Daniel c. 7. 18. *Judicium*, inquit, *sedit, et libri aperti sunt*.

Tertio, pro *volumen* Symmachus vertit, κεφάλαιν, id est, *capitalem*, hoc est initium, vel summa et compendium. Unde colligas, quanta fuerit multitudo peccatorum quæ in hoc volumine scripta fuerunt, utpote quorum compendium, vel principium, puta volumen hoc fuerit latum decem cubitos, longum viginti. Aliter Fernandez, Visione 33. sect. 1. Censet enim volumen hoc vocari a Symmacho compendium, quia in eo scripta erat impietas, puta occisio Christi, uti ait Rupertus, quæ fuit omnis impietatis epitome et summa. Verum hoc mysticum est: nam ad litteram in libro hoc scripta erant furta et perjuria illius ævi, ut sequitur. Quocirca minus genuine Burgensis censet, in hoc volumine scriptam fuisse explicationem legis Mosi a Deo ore tenus traditam, quam Rabbini Cabalam nuncupant, quæque ob iis in Talmud conscripta est. Melius Lyran arbitratur in eo scripta fuisse furta et perjuria populi, quibus meruit captivitatem Babylonicam. Verum nec hoc est genuinum. Illa enim scelera jam ante octoginta annos præterierant; hic autem agitur de sceleribus præsentibus, et pœnæ eis irroganda, non irrogata. Ait enim: *Educam illud*, etc. *et veniet ad domum furis*, etc.

Similem librum vidit Ezech. c. 2. 9 in quo, inquit: *Scriptæ erant lamentationes, carmen et væ*; eique parallelum vidit S. Joan. Apoc. 10. 10. quem jussu Angeli devoravit: *Et erat*, inquit, *in ore meo tamquam mel dulce, et cum devorassem eum, amaricatus est venter meus*. Nimirum omnes hi libri significant Dei mentem, voluntatem et decretum, in qua quasi in libro descripsit pœnas cuique peccato et peccatori debitas, v. g. quali et quanta puniendus sit fur, perjurus, etc. Ita S. Hieron Theodor. et Hugo.

Symbolice, S. Gregor. 15. Mor. c. 6. et Rupert. per hoc volumen accipiunt S. Script. quæ conscribit Dei minas, maledictiones et pœnas peccatoribus infligendas, uti patet Levit. cap. 26. Deut. c. 27. 28. 29. et alibi.

Volans.] Ut significet celerem peccatoribus imminere vindictam, quæ hoc libro conscripta est, inquit Rupertus, Albertus, Hugo et Clarius. Audi S. Chrysost. hom. 27. ad pop. ubi increpans jurantes et pejerantes: *Falx*, inquit, *volans velocissimum ultionis incursum significat juramentum sequentem; multorum vero cubitorum longitudo et latitudo vehementiam indicat, et magnitudinem malorum. At ex cælo volare, significat e superno tribunali judicium ferri: falcata vero forma, inevitabilem supplicii sortem. Sicut enim quocumque falx incurrerit, non solum secum arripit, verum et caput amputat, ita et pœna jurantibus ingruens est difficillima, nec prius absistit, quam quod suum est perfecerit.* Secundo, a Castro, Volumen, inquit, volans dicitur, eo quod supplicium semper immineat capiti sceleratorum, semperque in aere pendeat, Dei tantum præstolans annutum, ut sibi peccatores timeant, et caveant flagellum acerrimi vindicis: sicut Jeremias c. 1. 11. vidit virgam vigilantem, seu baculum populo imminentem, quo Deus eum erat percussurus per Chaldæos. Vindicta ergo Dei volat, et involat in peccatores; perinde ac aquilæ, milvi, accipitres volant per aerem quærentes prædam, eaque visa rapacissime et rapidissime in illam involant: perinde ac scintillæ ignis volant in horrea plena stipula, eaque in momento assumunt; perinde ac volant fulmina, fulgetra et sagittæ cœlestes in turres, domos et arbores, easque subito afflant et incinerant. Tertio, volat, ut peccatores per totam terram sparsos invadat et feriat. Ita S Cyrillus, *Vidi*, inquit, *falcem instar avis in altum sublatam, ac velut in cunctam terram transilientem, valde longam, et latam dimidio minus*. Quarto, volat, ut significet ultionem et plagam ejus esse inevitabilem. Ita S. Chrysost. hom. 15. ad pop. *Eusem enim*, ait, *volantem forsan aliquis effugere poterit: falcem autem in collum delapsam, et pro funiculo factam, nemo fugere potest. Cum autem et alæ adsunt, quæ salutis ulterius est spes?* Quinto, *volumen*, vel, ut Septuag. *falx volans*, videtur idem repræsentare quod omphora volans, quæ impietatem, id est, impiam Synagogam, puta impios Judæos, continet et transfert in Babylonem, de qua v. 6. Sexto, τὸ *volans* significat divinæ vindictæ improvisam celeritatem, et inexpectatam plagam, quam subito quasi involans impiis irrogat. Hinc eadem comperetur fulguri Deutoron. cap. 32. vers 41. *Si acuero ut fulgur gladium meum*. Dei enim ultio fulminea est celeritate tum coruscandi, tum percutiendi, tum perterrefaciendi; sed impii cum differtur Dei supplicium, improvida securitate consopiti altum sternunt, dicuntque illud Isaiæ cap. 18. vers. 15. *Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans cum pertransierit, non veniet super nos.* Septimo, Mariana et alii apud Pagninum in lexico heb. עפה *upha*, id est, volans, accipiunt in significatione chaldaica, vertuntque *duplicatum, complicatum*: *upha* enim chaldaice significat complicare, duplicare: ut significetur volumen hoc fuisse involutum, quia

arcana continebat, aut duplicatum, quia duplices, id est multiplices minas et pœnas, peccatorum complectebatur. Verum Chald. *apha* vertit פריחא *pericha*, id est, *volans*, æque ac Noster, Sept. et cæteri.

2. Longitudo ejus viginti cubitorum, et latitudo ejus decem cubitorum.] Cur? Respondent primo Rabbini, Lyran. et Pineda in Job 24. 5. quia volumen hoc egrediebatur e loco templi, cujus porta prisca erat longa viginti cubitis, lata decem. Sic et anterior pars tabernaculi Mosaici, quæ vocabatur Sanctum, erat longa viginti cubitis, lata decem, ut dixi, Exodi 26. initio, ut significet judicium incipere a Domo Dei, ut puniat sacerdotes eo gravius peccantes, quo magis Deo erant conjuncti; deinde volet per universam terram, ut feriat quoslibet sceleratos. Hæc expositio videtur apposita, præsertim si ei adjungas quartam, quam mox subjungam.

Secundo, S. Hieron. hæ mensuræ, inquit, significant hic læta misceri tristibus. Deus enim vindictam clementia temperat: unde peccatoribus infundit γλυκύπικρον, id est, dulce amarum. Nam denarius significat prospera: quia Salvatoris nomen Jesus incipit a iota, quæ index est denarii: vicenarius vero illi oppositus significat adversa. Hoc mysticum est, non litterale.

Tertio, S. Chrysostom. loco citato, Mariana et Fernandez censent his mensuris significari enormitatem et multitudinem scelerum. Hæc expositio generalior est.

Quarto. magis genuine et presse ad litteram Theodor. Lyran. et Vatabl. censent hac mensura notari universam Judæam (in quam, utpote ubique rapinis et pauperum oppressionibus contaminatam, volabat hoc pœnarum volumen) duplo et amplius longiorem esse quam latam. Nam. ut ait S. Hieron. ad Dardanum Epist. 129. a Dan usque Bersabee. quæ est longitudo illius, vix 160. millium in longum spatio tenditur. Latitudo autem a Joppe usque ad Bethlehem, 46. millibus constat. Sic in rebus physicis æque ac domibus et fabricis, ea est justa proportio, ut longitudo sit dupla ad latitudinem.

Mystice, denarius significat perfectionem rei: latitudo ergo decem cubitorum significat latitudinem supplicii ad multos, puta ad omnes sceleratos extendendam: longitudo vero duplo major significat diuturnitatem pœnæ, scilicet perpetuam in hac vita, et æternam in futura. Ita Rupert. Ribera et alii.

3. Hæc est maledictio,] id est condemnatio supplicium, et omne malorum genus. Ita Theodor. q. d. Hoc volumen continet sententiam condemnationis et supplicia impiorum. Hi enim vocantur maledicti: unde audient a Christo judice hoc fulmen: *Discedite a me maledicti*: Matth. 25. Maledicere enim Dei, utpote efficax, est malefacere; sicut benedicere est benefacere. Sicut ergo benedictio est beneficium, sic maledictio est maleficium et supplicium. Burgensis per maledictionem accipit Talmud Judæorum. quod volans dicitur. quia nullum habet fundamentum; et *maledictio*, quia ejus doctrina execrabilis est, inquit. Hoc accommodatitium est. non litterale. Fernandez et alii per maledictionem accipiunt illusionem malorum. quam nunc toto orbe patiuntur Judæi ob cæsum Christum. Verum hoc mysticum est.

Quæ egreditur] e templo, ut volunt Rabbini vel certe e cœlo et tribunali Dei. ut ait S. Chrys. hom. 27. ad pop. egreditur versus templum et Jerusalem: maledictio egrediens est supplicium publicum, quod ante in cœlo et arca Dei quasi absconditum latuerat. Unde sequitur: *Educam illud in apertum.*

Super faciem omnis terræ.] Nimirum ad quam hic fit sermo, puta Judææ. Huic enim minas intentat Propheta, et hi soli jurabant per Deum verum, ut sequitur; Gentiles vero per idola. Ita S Cyrill. Rupert. Ribera, Hugo, Arias, Sanchez et alii, licet Theodor. Lyran. et Vatabl. universam terram ut sonat accipiant, censeantque hoc volumen ex Judæa, vel templo egressum volasse per totum orbem, q. d. Totus mundus plenus est sceleribus, ideoque toti imminet ira et fulmen Dei. Sic maledictio cœlestis voravit et consumpsit totam terram tempore diluvii, e quo solus Noe cum suis per arcam enatavit. Sic eadem eamdem vorabit et consumet sub diem judicii, per ignem conflagrationis mundi. Sic maledictio Dei incubuit Asiæ, Græciæ, totique Orienti per jugum Turcicum; Angliæ, Scotiæ, Daniæ, Sueciæ, Germaniæ per factiones et seditiones hæreticorum.

Quia omnis fur.] q d. Deus hoc maledicto fulmen intentat Judæis ob furta et perjuria: sub quibus omnia scelera intelliguntur; nimirum sub furto omnis fraus et injuria. quæ in proximum, contra secundam Decalogi tabulam; sub perjurio omnis impietas quæ in Deum, contra primam tabulam committitur. Ita S. Hieron. et Theodor. Nominat tamen hæc duo, quia tunc frequentius et impudentius perpetrabantur: Judæi enim in Babylone depauperati necessitate cogente, furari, et, ut furtum occultarent, pejerare didicerant. Pauperes enim subinde furaces habent manus, indeque perjuram linguam. Hæc quoque in iisdem taxat Osee, c. 4. 2. *Maledictum*, inquit, *et homicidium, et furtum, et adulterium inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit*. Ita S. Hieron. Remig. Albert. et Lyran Addit S. Cyrill *Esdras*, ait, *adjuravit principes, sacerdotes et populum, ut ejicerent uxores alienigenas, et juraverunt. Erat ergo necessarium proponere maledictionem et supplicium impendens, ut servarent juramentum. Præterea quia ædificato templo magna vis pecuniarum erat congregata, quam partim Darius dederat, partim populus obtulerat, probabile est eos, qui præpositi erant gubernationi huic, avertisse aliquid de consecratis Deo: idcirco contra fures etiam proponit maledictionem, ne pecunias sacras in privatos usus verterent*.

Sicut ibi (in volumine volante) scriptum est. Hebr. מזה כמוהו *mizze camohu* id est, *ex eo sicut ipsum* continet, judicabitur, etc. Aliter Pagnin. Arias et Vatabl. vertunt enim: *Quia omnis fur, sicut scriptum est, ex una parte ipsius succisus est, et omnis jurans, sicut scriptum est, ex altera parte similiter succisus est*. Censent ergo ex utroque latere, averso scilicet et adverso, scriptum fuisse hunc librum; ac consequenter iteratam fuisse maledictionem sive utrumque peccatum, furti scilicet et perjurii, fuerit iteratum, ut vult Stunica hic; sive non, sed furtum scriptum fuerit ab una parte, perjurium ab altera, ut vult Pagnin. ut significetur gemina certaque sententia Dei sceleratos esse damnandos. Sic Ezech c. 2.

vers. 9. vidit librum scriptum intus et foris, sive a tergo, id est, opistographum.

Judicabitur,] id est, condemnabitur et punietur. Hebr. נִקָּה *nicka*, id est, excindetur; Chald. *pereu-tietur*; Septuag. *Omnis fur ex hoc usque ad mortem punietur, et omnis perjurus ex hoc eruciabitur;* ut ipse maneat quasi juge et vivum quoddam pœnarum volumen. Ita S. Hieron. Theod. Rupert. Remig. Hugo et Lyran. Perperam ergo Tigurina contrarie vertit: *Quia omnis qui furatur ab eo, sicut ipsum est, absolvitur;* et quisquis pejerat ab eo, sicut ipsum est, absolvitur; et Syrus, *Quia omnis qui furatur, ex ea, sicut ipsa vincit* (justificatur) *et omnis qui jurat, ex ea, sicut ipsa vincit* (justificatur) q. d. Per hoc volumen significatur absolvi Judæos a pristinis furtis et perjuriis, eo quod illa luerint et expiarint pœna captivitatis Babylonicæ. Perperam, inquam: nam contrarium hic dicitur, et sequitur: *Commorabitur in medio domus ejus, et consumet eam.* At hebr. נִקָּה *nicka*, licet significet innocentem esse, et declarari, sive absolvi, significat tamen quoque succidere, nocentem declarare et punire, est enim contrariæ significationis. Unde Arabicus Antiochen. vertit: *Quia omnis qui furatur, ex ea ad mortem* (damnatur) *et ex ea convincunt; omnis qui jurat ex ea, et sicut ipsa superatur*, id est, convincitur, et Arabicus Alexand. *Quia omnis fur pœnas dabit, et luet* hoe (quod furatur) *vel hoc* (scilicet false plectendus) *usque ad mortem ejus, et omnis qui falso jurat, dabit pœnas usque ad mortem.*

Omnis jurans,] falso id est, pejerans. Ita Chald. Tigurin. Vatab. et alii. Tamen S. Chrys. ad populum, invectus in consuetudinem jurandi, hæc accipit de quovis juramento, quia scilicet, qui sæpe jurat, facile pejerat. De perjurio enim hic agi patet ex v. 4. *Ad domum jurantis in nomine meo mendaciter.* Celebris est sententia Periclis, quem cum amicus rogaret, ut pro re causaque ejus falsum pejereret, respondit: *Oportet me commodare amicis, sed usque ad aras*, ne scilicet amici causa pejerem vel inhonesti quid agam, cum numinis reverentiam violem et offendam. Olim enim jurantes aram manu contingebant. Vide Gellium lib. 4. c. 3.

4. Educam illud,] in lucem, in theatrum urbis, ut omnibus sit conspicuum, ut titulum pœnæ in fronte gestare videamini, nimirum, hi sunt fures et perjuri Rupert Arias et Vatablus censent id factum per Antiochum Epiphanem, qui mire afflixit Judæos tempore Machabæorum. Verum jam tum cum hæc minatus est Zacharias, eadem Deum fecisse credibile est privatim domos impiorum consumendo.

Et commorabitur in medio domus ejus, et consumet eam.] Solent enim domus in quibus immane scelus, v. g. rebellio in principem patratum est, destrui et radi usque ad fundamenta, uti Bruxellæ initio tumultuum Belgicorum factum vidimus. Sic Deus Sodomam et Pentapolim cœlesti igne sideravit et consumpsit. Sic hic maledictio Dei domos furum et perjurorum invadit, easque disperdit, utpote quæ totæ ex pauperum rapinis furtisque constent; Judæorum, inquam, ut dixi v. 3. Ad hos enim minæ hæ Prophetæ diriguntur, hique soli jurabant per nomen Dei veri. Quare minus verum et congruum videtur quod censent aliqui, has minas dirigi ad gentes, quasi maledictio quæ Judæos in captivitate Babylonica afflixit, ab iis, utpote illa expiatis, transferenda sit ad Gentes, v. g. ad Babylonios, uti dicitur v. ult Non enim ita eam expiarant, quin in multis adhuc expianda restaret, præsertim qui nova scelero vel in Babylone, vel post reditum a vicinis gentibus didicerant et contraxerant. Quocirca licet Aggæus, Malachias et Zacharias consolentur fideles et pios Babylone redeuntes, tamen pariter acriter taxent impios, qui tanta captivitatis castigatione non meliores, sed deteriores sunt effecti, ut patet c. 1. v. 3. Malach. 2. 10. et c. 3. 8. Aggæi 1. 5.

Dices: Si maledictio commoretur in domo, quomodo domum consumit usque ad lapides et ligna? Resp. supplicia quæ Deus in domos furum, perjurorum et similium facinorosorum immittit, quasi molem aliquam eis incumbere, quæ paulatim instar molæ eos molit et comminuit, arcano et miro quodam modo, usque ad ligna et lapides novissimus, donec eas ad nihilum redigat. Sic hoc sæculo vidimus et videmus familias potentes, quæ per rapinas vel bona male parta splendidæ evaserant, justo Dei judicio ac vindicta eis incumbente esse comminutas, et vel annihilatas, vel ad miseram sortem redactas, ut qui eas vident stupeant, quomodo tantæ opes sensim sine sensu evanuerint. Notat S. Chrysost homil. 15. ad pop. Deum ita punire jurantes ad exemplum aliorum. *Quam ob causam*, inquit, *lapides et ligna jurantis dissolvit, ut ruina aliis correctio fiat. Postquam enim jurantem mortuum terræ condi necesse est, domus dissoluta, et ruina facta prætereuntibus omnibus et cernentibus admonitio erit per aspectum, ut non eadem audeant, ne eadem patiantur, et accusatrix erit mortui criminis continua.*

Loquitur Propheta de maledictione inflicta Judæis furibus, perjuris et sceleratis sui ævi: a pari tamen, imo a majori intelligit quoque eam, quæ postea ob cæsum Christum illos invasit Hæc enim omnium fuit maxima, quæ Jerusalem cum templo, regno et republ funditus evertit et consumpsit, adeo ut Jerusalem illa vetus et gloriosa modo nunquam exstitisse videatur, uti Christus illi comminatus erat, dicens Luc. 19. 44. *Ad terram prosternent te, et non relinquent in te lapidem super lapidem.* Hæc quoque a 1600. annis in tota Judæorum subole et gente jugiter commoratur, facitque ut Judæi sint toto orbe vagi, exsules, viles, miseri, servi, exosi, ignorantes, obdurati, et excæcati, sine lege, sine rege, sine Ecclesia, sine republ, sine templo, sine sacerdotio, sine prophetia, sine Deo. Conati sunt ipsi permittente, imo instigante, Juliano Apostata, in odium Christianorum, templum Hierosolymæ, reædificare; sed ignis e fundamentis egrediens fabros cum fabrica consumpsit, uti testatur sanctus Chrysostomus Orat. contra Judæos.

6. Amphora,] hebr. *epha*, est mensura (ut vertit Syrus, et Arabicus uterque) capiens tres modios frumenti, decima pars ephi, vel cori: corus enim capiebat 30 modios. Jam quia *epha* erat communis mensura Hebræorum, hinc hoc loco, et alibi sæpe, pro mensura in genere capitur. Unde Noster docte vertit, *am-*

phora: tum quia hæc pariter apud Latinos erat communis mensura: tum quia ex æquo respondebat *epha*, sive trimodio in aridis. Audi Budæum, l. 5. de Asse: *Comperi amphoram esse octavam partem ejus vasis, quod modium vini dicimus. Modium vini tricenos senos sextarios nostros capit: sextarius autem octonas eas quas pintas dicimus. In aridis autem pro amphora quadrantem sextarii habemus, id est, ternos bosellos, pro quibus vas trimodium habemus, dimidiatum medimnum.* Amphora ergo, sive *epha* significat mensuram peccatorum Judæorum, punitioni et excidio eorumdem a Deo decretam, et præfinitam, qua sensim impleta Judæi puniti et excisi sunt. Deus enim videns peccata gentis, vel hominis alicujus, non statim prosilit ad vindictam, sed longanimiter ea tolerat; ideoque cuique genti, vel homini, certam præscribit mensuram peccatorum, ita ut antequam illa plane impleatur, non puniat, sed mox ubi ea impleta fuerit, tunc omnia simul et semel acriter castiget et vindicet, juxta illud Christi Matth. 23. 32. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.* Et Genes. 15. 16. *Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum.* Vide ibi dicta. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Haymo, Rupertus, Albertus, Hugo, Lyranus, et alii passim. Utitur symbolo amphoræ, vel epha et modii, quia in his mensuris fraudem et furtum, de quo vers. 3. faciebant Judæi. Unde Chald. vertit: *Isti sunt populi qui accipiebant et dabant mensura falsa.* Et mox: *Propter hoc condemnati, et in exsilium translati sunt, quia accipiebant et dabant mensura falsa.*

Quæres: Quando hæc amphora, id est, mensura peccatorum a Judæis fuit impleta, et a Deo castigata, ac extremo gentis excidio vindicata? Resp. primo, hæc mensura ab iis impleta fuit tempore Sedeciæ, ac castigata a Deo per Nabuchodonosor captivitate Babylonica 70 annorum. Ita Hebræi, S. Hieron. Theodor. Vatabl. et alii. Et de hac proprie hic agi videtur. Amphora enim hæc translata fuit in terram Sennaar, id est, in Babylonem, ut dicitur v. ult. Porro amphora hæc significat mensuram plenam tum culpæ (unde insidet ei impietas) tum pœnæ. Culpæ, nimirum quod ea jam in Judæa excreverit per idololatriam, et alia scelera ad summam impietatem: quocirca significat culpam hanc ex ea, utpote terra sancta, evertendam, abductis scelestis Judæis in Babylonem: Babylonem enim esse sedem idololatriæ et impietatis. Pœnæ, nimirum quod jam punita sit in Babylone captivitate 70. annorum, et rursum ibidem punienda sit, si in ea remaneat, tum solito exsilio, tum excidio universali a Dario Hystaspis. Darius enim Babylonem ejusque incolas, tam indigenas, quam advenas, puta Judæos qui in ea remanserunt, cepit et vastavit, ut dixi c. 2. 7. Proprie enim hæc visio Zachariæ dirigitur ad Judæos, non tantum in Jerusalem degentes, sed etiam ad eos qui in Babylone post datam a Cyro libertatem redeundi remanserant, nec in Jerusalem reverti voluerant, eo quod jam sedes et familias coemptis domibus et agris fixissent in Babylone. Hosce in patriam revocare conatur Propheta, tum ne Babyloniorum moribus et idololatriæ assuescant; tum ut Babyloni instans excidium per Darium effugiant. Hoc est quod dixit c. 2. 7. *O Sion, fuge quæ habitas apud filiam Babylonis*, ut ibidem explicui. Vidit ergo Zacharias amphoram, sive mensuram in qua sedebat impietas, e Judæa transferri in Babylonem: quo significat impietatem Judææ, impiosque Judæos translatos esse in Babylonem, ac proinde Judæam jam esse ab impietate expurgatam et puram, Babylonem vero esse sedem et cloacam impietatis: quocirca impietatem in Babylone mansuram, nec amplius in Judæam redituram. Hinc deinceps idololatria non est visa in Judæa, quia illam cum sua amphora, id est, pœna, Judæi reliquerunt in Babylone, quando ejus mensura per septuaginta annos persoluta, expiati et liberi redierunt in Jerusalem. Tunc enim liberi a culpa et pœna, ejus modium, amphoram et mensuram deposuerunt in Babylone: quo tacite monet Judæos in Babylone degentes, ut ea quasi cloaca scelerum relicta, in sanctam Jerusalem redeant. Secundo, eodem symbolo significat per hanc amphoram, id est, impietatis cumulum, qui Babyloni ex impietate Judæorum accesserat, et in dies ex eorum, æque ac Babyloniorum criminibus accedebat, brevi complendam esse rursum peccatorum Babylonis mensuram, ut ea completa exscinderetur cum omnibus incolis a Dario Hystaspis. Amphora enim incumbens Babyloni significat supplicium et excidium imminens Babyloni, ob impietatem in amphora residentem, et cum amphora translatam in Babylonem. Ita Sanchez: qua ratione rursum monet Judæos reliquos in Babylone, ut ex ea discedant, ne ejus clade involvantur. Totum enim hoc caput, ut recte advertit P. Mariana, dirigitur ad Judæos, non tam in Judæa, quam in Babylone degentes, ut ostendat eorum infelicitatem, impietatem et periculum, eoque illos ad reditum in Jerusalem, et templum invitet: inde tamen consequenter et ex adverso significat felicitatem, pietatem, et securitatem Judæorum in Judæa degentium, utpote qui exportata jam impietate in Babylonem, degant in terra pura, et sancta, ubique fabricæ templi et Dei cultui pie et quiete insistant. Omnia enim hæc eo spectant, ut populum incitent ad templum in Jerusalem restaurandum, perficiendum et exornandum, ut in eo pie sancteque Deum colat, eique obediat et serviat. Itaque proprie hæc amphora, in qua sedet impietas translata in Babylonem, significat idololatriam tam quoad culpam, quam quoad pœnam ex Judæa translatam esse in Babylonem, ibique sedem fixisse.

Secundo, hæc amphora, et mensura peccatorum Judææ, per excidium et captivitatem Chaldæorum evacuata et expurgata post reditum Judæorum e Babylone rursus ab iis impleri cœpit. Unde Arias per amphoram accipit publicam fraudem quæ tunc in populo grassabatur, furta et perjuria, de quibus v. 3. Hæc amphora sensim per 300. annos rursum impleta fuit: unde post eos iterum evacuata, et expurgata fuit per Antiochum Epiphanem tempore Machabæorum, qui graviter Judæos afflixit: sed plane et plene impleta fuit per parricidium, imo deicidium quo Christum Dominum occiderunt, juxta illud Christi Matt. 23. 32. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*, scilicet occidendo me, Deum et Messiam vestrum, ut impleta mensura vestrorum scelerum, veniant vestri carnifices Titus et Romani qui extremo et æterno excidio vos plectant, ut in terra Sennaar id est, toto orbe, inquit Sanchez, vagi et profugi exsuletis, donec Antichristum vere et proprie in Sennaar id est in Babylone, quasi stabili et firmo loco

regni ejus, colatis et adoretis. Ita Rupertus Emmanuel, Ribera, Fernandez et alii.

Prior sensus proximior est, ideoque litteralis; posterior remotior, et priori quasi typo incumbens, ideoque partim litteralis, partim allegoricus. Ubi nota amphoram hanc partim esse ænigma rei præteritæ, puta captivitatis Babyloniccæ, partim oraculum rei futuræ, ejusque triplicis, scilicet primo, instantis excidii Babyloni, a Dario Hystaspis inferendi; secundo, impietatis in eo collocandæ per Antichristum; tertio, excidii et exsilii Judæorum per Titum et Romanos ob cæsum ab eis Christum. Denique amphora hæc symbolo diversa est a volumine, vel, ut Sept. vertunt, *falce volante*, vers. 2. sed significato est pene eadem. Unde utraque volat: hæc in domum furis et pejuri, illa in Sennaar, id est, in Babylonem, ubi impietati sedes, æque ac vindicta et carnificina a Deo statuta est. Unde et de utraque vere v. 3. dicitur: *Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem omnis terræ.*

Hæc est oculus.) *Oculus* hic dupliciter capi potest. Primo active, ut significet Dei providentiam, q. d. Hæc amphora significat pervigilem Dei oculum, qui universam terram circumspicit et lustrat, ac cuique pœnas pro mensura scelerum assignat. Sicut enim sol est oculus mundi, ita multo magis Dei providentia est sol et oculus universi; de quo plura dixi c. 3. 10. et Jerem. 1. 11.

Secundo et melius, passive et objective, oculus, id est, objectum oculi, puta res visa in quam omnes conjiciunt oculos, q. d. Oculus, id est, aspectus, omnium Judæorum fertur ad hanc amphoram, oculi eorum non aliud respiciunt quam ad amphoram, ut scilicet eam peccatis suis impleant; adeo effrænes ruunt in scelera, ut non aliud quam ad scelera respicere et oculos intendere videantur, juxta illud Genes. 6. 5. *Videns Deus quod, etc. cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore.* Et Jer. 22. 17. *Tui vero oculi et cor ad avaritiam, et ad sanguinem innocentem fundendum, et ad calumniam, etc.* Verum enim est illud vulgi: *Ubi manus, ibi dolor; ubi oculus, ibi amor; ubi mens, ibi cor.* Et illud Poetæ: *Amor ex videndo nascitur mortalibus.* Sicut enim sol per speculum tersum stupam incendit, sic res pulchra per oculos intromissa in animam, eam accendit. Hoc modo in corde per oculos facit amor incendium. Ita Theod. Arias, Ribera, a Castro et alii. Unde Sept. pro עינם *enam*, id est, oculus eorum, per diæresim legentes עונם *avonam*, vertunt: *Hæc est iniquitas eorum in omni terra.*

Rursum amphora, id est, mensura pœnæ, quæ iniquitati Judæorum debita eidem irrogabitur, erit *oculus*, id est, conspicua universæ terræ. Publicum enim scelus publica pœna vindicandum est, ut, sicut ipsi jugiter oculos intenderunt in amphoram culpæ; ita alii omnes oculos intendant in amphoram et mensuram ingentem pœnæ, culpæ eorumdem commensum. Unde Chald. vertit: *Ecce ipsi manifesti fiunt coram omnibus habitatoribus terræ.* Omnes enim videbunt enormes cruciatus, sicut viderunt enormia eorum crimina. Et S. Hier. *Oculus*, inquit, *est ostensio peccatorum, ut quorum vitia dispersa latitabant, in unum coacervata oculis omnium panderentur, et egrederetur de loco suo Israel, et qualis in terra sua fuerit, cunctis gentibus monstraretur.* Ita Judæi sunt oculus universæ terræ: omnes enim eos aspiciunt ut Christicidarum filios, qui portant culpam et pœnam patrum suorum, eorumque sceleris magnitudinem in sua desolatione ubique ostendunt, inquit Rupert. Ita Tropolog. Deus peccata in tenebris et occultis locis perpetrata educit in lucem, facitque ut sint oculus totius orbis, cum ea punit publica infamia, aut publica clade et supplicio.

7. Talentum plumbi.) Hebr. ככר *kickar*, id est globus, vel potius orbis plumbeus, torta vel massa plumbea, ut vertit Interpres v. 8. Unde S. Hieron. *Massa*, ait, *instar lapidis ferebatur vel suo impetu, vel Domini jussione, vel ferebatur ab alio cujus nomen tacitum est.* Talentum plumbi notat gravitatem culpæ, et consequenter pœnæ, quæ peccatores deprimit et opprimit, ut sese erigere et ab ea eximere nequeant: unde obstruit os amphoræ, ut impietas ea conclusa in æternum occlusa maneat: de quo mox plura. Ita S. Hieron. Haymo, Remig. Rupert. et Lyran. Proprie talentum plumbi notat gravem rigidamque Dei sententiam, quæ Judæis pœnam culpæ, quasi amphoram impietati adæquatam commensurabat, eamque quasi obsignabat et occludebat, ut ex ea egredi non posset, nisi tota mensura pœnæ persoluta, nisi scilicet expletis annis 70. captivitatis in Babylone. Addit Ribera, talento plumbi quo omnino clausa est amphora, significari diuturnitatem supplicii et exilii, æque ac excæcationis Judæorum, scilicet illud duraturum usque ad finem mundi: porro amphoram portari in terram Sennaar, quia illorum cæcitas et pœna durabit, donec ipsi in Babylone Antichristum colant et adorent.

Et ecce mulier sedens in medio amphoræ.) *Angelus*, inquit S. Hieron. *qui loquebatur in Propheta, et egrediens ex eo illi universa monstrabat, arripuit mulierem quæ vocabatur impietas, et præcipitem misit in medium amphoræ, quæ prius libere ferebatur, et super amphoram sedens omnibus apparebat.* Hic ergo ab Angelo ostensa est Zachariæ *mulier sedens in medio amphoræ*, id est limbi, vel orificii amphoræ, puta *super amphoram*, ut explicat S. Hieron. Ita ut umbilico tenus super eam emineret, pedes vero vel extra, vel intra amphoram demitteret: nam paulo post v. 8. Angelus eam ita sedentem, et capite pectoreque eminentem extra amphoram, projecit in medium amphoræ, ibique eam demersit, et talento plumbi occlusit: quo significatur impietatem initio fuisse impune grassatam, sed crescente mensura peccatorum sensim implesse amphoram, id est, mensuram peccatorum, vindictæ a Deo præstitutam, ita tamen ut adhuc libere loqui, et movere se posset, donec completa plane eorum mensura, ab Angelo amphoræ omnino inclusa fuit; quo repræsentatur consummata eorum impietas et mensura peccatorum a Deo præfinita omnino completa, ut reipsa in carcerem et exsilium, puta in terram Sennaar, a duabus mulieribus instar milvorum alatis raperetur.

Porro impietas pingitur ut mulier: quia mulier, inquit Cyrill. et Theodor. subjectum æque ac symbolum est infirmitatis et concupiscentiæ, quæ mater est et fons omnis peccati et impietatis. Unde Euseb. lib. 2. de Præp. Evang. c. 2. voluptatem vocat hydram multorum capitum, quod in ea sint principia, et capita omnium scelerum. Et Cyrill. Alex. in Strom, eamdem

vocat metropolim vitiorum omnium. Quocirca Aristippus Philos. mulierem parvam, sed pulchram conspicatus: *Parvum quidem pulchrum,* inquit, *magnum autem malum.* Ita Antonius in Melissa serm. de Muliere forti. Diogenes videns mulieres garrulas inter se colloquentes: *Aspis,* inquit, *a vipera venenum mutuatur.* Ita idem in Meliss part. 2. serm. 54. Democritus rogatus cur, cum magnus esset, parvam duxisset uxorem? *Ego,* ait, *in malo eligendo, quod minimum erat elegi.* (Idem respondit B. Thomas Morus) ita idem serm. de Mulier. impr. Vulgare est proverbium: *Ignis, mare, mulier, tria mala.* Secundus Philosophus apud Maximum serm. 9. interrogatus *quid esset mulier mala?* resp. *Viri naufragium, domus tempestas, quietis impedimentum, vitæ captivitas, quotidianum damnum, voluntaria pugna, sumptuosum bellum, bellua convivæ, sollicitudo confidens, leæna complectens, exornata Scylla, animal malitiosum, malum necessarium.* Quapropter Cato aiebat: *Si absque fœmina esset mundus, conversatio nostra non esset absque diis.* S. Gregor Thaumaturgus scribens in Eccles. *Expertus sum,* inquit, *mulierem esse quamdam mollem terram.* (Alii: mulier, aiunt, idem est quod mollis aer.) *Cor enim ipsius quasi sagena prætereuntes concludit. Quod si manu sola contingat, tenet: sin amplexetur, vinculis trahit.* S. Cyprianus lib. de Singular. Clericor. *De carbonibus,* ait, *scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, et mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimento procedit tinea, et a muliere iniquitas viri.* Socrates aiebat: *Mulier speciosa et pulchra templum est super cloacam ædificatum.* Ita Laert. In Vita Socratis, idem dicebat se tria mala assecutum, Grammaticam, paupertatem et perniciosam uxorem; quorum duo priora effugisset, tertium vero minime: quia assidue eum exercebat sua Xantippe. Denique S. Hieron. ad Nepotian. *Hospitiolum,* ait, *tuum aut raro, aut numquam mulierum pedes terant. Vide ne sub eodem tecto manseris; nec de præterito castitate confidas: nec Samsone fortior, nec Davide sanctior, nec Salomone poteris esse sapientior. Memento semper quod paradisi colonum de possessione sua mulier ejecit.*

Hac ergo de causa impietas hic schemate mulieris repræsentatur. Simili modo iniquitas in emblematibus Cæsaris Ripæ, pag. 379. pingitur quasi fœmina, vestita igne et flammis, quæ concito cursu fugit. Iniquitas enim animam perversam cruciat et urit, perinde ac ignis lignum aridum: fugit, quia male sibi conscia plena est pavoribus et omnia tuta timet; quin et umbras expavescit. Idem impietatem pingit, pag. 1367. quasi fœminam fœdam, oculis velatis, auribus asininis, dextra tenentem gallum, sinistra ramum pungentis rubi, aut hippopotamum. Gallus enim ferus est et sævus, ut et matrem violet, ac patrem invadat: hippopotamus vero, sive equus fluvialis frequens in Nilo, teste Plinio lib. 8. c. 25. impius est, quia matrem fœdat et patrem occidit. Ita peccator impius est in Deum patrem et in matrem Ecclesiam, eosque quasi rebellis et hostis invadit, præsertim si sit idololatra aut hæreticus. Idem peccatum, p. 132 p. 2. pingit quasi juvenem cæcum, nudum, nigrum, ambulantem per avia et præcipitia, cinctum serpente, cum verme ad latus sinistrum, qui illi cor rodit: hic est vermis, sive remorsus conscientiæ: serpens est diabolus, qui peccatorem specie falsa boni apparentis decipit, uti primitus matrem nostram Evam specie pomi, et spe omniscientiæ decepit, Genes. 3. 4.

Tropol. mulier ista est voluptas. Hæc enim est causa et mater omnis impietatis et peccati. Ita S. Cyrill. et Theodor. sapienter Maximum, serm. 174. ex S. Chrysostomo: *Voluptas,* ait, *cani similis est: si persequaris, fugit: si nutrias manet.*

Symbolice, mulier hæc, puta impietas, sedere dicitur tribus de causis. Sedet enim ipsa primo, tamquam assueto et affixa suis cupediis et vitiis. Unde Psalm. 94 20 de detractore maledicentiis assueto dicitur: *Sedens adversus fratrem tuum loquebaris,* non stans, quasi obiter et in transitu; sed sedens quasi ex professo, ex usu, ex habitu; secundo, quasi mœsta, et damnata ad amphoram, id est, carcerem justumque supplicium; tertio, quasi iners et pigra. Acedia enim in emblematibus Cæsaris a Ripa, p. 8. pingitur quasi vetula turpis, male vestita, sedens, capite incumbens manui sinistræ, innixæ genibus; ex qua dependet charta, cum hoc lemmate: *Torpet iners,* dextra gestans torpedinem piscem. Præclare S. Benard. in Epistolis acediam increpans *O homo imprudens,* ait, *millia millium ministrant ei, et decies centena millia assistunt ei, et tu sedere præsumis?* Tropologice, qui sedet in amphora, id est, qui in peccatis pacem habet, inquit Sanchez, prope est ut jaceat, id est, spiritum habeat compunctionis et soporis, ita ut neque lucem aspiciat neque ictum sentiat, et oppressus talento plumbeo obdurationis suæ, a milvinis pennis rapiatur in terram Sennaar, ubi ad ejus supplicium ædificetur stabilis et æterna domus.

8 HÆC EST IMPIETAS,] puta impia Synagoga. Hic est titulus, sive epigraphe mulieris, sicut in comœdiis actoribus personatis tituli affiguntur, v. g. Hic est David, hic est Urias, hæc est Bersabee, ut sciant spectatores quam quisque personam agat. Similiter in reorum judiciis et suppliciis solet affigi titulus, indicans causam supplicii, uti Christo crucifixo hunc titulum affixit Pilatus: *Hic est Jesus Nazarenus rex Judæorum,* q. d. Hic Jesus damnatur ad mortem, quia voluit esse rex Judæorum, quia regnum Judææ ambivit. Huc allusit sanctus Joannes, Apoc. 17. 5. cum meretrici illi famosæ, hoc est Babyloni typicæ, suum titulum affigit dicens: *Et in fronte ejus nomen scriptum, mysterium, Babylon magna, mater fornicationum et abominationum terræ.* Jam impietas hic quælibet accipitur, puta tota multitudo et congeries peccatorum; sed maxime duplex. Prior est idololatria, ob quam ad captivitatem Babylonicam damnati fuerunt Judæi. Ita S. Hier. Hugo et Lyran. Secundo, occisio Christi, ob quam perpetuo exsilio nunc damnantur. Ita Ribera, Sanchez, Fernandez et alii. Hæc enim proprie dicta eaque summa fuit impietas. Notat S. Chrys. tract. 1. de Orando Deum, omne quidem peccatum mortale esse mortem animæ, quia ab ea expellit Deum, qui ejus est vita; proprie tamen impietatem dici mortem animæ, quia pietas, seu cultus Dei, et conversatio eo cultu digna, proprie est vita animæ, quam tollit impietas, quæ idcirco proprie ejus est mors. Unde hebr. est הרשעה *harisca,* q. d. Illa impietas, illud scelus, scilicet insigne et enorme.

Et projecit eam in medio amphoræ.] Ita ut caput totumque corpus mulieris intra amphoram contineretur, uti paulo ante dixi. Hac phrasi significatur completam fuisse mensuram peccatorum, ideoque Judæis instare Dei vindictam. Porro Judæi impleverunt mensuram hanc suam, primo, tempore Sedeciæ, cum ipse juramentum Chaldæis præstitum quod eis subesset, violavit, et perjurus eis rebellavit, 4. Reg. 25. 6. Unde mox excisus est eum regno ab iisdem Chaldæis. Secundo, cum Christum occiderunt; unde mox excisi sunt a Tito et Romanis. Ita Ribera, Sanchez, Fernandez et alii.

Et misit massam plumbeam in os ejus.] *Ejus*, vel mulieris, ut volunt Theod. et Vatabl. vel potius et plenius amphoræ; obstruxit enim os amphoræ, et per consequens os mulieris, totamque mulierem, quæ intra amphoram conjecta, illa claudebatur. Ita S. Hier. Hebræi, Albert. Remigius, Ribera et alii. Hac massa plumbea significatur completa mensura peccatorum, ideoque mulierem, id est, impiam Synagogam, damnari ad supplicium certum et irrevocabile, cujus gravitas et perpetuitas significatur plumbo, inquit S. Hier. Rup. et Rem. ut ad perpetuum silentium, carcerem, tenebras et barathrum detrudatur et demergatur. Audi S. Hier. *Ab Angelo opprimitur, ut quæ prius lætabatur in scelere, æterno silentio conticescat; vel juxta Theodotionem, ipso mulier se projecit et abscondit in medium amphoræ, ac super se duxit gravissimum plumbi pondus, ut obturatum os haberet, et ultra se jactare non posset;* itaque deportaretur in Sennaar, id est, in Babylonem; licet enim Judæi ex ea per Cyrum liberati et egressi sint, tamen non sunt egressi nisi amensa amphora, id est, expleta mensura septuaginta annorum, pœnæ et captivitati eorum a Deo præstituta, quasi culpæ eorum commensa. Rursum impietas ex ea non est egressa, quia idololatria Judæorum mansit in Babylone, nec regressa est in Jerusalem; ipsi enim hac captivitate castigati, amplius non coluerunt idola. Sic et Isid. Pelus. l. 3. epist. 33. per talentum plumbi accipit pondus peccati, quod peccatorem ad ima gehennæ degravat et deprimit: *Mensuro (amphora) vero*, inquit, *significat divinæ lenitatis et patientiæ finem, ac pœnæ principium.* Addit Arias, mulierem hanc plumbum ore excipere et devorare coactam, vel plumbum liquefactum in os ejus infusum, idque in pœnam fraudum, et furtorum ejus, de quibus v. 3. sicut hodie falsarii et corrosores monetæ in cacabum olei bullientis immittuntur, illudque haurire coguntur. Probat id Arias ex traditionibus Hæbræorum tit. de *Sanhedrin*, sive de magistratibus, ubi dicitur, Judæis idololatris, vel violatæ religionis convictis solere plumbum liquefactum in os infundi, eoque illos enecari et comburi. Verum hoc loco solum occlusum est os amphoræ plumbo, non autem hausit illud mulier in amphora sedens; sed in inferno damnati hauriunt sulphur, picem et plumbum liquefactum.

Tropol. Impietas in amphora obscura plumbo occlusa, est excæcatio Judæorum, massa plumbea est obstinatio, quam summam in eis hodie cernimus. Rursum massa plumbea impietatis est consuetudo peccandi. Hæc enim peccatorem ita degravat, ut in abyssum malitiæ demergat, ex qua se erigere et exsurgere nequit, nisi miraculo et miraculosa Dei potentis manu, et gratia elevetur, et extrahatur.

Anagogice, talentum plumbi significat gravitatem et perpetuitatem tam culpæ, quam pœnæ damnatorum in Sennear, id est, in inferno eorumque obstinationem in malo. Ibi enim impietas cum omnibus impiis, quasi ore occluso, ad æternum carcerem, silentium et tormentum damnabitur, et quasi in amphora constipabitur. Unde S. Joannes Apocal. 20. 1. vidit *Angelum descendentem de cælo habentem clavem abyssi, et catenam magnam in manu suo. Et apprehendit draconem, etc. et ligavit eum per annos mille, et misit eum in abyssum, et clausit et signavit super illum. Ibi ergo omnis iniquitas oppilabit os suum.* Psalm. 106. 42.

9. Et ecce duæ mulieres.] Quæres, quænam hæ? S. Hieron. cum suis asseclis, Remigio, Ruperto, Alberto, Hugone et aliis, accipit Israel et Judam, sive Samariam et Jerosalem, puta decem tribus, et duas reliquas; quas pariter Ezechiel c. 23. 4. comparat duabus mulieribus meretricibus, Oolle scilicet, et Oolibæ. Verum non agitur hic de Samaria, et Israel: hic enim jam pridem abductus erat, non in Sennaar, id est, Babylonem, sed in Assyriam. Quod si quis amphoram hanc accipere velit mensuram impietatis, et punitionis tam Israelis, quam Judæ, potius dicat duas hasce mulieres fuisse Salmanasar, et Nabuchodonosor. Ille enim Israelem in Assyriam, hic Judam in Babylonem traduxit. Alii, ut Lyran. Vatabl. Dionys. Fernandez, accipiunt Tribum Jude, et Tribum Benjamin; hæ enim portarunt amphoram, id est, mensuram suæ culpæ, et pœnæ, in Babylonem, ubi ipsa quasi perpetuo victura remansit. Verum hæ mulieres fuerunt quasi lictores, vel carnifices; Israel autem non fuit sibi ipsi lictor, aut carnifex.

Tertio, Theodor. et Hebræi apud S. Hieron. accipiunt Persas et Medos, sive Cyrum et Darium, qui ita Babylonem vastarunt, ut amphora, id est, impietatis pœna, perpetuo in ea durare, et sedem suam in ea collocasse videatur; cum in Jerusalem paucis, puta septuaginta, tantum annis durarit. Hæc expositio rem pene attingit, sed semiplene et ex parte duntaxat.

Dico ergo per duas mulieres accipi duos dæmonas primarios, vel potius Nabuchodonosorem, et Nabuzardan, qui Jerusalem vastarunt, ac Judæos impios in Babylonem transtulerunt. Hi enim fuerunt milvi alati, id est, abigei et raptores celerrimi, fortissimi et rapacissimi Judæorum, qui eos traduxerunt in Babylonem. Unde Chald. vertit: *Populos leves et expeditos*, quales fuerunt Chaldæi. Tales post necem Christi Judæis fuerunt Titus et Vespasianus, vel Titus et Adrianus.

Tropolog. aliqui accipiunt duo peccata insigniora Judæorum, quæ eos ad exsilium in Sennaar adegerunt. Noxa enim caput sequitur; ut culpa est quasi lictor, qui peccatorem adigit et agit in furcam; quænam hæc peccata sint non constat. Posset quis suspicari esse furtum et perjurium, quæ nominavit v. 3. Hæc enim visio amphoræ cum illa voluminis volantis videtur coincidere et eodem referri. Ribera vult esse excæcationem et obstinationem Judæorum, quæ spiritu diabolico actæ, quasi alis milvi amphoram hanc cum muliere deportant in Babylonem. Sed hæc duo

continentur in muliere: mulier enim est impietas; maxima autem impietas est obstinatio, et in malo obstinata voluntas.

Symbolice, duæ mulieres ex parte Dei possunt accipi divina sanctitas et justitia; hæ enim pœnas ab impiis Judæis depoposcerunt, eosque e Jerusalem et terra sancta in impiam et impuram Babylonem ejecerunt. Unde habent alas חסידה *chasida*, id est milvi, vel, ut recentiores vertunt, ciconiæ: *chasida* a rad. חסד *chesed*, id est, pietas, significat avem piam, puta ciconiam. Hæc enim pia est in parentes, quos senescentes fovet et alis excipit, ut cum iis ad nidum transvolet. Rursum per antiphrasin *chasida* significat milvum, quia impius est, sævus et rapax; Sept. vertunt *upupam*. Jam justitia divina sæviit in Judæos instar milvi; sanctitas tutata est templum et pietatem instar ciconiæ, ideoque ex eo impios Judæos ejecit in Babylonem.

SPIRITUS IN ALIS EARUM] *Spiritus* est ventus, q. d. Rapidissimo et validissimo vento ferebantur et impellebantur, secumque impellebant amphoram in terram Sennaar. Significatur celeritas et fortitudo Nabuchodonosoris et Nabuzardan, in vastandis, expilandis et abducendis Judæis. Ita Theod. Haymo, Vatab. et Arias.

Symbol. S. Hieron. spiritum nequam accipit, puta diabolum, q. d. Mulieres hæ spiritu diabolico agitabantur, ita ut viderentur diabolum habere in alis, eoque quasi furiis agi rapique in Babylonem.

LEVAVERUNT AMPHORAM INTER COELUM ET TERRAM,] q. d. Non cursu, non equis, non curru, sed volatu, id est, velocissime transtulerunt amphoram. Qui enim volat, librat se in aere inter cœlum et terram. Alludit ad milvos volantes et nidulantes in arborum cacuminibus.

Symbolice significatur, nec cœlum recipere Judæos, utpote impios et Deo exosos; nec terram, utpote qui hominibus invisi ubique sint, ideoque vagi, exules et profugi. Ita Rupertus: *Nec terra sua*, inquit, *capit eos, nec cœlum admittet eos. Et quemadmodum signifer eorum Judas proditor periit, suspensus inter cœlum et terram, ut ait quidam, cœli terræque perosus; sic et iste populus a terrena Jerusalem exclusus, et cœlesti factus indignus, quasi pendet inter cœlum et terram*, juxta illud Satyrici: *Si non in cœlis* (vel terris) *stes ubicumque velis*. Et Fernandez visione 34. sect. 5 *Judæos*, inquit, *quasi pilam lusoriam repercutiunt omnes gentes.*

11. UT ÆDIFICETUR EI DOMUS IN TERRA SENNAAR.] Puta in Babylone, ut vertunt Septuag. nam in terra Sennaar est Babylon, ut patet Genes. 11. 2. Dicta est *Sennaar* quasi שנער *scenaar*, id est, quæ excussit, scilicet dentes et linguam fabris turris Babel; ibi enim Deus confudit labium unum Meropum, quo omnes loquebantur hebraice, itaque quasi linguam et dentes eis excussit. Rursum excussit ipsos fabros ex Sennaar, eosque in totum orbem dispersit. Significat Zacharias impios Judæos a Chaldæis abductos fuisse in captivitatem Babylonicam, ibique multis annis, puta 70. mansisse, ajunt S Hieron. Rabbini, Albert. Vatabl. et Stunica: post eam vero ab Antiocho Epiphane, et plane pleneque a Tito, abducendos esse in captivitatem et exsilium universale, quo totus orbis eis erit Sennaar, id est terra excussionis, puta impietatis et infidelitatis eorum carcer et exsilium. Quia enim atrox fuit clades et captivitas Sennaar, sive Babylonis, hinc per catachresin, a Judæis quævis gravis calamitas, carcer et exsilium, vocabatur *Sennaar*, sive Babylon Ita Arias et Sanchez. Denique multi censent hic significari, in Babylone regnum suum inchoaturum Antichristum, ibique erecturum sedem impietatis, æque ac tyrannidis, ac Judæos eum ibidem pro suo Messia recepturos et culturos, ut ait Christus Joan. c. 5. 45. donec ab Elia et Henoch per miracula ardentemque zelum ad Christum convertantur. Ita Ribera, Emmanuel et Franc. Suarez. 3. p. q. 59. disp. 54. art. 6. sect. 5. et alii multi; quin et auctor operis de Antichristo apud S. Aug. et S. Hier. in c. 11. Dan. et Anselm. in Elucidario, asserunt Antichristum Babylone nasciturum. Hac de causa S Joannes Ap. 16. 12. vidit reges cum magnis copiis ab Euphrate, id est, e Babylonia quæ Euphrati adjacet, venientes ad Antichristum: *Et sextus Angelus*, inquit, *siccavit Euphratem, etc. ut præpararetur via regibus ab ortu solis*. Et cap. 9. 14. *Solve*, ait, *quatuor Angelos qui alligati sunt in magno flumine Euphrate, etc. ut occiderent tertiam partem hominum. Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia.* Accedit quod typus Antichristi fuerit Nabuchodonosor, qui Judæos vastavit et abduxit in Babylonem, quique adorari se fecit in statua aurea quam erexit, Dan. 3. 5. uti et faciet Antichristus, juxta illud Jerem. 1. 14. *Ab Aquilone pandetur malum super omnes habitatores terræ*, puta a Babylone quæ Judææ erat ad Aquilonem. Jam sensus hujus loci est is, quem assignavi v. 6. Amphora enim hæc continens impietatem, locata et statuta in Babylone, significat tam impietatis culpam, quam pœnam in Babylone locatam, ut cum in ea impietas steterit per definitam a Deo mensuram tum peccatorum, tum temporum, puniatur et plectatur: primo, per Cyrum; secundo, per Darium; tertio, per Christum, qui Babylonem et Babylonios Antichristi asseclas disperdet in fine mundi.

Nota: cum ait, *ut ædificetur, etc.* alludit ad idola et idololatriam, quæ maxime nomine impietatis hic intelligitur. Idolis enim more communi Judæi ædificabant domus et templa, eaque ponebant et elevabant in basi, ut excelsa ab omnibus viderentur et colerentur. Jam domus idololatriæ et scelerum fuit Babylon, uti patet Jer. 50. et 51. unde per catachresin, Roma impia et ethnica sanguine fidelium et Martyrum cruenta, imo ebria, a S. Joanne vocatur Babylon, Apoc. 17. et 18. In Babylone ergo impietas Judæorum, ejusque pœna et captivitas posita fuit super basin, quia quasi statua super columnam erecta fuit, ut videri ab omnibus etiam longe remotis posset. Proprie ergo et genuine hæc amphora impietatis e Judæa translata in Babylonem, significat idololatriam cum idololatris impiisque Judæis, a Chaldæis e Judæa translatam esse in Babylonem, ita ut Judæa jam ab ea expurgata sit sancta, dignaque in qua Deo templum restauretur, in quo ipse, ut prius, habitet et colatur: qua ratione Propheta consolatur, simulque incitat Jesum, Zorobabel et populum, ut in Jerusalem reversus ibi maneat; et si qui in Babylone remanserint, inde in Judæam redeant, ibique templum Deo construant, in quo illum sancte venerentur et colant. Jerusalem enim jam est civitas pietatis, Deique veri cultus, ideoque impunitatis pariter et securitatis asylum: Babylon vero est civitas idololatriæ et impietatis, uti fuit ab initio sub

tyranno Nemrod, Gen. 10. v. 10. ideoque punitioni et excidio addicta, perinde ac jam Meca in Arabia est civitas Mahometismi, Geneva est metropolis Calvinismi. Judæi ergo a Jerusalem in amphora quasi translati in Babylonem, eo impietatem, id est, idololatriam, secum exportarunt, ita ut illa amplius non redierit in Jerusalem, inquit Lyran. Dionys. et a Castro. In Babylone itaque suam amphoram, id est, culpam et pœnam deposuerunt, dum septuagesimo anno ea emensa, evoluta et persoluta, quasi ex sua amphora exeuntes, puri et liberi redierunt in Jerusalem et terram sanctam, amphoram, id est, idololatriam, ejusque pœnam relinquentes Babyloni et Babyloniis, quos proinde primo Cyrus, deinde Darius Hystaspis vastavit.

Allegor. significatur impietatis Judæorum mensura complenda per cædem Christi, ob quam ipsa eum Judæis impiis e Jerusalem per Romanos expellenda sit in Sennaar, id est in exsilium totius orbis, donec in Sennaar subjiciat se Antichristo, cum eoque plectatur et trudatur in tartara. Ibi enim erit æterna sedes impietatis, ibique implebitur plane illud: *Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar*, id est, excussionis, *et stabiliatur et ponatur ibi super basin suam*. Pro quo clarius vertit Syrus: *Ut ædificent ei domum in terra Babylonis, et stabiliant eam et habitore* (residere) *faciant eam ibi super præparationem* (mansionem) *ejus*; et Arab. Alex. *Jam ædificata est ei domus in Babylone, et parata est ei, et habitabit in domo quæ ei parata est*: et Arab. Antioch. *Ut ædificent ei domum in terra Babylonis, et stabiliat eam, et ponat eam in æqualitate ejus*, æqualia reddens cuique pro demeritis supplicia. Tunc enim impietas Judæorum, inquit Fernandez vis. 34. sect. 5. exaltabitur, et quasi super basin ut idolum in templo collocabitur, ut gloriosior et honoratior habeatur ab omnibus Antichristi sequacibus. Unde eorum typus fuerunt fabri, qui turrim Babel ædificarunt in Sennaar, ut impietatem suam contra Deum exaltarent. Sic enim et Judæi impietatis suæ idolum, quasi super basin exaltabunt ibidem sub Antichristo, sed in nihilum recident cogitationes eorum, sicut et impiæ turris ædificatorum. Nam et Antichristus eorum occidetur a Christo, et impietas exaltata cadet: sed per magnam misericordiam Dei fiet, ut, cæso Antichristo, a sua impietate resipiscant, et convertantur ad Christum. Beneficia enim Dei contempta acuunt Dei primo iram, deinde misericordiam.

Tropol. Impietas e Jerusalem, id est, ex Ecclesia evertitur, cum ex ea expelluntur, exeuntque schismatici et hæretici, ut constituant suæ hæresis idolum in Babylone, id est, in sua Ecclesia Satanica, ex qua in æternam Babylonem, id est, confusionem, et Sennaar, id est, excussionem dentium, deturbabuntur, puta in gehennam, ubi erit fletus et stridor dentium; ubi nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat. Fideles ergo qui sapiunt, fugiant Babylonem hanc quasi pestem, ac in Ecclesia sedem figant; ibi templum perfectionis virtutum Deo ædificent, donec in Jerusalem et templum cœleste, ad æternam vitam et gloriam transferantur. Utinam, o Domine, impietatem (hæresim) ex Anglia, Scotia, Germania, Bohemia, etc. educas, et transferas in Sennaar, ut fiant terra orthodoxa et sancta, sicut olim fuerunt, cum in ea te laudaverunt patres nostri.

Rursum amphora est mensura peccatorum cujusque tum hominis, tum populi, qua impleta Dei vindicta prosiliit ad ultionem. Quisque ergo videat, ne amphoram hanc impleat, sed si quid criminum in eam injecerit, mox per pœnitentiam evacuet et exhauriat. Porro impletur amphora, cum impune et publice grassatur impietas, uti fit in Bacchanalibus, cum omnium oculi in eam intendunt. Tunc ergo maxime timenda est Dei ira et vindicta. Quocirca viri sancti, ut eam a se et repub. avertant, eo tempore tanto magis insistunt orationibus et piis operibus, ut iram Dei sistant et amphoram evacuent, quanto impii vacant suis cupiditatibus, ardentque ut eam impleant; ne instar Sodomorum igne cœlesti sidérentur, vel instar Judæorum in terram Sennaar, id est, excussionis, puta in exsilium præsens et perenne in gehenna ablegentur; præsertim cum Deus dat signa iræ suæ, et vindictæ imminentis per famem, pestem, publicasque strages et clades. Tunc enim apparet ejus falx volans, et amphora egrediens, quam præcones toti populo annuncient et intentent, ut eam vitare, et Dei indignationem placare satagant; perinde ac fecit Aaron in seditione ac punitione Core, jubente Mose ac dicente: *Tolle thuribulum, et hausto igne de altari mitte incensum desuper, pergens cito ad populum, ut roges pro eis: jam enim ira egressa est a Domino, et plaga desævit. Quod cum fecisset Aaron, et accurrisset ad mediam multitudinem, quam jam vastabat incendium, obtulit thymiama, et stans inter mortuos ac viventes, pro populo deprecatus est, et plaga cessavit.*

Symbolice, S. Gregor. lib. 14. Moral. c. 26. per amphoram accipit avaritiam, in quam oculi omnium mundanorum respiciunt; ut, cum ad cætera sint cæci, oculos solum habere videantur ad intuendas amphoras et mensuras emendi vendendique, ac cætera lucri instrumenta. Hanc duæ mulieres, scilicet superbia et inanis gloria in altum levant. Audi ipsummet S. Greg. totum hoc amphoræ symbolum explicantem moraliter: *Volens Deus Prophetæ ostendere humanum genus, ex quo ab eo maxime culpa dilabatur, per imaginem amphoræ quasi patens os avaritiæ designavit: Avaritia quippe velut amphora est, quæ os cordis in ambitu apertum tenet. Et dixit: Hæc est oculus eorum in universa terra. Multos obtusi sensus homines cernimus, et tamen eos in malis actibus astutos videmus, Propheta quoque attestante qui ait: Sapientes sunt ut faciant mala, bene autem facere nesciunt. Hi itaque sensu torpent, sed in his quæ appetunt, avaritiæ stimulis excitantur; et qui ad bona videndo cæci sunt, excitantibus præmiis ad peragendo malo, vigilantes fiunt. Unde recte de hac eadem avaritia dicitur: Hæc est oculus eorum in universa terra. Ecce talentum plumbi portabatur. Quid est talentum plumbi, nisi ex eadem avaritia pondus peccati? Et ecce mulier una sedens in medio amphoræ. Quam mulierem ne fortassis quæ esset, dubitare possimus, illico Angelus innotuit. Nam illic mox sequitur: Et dixit: Hæc est impietas. Et projecit eam in medio amphoræ. Impietas in medio amphoræ projicitur: quia nimirum in avaritia semper impietas tenetur. Et misit massam plumbi in os ejus. Massa plumbi in os mulieris mittitur: quia scilicet impietas avaritiæ peccati sui pondere gravatur. Si enim ea quæ deorsum sunt*

non ambiret, erga Deum ac proximos impio nequaquam existeret. Et leoaoi oculos meos, et vidi: et ecce duæ mulieres egredientes, et spiritus in olis eorum. Quid aliud in his duabus mulieribus acceepimus, nisi duo principalia oitia, superbiam oidelicet et gloriam inanem? quæ impietoti absque ullo dubitotiane conjuncto sunt. Quæ et in alis suis spiritum suum habere narrontur, quia in actionibus suis Satanæ voluntati deserviunt. Ipsum quippe Propheta spiritum appellat, de quo Salomon ait: Si spiritus patestotem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris. Et de quo in Eoangelio Dominus dicit: Cum immundus spiritus exierit ab homine, ombulat per loca arida, et inaquosa. Spiritus in alis earum est: quia superbia et inanis gloriu per omne quod ogunt, Sotonæ ooluntoti famulantur. Cætera deinde amphoræ ita tropol. prosequitur: *Et hubebant alas, quasi alas milvi. Milvus semper naturæ studet insidiari pullorum. Istæ ergo mulieres alas habent quasi olos miloi, quia aetiones earum diabolo sunt proeul dubio similes, qui insidiatur semper vitæ porvulorum. Et levaverunt amphoram inter cœlum et terrum. Superbia et vana gloria habent hac proprium, ut eum quem infecerint, in cogitotione suo super cæteros homines extollant, et modo per ambitum rerum, modo per desiderium dignitatum, quem semel captum tenuerint, quasi in honoris altitudinem elevent. Qui autem inter cœlum et terram est, et ima deserit, et superiora minime attingit. Levant ergo istæ mulieres amphoram inter cœlum et terram, quia superbia et inanis gloria mentem per avaritiam honoris captam ita eleoant, ut quoslibet proximos despicientes quosi ima deseront, et olto gloriantes petant. Sed tales quique dum superbiunt, et eos mente transeunt eum quibus sunt, et superioribus cioibus minime junguntur. Amphoro ergo levata inter terrom et cœlum dicitur: quia avari quique per superbiam atque inanem gloriam et proximos juxto se despieiunt, et superiora quæ ultra ipsos sunt, nullatenus apprehendunt. Inter terram itaque et cœlum feruntur: quia nec æqualitotem fraternitatis in infimis per choritotem tenent, nec tomen summa pertingere sese extollendo prævalent. Et dixi od Angelum qui loquebatur in me: Quo istæ deferunt amphorom? Et dixit od me: Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar. Eidem amphoræ ædificatur domus in terro Sennaar: Sennaar quippe fœtor eorum dicitur. Et sicut bonus odor ex oirtute est, Paulo attestonte qui ait: Odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, quia Christi bonus odor sumus Deo, et e contrario fœtor ex oitio. Radix enim est omnium malorum cupiditas. Et quia quodlibet malum per avaritiam gignitur, dignum est ut domus aoaritiæ in fœtore construotur. Sciendum quoque est quod Sennaar latissima vallis est, in qua turris a superbientibus ædifieori cœperat, quæ linguarum faeta diversitate destructo est: quæ scilicet turris Babylon dicta est, pro ipsa videlicet confusione mentium atque linguorum. Nec immerito ibi avaritiæ ampharo ponitur, ubi Babylon, id est, confusio, ædificatur: quia dum per avaritiam, et impietotem certum est omnia mala exurgere, reete hæc ipsa aooritia otque impietas in confusione perhibentur habitare.* Hæc quæ de avaritia dixit S. Gregor. pari jure libidini, gulæ, iræ, acediæ, et cuivis alteri vitio attriboas. Amphora enim vini, est gula; fellis, ira; torporis, acedia, etc.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videt Zacharias quatuor quadrigas, in eisque equos quadruplices, scilicet rufos, nigros, albos, et varios, portendentes quatuor monarchias sibi ordine succedentes, scilicet Chaldæorum, Persarum, Græcorum et Romanorum, quibus successit regnum Christi stabile et æternum. Unde secundo, v. 9. jubetur facere coronam auream, eamque ponere in capite Jesu pontificis, auditque: Ecce vir Oriens (Chald. Messias nomen ejus) et subter eum orietur, et ædificabit templum Domino. Occasio hujus visionis fuit hæc: Viderat Zacharias in fine capitis præcedentis amphoram cui insidebat impietas, transferri in Babylonem, ibique eam in basi quasi in loco stabili collocari. Jam videt circa impietatem hanc, et impium Babylonis imperium cætera regna confligere, illudque ei extorquere. Nam Cyrus et Persæ ceperunt et vastarunt Babylonem. Deinde Alexander Magnus, Darium et Persas cecidit juxta Babylonem, eaque ratione Babylonis imperium Persis ademit, et ad Græcos transtulit. Denique Romani illud idem Græcis ademptum sibi vindicarunt. Hoc est quod a Deo audit Propheta v. 8. Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis (in Babylonem quæ Judææ est ad Aquilonem) requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.

Hæc eadem paulo ante intuitus est Daniel, cap. 2. 32. ubi in specie statuæ quadriformis quatuor hasce monarchias conspexit. Et cap. 7. 3. ubi easdem sub specie quatuor ferarum, scilicet leænæ, ursi, pardi, et quartæ horribilis ac variæ depingi vidit; quæ visio paucis annis ante Zachariam contigit, nimirum anno primo Balsasar, ut ibidem dicitur v. 1. qui paulo post cæsus fuit a Cyro Babylonem expugnante. Hæc vero Zachariæ contigit sub Dario Hystaspis, qui post septennium regni Cambysis, Cyro in imperio Persidis successit, et Babylonem rebellantem rursum expugnavit. Quocirca ad has Danielis visiones alludit Zacharias: unde vidit eosdem quatuor ventos, quos Daniel 7. 2. inter se confligentes; ac quatuor feras quatuor monarchias portendentes præcurrere, et desinere in regnum Christi æternum. Prima enim Danielis fera respondet rufo colori equorum Zachariæ: leæna enim est rufa. Secunda fera Danielis, puta ursus, respondet nigro colori equorum secundorum Zachariæ; ursi enim sunt nigri. Tertia fera Danielis, puta pardus, respondet colori albo equorum tertiorum Zachariæ: pardus enim maculis albis inspersus est. Quarta fera varia Danielis respondet quartis equis variis Zachariæ. Danielem et Zachariam secutus est S. Joannes, Apoc. 6. ubi quatuor regna post Christum futura vidit depingi per quatuor equos, primum, album; secundum, rufum; tertium, nigrum; quartum, pallidum. Vide ibi dicta.

1 Et conversus sum, et levavi oculos meos, et vidi: et ecce quatuor quadrigæ egredientes de
medio duorum montium: et montes, montes ærei. 2. In quadriga prima equi rufi, et in
quadriga secunda equi nigri, 3. et in quadriga tertia equi albi, et in quadriga quarta equi
varii, et fortes. 4. Et respondi, et dixi ad Angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc, domine mi? 5. Et respondit Angelus, et ait ad me: Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, ut
stent coram Dominatore omnis terræ. 6. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: et albi egressi sunt post eos: et varii egressi sunt ad terram Austri. 7. Qui autem erant robu-

stissimi, exierunt, et quærebant ire, et discurrere per omnem terram. Et dixit: Ite, perambulate terram: et perambulaverunt terram. 8. Et vocavit me, et locutus est ad me, dicens: Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis. 9. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: 10. Sume a transmigratione, ab Holdai, et a Tobia, et ab Idaia; et venies tu in die illa, et intrabis domum Josiæ, filii Sophoniæ, qui venerunt de Babylone. 11. Et sumes aurum et argentum: et facies coronas, et pones in capite Jesu filii Josedec sacerdotis magni. 12. Et loqueris ad eum, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Ecce VIR ORIENS NOMEN EJUS: et subter eum orietur, et ædificabit templum Domino. 13. Et ipse extruet templum Domino: et ipse portabit gloriam, et sedebit, et dominabitur super solio suo: et erit sacerdos super solio suo, et consilium pacis erit inter illos duos. 14. Et coronæ erunt Helem, et Tobiæ, et Idaiæ, et Hem, filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini. 15. Et qui procul sunt, venient, et ædificabunt in templo Domini: et scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

1. ET CONVERSUS SUM, ET LEVAVI.] *Conversus*, id est, iterum vel rursus levavi oculos, et vidi novam visionem: ponitur enim verbum vel potius participium pro adverbio, per enallagen Hebræis usitatam. Ita Vatabl. Unde ex hoc loco non liquet, an hæc visio statim successerit visioni præcedentis capitis, an vero post majus temporis intervallum.

ET ECCE QUATUOR QUADRIGÆ,] Theodor. quem sequuntur Palacius et a Castro, per quatuor quadrigas accipiunt quatuor Angelorum turmas, Judæorum res et commoda procurantium. Nam cap. 1. v. 8. vidit pari modo equos varios, albos et rufos, qui repræsentabant Angelos Judæorum tutelares, ut ibi dixi. Hi enim stant coram Domino, uti dicitur v. 5. ad ejus jussa diversa circa regimen populi ejus exequenda, juxta illud Habacuc 3. v. 8. *Qui ascendis super equos tuos, et quadrigæ tuæ salvatio.* Et Ps. 67. 18. *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium; Dominus in eis in Sina, in sancto.* Unde et Elias in curru equorum igneorum, id est, Angelorum, raptus est in cœlum, 4. Reg. 2. 11. Et c. 6. 17. Elisæus obsessus a Syris: *Vidit montem plenum equorum et quadrigarum ignearum in circuitu suo*, puta Angelorum, ad se tutandum. Jam hosce quatuor quadrigas, id est, turmas Angelorum, ita particulatim ex Theodoreto applicat et explicat a Castro: Equi rufi, inquit, significant Angelos ultores et sanguinarios, qui egressi a domino mauserunt in Judæa, ut Judæos sua virtute de hostibus ulciscerentur et tutarentur. Quadriga Angelorum quæ nigris equis vehebatur, missa fuit in terram Aquilonarem, ut per Medos et Persas excinderet Babylonios hostes Judæorum. Quadriga Angelorum alborum missa est post priorem, ut Judæos libertate donatos per eosdem Persas, hilares reduceret in patriam. Quadriga Angelorum variorum missa est versus Austrum, ut hostes Judæorum eis felicitatem invidentes, pro varietate gentium continerent, ne ulla in re eis nocerent.

Verum communis Patrum et interpretum sententia est, hasce quatuor quadrigas significare quatuor monarchias circa impium Babylonis imperium decertantes, quas Deus sua providentia successive in lucem eduxit, rexit, mutavit pro libito ad suam potentiam et gloriam, præsertim circa populum suum per eas vel castigandum, vel protegendum et promovendum, toti orbi ostendendam: itaque equos rufos denotare monarchiam Assyriorum et Chaldæorum, nigros Persarum, albos Græcorum, varios Romanorum. Ita S. Hieron. Cyrill. Chald. Remig. Haymo, Hugo, Albert. Lyran. Vatabl. Arias, Ribera, Sanchez, Fernandez et alii passim. Ratio hujus symboli quadrigarum est, quod monarchiæ jam dictæ quadrigis in bello utebantur, ex iisque depugnabant: quadrigæ ergo significant, quod ipsæ sua bellica fortitudine, vi et tyrannide obtinuerint sua imperia. Nam per quadrigas intelligit earum aurigas et sessores, uti et c. 1. v. 8. puta ipsos monarchas, eorumque duces et milites quadrigis insidentes, tum ad bellandum, tum ad triumphandum, tum ad suam pompam et gloriam ostentandam, nisi dicas cum Sanchez, quadrigas has non ab hominibus, sed a belluis agi; quia belluinæ et tyrannicæ fuerunt monarchiæ, ut belluarum, quibus comparantur et repræsentantur, naturam et indolem imitatæ, imo induisse videantur. Unde et Daniel c. 7. 3. vidit eas repræsentari per quatuor bestias, quas paulo ante recensui. Adde, sicut auriga potest laxatis, adductis vel flexis habenis, pro arbitratu quadrigam agere, sistere et regere quoquoversum; sic reges et monarchæ suis legibus, placitis, prudentia, consilio, imperio populos sibi subjectos gubernant, et pro voluntate moderantur. Et quia triumphus est quasi regnum quoddam temporarium, decretum ducibus ob partam victoriam, idcirco triumphantes quadriga vehebantur, quasi reges temporarii.

Porro veteres in quadrigis depugnasse, indeque quadrigam symbolum esse belli et regni bello parti, patet ex illo Psal. 19. 8. *Hi in curribus, et hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus.* Et Nahum 3. 2. *Vox flagelli, et vox impetus rotæ, et equi frementis, et quadrigæ ferventis.* Et Cant. 1. 8. *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te.* Sic de Turno canit Virgil. Æneid. 12.

> Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
> Emicat in currum; et manibus molitur habenas.

Sic Isaias cap. 21. 7. vidit in bigis ascensorem cameli et ascensorem asini, id est Darium et Cyrum invadentes Babylonem. Denique Ezechiel vidit currum cherubicum quasi quadrigam Dei, pergentis ad excidium Judæorum et Gentium, stipatum quatuor a-

nimalibus, leone, bove, homine et aquila. Huc spectat illud Deuter. 33. v. 26. *Ascensor cœli auxiliator tuus*; cœlum enim est quasi currus bellicus Dei.

Mystice, Clarius, Burgensis, et nonnulli veteres apud S. Hieron. per quatuor quadrigas accipiunt quatuor Evangelia, quadrupliciter a quadruplicibus præconibus toto orbe promulgata et propagata. Nam equi rufi significant Apostolos et Martyres, qui suo sanguine Evangelia obsignarunt. Equi nigri significant Prophetas et Doctores, qui profunda et quasi in antris atris abdita Dei mysteria ingressi, ibique quasi atrati, eadem in mundo prædicarunt, sed atre, id est, obscure, et quasi per speculum et in ænigmate, ut ait Apostolus 1. Corinth. 13. 12. Equi jugales albi significant Virgines, virginitate quasi liliis candidos. Equi varii et fortes significant Confessores variis Dei donis illustres. Hi enim omnes, quasi quadrigæ Dei actæ et impulsæ vento impetuque Spiritus Sancti, cunctas gentes Christo subjugarunt. Sicut enim Deus quadrigis, id est, Monarchis Chaldæorum, Persarum, Græcorum et Romanorum subjecit orbem; ita multo magis eumdem ineffabili sua providentia per quadriformes Sanctos subjecit Christo, in cujus regnum omnes reges et regna desierunt.

De medio duorum montium.] Hi duo montes symbolum sunt potentiæ et providentiæ Dei, cujus duæ partes, et quasi montes sunt mens et voluntas, puta sapientia et decretum, sive dispositio et definitio, aut præordinatio et executio. Sensus ergo est, q. d. Hæ quatuor quadrigæ, id est, monarchiæ Dei potentia et providentia ita constrictæ tenebantur et claudebantur, quasi septæ essent montibus æneis, id est, fortissimis et impenetrabilibus, donec manum suam laxavit Deus, eisque exeundi potestatem dedit, ut imperium occuparent, sibique alias gentes subjicerent. Alludit, ait Mariana, ad montem Taurum, seu Caucasum, ubi juga montis duo in fauces coeunt, sicut portæ ferreæ, de quibus Hegesippus lib. 5. cap. 50. Locus est sic dictus, non quod ibi sint portæ, sed ob munitionem. Nam proprie ex hisce montibus egressi sunt eorum accolæ Persæ, qui in vastando hoc impietatis Babylonicæ regno fuerunt primi et præcipui, ideoque requiescere fecerunt Spiritum Dei, ut dicitur v. 8. Simili enim modo Dei providentia sua sapientia et voluntate, quasi duobus ferreis montibus inter se coeuntibus, continebat has monarchias, uti ventos (quibus hæ monarchiæ comparantur v. 5.) suis antris et montium latebris ab Æolo concludi fabulantur Poetæ, qui hanc fabulam hinc mutuati videntur, de quo Homerus Odyss. 20. et ex eo Virgil. lib. 1. Æneid.

> Hinc vasto rex Æolus antro
> Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
> Imperio premit ac vinclis et carcere frænat
> Ni faciat, maria ac terras, cœlumque profundum
> Quippe ferant rapidi secum.

Unde secundo, Vatabl. per montes hos accipit robur istorum regum et gentium, quæ sua virtute bellica monarchiam sibi pepererunt. Simili modo Arias accipit eorumdem consilium et industriam, quæ in bellis robori sæpe prævalet. Mystice, Albert. Lyran, et Hugo per duos montes accipiunt Israelem et Judam, e quibus egressi sunt Prophetæ, qui quasi montes ærei, id est, fortes et invicti certo et infallibiliter harum monarchiarum principium, progressum et terminum prædixerunt.

Allegor. duo montes sunt duo testamenta, vetus Mosis, et novum Christi. Hæc enim sunt quasi duo montes inconcussi et irrefragabiles, e quibus egressa sunt quatuor Evangelia quæ totum orbem occuparunt. Ita Clarius et Burgensis.

Ærei,] id est, fortes et duri instar æris. Perperam R. David vertit *Calybei*. Hebræum enim נחשת *nechoset* significat æs, non chalybem, atque æs æque duritiei est symbolum, ac chalybs.

2 In quadriga prima equi rufi.] Mariana per equos rufos, utpote fortissimos, accipit monarchiam Romanorum, quæ licet ordine fuerit ultima, robore tamen et virtute fuit prima: unde prima hoc loco ponitur.

Verum alii omnes per equos rufos accipiunt monarchiam Assyriorum et Chaldæorum, quæ reipsa fuit prima. Hi vocantur rufi, tum quia sanguinarii et crudeles fuerunt, præsertim in Judæos, quos urbe, templo, libertate et vita spoliarunt (hinc celebris illa, dira et ærumnosa captivitas Judæorum in Babylone per septuaginta annos. Ita S. Hieron. Remig. Hugo, Lyran. et alii : tum quia vestibus rufis, id est, purpureis et coccineis, utebantur, ut patet Nahum 2. 3. *Clypeus ejus ignitus, viri exercitus ejus in coccineis*. Et S. Joannes Babylonem vocat purpuratam meretricem, Apoc. 17. 3. et c. 18. 16. *Væ, ait, civitas illa magna, quæ amicta erat bysso, purpura et cocco*. Hic enim color ardorem animi ad præliandum notat et acuit: unde equi rufi alacriores, erectiores et animosiores sunt. Color enim rufus est accensus et ignis splendorem refert, idque melius quam rubeus, qui tamen zeli et acrimoniæ est index, teste Alciato emblem. 117. dum ait,

> At ruber armatos equites exornat amictus.

Hac de causa post Chaldæos aliæ quoque gentes ad prælia euntes, vestibus rubris usæ sunt, ut Persæ, teste Xenophonte lib. 7. Cyripediæ : et Græci, teste Æliano lib. 6. cap. 6. præsertim Lacedæmonii. Pluribus idipsum ex Plutarcho, Æliano et Valerio demonstrat Alexander ab Alexandro, lib. 1. Genial. cap. 20. Ibidem Tiraquellus. Verum quia primi Babylonii in bellis purpurea vel coccinea veste usi sunt, quos deinde Græci et Persæ sunt imitati; hinc hic color datur Babyloniis. Ita Arias et alii. Porro quid hi equi rufi egerint, non declarat Zacharias, tum quia jam præterierant, tum quia Judæis recens ex Babylone redeuntibus satis idipsum constabat, inquit S. Hieron. tum quia eorum gesta noxia et funesta fuerunt Judæis, inquit Cyrill. Angelus autem hic læta ostendit Zachariæ, ut afflictos Judæos animet et consoletur.

Alleg. Clarius: Equi, inquit, rufi qui alio non sunt egressi, significant S. Jacobum, S. Stephanum, primosque similes Christi præcones et athletas, qui inter crudeles et cruentos Judæos Evangelium Christi prædicarunt, pro eoque ab illis in Judæa occisi sanguine suo rubricati, non alio quam e terra in cœlum egressi sunt.

In quadriga secunda equi nigri.] Nigri designant (Persas : quia hi plus horroris et mœroris, quam da-

mni et stragis intulerunt Judæis: uti Cambises, qui impedivit fabricam templi: et Assuerus maritus Esther, qui seductus ab Aman Judæos omnes neci addixit. Ita S. Hieron. Addit Arias, Persas pulla et atra veste uti solitos, indeque fuscum dici, quasi pusicum et persicum. Verum id non liquet ex historiis, imo Xenophon loco jam citato, asserit eos in bello usos coccineis.

3 In quadriga tertia equi albi.] Albi denotant Alexandrum, Ptolemæum Philadelphum, et Græcos, qui clementes et benevoli fuerunt in Judæos, adeo ut Alexander Jaddum Pontificem pronus adorarit, teste Josepho libr. 11. Antiq. cap. ultim. Licet enim Antiochus Epiphanes ex Græcis oriundus Judæos afflixerit, tamen hæc afflictio fuit modici temporis, atque in ea Machabæi victoriis fuerunt candidati et illustres.

Addit Cyrillus Græcos denotari albo colore; tum quia ut plurimum veste alba utebantur; tum quia linguam planam et apertam, ac a barbarorum tenebris et obscuritate alienam habebant, tum quia delicias et convivia amabant, quorum symbolum erat candida: hæc enim erat vestis festa, convivialis et læta; tum quia in bellis fuerunt felices et victoriosi, uti patet de Alexandro: candida enim vestis erat triumphantium.

In quadriga quarta equi varii, et fortes.] Mariana per equos varios accipit Egyptios: hi enim ad Austrum late dominati sunt Egypto, ac vicinis Syris et Æthiopibus, fueruntque potentes et celebres. Verum cæteri omnes per quartam hanc quadrigam accipiunt monarchiam Romanorum. Hæc enim potens fuit et fortis, æque ac varia: tum in regimine, quod initio in regibus fuit monarchicum, deinde in Consulibus aristocraticum, postea in Tribunis plebis democraticum, rursum in Imperatoribus monarchicum, idque ex varia gente: alii enim fuerunt Itali, alii Hispani, alii Galli, alii Græci, etc. Tum quia Romani variis fuere ingeniis, æque ac affectibus in Judæos: partim enim in eos benevoli fuere, uti Senatus Rom. tempore Machabæorum quando cum eis fœdus sancivit; item Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius, partim infensi et crudeles, ut Pompejus, Caligula, Nero, Vespasianus et Adrianus. Ita S. Hieron.

Pro variis hebr. est ברודים *berudim*, id est, grandinati, hoc est, maculis albis instar grandinis respersi et variegati, quos Latini guttatos vocant, ut Martialis lib. 5. Epigram. 104. aves Numidicas guttatas vocat. Unde Syrus vertit: *Sparso vellere*, vel *ad flammeum colorem accedente*; Arabicus, Antioch. *colore vermiculi*, vel purpuræ. Rursum pro *fortes* hebr. est אמוצים *amutsim* quod Aquila vertit κραταιοι, vel, ut legit S. Hieron. κρατεροι, id est, potentes, robusti; Septuag. ψαροι, id est, sturnini, puta colore sturni avis: hæc enim vocatur ψαρος, vel veloces, απο του ψαιρειν, unde αιψηρος. Chald vertit. קטמנין *kitmanin*, quod Biblia Regia vertunt, *coloris cinerei*: melius alii vertunt, *confringentes*, vel comminuentes, in cinerem redigentes, juxta illud quod de iisdem, ait Daniel 2. 40. *Quomodo ferrum comminuit et domat omnia, sic comminuet et conteret omnia hæc*. Origo duplicis hujus versionis est, quod hebr. אמוצים *amutsim*, proprie significet fortes, ideoque veloces, ut vertunt Sept. et comminuentes omnia, ut vertit Chald. Sed aliqui, inter quos est Arias, *amutsim* acceperunt pro חמוצים *camutsim*, id est, fermentatos puta *cinereos*, hujus enim coloris est fermentum; vel *sturninos*, ut alii vertunt ex Septuag. sturni enim pariter sunt coloris cinerei Unde et Syrus, etiam Vaticanus, το *fortes* omittit. Verum prior lectio *amutsim*, id est *fortes*, est vera et genuina. Porro Arias per *cinereos*, accipit Turcas, Arabes et Saracenos, qui colorem habent cinereum; præsertim Ottomanos. Hi enim partem magnam Romani Imperii occuparunt sua fortitudine, quam eis indit sua lex puta Alcoranum; hoc enim jubet eis, ut armis sectam suam propagent. Verum hi Romani censeri nequeunt, cum sint Romanorum jurati hostes; nec robustissimi, cum eis longe sint robustiores Christiani Europæi, uti patet in prælis. Adde, spurca et fœda est hæc Mahometis secta, nec digna hisce Zachariæ oraculis et elogiis.

Mystice, Alcazar in cap. 6. Apocal. notat. 5. pag. 444. per quadricolores equos et quadrigas accipit quatuor dotes et virtutes, quibus Apostoli, virique Apostolici, quasi quadrigæ Christi, ipsi totum subegerunt orbem: scilicet equos albos denotare immaculatam sanctitatem; rufos zelum ardentem: varios sapientiam; nigros modestiam. De albore vide Alciatum, embl. 117.

Sinceri est animi et mentis stola candida puræ.

Rufi denotant ardorem: quia hic color accensus est et igneus Varii significant æternam Dei sapientiam, quæ varietatem illam Apostolorum et fidelium tanta pulchritudine distinxit: multiplex enim color est multiformis, ars et sapientia. Est enim spiritus sapientiæ multiplex. Sapient. 7. 22. Niger color significat modestiam; unde Clerici et Monachi S. Basilii, Benedicti, Augustini, etc. nigris vestiuntur, juxta illud Cant. 5. 11 *Comæ ejus nigræ quasi corvus*; ubi Delrio ex Hesychio, Bernardo, Alcuino, Beda, Haymone et Anselmo ostendit, nigrorem symbolum esse rei contemptæ, et externa specie despicabilis, quæ fundamentum est humilitatis et modestiæ, juxta illud Cant. 1. 5. *Nigra sum sed formosa*.

Ex his Zachariæ quadrigis ortæ videntur quatuor Circensium aurigarum factiones, totidem coloribus distinctæ, quæ apud Romanos et Græcos graves sæpe tumultus concitarunt. Erant enim aurigæ, alii albati, alii russati, alii prasini, alii veneti, de quibus omnibus exstant Epigrammata lib. 5. Anthologiæ, et Dio lib. 59. et Suetonius in Vitellio, cap. 14. Albati enim respondent quadrigis albis Zachariæ, russati rufis, prasini nigris, veneti variis. Prasinus enim color est porraceus, sive viridis, qui conflatur ex gilvo et nigro, teste Platone in Timæo. Venetus color vocabatur cyaneus, sive cæruleus et marinus, ait Vegetius: mare autem ob fluctus et reverberationem radiorum solis, varios exhibet colores, sed maxime cæruleum. Unde Arias equos varios Zachariæ censet fuisse cinereos, qui ad cæruleos accedunt. Porro hisce quatuor coloribus videntur repræsentasse quatuor elementa, eorumque inter se dissidia et pugnas, nimirum rubro ignem: ruber enim color ignis est, et igneus: albo aerem: serenus enim aer albescit: veneto, sive cæru-

leo aquam et mare: prasino, sive porraceo terram, germina et porros producentem. Hæc enim quatuor elementa moderatur, in atque se committit et contemperat summus universi auriga Deus. Unde de origine venetorum et prasinorum sic in antiquis historiarum Collectaneis Cod. Vatic. 96. legimus: *OEnomaus primus invenit Circensium colores, quibus terræ ac maris quasi certamen repræsentavit. Mittebantur sortes; quem vero contigisset terræ vicem agere certando, ille vestem viridem induebat; cæruleam autem, qui vices maris agebat. Hoc certamen vigesimo quarto die Martii OEnomaus constituit. Quod si color viridis vicisset, terræ fertilitatem* omnes *sperabant; si cæruleus, tranquillam maris navigationem. Quare agricolæ optabant victoriam viridi colori; nautæ cæruleo.*

5. Isti sunt quatuor venti.] Hoc est, velut quatuor venti: Hebræi enim sæpe *caph*, quæ est nota similitudinis, omittunt, q. d. Hæ quatuor quadrigæ, id est, monarchiæ, inter se confligent ut venti contrarii, ac violenter et celeriter quasi venti subvertent omnia, quocumque irruent: denique velociter transibunt et desinent, uti faciunt venti. Alludit ad Daniel 7. 2. ubi pariter Daniel hæc quatuor regna depingi vidit per quatuor ventos confligentes in mari, q. d. Istæ quadrigæ sunt similes quatuor ventis ostensis Danieli: sicut enim ventis mare, sic quadrigis terra turbatur. Ita Theodoret. Vatabl. Sanchez hic et Perer. in Danielis 7. 2. Simili phrasi dicitur Deus suscitasse spiritum Cyri 1, Esdræ 1. 1. et spiritum regum Medorum, Jerem. 51. 11. Insuper S. Hieron. Theodor. Remig. et Vatabl. per quatuor ventos accipiunt quatuor plagas, sive climata mundi, ad quas egressæ sunt hæ quadrigæ, ut eos sibi subjicerent. Unde Vatabl. vertit: *Istæ sunt quadrigæ, quæ ad quatuor ventos*, vel *plagas cælorum egrediuntur*; et Chald. *Ista sunt quatuor regna, quæ sunt in quatuor ventis cæli.* Denique pro *venti*, hebr. est רוחות *ruchot*, id est, spiritus, quales sunt Angeli, æque ac venti. Unde Theodoret. Palacius et a Castro per quadrigas has et ventos accipiunt Angelos præsides regnorum, puta quatuor monarchiarum, de quibus dicitur Psalm. 103. 4. *Qui facit Angelos suos spiritus*, et hi stant coram Domino. Hic sensus eodem redit. Quod enim de Angelis dicitur, hoc de monarchiis illis commissis dicitur et intelligitur.

Morali disce hic regna et potentatus hujus sæculi naturam habere ventorum, æque ac quadrigarum, tum quia valida sunt et omnipotentia, tum quia velocia, tum quia mox evanescunt. Stultus ergo est, qui ventos sequitur, quos assequi non potest, et si posset, diu tenere non posset, inquit Sanchez. Vides quadrigam principis equis quaternis vel senis velocibus velocius transcurrere, cogita ita transcurrere omnes orbis principatus. Sentis ventos celerrime per aera transvolare, cogita pari modo transvolare reges et regna, omnesque dignitatum apices: *Omnis potentatus vita brevis*, ait Sapiens.

Ut stent,] quasi parati ad ejus jussa excipienda et exsequenda. Nam Deus per eos punit quos vult, imo priores semper punivit et evertit per sequentes, uti Chaldæos per Persas, Persas per Græcos, Græcos per Romanos. Vide dicta Isaiæ 10. 5 et Jerem. 25. v. 9. et sequentibus. Ubi nota homines omnes, licet pessimi sint, quales fuerunt multi ex his monarchis, utpote tyranni, assistere Deo quasi instrumenta et lictores ejus, ut vel populum ejus defendant, vel impios castigent. Hebr. est מהתיצב *mehitiatseu*, id est, a stando; Pagnin. et Tigurin. *A loco ubi stabant coram Domino*; Noster cum Septuag. melius vertit, *propter standum*, id est, *ad standum*: quia hebr. מן *min* sæpe significat *propter*, et subinde capitur pro ל, id est, *ad*. Istæ enim particulæ et litteræ serviles per anallagem non raro inter se commutantur: *mehitiatseu* ergo, id est, a stando, idem est quod *lehitiatseu*, id est, ad standum, ut stent.

Equi nigri egrediebantur in terram Aquilonis.] Equi nigri significant Persas qui vastorunt Babylonem, quæ est ad Aquilonem Judææ, ut dixi vers. 2.

Et albi egressi sunt post eos.] Denotatur Alexander et Macedones, qui Persis in monarchia successerunt, eamque illis extorserunt juxta Babylonem: sedes enim imperii Persarum erat Babylone, ait Vatabl. Unde juxta eam apud Arbelam Alexander profligavit copias Darii Codomanni (qui fuit ultimus Persarum monarcha) ideoque ibidem rex Asiæ proclamatus est, ac Babylonem victor ingressus omnia ejus ditiones sibi subjecit, teste Curtio lib. 5. et Plutarch. in Vita Alexandri.

Et varii egressi sunt ad terram Austri,] q. d. Romani egressi sunt in Ægyptum: hæc enim est ad Austrum terræ sanctæ, puta Judææ, juxta quam Scriptura plagas mundi describere et consignare solet. Vatabl. et Alii putant id factum per Julium Cæsarem, qui primus devicit Ægyptum. Melius alii id factum censent per Augustum successorem Julii: Augustus enim per Actiacam victoriam profligavit Antonium et Cleopatram, itaque Græcorum, puta Ptolemæorum, in Ægypto regnum exstinxit, illudque ad se et Romanos transtulit. Unde ipse primus Ægyptum fecit provinciam, teste Suetonio in ejus Vita, cap. 17. et 18. quod Julius facere ausus non fuerat. Tunc ergo eversa tertia monarchia Græcorum, cœpit quarta Augusti et Romanorum. Unde paulo post ab Augusto quasi jam monarcha, exiit edictum ut describeretur universus orbis. Ita S. Hier. Ribera, Sanchez, Fernandez et alii.

7. Qui autem erant robustissimi.] Hebr. האמוצים *haamutsim*, id est, illi fortes per excellentiam, de quibus v. 3. q. d. Ex quarta quadriga equi robustissimi, puta Romanorum fortissimi, nutu Dei perambulabunt, id est, perambulando subjugabunt (uti ostendi c. 1. v. 11.) omnem terram. Tales successive fuerunt Scipio, Pompeius, Cæsar, Augustus, Vespasianus, Trajanus, Constantinus, Theodosius, etc. Romani enim sensim crescentes armis et viribus robustissimi evaserunt, et plurimos provincias occuparunt. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodoret. Lyran. Hugo Vatab. et alii.

Alias per *robustissimos* accipit Turcas et Ottomanos, ut dixi vers. 2. Melius Ribera accipit Gothos, qui fuerunt stipendiarii Romanorum, eorumque imperium propugnarunt et propagarunt, operamque insignem navarunt Maximino pugnanti contra Parthos, Constantino contra Licinium, et Honorio. Verum Gothi non fuere Romani, ac sub Honorio fœdus ruperunt, et in hostes conversi Italiam, Hispaniam et Africam, quin et Romam ipsam, sub Alarico et Genserico ducibus

regibusque suis, vastaverunt. Itaque ob gentis copiam, paupertatem et barbariem, maximi fuere Romanorum et gentium eis fœderatarum expilatores per plures annorum centurias. Vide Orosium libr. 7. cap. 19. et sequent. Rursum Gothi eon perambularunt, id est occuparunt, totam terram. Nisi dicas cum Sanchez per Gothos accipi reges Hispaniarum, qui a Gothis prognati sunt; hi enim sensim suum imperium late propagarunt, adeoque illud extenderunt per Americam, Peru, Brasiliom totumque novum orbem. Occuparunt enim Indias Occidentales, et multa in Orientalibus, admirabili audacia æque ac fortitudine et victoriis ad miraculum usque illustribus. Verum reges Hispaniarum numquam (nisi sub Carolo V. in quo regnum Hispaniæ imperio Romano fuit conjunctum) exstiterunt, aut nominati fuerunt imperatores Romanorum. Et pari ratione robustissimos hasce dicere possemus Pipinum, Carolum Martellum, et præsertim Carolum Magnum; ejusque successores reges Austrasiorum, Francorum et Germanorum, qui vere re et nomine fuerunt reges et imperatores Romanorum, ac eorum imperium per Austrasiam, Galliam, Germaniam, Saxoniam, Hollandiam, Angliam, Daniam et Sueciam, longe lateque vel propagarunt, vel restituerunt; uti duce Godefrido Bullione recuperarunt Syriam et terram sanctam. Adde has quadrigas Zachariæ, uti et statuam quadrifidam Daniel c. 2. proprie significare monarchias et monarchas qui præcesserunt Christum: nam in Christum Christique regnum desinere visi sunt a Daniele, vers. 44. uti et hic Zacharias eos in Orientem, id est, in Christum, vers. 12. terminari conspexit.

8. Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis,] puta Persæ, qui sub Cyro, et rursum sub Dario Hystaspis, tempore Zachariæ Prophetæ, vastarunt Babylonem. Ita Lyran. Vatabl. Arias et alii. Addunt Hebræi, S. Hieron. Haymo et Remig. id fecisse non tantum equos nigros, id est Persas; sed et albos, id est Græcos. Alexander enim prope Babylonem prostravit Darium, ac Babylonem in suam potestatem redactam victor est ingressus, uti dixi vers. 6.

Requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.] *Spiritum*, id est, *furorem*, ut vertunt Septuag. q. d. Persæ satisfecerunt meæ iræ, mihique in Chaldæos tyrannos irato, dum eos vastarunt, expleverunt meam vindictam; itaque sedarunt meum animum justæ vindictæ cupidum. Quia enim Zacharias cap. præcedenti vers. ultimo, dixerat amphoram impietatis et idololatriæ locatam et elevatam fuisse in Babylone, hinc ait hoc loco, in ejus punitione requievisse Dei spiritum, quo ipse indignabatur æmulum sui idolum dominari in Babylone: ideoque eo cum suo idolo excisa, sedatum et pacatum, imo consolatum, recreatum et exhilaratum fuisse spiritum, id est voluntatem ulciscendi Dei: sicut homo læsus, ideoque iratus et furens, tamdiu furit donec se ulciscatur de hoste qui eum læsit; sed ultione peracta furor hic, quasi sanguine hostis exsatiatus, conquiescit. Ita Theodoret. Haymo, Remig. Lyranus, Hugo, Arias et Vatablus.

Aliter S. Hieron. ex Hebræis: Spiritus, inquit, hic propheticus intelligitur, q. d. Persæ fecerunt prophetias meas, quibus excidium Babyloni comminatus sum, in eadem conquiescere: quia eas excindendo Babylonem, expleverunt et executioni mandarunt.

Nota: Hæc dicuntur ad consolationem Judæorum, qui a Babyloniis vastati et in Babylonem abducti fuerant; et ad concitandum odium impietatis et idololatriæ (cujus metropolis erat Babylon) ut Judæi eam abominentur, uti deinceps abominati sunt, ideoque tantum rerum a quadrigis in Babylone gestarum, puta vindictæ in ea peractæ, hic fit mentio.

Moral. disce hic quam justitia justaque scelerum vindicta sit sancta et Deo grata. Discant ergo ex hoc loco principes, magistratus, judices, prætores, etc. se dum scelerates, præsertim persecutores fidelium et piorum, quales erant Chaldæi, plectunt, facere et conquiescat spiritus, mens, voluntas, justitia et ira Dei, quæ antequam vindicta peragatur stridet, fervet, bullit, milleque minarum et dirarum fulmina in corde coquit, tam in sceleratos quam in principes et judices qui eos non puniunt, sed tolerant, vel dissimulant, juxta illud Amos 2. 13. *Ecce ego stridebo subter vos, sicuti stridet plaustrum onustum fœno.* Et c. 3. 8. *Leo rugiet, quis non timebit? Dominus Deus locutus est, quis non prophetabit?* Vide ibi dicta.

10. Sume a transmigratione,] puta a Judæis captivis, qui vel in se, vel in suis parentibus ante 70. annos in Babylonem a Chaldæis abducti, transmigrarunt, ibique adhuc degunt et domum fixerunt. Hi enim miserunt munera in Jerusalem offerenda in templo per Holdai, Tobiam, Idaiam et Josiam. Ponitur abstractum pro concreto more hebræo, scilicet transmigratio pro olim transmigrantibus. Est hysterologia. Verba enim sic ordinanda sunt: Venite, o Zacharia, in domum Josiæ filii Sophoniæ, in die qua munera oblaturi sunt Holdai, Tobias et Idaias, qui jam recenter venerunt de Babylone, atque ab eis accipies aurum et argentum, quæ quasi donum per eos transmittunt, et templo offerunt Judæi qui olim in Babylonem transmigrarunt, ibique adhuc degunt, ut ex eo facias coronas ponendas in capite Jesu pontificis.

Venies in domum Josiæ filii Sophoniæ.] Hinc videtur quod tres tantum antea nominati hæc dona obtulerint, videlicet Holdai, Tobias et Idaias, sed in domo Josiæ filii Sophoniæ, qui erat templi vel æditus, ut volunt Hebræi; vel thesaurarius, et pecunias colligebat pro templi fabrica et sumptibus, inquit Cyrill. Haymo, et Remig. vel certe erat aurifex, qui ex auro hoc fabricaturus erat coronas. Unde et Josiæ nomen cum aliis tribus, coronis fuit incisum sub nomine Hem, ut patet v. 14. Theodoretus tamen censet Josiam fuisse quartum, qui cum aliis tribus rediens Babylone, hæc dona obtulerit; statim enim sequitur: *Qui venerunt de Babylone:* ubi pronomen *qui* refert tam Josiam, qui immediate præcessit, quam tres alios: nisi dicas esse hysterologiam, ac per eam τo *qui* ad solos tres, qui ante nominati sunt, referri, uti censet S. Cyrill. Josias ergo Theodoreto videtur fuisse primarius quatuor horum legatorum; vel certe hospes eorum, ut reliqui tres in domo ejus hospitarentur. Favent Hebræi, S. Hier. Remig. Albert. et Hugo, qui tradunt hos quatuor legatos fuisse Danielem, Ananiam, Azariam et Misaelem. Verum hoc valde dubium est: non enim videtur Daniel potuisse eo usque prorogare vitam. Nam anno 3. Cyri erat centum annorum, uti

ostendi proœmio in Danielem, tuncque mortuus videtur; aut certe, ut Isidorus in ejus vita tradit, mortuus est anno primo Darii Hystaspis, cum jam esset centum et undecim annorum. Hæc autem oracula accepit Zacharias post initia regni Darii Hystaspis, uti patet c. 1. vers. 1.

11. Et facies coronas.] Per *coronas* accipe coronam unam ingentem, e duabus vel tribus partialibus coronis compositam: illa enim imposita fuit capiti solius Jesu pontificis, sicut capiti Romani pontificis imponitur tiara triplici corona distincta, quam vulgus Regnum vocat, ob causas quas mox afferam. Unde Chald. vertit: *Facies coronam magnam*. Et Sept. v. 14. *Corona erit.* Quare videtur hæc corona Jesu fuisse una totalis, ex aliis partialibus conflata, vel iis instar duplicis aut triplicis diadematis redimita, ut significaret duplicem Jesu dignitatem et potestatem, scilicet Ecclesiasticam et civilem, puta pontificatum et principatum ; aut triplicem, id est, multiplicem, plenam et omnimodam. Post reditum enim e Babylone summa potestas tam laica quam sacra fuit penes Pontifices, uti superius docui ex Josepho, l. 11. Ant. c. 4. et patet in Machabæis, qui simul fuere pontifices et principes populi; atque in Eliacim, sive Joacim pontifice tempore Judith, qui contra Holophernem quasi princeps Judæos disposuit, jussitque ut obsiderent angustias montium, per quos hostis transiturus erat, Judith 15. Hinc in historiis Josephi et Esdræ lib. 2. 12. ac fastis publicis, Jesu posteri et successores describuntur, non Zorobabelis. Ita Abulens. in 1. Paral. c. 6. quæst. 8. Genebrard. in Chron. Sanchez et alii. Arias censet coronas hasce partiales fuisse materia plane distinctas, scilicet unam fuisse ex auro, alteram ex argento: Aurea, inquit, significabat pontificatum, argentea principatum. Hic enim illo est inferior, uti et est argentum auro. Alii duas integras coronas hic fabricatas censent, scilicet unam pro Jesu pontifice, alteram pro Zorobabele principe, utramque ex auro et argento inter se commixtis. Ita Hebræi, S. Hier. Remig. Albert. Hugo et a Castro. Verum Zorobabelis hic nulla fit mentio: tota enim prophetia dirigitur ad Jesum pontificem: *Pones*, inquit, *in capite Jesu*. Quare vel una corona duabus minoribus cincta et distincta ejus capiti imposita fuit ; vel, si mavis duas totales, dicito successive, scilicet primo unam, deinde alteram illi impositam, uti censent Cyrill. Theod. Rup. Lyran. Vatabl. et Clarius; sicuti Imperator nunc primo coronatur corona ferrea, deinde argentea, denique aurea.

Concinnior tamen et augustior erit forma, si eam dicamus fuisse unam, sed duabus aut tribus partialibus redimitam, qualis est Pontificis Romani. Hic enim triplicatam gestat coronam. Primo, quia est sponsus et princeps Ecclesiæ, quæ est victrix, triumphatrix et regnatrix totius orbis; secundo, quia regem Christum quasi vicarius repræsentat. Sicut ergo regnum Christi supereminet omnibus regnis, ita æquum fuit hoc diadema eminere inter omnia diademata; tertio, quia tribus orbis partibus, Asiæ, Africæ, Europæ præest ; quarto, quia ternarius symbolum est æquitatis summæ, quæ requiritur in Pontifice: trias enim est prima sedatio discordantis dyadis, ac libramentum numerorum justitiæ et rerum omnium ; quinto, quia repræsentat S. Trinitatem, cujus est sacerdos et Pontifex; sexto, quia trias significat omnium virtutum rerumque consummationem, quæ fuit in Christo, et suo modo debet esse in Pontifice. Denique hic exclamare libet illud Prudentii Peristephanon:

> O triplex honor, o triforme culmen,
> Quo nostri caput excitatur orbis.
> Orbis Christiani decus perenne!

Hæc est illa majestatis sublimitas, efficacitas triverticis, trini, inquam, illius et incomparabilis diadematis: ita Paschalius de Coronis, l. 9. cap. ult. Similes ergo videntur fuisse hæ coronæ Jesu filii Josedec, quia repræsentarunt coronas et regnum Christi, æque ac illud idem repræsentat corona triplex Pontificis: illa itaque hic in coronis Jesu pontificis fuit typice figurata et adumbrata, præsertim quia עטרות *ataroth*, id est coronæ, est plurale, non duale, ac proinde plures, puta tres potius, quam duas significat.

Pones in capite Jesu filii Josedec,] pontificis ; de hoc enim ad litteram loquitur; non enim poterat eam imponere capiti Orientis, id est Christi, ut aliqui volunt ; Christum enim videre et tangere non poterat Zacharias, utpote nondum natum. Itaque ad litteram jubet hic illi Deus, ut coronam duplicem, vel triplicem, imponat capiti Jesu, quasi pontifici et principi ; tum ut ad litteram significet, eum in novo hoc templo fore gloriosum, itaque eum ad fabricam ejus perficiendam et ornandam animet, tum ad mysterium, scilicet ut typus sit Jesu Christi Pontificis et Regis, ejusque sacerdotium et regnum repræsentet. Christum enim fuisse regem patet Ps. 2. *Ego autem constitutus sum rex*.. Et Lucæ, 1. *Dabit ei Dominus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum.* Eumdem fuisse pontificem patet ex Ps. 107. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech;* ac idipsum docet Apostolus tota Epistola ad Hebræos. Porro corona est insigne et stemma pontificis æque ac regis, tum quia uterque est quasi Deus quidam terrestris in summo dignitatis, æque ac regiminis fastigio collocatus. Deorum enim olim propriæ erant coronæ. Unde Ovidius de coronæ dignitate verba faciens l. 5. Fastor. sic canit.

> Illa datos fasces commendat eburque curule:
> Illa coronatis alta triumphat equis.

Tum quia corona monet Pontificem et principem perfectæ et excellentis virtutis, scilicet nil in eo esse debere, quod non omnibus numeris completum sit et absolutum; coronæ enim forma est absolutissima, utpote circulus in orbem ubique rediens. Rursum eum debere actibus heroicis radiare instar solis; solis enim coronam radiatam capite gerit. Nam ut ait Virgil. in Epigr. de Sole oriente:

> Sol insigne caput radiorum ardente corona,
> Promit ab æquoreis Tethyos ortus aquis.

Mystice Pontifices et principes, qui instar Christi pontificatu et principatu, quem ab eo acceperunt; recte funguntur, imponunt coronam pontificiam et regiam capiti Jesu Christi: quia ejus sacerdotium et regnum quod in Ecclesia obtinet, promovent, adaugent,

condecorant. Hujus rei symbolo viginti quatuor seniores quasi Patriarchæ et Pontifices tam novi quam veteris testamenti, Apoc. 4. 10. *procidebant ante sedentem in throno, et mittebant coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriam, honorem et virtutem.* Idem pro suo modulo faciunt sancti Martyres, Sacerdotes, Religiosi, virgines, adeoque fideles quilibet, dum luctando cum mundo, carne et diabolo, eos superant, de iisque triumphant, dum ad ardua virtutum conscendunt, dum heroica opera patrant. Quando ergo vincis acrem tentationem, quando calcas suggestionem diaboli, quando frænas motus iræ, quando calcas superbiam, gulam, libidinem, acediam, coronam capiti Christi imponis; qua magis ille decoratur et gaudet, quam si auream vel gemmeam ipsi adornares. Hoc est quod ait Isaias cap. 62. 3. *Eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.* Porro hæ coronæ offeruntur ab iis qui a Babylone in Jerusalem, id est, a peccato ad statum gratiæ per pœnitentiam revertuntur: *Quia nobis proficientibus*, inquit S. Hier. *et reversis ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur, imo nobis virtute pœnitentiæ coronatis, Salvator in singulis coronam accipit.* Sic Apostolus Philippensibus ait c. 4. *Gaudium meum et corona mea.* Multo magis Deus de Sanctis dicat: Vos estis gaudium et corona mea; ac vicissim sanctus quisque animam suam ad Dei laudem et gratiarum actionem excitans, de eo dicat cum Psalte Ps. 102. 4. *Qui coronat te in misericordia et miserationibus*, q. d. Deus est qui tuis ipsis misericordiæ et virtutum operibus, quæ in ejus honorem quasi coronam contexis, teipsum coronat. Quid enim sunt aliud nostra opera bona, nisi Dei dona? ait S. August.

12. Ecce vir Oriens.] Hebræi apud S. Hieron. Theodor. Remig. Albert. et Hugo per Orientem accipiunt Zorobabel, qui in Babylone quasi emortuus, inde rediens quasi oriri et reflorescere cœpit, dum populi redeuntis factus est princeps. Unde censent ei alteram coronam a Zacharia fuisse impositam. Sic ergo totum hunc versum ei applicant et explicant: Zorobabel cum Jesu quasi novum germen, novusque populi sol, ædificabit templum Domino et perficiet, alteramque coronam gestabit; quia ipse habebit solium ducale ad regendum res populi civiles; sicut Jesus sacerdos habebit solium pontificale ad moderandum res sacras. Porro inter hos duos, puta inter pontificem et principem erit consilium pacis ac summa unio. Verum τὸ *oriens*, hebr. צמח *tsemach*, id est germen, est nomen proprium Christi, uti ostendi c. 3. 8. ibi enim, æque ac hic, omnis sermo ad Jesum filium Josedec, antitypum et antonymum Jesu Christi, dirigitur, nec ulla Zorobabelis fit mentio. Unde Chald. vertit: *Ecce vir cujus nomen est Messias*; sic et Rabbini veteres apud Galat. l. 3. 16. Sic et S. Hier. Haymo, Albert. Rupert. Vatabl. et Lyran. qui tamen unus perperam per Orientem accipit quoque Jesum filium Josedec. Jam sensus est, q. d. Hanc coronam impono tibi, o Jesu fili Josedec, non propter te, sed propter Orientem, id est Christum, ut scilicet ejus typum gerens, ejusque sacerdotium et principatum repræsentes. Vatabl. censet Christum vocari Orientem; quia ipse recens natus: *Proficiebat ætate, et sapientia, et gratia apud Deum et homines*, ut ait Lucas; et quia crevit in Ecclesiam, uti mox dicam. Unde Syrus vertit: *Ecce vir, et nomen ejus Ortus, et de subter orietur;* Arabic. Alexand. *Ecce vir, nomen ejus Ortus, festinabit repente, et ædificabit domum Domino.*

Et subter eum,] Hebr. מתחתיו *mittachtau*, id est, *de sub eo orietur*, q. d. Christus erit et vocabitur Oriens: quia sub Christo, et ex Christo, quasi radice orietur et germinabit quasi furtim et sensim sine sensu, multitudo ramorum, id est fidelium, adeo ut se propaget in ingentem arborem, ipse enim ædificabit templum, id est Ecclesiam, Domino. Ita S. Hier. Unde Chald. vertit: *Christus nomen ejus, qui revelandus est, et magnificandus, et ædificaturus templum Domini.* Hoc est quod ait Christus Joan. 12. 24. *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Unde S. Bernardus ser. 15. in Cant. *Moriatur igitur granum, et surgat Gentium seges.*

Symbol. Lyran. In nativitate, inquit, Christi, subter eum qui Deus est orietur, et nascetur ut homo; et vice versa subter homine oriente et nascente, orietur quasi et nascetur Deus. Deus enim nobis ortus et quasi natus est, cum natus est homo Christus, in quo latebat divinitas, quam hypostatice sibi uniendo humanitatem, cum ea tacite quasi nasci et oriri videbatur in terra.

Tropol. S. Greg. l. 20. Mor. c. 18. vel juxta aliam editionem, c. 21. *Oriens*, ait, *est nomen ejus. Nam quia ab oriente lux surgit, recte Oriens dicitur, cujus justitiæ lumine nostræ justitiæ nox illustratur.* Audi et S. Ambr. lib. de Paradiso, cap. 3. *Paradisus*, inquit, *erat secundum Orientem in Eden, id est, secundum Christum, qui jubar quoddam æternæ lucis effudit, et est in Eden, hoc est in voluptate.*

Anagog. Rupertus: In resurrectione, inquit, Christus futurus erat Oriens; quia deinceps semper futurus in ortu, numquam in occasu. Nam cum fuerit mortuus, apud inferos orietur timentibus nomen Domini; et ascendens, terræ cœloque orietur vivus, ut numquam jam moriturus, et per eum in multitudine credentium dilatabitur, et in gloria resurgentium magnificabitur. Rursum subter se orietur, id est, virtute non aliena, sed propria, puta divinitatis suæ, resurget, et spurget se suamque Ecclesiam per totum orbem.

Denique S. Chrys. hom. in hæc Zachariæ verba in fine tomi 1. aliter legit et explicat, nimirum sic: *Ecce vir Oriens nomen ejus, sub umbra ejus orietur sol; ipse veniet ad salvandam populum suum: Quale*, inquit, *nomen Oriens? Delectabile, dulce, suave. Hoc semper appetamus, ut conversi ab Occidente, intenti ad Orientem, agnoscamus Deum omnipotentem. Sub umbra ejus orietur sol. Et vere sub umbra ejus orta est claritas divinitatis ejus, qui in sole posuit tabernaculum suum. Quia lux venit in mundum, radiavit mentibus nostris obscuris, declarata sunt tetra, manifestata sunt occulta, tenebrosa aperta, ut lux oriretur nobis. Quia qui sedebamus in tenebris et umbra mortis, lux orta est nobis. Sol iste non est nubilosus, nec obtectus, non ascendens et descendens; sed ille sol justitiæ, qui totum cardinem mundi adventu suo splendificavit, quid aliud*

egit, nisi ut patri et sibi faceret populum peculiarem, dato pignore Spiritus Sancti ?

Et ædificabit templum Domino.] Alludit ad templum reædificatum a Jesu et Zorobabel. q. d. Sicut hi reædificant templum Salomonis materiale : ita Oriens, id est, Jesus Christus, ædificabit templum spirituale, puta Ecclesiam Christianam Deo. Unde id ipsum iterata asseveratione confirmat, dum subdit: *Et ipse exstruet* (hebr. est idem verbum quod ante, sed in futuro, puta יבנה *iibne*, id est, *ædificabit templum Domino*,) q. d. Omnino ipse ut incipiet ita perficiet ædificium templi, id est, Ecclesiæ Dei.

Mystice, hac iteratione significatur duplex templum, scilicet Ecclesia militans et triumphans, ædificanda a Christo. Ita S. Hieronym. Rup. Lyranus, Clarius et Vatabl.

13. Et ipse, Oriens, non Zorobabel, ut volunt Hebræi et Theod. sed Christus, portabit gloriam,] puta coronam gloriæ, scilicet gloriosi pontificatus et regni, juxta illud Ps. 20. v. 4. *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.* Unde explicans subdit: *Et sedebit, et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos super solio suo.* Hanc autem gloriam inchoate Christus adeptus est in hac vita; unde significat hic Propheta quatuor quadrigas, id est, monarchias, desiisse in regnum Christi, de quo ait : *Dominabitur super solio suo*, sed plene hanc gloriam, dominium et regnum consecutus est Christus post resurrectionem, quando superata morte, peccato et dæmone, triumphans ascendit in cœlum, ibique sedet ad dexteram Patris, quasi Rex regum, et Dominus dominantium, ducens post se agmina Sanctorum omnium ad gloriam et triumphum æternum. Ita S. Hier. Rupert. Arias et Vatabl. Hanc Christi gloriam in Apoc. c. 5. 12. spectavit S. Joannes, cum Angelos Sanctosque omnes ei acclamantes audivit : *Dignus est agnus qui occisus est, accipere virtutem, et divinitatem* (nomen famamque divinitatis, ejusque gloriam, cultum et adorationem) *et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam, et benedictionem.* Et mox: *Et omnem creaturam quæ in cœlo est, et super terram, et sub terra, et quæ sunt in mari, et quæ in eo, omnes audivi dicentes : Sedenti in throno et Agno benedictio, et honor, et gloria, et potestas in sæcula sæculorum. Et quatuor animalia dicebant: Amen.* Vide ibi dicta. Ubi S. Joannes videtur alludere ad hunc locum juxta Sept. qui pro *gloriam* vertunt, *virtutem*, de quo S. Hier. *Ab alio*, inquit, ἐπιδοξότης, *ab alio* εὐπρέπεια, *ab alio* ἀρετὴ, ab alio δόξα *scribitur, quæ vel inclytum, vel decorem, vel virtutem, vel gloriam sonant*, quæ omnia et plura complexus est sanctus Joannes.

Et consilium pacis, id est, summa pax, unio et concordia; hanc enim conciliat consilium prudens, et hæc omni consilio est tuenda et conservanda. erit inter illos duos,] scilicet inter Jesum pontificem et Zorobabel principem, inquit ex Hebræis S. Hieronym. Theod. Remig. Lyran. et Hugo. Verum nulla Zorobabelis hic facta est mentio : unde ipse cum Jesu demonstrari nequit per pronomen demonstrativum *illos*. Dico ergo τὸ *illos* demonstrare duos thronos, sive duo solia; scilicet pontificatus et principatus; licet enim solium latine sit generis neutri, tamen hebr. כסא *kisse*, id est, thronus vel solium, est generis masculini Ita S. Hieronymus, Rupert. Vatabl. Clarius et Arias. Vel potius magisque apposite ad rem, æque ac ad versionem Latinam, τὸ *illos* demonstrat principem, qui, ut præcessit, *sedebit et dominabitur super solio suo*, et pontificem, de quo mox subdit: *Et erit sacerdos super solio suo*, q. d. In Christo summus erit consensus et concordia inter principem sedentem in solio regali, et pontificem sedentem in solio pontificali; quia Christus utrumque erit, et utramque dignitatem pontificatus et regni in se conjunget: cujus rei typo Jesus filius Josedec v. 11. duplicem accepit coronam, sacerdotii scilicet et principatus, ut utramque potestatem in Christo uniendam portenderet Antea enim cum hæ potestates essent divisæ, sæpe inter pontifices et reges erat lis et dissensio, ut patet ex libris Regum. Aliqui sic exponunt, q. d. Summus erit consensus inter Jesum Josedec et Jesum Christum, qualis est inter imaginem et exemplar, inter ideam et fabricam, inter typum et antitypum. Verum hoc typicum et mysticum est, potius quam litterale et genuinum. Prius ergo quod dixi, litterale est; cui favet Syrus, qui vertit: *Et consiliarius* (consilium dans, consilians) *pacis erit inter duos eos*; et Arabicus Antiochen. significantius: *Et regnum pacis erit super eos omnes*; et Arabicus Alexand. *Et erit consilium concordiæ inter eos.*

Moral. discant hic principes se colere debere concordiam cum Ecclesia et Pontificibus, utpote quorum dignitas illis sit inferior et subalterna, adeoque connexa et unita in Christo: *Ut nec regale fastigium sacerdotalem deprimat dignitatem, nec sacerdotii dignitas regale fastigium; sed in unius gloria Domini Jesu utrumque consentiat*, ait S. Hieron. tumque se fortunatos et felices fore. Sic Saul felix fuit, quamdiu monitis Samuelis obedivit: at ubi ab iis descivit vita et regno se suamque familiam privavit. Sic Joas quamdiu Joiadæ paruit, pius et fortunatus fuit; at ubi ejus filium Zachariam occidit, mox et ipse occisus est 2. Paral 24. 25. Sic Osias quia invasit sacerdotium, adolens thymiama, lepra percussus est, 2. Paral. 26. 19. Sic Jeroboam, Achab, Jehu, cæterique reges Israel, quia a pontificibus et templo schisma fecerunt, omnes ad unum regno et vita mulctati sunt. Sic Costantinus S. Silvestri documenta secutus, gloriosus evasit. Sic Gratianus, Valentinianus, et Theod. S. Ambrosii discipuli et asseclæ, nomen celebre in terra et cœlo consecuti sunt. Sic Carolus Magnus mirus Romanæ Ecclesiæ, æque ac Pontificis cultor et propugnator, victoriis rebusque gestis Magni cognomen est adeptus. Principes ergo sequantur illud consilium, imo mandatum, quod S. Ludovicus rex Franciæ sapiens, æque ac pius moriens suo filio et successori Philippo testamento reliquit: *Esto*, inquit, *semper et per omnia devotus ac obediens Romanæ Ecclesiæ et Pontifici eumque colas ut patrem spiritalem.*

14. Et coronæ erunt Helem et Tobiæ, etc.] q. d. Postquam imposueris capiti Jesu coronas jam dictas, eas depones, et consecrabis, ponesque in templo, incisis in eis nominibus illorum quatuor virorum, qui ad eas aurum et argentum obtulerunt, scilicet Helem, Tobiæ, Idaiæ et Hem ad perpetuam eorum memoriam; quia coronæ hæ deinceps habitaturæ sunt in templo, id est, in domo pontificis q. d. Pontifex, qui præerit templo, deinceps præerit et regno, eritque

rex vel princeps: tum ut sint *memoriale*, ut scilicet æterna sit eorum memoria et laus, qui hac oblatione tam Jesu filii Josedec, quam in eo Jesu Christi regnum et sacerdotium tacite agnoverunt, illudque professi ei se et sua consecrarunt. Ita S. Hieron. Theod. Remig. et Lyran.

Nota: Qui v. 10. dictus est *Holdai*, hic vocatur *Helem*; at qui ibidem dictus est *Josias* hic vocatur *Hem*. Erant enim binomii. Porro hæc nomina, quia breviora, potius quam prima illa longiora, coronis incisa fuerunt.

Moral. disce hic quam gratum sit Deo opes suas offerre templo, et personis illi dicatis, utpote quorum nomina donis incidi velit, ad perennem illorum famam et gloriam, ut hisce coronis non tam Deus, quam ipsi offerentes a Deo coronari videantur.

Mystice, S. Hieronym. *Holdai* inquit, hebr. interpretatur deprecatio Domini; *Tobia*, bonus Domini, vel placens Domino; *Idaia*, notus Domini. Pro *Holdai* posuit *Helem*, quod interpretatur *somnium*: et in quarto loco addidit *Heu*, id est, gratia; quia Daniel. c. 2. Dei invocatione et gratia, somnii Nabuchodonosoris interpretationem est consecutus. Tradunt enim Hebræi Holdai, Tobiam, Idaiam et Hen fuisse Danielem, Ananiam, Azariam et Misaelem. Mystice ergo his etymis significatur quod iis qui ad Dominum accedunt, eumque deprecantur, ac Deo placent, ideoque Deo cogniti sunt, detur Hen, id est, gratia, et dona, quæ gratiæ nomine significantur: ac Helem, id est, somnium, id est, sponsæ deliciæ, ac quies in Domini complexu et sinu, juxta illud Cant. 5. 2. *Ego dormio et cor meum vigilat.* Et c. 3. 5. *Adjuro vos filiæ Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit.* Huc accedunt Septuag. qui pro *Holdai* vertunt, *expectantes*; pro *Tobia*, *utiles*; pro *Idaia*, *cognoscentes*. Unde sic transferunt: *Corona autem erit expectantibus, et utilibus ejus, et qui cognoverunt eam, et in gratiam filii Sophoniæ, et in psalmum in domo Domini.* Quæ explicans S. Hieronym. sic ait: *Corona, id est, insigne victoriæ eum Christus fuerit coronatus, his quoque repromittitur, qui expectant eum* (juxta illud Pauli 2. Tim. 4. 8. *In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex; non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt*, ideoque expectant *adventum ejus*) *et intelligunt utilitatem captivitatis quondam suæ et noverunt Dei universa mysteria, ut sint in gratia filii Sophoniæ, id est visitationis Domini. Et qui in Babylone dicebant: Super flumina Babylonis, ibi sedimus et flevimus, cum recordaremur Sion; postquam reversi fuerint in Jerusalem, accipiant psalterium, et tympanum, et canant in Ecclesia Domini: et qui per majora peccata longe fuerant o Judæa et confessione verissima, per singulos profectos suos ædificent domum Domini. Sicut autem omnia quæ promissa sunt, si Dominum audire voluerint, et acta pœnitentia in bonis operibus manserint.* Unde Tertul. l. 4. contra Marcion. c. 39. legit: *Corona autem erit eis qui toleraverint*, q. d. Tolerantia pariet patientibus et Martyribus coronam.

15. Et qui procul sunt] q. d. Qui a Jerusalem et templo distant, et in locis remotis habitant, incitati tum aliorum, tum illorum quatuor virorum, qui aurum e Babylone attulerunt et templo obtulerunt, exemplo, memoria et gloria, afferent et ipsi sua dona ad promovendam fabricam et ornatum templi. Ita Hebræi, Theod. S. Hieron. Remig. Albert. et alii. Sic Darius et Artaxerxes, ad templum miserunt sumptus et oblationes, ut narrat Esdras l. 1. c. 6. et 7.

Allegor. q. d. Cum Christus ædificabit Ecclesiam, in eaque a Deo quasi coronabitur Pontifex, et princeps, veniet ex longinquis orbis partibus Gentiles, qui eousque remoti fuerunt a Deo, Christo, cœlo et salute, ut hanc ejus Ecclesiæ fabricam promoveant. Ex Gentilibus enim creati sunt Episcopi, Doctores, Pastores, etc. qui Ecclesiam Christi verbo et exemplo ædificarunt et propagarunt. Ita S. Hieron. Rupert. et Arias. Hoc est quod ait Apostolus Ephes. 2. 13. *Vos qui eratis longe facti estis prope in sanguine Christi.* Unde infert v. 17. *Ergo jam non estis hospites, et advenæ, sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Hos venientes a longe prævidens Isaias, c. 60. 1. exultat et clamat: *Surge, illuminare, Jerusalem: quia venit lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. Leva in circuitu oculos tuos et vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Filii tui de longe venient, et filiæ tuæ de latere surgent.*

Et scietis,] q. d. Cum videbitis hæc mea oracula reipsa compleri, ac præsertim ex remotis urbibus et gentibus confluere turbas ad templum, in eoque sua munera offerre, tunc scietis me Zachariam, qui hæc prædixi, id non ex me, sed a Deo missum et inspiratum prædixisse, simulque credetis ea quæ de Oriente, id est, Christo, prædixi, me ex Deo prædixisse, ac proinde eadem pari certitudine suo tempore fore complenda; sunt enim hæc verba Zachariæ de Christo, ut patet; non Christi de seipso, uti censuit Eusebius l. 5. Demonstr. c. 5.

Erit autem hoc,] q. d. Hæc prospera et gloriosa templo et consequenter vobis, o Judæi, obvenient, sed sub hac conditione, nimirum si Dei legi vocique obedieritis; sin et sitis inobedientes et rebelles, nolite me falsitatis accusare, si hæc sua meaque promissa revocet Deus. Ita Theodor.

Mystice, q. d. Si Christum Christique vocem et doctrinam audire et recipere volueritis, o Judæi, cognoscetis me vera de eo sub nomine Orientis, ejusque templo, id est, Ecclesia, vaticinatum esse, ac omnium horum ejus honorum, quæ ipse e cœlo in terram secum deferet, fictis participes: sin eum repuleritis, ipse bona hæc sua a vobis revocabit, et transferet ad Gentes.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Quærunt Judæi num jejunia a se in captivitate Babylonica ob urbis gentisque excidium sponte suscepta, jam post reditum in Jerusalem, novique templi inchoatam fabricam adhuc observanda sint? Zacharias cap. sequenti, vers. 19. responsurus, hoc capite nonnulla præmittit, docetque verum Deoque gratum jejunium esse abstinentiam ab injuriis et peccatis, obedientiam et misericordiam: ob harum enim virtutum legisque Dei neglectum, eos a Deo punitos esse captivitate septuaginta annorum in Babylone.

1 Et factum est in anno quarto Darii regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Casleu. 2. Et miserunt ad domum Dei, Sarasar, et Rogommelech, et viri qui erant cum eo, ad deprecandam faciem Domini: 3. ut dicerent sacerdotibus domus Domini exercituum, et prophetis, loquentes: Numquid flendum est mihi in quinto mense vel sanctificare me debeo, sicut jam feci multis annis? 4. Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: 5. Loquere ad omnem populum terræ, et ad sacerdotes, dicens: Cum jejunaretis, et plangeretis in quinto et septimo per hos septuaginta annos, numquid jejunium jejunastis mihi? 6. Et cum comedistis, et bibistis, numquid non vobis comedistis, et vobismetipsis bibistis? 7. Numquid non sunt verba, quæ locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Jerusalem habitaretur, et esset opulenta, ipsa et urbes, in circuitu ejus, et ad Austrum, et in campestribus habitaretur? 8. Et factum est verbum Domini ad Zachariam, dicens: 9. Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Judicium verum judicate, et misericordiam et miserationes facite unusquisque cum fratre suo. 10. Et viduam, et pupillum, et advenam, et pauperem nolite calumniari: et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo. 11. Et noluerunt attendere, et averterunt scapulam recedentem, et aures suas aggravaverunt ne audirent. 12. Et cor suum posuerunt ut adamantem, ne audirent legem, et verba quæ misit Dominus exercituum in spiritu suo per manum prophetarum priorum: et facta est indignatio magna a Domino exercituum. 13. Et factum est sicut locutus est, et non audierunt: sic clamabunt, et non exaudiam, dicit Dominus exercituum. 14. Et dispersi eos per omnia regna, quæ nesciunt: et terra desolata est ab eis, eo quod non esset transiens et revertens: et posuerunt terram desiderabilem in desertum.

1 Et factum est] est hysterologia: hæc enim verba ponenda sunt post legationem et quæstionem Judæorum: illi enim respondent. Unde post eam v. 4. iterantur. Hæc ergo verba quasi titulus prophetiæ hujus capitis, more Prophetis usitato præponuntur: deinde v. 2. occasionem prophetiæ hujus enarrat, dicens: *Et miserunt*, q. d. Cum misissent principes legatos ad consulendum sacerdotes et prophetas, tunc factum est verbum Dei ad me Zachariam, respondens legatorum quæstioni.

In anno quarto Darii.] Hystaspis regis Persarum, qui Cambysi Cyri filio post Magos successit. Hic annus quartus fuit 12. a soluta captivitate Babylonica, et reditu Judæorum in Jerusalem: hic enim reditus contigit anno 1. monarchiæ Cyri. Cyrus autem tres tantum annos regnavit ut monarcha, uti tradunt Hebræi; cui successit filius Cambyses regnans per 7. annos: quo defuncto intruserunt se per dolum Magi, regnantes per annum: iis trucidatis successit Darius, Hystaspis filius, cujus anno 4. hoc oraculum accepit Zacharias, cum jam templi fabrica valde assurgeret: illa enim cœpta est anno 2. Darii, et finita anno 6. ejusdem, ut jam sæpius dixi.

Mensis noni, qui est Casleu.] Qui respondet nostro Novembri. Hic enim mensis est nonus a Nisan, sive Martio, qui primus erat mensis anni sacri apud Hebræos.

2. Et miserunt ad domum Dei, Sarasar, et Rogommelech, et viri qui erant cum eo.] Quæres primo: Quinam hi? Hebræi, Haymo, Remig. et Hugo

censent hos fuisse Parsas, principes Darii, sed proselytos, hoc est, conversos ad Judoismum, qui proinde jejunantibus Judæis ipsi quoque jejunabant, ideoque jam mittero legatos qui rogent sacerdotes, an post solutam captivitatem, et inchoatam templi fabricam adhuc jejunaro debeant? Unde sequitur hanc legationem missam a Perside.

Secundo, alii apud Theodor. censent hos viros fuisse Cuthæus, puta Samaritas, quas Salmonasar ex Cuth aliisque urbibus Assyriæ transtulit in Samariam, qui ut Deum terræ suæ, scilicet Samariæ, colerent cum diis patriis, puta Assyriis, judaizabant, et cum Judæis ac Samaritis jajunabant. Undo soquitur hanc legationem missam e Samaria.

Tertio, Rupert. Lyran Arias at Vatab. censent eos fuisse Judæos, sed in Babylone, out in vicinis Babyloni regionibus adhuc degentos.

Quarto, probabilius alii censent eos fuisse Judæos in Judæa, sed extra Jerusalam in vicinis oppidis habitontes; huc enim indicat responsia Zochariæ facto, dicens: *Laquera ad omnam populum tarræ, et ad sacerdotes, dicens: Cum jejunaretis*, etc. Ita Thaad. et Chald. qui censet eos fuisse Bethelitas, uti mox plenius dicam.

Ad domum Dei.] Hebr. est *Bethel*: quod si appollative sumas, significat *domum Dei*. Et ita vertit Noster, R. Salomon, Pagnin. et Vatobl. Alii accipiunt Bethel ut namen proprium. Unde Sept. vertunt: *Miserunt in Bethel*. Bethel onim erat civitas decem millibus passuum distans a Jerusalem, ubi Jacob vidit scalam, et per eam descendantes et escondentas Angelos in cœlum, Genes. 28. Verum non est credibila eo missam fuisse hanc legationem: missa enim fuit ad sacerdotes, qui degebant in Jerusalem. Unde secundo, melius Chald. vertit: *Miserunt de Bethel*, q. d. Judæi habitantes in Bethol miserunt ex ea legatos in Jerusalem. Tertio, alii censent *Bethel* esse namen viri, æque ac Sarasar. Unde vertunt: *Et misit Bethel Saretser*, etc. Verum longe melius Noster *Bethel* vertit, *domum Dei*, ut significat terminum ad quem hæc legatio missa est, fuisse domum Dei siva templum, uti liquot ex sequentibus. Templum enim erat locus orationis, æque oc oraculi, quod omnes Judæi adire at consulere solebant. *Saretser* videtur essa nomen officii: *Saretser* enim hebr. idem est quod præfectus thesauri, puta thesourarius, vel quæstor. Ita R. Abraham et Arias, qui poriter tolo numen osse censent *Rogommelech*, quod ipsi vertunt, *regius dux*; pra quo Sept. in editione Rom. corrupte habent, *Arbeseer rex*, aut ut alii legunt, *Arbat rex Sagat*, scilicet urbis. Melius Septuag. in editione Complut. legunt, *Rogom rex*. Sic enim est in Hebræo: nam *melech* idem est, quod rex; quamquam non sit verisimile hunc Rogom fuisse regem: τὸ ergo *melech*, vel est nomen proprium, et appendix *Rogam*; vol certe in gonitivo vertendum, *Ragom regis*, scilicet dux, vel officialis. Syrus vertit, *rabmag*, id est princeps pistorum vel coquorum. *Rab* enim vocatur, major, princeps: *mog* est pistor, et is qui in coquina cibas parat. Arabicus vertit, *Sarasar*, *et Arphasar*, *Moloc*.

3. Numquid flendum est mihi in quinto mense.] Puta in Julio, qui hebr. *Ab* dicitur, cujus die decima templum combustum fuit a Chaldæis, æque ac urbs et muri diruti, ideoque eo die quotannis Judæis sibi indixerunt luctum et jejunium, ut patet 4. Reg. 25. 9. et Jerem. 52. 12. idque continuarunt per septuaginta annos captivitatis Babylonicæ, ac deinceps donec templum rursum ædificari cœptum. Cum ergo viderent jam templi fabricam crescere, jure quærunt an odhuc tampli prætariti incendium flere, at per jejunium lugare debeant; an vero ob novi fabricam se exhilarara et exultaro? Cessante enim causa cessat effectus, imo mutato causa mutatur effectus: templo ergo restaurato videbatur luctus vertendus in gaudium. Hæc est quæstio, et causa quæstionis.

Vel sanctificare.] Hebr. הנזר *hinnazer*, id est nazirææra, hoc est agere nazaræum. Instar Nazaræi abstinere a vino et deliciis, ac jejunare juxta legem eis præscriptam Numer. 5. Unde Chald vertit: *Numquid prohibebo animam meam a deliciis, sicut feci jam multis annis?* Pagnin. *Numquid flebo separanda me a cibis?* Tigurina, *Num religiosa abstinebo?* Vatabl. *Num separaba me?* scilicet e cibis et voluptatibus; Noster cum Septuag. vertit, *sanctificare:* quia sanctificatio Judæorum, præsertim Nazaræorum, sita erat in abstinentia et jejunio: quo enim mens magis se abstrahit ab escis rebusque corporeis, eo magis fit spiritalis, magisque assurgit ad Deum, ejusque illustrationum et affectuum cœlestium fit capax. Unde Ecclesia in præfatione Missæ, tempore Quadragesimæ, canit: *Deus qui corporali jejunio vitia comprimis, mentem elevas, virtutem largiris et præmia*. Quocirca S. Chrys. serm. 1. de Jejunio: *Jejunium*, inquit, *Angelorum est imitatio: jejunans ferme Angelus est*. Idem homil. 1. in Genes. *Jejunium in Paradiso institutum est*, ideoque paradisi est vita.

Moraliter disce hic, temparo cladis et calamitatis vel publicæ, val privatæ, confugiandum esse ad fletum et jejunium, ut per pœnitentiam Dei iram placemus. Nam ut ait S Chrysost. ser. 1. de Jajunio: *Jejunium sententiam Dei revocat, et immortalitatis est conciliator*. Idem hom 2. in Genes. *Jejunium*, inquit, *animarum tranquillitas est, decor senum*. Ita Josaphat obsessus a Moabitis, Ammonitis et Idumæis toti Judææ jejunium imperans, a Deo auxilium per miraculum obtinuit, quo hostes in se versi mutua se cæde conficerent, 2. Paral. 20. 3. Ita Israelitæ obsessi a Philisthæis tempore Samuelis, jejunantes eos profligarunt, 1. Reg 7. v. 6. at 13. Ita iidem Holoferne eos invadente indixerunt solamne jejunium, eoque victoriam impetrarunt per Judith c. 3. 8. Idem fecerunt tempore persecutionis Aman, Esther 4. 16. Et tempore reditus e Babylone, ut in itinere hostium manus evaderent, 1. Esdræ, 8. 21. Sic et Ninivitæ jejunio communi tam jumentorum et infantium, quam virorum et mulierum excidium a Jona comminatum effugerunt, Jonæ 3. 5. Quocirca imminente Judæis excidio Chaldæorum, Deus per Joelem, c. 1. v. 4. illud evadendi hoc dat remedium: *Sanctificate*, ait, *jejunium, vocate cœtum*, etc. *et clamate ad Dominum*. Et c. 2. v. 12. *Convertimini*, ait, *ad me in toto corde vestro, in jejunio, et in fletu, et in planctu*. Hoc erga faciant fideles cum flagellum Dei, vol reipub. vel cuique privatim imminet, ut sibi quisqua a Deo por Zachariam tunc dici putet: *hinnazer*, id est, esto Nazaræus, separa te a deliciis, a cibis, a lusibus, a voluptate, ac da te austeritati, abstinentiæ,

orationi et lamentis, iisque te sanctifica, ut Deum tibi reconcilies.

CUM JEJUNARETIS ET PLANGERETIS IN QUINTO, scilicet mense, ob combustam in eo urbem et templum, uti dixi: ET SEPTIMO] mense ob cæsum in illo Godoliam, qui erat dux et spes populi reliqui in Judæa; cum cæteri a Chaldæis abducerentur Babylonem, Jerem. 41. 1. et sequent.

5. NUMQUID JEJUNIUM JEJUNASTIS MIHI?] Antequam directe quæstioni respondeat (quod facit c. 8. v. 19.) objurgat Judæos, quasi adhuc iis suboffensus ob præteritas noxas, q. d. Quid me rogatis de jejunio vestro prorogando, vel inhibendo, quasi ego eo delecter, vel ejus cura me tangat? Erratis: illo non delector, illud non curo, imo sperno et aversor; quia hucusque vobis id est. ob vestram paupertatem, et ad lugendam vestram captivitatem jejunastis, non ut mihi placeretis meque placaretis, si enim hoc voluissetis, jejunium corporis debuissetis condire jejunio animæ, et abstinentia a peccatis. Hoc autem non fecistis, sed iis indulsistis. Similiter cum jam comeditis et convivia agitatis, id facitis ob vestram lætitiam, quam ex reditu in patriam et libertate percipitis, non vero ut mihi ejus auctori gratias agatis, meque laudetis et celebretis. Ita sanctus Hieronymus, Theodoretus, et Remig.

Paulo aliter Vatabl. q. d. Numquid utilitatem aliquam aut voluptatem cepi ex vestro jejunio? q. d. Non. quia non fuit mihi gratum, eo quod non fuerit conjunctum pietati et religioni.

Moral. S. Greg. hom. 16. in Evangel. explicans hæc Zachariæ verba: *Sibi,* inquit, *comedit et bibit, qui alimenta corporis, quæ sunt communia dona conditoris, sine indigentibus percipit. Et sibi quis jejunat, si ea quæ sibi ad tempus subtrahit, non pauperibus tribuit, sed ventri postmodum offerenda custodit. Hinc per Joelem dicitur: Sanctificate jejunium. Jejunium quippe sanctificare, est adjunctis bonis aliis dignam Deo abstinentiam carnis ostendere. Cesset ira, sopiantur jurgia Incassum enim caro atteritur, si a pravis voluptatibus animus non refrænetur, cum per Prophetam* (Isaiam cap. 58.) *Dominus dicat: Ecce in die jejunii invenitur voluntas vestra. Ecce ad lites et contentiones jejunatis,* etc.

NUMQUID NON SUNT VERBA?] Primo et genuine, q. d. Numquid hæc eadem verba, nimirum quod jejunia vestra non condita operibus bonis sed malis, mihi displiceant, olim vobis per Prophetas locutus sum? q. d Omnino idipsum edixi per Isaiam, c. 58. 4. Jerem. 14. 12. et alibi Ita Theodor. et Lyran. Secundo, S. Hieron. Hugo et a Castro *verba* hæc intelligunt ea quæ subdit: *Judicium verum judicate, et misericordiam et miserationes facite,* etc. Tertio, Albert. exponit, q. d. Numquid hæc verba de excidio et desolatione Jerusalem, quæ jam impleta videtis vobis locuti et comminati sunt Prophetæ, nisi a peccatis resipisceretis? Aut, ut Vatabl. qui per verba intelligit facta, quæ verbis suis prædixerunt et minati sunt Prophetæ, q. d. Numquid non hæc tristia quæ vobis obvenerunt facta sunt ad exsequenda, et opere complenda verba mea quæ per Prophetas prolocutus sum?

ET AD AUSTRUM.] Nominat partem Australem et campestrem Judææ, quia ea, utpote plana et patens natura loci non erat munita, q. d. Olim habitabatis confidenter et secure, etiam in ea parte Judææ quæ erat maxime debilis et infirma, eo quod vos ego protegerem; at quia me exacerbastis, hinc tradidi vos Chaldæis. Ita Vatabl. Addit S. Hieron. eam nominari, quia maxime erat fertilis, q. d. Ego Australem vestram regionem et campos implevi messe, frugibus et fructibus: sed vos ingrati, mihi fuistis rebelles; hinc ego ex ea vos expuli, projecique in Babylonem.

9. MISERICORDIAM ET MISERATIONES FACITE.] Hæc geminatio significat multam crebramque faciendam esse misericordiam. Nominat tantum ea officia quæ spectant proximum, sed sub his intelligit ea quoque quæ spectant Deum. Dilectio enim proximi præsupponit dilectionem Dei, ex eaque quasi ex fonte oritur. Idem facit Apostolus. Rom. 13. 9.

10. PAUPEREM NOLITE CALUMNIARI.] Chald. et Septuag. *Nolite opprimere:* utrumque significat hebr. עשק *ascac* quia finis calumniæ est oppressio, direptio et expilatio pauperum. Hæc eadem in jejuniis Judæorum taxat Isaias, c. 58. Vide ibi dicta.

11. AVERTERUNT SCAPULAM RECEDENTEM.] Fuerunt inobedientes et rebelles: famuli enim herorum, et filii parentum jussis refractarii et pervicaces, ab iis avertunt faciem, dorsumque obvertunt, et protervi abeunt. Unde Septuag. vertunt: *Dederunt dorsum contemnens;* Pagnin. *Dederunt scapulam aversam.* Est catachresis. Tigurina vertit: *Obvertentes humerum rebellem,* q. d. Averterunt humerum ab onere præceptorum meorum: ut sit metaphora a bajulis onus detrectantibus, vel excutientibus.

AURES SUAS AGGRAVAVERUNT,] velut plumbo, aliove pondere injecto aures obturarunt, ne meas leges et monita auribus exciperent, et in animum transmitterent: Tigurina vertit: *Aures suas hebetarunt.*

12. COR SUUM POSUERUNT (*durum,* ut addit Chald.) UT ADAMANTEM.] Hic enim lapis est durissimus, quia respuit scalpra et malleos, quin et ipsos disrumpit: ideoque a Græcis dicitur ἀδάμας, id est, indomabilis. Vide dicta Ezech. 3. 9.

PER MANUM PROPHETARUM,] per Prophetas quasi organa et instrumenta sua: manus enim est organum organorum, ait Aristot. Manus ergo hic denotat os: per os enim Prophetarum locutus est Deus, non per manum.

13. SIC CLAMABUNT, ET NON EXAUDIAM] *Clamabunt,* id est, clamaverunt, vel clamant: pendent enim hæc omnia ab eo quod præcessit: *Et factum est.* Ita S. Hieron. et Theodor. Unde clare Tigurina vertit: *Et evenit ut sicut ipse clamaverat, illique non audierunt; sic jam clament nec eos exaudiam.*

14. DISPERSI EOS PER OMNIA REGNA.] Judæi enim partim ex Babylone, partim ex Jerusalem fugientes Chaldæos, sparserunt se per Syriam, Ægyptum, Mesopotamiam, Persidem, Mediam. aliaque regna. De Judæis enim, id est, de duabus Tribubus, hic agitur, non de decem, sive de Samaritis in Assyriam jam olim abductis Ita S. Hieron. Pro *dispersi* hebr. est אסערם *asaarem,* id est, instar procellæ abripui eos, ut turbo proturbavi eos.

ET TERRA DESOLATA EST AB EIS (Hebr. Chald. et Septuaginta *post eos.*) Causam subdit, EO QUOD NON

ESSET TRANSIENS ET REVERTENS,] q. d. Post abductos in Babylonem Judæos, Judæa desolata remansit: quia nemo incolarum relictus est, qui per eam transiret, iret et rediret. Nemo, id est, vix ulli, rari et perpauci. Aliqui enim a Chaldæis in ea relicti sunt ad colendam terram, ut patet 4. Reg. 25. 12. Aut potius, q. d. Judæa plane desolata est, ita ut non esset qui per eam transiret et rediret: sic enim alibi sæpe τὸ *eo quod* non causam denotat, ut sit idem quod *quia*, sed effectum et consecutionem, significans *ita ut*, inquit Vatabl. Unde Hebr. et Chald. ad verbum habent: *Terra desolata est post eos a transeunte et revertente*, id est, ita ut non esset per eam transiens et revertens. Minus recte ergo Theodor. versionem Septuag. sic explicat, q. d. Post Judæos abductos in Babylonem, Judæa desolata est ab Idumæis, Ammonitis, aliisque vicinis gentibus hostilibus, qui per eam prædandi et expilandi causa transierunt, et cum præda domum reversi sunt. Hic enim hebraismus, *a transeunte et revertente*, non aliud significat quam, ut non esset transiens et revertens.

ET POSUERUNT TERRAM DESIDERABILEM IN DESERTUM.] Hebr. *terram desiderii*, id est, ob elegantiam, fertilitatem et abundantes fruges summe desiderabilem: et ut Septuag. *electam*. Ita Albert. et Hugo. Addit Lyranus eam fuisse desiderabilem ob Christum in ea nasciturum, et passurum pro salute hominum. Sensus est, quasi dicat: Suis sceleribus fuerunt causa desolationis terræ sanctæ, quæ prius lacte et melle manabat. Hebr. est לשמה *lescamma*, quod secundo verti potest, *in stuporem*, ut scilicet quicumque viderit tantas tantæ cladis ruinas, cohorrescat et obstupescat. Tertio, Arias pro *lescamma* per diæresim legit לשמה *lescema*, id est, *in qua quid*. Unde vertit, *posuerunt terram exoptatam in qua quid?* de qua scilicet viatores stupentes interrogarent, dicerentque: Quid in terra sancta boni, quid pristinæ fertilitatis et felicitatis remansit? Utique nihil.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Promittit Deus Judæis e Babylone reversis in Jerusalem, ob diligentiam et laborem impensum in templi fabricam, lætam et longævam sobolem, frugum copiam, suamque benedictionem, si justitiam, veritatem et charitatem colant. Deinde v. 19. quæstioni, cap. 7. a Judæis propositæ, an scilicet adhuc servanda sint jejunia ob urbis templique excidium indicta, respondet ea commutanda esse in læta festa et convivia, ac deinceps Jerusalem fore hilarem, felicem et celebrem, adeo ut undique ad eam confluant populi et gentes. Quæ omnia ad litteram aliquatenus contigerunt Hierosolymæ post reditum ædificato templo, uti ait Propheta vers. 9. Sed longe verius et plenius competunt Ecclesiæ per Hierosolymam adumbratæ, ibique inchoatæ, cum Deo auctore lex in Evangelium, Moses in Christum, Synagoga in Ecclesiam transiit. Describitur hic ergo felicitas Hierosolymæ, ut in ea quasi typo adumbretur felicitas Ecclesiæ Christianæ: unde quædam dicuntur, quæ Hierosolymæ vix, et non nisi tenuiter, Ecclesiæ vero plane pleneque conveniunt. Tale est illud v. 7. Salvabo populum meum de terra Orientis et de terra Occasus solis. Et v. 22. Venient populi multi, et gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Jerusalem. Et v. 23. Apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, et apprehendent fimbriam viri Judæi, dicentes: Ibimus vobiscum; audivimus enim quoniam Deus vobiscum est. Quæ verba significant omnium gentium conversionem ad Christum et Ecclesiam, vide Can. 5. et 6. quos præfixi Prophetis majoribus. Ita S. Hieron. Theodor. Cyril. Haymo, Remig. Hugo, Lyran. et alii: imo Rupert. Arias et Vatabl. ad litteram putant hic depingi felicitatem Ecclesiæ, non Hierosolymæ. Quin et Rabbini bona hoc capite promissa, nonnisi a suo Messia, quem ipsi præstolantur, exspectant.

1 Et factum est verbum Domini exercituum, dicens: 2. Hæc dicit Dominus exercituum : Ze-
latus sum Sion zelo magno, et indignatione magna zelatus sum eam. 3. Hæc dicit Domi-
nus exercituum: Reversus sum ad Sion : et habitabo in medio Jerusalem: et vocabitur
Jerusalem Civitas veritatis, et mons Domini exercituum mons sanctificatus. 4. Hæc dicit Dominus
exercituum: Adhuc habitabunt senes et anus in plateis Jerusalem: et viri baculus in manu ejus
præ multitudine dierum. 5. Et plateæ civitatis complebuntur infantibus, et puellis ludentibus in
plateis ejus. 6. Hæc dicit Dominus exercituum: Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi
hujus in diebus illis, numquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum? 7. Hæc dicit
Dominus exercituum: Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis et de terra Occasus so-
lis. 8. Et adducam eos, et habitabunt in medio Jerusalem: et erunt mihi in populum, et ego ero
eis in Deum, in veritate et in justitia. 9. Hæc dicit Dominus exercituum: Confortentur manus ve-
stræ, qui auditis in his diebus sermones istos per os prophetarum, in die qua fundata est domus
Domini exercituum, ut templum ædificaretur. 10. Siquidem ante dies illos merces hominum non
erat, nec merces jumentorum erat; neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione: et
dimisi omnes homines, unumquemque contra proximum suum. 11. Nunc autem non juxta dies
priores ego faciam reliquiis populi hujus, dicit Dominus exercituum. 12. Sed semen pacis erit:
vinea dabit fructum suum, et terra dabit germen suum, et cœli dabunt rorem suum: et possidere
faciam reliquias populi hujus universa hæc. 13. Et erit: Sicut eratis: maledictio in Gentibus, do-
mus Juda, et domus israel; sic salvabo vos, et eritis benedictio: nolite timere, confortentur manus

vestræ. 14. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitavi ut affligerem vos, cum ad iracundiam provocassent patres vestri me, dicit Dominus, 15. et non sum misertus: sic conversus cogitavi in diebus istis ut benefaciam domui Juda et Jerusalem: nolite timere. 16. Hæc sunt ergo verba, quæ facietis: Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: veritatem et judicium pacis judicate in portis vestris. 17. Et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris: et juramentum mendax ne diligatis: omnia enim hæc sunt, quæ odi, dicit Dominus. 18. Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: 19. Hæc dicit Dominus exercituum: Jejunium quarti, et jejunium quinti, et jejunium septimi, et jejunium decimi erit Domini Juda in gaudium, et lætitiam, et in solemnitates præclaras: veritatem tantum, et pacem diligite. 20. Hæc dicit Dominus exercituum: Usquequo veniant populi, et habitent in civitatibus multis. 21. Et vadant habitatores, unus ad alterum, dicentes: Eamus, et deprecemur faciem Domini, et quæramus Dominum exercituum: vadam etiam ego. 22. Et venient populi multi, et gentes robustæ ad quærendum Dominum exercituum in Jerusalem, et deprecandam faciem Domini. 23. Hæc dicit Dominus exercituum: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis Gentium, et apprehendent fimbriam viri Judæi dicentes: Ibimus vobiscum; audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.

2. Zelatus sum.] q. d. Zelotypus fui et indignatus Hierosolymæ, puta Sinagogæ Judæorum, quod ipsa sponsa mea me sponsum adeo sui amantem dereliquerit, et ad idola confugerit, ut idcirco et ego ipsam tam indigne me spernentem, spernere et deserere coactus sim: quo factum est ut ipsa in Chaldæorum manus inciderit, ab iisque per septuaginta annos quasi ancilla captiva, spoliata et misere tractata sit. Ita Theodor. Remig. Haymo. Lyran. et Vatabl. Verum quia ipse hisce malis afflicta et erudita resipuit, meumque in gratiam redire cupivit; hinc secundo, ego vicissim ex pristino meo in eam amore et zelo, eam in gratiam et thorum recipiam, habitabo cum ea in Jerusalem, hostesque ejus acriter persequar et puniam. Ita S. Hieron. Zelus enim est ingens amor rei amatæ, qui parit iram ingentem in eos qui rem amatam lædere, vel amanti eripere satagunt, uti dixi Sophoniæ cap. 3. vers. 8.

3. Et vocabitur Jerusalem civitas veritatis, et mons Domini.] *Veritatis*, primo, quia post reditum e Babylone, jugiter usque ad Christum viguit in ea vera Dei cognitio, vera fides, vera religio, verus Dei cultus. Ita Hugo et Lyran. Secundo, *veritatis*, Hebr. אמת *emeth*, id est, stabilitatis, constantiæ, fidelitatis, ut fidem mihi datam deinceps non sit violatura, sed constanter mihi quasi sponso et Deo suo adhæsura, nec amplius ad idola deflexura, ut reipsa post reditum e Babylone ad ea numquam deflexit. Unde Syrus vertit: *Vocabitur Jerusalem civitas sancta.* Sic et Arabicus.

Allegor. Synagoga fuit typus Ecclesiæ, quæ est *columna et firmamentum veritatis*, 1. Timoth. 3. 15. Quia ejus magister est Christus, qui est via, veritas et vita; ac Spiritus Sanctus, qui est Spiritus veritatis, utpote ab æterna Sapientia et veritate, quæ est Verbum Patris, procedens, ideoque docens omnem veritatem, tum fidei et religionis, tum morum: utramque enim docuerunt Christus et Apostoli recepto Spiritu Sancto in Pentecoste in Jerusalem, ac deinde in toto orbe, juxta illud Isaiæ 2. 3. *De Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem.* Ita Theodoret. et Rupert

Mons Domini exercituum.] Syrus et Arabicus, *mons Domini fortis*, utpote, quem stipant tot exercitus angelici Alludit ad Isaiæ 2. 3. *Ibunt populi multi, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus.* Mons hic est Sion et Moria, in quo ædificatum est templum: qui fuit typus Ecclesiæ. Hinc vocatur *Mons sanctificatus*. Primo, sacrificio Abrahæ: quia in eo Abraham jussus est immolare Isaac, Genes. 22. 14 in signum quod in eodem (Calvariæ enim mons, in quo crucifixus est Christus, est pars, sive jugum montis Moria) immolandus esset Christus; qui deinde ibidem reipsa crucifixus, hac sui immolatione summe hunc montem sanctificavit. Secundo, quia in eo erexit Salomon templum, illudque Deo sanctificavit et consecravit. Rursum Deus in eo colebatur sanctis sacrificiis, cæremoniis, psalmis, laudibus, votis, precibus, etc. Denique in eodem Christus cœpit congregare, docere et instituere suam Ecclesiam, quam sua doctrina, gratia, meritis, Sacramentis sanctificavit.

Adhuc habitabunt senes.] Prædicit deinceps Jerusalem fore pacatam et felicem, ut abundet civibus omnis ætatis et sexus, pueris et puellis ludentibus in plateis, iique prorogent vitam ad senium, et sint longævi: idque ita contigisse patet 2. Mach. 3. 1 Ita S. Hier. Theod. Remig. et Lyran.

Allegor. significatur Ecclesiæ et fidelium pax, multitudo et longævitas, quam prædixit Isaias cap. 2. 4. *Conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur ultra ad prælium* Et cap. 65. 20. *Non erit ibi amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos.* Vide ibi dicta.

Et viri baculus.] Ita Roman. Significatur virorum in Jerusalem et Ecclesia longævitas, adeo ut quisque in ea senex habeat baculum, cui præ senio innitatur, sive is sit stipes, sive famulus aut filius, uti parenti seni apud Romanos fuit Scipio (ei enim innitebatur parens quasi baculo) a quo nobilis Scipionum familia originem et nomen traxit. Sensus est, q. d. Tanta erit Hierosolymæ civium sanitas et prosperitas, ut senes et maximi sint et plurimi, quorum consilio resp. sapienter et feliciter gubernetur. In senibus enim est

experientia, maturitas, sedatio cupiditatum, indeque sapientia et prudentia: unde ex senibus olim lectus et dictus est senatus. Nota hebraismum, quo *vir* ponitur pro *unoquoque*, q. d. *Viri*, id est, cujusque senis, *baculus erit in manu ejus*, quo significat, non unum alterumve, sed plurimos fore senes. Ita Sanches.

7. DE TERRA ORIENTIS ET DE TERRA OCCASUS.] Sub his duobus præcipuis mundi plagis, quatuor intelligit, puta sub Oriente Meridiem, sub Occasu Septemtrionem, q. d. Quocumque Judæi fuerint dispersi per captivitatem Babylonicam, inde salvabo eos et reducam in Jerusalem. Nec dubium est quin, licet ipsi directe in Chaldæam, quæ Judææ est ad Aquilonem, sint abducti, inde tamen multi ad alia regna Orientalia et Occidentalia migrarint. Rursum alios, adventantibus in Judæam Chaldæis, profugisse ad Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Syros, etc. patet ex Isaia, c. 16. 4. Hi ergo audito reditu suorum e Babylone in Jerusalem, ejusque et templi reædificatione, æque ac incolarum prosperitate et felicitate, eo propere redierunt. Ita S. Hier. Theod. Rupert. et alii.

Alleg. et potius, significatur gentium omnium ex cunctis mundi plagis confluxus ad Christum et Ecclesiam, juxta illud Isaiæ 49. 12. *Ecce isti de longe venient, et ecce illi ab Aquilone, et mari, et isti de terra Australi;* Hebr. *de terra Sinim*, id est, Sinarum. Et c. 66. 19. *Et mittam ex eis qui salvati fuerint ad Gentes in mare, in Africam, et Lydiam, tenentes sagittam: in Italiam et Græciam, ad insulas longe.* Hoc est quod ait Christus Matth. 8. 11. *Multi de Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælorum.* Et c. 24. 31. *Mittet Angelos suos cum tuba, et congregabunt eos a quatuor ventis, a summis cælorum usque ad terminos eorum.* Ita S. Hieronym.

8. ET ERUNT MIHI IN POPULUM, ET EGO ERO EIS IN DEUM IN VERITATE ET IN JUSTITIA.] Ut scilicet ipsi colant me vera fide et constanti fidelitate, æque ac justis sanctisque moribus; ego vicissim vero, id est, fideliter et juste, præstam eis curam, custodiam, pacem et prosperitatem quam promisi. Hoc verum fuit in Judæis, verius est in Christianis. Ita Vatab. et Arias, qui recte τὸ *in veritate et in justitia*, tam ad Deum, quam ad populum cum Deo paciscentem referunt. In pacto enim uterque paciscens alteri fidem suam obligat, eamque vere et juste præstare debet.

9. CONFORTENTUR MANUS VESTRÆ,] tum ut inchoatam templi fabricam, uti sequitur, perficiatis; tum ut leges et jussa Dei fortiter resistendo difficultatibus, tentationibus et hostibus, præsertim vicinis Gentilibus adimpleatis.

10. SIQUIDEM ANTE DIES ILLOS MERCES HOMINUM NON ERAT.] Hortatur Judæos ad strenue prosequendam fabricam templi, proponendo eis præteritam sterilitatis plagam, eis a Deo inflictam ob fabricæ neglectum, et præsentem fertilitatem ob ejusdem curam et studium. *Mercedem* vocat fructum et lucrum operæ, q. d. Antequam manum admoveretis ædificationi templi, intendebatis fabricæ domorum, ac culturæ agrorum et jumentorum vestrorum; sed merces, id est, fructus et messis, non respondebat labori vestro, et jumentorum vestrorum: tam enim agri, villæ, pascua, et vineæ, quam jumenta post omnem culturam, laborem et saginam manebant sterilia, paucasque dabant segetes, uvas, fœtus et animalium sobolem. Ita sanctus Cyrillus.

NEQUE ERAT PAX,] q. d. Undequaque Samaritæ, Moabitæ, aliique vicini hostes vos impetebant et infestabant. Ita S. Hier. et Cyrill.

DIMISI OMNES HOMINES,] q. d. Permisi non tantum foris prælia, ut iis vos vicini divexarent; sed et intus seditiones, ut quisque contra proximum insurgeret.

11. NUNC AUTEM (cum domus meæ fabricam curæ et cordi habetis) SEMEN PACIS ERIT.] Primo, q. d. Fruges copiosæ et securæ vobis provenient, quales solent tempore pacis, cum optime coluntur agri, nec est hostis qui sementem impediat, aut messem auferat. Ita Vatabl. et a Castro. Unde Sept. vertunt: *Monstrabo pacem*, adeo ut non tantum homines, sed et elementa vobis pacifica sint, imo in vestrum bonum et alimonium conspirent. Nam ut sequitur: *Vinea dabit fructum suum, et terra dabit germen suum, et cæli dabunt rorem suum.* Secundo, per catachresin *pacis*, id est, abundantiæ, fertilitatis et prosperitatis. Horum enim, imo bonorum omnium causa, æque ac symbolum est pax juxta illud Psal. 121. 7. *Fiat pax in virtute tua, et abundantia* (quæ ex pace consequi solet) *in turribus tuis*, q. d. Faciam semen vestrum fertile, ut abundantes producat spicas et fruges. Tertio, alii sic exponunt: *Semen erit pacis*, id est, benedictionis, q. d. Benedicam seminibus vestris. Pax enim est magna benedictio, et majorem secum adducit. Unde Christus et Apostoli hac salutatione ex ritu Hebræorum ut solent: *Pax vobis:* qua phrasi omnem benedictionem apprecantur. Quarto alii vertunt: *Semen erit in pacem*, id est, pacifice conservabitur, crescet et maturescet, q. d. In pace, id est integras, et illæsas ab ærugine omnique aeris vitio, æque ac ab hoste servabo fruges vestras, tam tempore sementis ac deinceps, quam messis. Quinto, hebr. שלום *scalom*, id est pax, significat quoque integrum, perfectum. Unde Chald. et Tigurina vertunt: *Semen plenum et perfectum erit*, tum in se, tum consequenter in spicis et granis, quæ ex se plena perfectaque progerminabit. Omnes hæ expositiones eodem redeunt: primæ tamen duæ magis sunt genuinæ et conformes phrasi Hebrææ. Hæc ad litteram contigerunt Judæis Babylone redeuntibus; sed spiritaliter magis conveniunt Christianis ex infidelitate, vel peccato ad Ecclesiam et Deum revertentibus, eique mysticum in anima sua templum ædificantibus. Hisce enim Deus facit ut omne semen eorum sit pacis, id est, ut omnia quæ aggrediuntur et moliuntur prospere cedant, ac feliciter et fertiliter proveniant, indeque fructus, præsertim spiritales virtutum, tum in seipsis, tum in proximis colligant. Ita S. Hier. Theod. Remig. et Lyran.

Dices: Hoc semen et benedictionem v. 13. promittit non tantum Judæ, sed et Israeli: Israeli autem hoc ad litteram non obvenit, utpote qui e captivitate Assyriaca non rediit. Ergo Israel et Juda hic non carnalis, sed spiritalis intelligitur, puta populus fidelis. Ob hoc argumentum Judæi censent hæc needum impleta esse, sed ea implenda a suo Messia quem expectant. Verum respondeo Israelis hic fieri mentionem, quia multi ex Israelitis, veræ et avitæ fidei et religionis sectatores, transierant ad Judam, eumque in Babylonem abducti, cum eo pariter redierunt, ac pro-

inde pacis et felicitatis illi hic promissæ fuere participes, utpote cum eo conspirantes, et in unam gentem coalescentes.

Moral. disce religionem et cultum Dei esse semen omnis felicitatis. Vidit hoc per umbram Cicero : nam l. 2. de Natura Deorum, Romanorum felicitatem, imperium et triumphos religioni attribuit: *Si*, ait, *conferre volumus nostra cum externis, cæteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur : religione, id est, cultu deorum, multo superiores.* Et mox: *Apud majores tanto religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus, capite veluto verbis conceptis pro Republ. devoverint.* Idem orat. in P. Clodium, quæ numero est trigesima : *Quis*, ait, *est tam vecors, qui, etc. non intelligat eorum* (deorum) *numine hoc tantum imperium esse natum, et auctum, et retentum? Licet ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipso hujus gentis ac terræ domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos; sed pietate ac religione, atque hac una sapientia, quod deorum immortalium numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus.* Vide dicta Aggæi 1. 6. ubi ipse idem argumentum tractat, quod hic Zacharias; utpote illi coævus, et adjutor a Deo datus ad promovendam templi fabricam, ut patet 1. Esdræ 5. 1. Præclare S. Cyprian. tract. de Orat. Domin. *Cum Dei*, inquit, *sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit.* Quare idem recte alibi monet ut cor non medium, non divisum, sed totum demus Deo, cujus est, et qui illud totum reposcit, solusque illud implet et satiat : *Sufficis*, inquit, *o anima, Deo ; sufficiat et tibi Deus tuus.* Nam, ut ait S. Aug. in Soliloquiis c. 19. *Minus te, Domine, amat, qui tecum aliquid amat, quod non propter te amat.*

13. Et erit: Sicut eratis maledictio in Gentibus, etc. sic salvabo vos, et eritis benedictio.] *Maledictio*, id est valde maledicti, *benedictio*, id est valde benedicti. Ita Chald. et Sept. qui vertunt : *Sicut eratis in maledictione, sic eritis in benedictione*, q. d. Sicut omnes gentes apud quas captivi exsulastis vobis maledicebant, vosque subsannabant et exsecrabantur: ita vice versa cum viderint vos a me liberari, prosperari, locupletari, vobis benedicent, laudabunt et celebrabunt. Secundo, benedictio et maledictio, id est exemplum, parabola et formula benedictionis et maledictionis, quam omnes usurpent, cum alicui maledicere, vel benedicere volunt, ut dicant : Fiat tibi sicut istis Judæis, ut scilicet sis maledictum, probrum et exsecratio Dei et hominum, sicut ipsi sunt ; aut, sis benedictio, id est, cumulus bonorum, laus et gloria tibi obveniat, ut scilicet Deus te cumulet bonis omnibus, uti cumulavit Judæos, ideoque omnes te laudent, celebrent et glorificent. Ita Vatabl. Simili modo de iisdem ait Jer. c. 24. 9. *Dabo eos in vexationem afflictionemque omnibus regnis terræ, in opprobrium, et in parabolam, et in proverbium, et in maledictionem in universis locis ad quæ ejeci eos.* Et Ezech. 14. 8. *Faciam eum in exemplum et in proverbium.*

16. Veritatem et judicium pacis, id est, pacificum, ut vertit Chald. et Sept. puta justum et æquum, de quo nemo jure conqueri possit, judicate in portis vestris] id est in curiis, tribunalibus et judiciis, quæ vos, o Judæi, habetis et exercetis in portis urbium. Secundo, pro *pacis* hebr. est שלום *sealom*, quod verti potest integrum, perfectum, incorruptum, sincerum, uti dixi v. 12. q. d. Ferte in judiciis sincerem sententiam sine acceptione personarum, ne sinatis vos corrumpi muneribus, nec judicetis ex favore, metu vel odio, sed recta ratione, et æquitate. In multis enim verum est illud Poetæ: *Auro loquente, sermo omnis inanis est. Persuadet aurum quidlibet, silens tamen.* Tertio, aliqui per *judicium pacis*, inquit Vatabl. intelligunt judicium non obscurum, non captiosum, unde lites oriri solent, sed clarum et candidum, quod pacem et concordiam inter partes litigantes conciliat.

17. Contra amicum,] contra proximum; ita Sept. et Chald. Hic enim hebr. vocatur רע *rea*, id est socius, amicus; causam dedi, Levit. 19. 18.

Juramentum mendax ne diligatis,] imo summe odietis et exsecremini: est miosis; minus enim dicitur, sed plus intelligitur.

19. Jejunium quarti, et jejunium quinti, et jejunium septimi, et jejunium decimi, supple mensium, non dierum, erit domui Juda in gaudium.] Hic respondet quæstioni de jejuniis proposita a Judæis, c. 7. 1. ait S. Hier. Remig. et Haymo. Porro menses Hebræorum incboantur et numerantur a Nisan, id est Martio; hic enim erat primus anni sacri mensis, ex decreto Dei, Exodi 12. 2. Quartus ergo ab eo mensis erat Tammus, qui partim Junio, partim Julio nostro respondet. Hujus die nona jejunabant Judæi, eo quod illo die a Chaldæis perfractus et interruptus esset murus Jerusalem, ut patet Jerem. 52. 6. Ita S. Hier. et Cyrill. Quintus mensis erat Ab, qui respondet nostro partim Julio, partim Augusto. Hujus die decima jejunabant Judæi, eo quod illo die a Chaldæis combustum esset templum, ut patet Jer. 52. 12. Septimus mensis erat Tisri, qui partim Septembri, partim Octobri respondet. Hujus die tertia jejunabant, eo quod illo die Godolias esset occisus ab Ismaele, Jerem. 41. 2. Decimus mensis erat Tebet, qui partim Decembri, partim Januario respondet. Hujus decimo die jejunabant, quod eo die obsideri cœpit Jerusalem a Chaldæis, 4. Reg. 25. 1.

Quærentibus ergo Judæis an his diebus, quibus ipsi ob cladem urbis populi et templi, hucusque luxerant et jejunaverant, jam restaurata urbe et templo adhuc lugere et jejunare debeant? respondet Deus : Nequaquam ; se enim luctum in gaudium, mœrorem in lætitiam, jejunia in festa et festiva convivia conversurum, eo quod urbi, templo et incolis sit benedicturus, bonisque omnibus cumulaturus (si tamen pacem cum proximis, et veritatem, id est fidelitatem, cum Deo diligant et custodiant) sic ut deinceps hilares et felices agant menses et annos, adeoque illis diebus, quibus paulo ante ob eversam urbem et templum lugere et jejunare solebant, jam conversa rerum vice celebrent solemnia festa et convivia ; perinde ac fecerunt Judæi liberati et exaltati ab Esther celebrantes dies Phurim, id est sortium, per solemnes epulas et munera, Esther 9. 19. Ita S. Hieron. Remig. Albert. Hugo, Lyran. et alii.

Nota: Erant et alia aliis de causis in mensibus jam nominatis indicta apud Hebræos jejunia. Nam quarti

mensis die 17. jejunabant, quod eo die Moses descendens a Sina, videns populum adorantem vitulum aureum, confregerit tabulas lapideas, quibus Deus digito suo Decalogum inscripserat, Exodi 32. 19. Jejunabant et mense quinto die primo, quod eo mortuus sit Aaron frater Mosis, et primus Hebræorum a Deo constitutus pontifex, Numer. 20. 28. item die nono, quod eo jussi essent a Deo Hebræi ob murmur exploratorum, per 40. annos peregrinari in deserto, ibique mori. Rursum mense septimo die decimo erat jejunium expiationis sancitum a Deo, Levit. 23. 27. Insuper mense 10. die 8. erat jejunium, quod illo die lex in Græcum versa sit a Septuag. Interpretibus, tempore Ptolemæi Philadelphi, et tenebræ occuparint totum mundum triduo. Hæc omnia et plura habet Calendarium Hebræorum, quod in Latinum idioma transtulit Genebrardus, et suis in Psalmos commentariis præfixit. Porro de his jejuniis abolendis hic non agitur, licet id aliqui putent: tum quia illa antiqua erant; hic autem agitur de novis et recenter institutis; tum quia quædam ex illis sancita erant a Deo, uti jejunium in die expiationis, Levit. 23. 27. Non est autem verisimile ea hic a Deo revocari et irritari; tum quia Judæi cap. 7. 1. tantum quærebant an jejunia mense quarto et quinto instituta ob excidium urbis et templi, adhuc servanda essent restaurata jam urbe et templo? quibus respondet Deus non esse servanda, sed mutanda in solemnitates lætas et conviviales; ergo non agit de jejuniis alias aliis de causis institutis. Illa enim hoc loco impertinentia sunt.

Mystice, hæc quatuor mensium jejunia Judæis a Synagoga præcepta, adumbrarunt jejunia quatuor temporum Christianis ab Ecclesia indicta, imo hæc ad illorum non legem et obligationem (hæc enim cessavit in adventu et lege Christi) sed continentiæ et pietatis imitationem, vel exemplum esse instituta, docent S. Leo ser. 7. de Jejunio septimi mensis, et ser. 4. et 6. de Jejunio decimi mensis, ac S. Callistus epist. ad Benedictum. Cum enim Hebræi servarint stata quatuor temporum jejunia, æquum fuit ut similia observarent Christiani, qui Hebræis debent esse perfectiores, ideoque alia et alias ob causas ac fines sublimiores sancita; quorum primus est, ut his temporibus partim Deo supplicaremus pro frugibus et fructibus terræ eo tempore nascentibus, partim ut pro iisdem jam natis et perceptis gratias ageremus. Nam in hisce quatuor temporibus aeris temperies maxime variatur, ac fructus omnes et fruges vel seruntur, vel nascuntur, vel maturantur, vel colliguntur. Hanc rationem affert S. Leo ser. 5. et 8. de Jejunio decimi mensis. Quocirca hæc jejunia cum gaudio et lætitia celebrat Ecclesia, præsertim quia mox post ea sequuntur solemnitates præclaræ, puta tum festorum Paschatis, S. Trinitatis, Corporis Christi, Nativitatis Christi, etc. tum æternæ in cœlis, quas per hæc jejunia promerentur fideles.

Secundus est, propter ordinationes sacerdotum aliorumque Ecclesiæ ministrorum quæ hisce quatuor temporibus fiunt, ut scilicet per jejunia et preces Deus invocetur ad assistendum et cooperandum Episcopis, ut ab iis indigni rejiciantur, et soli digni ordinentur, iique per eadem jejunia ad tantum ministerium, et ad recipiendum Spiritum Sanctum disponantur et præparentur. Tertius, ut per ea quatuor anni tempora, puta ver, æstatem, autumnum et hiemem, per quæ hæc jejunia distributa sunt, ac consequenter totum annum Deo in pœnitentiam et pietatis obsequium offeramus. Rursum, ut singulis mensibus unum diem Deo per jejunium dicemus. Terni enim dies jejuniorum per quatuor anni tempora distributi universim efficiunt duodecim dies, quot sunt menses in anno. Ita Bellarmin. lib. 2. de Bonis oper. in partic. cap. 19. Imo. S. Leo ser. 9. de jejunio septimi mensis; *Ideo*, ait, *ipsa continentiæ observantia quatuor est assignata temporibus, ut in idipsum totius anni redeunte decursu, cognosceremus nos indesinenter divinis purificationibus indigere.* Idem serm. 8. de Jejunio decimi mensis: *Hujus*, inquit, *observantiæ utilitas in Ecclesiasticis est præcipue constituta jejuniis, quæ ex doctrina Sancti Spiritus ita per totius anni circulum distributa sunt, ut lex abstinentiæ omnibus sit ascripta temporibus, siquidem jejunium vernum in Quadragesima, æstivum in Pentecoste, autumnale in mense septimo, hiemale autem in hoc, qui est decimus, celebramus, intelligentes divinis nihil vacuum esse præceptis.* Simili modo jejunamus Quadragesimam, ut decimas totius anni Deo per abstinentiam et pœnitentiam dependamus. Divide enim 360. dies quot sunt in anno, per decem, conficies dies 36. quibus per sex Quadragesimæ hebdomadas jejunamus. Hi ergo 36. dies sunt quasi decimæ dierum totius anni. Ita S. Gregor. homil. 16. in Evangelia.

20. Usquequo veniant populi.] Hæc verba pendent a præcedentibus, q. d. Luctus jejuniorum convertetur in lætas solemnitates, *usquequo*, id est adeo, vel in tantum, ut populi earum fama illecti, veniant et confluant ut eas videant, iisque se pascant et oblectent. Ita S. Hieron. Aut, q. d. Celebrabitis solemnitates lætas et præclaras, donec lætiores et præclariores celebretis, quod fiet cum venient populi, etc. Unde Septuag. Chald. Pagnin. et Tigurina vertunt: *Adhuc venient populi*, quasi inchoetur hic nova periodus, sitque nova majorque promissio.

Jam hæc aliquo modo impleta sunt in Judæis post reditum e Babylone, præsertim tempore Machabæorum, cum populi multi tum e variis Judææ urbibus, tum ex vicinis Gentibus videntes felicitatem, victorias et gloriam Hierosolymæ et templi, se invicem cohortati sunt, ut eo properarent, illaque fruerentur. Tunc enim multos Gentiles variis in locis suscepisse Judaismum, et factos esse proselytos liquet ex Esther c. 8. 17. et. 3. Esdræ 5. 50. et Act. 2. 11. et cap. 8. 27. Longe tamen verius et plenius impleta sunt tempore Apostolorum, cum per eos Gentes conversæ ad Christum et Ecclesiam (quæ est vera Jerusalem) turmatim undequaque cum gaudio et jubilo invicem se cohortantes properarunt et confluxerunt, uti fore prædixit Isaias cap. 2. 2. et Michæas cap. 4. 2. Ita S. Hieronym. Theodor. Rupert. Hugo, Lyran. Vatabl. et alii passim.

21. Et vadant habitatores unus ad alterum, dicentes.] Ita Rom. sed Ribera legendum censet: *Et vadant habitatores unius*, scilicet civitatis, *ad alteram*; idque clarius videtur et concinnius, itaque habent Hebræa. Unde et Septuag. vertunt: *Et congregabuntur qui habitant civitates in unam civitatem, dicentes*; et Chald. *Et ibunt unius incolæ cum alterius urbis habitatoribus, dicentes: Euntes eamus*

oratum faciem Domini. Hoc verum fuit in Jerusalem, verius in Ecclesia. Sic videmus in Italia integros pagos et oppida turmatim Lauretum confluere, ac se invicem cohortari ad visitandam et venerandam sacram illam ædem B. Virginis miraculose ab Angelis eo ex Judæa translatam, in qua ipsa salutata ab Angelo Filium Dei concepit, et Verbum caro factum est.

ET QUÆRAMUS DOMINUM EXERCITUUM.] Chald. *Quæramus doctrinam a Domino.*

VADAM ETIAM EGO.] Est vox unius civitatis et populi, vel hominis ad alterum; dum enim eum invitat, ac dicit: *Eamus et deprecemur faciem Domini, etc.* stimulum ei addit, subdens: *Vadam etiam ego*, q. d. Ego adeo huic perfectioni, tibique in ea non deero, ut omnino velim esse consors et comes, imo dux itineris. Ita S. Hieron. Unde Chald. vertit. *Iste huic dicet: Vadam etiam ego.* Alii, ut Theodor. Arias et Hugo, censent hanc vocem esse civium promiscue se ad iter offerentium, ut quisque eorum dicat: *Vadam etiam ego.* Unde Vatabl. *Dicent*, ait, *quamplurimi: Etiam ego vadam*, vel *ibo tecum*; ut sit vox associantium se aliis pergentibus in Jerusalem, q. d. Plurimi, videntes alios tendere in Jerusalem et in Ecclesiam, certatim ad eos confluent, eorum comitatum ambient, eisque se aggregabunt, cum eisque iter capessent; unus enim dicet: Ibo et ego. Et alius: Et ego. Et tertius: Et ego: ideoque dicent singuli.

ET GENTES ROBUSTÆ,] ac proinde nemini subesse, sed aliis dominari solitæ, jam colla submittentes Synagogæ et Ecclesiæ, ob illa regi ambient.

23. IN DIEBUS ILLIS, scilicet fient hæc tam augusta, quæ dico et prædico: *illis*, inquam, IN QUIBUS APPREHENDENT DECEM, id est, plurimi (denarius enim, quia primus est post numeros singulares, qui *digiti* nuncupantur, eosque combinat et multiplicat; hinc multitudinis et universitatis est symbolum. Sic Levit. 20. 26. *decem mulieres* vocantur multæ. Ita S. Cyrillus) HOMINES EX OMNIBUS LINGUIS GENTIUM, ET APPREHENDENT FIMBRIAM VIRI JUDÆI, DICENTES: IBIMUS VOBISCUM, AUDIVIMUS ENIM QUONIAM DEUS VOBISCUM EST,] q. d. Plurimi ex omnibus Gentibus fient proselyti, ut cum Judæis unum Deum verum colant, ideoque statis festis ascendant in Jerusalem. Hoc inchoate verum fuit in Synagoga, uti censet Theod. Sed plene et complete verificatur in Ecclesia, uti censet S. Hieron. pauci enim Gentiles facti sunt Judæi, sed omnes pene facti sunt Christiani: Propheta ergo hic a typo avolat ad antitypum, puta a Jerusalem ad Ecclesiam, ita tamen ut ad typum alludat, eumque obiter quasi perstringat, itaque misceat typum cum antitypo. Vide can. 4. et 5. quos præfixi Prophetis Majoribus. Quocirca per Judæum hic tum carnalem, tum potius spiritualem et mysticum accipe, puta Apostolos primosque fideles, qui ex Judæis orti, vere fuere Judæi, id est, confitentes Deum et Messiam ab eo missum. His enim evangelizantibus magnoque zelo, sanctitate et miraculis prædicantibus adhæserunt Gentiles; quia ex iis cognoscebant Deum esse cum illis. Ita S. Hieron. Cyril. Remig. et alii. Rursum S. Hieron. per Judæum accipit Christum ortum ex Tribu Juda, qui Judæ sceptrum et regnum non temporale, sed spirituale restituit, juxta oraculum Jacobi, Genes. 49. 10. Verum non solum Christum hic vocari Judæum, sed et Apostolos patet ex eo quod dicitur in plurali: *Ibimus vobiscum.* Sic Judæus accipitur mystice pro fideli et Christiano Rom. 2. 28. ubi dicitur: *Non enim qui in manifesto Judæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio, sed qui in abscondito Judæus est, et circumcisio cordis in spiritu, non littera*, scilicet vera est, digna grataque Deo. Et Philipp. 3. 3. *Nos enim sumus circumcisio* (id est, circumcisi puta Judæi) *qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu.* Et Apoc. 2. 9. *Blasphemaris ab his qui se dicunt Judæos* (id est, confitentes Deum Deique cultores) *esse, et non sunt, sed sunt Synagoga Satanæ.*

Mystice verus Judæus est religiosus Dei cultor, Instituti sui observator; religionis, modestiæ, pietatis, omnisque virtutis speculum, quem dum sæculares vident, spiritu Dei instincti ardentesque apprehendunt ejus fimbriam, ut ejus institutum habitumque capessant, dicentes: *Ibimus vobiscum; audivimus enim,* imo vidimus, *quoniam Deus vobiscum est;* vos enim estis semen cui benedixit Dominus. Nihil equidem ita invitat sæculares ad statum perfectionis, atque eorum qui in eo degunt vita sancta et exemplaris. Unde videmus Monasteria et Ordines, in quibus vigent disciplina et religio, certatim a plurimis ambiri, adeo ut multi repulsam patiantur; ea vero in quibus laxior est vita, negligi et destitui tam personis, quam alimentis. Non est enim magnes, non lynx, non silex, qui validius ad se alliciat trahatque vel ferrea corda, quam sanctitas vitæ et exempli. Ita exemplo Victorini ad fidem, et S. Antonii ad mundi contemptum se aliosque plures illectos exarsisse narrat S August. lib. 8. Confes. cap. 5. 6. 7. et 11. *Facilis*, inquit S. Leo ser. de S. Laurentio, *sit ratio efficax ad suadendum, validiora sunt tamen exempla quam verba, et plenius est opere docere quam voce.* Quin et Seneca epist. 6. *Plus tibi*, inquit, *viva vox et convictus quam oratio proderunt: primum, quia homines plus oculis quam auribus credunt; deinde quia longum est iter per præcepta, breve et efficax per exempla.* Sic in vitis Martyrum crebro legimus, eorum fortitudine et alacritate spectantes illectos et incensos, sponte ad martyrium procurrisse. Sic S. Joanni Baptistæ hæc dat elogia S. Bernard. ser. de Privilegiis Baptistæ: *Joannes parentum gaudium, nobilitas generis, orbis exemplum, finis legis, Evangelii principium, mortis expulsio, janua vitæ, decus hominum, conversionis splendor, omnis justitiæ principatus.* Idem hortatur sororem lib. de Modo bene vivendi, cap 16. ut sibi ad imitandum proponat, ac a Deo postulet *humilitatem Christi, devotionem Petri, charitatem Joannis, obedientiam Abrahæ, patientiam Isaac, tolerantiam Jacob, castitatem Joseph, mansuetudinem Moysi, constantiam Josue, benignitatem Samuelis, misericordiam David, abstinentiam Danielis, et cætera digna facta priorum Sanctorum.* Unde, inquit, in Cantic. dicitur: *Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis! Quæ sunt autem calceamenta Ecclesiæ, nisi exempla SS. Patrum, quibus in via hujus sæculi munimur, ut per omnes tribulationes calceamenta ista ambulent?*

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Deus populum suum e Babylone reducem, pauperem et afflictum consolatur promittendo primo, quod vicinos ejus hostes Syros, Tyrios et Philisthæos debellabit, illique subjiciet. Secundo, v. 9. quod Christum mittet salvatorem, qui mitis et humilis, sedens supra asinam quasi rex, Messias et triumphator Jerusalem ingredietur, ac sublatis bellis pacem afferens dominabitur a mari usque ad mare, imo usque ad lacum inferni, ex quo vinctos suos educet, puta Patriarchas e Limbo. Hac de causa mittet Apostolos per totum orbem, ut quasi arcus et gladii fortes, ac quasi jacula fulgurantia eum ipsi subjigant, præsertim quia eos, æque ac fideles pascet et roborabit S. Eucharistia, quæ erit frumentum electorum, et vinum germinans virgines.

1 Onus verbi Domini in terra Hadrach, et Damasci requiei ejus: quia Domini est oculus hominis, et omnium Tribuum Israel. 2. Emath quoque in terminis ejus, et Tyrus, et Sidon assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. 3. Et ædificavit Tyrus munitionem suam, et coacervavit argentum quasi humum, et aurum ut lutum platearum. 4. Ecce Dominus possidebit eam, et percutiet in mari fortitudinem ejus, et hæc igni devorabitur. 5. Videbit Ascalon, et timebit; et Gaza, et dolebit nimis; et Accaron, quoniam confusa est spes ejus; et peribit rex de Gaza, et Ascalon, non habitabitur. 6. Et sedebit separator in Azoto, et disperdam superbiam Philisthinorum. 7. Et auferam sanguinem ejus de ore ejus, et abominationes ejus de medio dentium ejus, et relinquetur etiam ipse Deo nostro, et erit quasi dux in Juda, et Accaron quasi Jebusæus. 8. Et circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi euntes et revertentes, et non transibit super eos ultra exactor: quia nunc vidi in oculis meis. 9. Exulta satis filia Sion, jubila filia Jerusalem: Ecce rex tuus veniet tibi justus et salvator: ipse pauper, et ascendens super asinam et super pullum filium asinæ. 10. Et disperdam quadrigam ex Ephraim et equum de Jerusalem: et dissipabitur arcus belli: et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. 11. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. 12. Convertimini ad munitionem, vincti spei: bodie quoque annuntians duplicia reddam tibi. 13. Quoniam extendi mihi Judam quasi arcum, implevi Ephraim: et suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia: et ponam te quasi gladium fortium. 14. Et Dominus Deus super eos videbitur; et exibit ut fulgur, jaculum ejus: et Dominus Deus in tuba canet, et vadet in turbine Austri. 15. Dominus exercituum proteget eos: et devorabunt, et subjicient lapidibus fundæ: et bibentes inebriabuntur quasi a vino, et replebuntur ut phialæ, et quasi cornua altaris. 16. Et salvabit eos Dominus Deus eorum in die illa, ut gregem populi sui: quia lapides sancti elevabuntur super terram ejus. 17. Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?

1. Onus verbi Domini in terra Hadrach et Damasci.] Quæres: Quodnam hoc onus? Resp. onus est onerosa et minax prophetia, uti dixi Isaiæ 13. 1. qua strages vel excidium alicui genti intentatur, uti hic intentatur Syris, Tyriis et Philisthæis, quod reipsa peractum est, partim per Alexandrum Magnum. Hic enim teste Curtio l. 3. et 4. de gestis Alexandri, ac Plutarcho in ejus Vita, cepit Damascum cum Darii thesauro, Palæstinam, Syriam, Cyprum, totamque Phœniciam; adeoque Tyrum post obsidionem septem mensium vastavit et combussit, duoque civium millia crucifixit. Partim per Machabæos, qui Syros et Philisthæos subegerunt, eosque ad circumcisionem ac Judaismum compulerunt, ut patet 1. Mach. 11. 59. ubi dicitur quod Antiochus *Simonem constituit ducem a terminis Tyri usque ad fines Ægypti. Et exiit Jonathas, et perambulabat* (quasi victor et dominator) *trans flumen civitates, et congregatus est ad eum*

omnis exercitus Syriæ in auxilium, et venit Ascalonem, et occurrerunt ei honorifice de civitate. Mox succedens et deprædatus Gazam, *perambulavit regionem usque Damascum.* Ita S. Cyrillus, Albert. Hugo, Lyran. et a Castro. Hoc enim est proprie dictum onus, quod Deus hic Syris, Tyriis et Philisthæis imponit. Verum quia hoc Machabæorum dominium non fuit plenum et diuturnum, sed modicum et modici temporis, nec per eos tota gens Syrorum, Tyriorum et Philisthinorum fuit conversa ad Deum et Judaismum, hinc Propheta miscens hic typum antitypo avolat ad Christum, qui per Apostolos plene has aliasque gentes convertit, easque Deo et sibi per Evangelium subjecit. Ita S. Hier. Theod. Remig. Haymo, Clarius, Vatabl. Arias, Ribera, a Castro et alii.

Dices: Hæc Gentium conversio ad Christum, justitiam et salutem, non fuit onus, sed ingens gratia et donum. Resp. læta hæc prophetia vocatur onus. Primo, quia tristis et molesta erat ipsi mundo gentili, ipsisque Gentibus ante conversionem, utpote hostibus fidei, eique usque ad mortes et martyria multorum repugnantibus. Unde Apostoli eas invaserunt instructi arcubus, gladiis et telis fulgurantibus, sed mysticis et spiritualibus, uti audiemus, v. 13. easque trucidarunt dum infidelitatem, libidinem, crapulam, omnemque impietatem in eis occiderunt, atque ex infidelibus fideles, ex incestis castos, ex ebriis sobrios, ex impiis pios effecerunt. Ita S. Hier. Addit Arias Evangelicam legem quam Apostoli Gentibus conversis imposuerunt, esse onus, idque in se grave: tale enim est mortificatio passionum, refrænatio cupiditatum, abstinentia, condonatio injuriarum, amor inimicorum, contemptus mundi, etc. Sed quod per gratiam Christi fit leve, juxta id quod ipse promisit, Matth. 11. 29. *Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Ubi nota: solent Prophetæ de Christo vaticinaturi, non ex abrupto ad eum transire, sed gradatim, puta per res et historias sui ævi, quæ typus sunt Christi, quasi per gradus ad Christum ascendere, ideoque sensim ad eum ascendendo illas cum eo commiscent, et de utrisque simul eodem sermone loquuntur, illas ut typum obiter perstringendo, in Christo vero ut in scopo hærendo. Ita hic facit Zacharias, præsertim quia id facere cœpit c. præc. v. ult. Porro id faciunt Prophetæ, ut ostendant consensionem et connexionem rerum legis veteris cum rebus legis novæ, nimirum omnia veteribus in figura contigisse, ut ait Apost. 1. Cor. 10. 11. Atque finem legis et Prophetarum esse Christum, utpote quem omnes adumbrarint; et in quem ut scopum omnia terminentur et desinant. Unde S. Hier. *Omnis hæc visio*, inquit, *sive pondus et onus verbi Domini, ut interpretatus est Aquila ad vocationem Gentium et exstructionem Ecclesiæ pertinet.*

Ad hanc enim a fabrica templi assurgit Propheta, in eamque ut in antitypum desinit.

HADRACH.] nomen est loci vicini Damasco; sed quis et ubi, incertum, præsertim quia de eo mire variant interpretes. Probabile est quod ex S. Hier. Ptolem. Gulielmo, Tyrio et aliis scribit Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ, pag. 75. *Adrach, ait sive Hadrach, alias Adra, Adraon et Adratum, Cælesyriæ oppidum est a Bostra 25. millibus distans, a quo etiam adjacens regio terræ Adrach nuncupatur, de qua Zacharias prophetavit. Post Christi tempora urbs hæc Episcopali sede cohonestata Archiepiscopo Bostrensi parebat. Atque quo tempore Occidentales Christiani rerum in Palæstina potiebantur, etiam vulgo civitas Bernardi de Scampis dicta fuit.*

Perperam ergo Rabbini per *Hadrach* accipiunt Messiam: eo quod ipse futurus sit חד *chad*, id est, acer Gentibus; et רך *roch*, id est, mollis et placidus Judæis. Perperam quoque apud Sept. pro *Hadrach* legitur *Sedrach.*

Mystice, S. Hier. Verbum, inquit, Domini est *Hadrach*, hoc est *chad*, id est, acre in peccatores; et *rach*, id est, molle et clemens in justos. Rursus *Hadrach* est Judæa, super quam et austeritatem suam Dominus exercuit et clementiam; austeritatem in eos qui credere noluerunt, clementiam in illos qui cum Apostolis ad Deum per Christum sunt reversi. Damascus sunt Gentiles: in his est requies Domini. Damascus enim hebr. idem est quod bibens sanguinem, aut sanguis cilicii, ut prior interpretatio cruentum populum significet, secunda crudelitati ejus pœnitentiam copulatam. Unde sequitur: *Quia Domini est oculus, etc.* Hæc sanctus Hieronymus. Hinc et Arab. vertit: *Revelatio Domini in terra Sedrach, et victimæ ejus erunt Damasci.*

ET DAMASCI REQUIEI EJUS.] Pronomen *ejus*, refert *onus* Domini quod præcessit q. d. Hadrach et Damascus erunt requies oneris, quod hic enarro et vaticinor: aut, Hadrach et Damasco incumbet, in eisque requiescet hoc calamitatum onus et pondus. Ita Alb. Arias et Clarius. Perperam ergo Lyran. τὸ *ejus* refert ad Syriam. q. d. Syriæ requies est in Damasco: in ea enim, quasi in metropoli sua robustissima et invicta, secure conquiescit. Nam Syriæ nullo hic fit mentio.

Mystice, τὸ *ejus* referri potest ad τὸ *Domini* quod præcessit, q. d. Requies Domini erit Damascus, cum in eo ipse cognoscetur et coletur, Dominus per Evangelium requiescet in Damasco, quod factum est per S. Paulum aliosque Apostolos. Nam S. Paulus pergens Damascum, e cœlo tactus conversus est ad Christum, ac mox in Synagoga Damasci Christum prædicare cœpit, Act. 9. Unde Chald. vertit: *Damascus convertetur ut sit de terra majestatis ejus*, juxta illud S. Petri epist. 1. c. 4. 14. *Quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus spiritus super vos requiescit.* Hinc et Sept. vertunt: *Damasci sacrificium ejus.* Fuit enim Damascus nobilissima, antiquissima et opulentissima civitas, caput Syriæ, sex diebus distans a Jerusalem, in qua conficiebantur celebres illi panni seriei, vulgo dicti Damasceni; ac proinde illustris et gloriosa fuit ejus ad Christum et Ecclesiam conversio, ac in primis ipsa nobilitata fuit miraculosa conversione S. Pauli, uti jam dixi, et postea nativitate B. Joannis Damasceni.

DOMINI EST OCULUS.] Oculus Domini hic dupliciter accipi potest, scilicet activus, et passivus, puta videns et visus. Primo ergo S. Hier. et Theod. de oculo activo sic exponunt, q. d. Domini oculus videt, curat et regit omnes homines, æque ac tribus Israel, ut scili-

cet impios puniat, pios tueatur et protegat. Unde Septuag. vertunt: *Quia Dominus respicit homines, et omnes Tribus Israel;* et Chald. *coram Domino manifesta sunt opera filiorum hominum, et sibi complacet in omnibus Tribubus Israel;* et Syrus: *Domino manifesti sunt homines, et omnes Tribus Israel;* et Arabicus: *Dominus intuitus est universos homines, et omnes Tribus Israel.*

Secundo, de passivo sic exponunt Albert. Hugo et Lyran. q. d. Domini est, id est ad Dominum respicit oculus hominis: aut Domini est convertere ad se oculum hominis. Quocirca Arias vertit: *Dominus est oculus hominis.* Est metonymia: ponitur enim potentia pro objecto, puta oculus pro re visa quam oculus videt et respicit, qualis est hic Dominus. Unde alii ex Hebræo clarius vertunt: *Ad Dominum est oculus hominis.* q. d. Dominus Deus est objectum in quod intendit et respicit oculus et mens omnis hominis, quanto magis tribuum Israel postulantium et obsecrantium Deum, ut puniat Damascenos et Philisthæos, qui Israelem continuo affligunt? Quapropter Deus Israelem exaudiens plectet illos, imo Israeli subjugabit, ideoque hoc eis onus imponet, quod per me Zachariam hic prænuntiat, q. d. Præmium spei Israelis in Deum erit imperium in urbes et gentes finitimas. Hoc est quod ait Psaltes Ps. 122. 2. *Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri.* Deus enim est monarcha, qui potest regna mutare, reges et tyrannos loco movere.

Mystice, Christus est oculus activus, qui respicit et curat omnium Gentium salutem, æque ac Tribuum Israel. Unde ad omnes misit Apostolos, qui eos converterent et salvarent. Et passivus, quia in eum salvatorem respiciunt oculi omnium hominum, sperantes ab eo gratiam omneque bonum. Quapropter de eo dixit Jacob Genes. 49. 10. *Ipse erit exspectatio gentium.* Et v. 18. *Salutare tuum* (id est, Salvatorem tuum, puta Christum) *exspectabo, Domine.* Et Aggæus c. 2. 8. *Veniet desideratus cunctis gentibus;* Hebr. *Veniet desiderium cunctarum gentium: desiderium,* id est, desideratissimus.

2. Emath quoque in terminis ejus, et Tyrus et Sidon.] Ita Biblia Roman. Primo, S. Hieron. τὸ *ejus* refert ad Damascum, q. d. Emath quoque sita in terminis Damasci, onus ejus excipit, æque ac Tyrus et Sidon. Porro Emath, Tyrus et Sidon erant in terminis Damasci, non tam situ spatioque locorum, quam societate vindictæ: sicut Galat. 4. 25. mons Sion dicitur monti Sina esse conjunctus, non loco, sed typo et significatione. Planius τὸ *ejus* referas ad *onus Domini*; q. d. Onus Domini requiescens in Damasco, pertinget quoque ad Emath, Tyrum et Sidonem, ita ut hæ urbes intra limites et terminos hujus oneris Domini contineantur. Deus enim sibi, suoque oneri et vindictæ omnes has urbes subiget, ut in iis sedeat quasi dominator, judex et vindex scelerum. Ita Albertus, Hugo et alii. Emath vel est Antiochia, vel Epiphania, quam multi putant esse Alapiam, vulgo Aleppo. Vide dicta Amos 6. 2.

Mystice, q. d. Deus et Christus sibi per Apostolos subjicient Emath, Tyrum et Sidonem, illisque onus Evangelicæ legis imponent, ut illud in ipsis, æque ac in Damasco requiescat. Unde Chald. vertit: *Emath quoque convertetur, ut sit de terra domus majestatis ejus, et Tyrus. et Sidon.* Ita S. Hieron. et Theodor.

Assumpserunt quippe sibi sapientiam valde.] Ita et Septuag. vertunt in plurali. Jam vertunt in singulari, *quia sapiens fuit valde,* scilicet Tyrus. Porro τὸ *quippe* ponitur pro *quamvis,* q. d. Quamvis Tyrus et Sidon, omnesque Phœnices glorientur de sapientia, se nimirum primos invenisse et docuisse litteras, tamen hi ipsi cedent sapientiori Deo, cum eos per Alexandrum, et deinde per Machabæos subjugabit; ac Christo, cum eos ad suam fidem et Ecclesiam per Apostolos traducet. Sic *quippe,* vel *quoniam,* ponitur pro *quamvis,* Exodi 13. 17. *Non duxit eos per viam terræ Philistiim, quia,* id est, quamvis, *vicina erat.* Psal. 77. 19. *Numquid poterit Deus parare mensam in deserto? quoniam,* id est, quamvis, *percussit petram, et fluxerunt aquæ.* Secundo et nervosius τὸ *quippe* proprie ut causale accipias. q. d. Quia Tyrii et Sidonii sibi arrogarunt sapientiam, quasi per eam essent insuperabiles, hinc Deus ostendet eorum insipientiam, suaque sapientia eos debellabit et subjugabit, tum per Alexandrum et Machabæos, tum per Christum et Apostolos, juxta illud Apostoli 1. Cor. 1. 21. *Quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.* Et v. 25. *Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.*

Porro Phœnices, ac nominatim Tyrum, gloriari solere de sapientia, patet ex eo, quod jactarent se invenisse litteras. Unde Lucanus l. 3. Pharsal.

> Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
> Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Et ex illo Ezech. c. 28. 3. *Ecce sapientior es tu Daniele: omne secretum non est absconditum a te. In sapientia et prudentia fecisti tibi fortitudinem, et acquisivisti aurum, etc.* Unde et de eo subdit Zacharias.

3. Et ædificavit Tyrus munitionem suam.] In Heb. est elegans paronomasia inter צור *tsor,* et מצור *matsor,* q. d. Tyrus ædificavit Tyrum, puta rupes rupem, arx arcem, munitio munitionem. Tyrus enim dicta est hebr. *tsor* (unde Syrum *Tor,* et Latinum *Tyrus*) id est, rupes, quia in rupe, vel potius medio maris scopulo inædificata erat munitissima, et quasi arx inexpugnabilis. Hæc fuit ejus sapientia humana. qua domum sibi posuit in petra maris inaccessa, ideoque omnium regum copias et vires deridebat. Sed Deus hanc ejus sapientiam et superbiam dejecit, cum per Alexandrum Magnum eam cepit et vastavit.

Et coacervavit argentum quasi humum.] Rursum in Hebr. est annominatio inter תבצר *tibtsar,* et עפר *aphar,* q. d. Acervavit sibi argentum quasi acervos arenæ, lutavit se argento quasi luto, pulverizavit argentum quasi pulverem, q. d. Tyrus suis mercibus et navibus tantum opum congessit, ut aurum et argentum in ea non pluris fieret quam pulvis et lutum platearum, propter immensam ejus copiam. Quocirca hoc suo auro conduxit milites plurimos, quibus confisa nullum timebat hostem.

4. Ecce Dominus possidebit eam.] Hebr. יורישנה *ioriscenna,* quod est contrariæ significationis. Unde primo, verti potest: *Dominus hæreditabit,* vel *hæreditate possidebit eam.* Ita Noster et Sept. Secundo:

Dominus hæreditate sua ejiciet, vel *expellet eam*· Ita Chald. et Vatabl. quia scilicet ejus incolas expulit sua urbe, arce, opibus, gloria, libertate et vita. Id factum est primo, per Alexandrum Magnum, qui Tyrum post septem mensium obsidionem ingenti labore, æque ac animo, terra aggeribus, mari ducentis triremibus oppugnavit et expugnavit, uti narrat Plutarch. in ejus Vita, qui et addit prodigia cladis Tyri prænuntia; scilicet primo, Herculem per quietem visum Alexandro, ex muro illi manus tendentem, invitantemque ad urbis ingressum. Secundo, Tyriorum multis, inquit, in somniis visus est Apollo, dicens, se ad Alexandrum transire; neque enim sibi cordi esse ea, quæ in urbe agerentur: quocirca Tyrii Apollinis, velut transfugæ, simulacrum catenis constrinxerunt, clavisque basi affixerunt. Tertio, Alexandro visus Satyrus sibi alludere, quem cum conaretur corripere, subducebat se; tandem post multas preces et circumcursitationes venit in manus ejus, quod vates interpretantes dixerunt: Tua est Tyrus. Satyrus enim græce dissectum, idem est quod σα id est, *tua*, τυρος, id est, *Tyrus*. Deinde Tyrus subacta est a Machabæis: nam tempore Christi Tyrus, Sidonii et Palæstini parebant, vel conjuncti et associati erant Judæis, eorumque Principi, aut Præsidi, uti prædixit Ezech. cap. 28. 25. et satis colligitur ex Act. 12. 20. et ex eo quod Christus, qui personaliter tantum prædicavit Judæis, quibus promissus erat, prædicarit quoque Tyriis et Sidoniis, ut patet Matth. 15. 21. et Marci 7. 24. Nimirum id Deus procuravit per Machabæorum posteros, ut hac ratione sterneretur via Christo, qui in Tyro et Sidone erat prædicaturus. Ita Albert. Hugo, Lyran. a Castro et alii. Porro Josippus filius Gorionis lib. 4. cap 7. scribit Aristobulum abnepotem Judæ Machabæi, utpote ex fratre ejus Simone prognatum, expugnasse Tyrum. Unde mystice significatur hic idololatriæ eversio in Tyro ejusque ad Christum conversio: ita S. Hier. Theod. Remig. Rupert. Vatabl. Ribera et alii.

Ubi nota Prophetam hic docere tria fuisse in Tyro, quæ reddebant eam invictam, quæque maxime resistebant Christi Evangelio, scilicet sapientiam, opes et fortitudinem, eo quod tota erat circumdata mari, et tamen a Deo expugnandam, tum per Alexandrum, tum potius per Christum et Apostolos gladio verbi Dei, succisis ejus erroribus et vitiis. Unde persistens in metaphora ait, eam devorandam igni, scilicet charitatis et Spiritus Sancti, quem Christus venit mittere in terram, et vehementer voluit accendi, Lucæ 12. 49. Ita S. Hieron. Porro quam incensus fuerit Tyriorum in Christum amor et fides, patet ex pluribus Martyribus, qui ibidem sub Diocletiano cum suo Episcopo Tyrannione leonibus, ursis, tauris et pardis objecti, cum feræ Sanctos attingere non auderent, læto et hilari vultu extensis in cœlum manibus oculisque, mente toti in Deum defixi, a carnificibus crudeliter jugulati sunt, uti narrat oculatus testis Eusebius Cæsar, l. 8. hist. cap. 7. et 14. alias 25 Simile est quod narrat Theodor. l. 3. histor. c. 6. scilicet Cyrillo Diacono Heliopoli in Phœnicia, eo quod idola confregisset, a Gentilibus sub Juliano Apostata dissectum fuisse ventrem, qui insuper exemptum ejus jecur more ferarum devorarunt, sed mox Dei vindictam senserunt.

Percutiet in mari fortitudinem ejus.] Tyrus enim in corde maris, ut ait Ezechiel cap. 28. 2. sita, ejus erat domina et regina, sed Nabuchodonosor, et deinde Alexander obsidens eam, ut melius expugnaret, multa saxorum, arborum, aggerumque congerie comportata, et in breve fretum conjecta, maris alveum implevit, et siccavit, itaque eam ab Oriente continenti conjunxit, atque ex insula fecit peninsulam, qualis etiamnum cernitur. Ita Curtius lib. 4 post initium; et Plinius l. 5. c. 19. S. Hieron. et alii. Vide dicta Isaiæ, 23. 1. Chald. vertit: *Projiciet divitias ejus in mare* Hebr. חיל *chel*, et fortitudinem, et divitias significat

5. Quoniam confusa est spes ejus.] quam Accaron habebat in Tyro, quod scilicet opem ferret sibi, utpote vicinæ et confœderatæ. Hæc enim spes interibit intereunte Tyro.

Mystice, peribit spes Philisthinorum, puta Gentilium, qua sperabant se sua sapientia et viribus tutaturos sua idola, et Gentilismum contra Christum et Christianismum. Hæc enim cadet, quando videbunt ea averti ab Apostolis.

Et peribit rex de Gaza.] *Rex*, id est, regulus, puta princeps. Olim enim principes urbium vocabantur reges. Hic regulus fuit Betis a Dario ultimo Persarum rege Gazæ præfectus, quem Alexander expugnata post bimestrem obsidionem Gaza, circum urbem raptari curavit, inquit Curtius l. 4. Ita Albert. et Hugo. Addit Plutarch. In Vita Alexandri, omen capiendæ Gazæ ei datum: *Et circumsedenti*, inquit, *Gazam urbem Syriæ maximam, gleba a supervolante alite in humerum delapsa est. Avis in una machina considens, subito nerviceis plagulis, quibus adversandos utebantur funes, est irretita. Hoc portentum Aristandri prædictioni eventum habuit respondentem. Nam accepit Alexander in humero vulnus, et urbem recepit*. Deinde Gazam expugnavit, et ab idolis expurgavit Simon, frater Judæ Machabæi, 1. Machab. 13. 43. Rursum Alexander Jannæus Simonis nepos, post annuam obsidionem Gazam cepit et diruit, cum prius cives partim ædes suas incendissent, partim Saguntina rabie suismet manibus uxores et liberos interemissent, ne ad servitium et injuriam abstraherentur, uti narrat Josephus lib. 13. Antiq. c. 21.

Mystice, peribit de Gaza rex, scilicet infidelis, et, ut S. Hieron. diabolus, quia scilicet Christus solus per suos fideles in ea regnabit. Proprie rex, id est, Deus, sive idolum Gazæ fuit Marnas: Unde ibidem celebre fuit Marnæum, id est, Marnæ fanum, quod S. Porphyrius urbis Episcopus, Arcadio Imperatore consentiente, anno Christi 401. combussit, monitus voce miraculosa pueri septennis, qui cum Syrus esset et græce nesciret, Græca tamen lingua instinctus a Deo publice prolocutus, hæc edixit: *Urite templum quod est intus usque ad solum: multa enim in eo gravia facta sunt, et maxime hominum sacrificia; et postquam fuerit combustum, expurgato loco statuite illic sanctam Ecclesiam. Testificor enim coram Deo, non posse aliter fieri. Non enim ego sum qui loquor, sed qui est in me Christus*. Idipsum admirans Deumque glorificans, ita scribit S. Hieron. lib. 7. in Isaiam: *Hoc nostris temporibus videmus esse completum: Serapium* (Serapidis delubrum) *Alexandriæ, et Marnæ templum Gazæ, in ecclesias Domini surrexerunt*. Adjuvit hanc rem multum S. Chrysost. qui sedulo apud Arcadium Imper. curavit, ut

quæ in Phœnicia residua erant idolio, penitus tollerentur, uti testatur Theodor. lib. 5. Histor. cap. 29. Ita factum est, ut Gazenses ontea Marnæ addictissimi, eo sublato ad Christum conversi sint, od quod valdo eos incitavit S. Porphirii Episcopi sanctitas et miracula, uti ex ejus Actis quæ conscripsit Marcus Diaconus Gozensis, enarrat Baron. anno Christi 398. et 401.

Ascalon non habitabitur,] q. d. Ascalon plane desolabitur, adeo ut ibi futura sint pascua pecorum Judæorum, uti prædixit Sophon. c. 2. v. 4. et 6. Ascalonem cepit Jonathas frater Judæ Machabæi, æque ac Accaronem et Azotum, quam etiam cum octo millibus incolarum igne combussit, ut patet 1. Machab. 10. 84. et seq. Postea tamen reædificata fuit; nam in ea dicitur natus Herodes infanticida, qui inde Ascalonita cognominatus est. Atque etiamnum hodie antiquum robur retinens, Saracenorum fortissimum propugnaculum est. Ejus muros cum Saladinus diruisset, Richardus Anglorum rex instauravit, ait ex Guiliel. Tyrio Adrichom. in Descrip. terræ sanctæ, in Ascalone.

Mystice, q. d. Ascalon conversa ad Christum non habitabitur a paganis et infidelibus, a quibus antea habitabatur, sed a Christianis. Unde alii videbuntur esse cives, et alia civitas, juxta illud Poetæ:

O domus antiqua quam dispari domino dominaris?

Quam enim Ascalonitæ infideles olim infensi fuerint Christianis, vel ex eo conjicere licet, quod de iis scribit Theodor. lib. 3 Histor. cap. 6. cum iis fræna laxasset Julianus Apostata anno Domini 362. *Ascalone,* inquit, *et Gazæ sacerdotum et virginum Deo dicatarum ventres discindunt, deinde farciunt hordeo, ac tandem eos porcis devorondos objiciunt.*

6. Et sedebit separator in Azoto.] Hebr. est ממזר *mamzer,* id est separator, alienus (a rad. זר *sur,* id est, recessit, alienus vel extraneus fuit) indeque spurius, ut vertit Vatabl. qui scilicet extra matrimonium alieno patre natus, illud dividere et separare videtur. Jam primo, Albert. Hugo et Lyran. censent hic notari Alexandrum Magnum, qui Azotum et Philisthæos cæteros subjugavit. Ipse enim a multis censetur spurius, quod Olympias mater eum non ex Philippo marito, uti ipsamet confessa est, unde et a Philippo quasi repudiata fuit) sed ex Nestabano mago, qui noctu se Jovem finxit, genuerit. Quocirca Alexander Jovis Hammonii filius credi et haberi voluit. Secundo, *mamzer* significat alienigenas et exteros, qui non erant oriundi ex Philisthæis Azoti indigenis, quos proinde Philisthæi vocabant mamzeres, id est, alienos, spurios, æquo ac faciebant Judæi, ut patet ex illo Joan. cap. 8. 41. *Nos ex fornicatione non sumus nati,* uti sunt Agareni, ex Agar aliena et concubina geniti, quia nati sumus ex Sara uxore Abrahæ, ideoque æque ac ipse *Unum patrem habemus et colimus Deum.* Unde Sept. vertunt: *Habitabunt alienigenæ in Azoto,* puta Græci sub Alexandro, postea Judæi sub Machabæis, q. d. Ascalon deserta manebit et non habitabitur: at Azotus habitabitur quidem, sed ab externis. Quocirca Chald. vertit: *Habitabit domus Israel in Azoto, qui erant in ea sicut extranei qui non habent patrem.* Porro ante tempora Christi Judæos sparsos fuisse per Azotum et Philisthæam, patet Actor. cap. 8. vers. 40. Paulo aliter vertit Pagnin. *Philisthæus,* inquit, *tamquam extraneus habitabit in Azoto;* quia scilicet non erit sui juris, ut fuit ante, sed sub jugo et potestate Machabæorum et Judæorum. Denique, occiso Juda Machabæo juxta Azotum a Bacchide duce Demetrii, paulo post Azotum occupavit et incendit Jonathas frater Judæ, æque ac vicinas illi civitates: quo impetu templum Dagon, qui erat Deus Azoti, et omnes qui in illud confugerant concremavit: juxta eamdem vicit Apollonium, 1. Mach. c. 9. et 10. et 11. Separator ergo, sive mamzer Azoti fuit Jonathas.

Mystice, *separator* est Christus, inquit S Hieron. qui separat oves ab hædis, pios ab impiis, electos a reprobis. Item Christianus, qui se separat ab infidelibus, ut proinde ab eis per contemptum vocetur mamzer, id est, separatur, vel nothus et spurius: Christus enim et Christiani, pulsis gentilibus et Gentilismo, occuparunt Azotum totamque Philisthæam Ita Clarius et Vatabl. Primus Azoti prædicavit Evangelium Philippus Diaconus, eo raptus a Spiritu Sancto, Actor. 8. 40. Et est usque hodie Azotus, ait sanctus Hieron non ignobile municipium. Postea habuit Episcopum, qui nunc est Suffraganeus Treverensis.

7. Et auferam sanguinem ejus de ore ejus.] Sanguis hic dupliciter accipitur. Primo, pro minis sanguinis et cædis, q. d. Auferam et compescam minas, quibus Azotii, minabantur se effusuros, vel gloriabantur se effudisse sanguinem Judæorum et populi fidelis: quia illi eos subjiciam et aggregabo Ita S. Hier. Theod. Albert. Hugo et Lyran. Unde Septuag. vertunt: *Auferam sanguinem eorum de ore illorum:* de Azotiis enim Scriptura per enallogen nunc loquitur in singulari, quia erant populus unus et singularis, unde Hebr. et Noster habent *ejus:* nunc in plurali, quia in populo plures erant homines et capita. Unde Septuag. vertunt, *illorum.* Minus enim probabile est quod censet Lyran. τὸ *ejus* referri ad separatorem sive mamzerem, quem ipse accipit Alexandrum Magnum, q. d. Auferam minas de ore Alexandri, scilicet quibus jactabat se Judæos quod Dario hosti suo favissent, eversurum: nam faciam ut supplex fiat Jaddo pontifici, ac consequenter benevolus Judæis. Non enim de Judæa hic agitur, sed de Azoto.

Secundo, sanguis hic potest accipi victimarum quas Dagon deo suo offerebant, ac deinde ex iis comedebant et epulabantur, q. d. Auferam hæc sacra et sacrificia sacrilega ab Asoto, et in eam induam sacra mea, primum Judaica per Machabæos, deinde Christiana per Philippum et Apostolos. Ita Arias et Chald. Et *disperdam,* ait, *comedentes sanguinem.* Huic expirationi favet id quod sequitur: *Et abominationes ejus de medio dentium ejus.* Abominationes enim in Scriptura vocantur idola, et Idolothyta, sive victimæ Idolis immolatæ. Unde et sequitur:

Et relinquetur etiam ipse Deo nostro.] *Ipse,* scilicet Alexander Magnus fiet devotus Deo, ejusque pontifici Jaddo, inquit Lyran. Verum *ipse,* ut dixi, refert populum Azoti, q. d. Populus Azoti subactus a Jonatha et Machabæis, relinquet idola et aggregabitur Judæis, eorumque Deum verum colet. Hoc enim maxime curabant Machabæi, utpote pontifices et principes zelo honoris divini pleni, ut non tantum terminos, sed et religionem suæ gentis, Deique cultum in

Philisthæos aliosque populos a se devictos propagarent. Imo populos Azoti *erit quasi dux* (Sept. Chiliarchus; in Juda, qui scilicet veræ fidei et religionis non tantum comitem, sed et ducem se eis præbeat, ac proinde Judæos contra hostes propugnet quasi dux, ideoque quasi dux honoretur et celebretur in Juda.

Et Accaron quasi Jebusæus.] q. d. Sicut olim Jebusæi habitarunt in Jerosalem, ibique cum Judæis permanserunt, ita pariter Accaronitæ sociabuntur Judæis et habitabunt in Jerusalem, ac vicissim Judæi pacifice degent in Accaron. Unde Chald. vertit: *Et Proselyti qui remanserint in eis, adjicientur et ipsi, ad populum Dei nostri, et erunt quasi principes domus Juda.* Secundo, et melius, q. d. Sicut David subjecit Jebusæos, sic Machabæi subjicient sibi Accaronitas. Ita Albert. et Hugo.

Mystice, hæc veriora sunt de Christo et Apostolis, qui Philisthæos omnes sibi, Evangelio et Ecclesiæ subjecerunt, itaque fecerunt ut Philisthæi et Gentiles cum Judæis in unum populum fidelem, unamque Ecclesiam Christianam coalescerent et conspirarent.

8. Et circumdabo domum meam,] puta templum, q. d. Templum quod meo jussu vos, o Judæi, nunc reædificatis, ego instar castrorum vallabo, et tutabor. Hebr. enim est חניתי *choniti*, hoc est, *castrametabor domui meæ*, vel *ponam castra circa domum meam*, ut eam propugnem: *Ex his qui militant mihi euntes et revertentes*, puta per Machabæos, qui fortissime templum et urbem sanctam et suis castris propugnarunt. Unde Septuag. vertunt: *Substituam domui meæ elevationem*, quasi arcem vel castrum: *Ne pertranseat neque revertatur ullus, et non superveniat super eos ultra exactor*; et Tigurina: *Et circumducam castrum domui meæ contra transeuntem, et redeuntem*; et Pagnin. *Et ero sicut castra domui meæ, ut non timeat ob exercitu, a transeunte et redeunte.* Paraphrastice vero et magnifice Chald. *Et habitare faciam majestatem gloriæ meæ in domo sanctuarii mei, et fortitudo brachii potentiæ meæ erit sicut murus ignis in circuitu ejus, propter transeuntes et redeuntes.*

Hæc ad literam templo præstiterunt Machabæi. Ita Theodor. Hugo et Lyran. Alleg. hæc veriora sunt in Ecclesia, quæ est templum animatum Dei viventis, q. d. Muniam et defendam Ecclesiam meam validissimis castris, tum principum Christianorum, ut Constantini, Theodosii, Caroli: tum Doctorum, ut S. August. Hieron. Chrysost. tum Angelorum, ut exactor tributi, scilicet tyranni, infideles et diabolos eam amplius non vexent et vastent: quia oculis misericordiæ eam vidi, et respexi, juxta illud Psalm. 33. 8. *Immittet* (hebr. *chone*, id est, *castrametabitur*) *Angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos.* Nota τὸ *ex his qui militant mihi*, dupliciter posse accipi. Primo plane; *mihi*, id est, pro me. Secundo, *mihi*, id est, contra me. Ita Septuag. Chald. Pagnin. et Tigurina ex Hebræo.

Quia nunc vidi in oculis meis.] Est hebraismos, pro quo latine dicimus: *Vidi oculis meis*, id est plane, perspicue certoque vidi et conspexi, scilicet ærumnas et persecutiones, quas vos, o Judæi, e vicinis gentibus in fabrica templi et urbis sustinetis, ideoque vestri misertus vos, æque ac domum meam, puta templum, protegam et propugnabo. Ita Theod. Albert. et Lyran. Aliter Vatabl. q. d. Nunc vidi ea quæ facturus sum, quæque hic promitto de felicitate templi et Ecclesiæ; vidi, inquam, prævidi et providi oculis providentiæ meæ. Aliter et Arias, qui hæc refert ad sequentia, censetque esse verba Zachariæ, q. d. En video in spiritu oculis mentis meæ Christum venientem, et cum pompa ingredientem Jerusalem ad templum. Primus sensus uti communis, ita planus est et genuinus.

9. Exulta satis filia Sion.] Judæi nonnulli hæc accipiunt de victorioso Judæ Machabæi ingressu in Jerusalem. Theodorus Mopsuestenus judaizans et ebionizans, asserebat hunc regem esse Zorobabelem cum suis e Babylone redeuntem. Uterque est error. Nam certum est de fide, ad litteram hæc accipi de solemni Christi, quasi Messiæ Judæis promissi, ingressu in Jerusalem, quem fecit paulo ante mortem in die Palmarum. De eo enim hæc interpretatur S. Matthæus cap. 21. 4. et S. Joannes cap. 12. 15. ac Orthodoxi omnes; quin et veteres Rabbini apud Galatin. lib. 8. cap. 9. imo et R. Salomon hic qui tamen est juratus Christianorum hostis. Idipsum definit Vigilius Papa in Conc. Romano, ubi hunc Theodori errorem sub anathemate damnat. Vide dicta in proœmio notat. 5. Errant ergo pariter, qui hunc regem volunt Alexandrum Magnum, honorifice venientem Hierosolymam, et venerantem Jaddo Pontificem: Zacharias enim, more Prophetarum, in Christum desinit. Cum enim suos exhortaretur ad fabricam templi et orbis, iique tardiores essent ad opus ob hostes vicinos, et ob paupertatem aliasque difficultates sese objicientes, hac de causa eos animat et stimulat: primo, promittendo Dei opem et protectionem; secundo, templum hoc Dei auxilio fore celebre et gloriosum; tertio, Messiam venturum qui in hoc templum solemni pompa sit ingressurus, illudque sua præsentia, doctrina, miraculis, æque ac sua in regem inauguratione sit condecoraturus, ibique Ecclesiam suam fundaturus et inchoaturus, per quam primum Judæos, deinde Gentes omnes vocaturus sit ad æternam vitam et gloriam. Hæc est connexio hujus prophetiæ de Christo cum præcedentibus de templi et urbis fabrica ac tutela.

Jam *satis*, id est valde, vehementer: hoc enim est hebr. מאד *meod*, pro quo Noster subinde vertit *satis*. Unde Chald. vertit: *Exsulta vehementer, cœtus Sion, jubila, cœtus Jerusalem*. Sic et Septuag. Tigur. Pagnin. Vatabl. et alii. Pro *exsulta*, S. Joannes cap. 12. 15 paraphrastice vertit: *Noli timere*, q. d. Non est quod timeas, sed exsultes, o Jerusalem, veniente Christo; ipse enim est tuus rex et salvator, qui te ab omnibus hostibus defendet, et ab omnibus malis liberabit. Ergo metum omnem pone, et plenus gaudio exsulta.

Ecce rex tuus.] Messias, sive Christus veniet, ut quatuor quadrigas, id est, monarchias, de quibus cap. 6. ac consequenter, Tyrum, Gazam, Azotum, totamque Palæstinam, Phœniciam et Syriam, de quibus egit hoc cap. sibi subigat. Nam in Christi regnum omnes reges et regna desinunt uti prædixit Daniel c. 2. 44. et Zacharias hic. Unde subdit: *Disperdam quadrigam, etc.*

Nota: Christus regalem hanc, sibique insolitam pompam et ingressum in Jerusalem adornare voluit variis de causis. Prima fuit, ut daret regiæ suæ potentiæ

et magnificentiæ indicium quoddam et specimen; quia cum ea Messiam suum, quasi alterum Salomonem venturum Judæi putabant, et etiamnum putant. Hac ergo specie et pompa objecit se eis Christus, ne eum ut pauperem aversarentur et despicerent, uti fecerunt; ita tamen ut humilitatis et mansuetudinis mistis argumentis ostenderet, regnum Messiæ magis esse spirituale, quam temporale; ideoque a Zacharia hæc omnia voluit prædici, ne Judæi hunc regem sine fastu regio venientem aspernarentur. Ita S. Chrys. et Auctor imperfecti in c. 21. Matth. et Euseb. l. 8. Dem. c. 4. Secunda, et eomitans causa fuit, ut Christus objiceret Pharisæis et Scribis in hoc regali ingressu seipsum, quem agnoscere hoc facto possent et deberent esse Messiam, utpote a Zacharia hoc loco promissum et prædictum; sciebat tamen ipsos inde magis exacerbandos, et necem erucis ipsi machinaturos; quod ipse permittere statuit, ut sic mortis adeo expetitæ compos fieret, per eamque nos redimeret. Ita Auctor imperfecti loco citato. Tertia fuit, ut responderet typo agni Paschalis, hic enim decimo die mensis primi solemni pompa inducebatur in urbem, immolandus in die decimo quarto. Ita Christus, quasi agnus Dei qui tollit peccata mundi, die decimo, puta in die Palmarum ingressus est Jerusalem, immolandus die decimo quarto; ingressus est autem cum pompa et faustis turbæ acclamationibus, ut quia certus erat de victoria mortis, peccati, inferni et dæmonum, triumphum duello præciperet, et triumphans duellum iniret.

Quarta causa fuit tropologica, ut scilicet hoc facto rideret et ridendam proponeret mundi gloriam, utpote cum sciret se quinto post die ab iisdem, a quibus in ingressu ita honorabatur, crucifigendum, eosdemque qui jam clamabant: *Hosanna filio David*, q. d. Vivat rex noster Messias, Davidis filius et hæres; post quatuor dies in tribunali Pilati clamaturus: *Crucifige, crucifige eum*; ideoque urbem a Tito et Romanis funditus evertendam, qua de causa in hoc, læto licet ingressu suo, videns eam, ejusque cladem prævidens flevit, ut habet S. Lucas c. 19. 41. Rursum, ut doceret suum, suique sequacium regnum et gloriam in hac vita consistere in passione et cruce, ideoque eam non aversandam, sed ambiendam esse, ac læto animo et solemni eum pompa adeundam: quocirca Martyres Christi asseclæ, ad martyria quasi ad epulas, imo regnum et triumphum ibant gaudentes, albati et stipati fidelium choro.

Veniat tibi justus et salvator,] ut te justificet et salvet. Ipse enim est *justitia sempiterna et Sanctus Sanctorum*, ad hoc a Deo Patre missus in mundum: *Ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas*. Daniel 9. 24. Pro *salvator* hebr. est נושע nosco, quod est participium passivum a rad. ישע iasca, id est, salvavit. Unde Vatabl. Pagn. Clarius et alii vertunt passive *salvatus*, scilicet a seipso, q. d. Quia Christus justus et innocens actus est in erucem ac mortem, idcirco sua virtute salvus et redivivus, die tertia a morte et sepulcro resurrexit. Alii *nosca* melius vertunt: *Salute plenus, salute circumdatus*. Ita ex Clario, a Castro. Verum dico, *nosca*, hic non esse participium, sed nomen, idem active significans quod Jescua, Jusua et Jesus, id est salvator. Sic enim vertunt Sept. S. Hieron. Tigur. et alii: littera enim *nun* in nosco, est heemantica et formativa nominis, uti est in *Nephtali*, *Nemrod*, aliisque nominibus propriis, æque ac appellativis, ut נאמן *neeman*, idem est quod fidelis active, qui scilicet fidem alteri datam opere præstat: נעוה *noove* est perversus active, qui nimirum perversa cogitat, agit, loquitur, aliosque pervertit.

Ipse pauper.] Hoc proprie significat hebr. עני *ani*, Sept. vero, quos sequitur S. Matth. cap. 21. vertunt πρᾶος, id est, *mansuetus*. Sic et Chald. Unde ipsi videntur legisse ענו *anau*; sed eodem res redit: pauperes enim, præsertim spiritu, solent esse humiles et mansueti. Unde tam *ani*, quam *anau* ab eadem rad. ענה *ona*. id est afflictus, humiliatus est, deducitur; indeque עני *oni*, idem est quod afflictio, paupertas, humilitas; et ענוה *anava*, vocatur humilitas et mansuetudo. Unde eum ait Christus: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum*. Matth 5. per pauperes spiritu S. Aug. Hilar. Chrys. Ambr. et alii in illum locum, accipiunt humiles, quia paupertas spiritus conjuncta est, et oritur ex humilitate, et contemptu opum et honorum.

Ascendens (Hebr. רוכב *rocheb*, id est, equitans, vel potius vectus, sive equo, sive asino, sive camelo, sive alio jumento, uti Christus hic proprie erat asinans, non equitans. Unde Noster recte vertit: *Ascendens*) super asinam, et super pullum filium asinæ.] Hebr. *filium asinarum*, id est, unius ex asinis. Pro *asinam* hebr. est חמור *chamor*, quod tam asinum, quam asinam significat. Verum hic significari asinam potius quam asinum, patet ex eo quod sequitur: *Et pullum filium asinæ*, pulli enim solent comitari asinam matrem, non asinum patrem; sugunt enim ubera matris, non patris. Clarum est ergo Christum sedisse super asinam, non asinum. Ita enim habet versio nostra hic, et S. Matth. cap. 21. 5. Idem docet Remig. Albert. Hugo hic, et S. Chrys. hom. 65. in Joannem, Theoph. Lyran. Cajet. et alii mox citandi. Notat Orig. in c. 1. Job, in Arabia et Palæstina asinos pares esse equis in velocitate eundi et redeundi, et valere ad negotia peragenda et afferenda, eademque officia præstare, quæ apud nos præstant muli et equi. Hine filii principum asinis inequitabant, ut patet Judic. 10. 4. et c. 12. 14. Vide dicta Exodi 13. 13. Usus autem est Christus asina potius quam asino, tum ob mysterium quod mox afferam, tum quod asinus asina sit pigrior, et in remissione operis deterior, ut scribit Plinius l. 8. c. 43. ubi et addit, asinos valere pro aratione, sed maxime pro mularum generatione.

Quæres: Quomodo Christus simul potuit ascendere super asinam et super pullum asinæ? Resp. S. Hier. Chrysost. Euthym. Maldon. Abulensis et Jansenius in Matth. 21. esse synecdochen: Christum enim super alterum tantum, scilicet super pullum, ut habent alii tres Evangelistæ, sedisse. Sic enim legunt: *Super asinum, et super pullum filium asinæ. Et*, inquiunt, significat, *id est*, q. d. Super asinum, id est super pullum filium asinæ. Unde minus probabile est quod aliqui censent, Christum soli asinæ insedisse. Verum planius et simplicius idem Chrysost. Theophylact. Lyranus, Cajetanus, Ribera et a Castro, censent Christum super utrumque sedissa, sed successive.

Id enim expresse habet S. Matthæus cap. 21. v 5. et Zacharias hic. Unde et turbæ utrique vestimenta imposuerunt, et eum *super eos*, ut habent Biblia Romana in S. Matthæo, sedere fecerunt.

Dices: Quid opus erat Christo tam brevi spatio et itinere jumentum mutare? Resp. id fuisse opus non ob Christi mollitiem aut fatigationem, sed ob mysterium: illi enim omnis hæc pompa serviebat; cui tamen Christo facile fuit occasionem aliquam incidentem prætexere. Asina enim subjugalis significat populum Judæorum qui tolerat jugum legis veteris; pullus super quem nemo sederat, repræsentat indomitos et exleges Gentiles, qui nulli legi colla submiserant. Utrumque enim populum, tam Gentium quam Judæorum, ad se et Ecclesiam, ac deinde in cœlestem Jerusalem adducturus erat Christus. Ita S. Justinus contra Tryphon. Orig. et Cyrill. in Joannis c. 12.

Mystice, Christus insidet asinæ, id est animæ humili, miti, obedienti, patienti, quæ se totam Christo sessori resignat, ac cum Davide dicit: *Ut jumentum factus sum apud te*, Ps. 72. quæ proinde cum Christum rectorem habet, exsultat, omniaque audet. Unde Abbas ille in Vitis PP. dicebat: *Ego et asinus unum sumus.*

Trop. Drogo Hostiensis Episcopus tempore S Bernardi, tract, de Sacram. Domin. passionis, tom. 2. Biblioth. SS. Patrum: *Noli timere, filia Sion. Timere, ait, pusillorum est; ideo adhuc filia, quia times. Nondum Jerusalem, sed filia Sion, hoc est, specula. Ergo disce speculari, noli timere, quia timor oculum turbat. Hilaris pupilla lucide speculatur. Fides pupilla est oculi tui. Quomodo pupilla oculi est subtilissima, et nisi impigre ac sollicite custodiatur a palpebris, levissimi et tenuissimi pulveris tactu confunditur, sic acie fidei, nisi pervigilem semper habeat custodiam, nihil citius conturbatur. Sed noli timere filia Sion, ecce rex tuus venit tibi. Oritur tibi sol, qui te et custodiat et illuminet, et perducat ubi pulvis non est. Venit tibi mansuetus: qualis ipse est, talem te esse vult, mansuesce jugum ejus portare. Et ipse sedeat super te asinam suam, et pullum filium subjugalis. Et quæ est hæc asina? Ipsa quæ caro vocatur et mulier, et virago, quia de viro sumpta est. Et quis est pullus ejus? Masculus vir. Et* quomodo *pullus ejus est? Quia non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale. Sedet prius rex mansuetus super asinam, postea super pullum: prius caro domatur, ut jugo habilis sit; deinde nascitur pullus et nutritur, et roboratur, ut sessorem suum portare possit. Et quare filius subjugalis? Quia sub viro est mulier, et mulieris caput vir; et tamen filius est subjugalis, quia per mulierem vir, sed in dolore ipsa pariet. Sedeat super utrumque rex mansuetus faciens pacem, ne hæc sibi invicem adversentur. Venit tibi mansuetus, et tu non vadis ei? Egredere de terra carnis tuæ, et de cognatione matris tuæ, et de domo, id est, memoria patris tui.* Asina ergo est caro, pullus est mens et spiritus: hic enim est Adam et vir, illa vero Eva et fœmina. Christus super utrumque sedet, quando carnem spiritui subjugat et concordat.

Disperdam quadrigam ex Ephraim.] Theod. et Eus. lib. 8. Demonst. c. 4. censent id factum per Titum et Romanos Verum hi Judæos dumtaxat subegerunt, non Ephraim, id est, decem Tribus, utpote quæ jam a quingentis annis a Salmanasar abductæ erant in Assyriam; nec inde redierunt. Adde hic esse sermonem de regno Christi, non Titi. Sensus ergo est, q. d. Christus suo regno, lege et gratia auferet ex Israele et Juda, id est, fidelibus Judæis, æque ac Gentibus, quadrigas, arcus et bella: quia pacem mundo afferet. Docebit enim et præcipiet justitiam, humilitatem, concordiam, amorem fraternum, per quæ lites et bella excludet; ac ad hoc copiosam gratiam et Spiritum Sanctum in fideles effundet. Idem prædixit Isaias cap. 2. 4. et Michæas cap. 3. 5. Vide ibi dicta. Ita S. Hier. Hugo, Arias et alii.

Et potestas ejus a mari usque ad mare,] q. d. Christus toto orbe, puta tota terra et toto mari dominabitur; nec enim quis toti terræ dominari potest, nisi dominetur et mari. Ad multas enim regiones vel nullus, vel difficilis est accessus nisi per mare, ut patet de insulis et Indiis tam Orientis quam Occidentis. Ita Rupert. Remig. Hugo et alii.

Quare arctius aliqui sic exponunt, q. d. Christus dominabitur a mari Mediterraneo usque ad mare Oceanum: aut a mari Rubro usque ad mare Palestinæ. Hæc enim duo maria fuerunt termini terræ sanctæ promissæ Judæis Num. 23. 31. Judæi enim alia maria vix norant. Verum esto eo alludat Propheta, tamen amplius intendit et altius assurgit, scilicet id quod dixi. Loquitur enim non tantum Judæis sui ævi, sed et Christianis omnibusque hominibus quovis sæculo victuris. Respicit Zacharias ad illud Davidis de Christo oraculum, Ps. 71. *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrarum.* Flumen est Euphrates, qui erat limes Judææ versus Orientem. Hic Zacharias dicit *a fluminibus*, quia respicit Tigrim Euphrati vicinum, et alia quævis flumina. In hujus ampli dominii Christi præuncium et præsagium, Augustus Cæsar sub quo natus est Christus, superato Antonio, Lepido, aliisque vel hostibus, vel æmulis, a Deo effectus est orbis dominus et monarcha, de quo Virgil. l. 6. Æneid. ita canit:

Super et Garamantas et Indos
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

11. Tu quoque (o Christe, rex Sionis de quo v. 9.) in sanguine testamenti tui.] Puta per meritum et pretium sanguinis tui in cruce effusi, quem quasi lytrum pro vinctis tuis dependisti, eoque omne eorum debitum, puta culpam omnem tam originalem, quam actualem persolvisti. Jam sanguis Christi vocatur *testamenti*, quia illo Christus sancivit testamentum et fœdus novum, quod pepigit et conciliavit inter Deum et homines, de æterna hæreditate fidelibus, quasi filiis suis danda. Ita S. Hieron Theod. Cyrill. Remig. Rupert. Lyran. Vatabl. et alii passim. Perperam ergo Chald. et Judæi hæc accipiunt de sanguine victimarum, quo Moses sancivit fœdus vetus inter Deum et Hebræos, Exodi 24. v. 8. quo ipsi censent se liberatos e lacu, id est, e captivitate Ægypti. Hoc enim hic impertinens est, præsertim cum sit hic continua prophetia de futuro, puta de rebus gerendis a Messia, non historia de præterito. Vide dicta 1. Cor. 11. 25. et hebr. 9. 15.

Emisisti vinctos tuos de lacu.] Ita quoque legunt

Septuag. quos sequontor Origenes tract. 14. in Matth. S. August. lib. 18. de Civit. 35. Theodor. Cyrill. ide, et Græci omnes, æque ac S. Hieronymus, Remigius, Rupertus et Latini cæteri. Chaldæus vero et Rabbini recentiores, quos sequuntur Pagnio. Tigurina, Vatabl. et similes, longe aliter vertunt: nom in textu hebræo jam hæc omnia sunt fœminina, scilicet את *at*, id est, *tu*, fœminine: בריתך *beritech*, id est, testamenti, vel fœderis tui, fœminine: et pro *emisisti*, Hebr. jam habent שלחתי *scillacti*, id est, *emisi*. Unde sic vertunt et explicant ut sint verba Dei, q. d. Tu quoque, o filia Sion, exsulta, quia salvaberis in sanguine Christi, quem ipse effundet, ot sanciat novum testamentum et fœdus inter te et me: nam propter eum emisi, id est, emittam vinctos tuos e lacu, puta patres e limbo, resuscitans eos cum Christo. Verum dico textum Hebræum modernum hic esse corruptum, vel a Judæis, ut hoc oraculum de Christo corrumperent; vel potius a librariis. Nam corruptio hæc parum juvat Judæos, imo eodem cum nostra versione redit, ceditque in magnam laudem Christi. Pro אתה *at* ergo id est tu, fœminine, legendum est addito puncto אתה *atta*, id est tu, o Christe, masculine. Rursum pro בריתך *beritech*, id est testamenti tui fœminine, legendum בריתך *beritecha*, id est, testamenti tui, masculine. Denique pro שלחתי *schillachti*, id est, emisi, legendum שלחתה *schillachta*, id est, emisisti. Sic enim legunt Sept. S. Hier. omnesque veteres paulo ante citati; et Syrus, qui vertit, *solvisti*; et Arab. uterque qui vertit, *dimisisti*, vel *liberabis*. Et hanc lectionem exigit ipsa connexio verborum, sensusque integritas: prior enim Judæorum lectio est hiulca et intercisa; nam a prima persona seorsum inchoat, et mox transit ad secundam, in eaque sensum inchoatum consummat. Qua enim cohærentia diceitur: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisi vinctos tuos?* Sane sic dicendum fuisset: *Ego quoque in sanguine testamenti tui emisi vinctos tuos*. Cum autem in Hebræo non sit אני *ani*, id est ego, sed את *atta*, id est, tu, sequitur pro *schillachti*, id est, emisi, uno puncto mutato legendum *schillachta*, id est emisisti. Sic enim filum orationis plane cohæret, ipsaque sententia congrue et integre expletur, dicendo: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu*. Est apostrophe Prophetæ ad Christum, quo exsultans ei gratulator victoriam de hostibus, prædamque eis excussam ac triumphum. Sensus ergo est, q. d. Tu, o Christe, quasi Messias et triumphator ingredieris Jerusalem, ut dixi vers. 9. nam quarto post die in cruce fundes tuum sanguinem, quo novum fœdus inter Deum et homines sancies, tuaque morte de morte, peccato, dæmone et inferno triumphabis. Quocirca mox a morte descendes ad lacum, id est, limbum patrum: ut hujus tui sanguinis et fœderis novi eos facias participes, illisque assignes primitias tuæ passionis et redemptionis, quas illi a multis centenis, imo millenis annis avidissime sperant et exspectant. Nam die tertio resurgens, pariter resuscitabis eos, tecumque e limbo in terram, et e terra quadragesimo die ad cœlum ascendens, quasi spolia et captivos, sed felici captivitate, in triumphum educes. Ita S. Aug. epist. 99. et S. Hier. Cyrillus, et alii jam citati.

Perperam ergo Chald. et Judæi per lacum accipiunt captivitatem Ægyptiacam, aut, ut Hugo et Calvinus, Babyloniam: nam hujus solutio non est facta in sanguine testamenti. Adde, utraque temporalis erat, et jamdiu præterierat: hic autem agitur de libertate plena et perenni, patribus in limbo detentis afferenda per Christum: est enim prophetia de futuris tempore Christi. Perperam rursum Calv. et Beza per lacum intelligunt cœlum. Tollunt enim ipsi limbum patrum, docentque animas Sanctorum ante Christi mortem ivisse in cœlum, non in limbum; qui est error exploratus. Nec enim cœlum vocari potest *lacus*: nec in cœlo ulli sunt vincti: nec ex cœlo Christus suos eduxit. Lacus ergo est infernus, puta limbus. Ita Patres et Doctores communi consensu, quos citat Bellarm. lib. 4. de Anima Christi, cap. 11. Denique pro *in sanguine testamenti tui*, Arabicus vertit. *In sanguine tui mandati*, quia testamentum hoc a Patre Christo fuit demandatum et præceptum, et a Christo hominibus, puta fidelibus et Christianis.

Ex hoc ergo loco et similibus docet Ecclesia Christum post fusum in cruce sanguinem, puta statim a morte, descendisse ad limbum, ibique mansisse triduum usque ad diem Dominicum quo resurrexit, ac tum patres e limbo secum eduxisse. Limbum vocat *lacum*, quia est in profundo terræ juxta ejus centrum, illumque *sine aqua*, tum quia physice ibi est pura arida; tum mystice, quia caret omni refrigerio et consolatione. Aqua enim, quia fatigatum et sitientem lo æstu et situ refrigerat et restaurat, hinc symbolum est refrigerii et consolationis.

Mystice S. August. lib. 18. de Civit. c. 35 per lacum accipit humanæ profunditatis et naturæ in peccato jacentis miseriam et sterilitatem, ex qua homines eduxit Christus in felicitatem, et fœcunditatem gratiæ et gloriæ. Unde et Theodor. per lacum accipit idololatriam: hæc enim profundissima et maxima erat seelerum fovea, æque ac cæcitas et miserio; Clarius vero et Arias per lacum accipiunt legis veteris jugum, quo quasi carcere duro vincti Judæi tenebantur, ex quo nos liberavit Christus. Sic Tropol. Christus peccatorem e lacu, id est, statu damnationis, educit, cum eum a peccato ad gratiam traducit, itaque quasi Lazarum e sepulcro suscitat et vivificat. Præclare sanet. Augustin. serm. 181. de tempore cap. 6. *Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. Natus est ex virgine, ut nos nasceremur ex Ecclesiæ virginis utero. Tentatus est, ut nos a tentatione liberaret. Tentus, ut dimitteremur. Ligatus, ut nos a nodo maledictionis absolveremur. Illusus, ut nos ab illusionibus dæmonum liberaret. Venumdatus est, ut nos redimeret. Humiliatus est, ut nos exaltaret. Captus est, ut nos a captivitate dæmonum auferret. Spoliatus est, ut nuditas primi hominis, per quam mors ingressa est, tegeretur. Spinis coronatus est, ut nos liberaret a spinis peccatorum, vel potius ut monstraret se cum eis coronandum, illosque caput et coronam Ecclesiæ futuros, qui spinosi erant amando vitia. Aceto est potatus, ut nos inebriaret dulcedine cœlestis desiderii et æterni gaudii. Postremo in altari crucis sacrificatus est, ut totius mundi peccata deleret. Mortuus est, ut mortis captivaret imperium. Sepultus est, ut sepulturæ Sanctorum benediceret, et ut nos sibi vitiis*

et concupiscentiis sepeliret. Hæc ergo infirmitas Christi superavit omnem firmitatem mundi.

12. CONVERTIMINI AD MUNITIONEM,] puta ad Christum et Ecclesiam, vel, ut Cyrillus, ad legem Evangelicam, quæ est arx Christi munitissima.

VINCTI SPEI,] scilicet primo, qui vinculis peccati astricti vincti a dæmone detinemini, sed simul habetis spem liberationis, quia speratis redemptionem per Christum. Hinc Christus Isaiæ 61. 1. Missus sum, inquit, ut *prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem.*

Secundo, *vincti spei* proprie sunt, quos spes ipsa vincit et devincit Christo, qui totam salutis spem ponunt in Christo, ideoque sua spe ita ei colligati sunt, ut ab eo toti pendeant: quia præter illum nil sperant, nec aliam vitæ spem habent. Ita Clarius, Arias et alii. *Jam vincti spei* erant Judæi fideles, expectantes redemptionem Israel per Christum, qualis fuit Anna prophetissa, et Simeon, qui proinde viso Christo exultans in cygnæam hanc vocem erupit: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Lucæ 2. 29. Tales quoque fuerunt Gentiles habentes fidem Dei et Messiæ ante Christi adventum, et post eum omnes illi qui audita Evangelii fama ad Christum, quasi ad unicam salutis anchoram anhelare et aspirare cœperunt. Perperam ergo Albert. Hugo et aliqui alii per vinctos spei intelligunt Judæos in Babylone captivos, qui sperabant libertatem anno septuagesimo: de iis enim censent hic agi usque ad finem capitis, iisque promitti victorias et felicitatem quam habuerunt sub Machabæis. Verum minus congrue. Nam annus hic septuagesimus jam diu erat elapsus, et Judæi e Babylone jam erant liberati. Pergit ergo Propheta agere de Christo ejusque Ecclesia: fateor tamen eum alludere ad Judæos tum præteritos in Babylone, tum futuros tempore Machabæorum, tum præsentes: multi enim Judæorum adhuc Babylone remanserant, quos Zacharias in Jerusalem revocat, ut dixi c. 2.

Tropol. *vincti spei* sunt generosi Confessores, qui spe gloriæ æternæ ultro se in vincula et tormenta dederunt, quales fuerunt septem fratres Machabæi, ad quos hic alludit, 2. Machab. 7. Spes enim tantæ gloriæ nihil non audet, nihil non patitur, nihil non aggreditur, ut docet Apostolus toto cap. 11. ad Hebr.

Anagogice, *vincti spei* erant patres in limbo sperantes liberationem per Christum, quos ipse eduxit ad munitionem, id est, in Jerusalem cœlestem et Ecclesiam triumphantem. De his enim paulo ante dixit: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu.* Ita S. Hier. et Hugo. Hi enim in sinu Abrahæ, spe longum Christi et liberationis desiderium sustentabant. His quoque dedit duplicia, id est, multiplicia, bona, ut sequitur, puta dotes omnes gloriosas, tam corporis quam animæ.

ANNUNTIANS DUPLICIA,] est enallage numeri: transit enim a plurali ad singularem, ut enim nervosior sit oratio, e vinctis spei singulos compellat, q. d. Quisquis es vinctus spei, quisquis speras salutem per Christum, ne expavescas Christi Ecclesiam et legem, quod expers sit voluptatum, ac plena laborum et persecutionum; quia hodie annuntio et promitto tibi quod duplicia bona reddam tibi: duplicia hæc sunt: Primo, vita et libertas, ait Theod. Secundo, gloria animæ et corporis in cœlo, ait Lyran. Unde Sept. vertunt: *Pro una die peregrinationis tibi duplicia reddam.* Tertio, remissio peccatorum, et gratia Dei cum omnibus ejus donis et virtutibus in hac vita. Quarto, *duplicia*, id est, duplo majora quam speratis, ait S. Hieron. Quinto, et simplicissime, *duplicia*, id est multiplicia, quæ Latini vocant decumana. Sic sæpe in Scriptura *duplex* sumitur pro multiplici, ut ostendi Isaiæ 40. 2. Aliter hæc accipit Mariana: *Annuntians*, inquit, hic idem est quod Propheta, puta Zacharias, qui paulo ante gratulatus est Christo, dicens: *Tu quoque, etc.* Unde hic ei respondet Christus, q. d. Ego hodie, id est, brevi, o annuntians, id est, o Propheta Zacharia, non solum vinctos e carcere educam, sed etiam multis bonis cumulabo.

13. QUONIAM EXTENDI (hebr. *calcavi*, id est, calcando extendi. Solent enim arcus magni pedibus calcando cornu et peripheriam, ac manibus attrahendo nervum, extendi) MIHI JUDAM QUASI ARCUM.] Alludit ad prælia et victorias Judæ Machabæi et fratrum ejus, eaque obiter perstringit. Unde de iis hæc exponunt Hebræi et S. Hieron. Verum proprie per ea intendit ad litteram significare mystica bella et victorias Apostolorum, q. d. Assumam ex Judæis Apostolos, qui erunt quasi arcus mei, quos valide distendam, ut jaciant sagittas efficaces verbi Dei, quibus corda omnium Gentium feriam, eaque mihi subigam, et ad me convertam. Ita S. Cyrill. Theodor. Remig. et alii. Quocirca Mariana ex Hebræo sic vertit et explicat: *Extendi mihi Judæ arcum*, id est, inquit, faciam ut Judas pro me extendat arcum: *Implevi Ephraim*, supple arcu, id est, faciam ut Ephraim pro me pugnet.

Symbolice, Remigius et Lyran. per arcum Judæ accipiunt Christum ex Juda oriundum, q. d. Ego Christum in cruce extendam instar arcus, eoque configam et subjiciam omnes Gentes. Unde Septuag. vertunt: *Tetendi te, Juda, mihi arcum.*

IMPLEVI EPHRAIM.] Alludit ad Ephraimitas qui excellebant in arte jaculandi, juxta illud Psal. 77. 9. *Filii Ephraim intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli.* Sed per eos intelligit Apostolos, quorum plerique fuerunt ex Ephraim, id est, e decem tribubus, puta e Zabulon et Nephthalim oriundi, Isaiæ 9. 1. Jam phrasim hanc: *Implevi Ephraim*, varii varie explicant. Primo, q. d. Implevi Ephraim peritia et dexteritate tendendi arcum et jaculandi. Secundo, q. d. Implevi Ephraim arcu, pharetra et sagittis. Ita Mariana. Tertio et genuine, implevi Ephraim, supple quasi arcus, uti paulo ante dixit de Juda. Jam arcum dicitur, impleri Hebræis, cum plane et valide tenditur, cum plenis viribus nervus extrahitur, ut validum plenumque per sagittam det ictum, quo scilicet rem propositam configat et conficiat; tunc enim jaculator omnibus suis plenisque viribus arcum quasi implat, dum eas in illo tendendo expromit et exerit. Sic 4. Reg. 9. 24. in Hebr. dicitur: *Jehu implevit manum suam in arcu*, ut vertunt Sept. hoc est manu sua implevit arcum, per hypallagen. Id est, traxit arcum totis viribus suis. Idem ergo est: *Extendi mihi Judam quasi arcum*, quod *implevi Ephraim*, scilicet, q. d. Tam decem Tribus, quam duas instar arcus plene traxi et extendi, ut iis validus

jacerem sagittas. Audi S. Cyrill. *Sumpta*, ait, *est hæc phrasis ab eo quod fit in arcu. Cum enim nervum et ferrum arcus adducimus prope pupillas, tunc dicuntur jaculatores implere arcum, et fit vehemens jaculatio.* Sic et Vegetius l. 1. de Re milit. cap. 15. agens de tironum in militia institutione: *Major*, ait, *adhibenda solertia, ut arcum diligenter ac sapienter teneant, ut fortiter impleant, ut sinistra fixa sit.* Et Sidonius l. 4. ep. 2. *Spicula capit, implet, expellit.* Porro tam manus impletur arcu plane plenoque distento, quam arcus manu: extensio enim arcus coæquatur extensioni manuum, et vice versa. Unde 4. Reg. 9. Jehu dicitur implesse manum arcu: arcus enim commensus est jaculatori. Cum ergo hic plene manus distendit, plene distendit et arcum. Secundo, Sanchez censet impleri arcum, quando extremis arcus capitibus, sive cornibus, adducto vehementer nervo coeuntibus, impleatur circulus, qui prius videbatur inchoatus in arcu, qui semicirculi formam obtinet. Sic Threissa Æneid. 11. arcum tetendit:

> Et duxit longe, donec curvata coirent
> Inter se capita

Quod sumpsit ex Homero Iliad. 4. ubi arcum vehementer intensum dicit actum in circulum. Et Eurip. in Rhœso: *Jungite*, inquit, *nervis arcus corneus.*

Huc accedit Delrio, adagio 1017. qui censet hanc phrasim, *implere arcum*, sumptam a luna quæ *plena* vocatur, quando coeuntibus cornibus in circulum reflectitur: huic enim arcus summa vi extensus est similis.

Jam quoad sensum, Chald. Theod. S. Thom. et Hugo censent Ephraim idem esse quod Judam: idem enim esse, *implevi Ephraim*, quod *extendi Judam quasi arcum*, ac significare Judæos Babylone redeuntes fore validos et bellicosos, ut reipsa fuerunt tempore Machabæorum. Verum, ut paulo ante dixi, hæc ad litteram spectant Christum et Apostolos, qui partim ex Juda, partim ex Ephraim, id est, ex regno decem Tribuum sunt prognati. Significat ergo Deus quod Apostolis sit usurus, tamquam arcubus validissime extensis et libratis, qui prædicando validissime librabunt et emittent sagittas amoris divini, quibus vulnerabunt audientium corda, eaque subjicient Christo. Sic Christus de se ait Isaiæ c. 49. 2. *Posuit os meum quasi sagittam electam: in pharetra sua abscondit me.* Apostoli ergo fuerunt quasi sagittæ potentis acutæ. Audi S. Cyrillum: *Judam et Ephraim vocat totum genus Israel: ex quo primi Apostoli armati verbo Dei, et facti velut arcus, cæteras gentes adversantes percusserunt divinis dogmatibus: percusserunt, inquam, et vulneraverunt, non ad mortem, sed ad charitatem. Unde Sponsa Cant. 1. se appellat vulneratam charitate.*

ET SUSCITABO FILIOS TUOS, SION, SUPER FILIOS TUOS, GRÆCIA,] q. d. Suscitabo e filiis tuis, o Sion, qui Græcos subjiciant. Nominat præ cæteris Gentibus Græcos, quia cum his post tempora Zachariæ continuo negotium fuit Judæis; Alexander enim infensus Judæis, sed placatus a Jaddo Pontifice, ingressus est Jerusalem: Judas Machabæus et fratres ejus assidua gesserunt bella contra Antiochum Epiphanem, qui posteris Alexandri in regno Asiæ et Syriæ successit, ejusque asseclas. Unde Albert. Hugo et Sanchez censent ad litteram hic esse sermonem de victoriis, quas Machabæi obtinuerunt contra Antiochum. Verum esto ad eos alludat, et obiter quasi perstringat Propheta; tamen persistens in prophetia de Christo, altius quid intendit, nimirum S. Paulum, S. Joannem aliosque viros Apostolicos armatos verbo zeloque Dei, conversuros Græciam ad fidem Christi, uti eos fecisse patet ex Actis Apostolorum et ex Epistolis S. Pauli. Unde Ecclesia Græca prima pene in orbe effloruit, deditque Ecclesiæ primos et præstantissimos Doctores, uti S. Dionys. Areopagitam, S. Polycarpum, S. Chrysost. S. Basilium, S. Gregor. Nazianzenum, et alios complures.

ET PONAM TE, o Sion, o Ecclesia, GLADIUM FORTIUM,] q. d. Faciam ut instar gladii sis fortissima, sternasque ac occidas Græcos aliasque gentes, quia scilicet occides in eis infidelitatem et gentilismum, easque compelles ad novam vitam Christianam sanctam et jucundam.

14. ET DOMINUS DEUS SUPER EOS VIDEBITUR.] Deus ex alto aderit Apostolis virisque Apostolicis, et emittet jacula fulgurantia illustrationum internarum, quibus tum Apostolos ad divine prædicandum, tum Gentes ad avide audiendum et assentiendum impellet. Ita S. Cyrill.

ET DOMINUS DEUS IN TUBA CANET.] *Tuba*, scilicet Evangelii, qua Apostolos suos ad evangelizandum exciabit, et quasi in aciem instruet et educet, eosque præcedet et irruet in hostes celerrime et fortissime, ac instar turbinis venientis ab Austro omnes convolvet et secum abripiet. Hisce bellicis metaphoris significatur vis et energia prædicationis Evangelicæ, a Deo aspirata Apostolis et prædicatoribus. Unde de iis subdit.

15. DEVORABUNT (hostes suos) ET SUBJICIENT LAPIDIBUS FUNDÆ.] Intelligitur more hebræo nota similitudinis *sicut*, vel *quasi*: ardentes enim sententiæ S. Scripturæ et sermones Apostolorum fuerunt quasi lapides fundæ, quos ejecerunt in Gentes tanto impetu et rectitudine, ut eos ferirent et sternerent. Alludit ad fundam qua David lapidem intorsit in frontem Goliath, eumque tam valide illi impegit, ut ipsum prosterneret. Simili enim modo, sed mystico, Apostoli atraverunt turres illas carneas Gentilium. Alludit quoque ad velites et funditularios, qui olim in prima acie constituebantur, primique prælium inibant.

ET BIBENTES INEBRIABUNTUR QUASI A VINO.] Hebr. est המו *amu*, id est, tumultuabuntur quasi temulenti. Unde Tigur. vertit: *Frement ut qui vino exhilarantur.* Est catachresis, significans copiosam hostium stragem; et ingentem Apostolorum tum zelum perdendi hostes, puta idola, infidelitatem et scelera omnia gentilismi, tum victoriam: tantum enim hostium sanguinem ab eis effundendum esse, ut, si eum victores biberent (quod nonnulli efferati olim fecerunt) inebriarentur et replerentur, sicut repleri solent phialæ et cornua altaris sanguine victimarum. Simili schemate de Christo victore dicitur Ps. 109. 6. *Conquassabit capita in terra multorum: de torrente in via bibet.* Quocirca Sept. clare hic vertunt: *Bibent eos sicut vinum.* Tale quoque est illud Isaiæ 63. 3. *Calcavi eos in furore meo, et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, et omnia indumenta mea inquinavi.* Alludit ad victorias Machabæorum cruentas, quibus plurimum hostium sanguinem affuderunt. Nota: *Et quasi cornua altaris*, significat hanc gentilismi stra-

gem faciendam ab Apostolis fore sacrificium, et hostiam Deo gratissimam, sicut hostiæ gratissimæ Deo sunt hostes Dei, cum jugulantur, et sanguis eorum effunditur, ac quasi libatur divinæ justitiæ et vindictæ. Unde Sept. vertunt: *Implebunt phialas sicut altare;* vel ut S. Hier. legit: *Implebunt sicut phialas altare.* Ita Theod. et Chald. *Et erit,* inquit, *anima eorum plena deliciis, sicut phiala quæ plena est simila et oleo, et splendebunt sicut sanguis qui splendet in pariete altaris.* Sic S. Paulus Evangelii prædicationem vocat sacrificium, in qua Gentes sunt victimæ, Paulus sacerdos, Rom. 15. 16. *Ut sim,* inquit, *minister Christi Jesu in Gentibus, sanctificans* (græce ἱερουργῶν, id est, sacrificans) *Evangelium Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta et sanctificata in Spiritu Sancto.* Unde ad hoc sacrificium sanguinem suum per martyrium, ad libamen offert Deo, Philipp. 2. 17. *Sed et si immolor,* inquit, *super sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis.* Unde et Tert. l. 4. contra Marcion. c. 39. sic legit et explicat: *Replebunt quasi pateras altare,* scilicet Martyres sanguine suo, quem fundunt Deo, et quasi libant in altari.

Et salvabit eos Dominus, etc. ut gregem populi sui.] Apostoli enim fuerunt quasi grex arietum electus et selectus a Christo dicente: *Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum,* Matth. 10. 16. sed Deus eos protexit et salvavit, adeo ut oves vincerent lupos, eosque in oves converterent. Nota: To *ut gregem populi sui,* dupliciter accipi potest: Primo, q. d. ut gregem non ovium, sed populi sui. Sic omnis populus omnesque fideles sunt grex Dei. Secundo, q. d. ut gregem selectum e populo. Sic soli Apostoli virique Apostolici sunt grex populi Dei.

Quia lapides sancti elevabuntur super terram ejus,] q. d. Apostoli, et fideles quos ipsi convertent, præsertim illustres virtute et sanctitate, salvabuntur a Deo, et liberabuntur ab omnibus periculis; quia ipsi sunt grex Dei, et quasi lapides primarii, quos ipse elevare, honorare et exaltare in terra decrevit. Albertus et Hugo per *lapides sanctos* accipiunt Machabæos. Verum esto ad eos alludatur, tamen proprie hæc spectant Christum et Apostolos, ut dixi. Ita S. Hieron. Theod. Remig. Lyran. Ribera, et alii passim.

Pro *sancti* hebr. est נזר *nezer,* quod primo verti potest, *lapides separationis,* id est, separati a vulgaribus, ideoque sancti; quia ad sanctam Ecclesiæ fabricam, vel titulum aut trophæum deputati. Secundo, *nezer* idem est quod *consecratio.* Unde Tigur. vertit: *Lapides consecrati in sublime ferentur super terram ejus.* Tertio, *nezer* significat *diadema, coronam,* vel *tiaram.* Unde aliqui vertunt, *lapides diadematis,* vel *coronæ.* Ita Vatabl. Hinc a *nezer* vocabantur *Nazaræi,* quasi a vulgo separati et consecrati Deo, ac cæsarie sua coronati, uti dixi Num. 5.

Quæres: Quales sunt hi lapides? Primo, aliqui censent esse gemmas, ex quibus confletur et ornetur diadema (hoc enim significat *nezer*) Christi, q. d. Apostoli erunt gemmæ, quæ in diademate Christi eminebunt, illudque decorabunt, et vicissim eo decorabuntur. Ita Vatabl. et Sanchez. Huc accedit Chald. qui vertit: *Eliget eos sicut lapides superhumeralis;* quasi hic alludatur ad duodecim gemmas, quæ erant in ephod et rationali Pontificis, inscriptæ duodecim nominibus Patriarcharum, qui repræsentabant duodecim Apostolos: hi enim sunt Patriarchæ novi testamenti, ut dixi Exodi 28. 17. Simili modo de iisdem ait Isaias, c. 62. 3. *Eris corona gloriæ in manu Domini.* Huc accedit Mariana, qui sic explicat, q. d. Principes Juda elevabuntur sicut lapides coronæ, hoc est, erunt in pretio, dignitate et honore eminebunt, sicut eminent gemmæ in corona regia.

Secundo, alii accipiunt lapides fabricæ, q. d. Apostoli in fabrica Ecclesiæ quasi lapides primarii in culmine eminebunt, et virtute, et dignitate, et auctoritate, et gloria. Ita S. Hier. Theod. Remig. Lyran. et alii. Alludere enim videtur Zacharias ad fabricam templi, ad quam ipse assidue Judæos excitabat: hæc enim erat typus fabricæ Ecclesiæ.

Verum quia hic nec coronæ, nec rationalis, nec ædificii fit mentio, sed terræ, in qua dicit elevandos hos lapides; hinc congruentius per lapides hos accipiemus eos qui in titulum victoriæ, triumphi, vel rei alicujus illustris eriguntur. Alludit enim ad duodecim lapides, quos Josue, sicco pede superato Jordane, ingressus in terram sanctam, in titulum et monumentum hujus miraculosi ingressus, et simul in signum quasi usucapionis, quod scilicet jam adisset possessionem terræ sanctæ, erexit in Galaad, Josue 5. v. 19. Hi enim duodecim lapides fuerunt typus duodecim Apostolorum, qui pari modo in terra sancta, id est in Ecclesia, in titulum victoriæ, et possessionis aditæ a Christo erecti et elevati sunt. Tales quoque fuere lapides, quibus legem Dei inscribi, ac deinde eos erigi et statui in monte Garizim jussit Moses, Deut. 27. 2. et seq. Tale quoque fuit altare, quod in trophæum victoriæ ab Amalec reportatæ, ex lapidibus, ut videtur, construxit et erexit Moses, Exodi 17. 15. vocavitque: *Dominus exaltatio mea,* vel *vexillum meum,* quod scilicet in Amalec inferens, eum prostravit. Hebr. enim נס *nes* significat vexillum: unde נוסס *noses* vocatur vexillifer. Idem pene verbum hic usurpat Zacharias, scilicet מתנוססות *mitnosesot,* quod Noster vertit, *elevabuntur;* alii vertunt, *vexillabuntur,* hoc est, gerent vexillum crucis Christi, ejusque vexilliferi erunt in castris Ecclesiæ, ut prædicent victorias ejus virtute partas, in cujus gloriam erecti sunt; ad quod proinde omnes fideles quasi milites Christi se aggregabunt, ut suos hostes prosternant. Unde aliqui vertunt, *lapides fugantes,* scilicet castra hostium. Addit Arias alludi ad lapides qui in biviis, vel triviis eriguntur, ut viam viatoribus indicent, ne ab ea aberrent. Sic enim Apostoli viam nobis a terra in cœlum demonstrant. Sensus ergo est, q. d. Apostoli et viri Apostolici servabuntur et protegentur a Deo tamquam grex e populo suo selectus: nam uti lapides sancti in sublime efferentur in terra, ut sint tituli et monumenta Christi et Ecclesiæ, eorumque victoriæ, ac ad eam et per eam in cœlum viam omnibus ostendant. Huc accedit Sanchez: Lapides, inquit, isti *nezer,* id est separationis, consecrationis, vel coronationis, appellari possunt, quia quasi terminales, agros ab agris separant, puta Ecclesiam secernunt a Synagogis Judæorum, academiis Philosophorum, et sectis Gentilium, illamque Deo consecratam esse illustri aliqua nota demonstrant: aut certe Ecclesiam, quasi terram promissionis cingunt et coronant; sicut flumina salicibus coronari dicuntur. Qui etiam sacri dici possunt, quia religionis ergo a Christo

erecti sunt. Additque eilndi hic ad lapides terminales Judææ, quos post vastetionem Chaldæorum, Idumæi aliæ et vieinæ gentes hostiles Judæam accupantes, ebstulerant; sed Judæis e Babylone in Judæam reversis, ab iis fuerunt restituti et eleveti. Ex quo totius versus hujus hic erit sensus: Sieut Deus Judæos Babylone reversos salvevit, et pevit quasi gregem suum in pascuis, suis signis et tituiis, quasi lapide terminali consignatis: sic idem Christianos, quasi gregem suum, servabit ab omnibus periculis, et pascet in altis Ecclesiæ montibus, quasi pascuis suis, quos lapides eleveti, puta Apostoli, sepiunt et e Judæis Gentibusque disterminant, ac sanctificant, et in cœlum elevent.

Tertio, eliqui censent iepides hos fuisse globos lapideos. Unde Septuag. vertunt: *Lapides qui volvuntur* (Tertull. lib. 4. contre Marcion. cap. 39. legit, *volutant*) *super terram*. Hebr. enim *mitnosesot* potest deduci a נוס *nus*, id est fugere; et in *poel* ective *noses*, id est, fugare q. d. lapides fugientes, id est, celerrime volubiles et mobiles, omnesque hostes et obices fugentes. Hi enim lapides significant Apostolos, qui celerrime totum orbem percurrerunt et circuegyrarunt evangelizando. Audi S. Cyrillum: *Volvi autem illos aptissime dieit, ut od quidvis sanctorum agilitatem celeritatemque decloret. Lapides enim orbiculares, seu rotundi citra ullam difficultatem maxime sunt mobiles, si quis eos impellere voluerit: sic animus Sanctorum ad omnia Deo grata est versotilis.* Censa est, quod cœlum speetent, terrem vero non nisi in puncto tengant. Sphæra enim, vel globus insistens plano, illud tantum in puncto tangit, ut docent Mathematici: quo significatur Sanctos, et præsertim viros Apostalicos ita in cœlestia defixos, ut terrena vix, et non nisi necessitate coacti attingant, uti monet S. Paulus, 2. Timoth. 6 *Habentes*, inquit, *alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus*. Unde Arabicus vertit: *Sunt lapides sanctificati, et ascendere eos faciet in terram sanctitatis de loca bonorum optimorum*. Quocirca S. Hier. eleganter et apposite explicans illud Psal. 76. 19. *Vox tanitrui tui in rota, id est*, inquit, *vox prædicationis tuæ in toto arbe*: per illum enim totum prædicatio instar rotæ rotete discurrit. Tropolog. vero: *Rota*, inquit, *modico quodam vestigio stat in terra; et non solum stot, sed quasi percurrit: non stat, sed tangit et præterit: ita et sanctus vir, quoniam in corpore est, necessitatem habet oliquo de terrenis cogitare; sed habens victum et vestitum, his contentus est; et tangens terram ad oltiora festinat* (ut quasi rota tengens terram, illico erigatur in altum). *Ille qui currit, et ad altiora festinat, in illo est sermo tuus. Legimus in Propheta* (Zachar. 9.) *Saneti lapides volvuntur super terram. Quoniam enim rotæ sunt, propterea calvuntur super terram, et ad altiora festinant.*

Ita Atherius Archiepiscopus Asiæ, jussus ab Angelo perquirere S Joannem, qui a silentio cognominatus est Silentiarius: eo invento cognitoque quod nobilitatem, opes amplas et episcopatum Dei amore reliquisset, seque voluntariæ paupertati, humilitati et exercitationi Anachoreticæ addixisset, et inter Anachoretas incognitus viveret, admirans exclamavit: *Vere nunc quoque Sancti lapides in terro volvuntur*, uti refert Cyrillus in Vita S. Joannis Silent. qui coævus fuit S. Sabæ et Justino Imperatori, floruitque anno post Christum quingentesimo.

Moraliter disce hic quam alta, separata et elevata sit vita Sanctorum, præsertim eorum qui religione Nazaræi sunt, et alios sanctificant. Elevantur enim a terra in cœlum, adeoque pertingunt ad *nezer*, id est, diadema quod est in capite Christi, illudque exornant. Quam ergo hoc diadema a terra elevatum est, tam et ipsi eleveti sunt a terrenis et terrenorum moribus: quia eorum conversatio est cum Christo in cœlis. Accipe descriptionem et hypotyposin viri sancti ita eleveti: *Vir sanctus hominem interius ordinat; exterius ornat; a rebus turpibus cohibet: sermones rectos et utiles amat: in risum non effunditur, non clamat, nec vocem attollit. Modeste incedit. Aliorum facta curiose non inquirit: admonitiones hilari vultu recipit: errori aliorum facile condonat: humilis est, mitis et benignus: miseris quibuslibet ex visceribus miserando compatitur: laudibus non extollitur, detractione non dejicitur: interroganti facile leniterque respondet: contendenti facile cedit: patienter alias audit: in omnibus alios ædificare et perficere studet: rari est, et gravis sermonis: in cibo parcus, in potu sobrius: compositus in vultu et verbis: odit mendacium, fobulas et nugas, filius est veritatis: oculos habet demissos et simplices. Puritate candidus, obedientia promptus: patientia perfectus, in oratione assiduus, in fide stabilis, in opere diligens, in abstinentia rigidus, in moribus exemplaris: in conversatione gratus, in verbis affabilis, in danda liberalis, amicis fidus, inimicis benignus. Deo resignatus, sibi mortuus, mundo crucifixus, omnibus omnia ut omnes lucrifaciat: selotes pro honore Dei et salute animarum.*

Audi et S. Gregor. lib. 5. Moral. c. 2. *Quia sancti viri ita prosperitatem sæculi despicientes calcant, sicut adversitatem ejus calcantes tolerant per magnam mentis celsitudinem, mundi sibi et adversa et prospera substernentes dicunt: Sicut tenebræ ejus ita et lumen ejus*, q. d. *Sicut intentionis nostræ fortitudinem ejus tristia non premunt; ita hanc nec blanda corrumpunt.* Idem l. 8. c. 44. explicans illud Job 7. *Elegit suspendium anima mea, et mortem ossa mea*, per suspendium accipit elevationem mentis, ad cœlestia; per mortem ossium, mortificationem carnis. *Sancti enim viri*, inquit, *certissime sciunt quia habere in hoc vita requiem nequaquam possunt, et idcirco suspendium eligunt, quia nimirum desideria terrena deserentes, ad alta animam tollunt. Suspensi autem mortem suis ossibus inferunt, quia amore supernæ patriæ in virtutum studiis accincti, hoc quod fortes prius in mundo fuerant, vinculo humilitatis insequuntur.* Idem l. 12. 17. docet sanctos ob vitæ mentisque celsitudinem vocari cœlos, *sicut scriptum est* Ps. 18. *Cœli enarrant gloriam Dei, qui per naturam omnes in semetipsis propriam mutabilitatem habent, sed dum immutabili veritati studiose semper inhærere desiderant, inhærendo agunt ut immutabiles fiant.* Idem l. 20. c. 19. *Sanctos suos Dominus veniendo adjuvat, derelinquendo probat, donis firmat, tribulationibus tentat.* Ibidem lib. 21. c. 10. *Sancti viri cum præsunt, non in se potestatem ordinis, sed æqualitatem conditionis attendunt, nec præesse gaudent hominibus, sed prodesse.* Idem

lib 21. c. 15. *Sancti oiri quando cum personis minoribus contentionum negotia subeunt, dum gruvore vel in minimis timent, ipsi contra justitium gravari nequaquom refugiunt.* Idem lib. 26. c. 21. *Sancti*, inquit, *reges sunt. quio tentationum suarum motibus non consentiendo succumbere, sed regendo præesse nooerunt.* Idem l. 21. c. 15. *Vir sanctns quo majore persecutiane premitur, eo ad prædicandam veritatem acrius instigatur; et cum potienter persecutares tolerot, ardenter ad se auditores trahere festinat.* Idem lib. 35. c. 2. *Sancti oiri dum divinitotis arcana audiunt, quanto mogis contemplando proficiunt, tanto amplius despicienda quod sunt, ant nihil, aut prope nihil se esse cagnoscunt.*

Audi et S. August. in Psal. 122. *Cælum mihi sedes est. Qui sunt cæli, nisi justi? In ipsis sedet Deus, et de ipsis judicat Deus. Quomodo peccator factns est terra, cui dictum est: Terra es, et in terram ibis; sic justificati facti sunt cælum. Portavernnt Deum, et de ipsis Deus coruscabut miracula, tonabot terrores, pluebot consolationes. Anima justi thronus est sapientiæ, id est, in anima justi sedet sapientia tamqnam in sella suo, tamquam in throno suo, et inde judicat omne quod judicat.* Idem in Ps. 96. *Tu si vis, cælum eris: Si vis esse cælum, purga de carde tuo terram: si terrenas concupiscentias non habueris, et non frustra responderis sursum te habere cor, cælum eris. Conversatio enim tua in cælis erit.* Idem l. 2. de serm. Domini in monte, c. 10. *Pater noster qui est in cælis, id est, in cordibus justorum, tomquam in templo sancto sua.* Hisce enim promisit illud Isaiæ 58. 14. *Delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ, et cibabo te hæreditate Jacob patris tui.* Audi et Gentilem Senecam, l. de Quatuor virtutibus: *Magni animi hominis bonum est non vacillare, constore sibi, et finem vitæ intrepidus expectare. Nil aliud magnum in rebus humanis, nisi animus magna despiciens. Si magnanimus fueris, numquam judicabis tibi contumeliam fieri.*

17. Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?| To *ejus* hebraice et græce est masculinum: unde terram, utpote fœminini generis, respicere nequit. Respicit ergo Deum, et consequenter ejus populum. Sicut enim Deus nihil melius, aut pulchrius hoc dono dare; sic nec populus accipere potest. Est epiphonema, qua per admirationem et exclamationem claudit una quasi synopsi, omnia bona paulo ante recensita. ac simul dat causam, id est, foutem tantorum bonorum. q. d. Causa, cur Apostoli et eorum sequaces sint futuri quasi sagittæ et jacula fulgurantia. quæ omnes gentes sternent sibique subjicient; curque salvandi sint a Deo, et pascendi ut grex ejus; denique cur sint lapides *nezer*, id est, separati et consecrati Deo, ideoque elevandi super terram: horum, inquam, omnium causa est, quod *Deus* ita eos amet, ut omne suum bonum eis communicet: *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum, nisi frumentum electorum?* etc. q. d. Utique Deus nihil habet quod det melius, aut pulchrius frumento electorum. Hinc Sept. vertunt: *Quia si quod pulchrum illius, et si quod bonum ejus*, hoc utique est *frumentum juvenibus, et vinum boni odoris ad virgines*; Pagnin. et Vatabl. *quanta enim bonitas, et quanta pulchritudo ejus? Frumentum juvenes, et vinum virgines succulentas at vegetas reddet*; Syrus: *Quam bonum, et quam pulchrum est triticum adolescentibus, et vinum delectat virgines!* Arabicus Antiochen. *Quam bona et quam utilis esca juvenibus, et vinum jucundat virgines!* Arabicus Alexandr. *De loco bonorum optimorum frumentum puerorum, et vinum in unguentum virginum.* O ergo bonitas et pulchritudo Dei stupenda! o abyssus bonitatis! o amor! o stupor!

Quæres: Quodnam hoc frumentum et vinum? Primo Hebræi et Theodoret. censent hic Judæis copiam frumenti et vini ad litteram promitti. Unde Sanchez sic explicat. q. d. O quantum bonitatis ac pulchritudinis habebit ager ille, quem Dominus suo assignabit populo, quemque suis sibi titulis circumscribet? Afferet enim frumentum, quod juvenes robustos; et vinum, quod virgines florentes atque nitentes faciat. Mariana vero sic: Quod maxime pulchrum existet in hac victoria, erit finis ejus, scilicet convivia. quæ juvenes et virgines instruent, et cantica quibus lætitiam celebrabunt. Verum hic sensus humilis est et terrestris, præsertim quia præcedentia omnia spectant ad tempora Christi; nec vinum materiale germinat virgines. ut vertit Noster, sed potius accendit libidinem.

Secundo, melius alii frumentum et vinum mystice accipiunt pro alimonia spirituali; puta pro lege et doctrina Mosis et Prophetarum, quæ Judæorum, tam juvenum quam virginum, mentes pavit et aluit in cultu Dei, quando Machabæi legem cum cultu Dei, ob persecutionem prolapsam, erexerunt et in integrum restituerunt. Unde Chald. vertit: *Quoniam quam bona et pulchra est doctrina legis, et judicium veritatis directum in congregatione!* Ita Albert. et Hugo. Verum quia a v. 9. hucusque egit de Christo, non de Mose; hinc

Tertio, sublimius et germanius alii per frumentum et vinum accipiunt legem et doctrinam Evangelicam, quæ prædicata a Christo et Apostolis mentes audientium pascit, ac juvenes ad fortitudinem, virgines ad castitatem excitat. Ita Clarius, Vatabl. et Arias.

Quarto, aptissime et plane ad litteram, frumentum hoc et vinum est Eucharistia, in qua corpus Christi Domini sub specie panis e frumento confecti, et sanguis sub specie vini, vi consecrationis, puta verborum Christi Domini, realiter et substantialiter præsens in altari sistitur, quod Apostolos et fideles nutrit, corroborat et inflammat ad præliandum prælia Domini, eosdemque a terrenis desideriis ad cœlestia traducit et elevat. Hoc enim ejus vinum non luxuriam, sed castitatem germinat et producit: utraque ergo species Eucharistiæ hic notatur, scilicet frumentum sive panis et vinum. Ita S. Hieron. Remig. Haymo, Lyran. Ribera, a Castro, et alii hic, ac Paschasius libr. de Corpore et sanguine Domini, c. 21.

Ubi nota: Eucharistia dicitur bonum et bonitas Christi, quia summa bonitate summum bonum, scilicet seipsum quantus quantus est, puta totam deitatem et humanitatem nobis communicat, et in escam dat; ita ut totum quasi deitatis ærarium hic in nos expromat et exhauriat. Eadem dicitur pulchrum et pulchritudo Christi, primo. substantia: quia scilicet substantialiter nobis exhibet Christum, qui qua Deus, est verbum imago et pulchritudo Patris; qua homo, est

speciosus forma præ filiis hominum. Secundo, causalitate et effectu: quia scilicet est *frumentum electorum, et vinum germinans virgines.* Nam causat in nobis juventutem florentem spiritus et animæ, dum facit eam robustam, floridam, agilem et alacrem ad omne bonum: rursum dum facit eam puram et virginem. Vere enim ait Sapiens cap. 4. 1. *O quam pulchra est casta generatio cum claritate!* Tertio, Sacramento: quia species panis et vini repræsentant nobis Christum in cruce immolatum, puta corpus a sanguine separatum, quasi occisum et mortuum. Hæc autem immolatio et victima fuit pulcherrima, præstantissima, Deo dignissima et gratissima, utpote per quam omnis honor peccato violatus et ablatus, ipsi est restitutus, ac consequenter peracto nostra redemptio et reconciliatio cum Deo.

Quocirca eleganter et vere S. August. in Psalm. 44. post initium: *Christus*, ait, *est pulcher in cœlo, pulcher in terra, pulcher in utero, pulcher in manibus parentum, pulcher in miraculis, pulcher in flagellis, pulcher invitans ad vitam, pulcher non curans mortem, pulcher deponens animam, pulcher recipiens, pulcher in ligno, pulcher in sepulcro.* Quarto, convivio: Eucharistia enim est convivium in quo Deus nobiscum convivatur, ac proinde apponit escam non humanam, non angelicam, sed divinam, ideoque pulcherrimam et magnificentissimam. Pulchritudo enim convivii est ejus decor et magnificentia. Hoc est quod ait Psaltes, Psalm. 110. 3. *Confessio et magnificentia opus ejus,* quia scilicet, *escam dedit timentibus se.* Quam escam? *Panem cœli dedit eis: Panem Angelorum manducavit homo,* Ps. 77. 25. Ergo in Eucharistia, *confessio et pulchritudo in conspectu ejus; sanctimonia et magnificentia in sanctificatione ejus,* Psalm. 95. 6. Merito S. August. serm. 50. de Verbis Domini: *Quid dicis*, ait, *Domine bone pastor? Tu enim pastor bonus, qui bonus agnus; idem pastor et pascua, idem agnus et leo.* Hæc pulchritudo magis patebit ex Eucharistiæ cum aliis fidei mysteriis symmetria et congruentia, quam jam subdo.

Moral. disce hic Eucharistiam esse omne bonum et pulchrum Dei et Christi, æque ac nostrum, adeo ut nihil melius aut pulchrius nobis dare possit. Vere de ea Poeta Christianus:

> Sanctum, augustum, almum, cœli admirabile munus,
> Per te melliflui rorant dulcedine montes.
> Per te mellifluæ complentur nectare valles.
> Ipse amor, ipsa animis nostris innexa voluptas.

Ratio est, quia in Eucharistia, ut dicitur Psalm. 110. 4. *Memoriam fecit mirabilium suorum misericors et miserator Dominus, escam dedit timentibus se.* Eucharistia enim est quasi compendium, et anacephalæosis omnium mirabilium Dei operum. Nam primo, hic quasi est nova creatio mundi: quia transubstantiatio est velut quædam creatio, qua quasi creatur in altari ipse Dominus et creator mundi, ac mundus in ipso, ideoque integras rerum naturas commutat et transubstantiat, panem in carnem, vinum in sanguinem Christi.

Secundo, mirabile Dei opus erat manna, quod erat panis cœli, et panis Angelorum. Eucharistia est manna supernaturale et divinum, Joan. 6. 59.

Tertio, mirum et ineffabile Dei opus fuit Incarnatio, qua *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.* In Eucharistia est quodam modo nova incarnatio, dum de novo Verbum in altari humanatum sistitur, et quasi incarnatur.

Quarto, mirum Dei opus fuit Christi crucifixio, mors, mundique redemptio: in Eucharistia est viva repræsentatio crucifixionis et mortis Christi: *Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis,* 1. Corinth. 11. 26.

Quinto, quia in Eucharistia Deus omnia vetera miracula renovat et superat. Nam non aquam in vinum, sed vinum in sanguinem suum commutat: facit ut Christus bunio sex pedum subsistat in puncto, imo in singulis punctis hostiæ; facit ut accidentia panis et vini per se subsistant sine subjecto, ac si essent substantia. Idem facit non uno in loco, sed in omnibus altaribus dum consecratio fit, per totum mundum. Itaque Christus idem toto suo corpore et quantitate est in plurimis et distantissimis locis, idque continuo singulis diebus, per omnes hebdomadas, menses, annos et sæcula.

Sexto, ideo reliquit nobis Eucharistiam, ut esset objectum circa quod exerceremus omnes virtutes: fides enim ingens hic requiritur, ut credamus hostiam non esse panem, sed carnem Christi; nec vinum quod ante fuit, esse vinum, sed esse sanguinem Christi; etsi omnes sensus judicent esse vinum, esse panem, non carnem, non sanguinem. Secundo, religio hic exercetur: quia habemus Deum præsentem, quem latria adoramus. Tertio, spes: quia si Christus dat nobis seipsum in cibum, quid non dabit? et ita de cæteris.

Septimo, Eucharistia est summum et præstantissimum sacrificium, quo Deus summe honoratur: quia ei offertur et immolatur nobilissima victima, scilicet non bos, non taurus, sed Ipse Dei filius, Deus ac homo; isque in ejus honorem quasi mactatur, et consumitur. Rursum Eucharistia est sacrificium propitiatorium, quo sacerdos quasi mediator Dei et hominum, Deum hominibus propitiat, veniam peccatorum, et gratias omnes Ecclesiæ impetrat, quæ alias ob multorum peccata graviter a Deo castigaretur.

Octavo, Eucharistia est panis transubstantialis ὑπερούσιος, et supersubstantialis, Matth. 6. vers. 11. confirmans cor, spiritum, mentem hominis, omnesque ejus vires et potentias. Est pharmacum immortalitatis, cujus vi resurgemus ad vitam immortalem, ut docet Christus Joan. 6. v. 59. *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum*; idque expresse ibidem docet S. Cyrill. Est medicina omnium infirmitatum et morborum corporis et animæ. Laboras superbia? sume Eucharistiam, id est, Christum ad carnem, imo ad panem se humiliantem; et panis hic humilis te humilem faciet. Laboras tentatione libidinis? sume vinum germinans virgines. Laboras ira et impatientia? sume Christum crucifixum et patientissimum: hic suam tibi patientiam communicabit, etc.

Nono, Eucharistia est ignis amoris divini, accendens in nobis ardorem charitatis. In ea enim Christus est *amor amorum,* ait S. Bernard. vel quisquis est Auctor serm. de Cœna Domini. Nam ut canit S. Thomas Aquin. *Se nascens dedit socium, convescens in edulium; se moriens in pretium: se regnans dat*

in præmium. Quis enim non amet Christum, totusque in eum quasi transeat, dum totus in eum transit Christus: Quis Christum ignem suscipiens, eo non inardescat? S. August. serm. 9 de Natali Domini: *Factus*, inquit, *est Deus homo. ut homo fieret Deus: ut panem Angelorum manducaret homo, Dominus Angelorum factus est homo.* Legimus de S. Catharina Senensi, cor ejus Christi patientis consideratione et amore fissum, ita ut ipsa expiraret, uti refert Ambros. Catharinus in ejus Vita lib. 2. cap 30 Ita mirum est cor nostrum in Eucharistia tanto Christi amore non findi, tanto igne non consumi. Axioma est Philonis in Vita Mosis: *Miracula quotidiano usu talia desinunt videri.* Hoc verum experimur apud homines in sancta communione: iis enim Eucharistia, quia quotidiana, vilescit, cum sit miraculum miraculorum, et prodigium prodigiorum. Hoc deplorabat, imo stupebat S. Franciscus, ut habetur in ejus Epist. ad Sacerdotes sui Ordinis, quæ habetur in fine tomi 5. Bibliotech. SS. Patrum. *Magna*, inquit, *miseria et miseranda infirmitas, quando ipsum* (Christum) *sic præsentem habetis, et aliquid aliud in toto mundo curatis. Totus homo paveat, totus mundus contremiscat, et cœlum exultet, quando super altare in manibus sacerdotis est Christus filius Dei vivi.* Quocirca ut hoc consuetudinis vilescentis malum evitemus, quotidie excitanda est novitas mentis, attentionis, considerationis, admirationis et stuporis tanti Sacramenti, perinde ac si primum eo die fieret, nec umquam antea factum esset: *Ita magnum, novum et jucundum tibi videri debet, cum celebras, aut Missam audis, ac si eodem die Christus primum in uterum Virginis descendens homo factus esset, aut in cruce pendens pro salute hominum pateretur et moreretur*, ait noster Thomas l. 4. de Imitat. Christi cap. 2.

Hæc omnia complectitur Zacharias hoc elogio: *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus?* idque hoc fine, ut acuat in Christianis famem Eucharistiæ, ac simul indicet optimam dispositionem et præparationem ad sacram communionem esse, si quis ingentem ejus in se excitet famem, ingens, inquam, desiderium sumendi Christum. Sicut enim ad utiliter sumendum cibum corporalem, optima dispositio est appetitus et orexis: hæc enim omne insipidum facit sapidum, illudque stringit, optime concoquit, sibique incorporat; unde illud vulgo tritum: *Optimum cibi condimentum est fames*; ita prorsus se res habet in cibo spirituali Eucharistiæ. Quocirca S. Chrisost. docet accedentem ad Eucharistiam ita avide accedere ad eam debere, ac si in ea os applicaret lateri Christi ex eoque sugeret et biberet sanguinem Christi, uti revera facit. S Catharina Senensis accedebat ad S. Synaxin tanta orexi, quanta infantes famelici accedunt ad ubera matris, adeo ut præ fame videretur deficere et emori. Unde et sanctus Chrysostomus homil. 60. ad populum: *Nonne videtis*, ait, *quanta promptitudine parvuli papillas capiunt, et quanto impetu labia uberibus infigunt? Accedamus cum tanta nos quoque alacritate ad hanc mensam, quinimo cum longe majori trahamus, tamquam infantes lactanei, spiritus gratiam; et unus sit nobis dolor, hac esca privari.* S. Thomas opusc. 57. *Suavitatem*, ait, *hujus Sacramenti nullus digne exprimere sufficit, per quod spiritualis dulcedo in suo fonte gustatur, et recolitur memoria illius, quam in sua passione Christus monstravit, excellentissimæ charitatis.* Quocirca S. Melchtildis a Deo didicit optimam ad Eucharistiam dispositionem, Deoque gratissimam esse, ut, licet quis in se non sentiat vivam ejus famem, ardensque desiderium, concipiat tamen desiderium hujus desiderii, optans vehementem hujus cibi famem atque orans Deum, ut sibi hanc cœlestem cœlestis escæ orexin indat et inspiret.

Rursum, ut hoc pulchro et bono Eucharistiæ fruamur, illudque plene gustemus et sapiamus, illud ipsum post S. Synaxin diu et devote cum gratiarum actione ruminandum est, mensque cum Christo colligenda et unienda: qua de re egregia ut perutilia edidit documenta noster P. Balthasar Alvarez, vir raræ prudentiæ et sanctitatis, quæ in Vita ejus recenset P. Ludovicus de Ponte, cap. 6. §. 2. Multis communicantibus, inquit, pruriunt pedes ut inde discedant statim prætextu lectionis, collocutionis. ambulationis, quæ est phrenesis intolerabilis. Orationes enim et lectiones quid aliud sunt, quam quidam clamores quibus Dominum vocamus ut ad domum nostram venire dignetur? Quæ ergo stultitia est, ut post tot horas dum ille ad nos venit, imo ingreditur, nos illico eo relicto domo exeamus? Quid quæris præter Deum tuum? plus ille te docebit quam omnes libri, plus te recreabit quam omnes amici, plus virtutis dabit quem omnes Sancti. Ad hoc perpende sequentes veritates, quibus anima cum Deo loquitur:

> Infirmus, Domine, qui tecum non exhilaratur, valde prope est ut cadat:
> Anima quæ tecum non exsultat, unde poterit exsultare?
> Qui tecum, Domine, non est contentus, quomodo non crepat?
> Qui dum te hospitem habet, properat ut domo exeat, facile ostendit se cor habere alibi obstrictum.
> Cui tecum manere tædium est, nescit quod tu sis Deus et totum bonum ejus.
> Qui tecum non manet libenter, ostendit se phrenesi laborare, cum hujus rei causa natus sit.

Tu enim es omne bonum et pulchrum totius universi qui ejus scintillam creaturis singulis gratis communicas et impertis. Quæ ergo stultitia, relicto fonte immenso voluptatis, guttam unam persequi? Ergo qui sapis sequere consilium Sapient Eccles. 14. 14. *Non defrauderis a die bono, et particula boni doni non te prætereat.*

Frumentum electorum.] Hebr. est בחורים *bachurim* quod Septuag. Syrus et Arabicus, Vatabl. et Pagnin. vertunt, *juvenum*. Hi enim præ senibus eliguntur ad opera tum civilia, tum bellica conficienda. Eucharistia ergo est *frumentum electorum*, quod scilicet facit selectos juvenes, hoc est, validos, alacres et expeditos ad omne bonum, æque ac ad quodvis prælium quantumvis arduum et difficile. Secundo, *electorum*; quia facit ut a Deo elegamur ad vitam æternam Joan. 6. 59. ac discreti a reprobis, inter electos cœlo donandos annumeremur Hinc patet electionis ad gloriam signum ac causam esse, piam et frequentem communionem.

Porro Eucharistiam esse frumentum electorum et juvenum, eos vegetans, animans et validans, patet primo, in Martyribus, qui Eucharistia se muniebant et roborabant ituri ad tribunalia, eculeos, catastas et supplicia, ut patet ex S. Cypriano, l. 1. epist. 2. ad Cornelium, eaque de causa Eucharistiam tempore per-

secutionis domum deferebant, ut illam instante periculo sumerent. Dum enim Christi sanguinem pro nobis fusum suscipimus, roboramur et excitamur, ut et nostrum sanguinem pro ipso generose et libenter profundamus, ait S. Cyprianus, quia fortis est ut mors dilectio: additque eos in hoc prælio non posse fortiter pugnare, qui his armis induti non sint. Quocirca S. Anacletus, a S. Petro quartus Pontifex et Martyr, anno Domini 112. incrudescente persecutione Trajani, sanxit ut omnes Christiani sacrificio Missæ præsentes, eo peracto, communicarent, itaque se ad martyrii agonem roborarent, ut habet ejus vita et decreta.

Secundo, in impugnatione dæmonum, quorum rabiem fideles Eucharistia roborati superant et profligant. Unde S. Chrysost. homil. 61. ad popul. *Tamquam leones*, inquit, *ignem spirantes ab hac mensa recedamus, facti diabolo terribiles, juxta illud* Psal. 22. 5. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me.* Scribit S. Prosper de Promis. et prædict. dimid. tempor. cap. 6. Carthagine virginem quamdam energumenam, a dæmone vi Eucharistiæ liberatam. Hac de causa Christus iturus cum suis ad passionem, prius Eucharistiam instituit, sumpsit, et suis distribuit, ut nos idem in omni tentatione et tribulatione facere doceret. Unde S. Chrysost. loco citato: *Cum nos*, ait, *ab ira corripi viderimus, vel ab alio vitio, cogitemus quibus facti sumus digni, et sit irrationabilium nobis motuum correctio talis cogitatio.*

Tertio, in prælio et conflictu: Otto Imper. prælium commissurus cum Hungaris, prius cum suis Eucharistiam sumpsit, ac deinde dimicans ingentem hostium numerum trucidavit, et illustrem victoriam obtinuit, anno Dom. 955. uti in ejus Gestis scribit Udalricus, et ex eo Cardin. Baronius. Qui et anno Domini 1040. ex Curopalata et Cedreno narrat, Catalacum Præfectum Michaelis Imper. magnas Saracenorum copias Messanam invadentes profligasse, militibus ante aciem sacro viatico communitis. Idem solitum facere ante prælia Henricum Imper. maritum S. Cunegundis, ex Petro Damiano et Bonifacio narrat, anno Domini 1022. Scribit Theodor. lib. 3. Histor. cap. 3. Constantium, Magni Constantini filium, milites suos hortatum ad percipiendam Eucharistiam ante certamen cum Magnentio. Idem fecisse Christianos in bello sacro cum Hierosolymæ obsiderentur, scribit, Guilielm. Tyrius, et ex eo Molanus in Natal. Belgii 15. Julii, appendice 2. Memorabilis fuit victoria, quam virtute Eucharistiæ et S. crucis de Saracenis retulit Alphonsus VIII. rex Castellæ, sub Innocentio III. Pontif. anno Domini 1212. die 16. Julii. Cum enim rex cum omnibus militibus suis ante prælium sacra confessione et communione sese communiisset, ac Rodericus Archiepiscopus Toletanus crucis vexillum in barbaros intulisset, cæsa sunt ad ducenta Saracenorum millia, 25. dumtaxat e Christianis desideratis. Quocirca annuam tanti miraculi memoriam celebrant Hispani festo, quod nuncupant triumphum S. Crucis die 16. Julii. Rem gestam scripsit rex ad Innocentium III. Pontif. et Rodericus Archiep. lib. 8. Histor. c. 1. atque ex iis P. Ribadeneira in Vitis Sanctorum die 16. Julii. Non minus illustris fuit victoria, quam de iisdem eadem armatura obtinuit Ramirus rex, anno Domini 834. Cum enim Ramirus ab iis cæsus sese cum suis recepisset ad montes, afflictusque Deum obsecraret, apparuit ei S. Jacobus, mandans ut milites omnes sacra confessione expiaret, et sancta communione reficeret, itaque hostes invaderet inclamans nomen Dei et S. Jacobi: se enim equo candido castra præiturum, et hostes dispersurum. Ita factum: quocirca in eo prælio ceciderunt septuaginta Maurorum millia. Atque exinde Hispani in præliis inclamare consueverunt S. Jacobum. Ita Ribadeneira in Vita S. Jacobi. Hoc imitentur duces et milites Christiani, ac similes de inimicis fidei triumphos reportabunt.

Quarto, in infirmitate corporali. Scribit S. Bonaventura, lib. de Perfectione ad sororem, sæpe personas debiles in S. Synaxi tantum sentire roboris, consolationis et lætitiæ, ut ab ea robustæ discedant, perinde ac si nulli infirmitati essent obnoxiæ. In Vitis SS. Patrum legimus sanctos nonnullos sine cibo, sola Eucharistia sustentatos, vitam sanam et longævam egisse. Palladius in Lausiaca, cap. 15. scribit Joannem Monachum cibum numquam sumpsisse, nisi die Dominico Eucharistiam: hanc enim solam ei Sacramentum fuisse et victum. Sic Severus Abbas, Dominico die Eucharistia et modico pane refectus, per reliquum hebdomadæ nihil amplius comedebat. Ludovicus Pius Imper. in supremo morbo quo obiit, totos quadraginta dies jejunus transegit, Eucharistiam solam quotidie sumens, ut qui adfuit ei scriptor testatur, inquit Thomas Botius, tom. 2. lib. 15. de Signis Eccles. c. 2.

Scribit Sigebertus in Chronico, anno Domini 823. in ditione Tullensi puellam quamdam duodennem, sumpta in Paschate Eucharistia per triennium omni cibo abstinuisse. S. Maria Oigniacensis, in Belgio sanctitatis fama celebris, infirma cibum omnem respuebat, sola Eucharistia vivebat et valescebat; ac subinde facies ejus quosdam ex se radios lucis vibrare et diffundere videbatur, inquit Card. Vitriaco in ejus Vita, lib. 2. cap. 12.

Scribit S. Gregor. Nazianz. oratione 19. in funere patris, patrem suum ardentissima et diuturna febri exhaustum, sumpta S. Eucharistia convaluisse, ac subjungit idem miraculum matri suæ aliquanto post contigisse: *Nam cum numquam non*, inquit, *dolore premeretur* (pater, *et quidem persæpe singulis diebus atque interdum etiam horis, ex sola liturgia robur concipiebat, ac morbus tamquam ex edicto et imperio fugatus se subducebat.* Idem in funere Gorgoniæ sororis suæ, scribit illam ad S. Eucharistiam orantem a membrorum omnium dissolutione, ac gravissimis cruciatibus quibus angebatur, sanitati sibique restitutam. S. Ambros. in funere Satyri fratris sui, scribit eum Eucharistia ad collum appensa e naufragio incolumem enatasse. Hinc liquet Eucharistiam esse frumentum electorum, eis ad hoc a Deo datum, ut eo aliti crescant et juvenescant. Præclare Tertullianus lib. de Resurrect. carnis cap 8. *Caro*, ait, *corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo saginetur.*

Et vinum.] Hebr. est תירוש *tiros*, id est vinum recens, sive mustum, quod suavissimum est, et adeo potens, ut ebulliat, et vasa maxima, nisi hiatus aliquis laxetur, et spiraculum per quod exæstuet, disrumpat. Quid musto recenti dulcius? quid fortius?

quid ferventius? quid splendidius? quid efficacius ad cor exhilarandum, ad vitales et animales vires reficiendas, ad spiritus excitandos, ad animum permovendum, et mentem illustrandam acuendamque? Appelles merito vitam alteram artificiatam, non sine Dei consilio a Noe inventam, ut succederet in vicem ligni vitæ hominibus vetiti. Tam suave, tam potens, tam fervens, tam splendidum, tam efficax est vinum Eucharistiæ, quod succum et spiritum Christi nobis instillat, quo hausto excitantur languidi, reviviscunt mortui, et in alios homines evadunt, ut ardorem concipiant juvenilem, viresque ardori conformes ad magna quæque et difficilia designanda, audenda et perficienda.

Germinans. Hebraice est ינובב *ienobeb*, quod Septuag. vertunt εὐωδιάζων id est, *odoratum ad virgines*; bonum odorem exhalans virginibus, ut videatur esse aromaticum; unde vulgo vinum optimum vocatur *cos*, quod scilicet egregium habet colorem, odorem et saporem, qualem, ait S. Hieron. est illud sponsæ dicentis, Cant. 8. 2. *Dabo tibi poculum ex vino condito et mustum malorum granatorum meorum.* Tigurina vertit: *Succulentos et vegetos reddens;* Sanchez: *Florere faciens;* alii: *Fructificans, procreans, propagans virgines;* Vatabl. *Exhilarans;* Syrus: *Jucundans, delectans;* Arabicus: *Ungens instar unguenti;* Pagnin. *Cantare faciens;* sic enim vertit: *Frumentum juvenes, et vinum cantore faciens virgines.* Nimirum Eucharistia primo, animam corroborat; secundo, vegetam, florentem, alacrem et expeditam ad omne bonum efficit; tertio, exhilarat: quarto, eam inebriat, ut in Dei hymnos et laudes erumpat. Unde olim post S. Synaxin fideles, quasi Eucharistia et Christi amore temulenti, canebant cantica sacra, imo subinde enthusiasmo et Spiritu Sancto correpti, arcana et sublimissima mysteria miris modis et odis eructabant, ut patet ex S. Paulo 1. Corinth. 14. 26. et Ephes. 5. 18. *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria;* sed vino Eucharistiæ, in quo est sancta et sobria ebrietas, ibique *implemini Spiritu Sancto loquentes vobismetipsis, in psalmis et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino.*

Ita S. Monica, sumpta S. Synaxi, quasi ebria canebat: *Cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum.* Et, *Volemus in cœlum,* linquamus terram, *volemus in cœlum.* Eucharistiam enim animas languidas, humi repentes, segniter objectas, mœstas, pusillanimes, ad terrena depressas erigit, vegetat, roborat, in cœlum elevat, facitque angelicas, imo Angelos; nam, ut ait S. Bernardus, vel quisquis est auctor, sermone de Cœna Domini: *Panis iste per excellentiam dicitur Eucharistia, id est bona gratia, In hoc enim Sacramento* non *solum quælibet gratia, sed ille a quo est omnis gratia, sumitur.* Hinc Psaltes Psalm 22. 5. *Et calix meus,* ait, *inebrians quam præclarus est!* Quæ verba explicans S. Cyprian. lib. 2. epist. 3. ad Cæcilium: Sicut, ait, ebrietas hominem a se et a mente alienat, facitque plane alium; sic Eucharistia fidelem a se alienat, et ex terrestri facit cœlestem.

Legimus in Cronic. Cisterciens. Monachum quemdam, quoties S. Synaxin sumebat, toties sibi visum favum mellis sumere, cujus suavitas illi in ore triduum ipsum perdurabat. S. Franciscus, inquit S. Bonaventura in ejus Vita c. 9. *flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis fervore omnium medullarum, stupore admirans permaximo illam charissima dignationem, et dignantissimam charitatem. Sæpe communicabat, et tam devote, ut alios devotos efficeret, dum ad immaculati Agni degustationem suavem quasi spiritu ebrius, in mentis ut plurimum rapiebatur excessum.*

S. Maria Ægyptiaca vadens ad eremum sumpsit S. Synaxin, ac deinde in eremo sine cibo vixit plurimos annos; moritura vero eamdem instar viatici accipiens, extensis in cœlum manibus, ingemiscens cum lacrymis exclamavit: *Nunc dimittis, Domine, ancillam tuam secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum* Et mox sancte placideque obdormivit in Domino. Ita refert oculatus testis Zusimas in ejus Vita. Idem majori pietatis et amoris sensu fecit S. Magdalena, paulo ante mortem Eucharistiam præbente ei S. Maximino.

Sic S. Cassius, Episcopus Narniensis, quotidie celebrans sanctis piisque lacrymis diffluebat, uti refert S. Gregor. hom 37. in Evang. Ecce hi Sancti suo sensu et gustu clarius nobis explicant hunc Scripturæ locum, quam ulli Interpretes.

Virgines.] Id est primo, castos; secundo, immortales: virgo enim vivido roseoque colore florescens juventæ numquam senescentis, et immortalis vitæ est symbolum, ait Hieron. Prado in Ezech. cap. 15. Eucharistiæ enim effectus est resurrectio: ipsius enim virtute resurgemus ad vitam immortalem, beatam et æternam, uti asserit Christus Joan. 6. 59. Quocirca Eucharistia a SS. Patribus vocatur pharmacum immortalitatis, antidotum incorruptionis, lignum vitæ, de quo Genes. 2. Ita S. Ignat. epist. ad Ephes, in fine, eam indigitat *pharmacum immortalitatis, mortis antidoton, vitam in Deo concilians per Jesum Christum, medicamentum purgans vitia, et omnia pellens mala.*

Rursum τὸ *virgines* alludit ad *lapides nezer*, id est, Nazaræos et Sanctos, de quibus v. præced. Nazaræi enim abstinebant voluptatibus carnis et vino, in quo est luxuria, ut essent sancti et casti. Hoc nobis præstat vinum Eucharisticum germinans virgines, ac proinde facit nos Nazaræos, id est, separatos a mundi pompis et deliciis, consecratos et coronatos Deo. Christus ergo, ait S. Hieron. *est frumentum electorum, sive juvenum; ipse est et vinum quod lætificat cor hominis, et bibitur ab his virginibus, quæ sunt sanctæ et corpore et spiritu, ut inebriatæ atque gaudentes sequantur Ecclesiam, et dicatur de eis: Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi; afferentur in lætitia et exultatione. Quomodo enim lætitiam non habebunt, quæ inebriatæ poculo Salvatoris generantur in virgines, et audent dicere: Introducite me in cellulam vini, confortate me in unguentis?* Et mox: *Hoc vino inebriati sunt, qui sequuntur agnum Dei quocumque vadit, vestiti candidis vestibus: quia se cum mulieribus non coinquinaverunt: virgines enim permanserunt,* Apocal. 14.

S. Cyprianus quoque epist. 63. vel lib. 2. epist. 3. calicem Domini inebriantem, peroptimum, sive præclarum, scilicet sanguinis ejus, ait sic bibentes inebriare: *Ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritua-*

lem sapientiam redigat, ut a sapore isto sæculari ad intellectum Dei unusquisque assurgat; et quemadmodum vino isto communi mens solvitur, et anima relaxatur, et tristitia omuis exponitur; ita epoto sanguine Domini et poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, et fiat oblivio conversationis pristinæ sæcularis, et mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis augentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia resolvatur. S. Cyrillus Alexand. libr. 4. in Joan. cap. 17. Eucharistia, inquit, *non mortem solum, verum etiam morbos omnes depellit. Sedat enim, cum in nobis maneat Christus, sævientem membrorum nostrorum legem, pietatem corroborat, perturbationes animi extinguit, ægrotos curat, collisos redintegrat; et sicut pastor bonus, qui animam pro ovibus suis posuit, ab omni nos erigit casu.*

Ex hoc ergo loco patet Eucharistiæ effectum esse repressionem tentationum carnis, et suffocationem vel extinctionem libidinis, ac insitionem castitatis, imo virginitatis. Caro enim Christi virginea quæ nos alit in Eucharistia, nos sui similes efficit, puta virgines æternum florentes, nunquam corrugata fronte marcescentes, aut senescentes, nitentes perpetuo et immortales, perinde ac videmus alimenta phlegmatica, ut pisces, comedentes facere phlegmaticos; cholerica, ut ova, piper, etc. facere colericos; sanguinea, sanguineos; melancholica, melancholicos. Alimentum enim in substantiam hominis convertitur, ac proinde ei suas qualitates aspergit et communicat. Vide hic quam vinum Christi diversum, imo contrarium sit vino vitis et Bacchi. Hoc enim ab Aristophane apud Athen. lib. 10. vocatur *lac Veneris*, et a Pontiano, *malorum omnium metropolis*. Nam, uti ait S. Hieron lib. 2. contra Jovin. *Potus vini, ventrisque saturitas seminarium libidinis est.* Ergo miraculi est instar hoc vinum germinans virgines, cum terrestre hoc apostatare faciat sapientes. Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex qua potantes amorem deponere Mutianus credit, ait Plinius lib. 31. 2. Talis est Eucharistia, de qua S. Bernard. serm. de Altaris Sacramento, et de Ablutione pedum: *Si quis*, ait, *vestrum non tam sæpe modo, nec tam acerbos sentit iracundiæ motus, invidiæ, luxuriæ, etc. gratias agat corpori et sanguini Domini; quoniam virtus sacramenti operatur in eo, et gaudeat quod pessimum ulcus accedat ad sanitatem.* Selemnus amnis, amoris est remedium; eo enim qui loti fuerint, sive viri, sive fœminæ, cupiditatis obliviscuntur, ait Pausan. In Attic. Selemno longe nobilior est Christi sanguis, qui, ut ait S. Chrysostom. impuri amoris flammas restinguit, et regiam in nobis reformat imaginem. Ipse ergo in Eucharistia est vinum, germinans virgines. Huic similis est Romæ Aqua virgo, quæ quasi virgo omnem aliam aquam refugit, apud veteres celebris, æque ac nunc in pretio: plerique enim omnes Romæ ex ea bibimus; de qua Plinius lib. cap. 3. *Juxta est*, inquit, *Herculanus rivus, quem refugiens, nomen virginis obtinuit.* Fabulosus est Canathus fons apud Argivos, cujus aquis lotam, nova quotannis virginitatis gloria Junonem repubescere narrat Pausan. in Corinth. Verus castitatis et virginitatis fons est Christus in Eucharistia.

Id experta fuit præ aliis S. Catharina Senensis, quæ virtute Eucharistiæ effecta est virgo angelica, et virgo talis, ut facta sit portentum sæculorum omnium; nam primo, familiarissime agebat cum Christo, cum eoque legebat preces horarias. Secundo, Christus eam sibi in sponsam, annulo in digitum inserto (qui etiamnum exstat Romæ in monasterio dicto Magnanapoli, ubi mihi ostensus fuit) despondit. Tertio, ex sola Eucharistia vivebat sine cibo corporali, ita ut si eum sumeret, videretur moritura, eumque removere cogeretur. Quarto, cum illa peteret a se auferri suam voluntatem, suumque cor, oraretque: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. Da ergo mihi, Domine, cor novum, da cor tuum;* Christus annuens aperto latere exemit ei cor (ita ut aliquot dies viveret sine corde) ac post triduum aliud ei cor inseruit: *Accipe*, inquit, *filia cor meum, ut deinceps, non tibi, sed mihi vivas.* Unde illa deinceps orans dicebat: *Domine, commendo tibi cor tuum, non meum.* Quinto, post hanc cordis commutationem plane mutata est, adeo ut videretur esse Angelus, et agere vitam cœlestem, imo divinam. Quocirco ipsa affirmabat Confessario suo, dicebatque: *Ego non sum illa quæ fui, tota sum alia. Nam cor meum ita ardet charitate, ut ignis corporalis præ illo ardore mihi non ardere, sed frigere videatur: ac tanto gaudio in mente perfundor, ut me non capiam, imo mirer quomodo gaudio non disrumpar et emoriar. Insuper tantum in me sentio amorem erga proximos, tantumque zelum animarum, ut omnes labores, omnia tormenta, ipsam mortem pro qualibet subire optem, ut eam salvem* Sexto, crebro rapiebatur extra se in exstases, videbatque arcana et divina ineffabilia. Unde rogata a Confessario ut ea explicaret, respondebat: Verba, inquit, nostra nimis demissa sunt, tantumque significant res terrenas; quare impossibile est mihi verbis nostris res tam sublimes, tam augustas exprimere: ineffabiles enim sunt et incomprehensibiles; unde nec eas ego humana voce eloqui, nec, si ego eloquerer, vos ea capere et comprehendere possetis. Ita habet in ejus Vita Raimundus, qui fuit ei a confessionibus, ac deinde Generalis Ordinis S. Dominici: qui et addit eidem a Christo impressa fuisse in manibus, pedibus et latere quinque sacra stigmata vulnerum suorum. Sane in manu S Catharinæ, quæ exstat integra in Magnanapoli, stigma hoc vidi. Insuper asserit ex amore Christi fissum illi fuisse cor, itaque mortuam evolasse ad cœlum, ac vidisse Deum; sed a Christo remissam ad vitam, ut Ecclesiæ prodesset. Ita habet ejus Vita, l. 2. c. 30. in italicum traducta ab Ambrosio Catharino. Quocirca ipsa S. Catharina scribit in Dialogis, et ex ea Garetius de Eucharistia, centuria 14. Deum sibi dixisse: *Ut plenius intelligas quam ardenti desiderio cupiam esse vobiscum, atque magis accendaris ad subigendam mihi copulandamque meæ voluntatem tuam, vide et alta mente considera voluisse me ut Unigenitus meus incarnaretur, etc. Parasse insuper mensam maximi et parum agniti Sacramenti, corporis ipsius et sanguinis, ut in cibum sumentes transformemini, et mutemini in me; ac sicut panis et vinum quibus vescimini in substantiam transeunt corporalem, ita et vos manducantes ipsum qui mecum est, sub specie panis et vini, in substantiam, spiritualem, et in meipsum convertamini. Et hoc est illud quod Augustino servo meo dixi: Cibus sum grandium; cresce, et manducabis me; nec tu me mutabis in te, sed tu mutaberis in me.*

Hoc vinum germinans virgines largiter quoque biberat S. Casimirus Jagellonides, Casimiri regis Poloniæ filius, qui tremendo Missæ sacrificio ita attentus, et mente in Deum erectus int rerat, ut extra se plane rapi videretur: quin et pro more habebat intempesta nocte clam templa adire, atque ante ipsorum vestibulum posita in terram facie, Deum in iis, puta in Ven. Sacramento, præsentem et habitantem, suppliciter exorare. Inde ei tantus virginitatis amor, ut eam usque ad extremum spiritum illibatam conservarit. Correptus enim gravi ægritudine, cum Medici eam non nisi conjugii usu curari posse assererent, ac proinde parentes eum ad conjugium impellerent, et tantum non cogerent, ipse potius mori, quam virginitatis decus perdere constantissime elegit. Virginitatis ergo Martyr. et virgo Martyrii obiit annos natus 24. anno Christi 1484. die 4. Martii; qua pariter die et anno, Romæ pontificatu et vita functus est Sixtus IV. Pontifex Maximus. Quocirca S. Casimirum Leo X. in Sanctorum numerum retulit, et Clemens VIII. ejus memoriam duplicis celebritatis officio in Polonia frequentandam præcepit, utpote quem Deus multis insignibus miraculis illustravit, ac nominatim memorabili victoria, qua pauci Lithuani ingentes Moscorum copias, voto facto B. Casimiro, apparente ipso in aere quasi duce prævio, ad internecionem deleverunt, ita habet ejus Vita, et Breviarium Polonicum die 4. Martii. Unde apposite *Casimirus* per anagramma idem est quod, *sum ac iris*, in quam scilicet irradians sol justitiæ Christus in Eucharistia, suum ei castitatis fulgorem afflavit. Rursum *Casimirus*, quasi *cadis mirus*, quia pro castitate occumbis. Quare Poeta Polonus de eo cecinit:

Sponte cadis, sed amore cadis, Casimire, pudoris,
Mirus, te Christo mirificante, cadis.

Denique voces *frumentum et vinum germinans virgines*, significant nos non posse vitam spiritualem agere, nec diu perseverare in gratia Dei, ac præsertim in virginitate aut castitate sine Eucharistia, sicut non possumus vitam naturalem sustentare sine frumento, cibo et potu: rursum quo crebrius Eucharistiam sumimus; eo magis nos in spiritu et puritate angelica crescere et roborari, sicut per cibum frequentem crescimus et roboramur in vita animali. Quocirca primi fideles *quotidie perdurantes unanimiter in templo, et frangentes circa domos panem* (Eucharisticum) *sumebant cibum cum exsultatione et simplicitate cordis, collaudantes Dominum, et habentes gratiam ad omnem plebem*, Actor. 2. 46.

Hisce de causis olim baptizatis mox a baptismo dabatur S. Eucharistia, quasi symbolum, alimonia, et perfectio Christianismi. Docet hoc S. Clemens I. Pontif. epist. 3. de Officio sacerdot. et cleric. Et S. Dionys. Areopag. libr. de Eccles. Hierarch. cap. de Baptismo: *Ducunt*, inquit, *baptizatum ad Hierarcham; is cum virum unguento* (in Sacramento Confirmationis) *quod maxime divinos efficit, insignivit, Eucharistiæ, quæ vim maximam habet perficiendæ sanctitatis, participem esse pronuntiat.* Ita in Actis SS. Processi et Martiniani, quos S. Petrus in carcere convertit et baptizavit, dicitur: *Baptizati sunt promiscui sexus, et diversa ætatis numero 47. Obtulit autem* (S. Petrus) *pro eis sacrificium laudis, et participes eos fecit corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi.* Idem legimus in Actis S. Getulii, Cerealis, Pelagiæ, aliorumque Martyrum. Hinc Tertull. lib. 1. contra Marcion. eum redarguit, quod cum iisdem quibus Ecclesia cæremoniis uteretur, diversum tamen ab ea in fide sentiret: *Ille*, inquit, *usque nunc nec aquam reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum quo suos ungit, nec mellis et lactis* (quæ olim baptizatis dabantur) *societatem qua suos infantat, nec panem quo ipsum cor suum repræsentat.* Idem testatur S. Ambros. lib. de Iis qui initiantur myster. cap. 8. *Depositis*, inquit, *inveterati erroris exuviis, renovata in aquilæ juventutem, cœleste illud festinat adire convivium. Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum, exclamans ait: Parasti in conspectu meo mensam.* Duravit hic mos usque ad annum Domini nongentesimum. Illo enim vixit Theoph. qui eumdem tunc perdurasse scribit commentans in cap. 10. S. Lucæ: *Quotidie*, inquit, *qui baptizantur liberantur a vulneribus animæ, oleo quidem unguenti uncti, statim autem communicantes divini sanguinis participes fiunt.* Idem mos etiamnum durat in Græcia et Æthiopia. Jeremias enim Patriarcha Constantinopol. qui nuper in Græcia floruit, et hæreticis nostris restitit, respons. 1. cap. 2. *Rationi*, ait, *consonum est baptismo et chrisma subjungi, nec in tempus deferri, sed baptizatum continuo illius verendæ communionis participem fieri.* De Æthiopibus constat ex Rituali baptismi eorumdem, in quo hæc legimus: *Postea sumunt S. Sacramentum, et vivificans, spondente sacerdote pro eis, corpus scilicet et sanguinem venerandum Domini Dei, ac redemptoris nostri Jesu Christi.* Eucharistia ergo est frumentum juvenes vegetans, et vinum virgines germinans.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet pluviam et fruges terræ a Deo postulanda, non ab idolis, utpote ob quæ vastati et in captivitatem abstracti sint. Mox promittit se daturum heroes Machabæos, qui sua virtute, præliis, et victoriis Judæam illustrabunt, et propugnabunt, adeo ut ad eam turmatim redeant Judæi et Israelitæ per Ægyptum et Assyriam dispersi; ac confortati protectique a Deo omnia maris et terræ pericula feliciter fortiterque superent donec in Judæam perveniant, ubi sub tutela Dei quietam et securam vitam agent. Ita Hebræi, S. Hieronym. Theodoret. Albert. et Hugo. Mystice, significatur fortitudo et felicitas Apostolorum, qui Ecclesiam Christi propagabunt, et propugnabunt, adeo ut ad eam confluant tam Judæi, quam Gentes, omniaque itinerum mari terraque persecutionum, tentationum et hostium obstacula generose transcendant. Ita S. Hieron. Remig. Rupert. et Lyran.

1 Petite a Domino pluviam in tempore serotino, et Dominus faciet nives, et pluviam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. 2. Quia simulacra locuta sunt inutile, et divini viderunt mendacium, et somniatores locuti sunt frustra: vane consolabantur: idcirco abducti sunt quasi grex: affligentur, quia non est eis pastor. 3. Super pastores iratus est furor meus, et super hircos visitabo: quia visitavit Dominus exercituum gregem suum, domum Juda: et posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello. 4. Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælii, ex ipso egredietur omnis exactor simul. 5. Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio: et bellabunt, quia Dominus cum eis, et confundentur ascensores equorum. 6. Et confortabo domum Juda, et domum Joseph salvabo: et convertam eos, quia miserebor eorum: et erunt sicut fuerunt quando non projeceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, et exaudiam eos. 7. Et erunt quasi fortes Ephraim, et lætabitur cor eorum quasi a vino: et filii eorum videbunt, et lætabuntur, et exultabit cor eorum in Domino. 8. Sibilabo eis, et congregabo illos, quia redemi eos: et multiplicabo eos, sicut ante fuerant multiplicati. 9. Et seminabo eos in populis, et de longe recordabuntur mei: et vivent cum filiis suis, et revertentur. 10. Et reducam eos de terra Ægypti, et de Assyriis congregabo eos, et ad terram Galaad et Libani adducam eos, et non invenietur eis locus: 11. et transibit in maris freto, et percutiet in mari fluctus, et confundentur omnia profunda fluminis, et humiliabitur superbia Assur, et sceptrum Ægypti recedet. 12 Confortabo eos in Domino, et in nomine ejus ambulabunt, dicit Dominus.

1. Petite a Domino pluviam in tempore serotino.] Ita Hebræa, Chald. et alii. Verum Sept. per τo *in tempore*, accipiunt pluviam matutinam; unde vertunt: *Petite a Domino pluviam opportunam, matutinam et serotinam.* Pluvia matutina, sive temporanea, id est, tempestiva, in Palæstina dicitur, quæ tempestive et mane, id est, tempore sementis in Octobri, depluit ad riganda semina: serotina, quæ sero, id est, tempore messis imminentis, in Aprili depluit ad incrassandas et maturandas segetes, uti dixi Osee 6. 3. Jubet ergo hic Deus Judæis, ut pluviam agros fœcundantem, non a mutis et evanidis idolis, sed a se, velut creatore et gubernatore universi, ac datore omnis boni postulent. Ita Hebræi, Theod. Albert. et alii. Videtur hæc prophetia edita a Zacharia post tempus sementis in hieme: quia jubet peti pluviam serotinam dumtaxat, non matutinam, quasi ejus tempus jam transisset.

Physice et rustice hic nota agris et frugibus per hiemem conducere serenitatem, sed adulto vere (quod proxime æstatem attingit) iisdem necessariam esse pluviam, qua alantur et adolescant. Unde Macrob. l. 5. Saturn. cap. 20. priscum hoc vulgare carmen rusticum citat:

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.

Mystice, per pluviam significatur doctrina: hæc enim mentes rigat et fœcundat, uti pluvia terram et

germina, juxta illud Deut. 32. 1. *Concrescat in pluviam doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum.* Pluvia matutina fuit lex Mosis, et doctrina Prophetarum, quæ prima fidei et virtutis apud rudes Judæos dedit semina: serotina est lex et Evangelium Christi et Apostolorum, quæ perfectam docet fidem et virtutem. Ita S. Cyrill. S. Hier. Remig. et Rupert. Porro hic tantum serotinam a Deo petendam monet, quia temporaneam jam habuerant, q. d. Vos, o Judæi, accepistis a Mose legem veterem, quasi pluviam matutinam: postulate nunc a Deo legem Evangelicam quam afferet Christus, quasi pluviam serotinam, quæ vos ad veram perfectamque justitiam et felicitatem perducet.

Et Dominus faciet nives.] Pagn. Mariana, Ribera, Sanchez et alii censent legendum *nubes*, non *nives*. Verum Biblia Rom. et alia passim, quin et S. Hier. in Comm. constanter legunt *nives*, non *nubes*. Hebr. est vox חזיז *chasiz*, id est, visio, apparentia, candor, splendor, fulgur, coruscatio. Sept. vertunt, *phantasias*, id est, coruscationes et fulgetra, inquit Cyrill. et Theod. eo quod subito appareant et dispareant, uti phœnomena aerea, et quia prius videtur fulgur, quam audiatur tonitru, cum tamen collisia nubium et tonitru sit prior, imo causa fulguris. Chald. vertit, *ventos*; Pagn. *coruscationes*; Tigurina, *emicationes*; alii, *fulgetra*; Noster Job 28. 26. vertit, *procellas*; quia fulgur et tonitru procellam et pluviam vehementem afferunt. Hic recte vertit, *nives*: Hebr. enim *chasiz* deducitur a חזה *chaza*, id est, videre; unde *chasiz* est res visibilis perstringens oculos, qualis est lux et coruscatio, ac candor coruscus: nix ergo, quia candore et splendore suo micat, coruscat feritque oculos, eosque perstringit, hinc recte vocatur *chasiz*. Addebat Heraclitus nivem esse *chasiz*, id est, visionem et apparentiam, eo quod revera non sit candida, sed candida nobis videatur. Verum hoc est ejus paradoxum. Insuper *chasiz* potius significat nives, quam nubes: proprie enim significat splendidum quid et coruscum feriens visum, quales sunt nives, non nubes. *Chasiz* ergo significat subinde nubes, non qua nubes, sed qua coruscantes et fulgurantes. Unde Chald. Job 38. v. 25 pro eo quod nos habemus: *Viam sonantis tonitrui*. Hebr. *chasis* vertit: *Viam nubibus quæ dejiciunt aquam cum tonitruis et fulguribus.*

Dices: Tempore pluviæ serotinæ, puta in Aprili et vere, non sunt nives, sed nubes. Resp. sensus hujus versus est, q. d. Post pluviam matutinam, id est, post sementem jactam in autumno, petite a Deo ut det pluviam pro tempore serotino, quæ eam ad spicas et grana deducat, ac Deus postulatis vestris annuens vota vestra superabit. Nam dabit in hieme nives, quæ semina vestra tegent, radicabunt et fœcundabunt; ac deinde in vere dabit imbrem serotinum, simulque nives quæ in Libano, Carmelo, aliisque Judææ montibus reliquæ sunt (uti sunt in Alpibus, et in Apennino toto anno) liquabit et resolvet in aquam, quæ in valles camposque Judææ decurrens, segetes vestras rigabit et impinguabit. Unde Sept. vertunt: *Pluviam hiemalem dabit eis.* Porro nives terram diu obsidentes eam fœcundare, et copiam dare frugum, experientia constat. Unde vulgi est axioma: *Annus nivium est annus frugum.* Causam dat Plinius l. 17. 2. *Vota arborum communia sunt frugumque nives diutinas sedere. Causa non solum quia animam terræ evanescentem exhalatione, includunt et comprimunt, retroque agunt in vires frugum atque radices; verum quod et liquorem sensim præbent, purum præterea levissimumque quando nix aquarum cœlestium spuma est. Ergo humor ex his non universus ingurgitans diluensque, sed quomodo sititur distillans, velut ex ubere alit omnia quæ non inundat: tellus quoque illo modo fermentescit, et succi plena, ac lactescentibus satis non effœta, cum tempus aperit, tepidis arridet hortis.*

Sic symbolice, annus vel dies tribulationum est annus vel dies meritorum et virtutum. Nam tribulationes faciunt, primo, ut homo ad externa se non effundat, nec in sui æstimatione evanescat. Secundo, ut convertatur ad cor secumque habitet, ac in eo profundas patientiæ, humilitatis, charitatis aliarumque virtutum figat radices. Tertio, eas irrigat piis et cœlestibus cogitationibus, quas vel tribulatio suggerit, vel Deus immittit de vanitate et miseriis mundi, de felicitate gloriæ cœlestis, de metu judicii, gehennæ, etc. de dignitate crucis, fortitudinis, patientiæ, etc.

Mystice, Apostoli et prædicatores sunt חזיזים *chasizim*, id est, primo nives: tum quia sicut nives terram sua irrigatione, ita ipsi homines sua doctrina compleverunt, fœcundarunt, lætificarunt, et ab æstu concupiscentiæ refrigerarunt, juxta illud Prov. 25. 13. *Sicut frigus nivis in die messis; ita legatus fidelis ei qui misit illum.*

Secundo, sunt *chasizim*, id est, nubes gravidæ et coruscæ, quæ copiosum dant imbrem sapientiæ et spiritus, quo arida hominum corda rigarunt, ut germinarent et producerent fruges virtutum, juxta illud Isaiæ 5. 6. *Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem.* Et Ps. 96. 1. *Nubes et caligo in circuitu ejus.* Vide utrobique S. Hieron.

Tertio, sunt *chasizim*, id est, venti, ut vertit Chald. quia ut venti celerrime discurrerunt evangelizando per totum orbem, quasi Angeli Dei, de quibus ait Psaltes et Apostolus Hebr. 1. 7. *Qui facit Angelos suos spiritus* (id est, ventos) *et ministros suos flammam ignis.*

Quarto, sunt *chasizim*, id est, procellæ, quæ dura hominum corda terrore concusserunt, ac pondere minarum iræ Dei, judicii et gehennæ straverunt et contriverunt, juxta illud Job 28. 26. *Quando ponebat pluviis legem et viam procellis sonantibus.*

Quinto, proprie sunt *chasizim*, id est, fulgura tonantia, et tonitrua fulgurantia, quia tonuerunt ore, fulgurarunt vita (quod de S. Basilio ait Naz.) ac divinis irradiationibus mentes hominum perstrinxerunt, illuminarunt et inflammarunt. Ita S. Jacobus et Joannes a Christo vocati sunt Boanerges, id est, filii tonitrui, id est, fulmine, sive tonantes et fulminantes, Marci 3. 17.

Et pluviam imbris dabit eis.] Alii vertunt: *Pluviam pluviæ*, vel *imbrem imbris*, hoc est pluviam uberem, imbrem copiosum dabit eis. Sept. vertunt: *Pluviam hiemalem dabit eis*; hiemalis enim est copiosa, æque ac refrigerans. Atque ex hac pluvia dabit *singulis herbam in agro*; Chald. *Ut det eis frumentum ad comedendum, et herbam jumentis in agro*; Hebr. *Dabit eis viro*, id est, cuique, *herbam in agro.* Est

enallage personæ; transit enim a secunda ad tertiam. *Eis* ergo, id est, vobis, puta cuilibet vestrum, sive singulis. Ita Vatabl.

Mystice, q. d. Deus omnibus petentibus dabit herbam, sive germina salutis in cordibus; quia eis inspirabit pias cogitationes, affectiones, impulsus, desideria, etc. quæ quasi germina producent copiam frugum bonorum, et heroicorum operum.

2. QUIA SIMULACRA: τὸ *quia* dat causam cur pluvia et fertilitas terræ a Deo petenda sit, non ab idolis, nec a divinis, quos Judæi solebant consulere, præsertim ante captivitatem Babylonicam, inquit S. Hier. Causa est, QUIA SIMULACRA LOCUTA SUNT INUTILE, etc.) q. d. Simulacra non prosunt, sed obsunt; damnum afferunt, non utilitatem. Nam dæmones, de rerum copia vel inopia consulti, per eo dant responsa inutilia, imo falsa et noxia. Unde Septuag. vertunt: *Quoniam hi qui loquebantur locuti sunt labores et dolores*; Chald. *Quoniam cultores simulacrorum loquuntur rapinam*. Hebr. enim אָוֶן *aven* significat inutile, vanum, iniquitatem, rapinam. Dæmones enim cum ardeant livore et studio nocendi hominibus, consulti solent suadere rapinas et scelera quasi per ea homines deos suos sibi sint conciliaturi, et ob eis copiam frugum, vel id quod postulant impetraturi. Idem faciunt eorum ministri et interpretes, puta magi et divini. Unde de iis subdit: *Divini viderunt mendacium*; Septuag. *visiones falsas*; Chald. *Divini prophetant falsitatem et vane consolantur*. Experientia docet eos qui dæmones consulunt per magos et divinos, vanam, imo maxime noxiam consolationem percipere, quia pro modico bono quod dæmon eis largitur, ingentes clades et damna mox infert, tum animæ, tum corpori eorumdem, uti multis exemplis docet Delrio in magicis.

ET SOMNIATORES.] Ita vocat divinos qui ex somniis divinabant, vel sua somnia pro oraculis venditabant. Unde Hebræa ad verbum Pagnin. et Tigurin. sic vertunt: *Divini viderunt mendacium, somnia vana locuti sunt*; Sept. *Divini visiones falsas et insomnia falsa loquebantur*; Chald. *Pseudoprophetæ in prophetia sua falsa mendacia loquuntur*.

IDCIRCO ABDUCTI SUNT QUASI GREX.] Ita Roman. q. d. Quia Judæi nuper fidem adhibuerunt simulacris divinis et somniatoribus, ideirco abducti sunt captivi velut grex ovium in Babylonem.

AFFLIGENTUR, QUIA NON EST EIS PASTOR,] q. d. Ibique afflicti sunt et quasi prædæ dati lupis, puta Chaldæis, quia carebant vero pastore qui eos tutaretur, ac sequebantur hosce divinos et somniatores, qui erant pseudopastores, viso lupo fugientes ovesque ei tradentes. Unde Chald. vertit: *Ideo dispersi sunt sicut disperguntur oves; translati sunt, quia non est eis rex*.

Mystice, q. d. Ideirco Judæi abducti sunt in varios errores et dæmonum cultus, quia non habuerunt verum pastorem, scilicet Christum, sed falsos et mendaces, quales fuerunt Scribæ et Pharisæi tempore Christi, contra quos detonat Christus Matth. 23. Quocirca

3. SUPER PASTORES IRATUS EST FUROR MEUS, q. d. Puniam hosce pseudopastores, qui perdiderunt gregem populi mei. ET SUPER (Vatabl. *contra*) HIRCOS VISITABO.] Idem dicit alia metaphora: pseudopastores enim vocat hircos, tum ob fœtidos et hircinos mores, tum quod hædos sibi similes, id est, homines scelestos verbo et exemplo gignerent, eisque ad omne nefas quasi duces præirent, sicut hirci præeunt capras et hædos.

QUIA VISITAVIT DOMINUS EXERCITUUM GREGEM SUUM DOMUM JUDA.] Vox *visitavit* hic contrarie sumitur. Nam: *Super hircos visitabo*, idem est quod, hircos, id est, duces et pseudopastores, puniam, super ipsos manum vindicem extendam, acresque plagas dorso eorum infligam. Hic autem: *Visitavit Dominus gregem suum*, ut eum tueatur, et ex eo constituat duces qui eum propugnent. Unde sequitur:

ET POSUIT EOS QUASI EQUUM GLORIÆ SUÆ,] q. d. Quia hi falsi duces et pastores perdiderunt gregem meum, hac de causa Deus eum visitabit, ex eoque constituet veros principes et pastores, eoque gradu dignos, puta Judam Machabæum ejusque fratres, qui quasi equi generosi Dei, ad bella pro populo procedant, ac illius hostes, puta Antiochum ejusque chiliarchas, profligent. Ita S. Hieron. Theod. Remig. Hugo et alii.

Dices: Judas et Machabæi fuerunt oriundi ex Tribu Levi, non Juda; fuerunt enim sacerdotes et pontifices, qui omnes descendunt ex Levi, ut patet 1. Machab. 2. 1. Respondent aliqui eos paterno genere descendisse ex Levi, sed materno ex Juda. Verum dico Judam hic et alibi vocari totam gentem Judæorum, prout distinguitur ab Israele et decem Tribubus, quæ a Juda fecerunt schisma. Hæc autem gens commixta erat ex Tribu Juda, Levi, Benjamin et cæteris, sed a potiori parte vocato est Juda, præsertim quia Judæ promissum et datum est sceptrum usque ad Christum a Jacobo patriarcha, Genes. 49. 10. Machabæi ergo oriundi ex Levi dicuntur prodituri ex Juda, id est, ex gente Judaica, non autem ex Tribu Juda.

Mystice, Judæi et Machabæi nostri sunt Christus et Apostoli, qui ex Judæorum stirpe prognati, quasi generosi equi prælium inierunt cum regibus, principibus, philosophis, totoque mundo infideli, eumque protriverunt, sibique et Christo subjecerunt. Ita Remig. Haymo et Lyran. Unde et Chald. vertit: *Ex ipso rex ejus: ex ipso Christus ejus; ex ipso fortitudo belli sui: ex ipso magnificabuntur omnes gubernatores ejus simul*.

Porro *equus gloriæ*, id est, gloriosus, speciosus, decorus, illustris, ut vertit Syrus, ac promptus et strenuus in bello, ut vertit Arabicus, insigne est hieroglyphicum Apostoli et viri Apostolici, qui quasi equus ubique Christum sessorem, tanquam equitem infidelitatem et vitia sternentem, reges et principes subjugantem, animose circumfert, ita ut nullis laboribus defatigetur, nullis periculis, terroribus, hostibus, difficultatibus cedat, sed omnia generose transiliat et subigat, juxta illud quod de equo bellico ait Job c. 49. 20. *Gloria narium ejus terror. Terram ungula fodit, exsultat audacter, in occursum pergit armatis: contemnit pavorem, nec cedit gladio*, etc. Qualis fuit Bucephalus Alexandri Magni, quo ipse in præliis utebatur, et vincebat, de quo Plin. l. 8. c. 41. *Eidem Alexandro*, inquit, *et magna equi raritas contigit. Bucephalon eum vocarunt, sive ab aspectu torvo, sive ab insigni taurini capitis armo impressi. Sedecim talentis ferunt ex Philonici Pharsalii grege emptum. Neminem hic alium quam Alexandrum, regio instratus ornatu recepit in sedem*,

alios passim rejiciens. Idem in prœliis memoratæ cujusdam perhibetur aperæ, Theborum oppugnotione vulneratus, in alium transire Alexandrum non passus, multa præterea ejusdem modi, propter quæ rex defuncta ei duxit exsequias. urbem tumulo circumdedit nomine ejus, scilicet quam a Bucephalo Bucephalism appellavit. Porro sanctus Gregor. lib. 31. Moral. c. 11. et sequent. verba Jobi explicans: *Equus*, inquit, *est prædicator qui habet fortitudinem, quia adversa constanter tulerit. Habet hinnitum, quia ad superna blandiens vocat: equo suo Dominus et cum actionis fortitudine hinnitum vocis, et cum hinnitu vocis fortitudinem ministrat actionis. Terram ungula fodit, id est, quidquid in mente sua terrenum versari conspicit, hoc nimirum superductæ pœnitentiæ duris percussionibus rumpit.* Addit talem equum gloriæ Dei fuisse S Paulum, ac pergit: *Equus Dei exsultat audacter, et exteriora tormenta non metuit, quia internam delectationem quærit: potestatum mundi iracundiam non formidat, quia ipsius quoque vitæ præsentis desiderium per mentis excessum calcat. In occursum pergit armatis. Intueri libet illum sessoris sui calcaribus excitatum contra armatos hostes, quontus Paulum fervor accenderet, quando eum Ephesi ad irrumpendos theatri turbos zeli flamma rapiebat.* Actor. 19. et Actor. 21. *Ego*, inquit, *non solum alligari, sed et mori in Jerusalem paratus sum pro nomine Domini Jesu. Contemuit pavorem, nec cedit gladio.* Ait enim Rom. 8. *Quis nos separabit a charitate Dei? Tribulatio, an angustia, an fames, an persecutio?* Hæc et plura S. Gregor. Quid nos ad hæc? Equi, non Trojani, sed Seiani, imo ex equis pigri, tardigradi et iniquæ sortis aselli. Seianus equus fertur suos heros et sessores, Seium, mox Dolabellam deinde Cassium, denique Antonium perdidisse: ita nos Christi regnum crebro perdimus potius quam propagamus. Vide quæ de equo candido, ejusque sessore Christo dixi Apocal. 6. 2.

Ex IPSO, scilicet Juda, prodibit ANGULUS] Ita legendum cum Hebr. Chald. et Roman. perperam ergo in nonnullis Bibliis legitur *angelus*. Porro *angulus* metaphorice vocatur princeps, qui rempublicam continet, stringit, prospicit et roborat, uti angulus utrumque parietem in domo Ita S. Hieron. Vide dicta Isaiæ 19. 13. Rursum angulus metonymice vocatur turris, quæ in angulis murorum erigi solet ad domus, arcis, vel urbis tutelam, juxto illud Sophon. 1. 15. *Dies tubæ et clangoris super civitates munitas, et super angulos excelsos.* Turris autem notat principes, de qua Cant. 4. *Mille clypei pendent ex ea.* Ad litteram angulus hic, id est, princeps ex Juda prodiens, fuit Judas Machabæus, allegorice Christus et Apostoli. Christus enim est lapis angularis domus Dei, id est, Ecclesiæ, qui utrumque parietem, id est, Judæos et Gentes, continet, et cui quasi fundamento tota Ecclesiæ fabrica incumbit et innititur, uti docet Apostolus Ephes. 2. in fine capitis.

4. Ex IPSO PAXILLUS.] Idem dicit alia metaphora. Princeps enim in republ. est id quod angulus in fabrica, et quod paxillus in pariete. Sicut enim paxillus est clavus infixus parieti, ex quo arma et vasa quælibet suspensa pendent, ita a principe omnis populus pendet, regitur et sustentatur. Sic Eliacim vocetur *paxillus*, Isaiæ 22. v. 23. Ita a Machabæis pendebat populus Judaicus, a Christo et Apostolis populus Christianus.

Ex IPSO ARCUS PRÆLII.] Est hic tertia metaphora. Sicut enim principem paulo ante vocavit angulum et paxillum, ita hic vocat arcum prælii, qui scilicet fortiter pro populo depugnet, ejusque hostes arcu suo et suorum prosternat, uti ad litteram fecit Judas Machabæus; mystice Christus et Apostoli S. Hier. vero hæc tria ita distinguit: *Ex ipso angulus*, id est, ex Juda et Judæis, inquit, prodiit regia potestas; habuerunt enim Davidem, Salomonem et posteros eorum reges *Ex ipsa paxillus*, id est, sacerdotium: *Ex ipsa arcus prælii*, id est, fortitudo bellica, puta fortes milites et duces. Hæc enim tria, puta regnum, sacerdotium et militia, sunt robur, firmamentum, decus et gloria cujusvis reipublicæ, æque ac Ecclesiæ.

Ex IPSO EGREDIETUR OMNIS EXACTOR] Septuag. *ubactor*; Chald. *gubernator*; Pagnin. *præfectus*, qui scilicet exigit tum vectigalia. tum jura et obsequia a subditis, vel hostibus subactis principi, reipubl aut Deo debita, qualia sunt religio, cultus dei, legum observentia. Tales fuerunt Machabæi, sed maxime Christus et Apostoli. Exactor enim proprie est victor, indeque princeps, qui victis et subditis imponit leges, onera et tributa, quod proprie competit Judæ Machabæo, et magis Christo.

Moraliter discant hic Principes, Magistratus, Prælati, se debere præstare in republ collegio vel congregatione cui præsunt: primo, quod angulus præstat in domo, scilicet ut eam fulciant, stringant, uniant; secundo, quod paxillus præstat in pariete, ut ejus ad instar firmi e. immoti alios firment et sustentent, ita ut ab eis pendeant summi, medii et infimi; tertio, quod arcus præstat in prælio, ut, sicut ille abigit sternitque hostes, sic illi rempubl. defendant et propugnent, eb eaque omnes hostes arceant et abigant; quarto, quod exactor præstat in telonio aut debito, ut scilicet constenter urgeant disciplinam et custodiam legum, tum divinarum, tum humanarum, eamque si collapsa sit, restituant et instaurent, etiamsi multorum odia sint subeunda, et vulgi levitati sæpe resistendum. Ita implebitur in eis illud Isaiæ 58. 12. *Et ædificabuntur in te deserta sæculorum fundamenta generationis et generationis suscitabis et vocaberis ædificator sepium, avertens semitas in quietem.* Sapienter Cicero lib. 1. Officior. *Omnino, ait, qui reipubl. præsunt duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum, ut totum corpus reipubl. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipubl. ad utilitatem eorum qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa est, gerenda est.* Et nonnullis interjectis: *Est proprium munus magistratus, intelligere se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, et ea fidei suæ commissa meminisse.* Idem lib. 3. de Legib. *Magistratus*, ait, *est lex loquens*, sicut vicissim lex est magistratus silens et mutus: *Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas, sic corrigi et emendari continentia.* Thucydides lib. 6. *Magistratus*, ait, *est medicus civitatis*; qua ergo arte, cura, sinceritate et

fortitudine medicus curat ægrum, v. g. phrenticum et invitum, eadem magistratus curet civitatem. Agesilaus teste Plutarch. in Lacon. magistratus officium esse dicebat, *ergo rebellantes audacia, erga subjectos benevolentia uti;* sicut Virgil. 6. Æneid. principis partes esse dixit:

Parcere subjectis, et debellare superbos.

Agathon dictitabat magistratum trium debere meminisse, primo, quod imperet hominibus; secundo, quod secundum leges; tertio, quod non semper imperet. Ita Stobæus serm. 43. Plato l. 4. de Legibus, censet magistratum deferendum non iis qui præcellunt opibus, robore, forma, nobilitate, sed iis qui legibus parent maxime, et hac re cæteris in civitate præstant. Cato censuram petens, cum suos competitores videret populo supplices, eumque de more prensantes, exclamavit populo opus esse medico austero, validisque remediis, proinde eligendum non qui blandissimus esset, sed qui inexorabilis; atque hæc dicens, ante omnes censor creatus est. Agnovit populus morbum suum; eoque Cato plus valuit objurgando, quam cæteri blandiendo, ait Plutarch. in Apophth. Roman. Uti enim corpora nostra sine mente, sic civitas sine legibus constare nequit. Solon, interrogatus qualiter civitas bene regi posset, respondit: Si princeps et majores secundum legem vixerint, inquit Valer. lib. 3. cap. 9. Rursum si cives magistratus obediant, magistratus autem legibus, uti refert Stobæus ser. 41. Heraclitus dicebat: *cives non minus oportere pugnare pro legibus, quam pro mœnibus;* quod absque legibus nullo pacto possit esse civitas incolumis, absque mœnibus possit. Ita Laertius l. 9. c. 1. Hinc illud Maronis:

Legesque viris, et mœnia ponet.

Pittacus Crœso percunctanti quod esset maximum imperium? respondit: Ubi leges imperant. Nam ubi summa est legum auctoritas, ibi est minimum tyrannidis. Ita Laert. lib. 1. cap. 5. Demosthenes civitatis animam esse leges dicebat: Ut enim corpus anima carens cadit, sic civitas nullis administrata legibus sponte sua ruit. Ita Maxim. ser. 68. Cleon multo meliorem esse dicebat statum civitatis, quæ licet deterioribus, firmis tamen legibus utitur, quam illius quæ bonis quidem, sed irritis. Ita Thucyd. lib. 3. Archidamus roganti quinam essent Spartanæ urbis Præfecti? respondit: Leges et legitimi Magistratus; censens in republ. bene constituta supremam auctoritatem esse legibus deferendam, secundam Magistratibus; ac proinde eos legum debere esse tutores et vindices, non dominos, nec dispensatores, hoc est dissipatores. Ludovicus XII. Galliarum rex subpræfectum Aurelianensem, quo familiariter olim erat usus, sæpeque injustitiæ reum liberarat, creatus rex damnavit, dictitans: *Contendi privatus pro amico, regnum autem adepto leges mihi tuendæ sunt.* Ita Annal. Franc.

Divinæ S. Bernard. lib. 4. de Consider. cap. 4. ad Eugenium Pontif. cum docet quales debeat creare vel formare Prælatos: *Qui sint*, inquit, *in judicio recti, in consilio providi, in jubendo discreti, in disponendo industrii, in agendo strenui, etc. qui quæstum legationem non æstiment, nec requirant datum, sed fructum. Qui regibus Joannem exhibeant, Ægyptiis Mosen, fornicantibus Phinees, Heliam idololatris, Helisæum avaris, Petrum mentientibus, negotiantibus Christum. Qui vulgus non spernant, sed doceant; divites non palpent, sed terreant; pauperes non graveut, sed foveant; minas principum non paveant, sed contemnant; qui cum turba non intrent, nec cum ira exeant; qui Ecclesias non spolient, sed emendent. Qui marsupia non exhauriant, sed corda reficiant, et crimina corrigant, famæ provideant suæ, nec invideant alienæ. Qui orandi studium gerant et usum habeant, ac de omni re orationi plus fidant, quam suæ industriæ vel labori. Quorum ingressus pacificus, non molestus exitus sit. Quorum sermo ædificatio, quorum vita justitia, quorum præsentia gratia, quorum memoria in benedictione. Qui se amabiles præbeant non verbo, sed opere; reverendos exhibeant, sed actu, non fastu. Qui humiles cum humilibus, et cum innocentibus innocentes, duros dure redarguant, malignantes coerceant, reddant retributionem superbis. Qui non de dote viduæ, et patrimonio crucifixi se vel suos ditare festinent, gratis dantes quod gratis acceperunt, gratis facientes judicium injuriam patientibus, vindictam in nationibus, increpationes in populis.* Et cap. 7. librum ita concludit: *Ubi malitiæ juncta potentia est, aliquid tibi super hominem præsumendum. Vultus tuus super facientes mala. Timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat. Timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum non hominem putet. Qui te non audierit, auditurum Deum, et contra se paveat.* Et paulo ante perfecti Pontificis ideam ita depingit: *De cætero oportere te esse considera formam justitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paronymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum advocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, judicem viduarum, oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, ultorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis.*

5. Et erunt quasi fortes conculcantes lutum (id est, hostes ut lutum) viarum in prælio. Pro *fortes*, hebr. est גבורים *ghibborim*, id est, prævalidi, præpotentes, heroes, gigantes, Gabrieles. Ad litteram notat Machabæos, qui sua fortitudine hostes Israelis proculcarunt quasi lutum, quia Dominus cum eis.] Ita in libris Machabæorum legimus Judam Machabæum numquam iniisse prælium (excepto ultimo, in quo non legitur orasse; unde et cecidit) nisi prius invocata Dei ope, quam et præstitit Deus; unde misit ad eum Jeremiam Prophetam e limbo, qui daret ei gladium, diceretque: *Accipe sanctum gladium munus a Deo, in quo dejicies adversarios populi mei Israel*, 2. Machab. 15. 15. Hinc et Judas Machabæi, id est, Machabæus, dictus est ex litteris initialibus versus undecimi Exodi cap. 15. מי כמוך באלים יהוה, *mi comocha baalim Iehova*, id est, *quis similis tui in fortibus, Domine?* Quod quasi belli tesseram, et vi-

ctoriæ omen in vexillis et insignibus præferebat, uti dixi Exodi 15. unde sequitur:

Et confundentur ascensores equorum. puta duces et milites Antiochi, qui pollebant et gloriabantur equitatu, cum Machabæi pugnarent pedites, uti et David, cæterique pii Judæorum reges juxta legem Deuter. 17. 16. ut ibi dixi. Unde quanto inferior fuit eorum sors et conditio, quod pedites in equites pugnarent, tanto nobilior illorum de eis ope parta fuit victoria, tanto gloriosior triumphus. Hinc Chald. vertit: *Et fortes domus Israel triturabunt interfectos populorum, quasi lutum viarum in bello, et prælia committent; quia verbum Domini erit in auxilium eorum.* Mystice, hæc veriora sunt in prælio spirituali, quo Christus et Apostoli debellarunt mundum et tartarum.

Et confortabo domum Juda, et domum Joseph salvabo.] *Domus Juda* sunt duæ Tribus; *Domus Joseph* decem reliquæ, quarum caput fuit Tribus Ephraim, filii Joseph, ex eaque prognatus Jeroboam, æque ac cæteri reges Israel. Porro multi ex decem Tribubus partim jam ante se junxerunt Judæis, partim postea cum viderunt vel audierunt victorias et trophæa Machabæorum, iis se aggregarunt, ut sub eorum ductu et præsidio incolumes et felices viverent. Ita S. Hieron.

Mystice, id verius fuit in conversione tam Israelitarum, quam Judæorum ad Christum, quæ inchoata est ab Apostolis, sed perficietur ab Elia et Henoch in fine mundi: tune enim omnis Israel salvus fiet. Ita Remig. Lyran. et Arias. Pro *confortabo* hebr. est גברתי *ghibbarti*, id est, viriles, fortes, robustos, ac quasi Gabrieles efficiam. A גבר *gabar* enim id est, vir fortis fuit. deducitur nomen Gabriel, id est fortis vel fortitudo Dei.

Et convertam eos,] ut e locis, in quibus per captivitatem dispersi sunt, revertantur ad avitas in Judæa sedes. Unde Septuag. vertunt: *Et habitare faciam eos*; Chald. *Et congregabo captivitatem eorum*; plenius Tigurina: *Et reversos collocabo*; ac Vatabl. *Et conversos habitare faciam.* Hebr. enim והשבותים *hoscebotim* est mixtæ conjugationis, quasi conflatum ex השיב *hescib*, id est converti vel reverti fecit; et ex הושיב *hoscib*, id est, habitare fecit, collocavit.

7. Erunt sicut fuerunt, quando non projeceram eos.] q. d. Erunt sicut fuerunt ante captivitatem, tam Babylonicam, quam Assyriacam. Hinc patet ad litteram loqui Prophetam de Judæis, Israelitis et Machabæis. Idem patet ex nominibus *domus Juda*, *domus Joseph*, *Ephraim*, *etc.*

Erunt quasi fortes (hebr. *gibborim*, de quo dixi vers. 5.) Ephraim,] q. d. Erunt quasi heroes Ephraim fortiter bellantes bella Domini. Tribus enim Ephraim inter decem Tribus erat fortissima: unde et cæteris Tribubus continuos dedit reges. Hinc illud Psalm. 77. 9. *Filii Ephrem intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli.*

Lætabitur cor eorum quasi a vino,] q. d. Ex continuis victoriis exsultabunt sicut exsultant qui hausto potenti vino hilarescunt; vel, q. d. In præliis erunt audaces, interriti, et quasi leones ignem spirantes, perinde ac si vino generoso oppleti æstuarent; uti nune Kosachi, Hiberni, Hollandi, aliæque gentes vino adusto se implent ante prælium ut spiritibus calidissimis æstuantes sint audaces, ruantque intrepidi in enses et gladios.

Et filii eorum,] q. d. Filii, nepotes et posteri eorum cernent, audientque patrum et avorum suorum trophæa, indeque exsultabunt in Domino. et ad eadem heroica consectanda incitabuntur. Sic trophæis Miltiadis Themistocles, Achillis Alexander Magnus, Alexandri Magni Julius Cæsar, Cyri Scipio, excitati sunt ad eadem per heroica facinora consectandum, uti narrat Plutarch. in eorum Vita.

8. Sibilabo eis, et congregabo illos.] Quasi sibilo congregabo et convocabo eos, velut oves in Jerusalem, tamquam Synagogam; et tempore Christi in Ecclesiam, in qua sibilus erit prædicatio Evangelica, inquit Vatabl. Est catachresis: ponitur enim sibilus pro convocatione, quia hæc in ovibus a pastore fit sibilo. Est hendiadys. Unum enim dicitur per duo: *Sibilabo et congregabo*, id est, quasi sibilando congregabo. Simili modo ait Isaias cap. 7. 18 *Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et api quæ est in terra Assur.* Vide ibi dicta.

9. De longe recordabuntur mei,] q. d. Judæi et Israelitæ degentes in remotis locis, ubi audierint legem Dei, cultum et Synagogam per Machabæos in Judæa restitutam, recordabuntur mei, ut mo more patrum invocent et colant, ideoque cum filiis valentes et gaudentes revertentur in Jerusalem.

10. Et reducam eos de terra Ægypti et de Assyriis.] Alludit ad captivitatem Assyriacam et Babylonicam, quam fugientes multi ex Israel, profugerunt de more in Ægyptum, ut patet Jerem. 44. q. d. Solvam omnem eorum captivitatem, exsilia et dispersiones, faciamque ut tuti et liberi in patriam, et ad me meumque templum et Ecclesiam revertantur. Ita S. Hieron. Albert. et Hugo. Huc facit quod Josephus lib. 11. Antiq. cap. 2. scribit Ptolemæum Philadelphum, qui post Ptolemæum Lagi Alexandro Magno in regno Ægypti successit, centum viginti millia Judæorum ex Ægypto libertate donata in Judæam remisisse, eaque beneficentia obtinuisse ab Eleazaro pontifice 72 Interpretes, qui S. Scripturam ex Hebræo in Græcum idioma transferrent.

Ad terram Galaad et Libani adducam eos,] puta in Judæam, cujus limites sunt Libanus et Galaad. Mystice, ad Ecclesiam Christi quæ fertilis est, pulchra et amœna, uti Galaad, Libanus, omnisque terra Judæis olim promissa. Unde sequitur: *Et non invenietur eis locus*, scilicet, sufficiens, q. d. Maxima erit multitudo fidelium, tum Judæorum sub Machabæis, tum potius Christianorum sub Christo et Apostolis, adeo ut templa et Ecclesiæ eos non capiant; secundo Sanchez, q. d. Non invenietur eis locus, id est, ipsi non invenientur in loco pristino, puta in Ægypto et Assyria, quia redibunt in Jerusalem. Unde Septuag. vertunt: *Non relinquetur ex eis ullus*; ut sit hypallage.

Anagog. q. d. Locus fidelium post mortem, postque diem judicii non invenietur amplius in terra, quia ipsi ex terra transferentur in cœlum.

11. Et transibit in maris freto.] Varii varie hæc explicant. Primo, Judæi hæc ad litteram exspectant, quasi portenta futura et facienda a suo Messia, sicut facta sunt a Mose in mari Rubro. Verum quia ad litteram hoc cap. agitur de Machabæis, eorumque victo-

riis portentosis; hinc secundo, magis appositum huic loco est, quod tradunt Hebræi prisci apud S. Hieron. ac Remig. et Hugo, scilicet Judæos olim in Græciam profugos, tempore Machabæorum, per fretum angustum Propontidis, quod Chalcedonem a Constantinopoli segregat, transisse, ut redirent in Judæam. Verum nusquam legimus fretum hoc percussum et siccatum e Deo, ut Judæi sicco pede pertransirent. Tertio, alii putant hic notari Alexandrum Magnum, qui cum exercitu mare Pamphyliæ sicco pede transmisit, pergens contra Darium et Persas, teste Josepho lib. 2. Antiq. cap. ult. Verum hoc viris doctis fabulosum videtur; et Joseph. licet id ex aliis referat, non tamen approbat. Adde, quid hoc ad Judæos et Machabæos? Dico ergo esse hic continuam metaphoram sive allegoriam, qua sub schemate miraculosi transitus Hebræorum per mare Rubrum duce Mose, et per Jordanem duce Josue in terram promissam, describit similem non-miraculosum, sed mirabilem transitum Judæorum toto orbe dispersorum per maria et gentes, felicemque reditum in Judæam, cum audierint ejus felicitatem, et victorias partas a Machabæis, q. d. Faciam ut Judæis in Jerusalem redeuntibus omnes viæ, maria et flumina sint pervia, removebo omnes obices et obstacula, adeoque si opus sit, siccabo mare et flumina, uti siccavi sub Mose, quando ipse virga percussit mare Rubrum, et sub Josue, quando confudi, divisi et siccavi profunda fluminis Jordanis; quin et humiliabo superbiam et potentiam Assyriorum, Ægyptiorum, aliarumque gentium hostilium, faciamque ut populum meum retinere, aut ob hoc suo in Judæam reditu remorari nequeant. Nominat præ aliis Ægyptios et Assyrios, quia hi olim crebro et vehementer afflixerunt Israelitas, eosque in captivitate detinuerunt. Ita Theodor.

Mystice, id verius in Apostolis et eorum sequacibus, quibus Deus viam patefecit per terras, maria et flumina, ut omnes gentes adirent, easque Ecclesiæ aggregarent, juxta illud Isaiæ 11. 15. *Et desolavit Dominus linguam Ægypti, et levavit manum suam super flumine in fortitudine spiritus sui, et percutiet in septem rivis, ita ut transeant per eam calceati.* Sicut Augusto Cæsari Ægyptum invadenti, viamque per suam monarchiam in Ægyptum et in omnes gentes Apostolis pandenti, contigit, uti ibidem dixi. Ita S. Hier. Cyrill. Clarius. Arias, Vatabl. et alii.

Ubi nota: In Scripturis hostes Ecclesiæ Dei vocantur Ægyptii, Assyrii, Chaldæi; quia hi fuerunt hostes Israelis et Synagogæ, quæ fuit quasi aurora et parens Ecclesiæ.

CONFUNDENTUR OMNIA PROFUNDA FLUMINIS.] *Fluminis*, id est, fluminum, sed dicit *fluminis*, quia alludit ad Jordanem siccatum a Josue. Dices: Quid est τὸ *confundentur?* Respondent aliqui, *confundentur*, id est commiscebuntur, sicut Jordanis aquæ a Josue divisæ, repressæ, et in unum locum coactæ, intumescentes confusæ, id est, commixtæ et convolutæ fuerunt. Verum hebr. בוש *bosc* non significat commiscere, sed confundere, id est, pudefacere. Dico ergo flumina metaphorice dici confundi et pudefieri, cum suo alveo, quasi suo jure et hæreditate, contra naturam privantur, ab eoque vi expelluntur. Si enim haberent sensum et sanguinem, utique ob hanc vim et quasi ignominiam, quam invite subeunt, pudefierent et erubescerent, quod suo loco violenter excedere, eumque hominibus, puta Hebræis, cedere debeant. Sic iratus confunditur, cum iram suam explere nequit, dum illa a potentiori quopiam reprimitur et infringitur. Confundi ergo profunda fluminis, idem est quod siccari. Unde pro *confundentur*, Pagnin. et Tigur. vertunt, *siccabuntur*, et ita ad verbum nunc est in Hebræo. Nam הובישו *hobiscu* proprie deducitur a יבש *iabasc*, id est siccare; Noster deduxit a בוש *bos*, id est confundi, pudefieri; quare videtur legisse alio puncto הבישו *hebiscu*, quamquam ordines verborum imperfectorum apud Hebræos sæpe confunduntur, ac verba quiescentia *ain vau*, tempora sua mutuantur a quiescentibus, *pe jod*, puta *bos a jabas*, et sic *hobiscu* ponitur pro *hebiscu*. Simili modo dixit Joel cap. 1. 10. *Confusum est vinum*, et vers. 12. *Vinea confusa est*, id est, siccata est, elanguit, evanuit. Vide ibi dicta. Jam sensus hujus loci est is, quem paragrapho præcedenti assignavi.

12. CONFORTABO EOS IN DOMINO (in me, qui sum Dominus. Est enallage; loquitur enim Deus de se in tertia persona) ET IN NOMINE, id est virtute, potentia et invocatione, EJUS AMBULABUNT,] pergentque strenue et alacriter Judæi in Jerusalem, fideles in Ecclesiam militantem in terris, et ex ea in triumphantem in cœlis.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædixit Zacharias cap. 10. Machabæorum bella et victorias, nunc prosequitur ea quæ post illos futura erant, et obventura Judæis per Romanos. Hoc ergo capite prædicit excidium Hierosolymæ, puta urbis et templi, jam recens a Zorobabele, et Jesu filio Josedec ædificati, faciendum a Tito et Romanis, idque ob Judæorum peccata, præsertim ob Christum ab eis occisum et venditum triginta argenteis. Quare ut peccata hæc declinent, itaque excidium evadant, Deus Zachariam facit pastorem, id est, Prophetam, ut futura hæc prædicat et comminetur. Hinc v. 7. sumit duas virgas pastoritias, quibus quasi pastor, populum quasi gregem suum pascat: unam vocat Decus, id est, decoram et gratiosam, alteram vocat Funiculum, quo constringuntur et plectuntur rei. Hisce repræsentat duos providentiæ et regiminis modos, quibus uti in Israele regendo jam antea usus, ita deinceps usurus erat Deus, nimirum virga cui nomen Decus, repræsentat amorem, promissa et beneficia, quibus Deus Judæos ad se uti olim allexerat, ita per Machabæos eorumque posteros allecturus erat usque ad Christum, qui fuit decus, amor et gratia Dei Patris effusa in Judæos: altera cui nomen Funiculus, repræsentat timorem, minas et plagas, qua Deus post priorem amoris virgam in morte Christi confractam, pavit et exagitavit Judæos per Romanos; quam quia pariter spreverunt, hinc et hanc virgam confregit, eosque abs se abjecit, omnemque eorum curam ac providentiam deposuit; ac eos v. 15. pastori stulto, cujus formam et habitum induere jubetur Zacharias, ut eum populo repræsentet, pascendos, id est, perdendos et mactandos, tradidit.

1 Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. 2. Ulula, abies, quia cecidit ce-
drus, quoniam magnifici vastati sunt: ululate, quercus Basan, quoniam succisus est sal-
tus munitus. 3. Vox ululatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugi-
tus leonum, quoniam vastata est superbia Jordanis. 4. Hæc dicit Dominus Deus meus: Pasce pe-
cora occisionis, 5. quæ qui possederant, occidebant, et non dolebant, et vendebant ea, dicentes:
Benedictus Dominus, divites facti sumus: et pastores eorum non parcebant eis. 6. Et ego non
parcam ultra super habitantes terram, dicit Dominus : ecce ego tradam homines, unumquemque
in manu proximi sui, et in manu regis sui : et concident terram: et non eruam de manu eorum.
7. Et pascam pecus occisionis propter hoc, o pauperes gregis. Et assumpsi mihi duas virgas,
unam vocavi Decorem, et alteram vocavi Funiculum: et pavi gregem. 8. Et succidi tres pastores
in mense uno, et contracta est anima mea in eis: siquidem et anima eorum variavit in me. 9. Et
dixi: non pascam vos: quod moritur, moriatur; et quod succiditur, succidatur : et reliqui devo-
rent unusquisque carnem proximi sui. Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus ; et abscidi
eam, ut irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis. 11. Et in irritum de-
ductum est in die illa : et cognoverunt sic pauperes gregis. qui custodiunt mihi, quia verbum
Domini est. 12. Et dixi ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam; et si
non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. 13. Et dixit Dominus ad me:
Projice illud ad statuarium, decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta ar-
genteos, et projeci illos in domum Domini ad statuarium. 14. Et præcidi virgam meam secundam,
quæ appellabatur Funiculus, ut dissolverem germanitatem inter Judam et Israel. 15. Et dixit Do-

minus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti. 16. Quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum non quæret, et contritum non sanabit, et id quod stat, non enutriet, et carnes pinguium comedet, et ungulas eorum dissolvet. 17. O pastor, et idolum, derelinquens gregem: gladius super brachium ejus, et super oculum dextrum ejus: brachium ejus ariditate siccabitur, et oculus dexter ejus tenebrescens obscurabitur.

1. Aperi Libane.] Quæres: Quid hic significat Libanus? Theodoret. et Chald. putant significare gentes vicinas et hostiles Judæis, quales erant Syri, Idumæi, Moabitæ: Libanus enim erat terminus Judææ et initium gentium, puta Syrorum versus Aquilonem. Censent ergo hic gentibus exeidium intentari, eo quod Judæis reditum e Babylone, templique et urbis restaurationem inviderint, et pro viribus impedierint. Verum sequentia omnia Judæos spectant, non gentes, ac in primis illud, v. 3. *Vastata est superbia Jordanis.* Quocirca cæteri omnes, ut S. Hieron. Cyrill. Haymo, Remig. Hugo, Lyranus, Dionys. Vatab. Arias, Ribera, Mariana, Sanchez, a Castro et alii constanter et unanimiter censent, per Libanum hic accipi Jerusalem et templum. Primo, enim tam urbs quam templum in Judæa, æque ac Libanus mons inclytus in Syria, eminebat. Secundo, utrumque ex cedris Libani erat constructum. Tertio, domibus et incolis abundabat, ut Libanus et sylva abundat arboribus. Quarto, quia Jerusalem alebat tyrannos, raptores, prædones, uti Libanus alit lupos, leones, ursos aliasque feras, eaque de causa vastata est. Quinto, quia templum candore lapidum candicabat, uti Libanus candore nivium, teste Josepho lib. 6. Belli, indeque dictus est Libanus a לבן *laban*, id est albus, candidus: vel a לבונה *lebona*, id est thus, quia thuris est ferax. Templum ergo quod jam cum urba ædificabatur, Zacharias hic vocat *Libanum*, ejusque finem et exitum in ejus initio prædicit. Unde Chald. pro Libano vertit, *templum*. Simili modo Ezechiel cap. 17. 3. Jerusalem vocat *Libanum*. Vide ibi dicta. Denique alludit ad domum regiam saltus Libani, in Jerusalem ædificatam a Salomone, 3. Reg. 8. 2. Jam censent aliqui hic prædici vastitatem, quam Antiochus Epiphanes urbi ac templo intulit tempore Machabæorum, cum pastor et idolum de quo v. 17. fuit impius Jason qui uti simoniace pontificatum emit ab Antiocho, ita scelerate eum administravit, colens Herculem et deos Antiochi. Verum quia hic intrusus fuit pontifex, quem mox excluserunt Machabæi pontifices et principes legitimi, sub quibus maxime floruit Dei templique religio: hinc melius Vatab. Ribera, a Castro et alii passim censent hic agi de vastitate urbi et templo illata per Titum at Romanos. Hi enim funditus combusserunt et diruerunt tam urbem quam templum; cum Antiochus illud non destruxerit, sed tantum suis sacrilegiis profanarit. Ita sanctus Hieron. Haymo, Remig. Albert. Hugo, Dionysius, Vatabl. Arias, Ribera. Sensus ergo est : *Aperi, Libane, portas tuas*, q. d. O Jerusalem, et templum jam recens extructum tabulis cedrinis ex Libano allatis, aperi Romanis venientibus portas tuas, quia illis non poteris resistere: frustra enim illis eas claudes, quia ipsi sua vi et robore omnia perfringent. Hujus rei symbolum et præsagium fuit, quod Joseph. libr. 7. Belli cap. 12. narrat ante captam a Tito urbem Orientalem, portam templi æneam, quæ a viginti viris claudi poterat, sponte sua hora 6. noctis in Paschata fuisse apertam. Huc pariter facit quod tradunt Hebræi, et ex iis R. David, Lyran. et Galatin. lib. 4. cap. 8. nimirum 40. annis ante eversum templum a Romanis, portas templi quæ vespere claudebantur, nocte sponte fuisse reseratas, ac summo mane venientem eo R. Johanan filium Zachai, qui inter Rabbinos eminebat, dixisse: *O domus, o sacra domus, quid sibi vult quod tu tibi timeas? Equidem scio interitum tibi ac vastationem imminere, et jam olim vaticinium illud de te editum fuisse: Aperi, Libane, portas tuas.* Quod si verum est, apte huic loco congruit; ubi solerter conjicit Ribera portas templi sponte sua apertas fuisse eo die præcise, quo Christus mortuus est in cruce, et velum templi scissum est a summo usque deorsum. Convenit enim tempus scilicet quadragesimus annus ante urbis excidium, quo Christus passus est; excisa est enim urbs anno secundo Vespasiani, qui fuit ab ortu Christi 73. teste Euseb. in Chronico. Deinde in Paschate passus et mortuus est Christus; perinde ac in Paschate portas templi reseratas scribit Josephus.

Et comedat ignis cedros tuas.] Primo, ad litteram q. d. Sicut, o Jerusalem, nuper vidisti tuas magnificas ædes et palatia ex cedris, abietibus et quercubus constructa comburi a Chaldæis, ita rursum idem visura et passura es a Romanis. Secundo et melius, symbolice *cedri* vocantur summi Principes et Pontifices: *abietes*, præpositi, senatores, consules et præfecti minores; *quercus*, divites et fortes viribus. Unde Chald. vertit, *satrapæ provinciarum*, q. d. Ignis hic tuæ vastitatis et incendii afflabit et consumet omnes tuos principes, præfectos, nobiles et divites. Ita S. Hieronym. Cyril. et Euseb. libr. 8. Demonstr. cap. 4. unde explicans subdit Propheta.

2. Ulula, abies, quia cecidit cedrus,] q. d. Ululate, senatores et magistratus minores, quia ceciderunt principes, qui vos alebant et protegebant, ac proinde et vos pariter cadetis, occidendi, vel capiendi a Tito et Romanis. Hoc est quod subdit: *Quoniam magnifici* (principes) *vastati sunt.* Est ergo parœmia.

Ululate, quercus Basan,] puta potentes et opulenti, qui inter Judæos eminetis sicut quercus in Basanitide, Chald. vertit: *Ululate, satrapæ provinciarum.*

Quoniam succisus est saltus munitus,] puta Jerusalem munita, quam vocat saltum vel sylvam, quia persistit in metaphora Libani, montis et sylvæ.

3. Vox ululatus pastorum.] Aliqui, ut a Castro, censent Prophetam loqui præsentibus Judæis, qui dolebant fabricam templi secundi non æquare magnificentiam primi, q. d. Dolent nunc magistratus, quod videant adeo extenuatam templi magnificentiam: rugiunt principes ut leones, quia vident modo splendorem illum

antiquum Jerusalem obscuratum. Verum non est quod doleatis, sed periculo præterito edocti, gratias agite de præsenti, licet minori felicitate; quod opportune admoneo vos, ne a statu, in quo nunc estis, decidatis in similem captivitatem, a qua nunc estis liberati. Verum quia hæc pertinent ad præcedentia, in quibus futurum a Romanis urbis templique excidium clare prædixit, hinc eodem referenda sunt. q. d. Videor mihi eminus ex alta prophetiæ specula videre extremam Hierosolymæ cladem, ac in ea audire ululatus civium, præsertim pastorum, id est, sacerdotum et pontificum: quia vastata est magnificentia eorum, quia scilicet combustum est magnificum templum, ejusque vasa et vestes, quibus magnifice vestiti incedebant pontifices, et cujus oblationibus et opibus splendide vivebant. Eversa ergo magnificentia templi, eversa est magnificentia sacerdotum. Videor quoque mihi audire ululatum principum et magistratuum, quasi rugitum leonum, qui avare et tyrannice dominabantur populo, in eumque quasi leones ferociter, superbe et rapaciter grassabantur. Hi enim rugiunt et ululant, quia VASTATA EST SUPERBIA JORDANIS,] puta superba eorum palatia, prædia, villæ, agri et silvæ, quæ juxta Jordanem possidebant, ut ejus fluentis irrigarentur, fierentque fertilia ad fructum, æque ac amœna ad aspectum. Alludit ad leones, quorum copia erat in silvis juxta Jordanem. Hi enim agris et silvis a Romanis vastatis, gregibusque ibidem pasci solitis, occisis, vel abductis, pariter rugiebant, eo quod latibulis, æque ac gregum prædis escisque suis privati, vel fame mori, vel alio migrare cogerentur. Hinc illud Cantic. 4. 6. *De vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum.* Sanir enim et Hermon erant juxta Jordanem: ita Clarius, Arias Vatabl. et alii. Addit S. Hieronym. exsiccatum partim a Deo, partim a Romanorum cupia fuisse Jordanem: quocirca leones præ siti irrugiisse. Unde Chald. vertit: *Quia exsiccata est propter eas elatio Jordanis.* Solet enim Jordanis affluentibus aquis ex resolutione nivium efferri et intumescere. Sept. *Quia miser factus est fremitus Jordanis.* Solent enim aquæ copiosæ inter se, vel ad saxa allisæ fremere. Nam hebr. *geon* significat magnificentiam et arrogantiam, quæ fremitus est causa.

4. PASCE PECORA OCCISIONIS,] puta Judæos occisioni a Romanis, quasi oves et pecora destinatos.

Quæres: Ad quem et a quo dicitur *pasce?* Respondet Theodor. et ex eo Ribera id dici a Patre æterno ad Christum filium jam incarnatum, q. d. Tu, o Christe, fili, pasce et doce Judæos, si quo modo pœniteant, et ad te convertantur, itaque evadant excidium Romanorum, cui a me addicti sunt.

Simplicius S. Hieronym. Remig. Hugo. Lyran. Vatabl. et alii, censent hæc esse verba Dei ad Zachariam, q. d. Ego te, o Zacharia, constituo pastorem, id est, Prophetam, ut tuis hisce oraculis pascas, doceas et moneas Judæos futuros de futuro excidio, ut illud ipsi per pœnitentiam et mutationem vitæ declinare et effugere satagant. Id ita esse patet, quia Zacharias induit hic habitum pastoris: ideoque duas virgas pastoritias assumit, unam nominat Decorem, alteram Funiculum, sicut mox vers. 15. assumit formam pastoris stulti: quod de Christo dici nequit. Hinc Chald. vertit: *Vaticinare adversus gubernatores, qui constituti sunt ad gubernandum populum meum, et ipsi dominati sunt in eos quasi in oves occisionis, dicentes: Non imputabitur nobis in peccatum.* Ubi nota Judæos hic vocari *oves* vel *pecora occisionis*. Primo, quia in eos quasi oves impune grassabantur principes et pontifices, eosque vel in corpore, vel in anima expilabant et jugulabant prava sua doctrina et vita, ut eis exprobrat Christus Matth. cap. 23. Ita ex Chaldæo Theod. Et patet ex eo quod sequitur: *Quæ qui possederant, occidebant.* Oves ergo *occisionis* vel *escarum*, uti vocantur Psalm 43. 12. sunt quæ non servantur ad lanam aut lac, non ut tondeantur vel mulgeantur, sed ut occidantur et devorentur. Sic Jerem. 12. 3. *Congrega*, ait, *eos quasi gregem ad victimam, et sanctifica eos in die occisionis.* Secundo, quia occisioni et gladio Romanorum ob sua scelera, cum suis principibus et pontificibus erant destinati cædique devoti. Ita S. Hieronym. Remig. Hugo, Vatab. et alii passim. Rationem dat a Castro: nam jubetur, inquit, Zacharias, ac si pastoritiam artem exerceret, repræsentare officium pascendi, quo Deus populum suum pavit diversis temporibus, et deinceps pasturus erat. Et rationem hujus personæ, et quasi fabulæ assumendæ docet Deus esse quod iniqui pastores fuerint causa cur ipse populum deseruerit, et cum pastoribus in captivitatem duci permiserit a Chaldæis, et rursum duci permissurus sit a Romanis. Dicit igitur Deus: Age, o Zacharia, sume personam pastoris sapientis, et pasce oves meas, quas stulti pastores et occidunt, et occisioni parant: nam illi quibus eas curandas commisi, jugulant eas, sua lucra quærentes, non earum salutem; nec de hoc scelere dolent, quasi nullam culpam commiserint; et vendunt eas, et aucti pretio laudant Deum, dicentes: Benedictus Deus, quia sumus ditati; itaque pastores hi non parcunt ovibus, sed eas impune expilant et mactant. Simili schemate utitur Jeremias cap. 23. 1. *Væ*, ait, *pastoribus, qui disperdunt et dilacerant gregem pascuæ meæ!* Et Ezechiel cap. 34. 2. *Væ pastoribus Israel qui pascebant semetipsos! etc. quod crassum erat occidebatis, gregem autem Domini non pascebatis.* Vide ibi dicta. Ita a Castro, et recte, nisi quod ipse hæc censeat dici de pastoribus præteritis, non de futuris, cum potius, ut dixi, hæc, utpote oracula de urbis excidio, spectent futura, et pastores futuros usque ad tempora Christi et excidii Hierosolymæ. Illis enim iniquis, impiis et tyrannicis opponit suum pastoratum, et regimen æquum, pium et paternum.

5. ET VENDEBANT EA,] scilicet pecora, q. d. Hi pseudopastores ex gregibus sibi commissis quæstum faciebant, eis eorumque filiis, servis, operis, agris, etc. ad sua lucra per viam et fraudem abutebantur, perinde ac si eos ad suum quæstum vendidissent. Est catachresis.

6. ET EGO NON PARCAM EIS.] Aliqui futurum accipiunt pro præterito, scilicet *non parcam*, id est, non peperci *eis*, puta Ægyptiis, eo quod populum meum oppressissent; aut potius *eis*, scilicet Israelitis, eo quod fecerint schisma a me et a domo David. Hac enim de causa tradidi eos regibus impiis, qui eos tyrannice expilarent, imo feci ut in sese invicem grassarentur, et mutuo se per intestina odia, fraudes et cædes conficerent. Ita a Castro.

Melius alii futurum proprie ut sonat accipiunt, cen-

sentque id impletum sub Aristobulo et Hyrcano, qui, cum de pontificatu et principatu contenderent, vocarunt in auxilium Pompeium et Romanos, a quibus subacti, spoliati et vastati sunt Ita Theodor. Aut potius sub Tito et Vespasiano, quando Zelotæ aliique Judæi mutuo sese expilarunt et mactarunt, teste Josepho lib. 6. Belli, c. 2 et 4. Et traditi sunt *in manus regis sui*, id est, principum suorum factiosorum, ut ait Vatabl aut Herodis Agrippæ, Vespasiani et Titi, qui totam Judæam perdiderunt. Ita S. Hier. Albert. Hugo, Arias et Vatabl. Romani enim Imperatores vocantur reges Judæorum, tum quia in passione Christi Judæi eos, ut suos Cæsares agnoverunt et professi sunt, dum coram Pilato clamarunt: *Non habemus regem, nisi Cæsarem*; tum quia Romani eos bello subegerunt, an jure, an injuria non disputo.

7. Et pascam pecus occisionis.] Theodor. Vatabl. Ribera et alii censent hanc esse Christi vocem ad suos Apostolos, et primos fideles e Judæis collectos, quos ob humilitatem, paupertatem et imbecillitatem vocat *pauperes gregis*, quasi Christus hic significet se velle Patri suo obedire et obsequi, ut quantum in se est Judæos pascat, et iram cladem que eis a Deo decretam avertat Verum hoc mysticum et allegoricum potius est, quam litterale. Ad litteram enim Propheta hic a Deo constitutus pastor, v. 4. ubi ab eo audivit: *Pasce pecora occisionis*, hoc versu onus pascendi suscipit, Deoque respondet: *Pascam pecus occisionis*. Unde ex Hebræo vertas, *et pavi*, vel pascere cœpi; Noster vertit, *et pascam*, ut significet continuationem et diuturnitatem pascendi. Ita S. Hieron. Remig. Lyran. et Arias. Porro Zacharias fuit pastor, non verus et litteralis, sed mysticus et symbolicus, pavitque Judæos suis hisce oraculis, quibus jussu Dei pastoris habitum virgamque assumit, ac pastoris veri munia, Dei, inquam, circa Judæos gubernationem repræsentat, sicut v. 15. ex adverso induit vasa pastoris stulti, ut ejus mores populo in se exprimat et ostentet.

Propter hoc, o pauperes gregis,] supple attendite ad ea quæ dicturus sum. Ita S. Hieron. Remig. Albert. et Hugo. Secundo, Arias, Vatabl a Castro et alii, q. d. Quia oves hæ sunt occisioni destinatæ, et quia a Deo constitutus sum earum pastor, propter hoc pascam eas, præsertim ut vos, o pauperes gregis, tum ab occisione, cui reliqui certo destinati sunt, tum e manu improborum pastorum vestrorum liberem. Unde Arias vertit: *Pascam oves occisionis propter vos, o pauperes gregis*; ut hebr. לכן *lachen* non sit adverbium, significans *propter hoc*, sed pronomen, significans *vobis*, ita ut *lachen* fœmininum ponatur pro לכם *lachem* masculino. *Pauperes gregis* vocat inopes in populo, præsertim simplices, innocentes, mansuetos et justos, propter quos Deus cæteris impiis ad tempus pepercit, pascens eos per Prophetas et ad pœnitentiam provocans. Ita Theodor.

Et assumpsi mihi duas virgas,] duos baculos pastorales, ut pastoris habitum, æque ac officium assumerem. Unde subdit: *Et pavi gregem*.

Unam vocavi Decorem.] Hebr. נעם *noam*, id est decor, species, jucunditas, gratia, amabilitas, suavitas, mansuetudo. Unde socrus Ruth vocabatur Noemi, dicebatque: *Ne vocetis me Noemi, id est pulchram, sed vocate me Mara, id est amaram, quia amaritudine valde replevit me Omnipotens*, Ruth. 1. 20. Hæc virga significat regimen suave per amorem et beneficia, non per minas et supplicia. Unde Vatablus, *Hæc*, ait, *fuit clementia Christi, qua usus est, dum assumpsit carnem*. Quocirca Syrus vertit: *Unam vocavi suavem*, vel *jucundam*; Arabicus Antioch. *Unam vocavi facilitatem*, vel *benignitatem*; Alexand. *Unam vocavi decus*.

Et alteram vocavi Funiculum,] hebr. חבלים *chabalim*, id est funiculi. Ita Septuag. Aquila, Symmach. et Noster. Hinc et Syrus et Arabicus uterque vertit, *funem*. Hic significat regimen durum, severas leges et edicta, quibus populus quasi funibus colligatur, constringitur, et si peccet flagellatur, vincitur, illaqueatur. Jam Hebræi aliter punctant leguntque חבלים *chobelim*, id est colligantes, nauclери, gubernatores, et per antiphrasin dissipantes, corruptores. Porro quia funiculis olim dimetiebantur hæreditates, hinc funiculus metonymice significat hæreditatem, sive sortem et partem hæreditatis, quæ cuique per funiculum dimetientem obtingebat. Rursum funiculus significat cœtum et congregationem. Sicut enim ex multis filis contortis conflatur funiculus, sic ex multis hominibus congregatis fit cœtus et populus Unde Euseb. lib. 10. Demonstr Evang. cap. 4. per *decorem* accipit legem veterem, quæ data est, inquit, *funiculo*, id est, cœtui et populo Israel, qui erat funiculus hæreditatis, id est, sors et hæreditas Dei.

Quæres: Quale est hoc virgarum hieroglyphicum? quid symbolice hæ duæ virgæ ad litteram significant? Primo, S. Hier. Remig. Rupert. Hugo et Ribera duas has virgas accipiunt duo fœdera, duplexque regimen providentiæ Dei. Prius initum cum Noe omnibusque hominibus, Genes. 9. 9 quod hic dicitur Decor, quia decebat Deum hoc universale in homines imperium, omniumque curo: posterius initum cum Abraham et ejus posteris, puta 12. Tribubus Israel, Genes. 17. v. 7. quod proinde dicitur Funiculus, vel ut hebr. est funiculi, q. d. Sors hæreditaria, quam Dominus sibi ex omnibus gentibus, in populum et Ecclesiam elegit, fuit posteritas Abrahæ, sive populus Israel.

Secundo, S. Cyrillus censet funiculum repræsentare vetus Testamentum, utpote Judæus, stringens, coarctans, vinciens et flagellans: decorem referre novum testamentum, sive legem gratiæ.

Tertio, alii censent per decorem significari duces et reges justos piosque; per funiculum vero injustos et impios. Ita R. Moses lib. 2. Direct. cap. 44. per decorem accipit Mosen, Josue et sequentes; per funiculum Roboam et posteros, partim idololatras, partim sceleratos. Alii per decorem accipiunt regnum duodecim Tribuum, sub Davide et Salomone unitum; per funiculum vero idem regnum, in duo sub Roboam divisum. Alii per decorem accipiunt regnum Juda, per funiculum regnum Israel, sive decem Tribuum. Accedit Chald. qui per decorem accipit regnum Jeroboam, qui decem Tribus a tyrannide Roboam vindicavit et in libertatem asseruit: per funiculum, regnum Roboam minax initio et tyrannicum Verum hæc omnia jam erant præterita, ad quæ licet alludat Propheta, tamen propria vaticinatur de futuro Quocirca Arias per decorem accipit Machabæos, primos populi vindices, puta

Judam cum fratribus; per funiculum autem eorum posteros, qui violenter regnum regiumque nomen sibi arrogarunt.

Quarto, alii per decorem accipiunt initium prædicationis Christi, quod fuit suave et blandum: per funiculum, finem ejusdem, qui fuit minax excidii, judicii et gehennæ, ut patet Matth. 23. 24. et 25.

Quinto, et genuine, virga vocata Decor significat regimen amoris per consolationes, monitiones et beneficia, quod post tempora Zachariæ Deus exhibuit Judæis per Machabæos, et maxime per Christum. Altera virga vocata Funiculus significat regimen terroris, quo usus est Deus, cum vidit Judæos priori virga amoris et lenitatis abuti et indurescere, scilicet post mortem Christi, cum per Romanos eos exagitare cœpit, ac tandem funditus evertit, ut Judæi omnes vel occisi, vel capti et funiculis colligati fuerint, et tunc quisque suum funiculum, id est, sortem et pœnam pro meritis acceperit, ideoque hebr. est *funiculi*. Ita Vatabl.

Hoc ergo utrumque tempus et regimen Dei, utraque virga assumpta significat Zacharias, quasi Dei vicarius et Propheta. Ipse enim quasi pastor duplicis virgæ, Deum pastorem duplicis regiminis, scilicet amoris et timoris, repræsentat. Hunc esse sensum patet, primo, ex eo quod hoc oraculum Prophetæ sit de futuro, non de præterito. In futuro autem non possumus commodius explicare, nec assignare symbolum virgæ decoris et funiculi, nisi eo modo quo jam exposui. Secundo, idipsum patet ex rei eventu. Nam primo, decorum fuit Dei regimen circa Judæos, tempore Machabæorum et Christi, deinde terribile et funestum tempore Romanorum, Neronis et Vespasiani. Tertio, quia paulo post dicit Propheta se utramque hanc virgam confregisse, quia scilicet Deus plane a se abjecit et reprobavit Judæos, quod de alio tempore, quam Christi et Titi, dici nequit. Quarto, quia v. 13. hanc virgam decoris confractam esse significat in morte Christi, ob ejus venditionem et cædem, quia scilicet cum Judæi appretiarunt, emeruntque triginta argenteis.

Moraliter, principes, magistratus, Prælati, rectores, etc. discant hic a Dei providentia et regimine modum regendi, nimirum ut quantum ex se est, subditos regant decore, id est humanitate, amore, clementia, misericordia, beneficentia, promissis et præmiis. Sic enim erit נעם *noam*, id est decorum, elegans et speciosum regimen: Dei enim sapientia totum orbem ita regit et gubernat, ut attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter, Sap. 8. vers. 1. Quod si aliqui duri et servilis ingenii amore regi nolint, talibus exhibeant virgam funiculi, qua eos regant quasi cervicosos et brutos, minis, mulctis, pœnis et suppliciis. Hanc enim esse optimam regendi methodum docet hic Zacharias, ipseque usus et experientia, probatus a Gentilibus, æque ac a Christianis. Audi eorum hac de re sensa et gnomas.

Archytas Pythag. de lege et justitia: *Oportet*, ait, *verum principem non recte tantum imperare scire ac posse, sed et humaniter. Turpe enim fuerit pastorem oves odisse, et pecoribus suis infensum esse.* Xenophon in Pædia Cyri asserit, *bonum principem nihil differre a bono patre. Nam et parentes filiis provident. Et Cyrus mihi nunc videtur ea nobis consulere a quibus maxima in felicitate possimus ad ultimum usque finem perseverare.* Seneca lib. 1. de Clementia, c. 5. *Principum*, ait, *crudelitas bellum est; clementia in quocumque domum pervenerit, eam felicem et tranquillam parabit; sed in regia quo rarior, eo mirabilior. Magni animi proprium est placidum esse tranquillumque, ac injurias et offensas superando despicere. Muliebre enim est furere. Ira non decet regem.* Et nonnullis interjectis: *Optime Deos exemplum principibus constituam, ut se tales civibus præbeant, quales sibi deos esse volunt.* Aristot. lib. 8. Ethicor. *Similis*, ait, *est comparatio regis ad subditos, patris ad filios, pastoris ad oves.* Pythagoras ita imperandum esse principi dicebat: *Ut subditi magis eum venerentur quam metuant. Reverentiam enim admiratio, timorem odium comitatur.* Ita Stobæus ser. 46. qui et addit Pittacum censuisse principem laudabilem esse qui efficit ut subditi metuant, non ipsum sed pro ipso. Idem fuit Chilonis, Philonis, Musonii sensus, eadem sententia. Insuper Anaxilaum Rhegii principem, interrogatum quid in principatu felicissimum esset, respondisse: Numquam beneficia conferendo vinci. Tiberius Cæsar, teste Suetonio, dicebat: *Boni pastoris* (qualis est Imperator) *esse tondere pecus, non deglubere* Agapetus Diaconus de Officio regis: *Sicut oculus*, ait, *innatus est corpori, ita Imperator mundo adaptatus est a Deo, datus pro administratione eorum quæ usui sunt. Oportet ergo eum hominibus quasi propriis membris prospicere, ut proficiant in bonis, neu malorum offendiculo illidantur. Solis profecto partes sunt, illustrare radiis orbem, principis vero virtus est egenorum misereri.* Sicut animalia licet robustissima et ferocissima, blanditiis tamen capiuntur et mansuefiunt; ita subditi licet ab omni humanitate alieni, principis boni benevolentia et humanitate facile gubernantur, ait Dion. Nic. in Augusto, Plutarch. in Moral. Musicus, inquit, chordas dissonantes non statim abjicit, neque incidit, sed sensim intendens aut remittens ad concentum adducit: ita princeps leniter debet emendare peccantes, non protinus tollere. Tali enim sceptrum est plectrum, tali regimen est decus, non dedecus, cum cæteri magistratum (id est decus ipsum) dedecorent, uti aiebat Cicero. Unde S. Hieron. epist. ad Pammach. *De Cæsare*, ait, *egregie dixit Tullius: Cum quosdam ornare voluit non illos honestavit, sed ornamenta ipsa turpavit.* Plinius lib. 11. cap. 17. *Rex apum*, ait, *solus aculeum non habet, aut certe non utitur. Adhæc corpore est grandior, et specie decentior, sed alis quam cæteræ minoribus; ita principem oportet esse clementissimum, et a sua civitate nusquam avolare longius.* In Deo tria eminent, summa potentia, summa sapientia, summa bonitas: Rex est Deus terrestris, hunc ergo ternarium pro viribus absolvat. Nam potentia sine bonitate mera tyrannis est, sine sapientia pernicies, non regnum. Det ergo operam ut sapiat, et quam maxime prodesse studeat omnibus; nam id est bonitatis: potestas autem ad hoc ei serviat, ut quantum cupit prodesse, tantumdem et possit, imo plus velit quam possit: porro nocere hoc minus velit, quo magis potest. Deus ut pulcherrimum sui simulacrum in cœlo constituit solem, ita in terris principem. At sole nihil communius, qui cæteris etiam corporibus cœlestibus

lucem suam impartit. Ita princeps publicis usibus maxime debet esse expositus, et nativum sapientiæ lumen habere domi, ut etiamsi quid cæcutiant cæteri, numquam tamen ille hallucinetur. Quod cor est in homine, hoc princeps in republica: sicut ergo cor spiritus et vitam cæteris membris aspirat, sic et princeps subditis. Quod medicus in urbe, hoc princeps in republica. Ita Plutarchus in Moral. Porro Claudianus in Panegyr. Probini ejus liberalitatem ita celebrat:

> Præceps ille manus fluvios superabat Iberos,
> Aurea dona vomens.

Liberale est serere beneficium, ut metere possis fructum, ait Cicero iturus in exsilium. *Potissima dos in principe est liberalitas et clementia*, ait Pomp. Lætus in Diocl. Demosthenes rogatus *quid Deo similes faceret homines?* respondit: *Benigne facere*. Ite Maxim. ser. 8. Xenophon dictitabat multo præclarius esse beneficiorum, quam trophæorum multitudinem post se relinquare. Ita Stob. serm. 46. Sic gloriosus fuit Cyrus, qui amicos quibus plurimum contulisset, divitiarum suarum thesauros esse dicebat, ait Xenoph. Alexander, Julius Cæsar, Augustus, Constantinus, liberalissimi fuerunt. Ptolemæus a beneficiis, Evergetes cognominatus est. Philadelphus aiebat *magis esse regium ditare quam ditescere*, ait Ælian. Antigonus rex dictitabat *regnum non aliud esse quam splendidam servitutem*. Et sane, si rem penitius introspicias, quid est principatus, quid Cardinalatus, nisi purpurata servitus, quæ cum splendore fidelium commodis servit? Miraris? Summus Pontifex, qui est principum et purpuratorum apex at culmen, non est aliud nisi servus servorum Dei: hunc enim titulum ipse sibi præfert eoque gloriatur. Sane Hadriani VI. Pontificis et præceptoris Caroli V. sepulcro, in Vaticano incisum fuit hoc elogium: *Hadrianus VI hic situs est, qui nihil sibi in vita infelicius duxit, quam imperare*. Ita P. Jovius in ejus Vita.

Porro virga נעם *noam*, id est, decoris, pulchritudinis, jucunditatis, elegantiæ, gratiæ, multa poscit a Principe et Prælato. Primo, humilitatem, ut se dimittat ad infirmos, etiam rusticos et pauperes, eorumque querelas et gravamina præ aliis audiat, iisque medeatur. Secundo, affabilitatem, ut se omnibus affabilem, comem et benignum præbeat, neminem aversatur, aut durius compellet. Tertio, æquanimitatem, ut subditorum infirmitates et murmurationes æquanimiter ferat, iis non irascatur, non turbetur, sed eas toleret, sicut mater tolerat ineptias sui infantuli. Quarto, magnanimitatem, ut quasi Angelus rebus humanis superior homines regat, uti pædagogus regit pueros: numquam cadat animo, etiamsi multos suis piis conatibus obsistare aut reluctari videat, sed suaviter et fortiter omnes ad regulam æquitatis et pietatis inflectat. Quinto, patientiam, ut ferat constanter labores, molestias, ærumnas regiminis. Sexto, benignitatem et beneficentiam, ut præmiat supra meritum, puniat citra condignum. Sit instar apis, quæ ubique mella fundit, aculeum vero nonnisi in necessitate in hostes exerit: ita princeps omnibus benefaciat, nemini mala; nec suas, sed reipublicæ dumtaxat ulciscatur injurias. Septimo, animi candorem at suavitatem, qua mulceat et consoletur afflictos, tristes, pusillanimes, melancholicos. Octavo, charitatem, quam omnibus ubique, etiam inimicis aspiret, ut videatur habere cor charitate in omnes dilatatum, plenum et ardens. Nono, jucunditatem, urbanitatem, gratiam dicendi et agendi, qua gratiose loquatur, agat, imperet potius innuendo quam jubendo, potius exemplo quam verbo: merentes honore et beneficentia præveniat; immerentes spe et promissis ad officium exstimulat. Talis fuit Christus (de quo Zacharias hic maxime loquitur) ut patet Isaiæ 42. 1. et seq. at Isaiæ 11. 1. et seq. Matt. 12. 18. et alibi. Talis fuit S. Petrus, S. Paulus, S. Joan. Talis S. Athanasius, S. Basilius, S. Greg. S. Aug. Tales in Societate S. Ignatium, S. Xaverium, P. Laynes, aliosque habuimus et habemus (Deo sit laus) qui omnibus animi sinceritatem, alacritatem, lætitiam, benevolentiam, beneficentiam exhibeant et instillent: ut toti mellei semper mella, numquam fella fundere videantur.

Et succidi tres pastores.] Quinam hi tres? Primo, S. Hier. Remig. Albertus, Hugo et Ribera, accipiunt Mosen, Aaron et Mariam eorum sororem et Prophetissam: Moses enim erat pastor populi in civilibus, Aaron in sacris, Maria præerat fœminis. Exodi 15. 20. Eodem enim mense primo, puta Martio, quo mortua est Maria, lata est sententia mortis a Deo in Mosen et Aaron, Num. 20. 1. qui et paulo post eodem anno, qui fuit quadragesimus ab exitu ex Ægypto, mortui sunt, nimirum Aaron die 1. mensis 5. puta Julii. Num. 33. 38. Moses vero die 7. mensis Adar, id est, Februarii. Deut. 34. 7. Hue sane quasi ad præteritum alludit Propheta, sed aliud intendit prophetare de futuro. Secundo, alii intelligunt tres primos reges Israel, scilicet Saulem, Davidem et Salomonem; alii, ut Lyran. Joram, Ochoziam et Jezabel, quos Deus occidit per Jehu. Melius R. David accipit tres Josiæ filios et reges, scilicet Joachaz, Joakim et Sedeciam, quos Deus per Chaldæos intra 22. annos, regno privavit. Verum hi omnes jampridem succisi erant: hic autem Propheta prophetat de futuro: narrat enim quomodo ipsemet pastor constitutus a Deo, per duas virgas paverit et rexerit populum, ut hoc ipso enim duabus modis deinceps a Deo regendum repræsentat.

Quocirca tertio, aptius Arias tres pastores accipit Judam, Jonatham et Simonem, fratres Machabæos, quos Deus uno mense annorum, id est, intra triginta annos sustulit; sed sub his tribus posteros, reliquosque populi principes usque ad Christum intellige. Hi enim populum rexerunt uno mense, id est, pauco tempore, virga decoris, et eum ea a Deo ob iniquitatem at rebellionem populi, præsertim dum Christo restitit eumque occidit, a Deo succisi sunt, uti sequitur. Alludit ad pastores gregum, qui conducti ad eum pascendum, vel pecorum indomita feritate, vel nimio labore fracti, primo mense munus pastoris resignant, et a grege discedunt. Sic enim Deus misit sæpe ad Judæos bonos pastores, id est principes, Prophetas et pontifices pios, unum post alium continua; sed hi vel Judæorum pervicacia et malitia superati munus reliquarunt, vel tædio at labore consumpti sunt, vel a Judæis occisi sunt, ut eis imprøparat Christus Matth. 23. 37. Quocirca Deus hoc munere pastores tales submittendi defessus, et quasi tædio victus, statuit eos

omnes cum virga decoris succidere et abrumpere, ac populum quasi gregem indomitum permittere sibi, ut sine lege et rege exerret quocumque ei libuerit.

Mystice. Christus instituens Ecclesiam quasi novam Dei rempublicam, intra mensem, id est, brevi tempore, sustulit triplices legis veteris pastores. scilicet principes, Prophetas et sacerdotes. Ita Theod. et Vatabl.

Et contracta est, Hebr. ותקצר *vattictsar*, id est, angustiata est, q. d. Præ molestia et tristitia coarctata et quasi contracta est anima mea, in eis,] id est, propter eos (eorum causa et respectu) Judæos scilicet, ideoque abstuli ab eis tres pastores jam dictos. Symmach. et Theod. vertunt: *Anima mea exanimata est;* Septuag. *gravata* est; alii: *Nauseat in eis.*

Siquidem et anima eorum variavit in me,] scilicet in meo cultu et in legis meæ obedientia, q. d. Nunc mihi obedientes fuerunt, nunc inobedientes, nunc me coluerunt, nunc suas cupiditates. Unde Chald. *Anima eorum detestata est cultum meum;* deseram ergo eos, quia ipsi priores deseruerunt me: detestor eos, quia ipsi prius detestati sunt me. Unde Sept. *Anima eorum rugiebat super me;* Aquila: *Anima eorum immaturavit in me.* id est, stiptica, pontica, acerba (tales enim sunt fructus, v. g. pyra et poma immatura) fuit in me, ante me rejecit et evomuit, sicut os et stomachus rejiciunt et evomunt fructus crudos et immaturos; Symmach. *Anima eorum invaluit in me;* Tigurina: *Detestata est me;* Vatabl. *Abhorruit a me;* alii: *Dissoluta est in me;* alii: *Nauseat in me.* Hebr. enim בחל *bachal*. per metathesin alludit ad חבל *chabal*, id est, ligare: ligamus enim et fasciamus stomachos et membra dolore soluta et languida; unde R. Moses loco paulo ante citato, putat alludi ad secundam virgam, quæ v. 7. vocatur *chobelim*, id est dissipantes. demolientes q. d. Quia hi pastores sunt *chobelim*, id est. dissipantes gregem meum, idcirco anima mea בחלה *bachala*. id est, detestatur eos. Melius diceremus alludi ad חבלים *chebalim*, id est funiculi, q. d. Quia anima ipsorum *bachala*. id est, detestatur me, hinc ego dabo ei virgam *chabalim*, id est, funiculorum, eamque quasi ream funibus et vinculis constringam. Porro per *eorum* et *eos*, Judæos intellige, tum subditos, tum pastores: utrique enim recesserunt a Deo, licet enim Judas, Jonathas et Simon Machabæi, recte paverint populum, tamen non recte paverunt Aristobulus et Hyrcanus inter se de pontificatu decertantes, item Scribæ, Pharisæi, pontifices et principes qui fuerunt sub tempora Christi.

Alludit ad Hebræos in deserto, qui variantes et fluctuantes animo, sæpe murmurarunt contra Mosen et Deum. volentes reverti in Ægyptum ad porros et ollas carnium. ac nominatim Num. 21. 5. *Deest*, inquiunt, *panis, non sunt aquæ, anima nostra jam nauseat super cibo isto levissimo*, puta super manna. quibus murmuribus adeo et toties fatigarunt Mosen, ut ipse peteret missionem a Deo, ac tandem dubitaret de Dei promissis, an scilicet Deus ex petra daturus esset aquas quas promiserat populo, idque ob populi malitiam et rebellionem: qua de causa et pastoratu sive principatu et vita a Deo privatus est in deserto, Num. 20. 12. Similes, imo pejores fuerunt pontifices, Scribæ et Pharisæi tempore Christi: similis eis fuit populus, nauseans, varians et nutans in lege et cultu Dei, ac proinde Deus pariter nauseans utrosque abjecit, suumque regimen decoris et amoris, mutavit in regimen funiculi, id est, terroris, minarum et verberum. Unde subdit:

9. Non pascam vos,] quasi dicat: Sicut patres vestros ob murmura et scelera in deserto deserui, imo damnavi omnes ad mortem, ut scilicet omnes morerentur in deserto, et nemo eorum ingrederetur in terram promissam, Num 14. 22. Insuper serpentes, ignem, aliasque plagas in eos immisi, fecique ut alii alios rebellantes mactarent, ut patet Exodi 32. 28. et Num. 25. 2. Ita pariter vos mihi rebelles, imo Christi, quem amantissimum et suavissimum vobis dedi pastorem, hostes et parricidas, deseram, daboque in prædam, ac perdam per Romanos. adeo ut in invicem grassemini, mutuoque vos conficiatis et devoretis. Ita Clarius et Vatabl. Hoc enim est quod subdit:

Quod moritur, moriatur; et quod succiditur, succidatur; et reliqui devorent unusquisque carnem proximi sui,] q. d. Mors, succisio et devoratio vestri non est mihi curæ. permittam vos mori, succidi, devorari, nec tantum permittam, sed et efficiam. Videtur tria flagella significare et comminari, scilicet, pestem, bellum et famem, q. d. Desinam eos regere in clementia et mansuetudine, ac regam eos tribus hisce plagis, inquit Vatabl. Hac de causa Zacharias idipsum in se, suaque virga decoris quasi pastor repræsentans, eam conscidit et confregit, ejusque vice aliam minacem et sævam assumpsit, quam proinde vocavit Funiculum. Unde ait:

10. Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus, et abscidi eam,] q. d. Sustuli hoc regimen meum meosque pastores, qui populum meum regebant cum decore et amore, induxique aliud quo eos rexi funiculis et flagellis, quasi mancipia, imo quasi boves et asinos. Itaque hæc virga decoris symbolice, ad litteram conscissa et diffracta est per Zachariam, ut ipso facto repræsentaret in morte Christi diffringendum esse regimen amoris, quo Deus eousque rexerat Judæos.

Ut irritum facerem foedus meum quod percussi cum omnibus populis.] Hinc S. Hieron. et alii putant hanc virgam decoris significare fœdus Dei cum Noe, omnibusque gentibus ex eo prognatis statim post diluvium initum, quod ob earum idololatriam et infidelitatem paulo post rescidit, quando cæteris gentibus relictis et rejectis, fœdus aliud et peculiare iniit cum solo Abraham ejusque posteris, scilicet Israelitis, Gen. 7. 2. Verum esto eo alludat Propheta, tamen proprie vaticinatur de futuro, scilicet fœdus et regimen amabile et placidum, quo Judæos regebat et recturus erat, ob eorum rebellionem confringendum esse in morte Christi. Tunc enim irritum factum est fœdus Judaicum et vetus testamentum.

Dices: Quomodo hoc dicitur initum cum omnibus populis? nam constat initum cum solis Judæis. Resp. quia tum non erat aliud fœdus Dei in mundo, quam fœdus hoc Judaicum, ac proinde quicumque e Gentibus hujus fœderis Dei volebant esse particeps, debebant fieri proselyti et judaismum capessere. Secundo, quia fœdus prius a Deo cum Noe et omnibus gentibus initum, traductum est ad Abraham et Judæos, in iisque permansit; itaque quoad sui originem initum fuit

cum omnibus gentibus, æque ac quoad sui consistentiam et statum: non enim gentes ab hoc fœdere exclusæ sunt, sed potius inclusæ: poterant enim illæ judaismum suscipere, itaque fœderi huic se inserere, præsertim quia Abrahæ fœderis hujus principi dictum erat a Deo: *In semine tuo benedicentur omnes gentes*, Gen. 22. 18.

11. Et cognoverunt sic pauperes gregis,] q. d. *Sic* id est, ex illo meo gubernandi modo cognoscent humiles et mansueti, puta Apostoli cæterique fideles: qui custodiunt Dei voluntatem, dicentque admirantes, Domini hoc verbum, id est, jussum et opus esse, qui Judæos impios impune abire non sinit. Laudant ergo hoc Dei verbum in Judæos justum, in se vero misericors; perinde ac olim Abraham, Isaac et Jacob cognoverunt et laudarunt meum judicium, quo fœdus in Noe cum gentibus initum ob earum infidelitatem et Apostasiam rescidi, novumque cum Abraham et posteris inivi. Nota τὸ *qui custodiunt mihi*, id est, in mei gratiam, supple præcepta mea Unde Pagnin et alii vertunt: *Qui custodiunt me*, scilicet quasi pretiosissimum thesaurum, quo affatim sunt divites, licet alias sint pauperrimi; Chald. *Qui custodiunt voluntatem meam;* Tigur. *Qui observant me*, id est, meum os, mea jussa et mandata; Septuag. *Oves quæ custodiuntur mihi;* qui enim peculium est Dei, ut dicere possit cum Apostolo: *Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus*, huic vicissim peculium, sors et pars est Deus, eique dicere potest: Sors mea Dominus: *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei, tu es qui restitues hæreditatem meam mihi*, Psalm. 15.

12. Et dixi ad eos.] Scilicet pauperes gregis, inquit S. Hieron. qui me volentem abire a cura pastorali retinere cupiebant, et consequenter idem dixi ad alios omnes, quorum eram pastor, q. d. Dixi ad Judæos: Si me pastorem cupitis, curæ et laboris mei pretium ac mercedem mihi constituite: sin minus, quiescite; ego pariter a vestri cura quiescam et abibo: nec enim pastor gratis pascit gregem, sed justam pasturæ suæ compensationem deposcit. Hæc omnia dixit et gessit Zacharias, non reipsa, sed mentaliter per visionem imaginariam, ait Vatabl videbatur enim sibi (Deo id ei in mente repræsentante) hæc dicere, poscereque pretium sui pastoratus, ac Judæos illi statuere pretium triginta argenteorum, quod cum vile videretur, jussu Dei projicere illud ad statuarium; ut per hanc visionem symbolice repræsentaret pretium quo Judæi æstimarunt Christum, ejusque in pascendo operas, dum eum triginta argenteis appretiarunt, emeruntque a Juda, ut eum quasi pseudopastorem, imo tyrannum occiderent et crucifigerent. Christus enim pastor Judæorum, pavit eos in virga decoris, quæ proinde in ejus morte a Deo concisa et confracta est. Dicit ergo Zacharias in typo et persona Christi: *Si bonum, etc.* q. d. Si æquum vobis, o Judæi, videtur, mihi Deo vestro pro vobis incarnato, vosque in carne assumpta summo decore et dignatione pascenti, docenti et regenti, assignate et date mercedem justam et debitam huic meæ in vos providentiæ, curæ et charitati, scilicet summam gratiarum actionem, obedientiam, honorem, et cultum: *et si non*, q. d. Si id vobis non placet, vos non cogo: nec enim vestra mercede, cultu aut laude indigeo. Ad Christum enim hæc pertinere ad litteram, docet S. Matth. cap. 27. 9. Quocirca ex hoc loco plane confirmatur expositio duarum virgarum, quam v. 7. assignavi; applicando eas ad Christum ejusque tempora: Zacharias enim hic repræsentat Christum, tum in persona, quum in facto suo, inquit a Castro. Nam sicut pro munere suo pastoritio exigebat pretium justum, puta fidem et pietatem ex corde: ac pro eo datum est ei vile pretium triginta argenteorum: ita Christus postulabat a Judæis pro suo evangelizandi munere ut sibi crederetur, et ut Messias Deique filius haberetur. At illi pretio triginta argenteorum eum æstimaverunt. Et sicut propterea indignatus Propheta projecit pretium et eos qui illud dederant; ita Christus projecit Judæos eosque tradidit Romanis devastandos.

Et appenderunt,] in libra ad justum pondus. Olim enim pecunia non erat signata, sed ad certum pondus oppendebatur, v. g. in pretium rei dabant tot vel tot drachmas, uncias, libras, talenta auri vel argenti. Illa et postea cum pecunia signata fuit, certi ponderis esse debuit, et etiamnum esse debet. Quocirca siclus, qui erat communis moneta, ut esset justus, ponderare debebat 4. drachmas, uti dixi Exodi 30. 13. quantum ponderant 4. Julii Romani, vel 4. Regales Hispanici. Hinc et שקל *sekel*, id est siclus, hebr. dicitur a שקל *sakal*, id est appendere, ponderare. Siclus ergo idem est quod pondus, scilicet certum auri, vel argenti.

Triginta argenteos,] scilicet siclos, inquit Maldonatus, Perer. Salmeron et alii in Matth. 27. Christus ergo a Juda venditus videtur 30. siclis, hoc est 30. florenis Brabanticis, quo pretio servi occisi vita æstimabatur, et redimenda erat ab occisore, juxta legem Exodi 21. 32. Servo ergo ejusque vitæ Christus ejusque vita æquiparatur hic a Juda et Judæis.

Verum quia Jeremias c. 32. 9. staterem, id est siclum, ut habent Hebræa, distinguit ab argenteis; ait enim: *Appendi ei argentum septem stateres, et decem argenteos:* et quia Budæus l. 5. de Asse, quem sequitur Suarez, Ribera et alii, asserit se Parisiis vidisse nummum quo venditus est Christus, eumque appendisse tantam duas drachmas Atticas, sive duos Julios, aut duos Regales Hispanicos; hinc verisimilius videtur, argenteum fuisse dimidium sicli, et duplum denarii. Argenteus ergo sunt duo Julii, vel duo Regales, puta dimidius florenus Brabanticus.

Quocirca Christus venditus 30. argenteis, venditus fuit 15. florenis Brabanticis, sive sex scutis, hoc est sex aureis Romanis. In hac sententia magis confirmatus sum Romæ, ubi in templo S. Crucis in Jerusalem, cum parte sanctæ crucis, clavo et spinis a S. Helena eo delatis, vidi nummum unum ex hisce 30. argenteis, quibus venditus est Christus. Hic enim est instar duorum Regalium, imo minor Regali duplici decem assium, sive stuferorum, sed paulo crassior. Hinc quoque Zacharias hoc pretium per ironiam vocat *decorum*, id est, indecorum et vilissimum.

Nota: Quia Christus tam vili pretio venditus est, hinc hac sui humiliatione et vili æstimatione meruit fieri et esse pretium nostræ redemptionis, itemque peccati, quod pari modo rem vilem cum Deo apponit et appretiat. Peccator enim escam unam, furtum unius floreni, concupiscentiam unam turpem, punctum

honoris, etc. cum Deo opt. max. imo præ Deo appretiat, ponderat et æstimat, adeoque Deo ipsi anteponit, ipsique prælegit, cui tantæ in Deum injuriæ et vilipensioni ut satisfaceret Christus, hinc similiter tam vili et indigno pretio vendi voluit, ut moraliter nos doceret, patienter ferre nostri despectum, contumelias et probra. Quis enim nos ita despicit et vilipendit, ut non pluris æstimet triginta argenteis, quibus Christus æstimatus et vilipensus est? Gravissima enim fuit hæc ignominia et injuria Christi, utpote Filii Dei vivi, et totius creaturæ Domini, cujus proprietas est esse inæstimabilem: quia ejus valor et dignitas est quaquaversum infinita. Auxit injuriam quod a discipulo, quem in Apostolum e tot millionibus hominum elegerat, sit venditus, idque infensissimis Christi hostibus ejus sanguinem sitientibus: tales enim erant Scribæ et Pontifices. Unde ejus typus fuit Joseph, qui a fratribus fuit venditus Madianitis. Hinc illa Christi gravis querela Psalm. 54 13. *Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique, etc. Tu vero*, o Juda, *homo unanimis, dux meus et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos, in domo Dei ambulavimus cum consensu*. Tropolog. voluit Christus nobis dare exemplum heroicæ summæque humilitatis, mansuetudinis, patientiæ, charitatis, etc imitandæ et exercendæ; ac nominatim Prælatis tolerandi, imo curandi difficiles, malos et rebelles subditos. Illi enim in quantum onus gubernandi aggravant, in tantum virtutis meritum adaugent; et ut ait S. Bern ep. 37. *In quantum gravaris, in tantum lucraris*. Ita S. Martinus Brictionem Clericum suum, assiduumque detractorem officio privare noluit, dicens: *Si Christus passus est Judam, cur ego non patiar Brictionem?* Hac patientia et humilitate adeo eum vicit, ut linguam vitamque mutarit, sanctus evaserit, et S. Martino in Episcopatu successerit. Testis est Sulpitius dial. 5. de vita S. Martini qui et addit, hæc omnia Brictioni prædicta fuisse a Martino.

Tropol. vili pretio vendunt Christum, qui Sacramenta, beneficia, justitiam, castitatem suam, etc pretio temporali nundinantur et vendunt: Christus enim est veritas, justitia, castitas. Ita Salmeron in Matth. 27. Et S. Bern. serm. 1. de Cœna Domini: *Quid*, ait, *est vendere? Alienare. Dominum vendit, qui a se Dominum alienat. O discipule Christi, te Diabolus quærit avellere, te extrahere de grege Domini. Vide ne consentias ei. Te vult occidere. Cave a marsupiis; foveæ diaboli sunt: Judas dum sitit lucrum, tendit ad laqueum: dum perdit vitam, lucratur mortem.*

13. Et dixit Dominus ad me: Projice illud ad statuarium.] Hebr. יוצר *iotser*, communiter significat figulum, qui ex luto vel argilla fingit et format vasa vel statuas. Unde Aquila teste Eusebio lib 10. Demonstr. 4. vertit *plastem*; Tigurinus, Arias et Clarius *figulum*. Secundo, *iotser* generatim significat eum qui ex ære, auro, argento, aliove metallo, vel materia rem aliquam, v. g. idolum vel statuam effingit. Unde Septuag. et Symmach vertunt: *Projice eos ad conflatorium*, id est ad conflatorem, puta ad monetarium, sive ad argentarium, vel aurifabrum, qui ponderat et cudit, vel conflat monetam, ejusque pretium æstimat, ut scilicet ille, cujus est pecuniæ valorem æstimare, judicet an hoc sit condignum meæ personæ, æque ac laboris et pastoratus mei pretium. Hinc S. Hieron. vertit, *statuarium*, quod nomen commune est ad figulum et conflatorem: *Pro plaste utque fictore*, inquit S. Hieron. *statuarium olim interpretatus sum, verbi ambiguitate compulsus, quod statuarium fictoremque uno sermone significat*. Tertio Chald. R. David. Pagnin et Vatabl. censent יוצר *iotser* positum pro אוצר *otser*, id est, thesaurarius, vel præfectus thesauri, scilicet templi, sive domus Domini. Omnes hæ versiones eodem tendunt. Jubet enim Deus hic Zachariæ per visionem imaginariam, ut hos triginta argenteos quos ei pro mercede assignarant Judæi, indignabundus projiciat in templo ad pedes sacerdotum, præsertim thesaurarii templi, ut illi æstiment vilitatem hujus pretii, idque ad hoc, ut ipso facto repræsentet venditionem Christi, et vilitatem pretii quo emptus est Christus, ejusque sanguis innocentissimus ad mortem, ideoque sacerdotes illud in corbonam non illaturos, sed daturos figulo, ut ab eo emant agrum in sepulturam peregrinorum, Matth. 27. 7.

Nota, primo omnia hæc per visionem facta esse. Videbatur enim Zacharias in phantasia petere sui laboris pretium a Judæis, illique ei assignare triginta argenteos, sed deinde eos projicere in templo ad pedes thesaurarii. Causa fuit, ut hac visione repræsentaret realem projectionem argenteorum in templo, quibus venditus est Christus, factam a Juda. Fuisse enim visionem non realem acceptionem et projectionem triginta argenteorum, colligitur ex eo quod Zacharias non fuerit pastor, sed Propheta populi. Unde pastoris pretium ob eo non potuit exigere; et si prophetandi, id est, concionandi, mercedem exegisset, utique ei non tam vilem, sed decentem et honestam assignasset. Habebat enim Zachariam populus in honore et veneratione: nam ad ejus prophetiam et instantiam fabricavit templum, tam operosum et splendidum, ut patet 1. Esdræ 5. v. 1. Sic Ezechiel c. 1. reipsa non vidit currum cherubicum Dei, sed per visionem Sic Isaias c. 8. 3. accessit ad Prophetissam, illaque peperit, non reipsa, sed per visionem. Hinc Prophetæ vocati sunt Videntes. Si quis tamen non per visionem, sed reipsa hæc a Zacharia peracta esse contendat, ad Christi venditionem reipsa repræsentandam, non traham cum eo contentiosum funem, nec repugnabo, præsertim quia Zacharias reipsa videtur assumpsisse duas virgas pastoritias, quarum unam vocavit Decorem, alteram Funiculum; ac deinde reipsa induisse vasa pastoris stulti, ut ipse v. 15. ait sibi jussum a Deo. Simili enim modo Isaias c. 20. reipsa nudus incessit, ut reipsa repræsentaret populi nuditatem et spoliationem. Similiter Ezechiel, cap 4. reipsa obsidionem urbis in latere depinxit, et fimum boum comedit, ac dormivit 390. dies in uno latere, ut reipsa repræsentaret obsidionem Hierosolymæ, ejusque famem et diuturnitatem. Similiter Osee c. 1. reipsa duxit fornicariam, et ex ea genuit filios fornicationum, ut reipsa repræsentaret mysticam fornicationem, id est, idololatriam, populi. Talia plura magisque portentosa egerunt Prophetæ, quia a Deo facti sunt portentum Israelis et orbis, uti ait Isaias cap. 8. 18. Nec mirum videri debet, populum tam exiguum pretium assignasse Zachariæ, tum quia depauperatus erat: recens enim redierat e captivitate Babylonica, et magnos sumptus

fecerat in fabrica templi, murorum urbis, et domorum suarum: tum quia Dei instinctu et directione id fecit, ad repræsentandum vile pretium, quo posteri æstimaturi et empturi erant Christum.

Note secundo: Zacharias hic quasi in comœdia hæc videt et agit in persona, non sua, sed Christi: Christi enim personam hic induit, eumque symbolice et hieroglyphice repræsentat. De Christo ergo ad litteram hæc ejus symbola explicanda sunt. Sicut enim in comœdia actor qui agit personam S. Laurentii, ad litteram significat dicta et facta, non sua, sed S. Laurentii; ita et hic Zacharias quasi actor, repræsentat in scena venditionem Christi per hæc sua symbola.

Nota, tertio, Zachariæ Christum repræsentanti dici a Deo: *Projice*, cum Judas projecerit argenteos, non Christus: qui scilicet Christus innocentia sua, et prædictione proditionis Judæ, ejus conscientiam pupugit et impulit, ut argenteos referret et projiceret in templo. Nam cum videret Christum e se venditum, jam a Judæis tradendum morti, in se reversus, licet sero pœnituit doluitque, quod ipse sua venditione causa esset cur occideretur Christus, cujus innocentiæ et charitatis per triennium testis oculatus fuerat, quemque sciebat esse Prophetam et virum divinum, adeoque sibi hanc suam proditionem prædixisse. Unde Christi sanctitas et prædictio, ac consequenter conscientia tam immanis sceleris impulit eum, ut projiceret argenteos, scelusque suum publice apud sacerdotes complices profiteretur, dicens: *Peccavi tradens sanguinem justum.* Zachariæ ergo dicitur, *Projice*, id est, prædic projiciendum a Juda, Christi venditi pretium: Christo vero Zachariæ antitypo dicitur, *Projice*, id est, compelle et coge tua virtute, et stimulis conscientiæ infixis Judæ, ut is sceleris pœnitens projiciat pretium, quo te Deum et Dominum suum immani sacrilegio vendidit, ut ipsi videant pariter immanitatem suæ simoniæ, qua Sanctum sanctorum tam vili pretio emerunt, ideoque illud, utpote vilissimum divini sanguinis pretium, non vasis usibusque templi assignent, sed in pauperes erogent, et sepulturæ peregrinorum attribuent.

Nota quarto: Sicut in comediis, symbolis, et parabolis quædam adduntur ad elegantiam comœdiæ, symboli, vel parabolæ, quæ rei significatæ non conveniunt, et vice versa quædam sunt in re significata, quæ in comœdia vel parabola subticentur, imo subinde repræsentari non possunt, eo quod typus per omnia non respondeat antitypo; ita fit et hic. Nam primo, Zacharias hic, uti exigit, ita et recipit pretium: Christus autem quem significat, exegit quidem pretium a Judæis: at illud recepit, non ipse, sed Judas proditor. Itaque hic indignitas antitypi longe excedit indignitatem typi. Quod enim Christus a Judæis sit appretiatus triginta argenteis, sed ii dati sint non Christo, sed Judæ ejus proditori, longe vilius et indignius est, quam quod Zacharias appretiatus sit triginta argenteis, cum eos ipsemet receperit, id est, per visionem sibi recipere sit visus. Secundo, Zacharias projecit argenteos quasi indignum sui pretium ad statuarium, vel figulum, nec exprimit quare, vel quid de iis sit factum: S. Matthæus vero hæc ipsa exprimit, scilicet, ideo eos datos esse figulo, ut eh eo emeretur ager in sepulturam peregrinorum, additque id factum esse ex Dei voluntate et decretu, dicens *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Tertio, Zacharias indignans tam vile pretium sibi dari, projecit argenteos: Christus vero sui pretium uti non eccepit, ita nec projecit; sed ipse Judas, idque non ex indignatione tam vilis pretii, sed ex sceleris conscientia et facti pœnitentia. Causa harum disparitatum est quod non decebat, imo fieri vix poteret, ut Propheta sanctus agens personam Christi, simul ageret personam Judæ proditoris, ejusque facta et scelere in se assumeret: repræsentat ergo ea subeundo personam, non Judæ, sed Christi. Quod enim in hac venditione sui passus est Christus, hoc egit, eique inflixit Judas.

Quocirca licet certum sit Zachariem hic venditionem et pretium Christi adumbrasse, et quasi in scena repræsentasse, tamen ob disparitates jam allatas censent multi, S. Matthæum c. 27. v. 9. ubi idipsum a Propheta prædictum docet, directe et proprie non citare hunc locum Zachariæ, sed Jeremiæ. Ait enim: *Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam Prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati* (Tertull. lib. 4. contra Marcion. c. 40. legit *honorati*, hoc est decorati, quasi respiciat ad *decorum pretium*, de quo mox Zacharias) *quem appretiaverunt a filiis Israel: et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Hæc enim verba multum differunt ab hisce Zachariæ: *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: Projice illos ad statuarium, decorum pretium; quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, et projeci illos in domum Domini ad statuarium.* Cum ergo non sint Zachariæ, videntur esse Jeremiæ: Jeremiæ enim nomen apud S. Matthæum constanter legunt Biblia Latina et Græca, tam moderna quam vetera, paucis exceptis. Romæ enim in Biblioth. Angelica Patrum Eremit S. August. vidi vetusta Biblie manuscripta in quibus deerat nomen Jeremiæ. Unde cum hæc verba non reperiantur in prophetia Jeremiæ, quæ nunc exstat, multi censent olim in ea exstitisse, et a Judæis esse erasa: aut potius ea scripta fuisse in aliquo alio Jeremiæ libro, qui intercidit. Unde S. Hieronym in c. 27. Matthæi: *Legi*, inquit, *nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazoreæ sectæ mihi Hebræus obtulit, Jeremiæ apocryphum, in quo hæc ad verbum scripta reperi.* Idem censent Orig. tract. 35 in Matth. Tertul. lib. 4. contra Marc. c. 39. Euseb lib. 10. Demonst. c. 4. S. August. l. 3. de Consensu Evang. c. 7. a Castro hic. Alii tamen ex adverso censent, Matthæum citare hæc ex Zacharia, ac pro ea librariorum incuria irrepsisse nomen Jeremiæ, tum quia Syrus, et nonnulli codices Evangeliorum Latini, olim teste S. August. loco jam citato, non habuerunt nomen Jeremiæ. Idem testantur Lyran. Rupert. et alii, quos citat Frene. Lucas in Notation. Matth. 27. Tum quia Evangelistæ Prophetas subinde citant non quoad verba, sed quoad sensum, præsertim quia Zacharias hic quasi comœdum agit Christi futuri: comœdus autem, uti comice et scenice repræsentat verba et facta præterita, ita multo magis futura. Quæ ergo Zacharias symbolice, obscure et concise mare suo adumbravit ut future in Christo, hæc diserte, clare et fuse in eodem impleta cnarrat S. Matthæus. Hanc sententiam probabilem censent et sequuntur S. Hier.

Baron. anno Christi 34. Jansen. Maldon. in Matth. 27. Suarez 3. p. tom 2. disp. 34. sect. 1. et alii magni judicii viri.

DECORUM,] q d. Egregium vero dignumque hoc est mei laboris pretium. Est ironia. Similis est illa Poetæ,

Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis.

Alludit ad virgam decoris v. 7. eique patheticam figit antithesin, q d. Ego vos virga decoris decore rexi: vos indecorum et indignum mihi præmium rependitis. Ego omnem meum amorem et beneficentiam in vos exhausi: vos me meumque laborem et amorem non pluris quam triginta argenteis æstimatis Hoc scilicet mei decoris et amoris decorum est pretium; hæc tantæ meæ dignationis digna est merces.

Moraliter idem sibi a Christo dici et exprobrari cogitet Sacerdos, Religiosus, Christianus parcus et acedus in Dei cultu et obsequio: Ego pro te vitam et animam dedi: tu vix pedem ultra debitum, mei amore movere vis. Ego pro te sudavi sanguinem et aquam: tu pro me guttulam sudoris in lucro animarum, in obedientiæ muniis emittere formidas. Ego me humiliavi infra Angelos et homines universos: tu mei causa vel uni postponi recusas. Hoc scilicet decorum est meæ charitatis, humilitatis, patientiæ pretium, quod mihi rependis ? Dicat ergo anima sancta et fervens Christo.

O nimium nostros, nimium miserate labores,
O nostri nimium nil memor ipse tui.
Non genus humanum, non tanti machina mundi,
Non tanto merces digna labore fuit,
Scilicet æterni proles æterna parentis,
Factus homo, sontes ne moriamur, obit?

O duri, inquit S. Bernardus serm. 2. de Pentecost. *et indurati, et obdurati filii Adam, quos non emollit tanta benignitas, tanta flamma, tam ingens ardor amoris, tam vehemens amor, qui pro vilibus sarcinulis tam pretiosas merces expendit. Non enim corruptibilibus auro vel argento redemit nos, sed pretioso sanguine suo quem effudit abunde: quia largiter undæ sanguinis de corpore Jesu, per quinque partes emanaverunt.*

14. ET PRÆCIDI VIRGAM.] Sicut vers. 10. conscidit priorem virgam nuncupatam Decorem, quæ significabat regimen amoris suave et blandum, eo quod illud aspernarentur duri et rebelles Judæi; ac assumpsit alteram nuncupatam Funiculum, quæ significabat regimen terroris et flagellorum, quod scilicet eos quasi servos regeret verberibus et flagris (quo modo eos rexit post necem Christi per quadraginta annos usque ad Titum, quibus varias clades a Romanis aliisque gentibus acceperunt Judæi, quarum multas in libris 7. de Bello Judaico describit Josephus; hæ enim prælndia fuerunt ultimi belli et excidii) ita cum vidit illos ne his quidem emendari, sed plane in peccatis suis obdurescere, confringit pariter hanc virgam, ac eorum curam et regimen deponit, eosque deserit. Factum id post mortem Christi anno circiter quadragesimo, quo Judæos tradidit Tito et Romanis vastandos fecitque ut eorum resp. regnum, gens, Ecclesia, religio, urbs et templum funditus everterentur. Ita S. Hieron. Theodor. Albert. Hugo, Lyranus, Ribera et alii.

UT DISSOLVEREM GERMANITATEM.] Septuag. *fœdus:* Tigurin. *fraternam unitatem*, id est, amicitiam germanam et fraternam, quæ sub Davide et Salomone fuerat inter Judam et Israel, puta inter duas et decem tribus. Alludit ad schisma, quo Israel sub Roboam recessit a Juda et domo David, sibique fecit regem Jeroboam, et novos deos, puta vitulos aureos, quibus templa erexit in Dan et Bethel: sed per hoc significat futuram reipublicæ Judæorum dissolutionem, dispersionem, ruinam. Nam sub tempora Christi Hyrcanus et Aristobulus fratres de principatu et pontificatu decertantes, causa fuerunt cur Pompeius invaderet Judæam. Et post Christum proprie a Tito et Romanis dissoluta est germanitas, id est fraterna unitas et societas Juda et Israel, qua prius sub uno duce, unaque religione et lege conspirabant in unam Ecclesiam et rempub. Hanc enim Titus plane dissolvit et evertit, ac Judæos patria expulit, et totoorbe dispersit. Adeo enim tunc soluta fuit eorum germanitas et cognatio, ut ipsi eam ignorent, nesciantque ex qua tribu aut familia sint oriundi. Nominat Juda et Israel, tum quia alludit ad schisma, quod fecit Israel a Juda sub Roboam: tum quia multi ex Israel, id est decem tribubus, in schismate Roboam junxerunt se Judæ vel post schisma ad unionem cum Juda redierunt, quorum unio et societas plane dissoluta est per Titum: tum denique, quia mystice Juda, id est, confitens, repræsentat Judæos fideles, qui Christum amplexi, per eum servati sunt, tam anima, quam corpore; excidium enim Titi evaserunt; quia moniti a Deo, e Jerusalem ante obsidionem excesserunt, uti alibi dixi ex Eusebio. Israel vero schismaticus repræsentat Judæos infideles, qui Christum respuentes a Tito excisi sunt; ut sensus sit, q d. Sicut sub Roboam Deus, et domus David ac Juda repulit a sua Ecclesia, regno et templo Israel, id est, decem tribus schismaticas; sic idem Deus per Christum, qui est typicus David, sibi credentes Judæos separabit a non credentibus et infidelibus, tum in strage Titi, tum in die judicii, tam particularis, quam universalis, quo fideles cœlo, infideles tartaro adjudicabit, ut fideles sint filii et hæredes Dei, infideles vero diaboli. Ita S. Hieronym. Theodor. Hugo, Ribera et alii.

15. ADHUC SUME.] Hucusque propheta egit pastorem sapientem et bonum ut Deum pastorem populi, ac pastores ab eo submittendos, v. g. Machabæos. et maxime Christum, repræsentaret, qui virga decoris, id est, amore et cura paterna, recturi essent Judæos; ac rebelles virga funiculi, id est terrore et minis, flagellaturi. Jam præcipit ei Deus ut ex adverso agat personam, induatque habitum pastoris stulti et pravi qui se unum curat, et gregem negligit; ut ostendat Judæos in tales incisuros, eo quod Deum pastorem optimum, et vicarios ab eo submissos aspernaturi sint. Simili modo Christus huc alludens Joan. 20. vocat se pastorem bonum, qui totus gregi invigilat, et animam dat pro ovibus, ac se opponit mercenario, qui sua commoda quærit; ideoque veniente lupo fugit, eique oves laniandas permittit. Sic et Ezechiel cap. 34. fuse falsos pastores Israelis taxat, eorumque mores describit, ac tandem vers. 23. promittit Deum iis amotis suscitaturum verum pastorem, Christum Dominum.

VASA PASTORIS STULTI.] Septuag. *imperiti;* Chald.

gubernatoris insipientis, non speculative, sed practice, qui scilicet imperite et stulte regit gregem, quia sibi uni sapit et providet. Per stultum ergo hic accipe improbum, sceleratum, rapacem, crudelem qui sibi prosit, gregi obsit, imo in eum sæviat, eumque spoliet, diripiat, affligat. Ita Theodor. Cyril. et alii. Sic peccator vocatur *stultus* passim in Proverb. cap. 15. 5. *Stultus irridet disciplinam patris sui.* Stultus enim est omens, qui rationis usu destitutus, stulta loquitur et agit. Quid autem stultius peccatore, qui agit contra dictamen rectæ rationis, contra legem, contra honestatem, contra virtutem, contra voluntatem Dei, qui pro fluxa voluptate vendit æternam gloriam, et ultro se in ignes gehennæ præcipitat? Jam ejus vasa, id est, instrumenta sunt eadem quæ pastoris boni, ait S. Hieron. et Lyran. nimirum baculus, pera, fistula et sibilus; fistulæ enim cantu pastor mulcet oves, ut suavius pascua, etiam amara, carpant et deglutiant. Nam pastor hic videtur habuisse speciem externam pastoris boni, sed non sensum ejus internum. Unde mox vocat eum idolum pastoris.

Melius alii censent *vasa pastoris stulti* a vasis boni differre; bonus enim gestat pedum, quo glebam in oves errantes projicit, ut eas ad gregem compellat; malus gestat baculum, quem in oves jacit, ut earum crura confringat: bonus gestat cultrum quo ovibus pabula conscindat; malus machæram, qua eas mactet et laniet: unde sequitur: *Gladius super brachium ejus;* bonus in pera recondit pabulum ovium, æque ac suum; malus suum duntaxat, et laqueum ad oves strangulandas: bonus sibilo convocat oves; malus clamore horrifico percellit et fugat eas: bonus in pera gestat unguentum, quo oves læsas ungat et sanet; malus toxicum, quo eas enecet: bonus fistula aut cornumusa canendo, oves ad alacriter pascendum invitat; malus sibi uni citharam pulsat, uti in Italia vidi nonnullos inertes rusticos et pastores pro ligone aut pedo gestare citharam, essque citharœdos sibi scitos, aliis hinlcos et raucos. Ita S. Cyril. Hæc ergo instrumenta assumpsit et induit Zacharias Dei jussu, ut pastorem improbum repræsentaret.

16 ECCE EGO SUSCITABO PASTOREM.] Nota hic Deum creare pastores, non tantum bonos, sed et malos ob peccata populi, ut per eos populum puniat. Sicut enim opes sæpe dat impiis, ita et honores ac prælaturas.

Quæres: Quisnam fuit hic pastor impius? primo Theodor. censet fuisse Antiochum Epiphanem, qui sæviit in Judæos. Secundo, Arias censet fuisse Herodem Ascalonitam, qui cum esset alienigena, intrusit se in regnum Judæorum, cujus crudelitas patet ex infanticidio et jugulatione filiorum propriorum. Tertio, a Castro censet fuisse Titum et Romanos, hisce enim traditi sunt Judæi, quia noluerunt parere Christo vero pastori a Deo misso, sicut olim eosdem tradiderat Salmanasari et Nabuchodonosori gubernandos, eo quod Dei regimen respuissent. Hi enim vocantur in Scriptura pastores, ut Jerem. 6. 3. *Ad eam venient pastores;* Nahum. 3. 18. *Dormitaverunt pastores tui, rex Assur;* Isaiæ 44 28. *Qui dico Cyro: Pastor meus es* Verum Titus et Romani non fuerunt pastores stulti; nam sua consilio et patientia occuparunt urbis imperium, ut dicitur 1. Mach. 8. 3

Quarto et genuine, pastor hic significat omnes perversos pontifices et principes, qui Judæos post tempora Zachariæ rexerunt, aut pontificatum et principatum invaserunt, quibus Deus Judæos tradidit ob eorum scelera, præsertim quod se suosque pastores respuerent. Talis in primis fuit Jason scelaratus, inquit Sanchez, qui perfidus profugit ad Antiochum, cepitque Jerusalem, et magnas civium strages edidit, 2. Machab. 5. 6. Item frater Jasonis Menelaus, de quo dicitur 2. Machab. 4. 25. *Acceptisque a rege mandatis venit; nihil quidem habens dignum sacerdotio, animos vero crudelis tyranni, et feræ belluæ iram gerens.* Unde et aurea vasa e templo furatus est, et Oniam pontificem interfici curavit Hinc 2. Mach. 5. 15. vocatur patriæ proditor. Tales quoque fuerunt Herodes rex intrusus a Romanis, Annas et Caiphas, aliique non a Deo, sed a Romanis ob datum pretium constituti pontifices. Item Scribæ et Pharisæi, qui Christo vero pastori sese opposuerunt usque ad ejus necem et crucem. Tales post Christum fuere Theodas et Judas Galilæus, de quibus Act. 5. v. 36. et 37. Idem Barchnochas tempore Adriani Imp. de quo Euseb. l. 4. Histor. c. 6. Item Pseudomoses Cretensis, qui anno Domini 433. sub Theod. Imp. Judæos decepit; fingens enim se Mosen, jussit eis ut e Creta mare secum ingrederentur, quasi eos in novam terram promissam deducturus, uti olim fecerat Moses; sed ingressos mare hausit et mersit, uti refert Socrates lib. 7. c. 37. Talis denique erit Antichristus, qui Christo erit antagonista; licet enim hic in Christianos solos sit sæviturus, benignus vero futurus in Judæos, utpote ab eis acceptandus et promovendus quasi Messias, ut docet Apostolus 2. Thessal. 2. 10. tamen sæviet in animas eorum: quia eas ad sui idololatriam, ad libidines, ad Christianorum strages, aliaque scelera, ac per ea in æternum exitium impellet; confirmato vero imperio sæviet quoque in facultates et corpora eorum; erit enim in omnes crudelissimus, et ambitiosissimus tyrannus. Nam tantum se aumque honorem, imperium et gloriam spectabit, eique servire coget subditorum opes, corpora at animas. Unde Christus Joannis 5. 43. *Ego, ait, veni in nomine Patris mei, et non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Huic etiam competit illud: *O pastor et idolum.* Volet enim Antichristus quasi idolum et numen a suis coli et adorari. Quocirca per pastorem hunc stultum non alium quam Antichristum intelligunt S. Hieron. Theodor. Cyril. Remig. Hugo, Lyran. Arias. Vatabl. Ribera et alii. Verum, ut generalis et plena sit expositio, dicendum videtur, Prophetam alios quoque suo ævo viciniores, jam nominatos hic notare: hi enim fuerunt prodromi Antichristi, illisque verba sequentia apposite congruunt.

QUI DERELICTA NON VISITABIT,] puta oves fessas, claudicantes, errantes, dumetis implicitas, ideoque derelictas et perditas non requiret. Unde Chald. vertit: *Illos qui erraverunt non quæret;* Pagnin. *Quæ succisa sunt non visitabit;* Vatabl *Gravissimæ ægrotantem et jam deploratam non inviset.*

DISPERSUM NON QUÆRET.] Hebr. הנער *hannaar* significat excussum, indeque puerum a lacte et cura prima parentum excussum, hoc est, ablactatum et adolescentem. Unde Pagnin. vertit: *Quod parvum est non quæret;* Tigurin. *Stolidam non requiret;* Vatabl. *Quod juvene est non requiret,* id est, agnos gregis

non requiret, cum stolide seccesserint a grege. Notat puerorum et juvenum maximam habendam esse curam; qui enim ætate et imprudentia peccat, non malitia, magis est miserandus, et facile ostenso errore in viam revocari potest. Chald. vertit: *Illos qui migraverunt non requiret.*

Contritum non sanabit.] Tigurina: *Saucium non sanabit;* Septuag. *Fractum non sanabit.*

In quod stat non enutriet.] Pagnin. *Quod stat non portabit;* Vatabl. *Eam quæ restitat non portabit*, q. d. Ovem quæ præ lassitudine consistit, aliis redeuntibus in caulas, et loco moveri nequit, in humeros non suscipiet, ut ferat in ovile; Chald. *Et illas qui stant non sustentabit, non fulciet;* Septuag. *Integrum non diriget;* Hebr. enim כלכל *kilkel* varia significat, scilicet sustentare, portare, nutrire.

Carnes pinguium comedet,] q. d. Fruetur lana, lacte et carne gregis, et tamen eum non pascet; Chald. *Substantias eorum diripiet.*

Et ungulas eorum dissolvet.] Pagn. *Separabit;* Septuag. *Talos eorum pervertet*: Vatabl. *Confringet*, scilicet ictu pedis, vel virgæ quam gestat. Noster vertit, *dissolvet*, id est, verberando lædet et diffindet, ut incedere nequeant. Describit gestum pastoris crudelis sævientis in suas oviculas.

17. O pastor et idolum.] Pro *o* hebr. est, הוי *hoi*, id est *væ*, ut vertunt Sept. et Chald. vel, *o*, ut vertit Noster, Pagnin. Vatabl. et alii. Unde Arabicus vertit: *Væ pastori vano, otioso, mendaci.* Pro *idolum* hebr. est אליל *elil*, quod per annominationem alludit ad אויל *evil*, id est, stultus, uti eum vocavit v. 15. Jam *elil* primo, significat rem vanam, inutilem, nihili. Unde Vatabl. vertit: *O pastorem nihili, deserentem oves, quæ sibi commissæ sunt;* alii: *O pastor vane et inutilis;* Septuag. *Væ qui pascitis vana;* Syrus: *O pastor inanis inculte* (instar terræ incultæ) *qui dereliquisti oves.* Secundo, *elil* est diminutivum ab אל *el*, id est, Deus, ut *elil*, sit *deiculus*, umbra Dei, et idolum. Unde Pagnin. vertit: *O pastor idoli;* Tigurina: *Væ pastori idolo, qui gregem deserit.* Noster: *O pastor et idolum*, q. d. O pastor, qui non es pastor, sed idolum et larva pastoris: qui nihil habes veri pastoris, nisi ejus umbram et simulacrum; quia tua tantum commoda aucuparis, oves vero non pascis, non curas, deseris, et permittis lupis. Addit S. Hieron. Antichristum hic notari, qui præ arrogantia vere volet adorari ut idolum et numen. Dicit ergo: O pastor *evil*, id est, non sapiens et sane, sed stulte et insane, tu pariter es *elil*, id est, non verus, sed vanus; non vivus, sed pictus et fictus pastor; simia et pastoris, non pastor. Simia est simia, etiamsi aurea gestet insignia; ita et tu simia es hominis, non homo, aureum gestas pedum, auream coronam et mitram, ac byssinam poderem; sed in mente et corde nil habes sapientiæ, nil curæ, nil vigilantiæ, nil industriæ pastoralis. Væ, væ, væ tibi. In decretorio mundi die hanc larvam deteget Christus judex, ostendet quam inane fuerit hoc pastoris idolum, quod exterius præfers. Talis fuit Novatianus Antipapa et æmulus S. Cornelii Papæ, de quo S Cyprian. epist. ad Jubaianum: *Novatianus*, ait, *simiarum more quæ cum homines non sint, humana tamen imitantur, vult Ecclesiæ Catholicæ auctoritatem sibi et veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit, imo adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis et hostis exstiterit*, etc. Sic prædicantes hæreticorum sunt simiæ et idola pastorum.

Moral. disce hic vitia et indicia falsi pastoris, ex iisque collige virtutes et signa veri pastoris. Falsus enim, ait Zacharias, *derelicta non visitabit, dispersum non quæret, contritum non sanabit, id quod stat non enutriet, carnes pinguium comedet, et ungulas eorum dissolvet.* Radicem mali tangit S. Greg. homil. 17. in Evang. *Curis*, ait. *sæcularibus intenti tanto insensibiliores intus efficimur, quanto ad ea quæ foris sunt studiosiores videmur. Usu quippe curæ terrenæ a cælesti desiderio obdurescit animus, et dum ipse suo usu durus efficitur per actionem sæculi, ad ea emoliri non valet quæ pertinent ad charitatem Dei.* Et mox: *Nulla animarum lucra quærimus, ad nostra quotidie studia vacamus, terrena concupiscimus, humanam gloriam intenta mente captamus. Et quia eo ipso quo cæteris prælati sumus, ad agenda quælibet majorem licentiam habemus, susceptæ benedictionis ministerium vertimus ad ambitionis argumentum.* S Bern. ser. 76. in Cant. *Ad civitatis* (Dei, puta Ecclesiæ) *ait, custodiam opus est viro forti, spiritali, fideli; forti ad propulsandas injurias; spiritali ad deprehendendas insidias; fideli, qui non quæ sua sunt quærat.* Et mox: *Pauci admodum sunt qui non quæ sua sunt quærant, ex omnibus charis ejus Diligunt munera, nec possunt pariter diligere Christum, quia manus dederunt mammonæ. Intuere quomodo incedunt nitidi et ornati, circumamicti varietatibus, tamquam sponsa procedens de thalamo suo. Nonne si quempiam talium repente eminus procedentem aspexeris, sponsam potius putabis, quam sponsæ custodem? Unde vero hanc illis exuberare existimas rerum affluentiam, vestium splendorem, mensarum luxuriam, congeriem vasorum argentearum, et aureorum, nisi de bonis sponsæ? Inde est quod illa pauper, et inops, et nuda relinquitur, facie miseranda, inculta, hispida, exsangui. Propter hoc non est hoc tempore ornare sponsam, sed spoliare; non est custodire, sed perdere; non est instituere, sed prostituere, et devorare, dicente de illis Domino: Qui devorant plebem meam ut cibum panis. Quem dabis mihi de numero Prælatorum, qui non plus invigilat subditorum vacuandis marsupiis, quam vitiis exstirpandis? ubi qui orando flectat iram, qui prædices annum placabilem Domino? O utinam tam vigiles reperirentur ad curam, quam alacres currunt ad cathedram!*

Ex adverso veri pastores quærunt non quæ sua sunt, sed quæ Christi; non bursas venantur, sed animas; non vitam lautam ambiunt, sed cruces et martyria pro gloria Dei. Inter alios posteriori ævo hac in re eminuit S. Adalbertus Pragensis, et postea Gnesnensis Epicopus, qui cum nobilissimis in Bohemia parentibus prognatus esset, spretis sæculi pompis in sortem Domini ascitus, sua in pauperes erogavit. Raptus ad Episcopatum Pragensem, totus corrigendis pravorum moribus incubuit, pie severus, et graviter mitis. Meridies prandentem (præter dies festos) media nox dormientem numquam vidit, lectus ejus erat humus Cum se parum apud Bohemos proficere videret, perrexit ad Hungaros, eosque ac in primis Geisam ducem, ejusque filium S. Stephanum, qui primus apud

Hungaros regis nomen et dignitatem accepit, ac Martyr occubuit, in fide erudivit. Inde perrexit ad Polonos, quibus in Christiana doctrina confirmatis, progressus est in Prussiam, ubi ab infidelibus occisus apostolatus simul et martyrii lauream est adeptus anno Domini 997. cujus sepulcrum venerationis causa paulo post visens Otto III. Imp. brachium Sancti (quod Romæ in Ecclesia S. Bartholomæi deposuit ubi illud quotannis veneramur) a Boleslao principe dono accepit, eique vicissim pro munere coronam regiam rependit, atque exinde Poloniæ principes reges habiti, vocatique sunt, qui antea Ducum nomine censebantur. Regnum ergo debent S. Adalberto, quod ab ejus avo jam per sexcentos annos obtinent, æque ac Hungari. Ita habet ejus Vita, et Annales Poloniæ.

Porro ex hoc loco discimus duo esse officia veri pastoris. Primum est, vigilantia et cura gregis. Secundum, eminentia virtutis et vitæ sanctitas. Nam falsos fictosque pastores hic describit et carpit Zacharias ex duobus oppositis, scilicet quod dormiant negligantque gregem, et quod commoda sua sectentur, non gregis eaque carnalia, non spiritualia. Quoad primum, S. Antiochus hom. 3. censet pastorem totum debere esse oculum et mentem: Is, inquit, cujus fidei tutela animarum a Deo credita est, non mediocri studio vigilare debet pro salute subditorum, quippe qui certo sciat se pro illis aditurum esse animæ propriæ periculum, etc. Debet igitur pastor totus esse mens et oculus, ut ne una quidem concreditarum sibi pecudum indigna fiat, quæ recipiatur a Domino, per oscitantiam. Pastores ergo sint Argi, hoc est centoculi, ut singulas oves introspiciant et curent; ideoque ante omnia primo seipsos introspiciant et curent. Qui enim sibi est nequam, cui erit bonus? Qui se negligit, cui advigilabit? Scriptum est enim: Medice, cura teipsum. Subditorum ergo est obedire, pastorum vigilare juxta illud Heb. 13. *Obedite præpositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri.* Si oculi dormiant, totum corpus dormit; oculi plebis pastores sunt; si pastor dormiat, plebs etiam dormiet. Vigilantis pastoris exemplum accipe Genes. 31. *Viginti annis* (ait Jacob) *fuit tecum*, id est, cum Laban: *oves tuæ et capræ steriles non fuerunt, arietes gregis tui non comedi; nec captum a bestia ostendi tibi. Ego damnum omne reddebam; quidquid furtim peribat, a me exigebas. Die noctuque æstu urebar et gelu, fugiebatque somnus ab oculis meis, etc.* Si sic laborat et vigilat (ait Magnus Greg. lib. 7. epist. 48. ad Anastasium) si sic, inquam, laborat et vigilat, qui pavit oves Laban, quanto labori quantisque vigiliis debet intendere, qui pascit oves Dei? Observa verba illa Jacob: *Ego damnum omne reddebam; quidquid furtim peribat, a me exigebas.* Quæ indicant a pastore rationem ovium reposcendam a Deo. Damnum omne quod ipsius culpa contigerit, pastor reddet; quidquid perierit, ab eo exigetur. Hoc est quod ait S. Chrysost. lib. 2. de Sacerdotio. Cui Christi grex concreditus est, hunc ovibus deperditis, animæ propriæ jacturam facere oportet.

Quoad secundum, typum dat Saul rex Israelis, de quo dicitur 1. Reg. 9. quod ab humero sursum eminebat super omnem populum. Ubi S. Gregor. Rex, ait, præcedit collo, præcedit capite: collo locutio, capite contemplatio designatur. Capite ergo et collo omnium subditorum et capita pastor excellit, si contemplationis altitudine mirabilis est, et sublimitate doctrinæ. Isaiæ 40. præcipit Deus ut pastor evangelizans ascendat in montem: *Super montem*, ait, *excelsum ascende tu qui evangelizas Sion;* ex vita igitur sublimi, at non infima vulgarique, pastor ovibus, ut audiatur, debet evangelizare: quod docet idem vigilantissimus et sanctissimus pastor, vere Greg. l. 1. epistolarum, epist. 24. ad Episcopum Constantinopolitanum: *Qui*, ait, *loci sui necessitate exigitur summa dicere, hac eadem necessitate compellitur summa monstrare. Illa namque vox libentius auditorum cor penetrat, quam dicentis vita commendat; quia quod loquendo præcipit, ostendendo adjuvat ut fiat. Hinc enim per Prophetam dicitur: Super montem excelsum ascende, tu qui evangelizas Sion; ut videlicet qui cœlesti prædicatione utitur, ima jam terrenorum operum deserens, in rerum culmine stare videatur, tantoque subditos facilius ad meliora pertrahat, quanto per vitæ meritum de supernis clamat.* Eximius quoque pastor Salvianus, quem Gennadius Episcoporum magistrum appellat, hac de re præclare lib. 1. ad Ecclesiam Catholicam sic scribit: *Sacerdotes exempla esse omnibus debent, at tanta antestare cæteris oportet devotione, quanto antestant omnibus dignitate. Nihil enim est turpius, quam excellentem esse quemlibet culmine, et despicabilem vilitate. Quid est enim aliud principatus sine meritorum sublimitate, nisi honoris titulus sine homine? Aut quid est dignitas in indigno, nisi ornamentum in luto? Et ideo cunctos qui sacri altaris suggestu eminent, tantum excellere oportet merito, quantum gradu.* Causam dat S. Basilius apud Nazianzen. in ejus laudibus. Vix enim est, inquit, ut Antistes per summum essequatur medium, ac per exuberantem virtutis amplitudinem vulgus ad mediocritatem pertrahat. Denique aurea est sententia S. Gregorii lib. 7. epist. 32. *Lux gregis flamma est pastoris. Decet enim pastorem, decet Dominicum sacerdotem moribus et vita clarescere, quatenus in eo tamquam in speculo vita sua plebs commissa et eligere quod sequatur, et videre possit quod corrigat.* Plura si cupis, vide ea quæ dixi Ezech. 34.

GLADIUS SUPER BRACHIUM EJUS.] Vel active, vel passive. Active accipit Chald. dum vertit: *Similis est pastor hic stultus lanioni, qui habet gladium in manu sua, et oculus ejus respicit ad pinguia ut jugulet ea*, ideoque punietur a Deo, qui brachium ejus arefaciet, et oculum obscurabit.

Secundo, alii passim accipiunt passive, idque exigunt sequentia, q. d. Gladius, id est, ultio, Dei incumbet brachio crudeli pastoris stulti, ut ejus potentiam confringat: item oculo dextro ejus, id est, ejus providentiæ, calliditati, consiliis et pravæ intentioni, qua satagit gregem expilare et perdere, q. d. Deus hæc ejus consilia et pravas intentiones dissipabit, et infatuabit. Nam brachium ejus arefaciet, id est, potentiam illi adimet; et oculum ejus dextrum, id est, intentionem et machinationem obscurabit, excæcabit et evertet. Ita S. Hier. Theod. Remig. Hugo, Lyran. Arias, Vatabl. Ribera et a Castro. Hoc in Antichristo clarissime patebit, quem *Dominus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui*, 2 Thessal. 2. 8.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prædicit Jerusalem a Gentibus, quin et a Judæis perfidis oppugnandam, sed Deum eam tutaturum per Machabæos, qui quasi heroes instar ignis omnia pervadent, subjicient, absument, ac tandem v. 10. promittit Deus se effusurum in Jerusalem spiritum gratiæ et precum per Christum, quem fideles visuri sunt in cruce clavis lanceaque transfixum, ideoque planctum maximum facturi. Ita S. Hieron. Theodor. Remig. Albert. et Hugo Allegorice Jerusalem est Ecclesia, præsertim primitiva, quam Deus per Apostolos et Martyres quasi heroes, contra omnes insultus Judæorum et Gentilium per trecentos annos fortissime propugnavit. Ita Ribera, Arias et Vatablus. Ac rursum in fine mundi contra Antichristum, Gog et Magog propugnabit. Allegor. dico, non litteraliter, uti multi censent. Nam litteraliter loqui Zachariam de temporibus Machabæorum mox secuturis patet tum ex consequentia temporum, tum ex connexione et congruentia oraculorum horum cum gestis Machabæorum, tum quia v. 10. desinit in passione Christi. Hæc autem secuta est ætatem Machabæorum. Sicut ergo Isaias, Jeremias, Osee, Daniel, Ezechiel, etc. prædixerunt ea quæ Judæis mox erant eventura a Salmanasar, Nabuchodonosor, Cyro et Dario: sic et Zacharias prædicit ea quæ iisdem mox obventura erant ab Antiocho sub Machabæis.

1 Onus verbi Domini super Israel. Dicit Dominus extendens cœlum, et fundans terram, et
fingens spiritum hominis in eo. 2. Ecce ego ponam Jerusalem superliminare crapulæ
omnibus populis in circuitu: sed et Juda erit in obsidione contra Jerusalem. 3. Et erit:
In die illa ponam Jerusalem lapidem oneris cunctis populis: omnes qui levabunt eam, concisione
lacerabuntur: et colligentur adversus eam omnia regna terræ. 4. In die illa, dicit Dominus, percutiam
omnem equum in stuporem, et ascensorem ejus in amentiam: et super domum Juda aperiam
oculos meos, et omnem equum populorum percutiam cæcitate. 5. Et dicent duces Juda in
corde suo: Confortentur mihi habitatores Jerusalem in Domino exercituum Deo eorum. 6. In die
illa ponam duces Juda sicut caminum ignis in lignis, et sicut facem ignis in fœno: et devorabunt
ad dexteram et ad sinistram omnes populos in circuitu: et habitabitur Jerusalem rursus in loco
suo in Jerusalem. 7. Et salvabit Dominus tabernacula Juda, sicut in principio: ut non magnifice
glorietur domus David, et gloria habitantium Jerusalem contra Judam. 8. In die illa proteget Dominus
habitatores Jerusalem, et erit qui offenderit ex eis in die illa, quasi David; et domus David
quasi Dei, sicut Angelus Domini in conspectu eorum. 9. Et erit in die illa: Quæram conterere
omnes Gentes, quæ veniunt contra Jerusalem. 10. Et effundam super domum David, et super
habitatores Jerusalem, spiritum gratiæ et precum: et aspicient ad me, quem confixerunt: et
plangent eum planctu quasi super unigenitum, et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte
primogeniti. 11. In die illa magnus erit planctus in Jerusalem, sicut planctus Adadremmon in
campo Mageddon. 12. Et planget terra: familiæ et familiæ seorsum: familiæ domus David seorsum,
et mulieres eorum seorsum. 13. Familiæ domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum:
familiæ domus Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum: familiæ Semei seorsum, et mulieres
eorum seorsum. 14. Omnes familiæ reliquæ, familiæ, et familiæ seorsum, et mulieres eorum seorsum.

1. ONUS VERBI DOMINI SUPER ISRAEL.] *Onus est* onerosa, tristis et funesta prophetia, ut dixi Isaiæ 13. 1. Israel hic vocatur populus Judaicus, descendens a Jacob. Hic enim ab Angelo cognominatus est Israel, ideoque omnis ejus progenies, puta duodecim Patriarchæ, et duodecim Tribus ab eis proseminatæ, vocatæ sunt Israel. Jam quia decem Tribus olim abductæ in Assyriam, toto orbe dispersæ erant, ita ut tempore Zachariæ Israelis nomen in eis evanuisse videretur, hinc stirps et familia, ac consequenter hæreditas et nomen Israelis, redacta sunt ad duas Tribus reliquas, puta ad Judæos. Hi enim fuerunt stirps Jacob, et populus Dei, cui exhibitus fuit Messias, Abrahæ et Jacobo promissus. Ita Cyrill. Prædicit ergo hic Zacharias onus, id est clades, Israeli, id est Judæis, ab Antiocho, ejusque ducibus et posteris intentandas, sed Dei dextera et scuto avertendas per Machabæos. Unde Dei potentiam exaggerando, præmittit dicens:

DICIT DOMINUS EXTENDENS COELUM, ET FUNDANS TERRAM, ET FINGENS SPIRITUM HOMINIS IN EO,] q. d. Ego sum Deus omnipotens, omniscius et optimus; nam meam omnipotentiam ostendi, dum vastissimos cœlos ex nihilo creavi et expandi; sapientiam meam patefeci, dum terram in medio mundi pendulam mira arte fundavi et fulcivi: bonitatem demonstro, dum quotidie animas creo, et in corpora hominum nascentium immitto et conservo. Ergo multo magis eadem omnipotentia, sapientia et bonitate fulciam et defendam Jerusalem, hostesque ejus coram ea collidam et confringam. Hinc mystice, cœlum est symbolum Ecclesiæ Christianæ, quam Deus per totum orbem extendit; terra autem, populi Judaici, quem Deus in medio Ecclesiæ quasi suspendit.

2. ECCE EGO PONAM JERUSALEM SUPERLIMINARE CRAPULÆ.] Hebr. סף *saph* significat duo: primo, limen et superliminare; secundo, calicem vel poculum, uti vertunt hic Chald. Vatabl. Pagnin. Arias et alii. Rursum רעל *raal* significat primo, tremorem; secundo, crapulam; tertio, soporem: quarto, venenum; quinto, stuporem; sexto, concussionem. Unde alii vertunt, *vas ebrietatis*; alii, *vas tremoris*; aut ut Syrus, *portam tremoris*; vel ut Arabicus, *portam commotionis*; alii, *calicem veneni soporiferi*; alii, *craterem stuporis*. Verum Septuag. et Noster tam hic, quam Amos 9. 1. vertunt, *superliminare crapulæ*, vel *commotionis*; Prado Ezech. 23. 31. *superliminare tremulum*, vel *mobile*. Sub superliminari intellige postes laterales, qui limini inferno ostii superstant et incumbunt: sic enim habent Septuag. *Ego pono Jerusalem sicut superliminaria quæ moventur omnibus populis in circuitu*. Jam τo *crapulæ*, vel tremoris, stuporis et concussionis, dupliciter accipi potest: Primo, passive, q. d. Redigam Jerusalem in tantas obsidionis angustias, ut ipsa iis quasi ebria tremere et insanire videatur: est enim hoc onus Jerusalem. Unde et sequitur: *Sed et Juda erit in obsidionem contra Jerusalem*. Ita Theod. et Euseb. lib. 8. Demonstr. cap. 4. Secundo, active, q. d. Gentes obsidebunt Jerusalem, ut ejus vino et spoliis se satient et inebrient: sed ego eas in tantas clades et strages impellam, ut iis quasi veneno lethifero ebrii, in tremorem, stuporem et amentiam adigantur: angustiabunt Jerusalem, sed ibidem angustiabuntur ipsimet; et laqueus quem aliis posuerunt, in eorum caput recidet: sicut Aman in cruce quam fixerat Mardochæo, suspensus est. Sic enim vers. seq. lapidem oneris Jerusalem explicat active, non passive, scilicet qui oneret et collidat, non Jerusalem, sed hostes eam divexantes. Est metaphora a calice aureo, optimo vino pleno, sed venenato, ad quem certatim accurrunt sitibundi, sed mox ut eum gustarint, tremere, stupere, animam agere incipiunt. Simili modo Babylon dicitur propinare gentibus calicem aureum maledictionis, eoque inebriare, soporare et dementare omnes gentes, Jerem 51. 7. Jam eodem redit sensus, sive *saph* vertas calicem, sive limen vel superliminare, q. d. Quicumque hostis attigerit limen Jerusalem, mox quasi ebrius et mente captus, tremere et furere incipiet: sicut de Sybilla Cumana narrat Virgil. 6 Æneid. quod mox ut limen antri sui fatidici ingrediebatur, extra se rapi, furere et vaticinari incipiebat. Talis est et lacus juxta Neapolim, in quem si injicias canem, illico emori et exanimari videtur; quem si in lacum adversum inferas, statim ad se redit, et reviviscit. Ita S. Hieron. Remig. et Hugo. Rursum a Castro sic exponit, q. d. Ponam Jerusalem velut superliminare minans ruinam omnibus ingredi volentibus, quos tremere faciet quasi ebrios, ac venefico potu infectos, nam mox ut limen attingent contremiscent et corruent. Palacius vero et Mariana sic, q. d. Ponam Jerusalem superliminare crapulæ, in quod scilicet hostes furore ebrii impingent, caputque collident, q. d. Qui impugnant Jerusalem, quasi ebrii et insani cadent et corruent. Alii, q. d. Jerusalem erit hostibus obsidentibus quasi calix veneni mortiferi, quod bibentem morte æterna consopit. Ad litteram loquitur de Jerusalem arctata et afflicta ab Antiocho Epiphane, ejusque asseclis, quos Judas et Machabæi ceciderunt, ut corruerent quasi temulenti.

Allegor. loquitur de Ecclesia primitiva, quam persecuti sunt Nero, Decius, Diocletianus; sed Deus eos quasi ebrios percussit et oppressit. Quocirca Alcazar in Apocal. cap. 11. vers. 13. notat. 12. ex Teodor. sic exponit, *quasi superliminare crapulæ*, id est sicut in crapula ebrio, ob vertiginem capitis moveri videntur superliminaria; sic revera commovebitur Jerusalem, id est, Ecclesia, itaque persecutionibus concutietur, ut ruitura videatur, et vicini populi se invicem eohortentur, ut ab ea sibi caveant, ne ejus ruina involvantur. Aut, q. d. Vicini populi Ecclesiæ limina respicient tamquam crapulam, ebrietatem et insaniam; ac Christianis insultabunt quasi ebriis et insanis; sicut pueri ebrium insectantur, illudunt, ac vacillantem et labantem impellunt ut corruat. *Sed et Judas pugnabit contra Jerusalem*, q. d. Non soli Gentiles persequentur Ecclesiam, sed et Judæi; qui tamen a Deo illuminati, pro Ecclesia contra Gentiles arma sument, magnamque in ipsis stragem edent, uti ait Zacharias vers. 6. Paulo aliter Ribera, q. d. Sicut ebriis superliminare domus quam ingredi volunt, moveri videtur, et ideo ipsi quasi insani, putantes se commoveri, corruunt; sic accidet hostibus Ecclesiæ, qui ad eam oppugnandam venient; corripientur enim insania quasi crapula, itaque corruent. Addit Delrio adagio 10. 20. forte idcirco Septuag. vertisse, *superliminaria*, in plurali, eo quod ebriis omnia videntur gemina, sicut et entheis. Minus recte Rupert. crapu-

lam in bonum pro satietate accipit, q. d. Ecclesia erit domus crapulæ, id est, satietatis et ebrietatis spiritualis, de qua in Pentecoste dicitur Actor. 2. quod Judæi Apostolos musto plenos et ebrios judicarent.

Porro videtur alludere Zacharias ad illud Jerem. 25. 15. *Sume calicem vini furoris hujus de manu mea, et propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Et bibent, et turbabuntur, et insanient a facie gladii, quem ego mittam inter eos. Et accepi calicem de manu Domini, et propinavi cunctis gentibus, ad quas misit me Dominus: Jerusalem, etc.* Et magis ad Isaiæ 29. 8. *Sic erit*, ait, *multitudo Gentium, quæ dimicaverunt contra montem Sion: obstupescite et admiramini, fluctuate et vacillate; inebriamini, et non a vino; movemini, et non ab ebrietate: quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, etc.* Et clarius Jerem 25. 27. *Hæc dicit Dominus: Bibite et inebriamini; vomite et cadite, neque surgatis a facie gladii, quem ego mittam inter vos.* Ecce hæc est crapula, non vini, sed vindictæ Dei, de qua Zacharias hic. Vide ibi dicta. Voluerunt enim Græci calice furoris sui, cædis et sanguinis inebriare Jerusalem; sed eodem per Machabæos inebriati sunt a Deo, qui, ut ait Psaltes Psalm. 77. 65. *Excitatus est tamquam dormiens, tamquam potens crapulatus a vino. Et percussit inimicos suos in posteriora, opprobrium sempiternum dedit illis.* Idem multo magis, et sæpius fecit infidelibus persequentibus Ecclesiam. Nulla enim natio est, quæ Christum, et Ecclesiam immaniter aliquando non sit persecuta, cum eminus tantum ejus superliminaria, id est, Christum crucifixum vidit, ejusque doctrinam paradoxam audivit, scilicet: *Beati pauperes*: *Beati qui lugent: Beati qui esuriunt, etc.* Hæc enim omnia mundus abhorrebat et odiebat, donec internam ejus pulchritudinem, gratiam, consolationem, et spiritum vidit et gustavit. Hac de causa, Cant 1. Ecclesia dicitur esse sicut pelles Salomonis, et sicut tabernacula Cedar, exterius scilicet horrida, nigra, et æstu persecutionum adusta. Quare qui ejus admirabiles divitias videre vult, domum ejus intret oportet, et non in limine maneat. Hinc ab initio mundi inter probos et improbos acre et perenne fuit bellum: semper enim inter se contraria pugnant, ut calidum et frigidum, album et nigrum, virtus et vitium, Deus et Diabolus. Hujus rei symbolo censet Stunica, primum miraculum a Christo factum esse in vino ex aqua producto, quia scilicet Ecclesia ab ipso stabilienda erat vas crapulæ.

Tropolog. Messana per *superliminare crapulæ* intelligit cantharum, vel ramum hederæ aut vitis, quem œnopolæ ad limen tabernæ suspendunt, ut transeuntes invitent ad introeundum, ibique potandum et inebriandum se. Huc accedit Albertus, qui sic exponit, q. d. Ponam Jerusalem patentem introitum advenientibus ad eam, sicut ad crapulam, qua insatiabilis eorum pascatur cupiditas. Sic ergo superliminaria crapulæ significant tabernam, ganeam, popinam, etc. in quibus viget ebrietas et crapula, quibus proinde onus Dei hic Propheta intentat. Propter crapulam enim, æque ac alia scelera, videtur Deus hoc onus imposuisse Hierosolymæ. Unde Sanchez per *superliminare crapulæ* accipit prostibulum gulæ et libidinis, puta Ephebiam in Jerusalem ab impio Jasone constitutam, in qua optimi quique juvenum publice cuilibet ad infandam libidinem prostituebantur. Hoc enim prostibulum vocari *crapulæ*, quia symbolo crapulæ, id est scypho, in superliminari extante, quasi indice et titulo erat insignitum. Scyphus enim Herculi et Baccho sacer erat, insigne crapulæ, indeque sequentis libidinis. Porro idipsum sacrilegus constituerat juxta templum, imo in ipso templo. Nam, ut dicitur 2. Machab. 6. *Templum luxuria et comesationibus Gentium erat plenum, et scortantium cum meretricibus.* Gentiles enim in templis publica agitasse convivia docet Aristoteles lib. 7. Politic. cap. 12. Unde et Sichimitæ epulantes in fano Dei sui Berith, maledicebant Abimelech, ut dicitur Judic. 9. 17.

Dices: Deus dicitur hic positurus Jerusalem in superliminare crapulæ. Deus autem non potest excitare crapulam proprie dictam: hæc enim est peccatum ebrietatis. Resp. Jerusalem posuerat se superliminare crapulæ proprie dictæ: sed Deus idcirco posuit eam in superliminare crapulæ metaphorice, ut scilicet, quæ crapulata erat ebrietate et culpa, crapularetur pœna, ac inebriaretur suo sanguine Deique vindicta. q. d. Puniam eam plagisque inebriabo, ut iis ostendam toti mundo eam se fecisse ganeam et tabernam crapulæ. Est ergo in hac tropologia metonymia vel metalepsis, qua ex consequente antecedens, ex effectu causa, ex pœna culpa intelligitur: alioqui enim incommoda est et incongrua, utpote a sensu litterali dissidens, eique repugnans. Hoc recte adaptes bacchantibus in Bacchanalibus, quando multis in locis cum magna Christiani nominis ignominia magnaque infidelium offensione, irrisione et probro omnes pene domus, totaque civitas fit superliminare crapulæ, ita ut ei jure hic titulus dari et inscribi possit: Hæc est domus crapulæ: Hæc est civitas, non Christi, sed Bacchi: Hi dies sunt bacchantium, stultorum et insanorum, non Christianorum, uti in nonnullis Calendariis impressum legi.

Sed et Juda,] q. d. Non solum Gentes, sed et Judæi perfidi, vel transfugæ obsidebunt Jerusalem, eamque affligent, ut ipsa ærumnis videatur ebria; sed has ærumnas Deus devolvet in ipsos Judæos perfidos et transfugas, eosque plagis et cæsorum sanguine inebriabit. Tales transfugæ fuerunt Jason et Menelaus, qui profugi ad Antiochum, Jerusalem obsiderunt, ceperunt et vastarunt, uti dixi c. præced. v. 15. Item alii plurimi, qui minarum et tormentorum Antiochi metu, a Judaismo ad Gentilismum apostatarunt, de quibus 1. Mach. 1. v. 44. et 55. et 2. Mach. c. 4. et 5. ac Joseph. l. 12 Ant. c. 6.

Allegorice prima persecutio Apostolorum et Ecclesiæ fuit a Judæis, ut patet ex Actis Apostolorum. Ita Arias et Vatabl.

3. Ponam Jerusalem lapidem oneris cunctis populis.] Syrus, *lapidem conculcationis*; Sept. *lapidem qui conculcatur*; Chald. *lapidem offensionis;* Arabicus, *lapidem subjectionis.*

Quæres: Quis *lapis oneris?* Respondet optime S. Hieron. (quem proinde Remig. Rupert. Glossa. Ribera et alii passim sequuntur) dicens: *Mos est in urbibus Palestinæ, et usque hodie per omnem Judæam vetus consuetudo servatur, ut in viculis oppidis et castellis rotundi ponantur lapides gravissimi ponderis, ad quos juvenes exercere se soleant, et eos pro varietate virium sublevare, alii ad genua, alii*

ad umbilicum, alii ad humeros et caput, nonnulli super verticem rectis junctisque manibus, magnitudinem virium demonstrantes, pondus extollant. In arce Atheniensium juxta simulacrum Minervæ, vidi sphæram æneam gravissimi ponderis, quam ego pro imbecillitate corpusculi movere vix potui. Cum quærerem quidnam sibi vellet, responsum est ab urbis ejus cultoribus, athletarum in illa massa fortitudinem comprobari; nec prius ad agonem quemquam descendere, quam ex levatione ponderis sciatur, quis cui debeat comparari. Sensus ergo iste est: Ponam Jerusalem cunctis Gentibus quasi gravissimum lapidem sublevandum. Levabunt quidem eam, et pro virium varietate vastabunt; sed necesse est ut dum levatur, in ipso nixu et elevatione ponderis, gravissimus lapis scissuram aliquam vel rasuram in levantium corporibus derelinquat. Hic est lapis oneris, oneratum et portantem concidens et opprimens, cujus meminit Ecclesiast. cap. 6. v. 22. dicens: *Quasi lapidis virtus probatio erit in illis, et non demorabuntur projicere illam*, q. d. Sapientia est lapis oneris, quem quisque levando probat suas vires et robur. Unde stulti et improbi eum aliquousque levant, sed mox ut sentiunt ejus pondus, illico abjiciunt. Hinc Græca habent: *Quasi lapis probationis fortis erit in illo.* Hujus lapidis æque ac plumbi athletici meminit Hieron. Mercurial. lib. 2. Gymnasticæ cap. 11. Jam Theodoret. Remig. et Hugo censent Jerusalem fuisse *lapidem oneris*, eum expugnata est a Tito et Romanis. Verum hic de tempore Antiochi et Machabæorum agitur, non Titi et Romanorum. Hisce enim Jerusalem non fuit lapis oneris, sed pila prædæ et gaudii.

Dico ergo ad litteram significari hic, quod Antiochus et Græci suis copiis ex omnibus gentibus collectis oppugnaturi sint Jerusalem, ut eam quasi lapidem oneris ex Judæa exportent in Græciam, sed ab ea quasi a lapide oneris, per Machabæos concidendi sint et conterendi: id enim ita factum esse non semel, sed sæpius per intervalla temporum recto ordine demonstrat a Castro. Nam in primis Ptolemæus Philopator, dum templum ingressus vellet in Sancta Sanctorum penetrare, sacerdotibus opem divinam implorantibus, pene mortuus cecidit et enectus divina vi, nisi citissime e templo a suis eductus fuisset, uti in lib. 2. Machabæorum refertur. Heliodorus, missus a rege Seleuco ad spoliandum ærarium templi, flagellatus discessit, 2. Machab. 3. Jason vi ingressus civitatem, per diversa loca profugus interiit honore sepulturæ privatus. Antiochus Epiphanes urbem templumque spoliavit per seipsum, 1. Machab. 1. et 2. Machab. 5. Deinde per Apollonium et Lysiam: sed male periit iniquus, ut dicitur 1. Machab. 6. et 2. Machab. 9. postulans misericordiam ab eo, a quo non erat adepturus. Alcimus deinde missus a rege Demetrio obsedit Jerusalem, 1. Machab. 9. et præcipiens destrui atrium interius et opera Prophetarum, percussus paralysi, et graviter tortus interiit. Antiochus Sedetes Judæam devastavit, et Hierosolymam obsedit; sed divinitus tactus sacrificium obtulit, et fœdere inito recessit, ut refert Josephus l. 13. Antiq. c. 15. Post hos Romanorum Pompeius primus Judæam subjugavit, Hierosolymam templique adyta ingressus, numquam deinceps prospere rem gessit in bellis, donec in acie Pharsalica universus ejus exercitus verso ad Hierosolymam cecidit vultu, ipseque fugiens in Ægyptum cæsus est. Denique M. Crassus, contra Parthos profectus, templum Hierosolymitanum spoliavit: ideo a Parthis eum filio et universo exercitu trucidatus, liquato in os ejus auro injecto, sui sacrilegii pœnas exsolvit, ut referunt Josephus l. 14. Antiq. c. 13. et Plutarchus in Pompeio et Crasso. Ex quibus constat per multos annos urbem Hierosolymam a multis regibus ac ducibus obsessam, et Dei munere liberatam, non sine eorum concisione. Verum quoque deducitur collecta fuisse adversus Jerusalem omnia regna terræ.

Porro solerter conjicit Sanchez Prophetam in hoc lapide oneris respicere ad palæstram, quam æque ac ephebiam, ritu gentilitio in Jerusalem instituit impius Jason, in qua gestando onere et disco certabant tanta frequentia et concursu, *ut sacerdotes festinarent participes fieri palæstræ, et præbitionis ejus injustæ, et disci*, 2. Machab. 4. Ubi nota: Discus erat massa rotunda, seu globus ex ferro, plumbo, saxo, quo adolescentes vires explorabant illum vel elevando, vel jactando, ut qui altius eum elevaret, vel longius jaceret, ille vinceret. Unde eos *discobolos* vocat Plinius l. 2. c. 34. de quibus Martial. l. 14.

Splendida cum volitent Spartani pondera disci;
Este procul pueri, sit semel ille nocens.

Allegorice Ecclesia est lapis oneris, quem levare, tollere et abjicere voluerunt Judæi et Gentiles; sed omnes ab eo concisi et oppressi sunt, ut patet in Nerone, Decio, Valeriano, Juliano, etc. sed maxime in Diocletiano et Maximiano, qui jurarant se exstirpaturos Christi Ecclesiam et fidem, vel certe imperium deposituros. Secundum præstiterunt, quia prius præstare non potuerunt. Unde uterque a Constantino, primo Imp. Christiano, ad necem et restim adactus est.

Anag. Ecclesia et Christus erunt lapis oneris, qui opprimet impios in die judicii, deprimetque in tartara, de quo Christus Matth. 21. 44. *Qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem vero ceciderit, conteret eum*, q. d. Qui restiterit Christo, quem Deus in Ecclesia posuit lapidem angularem, puta lapidem oneris, et petram scandali, eumque persecutus fuerit, frustra id faciet. Nam sibi in corpore et animo perniciem accerset, ita tamen ut non penitus conteratur, sed per pœnitentiam reparari possit: super quem vero ceciderit hic lapis, id est, ille cui Christus gravi sua ultione incubuerit, quales erunt damnati in die judicii, huic nulla spes reliqua erit redintegrationis; perinde ac si lapis grandis in vas testaceum decidat, illud in minutissima frusta confringit, ut nullo modo reparari queat. Ita S. Aug. l. 1 Quæst. Evang. q. 30. tom. 4.

4. Percutiam omnem equum, scilicet hostilem, puta Antiochi et Græcorum per Machabæos in stuporem,| id est ad stuporem, ut scilicet omnes videntes stupeant ad plagam tantam tamque subitam, et ipsi equites præ stupore et pavore quasi versi in amentiam, nesciant quo fugere, vel quid agere debeant. Ita S. Hieronym. Theod. et alii.

Et super domum Juda aperiam oculos meos,| ut scilicet protegam Judæam et Judæos, imo ut ii qui metu Antiochi prolapsi sunt in Gentilismum, ejusque

copiis mixti pugnarunt contra patriam, resipiscant, sumptisque animis jungant se Machabæis, et patriam propugnent. Ita factum legimus, 1. Machab. 2. 29.

Allegorice, q. d. Faciam ut Judæi qui Ecclesiam persequebantur videant suum errorem, et ad eam convertantur, eamque propagent, uti contigit S. Paulo, Actor. 9. Ita S. Hieronymus.

Et omnem equum populorum percutiam cæcitate,] est catachresis et synecdoche; per *cæcitatem* enim accipit stuporem et metum, quo correpti equi quasi cæci, nesciebant quo fugere deberent: proprio etiam multi equi hostium a Machabæis in capite percussi et excæcati sunt. Nam 2. Mach. 10. 30. dicitur: *Apparuerunt adversariis de cœlo viri quinque in equis, frænis aureis decori, ducatum Judæis præstantes: ex quibus duo Machabæum medium habentes, armis suis circumseptum incolumem conservabant, in adversarios autem tela et fulmina jaciebant: ex quo et cæcitate confusi, et repleti perturbatione cadebant.*

5. Et dicent duces Juda in corde suo.] S. Hieronymus sic exponit, q. d. Judæi ex metu transfugæ, et cum copiis Antiochi obsidentes Jerusalem, non ore ne audiantur, sed corde sua dicent et precabuntur: Domine, conforta cives Jerusalem, ut hisce Antiochi copiis resistere queant; ut sic victi cum hostibus, quibus coacte servimus, vincamus cum civibus, quos intime amamus. Secundo et planius, q. d. Machabæi in cordo suo precabuntur Deum, ut confortet cives Jerusalem, ne Antiocho succumbant. Ita Judam Machabæum legimus pene semper ante aciem orasse, et Dei opem implorasse, eaque victoriam obtinuisse.

Allegor. duces Juda sunt Apostoli, qui orarunt Deum ut Jerusalem, id est Ecclesia, omnibus tyrannis fortiter ad mortem usque et martyrium resisteret. Ita Albertus et Arias.

6. Ponam duces Juda sicut caminum ignis,] q. d. Faciam ut Machabæi, et mystice Apostoli quasi ignis omnia circumcirca populentur, superent, subjiciant et ad se convertant. Vide gesta Judæ, Jonathæ et Simonis in libris Machab. Id in Apostolis patuit in Pentecoste, quando Spiritus Sanctus eis insedit specie linguarum ignearum: unde mox eloquiis suis ignitis multa hominum millia, ac sensim totum mundum ad Christum converterunt. Ita S. Hier. Remig. Albert. et alii.

Et sicut faciem ignis in foeno.] Ita Romana. Alii pro *faciem* legunt *fascem*; alii *facem*, et ita vertunt Septuag. Chald. Pagnin. Vatabl. et alii. Hoc enim significat hebr. לפיד *lappid*, scilicet lampadem et facem. Eodem omnia redeunt: facies enim ignis est fax celerrime comburens et consumens fœnum, cui injicitur.

Et habitabitur Jerusalem,] q. d. Jerusalem prius vacuata civibus, profugis ob metum Antiochi, virtute Machabæorum, iis rursum implebitur, ut in ea sicut ante, habitent pacifice, frequentes et opulenti, ut patet 1. Machab. 14. 4. idque pene usque ad tempus Christi, qui eam aliis incolis cœlestibus et divinis, puta Apostolis et primævis Christianis ditabit et decorabit. Nota pleonasmum hebraicum, cum dicit Propheta: *Habitabitur Jerusalem rursus in loco suo in Jerusalem*; redundat enim τὸ *in Jerusalem*. Nil enim aliud vult dicere, quam Jerusalem non alia, sed eadem in loco quo prius ædificandam et habitandam: quod ut plane, plene et certo futurum significet; addit τὸ *in Jerusalem*. Multæ enim civitates dirutæ, postea non eodem, sed alio vicino in loco ædificatæ sunt, uti Tyrus nova: nam vetus Tyrus dicitur Palætyrus, et a Tyro nova longiuscule distat. Sic Roma moderna alia est a veteri, Sic et Tusculum: quia et Jerusalem moderna alio est in loco, quam fuerit vetus; nam mons Calvariæ, qui olim erat extra urbem, jam est in urbis quasi meditullio. Prædicit ergo Zacharias Jerusalem sub Machabæis eodem prorsus loco quo prius restaurandam, frequentandam et magnificandam.

Allegor. Jerusalem est Ecclesia Christi, quæ licet gravissimis persecutionibus agitata sit, et sedibus suis quasi pulsa, sua tamen loco semper constitit, imo firmius se et copiosius in eodem locavit, v. g. Jerusalem nostra est Roma, ex qua licet Imperatores pene omnes, per trecentos annos exstirpare conati sint Pontifices et Christianos; ideoque contena Martyrum millia exquisitissimis tormentis enecarint, illi tamen semper in ea perstiterunt, imo numero et robore creverunt, donec tandem toti non tantum urbi, sed et orbi sunt dominati. Unde S. Ambros. in c. 9 epist. ad Roman. legit: *Ponam Jerusalem in omnibus gentibus; quia*, ait, *ubique futuri erant* (per Christum) *filii Dei, et domus Dei in omnibus locis, quæ est Ecclesia.*

7. Salvabit Dominus tabernacula Juda,] est prolepsis, sive occupatio. Occurrit enim tacitæ objectioni: Quomodo Jerusalem et Juda salva consistent inter tot hostes? ac respondet id non ejus, sed Dei viribus futurum. Deus enim salvabit ea, eorumque domos, etiam rusticanas, quas proinde vocat tabernacula, præsertim quia primitus Hebræi in deserto non in aliis domibus quàm tabernaculis habitarunt.

Allog. *tabernacula* sunt particulares Ecclesiæ ad quas licet olim Christiani metu persecutionum, vix, et non nisi noctu, paucique convenire auderent, Deus tamen servavit eas, imo auxit, et dilatavit; sicut olim *in principio* Synagogæ, puta in deserto, antitypa Hebræorum tabernacula ab hostibus, æque ac ab æstu, imbribus et procellis illæsa servavit.

Ut non magnifice glorietur domus David,] q. d. Ne Hierosolymitæ, et præsertim posteri Davidis glorientur, quod ipsi suis viribus tam se quam Judæos in vicinis oppidis et pagis habitantes, contra Antiochum cæterosque hostes propugnarint; ecce ego dico et edico ma tam Hierosolymitas, quam Judæos cæteros salvaturum. Mihi ergo omnes se submittant, mihique suam salutem acceptam referant; ego enim Machabæis fortitudinem animosque dabo, quibus pauci contra maximos exercitus dimicantes, eos sternant et profligent. Id professus est Judas Machabæus 2. Mach. 8. 18. et alibi; itaque a Deo victorias miraculosas obtinuit. Nota: *Domus David* vocantur posteri Davidis, eorumque familiæ, quæ plurimæ erant et nobilissimæ in Jerusalem. Rursum *gloria habitantium Jerusalem*, per hypallagen vocantur cives habitantes in Jerusalem gloriose: *Gloriosa enim dicta sunt de te, civitas Dei*, Psalm 86. 2. Juda vero vocantur cæteri Judæi: qui circum Jerusalem in villis et urbibus habitabant. Similis hypallage est apud Poetam, cum ait: *Trade ratem ventis*, pro trade ventos rati. Et: *Perflavit fistula buccas.* pro buccæ perflarunt fistulam.

Allegor. *domus David* sunt Apostoli, similesque Ecclesiæ Principes: *Gloria habitantium Jerusalem*: sunt Doctores, virique religiosi et sanctitate illustres, hi enim sunt gloria Ecclesiæ. Hi quoqua non possunt gloriari contra Judam, id est, populum et plebem fidelem, quasi ipsi suis viribus eam protexerint, cum hoc Dei ejusque gratiæ sit opus. Ita Albert. Hugo et Vatablus.

Tropol. Clarius: Domus, ait, David, et gloria Jerusalem sunt reges, principes, nobiles et divites. Hi non possunt gloriari contra Judam, id est, plebem fidelium, quasi ipsi sua nobilitate, potentia, opibus, fidem et locum in Ecclesia digniorem obtineant, cum hoc sit meræ gratiæ Christi, quæ in Christianismo æquat ignobiles nobilibus, pauperes divitibus. Nam ut docet Apostolus in Christo Jesu non est Judæus, neque Græcus: non servus, neque liber: non dives, neque pauper: sed omnes unum sunt, puta nova Dei creatura, imo in Christianismo primas et potiores partes tenent pauperes: tum quia Christus prædicavit pauperibus, Lucæ 4. 18. et pauperes prædicavit beatos: tum quia regni sui proceres constituit pauperes Apostolos, per quos, reges et principes convertit, juxta illud 1. Corinth. 1. 26. *Videte vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia, etc.* Et Jacob. 2. 5. *Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?* Denique divites et nobiles majora habent impedimenta humilitatis et virtutis Christianæ, quam pauperes: honores enim inflant, opes et deliciæ mentem enervant; quare majori egent gratia Christi, qua hæc vincula dirumpant, quam pauperes. Quocirca ob majorem gratiam sibi factam, majores tenentur agere gratias Christo.

8. Qui offenderit ex eis] Tigurinn: *Qui impegerit*. Hebr. enim כשל *coscol* significat impingere, vel offendere in rem aliquam, v. g. lapidem, indeque corruere et infirmari. Unde Septuag. Chald. et Pagnin. vertunt: *Qui infirmus fuerit ex eis*; Vatabl. *Qui debilis fuerit erit quasi David*; Arabicus: *Quasi qui ad David*, scilicet pertinet. Jam sensus est, quasi dicat: Machabæi eorumque socii, qui pauci et invalidi videbantur, Dei ope fient validi bellatores instar Davidis, qui, licet juvenis et pene puer esset, tamen leonem, ursum et Goliath gigantem interfecit; imo qui ex eis offenderint, dum metu Antiochi apostatabunt a Judaismo ad Gentilismum, hi videntes animos et victorias Judæ et fratrum ejus, cum Davide in homicidium et adulterium lapso pœnitentiam ogent, fidem resument, ac cum fide novos animos et vires instar Davidis capessent. Id ita factum esse narrant libri Machabæorum. Ita S. Hieron. Theodor. et alii initio cap. citati.

Allegor. Id verius in Ecclesia, ubi infirmi, imo fœminæ, pueri et puellæ Christi gratia ita fortes evadunt, ut mundum, carnem, diabolum, carnifices, ignes, bestias, et tormenta omnia superent, uti patuit in S. Agnete, Cæcilia, Dorothea, Lucia, Pancratio, Vito, Celso, et in dies patet. Rursum, qui in peccatum aliquod lapsi sunt, a Deo tacti fortiores resurgent, instar Davidis pœnitentis, uti patuit in S. Petro, Paulo, Matthæo, Magdalena, Pelagia et plurimis aliis. Ita S. Greg. hom. 20. in Ezech. Albert. Hugo et Lyran. hic. Aliter Arias, q. d. Infiniti Sancti novæ legis poterunt conferri cum maximis Sanctis legis veteris, qualis fuit David. Hæc ergo est ingens consolatio Sanctorum Christi, quod ipse eligat infirma mundi, eaque ita validat, ut confundat fortia; nam virtus ejus in infirmitate nostra perficitur, 2. Cor. 12. 9. Qui ergo infirmus est, vel ætate, vel sexu, vel valetudine, vel animo, dicat cum S. Paulo: *Omnia possum in eo qui me confortat.*

Et domus David quasi Dei.] Hebr. quasi *Elohim*, quod vel in nominativo, vel in genitivo accipias. In nominativo accipiunt Vatabl. Pagnin. Syrus et Arab. Antioch. dum vertunt: *Domus David erit quasi Deus*, quod explicat Propheta dum subdit: *Sicut Angelus Domini*, q. d. Domus David erit fortis instar Angeli Dei. Hebr. enim *Elohim*, non tantum Deum, sed et Angelos, heroes, duces ac principes significat. Unde Chald. vertit: *Domus David instar heroum feliciter aget, ac si Angelus Domini in conspectu eorum esset*; Sept. vero, Arab. Alex. et Noster *Elohim* accipiunt in genitivo: *Domus David erit quasi domus Dei*, quia scilicet erit fortis sicut Angelus, qui est de domo Dei. Et sic uterque sensus, et utraque versio eodem redit. Significat principes Juda (hi enim erant ex domo et posteritate Davidis) validissimos fore, ut vires non humanas, sed divinas habeant, ac instar Angelorum facile Antiochi hominumque omnium acies profligent. Totius ergo versus hic est sensus: Sub Machabæis plebs timida et infirma, ita Dei ope valida fiet, ut Davidi valido bellatori comparari queat: principes vero non tantum cum Davide, sed et cum Angelis in fortitudine, ductu, providentia et regimine comparari poterunt. Ita factum est: nam Judas, Jonathas, Simon viribus et victoriis superarunt Davidem, adeoque Angelorum ope et ductu dimicarunt et vicerunt. Nam Angeli in hostes eorum jaculati sunt tela et fulmina, uti narratur 2. Mach. 10. 30. Et c. 15. dicitur Jeremias apparuisse et dedisse Judæ aureum gladium, dicens: *Accipe sanctum gladium munus a Deo, in quo dejiciet adversarios populi mei Israel.* Exinde ipse et asseclæ ejus facti sunt quasi domus Dei, id est, quasi divinum asylum, ad quod omnes Judæi ab hostibus afflicti, quasi ad certam salutis anchoram confugerent, iisque quasi Angelis ad salutem missis confiderent; quin et Gentiles, ut Spartani et Romani eorum amicitiam ambirent, ut patet 1. Mach. 12. v. 1. et c. 14. 17. Ita Theod. Porro Judas eum fratribus, licet oriundus ex Levi, non ex Juda et David, vocatur domus David; quia domus David totaque respubl. Judæorum, eum sibi in caput et ducem elegit. Successit ergo Davidi in principatu, et regimine suæ domus, Tribus et populi Juda. Alludit ad domum fortium Davidis: David enim quia bellicosus erat, et in assiduis bellis versabatur; hinc pariter milites et duces habebat, vel exercendo faciebat bellicosissimos, inter quos eminebant 37. qui l. 2. Reg. 23. ver. 8. et seq. recensentur, et vocantur *fortes David*, quorum tres primi et fortissimi erant, Jesbaam, id est, sedens in cathedra: Eleazar et Semma, de quibus dicitur: *Usque ad tres primos non pervenit.* Unde Adrichom.

in Descriptione Jerusalem, depingit domum fortium Davidis, in qua illi heroes Davidis habitabant: ubi etiam ceu in palæstra athletæ et pugiles exercitii causa digladiationibus certabant, citatque pro hac re Nehemiæ cap. 3. vers. 16. et ibidem Lyranum. Sensus ergo est, q. d. Domus David, id est, posteri et asseclæ Davidis, puta Machabæi, adeo erunt bellicosi et fortes, ut domum cœtumque fortium Davidis, adeoque tres ejus primos et fortissimos robore æquent, imo superent.

Allegor. David est Christus: hic est fortis ut magni consilii Angelus, imo ut Deus; quis vere Deus fuit, æque ac homo. Domus et familia Christi fuerunt Apostoli et viri Apostolici, quos ipse constituit principes suæ Ecclesiæ, quæ est domus Dei, eosque tam validos, ut Angeli, vel dii viderentur potius quam homines, præsertim quia Angelorum vitam in terris agebant, ac quasi Angeli mediatores erant inter Deum et homines. Ita Vatablus, Ribera et alii paulo ante citati.

Tropol. domus David est Religio, in qua instar Davidis omnes psallunt laudantque Deum, ideoque fortes in spiritu evadunt ad ardua quæque superanda, ut David. Hinc eadem est domus Dei, in qua Religiosi vivunt quasi Angeli: utrique enim sunt de domo Dei, quia Deo astant, et Dei nuntii sunt, et præeunt castra populi, quasi strenui milites et duces. Adde eos Angelis esse familiares, et ab illis regi, juxta illud Exod. 23. *Præcedet te Angelus meus, et introducet te ad Amorrhæum.* Denique S. Gregor. hom. 20. in Ezech. per domum David accepit domum pœnitentium: *Hæc*, ait, *dies misericordiæ, quæ nobis de adventu redemptoris nostri promissa est. Qui itaque offenderit, erit quasi David: quia peccator ad pœnitentiam redit. Domus autem David quasi domus Dei: quia reversus quisque ad justitiam, habitatio efficitur creatoris sui, ut sit sicut Angelus in conspectu ejus: quia misericordiæ viscera quæ in se expertus est, annuntiando aliis propinat.*

9. Quæram conterere,] Hebr. להשמיד *lehasmid*, id est, disperdere, q. d. Satagam ut Græci oliæque gentes, quæ oppugnabunt Jerusalem, a Machabæis eorumque posteris conterantur et disperdantur, atque Jerusalem continua quasi pace fruatur usque ad Christum, qui quasi novus Salomon pacis filius, imo pater, pacem plenam et divinam orbi afferet. Ita Theod. Nota, cum ait *omnes gentes*, intelligi Græcis vicinas et subditas, vel confœderatas. Nam ut ait S. Hieron. in Isaiæ c. 13. idioma S. Scripturæ est ut omnes gentes, vel omnem terram intelligat ejus provinciæ, de qua est sermo.

Allegor. q. d. Deus conteret omnes Imperatores et gentes, quæ persequentur Ecclesiam, imo eas Ecclesiæ subjiciet facietque fideles, uti reipsa fecisse Deum patet ex historiis Eusebii, Socratis, Sozomeni, Baronii et aliorum. Ita S. Hier. Albert. Remig. et Vatabl. Aliter Arias, qui per gentes accipit turmas Dæmonum Christum Christique Ecclesiam oppugnantium, quas omnes Christus contrivit.

Et effundam super domum David.] Assurgit hic de more Propheta ad Christum, et promittit quod ipse in Jerusalem, puta in Judæos qui sibi credent, hoc est, in Ecclesiam primitivam, quæ cœpit in Jerusalem et Judæa, atque ex Judæis coaluit, effundet spiritum gratiæ et precum. Pro *gratiæ* hebr. est. חן *chen*, quod significat gratiam qua alicui gratiosi et amabiles sumus. Unde in Scriptura toties dicitur: Inveni, vel inveniam gratiam in oculis tuis, hoc est, sim tibi gratus, placens, amabilis. Deus ergo hic pollicetur quod per Christum effundet in fideles spiritum gratiæ, id est, spiritum qui eos per gratiam infusam gratificet Deo, ipsique et Angelis faciat gratiosos et amabiles, juxta illud Ephes. 1. 5. *Prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto filio suo.* Ita S. Hier. Theodor. Remig. et alii passim. Secundo, Chald. et Arias pro *chen* non male vertunt, *commiserationem*, qua misero, præsertim innocenti, ut Christo transfixo, de quo v. 10. compatimur. Unde sic cum Chaldæo vertas: *Effundam super domum David, etc. spiritum misericordiæ et miserationum*; vel cum Aria, *spiritum compassionis et deprecationis*, quæ ex compassionis cogitatione et sensu plerumque proficiscitur. Est enim deprecatio, miserantis animi voce, fletu atque lamentatione indicatio.

Et precum.] Hebr. תחנונים *tachanunim*, quod Septuag. vertunt, *misericordiæ*; Chaldæus, *miserationum*; Clarius, *propitiationis*. Radix enim חנן *chanan* significat misereri, indeque precari: miseria enim excitat ad preces, quibus eam levemus. Unde Noster vertit, *precum*. Jam S. Hieron Remig. Albert. Vatabl. et alii passim censent hic generatim prædici missionem Spiritus Sancti in Apostolos et fideles in Pentecoste et deinceps. Ubi nota duos effectus principales Spiritus Sancti: Prior, quod det nobis gratiam, qua grati simus Deo; posterior, quod det nobis spiritum orationis et precum, per quas omnes infirmitates et miserias nostras sanemus, omniaque bona quibus egemus, a Deo impetremus, juxta illud Rom. 8. 26. *Spiritus adjuvat infirmitatem nostram: nam quid oremus sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Ingens ergo donum Dei et Spiritus Sancti est donum orationis. Secundo et pressius, magisque apposite et connexe ad sequentia, Arias et a Castro censent spiritum gratiæ et precum hic vocari cum quem Deus injecit Hierosolymitis, cum Christum viderunt in cruce confixum, ut scilicet eum aspicerent oculis, non torvis et crudelibus, sed benignis, gratiosis et commiserantibus, indeque erumperent in lacrymas et preces, optantes ut Deus Christi innocentis, et tam dira patientis misereretur. Spiritus enim in Scriptura significat mentis impetum et vehementiam, v. g. ad amandum et commiserandum, ai sit spiritus miserationis, uti hic est. Hunc esse sensum patet ex Hebræo, ubi hæc verba pendent ex sequentibus: *Et aspicient ad me quem confixerunt, et plangent eum planctu quasi super unigenito.* Hæc enim eorum commiseratio fuit initium fidei et conversionis ad Christum, ac propagationis Ecclesiæ. Deus enim ob hanc eorum compassionem in Christum dedit eis fidem, gratiam et salutem per Christum. Simili modo ex aspectu Christi crucifixi compuncta, et ad vitam perfectam conversa est S. Elisabetha, regis Hungariæ filia, aliique permulti, uti mox ostendam. Quare minus recte ad litteram aliqui censent hunc spiritum gratiæ et precum promitti hic Machabæis, uti eum Judæ Machabæo datum scimus. Rursum Ma-

riana hanc spiritum gratiæ et miserationis passive accipit, quasi dicat: Faciam ut fideles mei omnibus sint grati, ut omnes eorum misereantur, eisque opem ferant.

Moral. disce hic magnum Dei donum esse donum orationis et precum; oratio enim est fistula cœlestis, per quam a Deo per merita Christi sugimus omnem gratiam, quasi manna. Eo excelluerunt S. Bernard. S. Dominic. S. Franc. S. Thomas Aquinas (qui suam sapientiam et doctrinam orando, potius quam studendo se adeptum esse professus est) S. Franc. Xaverius, et alii, qui ea nixi ardua quæque susceperunt et perfecerunt, adeoque nihil a Deo postularunt, quod non impetrarint. Ad hoc disponit et ducit ingens in Deum fiducia, quam parit profunda consideratio tum bonitatis Dei, tum meritorum Christi. Quid enim Deus benignissimus neget suis amicis, qui vitam suaque omnia pro eo prodigunt? Quid iisdem obtendentibus Christi sanguinem, dolores et mortem acerbissimam, per eamque supplicantibus, abnuat? Hinc fides thaumaturga, miraculorum operatrix, et suscitatrix mortuorum, imo damnatorum, aut certo damnandorum. Vis exempla? Accipe pauca e multis. S. Elisabetha precibus adolescentem vanum convertit, et ad Religionem impulit, ita ut ea orante adolescens clamaret: *Cessa a domina, cessa, quia vastissima supplicationis tuæ incendio præcordia mea, et ipsæ medullæ depascuntur, ita ut fatiscam et emoriar:* Ita habet ejus Vita.

Anno Domini 959. perfectam pacem obtinuit Ecclesia Anglicana, defuncto Eduino rege, et succedente in monarchiam regni totius Edgaro. Porro precibus sancti Dunstani, quem afflixerat, ne penitus ad inferos damnaretur, animam ejus ereptam, ita narrat Osbertus monachus: *Interea Eduinus e vita præsenti subtractus, et anima ipsius, Dunstano in orationibus occupato, a quibusdam teterrimis hominibus cursim e vestigio est præsentata. Cujus miseriam miseratus, suarum injuriarum immemor, pro liberatione ejus immensos omnipotenti Deo lacrymarum imbres effudit, nec ab eis destitit, donec se pro eo exauditum agnovit. Facto igitur non grandi intervallo, Mauri illi ad Dunstanum sua præda vacui redeunt. Et quia suas injurias ulcisci supervacue venerant, calumniosas voces depromunt; quarum ille furores nihil pensans, Deo super ineffabili misericordia gratias egit.* Ita habet Osbertus in vita S. Dunstani, et ex eo Baron. anno Christi 959.

Sophronius in Prato spirit. c. 44. narrat de sene quodam, cujus discipulus negligens mortuus est. Contristatus ergo oravit et dixit: Domine Jesu Christe, verax Deus noster, revela mihi, quid sit circa fratris animam. Adspexit autem in excessu mentis effectus, fluvium ignis, ingentemque in ipso igne multitudinem, ac medium fratrem illum ad medium usque demersum. Tunc ait illi senior: *Nonne te propter hanc pœnam orabam, ut curam animæ ageres, fili?* Respondit frater, et ait seni: *Gratias ago Deo, pater, quod vel caput meum requiem habet. Per orationes enim tuas supra caput Episcopi sto.*

Anno 920. fato concessit Sisinandus quartus Compostellanus Episcopus, cujus tanta fuit famæ sanctitatis, ut Joannes Papa (opinor decimus) per litteras et tabellarium proprium se precibus ipsius commendaverit. Mortuus est autem senio confectus. In cujus obitu voces auditæ sunt Angelorum canentium: *Veni electe Dei, intra in gaudium Domini tui.* Successit illi Gundesindus V. Compostellanus Præsul, et Comitis cujusdam filius; sed hic cum mundo, quam Deo magis deditus esset vitam non satis pio fine clausisse dicitur. De qua re mater ejus, matrona pia gravi confecta dolore, et de anima filii vehementer sollicita, ante aram beatissimi Jacobi Apostoli divinam misericordiam dies noctesque non destitit implorare, et fletibus, precationibus, jejuniis, eleemosynis sibi demereri, interposito S. Jacobi patrocinio, donec quadam nocte in templo ejusdem Apostoli vocem hanc audivit: *Scias filium tuum hac nocte ad electorum societatem admissum fuisse.* Ita habet Joannes Vasæus in Chronico Hispaniæ ad annum 920.

Et aspicient ad me quem confixerunt.] Stolide Judæi ex Chaldæo hoc intelligunt de Christo quodam filio Joseph, quem in bello occubuisse fabulantur, aut de Juda Machabæo ab hostibus occiso. Vox enim *me* significat hic loqui Deum: hebr. est דקרו *dokaru*, id est transfoderunt, transpunxerunt, transfixerunt, scilicet Judæi infideles et impii Christi caput spinis, manus et pedes clavis, latus lancea in cruce. De Christo enim cruce transfixo hic esse prophetiam et sermonem docet et interpretatur S. Joannes c. 19. 33. ubi cum narrasset milites non fregisse Christi crura, eo quod viderant eum jam mortuum: *Sed unus militum,* inquit, *lancea latus ejus aperuit. Facta sunt enim hæc, ut Scriptura impleretur: Os* non *comminuetis ex eo. Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt.* Ita S. Hieron. Theodor. Cyrill. omnesque alii Interpretes, Græci et Latini; quin et Hebræi prisci apud Galatin. lib. 8. cap. 17. Loquitur de Judæis qui Christum in cruce aspexerunt, præsertim iis qui ei compassi et commiserati sunt, uti paulo ante dixi, et fuse recteque probat Alcazar Apocal. 1. vers. 7. notat. 6. qualis fuit Centurio ejusque socii, qui *viso terræ motu et his quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes: Vere filius Dei erat iste,* Matth 27. 54. Porro tales multos, imo plerosque fuisse significat Lucas cap. 23. 48. dicens: *Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, et videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua revertebantur.* Ita Arias, a Castro, Salmeron tom. 10. tract. 48. in fine, et Alcazar loco jam citato Pro *confixerunt*, Septuag. vertunt, *insultaverunt*, quia pro *dakuru* per metathesin legerunt רקדו *rakadu*, id est saltarunt, insultarunt. Ita S. Hier.

Symbolice, Cyrill. et Euseb. lib. 8. Demonstr. c. 4. hæc adaptant Judæis in excidio Titi, iis inquam, qui agnoverant causam excidii esse, quod patres eorum Christum crucifixissent, ideoque conversi sunt ad Christum. Cæteri enim causam excidii non in Christi cædem, utpote quem non agnoverunt, imo negarunt esse Messiam, sed in seditiones cædesque mutuas, et alia Judæorum peccata retulerunt, ut patet ex Josepho, lib. 6. Belli, cap. 16.

Anagog. id implebitur in die judicii, quando Judæi aliique impii, qui hic noluerunt Christum agnoscere, inviti eum agnoscent: nam damnabuntur eo quod ipsum transfixerint, aut transfixionis et passionis ejus fuerint immemores, et ingrati suis sceleribus, ideoque plangent. Ita explicat S Joannes Apocal. 1. 7. *Ecce*

ait, *venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt. Et plangent se super eum omnes Tribus terræ.* Vide ibi dicta. Imo multi putant hunc esse sensum litteralem, ut Theodor. Remig. Lyran. Ille, at S. August. libr. 20. Civit. cap. 30. Suarez 3. p. t. 2. disp. 57. sect. 9. Jansenius in Concord. Evangel. c. 1. 44. Toletus Joannis 29. 37. qui ex hoc loco probant, stigmata crucifixionis et passionis in Christi corpore post resurrectionem mansisse, eaque videnda fore eb impiis in die judicii. Sed ex dictis patet hunc sensum potius esse anagogicum. Huc quoque allusit Christus Matth. 24. 30. dicens: *Et tunc parebit signum filii hominis* (puta crux, cum clavis, lancea, etc.) *in cœlo, et tunc plangent omnes Tribus terræ, etc.* Denique nonnulli id ipsum extendunt ad particulare cujusque hominis judicium. Ita Innocentius Pontifex. lib. de Miseria conditionis humanæ, et ex eo Ludolphus, volumine 3. de Vita Christi, c. 46. censent quemque hominem in morte videre Christum in cruce positum: malum, ad suam confusionem, ut erubescat se non esse redemptum sanguine Christi, sua culpa id exigente; et hoc esse id quod hic dicitur a Zacharia: *Aspicient ad me, quem confixerunt*; bonum vero Christum videre ad suam exsultationem. Idque probant ex 1. Thess. 3. 13. *in adventu Domini nostri Jesu Christi*, id est, inquiunt, in die mortis, quando apparet tem bonis quem malis, Christus in cruce positus. Et ex Apocal. 3. 3. *Veniam ad te tamquam fur.* Verum hæc infirma et incerte sunt, ac proinde temerarium videtur illa asseverare, uti recte ait Dionys. Carthus. Dialogo de particulari judicio, art. 2. et 11. In judicio tamen universali apparebit Christus, non crucifixus, sed cum cruce et cicatricibus quinque vulnerum, uti jam dixi. Quare judicium particulare cujusque peragit Christus, vel per se, vel per Angelos. Per se, non descendendo de cœlis (sic enim qualibet hora, utpote qua multi per orbem moriuntur, deberet de cœlo descendere, seque replicare multoties, ut judicet eos qui eodem instanti in variis locis et provinciis moriuntur) sed per mentalem locutionem, quam manens in cœlo empyreo loquitur animæ in terra morienti, revelans ei sua facte dictansque sententiam vitæ, vel mortis æternæ. Sic enim Angeli loquuntur invicem, etiamsi a se mutuo longissime distent. Vel certe judicium particulare exercet per Angelos: illi enim sunt ejus administratorii spiritus, ut ait Apostolus, Hebr. 1. Unde Bartholom. Sibylla S. Theol. Doctor. Ordinis S. Dominici, in speculo peregrin. quæst. decade 1. cap. 2. q. 9. censet Christum hoc judicium exercere per Angelum custodem cujusque, ut is deinde eum pro meritis vel ad purgatorium, vel ad cœlum deducat, vel tradat dæmoni, ut eum rapiat in gehennam. Hoc enim ad Angeli custodiam pertinere videtur, ejusque esse ultimus actus.

Et plangent] non tam suos dolores, uti faciunt impii in die judicii, quam Christi indignam necem. Ait enim: *Plangent eum*, scilicet indigne crucifixum et occisum, *planctu quasi super unigenitum, ut doleri solet in morte primogeniti.* Est enim Christus *primogenitus omnis creaturæ*, Coloss. 1. v. 15. *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon*, id est, sicut planxerunt olim Judæi Josiam regem optimum a Pharaone cæsum in campo Mageddo, cujus filius et antitypus fuit Christus in Jerusalem occisus a Judæis. Ita S. Hieron. *Crucifixo*, ait, *Domino salvatore renovabitur planctus in Jerusalem, separatis viris a fœminis, eo quod tempore luctus non debeamus servire conjugiis et operi nuptiorum.* Id probat ex Joelis 2. 16. *Egrediatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo.* Et subdit: *Hoc non solum tempore angustiæ fieri, sed etiam in tempore orationis, quando volumus Deum deprecari. Igitur et nunc domus David, et Tribus domus Nathan, et Tribus domus Semei a suis uxoribus separantur, ut plangant Dominum.* Loquitur ad litteram de planctu fidelium in morte Christi, uti paulo ante ostendi. Gregor. Nazianz. in carmine cui titulus: *Christus patiens*, testatur militem illum qui lancea latus Christi perforavit, altero oculorum fuisse captum; sed Christi sanguine et aqua ad oculum admotis, visum recuperasse, ac Christi virtute agnita, pectus suum percussisse, ipsumque verum filium Dei agnovisse. Salmeron tom. 10, pag. 496. idam citat non tantum ex Nazianz. sed etiam ex Isidoro. Rom. Martyrol. die 15. Martii asserit Longinum fuisse eum qui latus Christi perforavit, indeque credidit et Martyr evasit. Hoc significat τo *aspiciant*, scilicet tam oculis cordis quam corporis, *in me quem confixerunt.*

Symbol. hunc planctum recte accipias, tum eum quo planxerunt fideles, partim ex pœnitentia et lætitia conversionis suæ, qua receperunt Spiritum Sanctum; partim ob persecutiones varias, quas propter Christum primitus passi sunt a Judæis et Gentilibus; imo hunc ad litteram hic intelligi censet S. Hieronym. Remig. Albert. et Alcazar loco jam citato: tum eum quo quotannis fideles, præsertim in hebdomada sancta (in qua Deus in fideles et pios effundit hunc spiritum gratiæ et precum sive commiserationis) recolunt et plangunt passionem Christi, dum cogitant se suis peccatis crucifixisse Christum, ideoque pœnitentiam agunt, et austeram vitam capessunt, appetitus suos adomant, studentque mortificationi, uti faciunt Religiosi. Hi enim reipsa compatiuntur Christo, dum ob Christi recordationem, venerationem, amorem et imitationem, mortificationem Jesu in carne sua circumferunt, uti ait Apostolus, itaque quasi justa Christo pro se crucifixo persolvunt, eique parentant. Reipsa enim dicunt, planguntque illud Thren. 4. 20. et cap. 5. 18. *Spiritus oris nostri Christus Dominus, captus est in peccatis nostris. Cecidit corona capitis nostri: væ nobis, quia peccavimus!* Porro planctus hic est in Adadremmon, id est, in hortis malogranatorum: tales enim sunt religiones et monasteria, in quibus viget disciplina et charitas, quorum cura ad sponsam Christi pertinet, juxta illud Cant. 6. 10. *Descendi in hortum meum, ut viderem poma convallium, et inspicerem si floruisset vinea, et germinassent mala punica.* Et cap. 7. 12. *Mane surgamus ad vineas et videamus, etc. si floruerunt mala punica.* Hinc seorsim plangunt viri in monasteriis virorum, et seorsim mulieres in monasteriis fœminarum, agentes pœnitentiam vitæ religiosæ. Porro maxime plangunt domus David, Nathan, Levi et Semei, quæ Christo erant cognatæ, id est, quæ pietate et charitate ad Christum proxime accedunt. Unde David exponitur dilectus. Nathan donatus. Levi copulatus, Semei obediens. Hæc Alcazar, cui consentiunt

Isidor. Clarius, Vatabl. et Dionys. Ita Abbas Stephanus in Prato spirituali, c. 64. tribus senibus de animæ salute disserentibus: *Ego*, inquit, *die noctuque nihil aliud aspicio, nisi Dominum nostrum Jesum Christum in ligno pendentem*. Ita S. Elzearius Comes Ariani crucifixum semper intuens, nulla injuria, nulla afflictione, nulla molestia movebatur ad iram vel impatientiam, sed omnia placide immoto vultu et invicta patientia tolerabat. Cumque uxor ejus Delphina miraretur istam apathiam, et causam quæreret, respondit: *Explicabo tibi arcanum pectoris mei. Noveris me interdum sentire aliquam indignationem in animo adversus infestantes me, sed illico me converto ad cogitandas injurias Christo illatas, eumque imitari cupiens dico mihi ipsi: Etiamsi famuli tui barbam tuam convellerent, et colaphos tibi infringerent, nihil esset ad Dominum tuum, qui majora perpessus est; certumque habeas, Delphina, me numquam cessare a commemorandis injuriis Salvatoris mei, donec animus meus plene sit tranquillatus*. Hac ratione nulla ei perturbatio, vel commotio potuit dominari. Thomas Cantiprat. l. 2. Apum cap. 25. p. 5. narrat Martyrem quemdam captum a Gentili tyranno, semper gemebundum incessisse; cumque tyrannus causam tristitiæ quæreret, respondisse: *Semper tristis incedo, quia mortis Dei mei memor, continue in corde meo passionis ejus stigmata porto*. Unde indignatus tyrannus jussit ei cor evelli et dissecari, in quo reperit Christi crucifixi imaginem: qua re commotus, ad Christum conversus et baptizatus est. Eadem Christi crucifixi imago inventa est in corde S. Claræ de Montefalco, uti narrat oculatus testis Thomas Bozius l. 15. de Signis Eccles. cap. 3. tom. 2. Nota sunt sacra stigmata S. Francisco a Christo crucifixo, quem jugiter intuebatur, impressa. S. Lydwina jugiter in plagis Christi, quasi in foraminibus petræ, instar columbæ nidificantis commorabatur, ut habet ejus Vita apud Surium c. 7. die 14. Aprilis. Idem fecit S. Clara, discipula S. Francisci, ut habet ejus Vita cap. 20. apud Surium die 12. Augusti, atque ejus assecla S. Coleta, uti in ejus Vita refert illi coævus Stephanus Juliacus. Idem fecit S. Hedwigis Ducissa Poloniæ, ut habet ejus Vita c. 5. apud Surium die 15. Octobris. Et S. Brigitta, ut habet ejus Vita, c. 5. ac S. Gertrudis, Mechtildis, et Catharina apud Blosium Abbatem in Monili spirit. c. 2. Denique S. Elisabetha Hungariæ regis filia, cum quadam die ornatu et comitatu regio Ecclesiam ingressa esset, statim ubi crucem vidit Christumque in ea pendentem, cœpit in lacrymas solvi, et dolore acerrimo torqueri, cogitans dicensque sibi: *Deus et Salvator meus in patibulo moritur; ego gemmis, auro, purpuraque fulgeo: ille spineam coronam gestat; ego auream: ille inter latrones, hostes et derisores; ego turba famulorum me colentium cingor*. Quare cum se propterea infelicem, miseram, ac pene damnatam appellaret, quod tam male suum imitaretur creatorem, exanimis in terram corruit, ægreque ad se reversa, statuit vitam mutare, Christique humilitatem et crucem imitari, ut reipsa præstitit. Ita habet ejus Vita, et Hier. Platus l. de Dign. Card. c. 17.

PLANGENT EUM.] Transit a prima persona ad tertiam, puta a *me* ad *eum*. Hinc Sanchez putat Prophetam post raptum ad Christum, ejusque plagas, quibus confixus est, illico redire et revolare ad Machabæos, de quibus egit toto capite, q. d. In persecutione quam ab Antiocho dirissimam sustinebit populus Judaicus, pii omnes plangent super eum, scilicet populum jam dictum: omnes enim tunc planxisse patet 2. Machab. 1. Verum in præcedentibus nulla vastationis, sed roboris et victoriarum Machabæorum facta est mentio. Adde hunc raptum videri nimis subitum et insolentem. Ad eum tamen alludi non nego.

Secundo, Alcazar loco citato censet τὸ *me*, ad Patrem æternum referri: illum enim in sua, id est, in prima persona loqui solere in Scriptura; sed τὸ *eum* referri ad Filium, q. d. Aspicient me Patrem quem confixerunt; quia mihi inflictum fuit vulnus, quod Christo filio meo dilectissimo inflixerunt, juxta illud Malachiæ c. 3. 8. *Si affiget homo Deum, quia vos configitis me?* Quare efficiam ut plangant eum.

Tertio, alii passim simplicius censent esse enallagen Hebræam: Hebræi enim sæpe mutant personas, et de seipsis nunc in prima, nunc in tertia persona loquuntur. Aut facilius dicas hucusque locutum esse Christum de se in prima persona, nunc vero loqui Prophetam de Christo, ideoque loqui de eo in tertia persona. Propheta enim id quod Christus paucis dixerat, exaggerat et ostendit quantus ejus confixione in cruce futurus sit omnium planctus. Sept. vertunt: *Plangent super se;* quos sequens S. Joannes Ap. 1. 7. *Plangent*, ait, *se super eum omnes Tribus terræ;* quia in die judicii plangent impii super se, eo quod Christi necem vel procurarint, vel illi ingrati fuerint: de quo plura in fine capitis.

Porro docet hic Zacharias inter varios affectus, quos ex meditatione passionis Christi elicere possumus, ut admirationis, amoris, gratitudinis, compunctionis, timoris, pœnitentiæ, imitationis, patientiæ, gaudii, spei, etc. eminere affectum compassionis, eumque proprie nos Christo pro nobis patienti debere. Quis enim non intimis sensibus condoleat Christo innocenti et sancto, imo Dei filio unigenito, cum eum in cruce confixum intuetur, tot tantaque pro se tam amanter pati? Quis non ex commiseratione gemat, et lacrymis diffluat? Vere S. Bonav. in Stimulo divini amoris: Quid, ait, fructuosius esse possit, quid suavius, quam ex toto corde compati amarissimæ passioni Jesu Christi Domini nostri? Vide eumdem, et nostrum Franciscum Arias, l. de Oratione mentali cap. 12. Quocirca sancta Clara, discipula S. Francisci, jussit Monialibus sui Ordinis, crebro plangere mortem Christi, uti habet ejus Vita.

11. SICUT PLANCTUS ADADREMMON.] Primo, *Adadremmon* urbs erat juxta Jezrahel, quæ postea dicta est Maximianopolis, sita in campo Mageddo, ubi occisus est Josias rex Juda a Pharaone Nechao, cujus mortem luxit Jeremias et totus Israel, 2. Paral 25. q d. In crucifixione et morte Christi maximus erit fidelium planctus, qualis fuit in cæde Josiæ optimi regis, qui fuit proavus et typus Christi. Ita S. Hier. Remig. Albertus et alii. Videtur hæc urbs ita dicta a copia malogranatorum. *Remmon* enim hebr. idem est quod malogranatum, *hadad*, vel, ut Chald. legit, *hadar*, idem est quod decor. Dicta est ergo urbs hæc amœnissima *Adadremmon*, id est decor malogranatorum. Unde Arabicus et Syrus vertunt: *Sicut planctus super filium*

Amon (id est, super Josiam: Josias enim fuit filius Amon, Matth. 1. 10.) *in campo Mageddo.*

Secundo. Septuag. more suo nomina propria ex etymo interpretantes, pro *Remmon* vertunt, *malum punicum*, sive granatum; pro *Mageddo* vertunt *succisus*. Sic enim habent: *Sicut planctus mali punici*, aut potius, *puniceti quod* in *campo succiditur.* Ubi recte notat S. Hieronym. Græcum ῥοῶνος (sic enim legendum in Septuag. non ῥόας id est, malorum punicorum, uti legunt Complutens.) non malum punicum sed punicetum, id est, locum malis punicis consitum, significare. Jam Cyrillus versionem Septuag. sic explicat, q. d. in Christi morte *similem planctum fore, qualis est planctus agricolæ, cum arbor malogranati cum suis pomis exscinditur. Arbor est* εὐανθὴς (id est, *pulchre florens*,) *et frequentes a radice mittens ramos, rectos et proceros, quæ cum malis suis punicis decoratur, tunc admirationem movet.* q. d. Sicut exciso puniceto maxime dolet herus, utpote qui in eo suas habebat delicias, præsertim dum floribus purpureis instar calyculorum, aut malis punicis vermiculantibus ornantur (uti Romanorum delicias esse videmus in punicetis) sic summe dolebunt omnes pii in morte Christi. Utitur similitudine granatorum potius quam aliorum fructuum, quia granata dum comprimuntur sanguineum fundunt succum, eumque sapidum et salutarem, qui repræsentat sanguinem Josiæ et Christi, quo salvatus est mundus. Unde sponsa Cantic. 8. 2. *Dabo tibi poculum ex vino condito, et mustum malorum granatorum meorum.* Addit Cyrill. malogranato significari optimates reipubl. Theodor. vero Septuag. sic explicat: Sicut, inquit, lignatores secantes maximam arborem malogranatorum, ingentem strepitum faciunt; sic horum planctibus omnium aures circumsonabunt. Insuper charitatis typus est malogranatum: habet enim grana densissima et conjunctissima, instar uvæ, adeoque videtur uva pomi, sicut botrus est uva vitis: cortice enim est pomum, sed granis uva et botrus. Adde, puniceus vel purpureus punici mali, florisque ejus color, amoris est symbolum. Hæc de versione Septuag. ex qua censent nonnulli, in morte Josiæ succisum esse punicetum, juxta quod ipse occisus est, dictum Adadremmon, ideoque hic ejus fieri mentionem, quod duplicem luctus causam et similitudinem ingerat, unam ex morte Josiæ, alteram ex succisione puniceti.

Tertio, Chald. putat duas luctuosas cædes, scilicet Achab et Josiæ hic significari, et ab utraque peti similitudinem. Sic enim vertit: *Sicut planctus Achab filii Amri, quem occidit Hader Remmon* (Benadad) *filius Tabremon* (ex Syriæ, ut patet 3. Reg. 15. 18. et cap. 22. 24.) *in Ramoth Galaad: et sicut planctus Josiæ filii Amon, quem occidit Pharao claudus in campo Mageddo.* Verum Achab impius fuit rex: unde in ejus morte non fuit magnus planctus: et si fuisset, eo non uteretur Scriptura, nec ei compararet planctum de morte Christi. Quocirca a Castro suspicatur, Adad hunc fuisse virum quempiam celebrem, civem Remmon, occisum in Mageddo, cujus mors communi omnium planctu celebrata sit, ejusque historiam tempore Zachariæ fuisse vulgatissimam, licet ea nobis sit incognita.

Est ergo Hebræis proverbium: *Planctus Adadremmon* vel *planctus Josiæ*, significans ingentem planctum, qualis est planctus unigeniti defuncti. Simile Gentilibus fuit: *Planctus Adonidis.* Venus enim Adonidem mortuum amare planxit, cujus lamenta annuo planctu et solemni refricabant et celebrabant. Unde Venus apud Ovidium, l. 10. Metamorph.

> Luctus, *ait*, monumenta manebunt
> Semper Adoni mei, repetitaque mortis imago,
> Annua plangoris peraget simulamina nostri.

Et Ezech. c. 8. 14. vidit in templo mulieres plangentes Adonidem. Vide ibi dicta.

12. SEORSUM.] Quia apud Hebræas, imo et Græcos fœminæ separabantur a viris in conviviis, in oratione, aliisque actibus publicis et solemnibus, adeo ut apud honestiores pars una domus viris deputata esset, quæ andronitis: pars altera fœminis, quæ gynæconitis dicebatur. Ita ex Plutarcho, Athenæo et aliis Sanchez.

FAMILIÆ DOMUS DAVID.] Omnes hæ familiæ, sed quæ tunc præ cæteris plancturæ in cæde, non Judæorum tempore Antiochi, sed Christi, asseruntur, scilicet David, Nathan, Levi et Semei, pro quo Septuag. habent *Simeon.* Verum Semei, vel Simeon hic, non est ille filius Jacob secundo genitus, frater Judæ, et Patriarchis; sed alius, ait Lyran. eo longe posterior, qui vita et sapientia illustris scholam sive sectam instituit, de quo S. Hieron. in Isaiæ 8. et ad Algasiam quæst. 10. Duas domos, inquit, Nazaræi duas familias interpretantur, Sammai et Hillel, ex quibus orti sunt Scribæ et Pharisæi, non multo priusquam Christus nasceretur, quorum scholam Akibas postea rexit; et has asse duas domus quæ Salvatorem non receperunt, qui illis fuit in ruinam et in scandalum. Jam quænam fuerint hæ quatuor familiæ non constat: constat tempore Zachariæ et Christi fuisse Judæis notas et celebres. Duæ tamen de iis probabiles sunt opiniones. Prior, hosce quatuor fuisse proavos Christi: unde eorum familias maxime luxisse in morte Christi, tamquam cognati sui, præsertim eos qui Christi fidem erant amplexi. Nam Lucas c. 3. in genealogia Christi ejus proavum nominat, Levi, v. 24. et alium v. 29. deinde Semei, v. 26. rursum Nathan et David, v. 31. Favent S. Matth. Marcus et Lucas, qui dicunt in Christi nece non tantum planxisse mulieres, et omnes notos ejus stetisse a longe, sed et totam turbam, visis tot prodigiis, quæ tunc contigerunt, percussisse pectora sua. Ita Arias et a Castro.

Posterior est S. Hier. Theodor. Remigii, Alberti, Riberæ et aliorum plurium, per familiam David significari proceres; hi enim prognati sunt ex David: per posteros Levi significari sacerdotes et pontifices; hi enim ex Levi descenderunt: per Semei, vel Sammai, significari doctores et Scribas, qui Sammai habuerunt ducem et magistrum: per posteros Nathan Prophetæ significari Prophetas, id est viros religiosos, qui orationi, meditationi, Deique laudibus vacabant, qui in libris Regum vocantur filii Prophetarum. Hæc enim erant officia Prophetarum, indeque spiritum propria prophetandi, id est, futura prædicendi, nonnulli ex illis magis in spiritu elevati concipiebant.

Dices: Multi ex his, ut sacerdotes et Scribæ, non planxerunt mortem Christi; sed eam procurarunt. Resp. In Scriptura sæpe ea facta, vel futura dicuntur, quæ fieri decet, aut debent, sive quæ ut fiant

honestas et rerum natura postulat; vel quibus ut fiant justa gravisque causa datur, ut dixi in procemio, canone 15.

Quatuor ergo hæ familiæ planctura dicuntur in morte Christi: quia decebat eas plangere, quia quælibet planctus propriam gravemque habebat causam; etsi multi ex iis perversi reipsa non planxerint. Familia enim David propriam plangendi causam habebat, eo quod Christus ex ea prognatus quasi rex et Messias, occideretur. Rursum quod propter Christum occisum destrueretur regnum Davidis et Judæ. Familiæ Levi plangendum erat, eo quod Christus Sacerdos et Pontifex, omnibus Leviticis sacrificiis et sacerdotibus adumbratus, necaretur, quodque ipsa necis ejus esse causa, ideoque ab ea auferretur sacerdotium, templumque a Romanis pollueretur et combureretur. Familiæ Semei plorandum erat, quod Christus Doctor orbis interimeretur, ideoque Doctorum et Scribarum ordo contaminandus et abolendus esset. Familiæ Nathan lugendum erat, eo quod Christus Prophetarum dux iniquissime et crudelissime necaratur, ideoque ab eis auferenda esset omnia prophetia, religio et sanctitas. Adde, multos ex his familiis fuisse pios et conversos ad Christum, qui sane reipsa ejus mortem acerbe planxerunt. Insuper Arias, Mariana et Sanchez censent has quatuor familias præ cæteris planxisse mortem Josiæ, eique suo planctu parentasse, idemque multos ex iis fecisse Christo Josiæ antitypo. Denique hæ omnes aliæ familiæ plangent in die judicii, quando videbunt se, vel suos ob Christi necem vel procuratam, vel vilipensam, ab eodem jam glorioso judicante et regnante, ut ingratos, infideles, rebelles et impios damnari ad æterna incendia. Unde Septuag. v. 10. pro eo quod Hebr. et Noster habent, *plangent eum*, vertunt, *plangent super se*. Et ex iis S. Joannes loquens de Christo judice Apocal. 1. 7. *Plangent se super* (propter) *eum omnes tribus terræ*. Ex quo liquet hunc sensum de planctu impiorum in die judicii, non tam esse anagogicum, quam litteralem. Combinat enim Propheta omnem de Christi nece planctum, tam piorum in ejus funere, quam impiorum in die judicii. Ita S. August. Theod. Remig. Suarez et alii, quos citavi v. 10. quibus adde Tertull. lib. contra Judæos, cap. 14. et Irenæum lib. 4. contra hæres. c. 66. Plangent ergo tunc impii, quia videbunt stigmata vulnerum Christi, æque ac sua peccata, quæ illorum fuere causa, v. g. videbit Judas, se sua proditione Christum adegisse in crucem: videbit dives epulo se suis deliciis confixisse Christum: videbit superbus se suis honoris punctis; avarus, se suis fraudibus et usuris; adulter, se suis libidinibus; pugnax, se suis pugionibus transpunxisse Christum: videbit quisque impius, quot plagas suis sceleribus Christo inflixerit, quot spinas ejus capiti, quot verbera et dolores ipsi inflixerit, quot pœnas ei oddiderit. Insuper videbit Christum sua peccata omnia in se luenda, ex immenso amore suscepisse, eoque quantum in se est expiasse; ac proinde videbit suam ingratitudinem et dementiam, quod pœnitere et vitam corrigere, ac Christo obedire noluerit, ideoque sibi frustraneam fecerit Christi passionem et crucem; ac consequenter quod solo sua culpa, negligentia et malitia pereat, et idcirco justissime damnetur ad horrenda et æterna tormenta. Merito ergo plangat. Denique plangunt quotannis Christi cædem omnes familiæ fideles in hebdomada sancta. Prophetia enim hæc cœpit impleri moriente Christo, et post ejus mortem pergit impleri per singula sæcula, donec plene compleatur in fine mundi et die judicii. Ita Vatabal. et Dionys. Hæc explicatio generalis est et plena, cæterasque omnes complectitur: nam Propheta, v. 12. hunc planctum dilatare et ad omnes familias omniaque tempora extendere videtur.

Tropol. Plangunt Christum crucifixum Religiosi et fideles, qui sua vitia mortificant, passiones et membra crucifigunt amore Christi, ut ejus crucem tam activam quam passivam, pro ejus honore jugiter, tam in corpore quam in mente circumferant, ut dicant cum S. Paulo Galat. 6. 17. *Ego stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*, uti ex Alcazare dixi v. 10.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRÆDICIT CHRISTUM FORE FONTEM GRATIÆ, JUSTITIÆ ET SALUTIS, IDEOQUE ABOLENDA ESSE IDOLA ET PSEUDOPROPHETAS, ADEO UT PARENTES SUOS FILIOS, SI FALSA ET IMPIA DOCEANT, GRAVITER PUNITURI SINT. FONTEM AUTEM HUNC VERS. 6. DOCET APERIENDUM PLAGIS IN CRUCE, JUBENTE PATRE AC DICENTE : FRAMEA SUSCITARE SUPER PASTOREM MEUM, ET SUPER VIRUM COHÆRENTEM MIHI: PERCUTE PASTOREM, ET DISPERGENTUR OVES. UNDE V. 8. DOCET CHRISTI PASSIONE TERTIAM POPULI PARTEM SALVANDAM, EAMQUE PROBANDAM FORE PER IGNEM.

1 In die illa erit fons patens domui David, et habitantibus Jerusalem, in ablutionem peccatoris
et menstruatæ, 2. Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum: Disperdam nomina idolo-
rum de terra, et non memorabuntur ultra: et pseudoprophetas, et spiritum immundum au-
feram de terra. 3. Et erit, cum prophetaverit quispiam ultra, dicent ei pater ejus et mater ejus
qui genuerunt eum : Non vives: quia mendacium locutus es in nomine Domini. Et configent eum
pater ejus et mater ejus, genitores ejus, cum prophetaverit. 4. Et erit: In die illa confundentur
prophetæ, unusquisque ex visione sua cum prophetaverit: nec operientur pallio saccino, ut men-
tiantur. 5. Sed dicet: Non sum Propheta, homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum me-
um ab adolescentia mea. 6. Et dicetur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum ? Et
dicet: His plagatus sum in domo eorum qui diligebant me. 7. Framea suscitare super pastorem
meum, et super virum cohærentem mihi, dicit Dominus exercituum: percute pastorem, et disper-
gentur oves, et convertam manum meam ad parvulos. 8. Et erunt in omni terra, dicit Dominus:
partes duæ in ea dispergentur, et deficient; et tertia pars relinquetur in ea. 9. Et ducam ter-
tiam partem per ignem, et uram eos sicut uritur argentum, et probabo eos sicut probatur au-
rum. Ipse vocabit nomen meum, et ego exaudiam eum. Dicam Populus meus es; et ipse dicet :
Dominus Deus meus.

1. IN DIE ILLA,] cum scilicet videbunt Christum in cruce confixum, ideoque plangent, ut dixit cap. præced. v. 10. tunc enim Christus factus est fons sanguinis, potius quam aquæ, ad abluenda Judæorum omniumque hominum peccata.

ERIT FONS PATENS DOMUI DAVID.] Syrus et Arabicus: *Fons qui aperietur domui David.* Alludit ad fontem Siloe, qui typus fuit Christi, Joan. 9. 7. *Siloe* enim hebr. idem est quod *missus:* Christus autem quasi legatus a Patre ad nos missus est, ut nos ei reconciliaret. Siloe fons, inquit Adrichom. in Descriptione Terræ Sanctæ, cui piscina, sive natatoria Siloe conjuncta est, in Occidentali latere vallis Josaphat, e radice montis Sion scaturit. Aquæ ejus clara, dulcis et uberrima, cum silentio, ut ait Isaias c. 8. 22. placideque fluit in torrentem Cedron. Hunc fontem inclytus rex Ezechias restauravit: atque in ejus piscina cæcus ille a nativitate oculos suos, Christi sputo et luto inunctos, lavans visum recepit (quo hic alluditur) Joan. 9. De hujus aquæ virtute diligentissimus loci hujus perscrutator Saligniacus ita fere scribit: Fontis hujus aqua adhuc hodie, ipsis etiam Saracenis in pretio est. Nam cum corpore naturaliter instar hircorum fœteant, in hoc fonte se et pueros suos lavant, eaque lotione fœtorem suum mitigant. Quin et eam Turcæ magni faciunt, quod ejus usum oculorum visui conferre experiantur. Scribit Nicephorus lib. 8. c. 30. S. Helenam Imperatricem ad fontem hunc mirifica construxisse opera. Hæc Adrichom. Siloe ergo et nomine, et virtute sua repræsentat Christum, de quo Isaias c. 12. 3. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris.* Vide ibi dicta.

Quæres: Quisnam hic fons? Aliqui putantes hic agi de tempore Machabæorum, qui repurgarunt templum, et ritus Judaicos restituerunt, censent hunc fontem fuisse templi, quo abluebantur immundi, et menstruatæ: has enim aqua viva ablutas fuisse tradunt Judæi. Verum hoc frigidum est et Judaicum. Adde omnes orthodoxos censere hic agi de Christo. Respondent ergo primo, S. Hieron. Rupert. Hugo et Lyran. fontem hunc esse baptismum. Hoc verum est, sed partiale: nam multa peccata post baptismum committuntur, quæ hoc fonte abluuntur, cum tamen baptismo ablui nequeant. Secundo, Remigius hunc fontem censet esse doctrinam, quæ ex ore Christi et Apostolorum, quasi ex fonte scaturiebat, juxta illud

Prov. 20. *Os justi vena vitæ, et os justi parturict sapientiam.* Unde Chald. vertit: *In tempore illa erit doctrina legis revelata, ut scaturigo aquarum domui David.* Tertio, Haymo censat hunc esse fontem misericordiæ Dei. Quarto, Vatabl. censet hunc funtem esse latus Christi, cum illud lancea perforatum scaturivit aquam et sanguinom, quasi symbola Sacramentorum et gratiæ. Hæc vera sunt, sed partialia.

Dico ergo, plene et adæquate: Hic fons est Deus Incarnatus, puta Jesus Christus, qui est fons, hebr. מקור *macor*, id est, vena, scaturigo, perenniter in homines quovis sæculo scaturiens aquas omnis gratiæ et doctrinæ. Rursum Christus est fons et origo Spiritus Sancti, quem in nos effuodit, ut peccata expurget, et animæ sitim restinguat, juxta illud Joan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scripturo, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi eront credentes in eum.* Insuper fons hic physice apertus fuit, cum in cruce, latere et corpore Christi per plagas aperto, factus est ipse quasi fons patens baptismi, at Sacramentorum omnium. Ita Theodoret, et Hebræi apud Galat. lib. 4. cap. ult. Item S. Gregor. homil. 20. in Ezech. quem audi: *Fons quippe occultus, ost unigenitus Patris, invisibilis Deus. Fons vero patens, est idem Deus incarnatus: qui fons patens, recte domus David dicitur, quia ex David genere nuster ad nos redemptor processit. Hi autem Jerusalem habitant, qui in visione pacis intimæ mentem figunt. Peccator vero et menstruata est; vel is qui delinquit in opere, vel mens quæ labitur in prava cogitationo. Menstruato namque isto pollutio est, quia et aliena carne non tangitur, et sua carna inquinatur. Sic itaque, sic est omnis unima, quæ et si malum opus non agit, polluta tamen cogitatione sordescit.* Porro ad crucem et vulnera Christi hic respicere Prophetam, patet tum ex cap. 12. v. 10. ubi dixit: *Aspicient ad me quem confixerunt*; tum quia fontem hic explicans, v. 6. ait, *Quid sunt plogæ istæ in medio manuum tuarum?* Quinque ergo vulnera Christi fuerunt quasi quinquo fontes, tam gratiæ, quam sanguinis.

Maxime autem respicit ad vulnus lateris Christi: tum quia ex eo exivit sanguis et aqua, quæ fuerunt quasi symbola Baptismi, Eucharistiæ et cæterorum Sacramentorum, quibus a peccatis abluimur. Unde S. Hier. Epist. 83. *Cum ad occasum, ait, latus Christi percutitur lancea, baptismi atque martyrii Sacramento funduntur.* Et S. Ambros. lib. 5. de Sacrament. Cap. 1. *Quare, ait, aqua? quare sanguis? aquo ut emundaret; sanguis ut redimeret:* tum quia vulnus hoc fuit majus cæteris, adeoque tantum, ut S. Thomas ei manum imponere potuerit, Joan 20. 27. Quinimo vulnus hoc videtur totum latus Christi penetrasse, ut videlicet lancea hæc adacta per dextrum latus Christi transierit ejus cor et pericardium, atque cuspis ejus exierit per latus sinistrum ad papillam. Nam utrumque latus Christi fuisse transfossum, tribus locis docet Prudentius: Primo, in carm. de Passione Christi, dum ita canit:

Trajectus per utrumque latus, laticc atque cruore.
Christus agit, sanguis victoria, lympha lavacrum est.

Secundo, Peristephanon hymno 8.

Ipse loci est Dominus, laterum cui vulnere utroque,
Hinc cruor effusus fluxit, et inde latex.

Tertio, Cathemerinon hymno 8.

O novum cæde stupenda vulneris miraculum!
Hinc cruoris fluit unda lympha parte ex altera.

Idem insinuat S. Cyprianus tractat. de Passione Christi, cum ait: *De latere tuo, o Christe, divisis limitibus aqua et sanguis emanant.* Hinc et Theophil. hoc vulnus lateris vocat τυπους in plurali. Idem confirmatur ex eo quod S. Thomas lateri Christi manum imponere potuerit: ergo lancea per illud profunde fuit adacta; ac consequenter ejus cuspis penetravit et pertudit latus sinistrum. Vide hic, o Christiane, latitudinem, vulneris, et consequenter amoris Christi. Hic est fons patens, cor inquam patens, in quod introeas: illud ergo ingredere; totum enim te capiet: *Longinus operuit mihi latus Christi lancea, et ego intravi, et ibi requiesco securus*, ait S. August. in Manuali, *c.* 23. Idem *c.* 21. *Tuta, ait, et firma requies est infirmis et peccatoribus in vulneribus Salvatoris. Securus illic habito: patent mihi viscera per vulnora: quidquid ex me mihi deest, usurpo mihi ex visceribus Domini mei; quoniom misericordia affluunt, nec desunt foramina per quæ effluant. Per foramina corporis patent mihi arcana cordis, patet magnum pietatis Sacramentum, patent viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto. Vulnera Jesu Christi plena sunt misericordia, plena pietate, plena dulcedine et charitate. Foderunt manus ejus, pedes ejus, et latus ejus lancea perforaverunt. Per has rimas licet mihi gustare quam suavis est Dominus Deus meus, quoniam revera suavis et mitis, et multæ misericordiæ est omnibus eum invocantibus in veritate; omnibus inquirentibus, et maxime diligentibus. Copiosa redemptio data est nobis in vulneribus Jesu Christi Salvatoris nostri. Magna multitudo dulcedinis, plenitudo gratiæ, et perfectio virtutum. Cum me pulsat aliqua turpis cogitatio, recurro ad vulnera Christi. Cum me premit caro mea, recordatione vulnerum Domini mei resurgo. Cum diabolus mihi parat insidias, fugio ad viscera misericordiæ Domini mei, et recedit a me. Si ardor libidinis moveat membra mea, recordatione vulnerum Domini nostri filii Dei exstinguitur. In omnibus adversitatibus non inveni tam efficax remedium, quam vulnera Christi: in illis dormio securus, et requiesco intrepidus. Christus mortuus est pro nobis. Nihil tam ad mortem amarum, quod morte Christi non sanetur. Tota spes mea est in morte Domini mei.*

Hujus fontis symbolo sub nativitatem Christi Romæ in taberna meritoria trans Tiberim, fons quidam per totum diem fluxit oleo. Hic enim repræsentabat fontem misericordiæ et beneficentiæ, quem Christus nascens orbi attulit, nec tantum attulit, sed et suis communicavit, dum eosdem fontes sibi similes effecit, juxta id quod ipse ait Samaritanæ: *Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*, Joan. 4. 14. Præclare S. Ambr. lib. 6. Hexamer. c. 4. *Omnia*, inquit, *habemus in Christo, et omnia Christus est nobis. Si vulnus curare desideras, medicus est: si febribus æstuas, fons est: si gravaris iniquitate, justitia est: si auxilio indiges, virtus est; si mortem times, vita est, si cælum desideras, via est: si tenebras fugis, lux est: si cibum*

quæris, alimentum est. Christus ergo est fons sapientiæ, charitatis, gratiæ, virtutis, omnisque boni: ipse est πηγη σοφιας και σωτηριας.

Domui David,] id est, ut S. Hie. on. et Gregor. hom. 20. in Ezech ex domo David, hoc est e templo, ait Mariana, scaturiens. Unde Ezechiel cap. 47. 1. vidit e templo fontem erumpere, et in fluvium crescere. Verum quia additur, *Et habitantibus in Jerusalem,* hinc melius per *domum David* principes, per *habitantes Jerusalem* plebem accipias. q. d. Fons hic patet omnibus, tam plebeiis, quam principibus. Meminit Davidis, quia Christus Davidi fuit promissus, et ex eo prognatus: ejus ergo posteris in primis exhibendus fuit, ac deinde cæteris Hierosolymitis et Judæis. Unde Christus dixit, se non esse missum, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel; ac tandem per Apostolos hic fons gratiæ propositus fuit omnibus gentibus, ut ex eo salutem potent. Ita Theodor.

Mystice, S. Hieron. domus David est Ecclesia, præsertim primitiva Apostolorum, in qua quasi in Jerusalem habitantes et cives, sunt omnes fideles, tam ex Gentibus, quam Judæis.

In ablutionem peccatoris.] Cyzici extat fons, qui Cupidinis vocatur ex quo potentes amorem deponere credit Mutianus, ait Plinius lib. 31. 11. et Isidor. l. 13. Origin. cap. 13. Cyzici, ait, fons amorem Veneris tollit Ut ut hoc sit, certe nullus est fons qui peccata abluat, et ab iis peccatores emundet, nisi Christus qui fonte baptismatis ea extergit, ac gratia sua non tantum ea abolet, sed et eorum scaturigines, puta cupiditates terrenas fomitemque libidinis, gulæ, etc. sopit et restinguit, mentemque sacro igne et cœlesti amore inflammat. Hebr. est, *Ad peccatum et menstruam immunditiam,* scilicet abluendam et expiandam, nimirum a peccatore et menstruata, quod Noster clare vertit: *In ablutionem peccatoris et menstruatæ.* Alludit enim ad aquas expiationis, confectas ex cinere vitulæ rufæ, quibus immunditia ex menstruo, morticino, aliave quavis pollutione (quæ erat peccatum legale veteris testamenti) contracta abluebatur, Num. 19. 11. Unde Chald. vertit: *Dimittam peccata eorum sicut mundantur aqua aspersionis, et cinere vaccæ quæ oblata est pro peccato.*

Porro hæc immunditia legalis, præsertim menstrui, typus erat peccati, quod est menstruum, id est, virus et pollutio summa animæ, ut dixi Levit. 15. 19. et 25. ac consequenter aquæ expiationis ejusdem, typus erant sanguinis Christi, quo peccatum omne abluitur.

Porro ad litteram per peccatorem intelligit viros, per menstruatam fœminas peccato sordidatas: tam enim mulierum, quam virorum peccata hoc Christi fonte eluuntur.

Symbol. Albert. Lyran. et Clarius, per peccatum intelligunt actuale, per menstruum originale: hoc enim transfunditur generatione, cujus fæces et reliquiæ in puerpera sunt menstrua, vel fluxus sanguinis, et sordes instar menstruorum.

Tropolog. S. Gregor. hom. 20. in Ezech. Peccator, inquit, est qui delinquit opere: menstruata est, mens quæ labitur prava cogitatione.

Moral. S. Bern. serm. 62. in Cant. *Quid,* ait, *tam efficax ad curanda conscientiæ vulnera nec non ad purgandam mentis aciem, quam Christi vulnerum sedula meditatio?* Et S Bonavent. col. 7. *Qui se intente et devote in sanctissima vita et passione Domini exercet, omnia utilia et necessaria sibi abundanter ibi invenit: nec opus est ut extra Jesum aliquid quærat.*

2. Disperdam nomina idolorum de terra.] Ex historiis omnibus patet, per Christum et Apostolos sublata fuisse ubique idola et idolorum oracula, ac sacerdotes et Prophetas, de quibus subdit, *Et pseudoprophetas, et spiritum immundum,* puta dæmonem qui idolo assistebat, quasi ejus anima, et per illud loquebatur, dabatque responsa: Ita S. Cyrill. Remig. et Albert. Pro *pseudoprophetas,* hebr. est, נביאים *nebiim,* quod communiter Prophetas significat, a rad. נבא *naba,* id est prophetavit, subinde tamen, inquit Arias, significat stulte loquaces et garrulos, qui scilicet vanæ orationis, cui nulla veritatis vel virtutis ratio subest sunt artifices, et sermonis verborumque præstigiis populum capiunt, a rad. נוב *nub,* quod germinare, et instar germinis erumpere et ebullire significat. Unde ניב *nib,* vocatur fructus, et sermo, qui est fructus et quasi germen linguæ.

3. Cum prophetaverit quispiam, scilicet falsa et impia, ex instinctu spiritus immundi et idolorum, uti præcessit, dicent ei pater ejus, et mater ejus. etc. Non vives, quia mendacium locutus es in nomine Domini,] *Mendacium,* scilicet in fide et religione, docens idololatriam vel hæresim. Significat in lege nova Christianos tantos fore zelatores Christi et fidei, ut nec filiis ab eo apostatantibus parcant. Alludit ad Deut. 13. 6. *Si tibi voluerit persuadere frater tuus, aut filius tuus, vel filia, clam dicens: Eamus, et serviamus diis alienis, non parcat ei oculus tuus, ut miserearis et occultes eum, sed statim interficies eum.* Ex quo loco discant hæretici, non tantum licitum et sancitum, sed et præceptum esse a Deo, ut hæretici morte plectantur, adeo ut nec parentes parcant filiis. Hoc est, quod ait Christus Matth. 5. 29. *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum et projice abs te, etc. Et si dextera manus scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te.* Et c. 10. 34. *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium: veni enim separare hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam, et nurum adversus socrum suam, et inimici hominis domestici ejus.*

Et configent eum.] Hebr. דקרוהו *dekaruhu,* id est perfodient, transfigent eum, vel gladio, vel lancea, vel telo, vel clavis in cruce; Tigurina: *Confodient eum;* Vatabl. *Transfigent eum,* id est, curabunt ut adigatur in crucem. Notat recte Sanchez configere, urere, secare, in Scripturis per catachresin, significare quemvis gravem dolorem et supplicium. Unde Septuag. vertunt: *Compedibus constringent eum.* Sic ait Nahum, cap. 3. 10. *Omnes optimates ejus confixi sunt in compedibus.*

4. Nec operientur pallio saccino.] Septuag. *pelle cilicina;* Pagnin. *pallio piloso;* Tigurina, *chlamyde villosa.* Habitus enim Prophetarum exterior erat saccus, puta pallium ex pilis et setis camelorum, equorum, vel aliorum animalium contextum, ideoque cilicium; ut ipso habitu populum provocarent ad luctum et pœnitentiam, uti faciunt Capuccini. Ita S. Hieronym. Quocirca pseudoprophetæ simile pallium assumebant, ut ipso habitu viderentur esse veri Prophetæ. Sensus

ergo est, q. d. Quia pseudoprophetæ videbunt se etiam a suis, imo a parentibus falsitatis redargui, adeoque verberari et occidi, hinc non audebunt deinceps mentiri se esse Dei Prophetas; ac mendaciter vaticinari. Hinc consequenter non audebunt vestem propheticam, puta saccum, induere, quasi veri Prophetæ, præ se ferentes pœnitentiam et vitæ austeritatem. Unde sequitur:

5. DICET: NON SUM PROPHETA; HOMO AGRICOLA EGO SUM.] Sicut dixit Amos Amasiæ cap. 7. 14. *Non sum Propheta, et non sum filius Prophetæ, sed armentarius ego sum vellicans sycomoros.*

QUONIAM ADAM EXEMPLUM MEUM,] probat se non esse Prophetam, sed agricolam, q. d. Imitatus sum a puero Adamum et primo patres, qui me suo exemplo agros colere docuerunt. Adam enim in sudore vultus sui victum sibi paravit, juxta sententiam Domini: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo*, Genes. 3. 19. In eum ergo intuens, ego potius statui sudore vultus mei ex agro vivere, quam prophetam insolenter agere. Hebr. enim קנה *kanu* significat possidere, inde הקנני *hicnani* in conjugatione Hiphil, quæ duplicem actionem significat, idem est quod possidere me fecit, vel possessiones colere me docuit. Unde Tigurina vertit: *Adam me ab adolescentia mea instituit, ut possessiones colerem*; Vatabl. *homo*, id est aliquis (*Adam* enim potest accipi vel ut proprium nomen primi parentis, vel ut commune cujusvis hominis) *docuit me artem pastoralem a juventute mea.* Hebr. enim *hicnani*, si a rad. קנה *kana*, per *he* derivetur, significat *possidere fecit;* si vero a קנא *kana per aleph.* significat creavit, genuit: litteræ enim *aleph* et *he* sæpe commutantur. Unde pro eo quod Noster vertit Proverb. 8. 22. *Dominus possedit me in initio viarum suarum;* hebraice est idem *hicnani*, quod Septuag. vertunt: *Dominus creavit me.*

6 ET DICETUR EI: QUID SUNT PLAGÆ ISTÆ IN MEDIO MANUUM TUARUM?] Primo, Cyrillus, Theodor. Lyran. Albert. et Vatabl. censent hic fieri sermonem ad pseudoprophetam, de quo hucusque fuit sermo, qui cum a suis vapulasset, essetque lividus, rogatus ab aliis, unde contraxisset illos livores et plagas, respondet: Castigatus fui apud parentes meos, ne prophetarem, cujus castigationis testes sunt plagæ istæ. Aut, ut S. Hieron. qui hæc accipit de pseudopropheta crucifixo ob falsam doctrinam, q. d Cur cruci es affixus? cur clavis adactæ tibi sunt manus in patibulo? quod scelus perpetrasti ut hasce plagas merearis? Arias vero censent has plagas sibi impressisse pseudoprophetam, ut populo se faceret venerabilem et sanctum. Sic enim Prophetæ Baal plagas et stigmata sibi infligebant, ut pat t 3 Reg. 18. 28.

Verum dico hic esse sermonem de Christo, ejusque plagis in cruce. Propheta enim post longam digressionem quam inseruit de pseudopropheta, quem dixit tollendum a Christianis, redit ad Christum, quem v. 1. dixit fore fontem patentem domui David. Id enim declarat hic per plagas, quibus aperientur et patefient ejus manus, æque ac pedes et latus. Id ita esse, patet primo ex ipsis verbis, quæ plane significant plagas manuum in Christo crucifixo Secundo, quia ita eas explicat, et Christo applicat Ecclesia in Missa de passione Christi. Tertio, quia illud quod sequitur: *Percute pastorem, etc.* omnino Christus ad se refert Matth. 26. Quarto. quia Septuag vertunt: *Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet: Quibus percussus sum in domo dilecti mei*, puta a populo meo dilecto Quinto, quia redit hic Propheta ad Christum, de quo hic est omnis ejus sermo, quem hactenus docuit perditurum idola et pseudoprophetas. Ita Rupert. S. Thom. in Psal 21 R Samuel de Adventu Messiæ, c. 7. Galatin. l. 18. 17 Ribera et alii.

Porro merito Propheta rei novitatem, et prodigium a sæculis inauditum admirans et obstupescens rogat: *Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum?* Quid enim mirabilius a sæculo, quid magis stupendum in cœlo, aut in terra, quam Deus in cruce, quam Deus plagatus, clavatus, spinis coronatus, crucifixus? Eum intuens obstupuit sol, luna, omniaque sidera, ideoque suos radios a tam indigno spectaculo retraxerunt: obstupuerunt sepulcra et saxa, quando in ejus passione discissa crepuerunt: obstupuit orbis universus, quando ad ejus necem exhorrescens terræ motu conquassatus, et quasi e centro convulsus abscessit. Hic solus homo non obstupescet? Angeli stupuerunt et stupent hunc Deum patientem, inde stuporem hominum, qui tantum spectaculum immoti. et quasi insensibiles spectant, ideoque exclamant: *Obstupescite, cœli, super hoc, et portæ ejus, desolamini vehementer.* Rex cœlorum, Deus et creator meus, pro me pendet in cruce, pro me sese viscera exinanit, pro me dirissima morte excarnificatur, et ego terræ vermiculus non obstupescam? sacro horrore non percellar? totus amore non liquescam? plagas plagis, dura duris. mortem morti, amorem amori non rependam? Rependerunt S. Laurent. S. Vincent. S. Sebastianus, cæterique athletæ et Martyres, qui cruces, catastas, ignes, bestias, ardentissime pro Christo desiderarunt, ut qualem quadam ei gratitudinem et dilectionem reponerent. Rependerunt S Anachoretæ, Virgines, Confessores, alacri animo tot tantisque pœnitentiis se macerantes, tot vigiliis et laboribus carnem edomantes, ut mortificationem Jesu jugiter in suo corpore pro ejus amore et honore portarent. Rependunt Monachi, Religiosi, virique contemplationi dediti, qui jugiter oculis mentis cum stupore contemplantur Deum, Christumque suum pro se in cruce fixum, totique cum S. Francisco in hoc divini amoris incendium et abyssum absorberentur; nec aliud dicunt aut cogitant, quam illud S. Thomæ visis Christi plagis: *Dominus meus, et Deus meus; Deus meus, amor meus, Jesus meus et omnia.*

Porro magis pathetica est versio Syri et Arabici Antiocheni: sic enim habet: *Quid sunt plagæ istæ quæ in manibus tuis sunt? Et dicet: Hæ sunt plagæ quibus plagatus sum inter amicos meos* (in domo amicorum meorum.) Et Arabicus Alexandr. *Quid sunt vulnera ista, quæ sunt in medio manuum ejus? Et dicet: Evenerunt mihi de domo dilecti mei.*

IN MEDIO MANUUM TUARUM.] Heb. *inter manus tuas*, quæ scilicet sunt in brachiis, collo, pectore, totoque corpore int r manus interjecto. Unde Theod. legit: *In medio scapularum tuarum.* Verum S. Hier. Septuag. et alii passim vertunt: *In medio manuum tuarum;* Tigurina: *Inter manus tuas.* Agitur enim de plagis et clavis, quibus in cruce transfixæ fuerunt manus Christi, sub quibus a pari plagas pedum et lateris intellige.

Et dicet: His plagatus sum in domo eorum qui diligebant me,] puta in Judæa et Jerusalem; hæc enim erat domus colentium et diligentium Deum, qui se Deum diligere profitebantur, et ad id peculiari obligatione astringebantur, q. d. Mei cives, mei contribules, mei cognati, puta Judæi quibus promissus eram, et ad quos missus fui quasi Messias, rex et redemptor, qui me mille beneficiis et nominibus summe amare et venerari tenebantur, mei, inquam, fratres, cives et subditi me venerarunt et crucifixerunt, quasi dicat. Passus sum a meis me plagari et crucifigi, quia eos, licet immerentes, dilexi, et dilexi nimis, ut eos a plagis eriperem.

Nota: *To qui diligebant me*, valde pungit, acuitque plagam. Solet enim gravissima esse plaga et dolor, qui ab amicis infertur. Hinc sponsa Cant. 1. 6. *Filii matris meæ*, inquit, *pugnaverunt contra me.* Idcirco amor a S. Gregor. Nazianz. orat. 28. vocatur Tyrannous dulcis, et ab Euripide in Hippolyto amarus, ac melle et felle fœcundissimus. Amor enim uti insiguem habet vim benefaciendi, ita et nocendi. Hujus rei symbolo Gentiles Aquilonem (id est, solem, qui amoris et beneficentiæ est hieroglyphicum) pingebant una manu tenentem citharam et charites, altera vero sagittas et pharetram gestantem. Hinc et illud: *Ubi amor, ibi dolor: nam sine dolore non vivitur in amore.* Hinc illa querela et pathos Christi de Juda proditore Psal. 54. 13. *Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique, etc. Tu vero homo unanimis, dux meus, et notus meus: qui simul mecum dulces capiebas cibos, in domo Dei ambulavimus cum consensu.* q. d. Hoc me cruciat, quod tu Juda, qui meus eras conviva, me prodidisti, quem omni modo tueri debebas. Hinc rursum amantium iræ sunt amarissimæ, et fratrum odia acerbissima: perinde ac ex vino dulcissimo, si corrumpatur, fit acetum acidissimum.

Tropol. hoc sibi a Christo crucifixo lacrymose dici sentiat anima pœnitens: Ecce his quinque plagis plagatus sum a te, quam dilexi, et ut me vicissim diligeres effeci: tua debita ego lui, tua vulnera in me suscepi, tuæ deliciæ et veneres clavis me transfixerunt: tua superbia spinis caput meum transpunxit: tua gula me felle et aceto potavit: passus sum, ut te a tormentis gehennæ liberarem; mortuus sum, ut te a morte æterna eriperem. Vide quantum pro te dolui. Vide quantum te amavi. Vide quam parum me redames, quam amori meo sis impar et ingrata. Pathetice S. August. in Medit. c. 6. *Candet*, ait, *nudatum pectus, rubet cruentum latus, tensa arent viscera, decora languent lumina, regia pallent ora, procera rigent brachia, crura pendent marmorea, rigat terebratos pedes beati sanguinis unda. Specta, gloriose genitor, gratissimæ prolis lacera membra. Vide redemptoris supplicium, et redempti dimitte delictum.* Et paulo post: *Quid commisisti, dulcissime puer, ut sic judicareris? quod scelus tuum? quæ noxa tua? quæ causa mortis? quæ occasio tuæ damnationis? Ego enim sum tui plaga doloris, tuæ culpa occisionis. Ego tuæ mortis meritum, tuæ vindictæ flagitium. Ego tuæ passionis livor, tui cruciatus labor. O mirabilis censuræ conditio, et ineffabilis mysterii dispositio! Peccat iniquus, et punitur justus: delinquit reus, et vapulat innocens: offendit impius, et damnatur pius: quod meretur malus, patitur bonus: quod perpetrat servus, exsolvit Dominus: quod committit homo, sustinet Deus. Quo, nate Dei, quo tua descendit humilitas? quo tua flagravit charitas? quo processit pietas? quo excrevit benignitas? quo tuus attigit amor? quo pervenit compassio? ego enim inique egi, tu pœna mulctaris: ego facinus admisi, tu ultione plecteris: ego crimen edidi, tu torturæ subjiceris: ego superbivi, tu humiliaris: ego tumui, tu attenuaris: ego inobediens extiti, tu obediens scelus inobedientiæ luis: ego gulæ parui, tu inedia afficeris: me ad illicitam concupiscentiam rapuit arbor, te perfecta charitas duxit ad crucem: ego præsumpsi vetitum, tu subisti eculeum: ego delector cibo, tu laboras patibulo: ego fruor deliciis, tu laniaris clavis: ego pomi dulcedinem, tu fellis gustas amaritudinem: mihi ridens congaudet Eva, tibi plorans compatitur Maria. Ecce rex gloriæ, ecce mea impietas, et tua claret pietas. En mea injustitia, et tua liquet justitia.* Ex hisce prorumpens in affectum gratitudinis subdit: *Quid, rex meus et Deus meus, quid retribuam tibi pro omnibus quæ retribuisti mihi? Non enim inveniri potest in corde hominis, quod condigna talibus referatur præmiis. Numquid sagacitas machinari potest humana, cui comparetur miseratio divina? Nec est creaturæ moliri officium, quo juste creatoris recompenset præsidium. Est autem, nate Dei, in hoc tuo admirabili dispensatione, est cui fragilitas mea in aliquo suppeditet, si tua visitatione compuncta mens, carnem suam crucifigat cum vitiis et concupiscentiis et hoc cum a te conceditur, quasi jam tibi incipit compati, quia et tu pro peccato meo dignatus es mori.* Mortificantes ergo cupiditates nostras, cum gratiarum actione et jubilo dicamus Christo id, quod Sephora dixit Mosi marito suo Exodi 4. v. 25. et 26. *Sponsus sanguinum tu mihi es ob circumcisionem*, imo ob crucifixionem et concisionem omnium membrorum tuorum; ut, sicut tu, sponse mi, ea propter me concidi permisisti, ita ego mea tui amore circumcidam et mortificem. Denique Christus in cruce pro nobis plagatus, tacite et amorose cuique inclamat: *Ecce in manibus meis descripsi te*, Isaiæ 49. 16. utique non calamo, sed clavo; non atramento, sed sanguine meo:

> Cernis ut in toto corpore sculptus amor,

ac vicissim:

> Cernis ut in toto sculptus, *imo tostus*, amore dolor.
> Respice me, me conde animo, me in pectore serva.
> Ille ego, qui casus hominum miseratus acerbos,
> Huc veni.

Lactant. In Carm. de Pass. Domini, ita de ea canit:

> Cerne manus clavis fixas, tractosque lacertos,
> Atque ingens lateris vulnus: cerne inde fluorem
> Sanguineum, fossosque pedes, artusque cruentos

Agnosce, o homo, quam gravia sunt vulnera, pro quibus necesse est Dominum Christum vulnerari, ait S. Bern. serm. 3. de Nativit. adeoque tot tantisque plagis vulnerari. Agnovit hoc S. Magdalena, quæ, ut refert Sylvester Prieras in ejus Vita apud Surium, in Bauma pœnitens per triginta annos, jugiter defixam in ea a S. Michaele crucem et oculis intuita, et mente contemplata est, ideoque perennes lacrymarum imbres effudit: *Christus ergo amor noster, nobis cru-*

cifixus est; idemque vir est dolorum, quia vir amorum. Ubi enim dolor, ibi amor; nec sine dolore vivitur in amore: quia mensura doloris est amor, et amoris dolor. O amor, amor, amor, quantum amasti nos! quam pauci amant te! et hi quam parum amant te, et dolent pro te! quia non cognoscunt te. Da, Domine Jesu, ut amores tuos deinceps sentiam, non meos; dolores tuos, non meos: quia amor tuus amor meus: dolor tuus dolor meus. Nimio enim dolore, et longe majori amore parturivisti me. Merito dicebat S. Bonavent. *Domine, nolo vivere sine vulnere: quia te vulneratum video.* Et S. August. *Hinc lactor ab ubere, hinc pascor a vulnere.* Et S. Paulus: *Christo confixus sum cruci, vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus. Ego stigmata Domini mei in corpore meo porto.* Et: *In his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.* Et S. Ignatius Martyr, *Amor meus crucifixus est.* Et S. Franciscus: *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Et S. Bernardus: *Non decet sub capite spinoso membrum esse delicatum.* Et S. Elzearius Comes Arriani ad Delphinam conjugem: *Si me quæris, ait, non alibi quam in vulneribus Christi reperies.* Denique: *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.*

Namque meum crucifixus amor crucifixit amorem,
Spemque meam fixit spes crucifixa cruci.

Hoc sapiebat, hoc sentiebat sponsa Cantic. 2. 13. sponso suo occinens: *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.*

Porro hæ plagæ adeo Christo charæ et pretiosæ, nobisque admirandæ, amandæ et adorandæ sunt, ut eas Christus resurgens resumere voluerit, et servare et ostentare in cœlo per omnem æternitatem, idque viginti de causis et titulis, scilicet ut illæ sint primo, certissimi assumptæ carnis veræ non phantasticæ, ut volebant Manichæi, indices. Secundo, atrocissimæ passionis testes. Tertio, devictæ mortis aculei, et indubitata resurrectionis argumenta, quod scilicet idem numero Christi corpus crucifixum resurrexit, non aliud. Quarto, ardentissimi amoris characteres, quibus, ut ait Isaias, in manibus suis descripsit nos, non calamis, sed clavis. Quinto illustrissimæ victoriæ de peccato, dæmone, morte et inferno trophæa. Sexto, fulgida gloriosi corporis decora et triumphi. Septimo, redemptionis nostræ tessera. Octavo, obedientiæ usque ad mortem stigmata. Nono, sacræ laborum et dolorum Christi reliquiæ. Decimo, peccatorum omnium lytrum quod jugiter Patri pro iis supplicando, Christus repræsentat. Undecimo, tribulatorum consolatio. Duodecimo, patientium exemplum. Decimo tertio, afflictorum refugium. Decimo quarto, pœnitentium incitamentum. Decimo quinto, tentatorum asylum, juxta illud Cant. 2. 13. *Surge, amica mea, speciosa mea, et veni: columba mea in foraminibus petræ, in caverna maceriæ.* Decimo sexto, laborantium stimulus. Decimo septimo, Martyrum exemplar. Decimo octavo, electis gaudium. Decimo nono, reprobis in die judicii probrum. Vigesimo, Angelis admiratio et stupor.

Framea suscitare.] Roganti: *Quid sunt plagæ istæ in media manuum tuarum?* respondit Christus se a suis plagatum, quos summe diligebat quasi cives et cognatos suos. Nunc eidem respondet Deus Pater, hoc suum fuisse decretum, ut perculeretur Christus, itaque aperiretur fons ille, qui in nos scaturiret aquas salutis, de quo v. 1. qui idem est pastor bonus, hoc suo fonte sanans et satians oves suas infirmas, vagas et dispersas, ut illis vitam æternam procuret. Hunc enim locum intelligi de Christo in cruce transfixo, docet ipse Christus Matth. 27. 31. dum ait Apostolis: *Omnes vos scandalum patiemini in me ista nocte; scriptum est enim: Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis.*

Ait ergo Deus Pater: *Framea suscitare;* Tigurina: *Excitare, o gladie;* Chald. *Denudare, o gladie;* Septuag. *Consurge, o gladie,* q. d. Evaginare o gladie, distringere, ut percutias et occidas Christum. Ubi nota: Hi imperativi capiuntur pro futuro: significant enim Dei decretum de Christi morte futura, ex prævisa et permissa a se Judæorum malitia, q. d. Deus prævidens Judæorum malitiam fore tantam, ut si eis objiceret Christum, ipsi eum occiderent, decrevit eum ipsis objicere, permittereque ut ipsi eum occidant ad hoc, ut ejus passione et morte salvaret genus humanum. Ex Dei ergo decreto futurum est, ut evaginetur gladius, qui Christum occidat. Unde Vatabl. vertit: *Excita te, o gladie;* sanctus Matthæus vero vertit, per futurum activum dicens: *Percutiam pastorem.* Et sic vertit hic Pagn. ut hebr. הך *hoch,* id est *percute,* ponatur pro אך *ach,* id est *percutiam,* scilicet gladio per Judæos, objiciendo eis Christum, quos scio ejus neci inhiare, et mandando Christo, ut eorum plagas constanter excipiat et sustineat. Unde voci *percutiam,* respondet vox *convertam manum meam,* quæ sequitur. Hoc est quod ait S. Petrus Act. 2. 23. *Hunc* (Christum) *definito consilio et præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis.* Sine enim hac Dei permissione, præscientia et decreto, Judæi omnibus suis viribus et consiliis non potuissent occidere Christum, imo nec capillum ei adimere. Sicut ergo Moses virgam percutiens petram, Exodi 17. 16. ex ea elicuit fontem, ex quo potavit totus populus: ita Deus Pater cruce feriens Christum, ex eo elicuit fontem gratiæ, ex quo omnes fideles bibunt et salvantur. Petra autem erat Christus, 1. Cor. 10. 4.

Nota: *Framea* a Gellio et Tacito vocatur lancea, vel telum oblongum: framea dicta nonnullis videtur a Græco ῥομφαία transpositione litterarum, ut φ, præcedat, quod in F. vertitur. Unde pro *framea* Sept. bis vertunt, *romphæa;* inde framea extensa est ad significandum gladium. Quare pro *framea,* Aquila et Symmach. vertunt *machæra,* id est, ut et alii passim vertunt, *gladius.* Hunc enim significat hebr. חרב *chereb.* Jam per frameam et gladium synecdochicws et catachresticws significantur clavi, lancea, et omnia instrumenta, quibus alicui mors infertur, uti Christo clavis, flagellis, spinis illata est. Isidor. l. 1. de Differentiis, littera F. sic has voces distinguit, ut framea sit ensis utraque parte acutus, machera ex altera parte acutus. Simili modo ait Jer. c. 46. 7. *O mucro Domini, usquequo non quiesces? etc. Quomodo quiescet, cum Dominus præcepit ei adversus Ascalonem, etc.* Et Ezech. c. 21. 28. *Mucro, mucro, evagina te ad occidendum; lima te, ut interficias et fulgeas.*

Pastorem meum.] Quem scilicet ego Deus pater hominibus pastorem dedi, Joan. 10.

Et super virum cohærentem mihi.] Hebraice עמיתי *amithi*, id est, ut Pagnin. *socium meum*, conjunctum meum; Symmach. *Virum populi mei*; Aquila et Theod. *Contribulem meum*, id est, mihi Patri consubstantialem secundum divinitatem et valde affinem secundum humanitatem, utpote filio meo intime cohærentem per unionem hypostaticam. Unde Chald. vertit: *Super socium ejus, qui est similis illi*; Vatabl. *Super virum coæqualem mihi*; Syrus: *Super virum amicum meum*; Arabicus Antioch. *Super virum clarum*, sive illustrem et majestate præditum; Arabic. Alex. *Super virum ab iis qui civitatis ejus sunt*; Septuag. vertunt: *Super virum civem meum*. Theod. pro *meum* legit *ejus*, illudque explicat de Apostolis et discipulis Christi, q. d. Dei decreto Judæi percutient Christum, ejusque discipulos et Apostolos.

Nota: Licet sola persona Filii, non Patris, nec Spiritus S. hypostatice assumpserit et terminarit humanitatem assumptam a Verbo, ac proinde solus Filius dicatur incarnatus et homo factus, non Pater, nec Spiritus S. tamen per hanc assumptionem ad personam Filii, humanitas assumpta intimam cohærentiam et affinitatem cum Patre et Spiritu contraxit. Sicut enim mulier nubens viro, fit affinis ejus fratribus, ita ut ab eis vocetur soror, sitque eorum fratria, inquit Festus; ita multo magis humanitas copulata Verbo, affinis facta est Patri et Spiritui S. præsertim quia Pater et Spiritus S coeunt in eadem essentia divina cum Filio, uti fratres singuli essentiam humanam habent propriam et disparatam.

Percute (o framea) pastorem (Christum) et dispergentur oves.] Apostoli aliique fideles. Sept. in editione Vaticana habent: *Et avellite oves*.

Et convertam manum meam ad parvulos.] Primo, aliqui censent *parvulos*, idem esse quod *oves*, puta Apostolos. Hinc Septuag. vertunt *Convertam manum meam ad pastores*. Videntur ipsi pro צערים *tsoarim*, id est, parvulos, legisse רעים *roim*, id est, pastores, q. d. Ego Apostolos, qui pusillanimes, ut parvuli, fugerunt a Christo patiente, mox a fuga revocabo, et ad Christum reducam: convertam ergo in eis manum meam a plaga ad medelam, a dispersione ad congregationem. Ita S. Hier. Remig. Albert. Hugo et alii. Secundo, alii parvulos greges ab ovibus distinguunt, et τὸ *convertam manum*, referunt ad *percute pastorem*, q. d. Manum meam qua percussi pastorem, ejusque oves dispersi, convertam pariter ad parvulos ejus agnos, id est, ad fideles communes et plebeios, ut similiter eos percutiam, castigem et affligam; ut similes sint suo pastori, utque eos in virtute exerceam et roborem, atque in infirmitate eorum meæ gratiæ robur ostendam. Ita Theodor. et Lyran. Factum id est, post Christi in cœlum ascensionem, quando primum a Judæis Hierosolymæ, deinde mox Romæ, totoque orbe mota est persecutio acris contra Christianos, quæ per trecentos annos duravit usque ad Constantinum.

8. Et erunt in omni terra: partes duæ in ea dispergentur,] q d. In toto orbe duæ hominum partes dispergentur et peribunt, scilicet Judæi et Gentiles; quicumque enim manserunt in judaismo et gentilismo damnabuntur. sola tertia pars quæ erit Christianorum, servabitur et salvabitur. Soli enim illi qui ex Judæis et Gentilibus convertuntur ad christianismum, salvantur. Ita S. Remig. Albert. et Lyran.

Secundo, Theod. Arias et a Castro, per terram accipiunt Judæam, de qua hic fuit sermo, q. d. In omni terra Judæa, e tribus partibus Judæorum, duæ permanentes in suo errore excidentur et peribunt, tertia electorum fidelium residua succrescet, et servabitur. Verum hoc laxe accipiendum; nam tertia pars Judæorum præcise non fuit conversa ad Christum: paucissimi enim crediderunt Christo et Apostolis. Unde Apostoli mox iis relictis profecti sunt ad Gentes. Minus probabiliter Vatabl. et aliqui alii exponunt de excidio Judæorum per Titum, q. d. Ex Judæis qui erunt post passionem Christi, duæ partes succidentur a Tito, tertia servabitur, sed multis tribulationibus probanda et affligenda. Nam hæc tertia pars non fuit fidelium: quia fideles et Christiani ante excidium moniti a Deo, Hierosolyma excesserunt, itaque illud evaserunt. Ita Theodor. et alii. Nota: Pro *dispergentur*, Lovan. legunt *disperdentur*: hebr. enim est יכרתו *iiccaretu*, id est *exscindentur*; Sept. *peribunt*; Chald. *consumentur*. Rursum pro *deficient*, hebr. יגועו *iiguau* id est exanimabuntur, expirabunt.

Anagog. Emmanuel Sà exponit, q. d. In toto orbe duæ hominum partes erunt reproborum qui damnabuntur, tertia erit electorum quæ salvabitur. Hoc intellige moraliter, non mathematice, q. d. Duæ partes, id est, longe plures damnantur, quam salvantur. Nam arithmetice tertiam hominum partem non salvari, patet ex eo, quod tertia pars orbis non sit fidelis: nam Asiam, Africam et Indiam occupat paganismus et turcismus: sola pene Europa est Christiana. Jam in Europa dimidia fere pars est hæreticorum, schismaticorum, politicorum et atheorum. Inter orthodoxos multi sunt concubinarii, multi qui odia fovent, multi injustorum bonorum possessores, multi ebriosi, etc. Conjice ergo quam parva pars sit proborum, qui soli habent spem salutis. Unde Christus: *Multi*, ait, *sunt vocati, pauci vero electi* Et: *Spatiosa est via quæ ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta porta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam* Mat. 7. 13.

9. Et ducam tertiam partem per ignem, q. d. Fideles probabo et purgabo igne persecutionum et tribulationum, ut purificentur instar argenti: perfectiores vero eodem excoquam, ut solidentur, perficiantur et splendeant instar auri. Nam in hoc igne aderit eis Dominus, quem invocabunt. Unde ait: Ipse, scilicet populus meus fidelis, quem dixi esse tertiam hominum partem, vocabit, id est invocabit, nomen meum, et ego exaudiam eum. Dicam: Populus meus es, q. d. Habeo te, amo, curo, protego quasi populum meum. Et ipse dicet: Dominus Deus meus,] q. d. Ipse vicissim me colet, amabit et invocabit quasi Dominum et Deum suum. Nam per ignem probatus et conflatus, dignus est qui reponatur in thesauris Dei, juxta illud Sap. 3. 5. *Deus tentavit eos, et invenit illos dignos se, tamquam aurum in fornace probavit illos* Et Prov. 17. 3. *Sicut igne probatur argentum, et aurum camino, ita corda probat Dominus*. Hinc de iis recte ait S. Hier. *Tertiam hanc Sanctorum partem, ne delicata esset et secura, quasi argentum et aurum per ignem duci et probari*. Sic se probatum asserit Job cap. 23. 10. *Ipse*, ait, *scit viam meam, et probavit me quasi aurum, quod per ignem transit*. Quocirca sapienter monet Eccles c. 2 4 dicens:

Omne quod tibi applicitum fuerit accipe, et in dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe. Quoniam igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles (δεκτοί, id est, acceptabiles, accepti, grati Deo) *in camino humiliationis.* Quod ergo est ignis auro, lima ferro, ventilabrum tritico, lixivium panno, sal carni, hoc tribulatio est viro justo. Vide dicta Gen. 33 in fine.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sicut Isaias c. 14. sub typo casus Luciferi describit casum regis Babylonis; et Ezechiel c. 28. sub typo casus Cherubini describit casum regis Tyri; et David psal. 71. et 88. sub typo regni Salomonis depingit regnum Christi: atque idcirco quædam dicunt quæ magis typo, quædam quæ magis antitypo conveniant, uti solet fieri in parabolis et symbolis, ita facit et hic Zacharias. Nam sub typo afflictionis Jerusalem per Antiochum, et restitutionis ejusdem per Machabæos, describit afflictiones, restitutionem et celebritatem Ecclesiæ. Quocirca duplex hic est quasi sensus litteralis. Unus velut materialis, de Jerusalem et Machabæis; alter quasi formalis magisque intentus a Spiritu Sancto de Ecclesia et Christianis. Nam ad litteram hic de Jerusalem, et Machabæis esse sermonem, patet ex totius capitis contextu, ubi non aliud sonat quam Jerusalem, mons Oliveti, Remmon, Benjamin, Hananeel, Judas, lebetes, phialæ, etc. quæ omnia nulli alteri proprie competunt, nisi Jerusalem terrestri. Adde, quod gentes undequaque venturas dicat in Jerusalem ad celebrandum festum tabernaculorum: hoc autem erat festum Judaicum; ita Theod. Palacius, Mariana, et alii apud Euseb. 16. Demonst. c. 18. Quod vero in Jerusalem non sistat acies Prophetæ, ut volunt Rabbini, sed per eam se extendat ad Ecclesiam, patet, quia multa dicit augustiora, quam ut Hierosolymæ conveniant, ut v. 4. quod scindetur mons oliveti, et vers. 8. quod exibunt aquæ vivæ de Jerusalem ad mare Orientale, et ad mare novissimum; et v. 14. quod omnium gentium divitiæ congregabuntur in Jerusalem; et v. 16. quod omnes gentes quotannis ascendent in Jerusalem ad celebrandum festum tabernaculorum, etc. Cum ergo sciamus hæc plane non competere Hierosolymæ, dicendum est ea magis spectare ad Ecclesiam Christi, in eaque esse completa. Prædicit ergo Zacharias Jerusalem capiendam et vastandam ab Antiocho Epiphane, sed Deum pro ea contra Antiochum præliaturum per Machabæos, ideoque scissurum montem Oliveti: hinc Deum exaltandum esse in omni terra, ac Jerusalem fore securam et gloriosam, utpote cujus hostes Deus conteret, et in quam divitias gentium congregabit, adeo ut gentes quotannis eam adeant ad celebrandum festum tabernaculorum, et ad adorandum Deum. Quocirca in ea copiam fore lebetum, phialarum, oblationum, victimarum et gentium.

1 Ecce venient dies Domini, et dividentur spolia tua in medio tui. 2. Et congregabo omnes
gentes ad Jerusalem in prælium, et capietur civitas, et vastabuntur domus, et mulieres
violabuntur: et egredietur media pars civitatis in captivitatem, et reliquum populi non au-
feretur ex urbe. 3. Et egredietur Dominus, et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est
in die certaminis. 4. Et stabunt pedes ejus in die illa super montem olivarum, qui est contra
Jerusalem ad orientem: et scindetur mons olivarum ex media parte sui ad orientem et ad occi-
dentem, prærupto grandi valde: et separabitur medium montis ad aquilonem, et medium ejus ad
meridiem. 5. Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam conjungetur vallis montium usque
ad proximum: et fugietis sicut fugistis a facie terræmotus in diebus Oziæ regis Juda: Et veniet

Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo. 6. Et erit in die illa: Non erit lux, sed frigus et gelu. 7. Et erit dies una, quæ nota est Domino, non dies neque nox: et in tempore vesperi erit lux. 8. Et erit in die illa: Exibunt aquæ vivæ de Jerusalem: medium earum ad mare orientale, et medium earum ad mare novissimum: in æstate et in hieme erunt. 9. Et erit Dominus rex super omnem terram: in die illa erit Dominus unus, et erit nomen ejus unum. 10. Et revertetur omnis terra usque ad desertum, de colle Remmon ad Austrum Jerusalem: et exaltabitur, et habitabit in loco suo, a porta Benjamin usque ad locum portæ prioris, et usque ad portam angulorum: et a turre Hananeel usque ad torcularia regis. 11. Et habitabunt in ea, et anathema non erit amplius: sed sedebit Jerusalem secura. 12. Et hæc erit plaga, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnaverunt adversus Jerusalem: tabescet caro uniuscujusque stantis super pedes suos, et oculi ejus contabescent in foraminibus suis, et lingua eorum contabescet in ore suo. 13. In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: et apprehendet vir manum proximi sui, et conseretur manus ejus super manum proximi sui. 14. Sed et Judas pugnabit adversus Jerusalem, et congregabuntur divitiæ omnium gentium in circuitu, aurum et argentum et vestes multæ satis. 15. Et sic erit ruina equi et muli, et cameli et asini: et omnium jumentorum, quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc. 16. Et omnes, qui reliqui fuerint de universis gentibus, quæ venerunt contra Jerusalem, ascendent ab anno in annum, ut adorent Regem Dominum exercituum, et celebrent festivitatem tabernaculorum. 17. Et erit, qui non ascenderit de familiis terræ ad Jerusalem, ut adoret Regem Dominum exercituum, non erit super eos imber. 18. Quod et si familia Ægypti non ascenderit, et non venerit: nec super eos erit, sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderint ad celebrandam festivitatem tabernaculorum. 19. Hoc erit peccatum Ægypti, et hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festivitatem tabernaculorum. 20. In die illa erit quod super frænum equi est, sanctum Domino: et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ coram altari. 21. Et erit omnis lebes in Jerusalem et in Juda sanctificatus Domino exercituum: et venient omnes immolantes, et sument ex eis, et coquent in eis: et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo.

1. Ecce venient.] Primo, Judæi totum hoc caput referunt ad tempus Messiæ, quem ipsi cum omnibus hisce bonis hic a Zacharia recensitis ad litteram exspectant. Verum errant: nam e 1600. annis funditus a Tito excisa est Jerusalem, templum, resp. et gens Judæorum, cujus desolatio durabit usque in finem mundi, ut ait Daniel c. 9. vers. ult. Adde: Propheta hic dicit primo capiendam et vastandam Jerusalem, ac mediam Judæorum in ea partem ituram in captivitatem, quorum utrumque præsupponit Judæos in Jerusalem restitutum iri; non enim possunt capi et vastari, qui non sunt; ac deinde Deum pro iis pugnaturum, per Messiam scilicet, ut ipsi dicunt. Atqui hoc verum esse nequit: nam sic Judæi ante Messiam restituerentur, et obtinerent Jerusalem, in eaque florerent, quod tamen ipsimet negant. Dicunt enim restitutionem Hierosolymæ et Judæorum fore per vires et arma Messiæ; alioqui enim ante Messiam deberent ponere alium Messiam, qui Judæis Hierosolymam restitueret. Itaque hic seipsos elidunt Rabbini, et, ut vulgo dicitur, cornicum oculos configunt. Deinde v. 14. dicitur: *sed et Judas pugnabit adversus Jerusalem,* hoc autem de Messia eorum dici nequit. Ipse enim orietur ex tribu Juda, utpote filius et successor Davidis et Salomonis, ac cum suis contribulibus Judæis restituet Jerusalem, ut ipsi dicunt. Insuper v. 16. dicitur, quod omnes gentes ascendent ab anno in annum in Jerusalem, ut celebrent festum tabernaculorum. Hoc autem ad litteram, ut sonat, fieri nequit: tum quia urbs Jerusalem non potest capere omnes gentes totius orbis: tum quia ipsi docent, felicitatem et regnum Messiæ spectare ad Judæos, non ad Gentes: Gentes enim tunc Judæorum fore servos et mancipia, uti ipsi jam serviunt Gentibus. Denique nonnulla, si ut sonant accipias de Jerusalem, absurda et ἀτεῦλογα sunt. Tale est quod dicitur v. 21. *Et erit omnis lebes in Jerusalem, et in Juda sanctificatus Domino;* sic enim tempore Messiæ, Judæi domi nullos habituri essent lebetes, in quibus coquerent carnes, ad quas tamen ipsi more patrum anhelant; sed omnes suos lebetes deberent consecrare Deo in templo. Quocirca vere S. Hieron. hic ad v. 11. *Hæc,* inquit, *Judæis juxta litteram somniant: et nostri Chiliastæ, qui rursum audire desiderant: Crescite et multiplicamini; et replete terram, et pro hujus vitæ continentia brevique jejunio bulbos sibi, et vulvas, et aves phasidis, et attagenem, nequaquam Jonicum, sed Judaicum repromittunt, de quibus vere potest Dominus dicere: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt, etc. Nos autem cœlestem Jerusalem interpretemur Ecclesiam, quæ in carne ambulans non vivit secundum carnem, cujus municipatus in cœlis est. Postquam enim Dominus Jesus rex fuerit super omnem terram, de quo ad Patrem Spiritus Sanctus loquitur per Prophetam: Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis; tunc unus Dominus erit, et unum nomen ejus, omni prava religione calcata, juxta*

illud: Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Et alibi: Sicut nomen tuum, Deus, ita et laus tua in universa terra.

Secundo, multi censent ad litteram Propheta hic describere excidium Jerusalem per Titum, idque in pœnam Christi ab eis crucifixi, uti dixit cap. præcedenti v. 6. et 7. Ita Euseb. lib 6. Demons. c. 18. S. Cyril. Theod. Rupert. Vatabl. Ribera. Sanchez, et propendere videtur S. Hier. Verum obstant omnia sequentia. Deus enim non est præliatus contra Romanos vastatores Hierosolymæ, nec restituit Jerusalem post excidium Titi, nec effecit ut omnes gentes veniant adoratum in ea Deum, et celebratum festum tabernaculorum; cum Jerusalem post Titum per 1600. annos excisa et desolata maneat usque in hodiernum diem.

Dico ergo: Ad litteram significatur hic Jerusalem capienda ab Antiocho Epiphane, et restituenda a Machabæis, uti probavi in proœmio, idque docent Palacius, Mariana et a Castro, ipseque rei eventus, ut patet ex libris Machab. præsertim lib. 1. cap. 1. v. 22. et seq.

Porro sub typo vastationis Jerusalem, depingitur hic vastatio Ecclesiæ, præsertim primitivæ, quæ facta est a Nerone, Trajano et aliis Gentilibus Imper. Tunc enim templa ab eis capta et eversa sunt; fideles alii bonis, alii libertate, alii vita privati. Ecclesia enim capi et vastari dicitur, cum ejus fideles capiuntur et vastantur. Ita Arias. Unde Glossa censet hic describi persecutionem Ecclesiæ factam a Cosroe rege Persarum, et ab Homar rege Arabum: nam uterque expugnavit Jerusalem, et cives partim occidit, partim abduxit, partim tributis subjecit: quæ servitus duravit usque ad Godefridum Bullonium, qui loca sancta Christianis pugnando restituit. Ita Glossa.

Anagog. significatur hic vastatio Ecclesiæ futura per Antichristum, quem Judæi recipient quasi suum Messiam. Ille enim longe gravius quam Nero, Decius, aliique Tyranni in eam sæviet, uxores fidelium violabit (erit enim luxuriosissimus) omnia jura humana et divina pessumdabit, præsertim Hierosolymæ, ubi violenter quasi tyrannus sedebit, ponetque thronum tyrannidis suæ, uti diserte docet S. Joannes Apoc. 20. 8. Loquens enim de Gog et Magog, qui erunt milites et duces Antichristi, inquit, *Et Ascenderunt super latitudinem terræ, et circuierunt castra sanctorum, et civitatem dilectam*, puta Jerusalem, in quam se recipient Christiani, ut eos trucident. Unde in Jerusalem ab Antichristo occidentur Elias et Henoch, uti docet S. Joannes Apocal. 11. 8. et sequent. Ita Lyranus, Dionys. et alii.

Et hoc sensu vera erit sententia Judæorum, qui dicunt hæc spectare ad ultima tempora, quibus veniet Messias: sed errant, dum putant Messiam restituturum Judaismum, non Christianismum, ideoque Judæis daturum bona temporalia, non spiritualia. Itaque Judæis hæc et similia loca Scripturæ objicientibus, respondere possumus, nos quoque ea intelligere de adventu Messiæ; sed de primo ad litteram, de secundo anagogice. Nam cum secundus Messiæ adventus sit futurus in fine mundi, non possunt de eo ad litteram intelligi, quæ hic de restitutione et celebritate Jerusalem dicuntur, quodque quotannis ad eam venient omnes gentes celebraturæ festum tabernaculorum; si enim instabit tunc finis mundi, instabit ergo quoque finis festorum hujus vitæ, ac consequenter festum tabernaculorum deinceps non ad litteram, sed anagogice celebrabimus in cœlo.

2. Egredietur media pars civitatis in captivitatem.] Qui hæc de excidio Jerusalem per Titum accipiunt, ita exponunt, q. d. Media pars civium occidetur et capietur, reliqua pars fidelium monita a Prophetis fugiet ex urbe, et salvabitur, uti præmonuit Christus Matth. 24. 16. Ita Theodor. et Euseb. lib. 6. Demonstr. c. 18. Verum longe potior pars occisa fuit: pauci enim capti fuere, cum tamen Propheta hic medium partem captam asserat. Nam Joseph. lib. 7. Belli cap. 7. ait mortua fuisse Judæorum undecies centena millia, capta vero duntaxat 97. millia. Rursum Christiani non salvati sunt in urbe, uti hic ait Propheta, sed extra. Quocirca Rupert. Ribera et alii sic explicant, q. d. Altera pars civium Hierosolymæ sub Tito capietur, altera vero non auferetur ex urbe: quia in ea occidetur, aut fame et ærumnis conficietur, et morietur.

Verum jam probavi hæc spectare ad excidium Jerusalem per Antiochum, non per Titum; sub Antiocho ergo hæc contigisse patet ex libris Machab. ac nominatim ex l. 2. cap. 5. 14. ubi dicitur: *Erant toto triduo octoginta millia interfecti, quadraginta millia vincti, non minus autem venumdati*. Rursum, multi ex Judæis partim metu, partim malitia consenserunt Antiocho, ideoque manserunt in urbe, cæterosque expilarunt, de quibus dicitur 1. Machab. 1. 55 *Et congregati sunt multi de populo ad eos qui dereliquerunt legem Domini, et fecerunt mala super terram. Et effugaverunt populum Israel in abditis, et in absconditis fugitivorum locis.* Et de his ait Zacharias: *Et reliquum populi non auferetur ex urbe*, quia scilicet dedent se Antiocho, aut certe ab eo vincientur. Media enim pars hic non præcise et arithmetice, sed moraliter accipienda est, q. d. Una pars civium egredietur in captivitatem, altera in urbe remanebit, vel vincta, vel transfuga.

3. Et egredietur Dominus, et præliabitur contra Gentes.] Hebr. בגוים *baggoim*, id est, *in Gentibus*; quod dupliciter accipi potest. Primo, q. d. Cum Gentibus, scilicet cum Tito et Romanis, præliabitur Deus contra Judæos. Ita Cyril. et Theodor. Secundo, *baggoim*, melius vertas, *in Gentes*, id est, contra Gentes, ut vertunt Noster, Chald. et alii; quin et Sept. in editione Vaticana; nam in Complutensi habent, *in Gentibus*. Loquitur ad litteram de præliis Machabæorum miraculosis contra Antiochum, in quibus Deus per Angelos etiam visibiliter apparentes, pro Juda decertare visus est, ut patet 2. Machab. 10. 29. et c. 11. 8 et c. 15. 12.

Sicut præliatus est in die certaminis,] scilicet famosi illius et celeberrimi, quo contra Pharaonem decertavit, eumque protrivit in mari Rubro, ut habet Chald. Quocirca Judas Machabæus suos spe opis divinæ animans ad prælium, dicebat: *Mementote qualiter salvi facti sunt patres nostri in mari Rubro, cum sequeretur eos Pharao*, etc. 1. Machab. 4. 9.

Sub hoc Machabæorum typo, parabolice significatur victoria Christi de gentilismo, q. d. Christus Gentes olim Deo adversas sibi subjiciet per evangelium, earumque peccata merget in baptismo, *sicut præliatus est in die certaminis*, id est, sicut olim in hujus

rei typum decertans contra Pharaonem et Ægyptios in mari Rubro, ibidem eos demersit Ita S. Hier.

Anagog. Significatur prælium Christi contra Antichristum (hujus enim typus et præcursor fuit Antiochus, æque ac Pharao) Gog et Magog, quos juxta Jerusalem e cœlo profligabit, interimet et deturbabit in tartara; uti docet Apost. 2. Thessal. 2. 8. et S. Joannes Apoc. 20. 9. et seq. Ita Lyran. Hugo et Dionys. Rursum significatur lis et certamen Christi contra omnes impios in die judicii, quos sua sententia condemnabit, suaque potentia adiget in gehennam, dicens: *Ite, maledicti, in ignem æternum.*

4. ET STABUNT PEDES EJUS IN DIE ILLA SUPER MONTEM OLIVARUM.] Tertul. lib. 4. contra Marcion. c. 39. legit: *Stabunt pedes ejus in Ælæone,* id est, in monte Oliveti; ἐλαιον enim Græcis est oleum. Descendet enim Deus cum suis Angelis in hunc montem, ut ex eo propugnet Jerusalem, et Antiochi copias profliget, ideoque pedibus suis calcando montem, eam tremefaciet et discindet, de quo mox. Dicitur hic mons Oliveti, vel Olivarum, ab ubertate frequentium crescentium in eo olivarum, qui alias mons sanctus, et mons inclytus vocatur. A Jerusalem distat stadiis quinque, et ab ea valle Cedron interjacente dispescitur. Sub hoc typo significatur Christus Deus factus homo, staturus et versaturus in monte Oliveti, ibique in oratione pernoctaturus, Apostolos docturus, et passionem inchoaturus. Ibi enim orans in horto captus est, sicut ex eodem quasi rex et Messias, triumphans ingressus est urbem cum ramis olivarum in die Palmarum. Ex hoc quoque gloriosus coram suis discipulis ascendit in cœlum, Act. 12. In monte ergo Oliveti cœpit et consummavit, uti redemptionem nostram, ita et Ecclesiam suam. Ibidem enim ascendens jussit Apostolis, dixitque: *Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judæa, et Samaria, et usque ad ultimum terræ* Actor. 1. 8.

Quocirca mons Oliveti symbolum est Ecclesiæ e Gentibus Christo obedientibus collectæ, in qua stant et requiescunt pedes Christi: olea enim deditionis, subjectionis, obedientiæ, reverentiæ, et cultus est hieroglyphicum. Olim enim cum populi se principi cuipiam dedebant, prætendebant ramos olivæ, quasi pacem petentes, uti docet Servius in Æneid. 8 unde noster Martinus de Roa, lib. 4. Singul. cap. 5. hujus loci hunc dat sensum, q. d. Montes olivarum, id est, Romani qui totius orbis imperio potientur, ad Jesu Christi pedes se abjicient, eique se totos tradent et subjicient cum eum respuent Judæi. Ita S. Ambros. in cap. 21. Lucæ, et Euseb. lib. 6. Demonstr. c. 18. docent Ecclesiam in Olivarum montem significatam. Hac de causa Christus crebro in monte hoc oravit et versatus est, ex eoque ascendit in cœlum, ut significaret in Ecclesiam Gentium se transiturum, ac in eam misericordiam suam et munera diffusurum. Sic Psalm. 51. 10. dicitur: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei, speravi in misericordia Dei in æternum,* q. d. Divites sperant in suis divitiis, uti præcessit: at ego spero in misericordia Dei, illi ramos olivæ prætendo, meque supplicem ad illius pedes abjicio, illi me dedo, illum pronus adoro: virtutum me illius magnitudine confiteor, manus do; ideoque veniam et misericordiam, quæ supplicibus debetur ac victis, consecuturum me non dubito. Addit vero *in æternum,* quia oliva æternitatis est symbolum, teste Pierio: tales autem esse debent qui se Deo dedunt, ut in vitæ ratione perseverent, eorum dissimiles qui ad tempus credunt. et in tempore tentationis recedunt. Ideo Paulus, Rom. 11. 17. Gentes dicit ex oleastro factas olivas, quia fidem quam semel accepit Ecclesia Gentium, numquam deseret, nec a Christi religione deficiet, uti defecerunt Judæi. Sic Psalm. 127. dicitur: *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ,* q. d. Suscitabo tibi filios subjectos et obedientes, æque ac inter se concordes et pacificos: oliva enim subjectionis et pacis est symbolum, ut dixi. Plures analogias olivæ et Ecclesiæ animæque sanctæ, recensui Jerem. cap. 11. vers. 16.

Anagog. Significatur Christus in monte Oliveti deturbaturus Antichristum, cum ipse instar Christi ex eodem volet in cœlum conscendere. Ita S Hieron. in Daniel. 11. Damasc. lib. 4. de Fide cap. 27. Anselm. in 2. Thessal. 2. Lyran. Hugo et Dionys. Rursum in die judicii cum omnibus Angelis descendet in montem Oliveti, qui imminet valli Josaphat, ut ibi judicet, et disceptet cum omnibus gentibus, ut ait Joel capite 3. v. 2.

QUI EST CONTRA JERUSALEM AD ORIENTEM.] Alludit ad ascensionem Christi: Christus enim in monte Oliveti ascendit in cœlum, ut ex vinea Judæorum silvescente ostenderet se fecisse olivetum, id est, Ecclesiam fertilem oleis, id est, sanctis, piis, misericordibus, lucidis et Spiritu S. impinguatis. Ita Euseb. l. 6. Demonstr. c. 18. unde ait: *Qui est contra,* vel oppositus veteri *Jerusalem,* et Synagogæ *ad Orientem;* quia Ecclesia prælata est Synagogæ, et propinquior facta soli justitiæ, id est, Christo, ut ejus orientis primos radios fidei, gratiæ, omniumque charismatum excipiat, ita ut ejus respectu Jerusalem esset ad Occasum: quo significabat Synagogam excæcandam esse, ideoque ruituram in adventu Christi. Hinc et Christus facie aversa a Jerusalem, spectans Occidentem, crucifixus est, indeque ex Apostolorum institutione Christiani orant conversi ad Orientem, et templa respiciunt Orientem, in quibus imago Christi crucifixi Occidentem prospicit, quam qui adorant necessario Orientem spectant. Ita Damasc lib. 4. de Fide cap. 13. et alii. Pari modo Christus in monte Oliveti ascendit in cœlum, facie a Jerusalem aversa (ut ex vestigiis pedum ejus lapidi impressis, quæ etiamnum visuntur, liquet) conversus ad Occidentem et Romanam spectans Ecclesiam, ad quam ipse S. Petrum Vicarium suum, et S. Paulum Doctorem Gentium misit, ut eo sedem Ecclesiæ transferrent Ita Adrichom. in Descript. Terræ Sanctæ, agens de monte Oliveti.

Nota: Olim extra Jerusalem siti erant duo montes oppositi, scilicet ad Orientem mons Oliveti cui ex adverso ad Occasum oppositus erat mons Calvariæ, in quo crucifixus est Christus, qui olim erat extra urbem, sed jam est intra eam. In ipsa vero urbe erant duo vicini montes, scilicet Sion respiciens Austrum, in quo erat arx David, et Moria respiciens Septemtrionem, in quo ædificatum est templum. Inter hos duos montes erat brevis vallis domibus civium referta, quæ Mello et Tyropæon est dicta.

ET SCINDETUR MONS OLIVETI] S. Hieron. Cyrill. Theod. Burgensis, Palacius, censent hanc scissionem fore quadrifidam in modum crucis, ad quatuor mundi

plagas, ita ut mons Oliveti scindatur primo ab Oriente in Occidentem, deinde duæ illæ partes discissæ rursum scindantur ab Aquilone in Meridiem. Verum Chald. Euseb. Lyranus, Vatabl. Ribera, Sanchez et alii, censent eum scindendum in duas dumtaxat partes, scilicet versus Orientem et Occidentem, per medium, ita ut una pars scissi montis vergat (unde pro *separabitur*, Septuag. vertunt, *inclinabit;* Tigurina, *deflectet;* Pagnin. *recedet*) ad Austrum, altera ad Aquilonem, et inter utramque media sit prærupta vorago, sive vallis profunda, quæ conjungatur valli Josaphat, sive Cedron, indeque valli montis Sion, ita ut Judæi qui fugient ex Sion et urbe per vallem Josaphat, transituri sint per vallem factam in monte Oliveti discisso.

Quæres : Quando et quomodo contigit hæc montis Oliveti scissio? Qui putant agi hic de obsidione et excidio Jerusalem per Titum et Romanos, varie hæc exponunt. Aliqui enim per scissionem montis Oliveti parabolice accipiunt schismata et seditiones Zelotarum, aliorumque Judæorum in urbe. Alii, ut Theodor. censent montem Oliveti vocari exercitum Romanorum, qui eum montem occupavit: divisum vero montem dici, qui ad alia civitatis loca obsidenda et oppugnanda divisus fuit Romanorum exercitus, eo quod urbs versus montem Oliveti, ob vallem sive voraginem Cedronis interjectam, difficilior esset aditu et expugnatu. Noster vero Sanchez tripliciter exponit Primo, suspicatur in obsidione Romanorum, montem Oliveti ingenti terræ motu revera fuisse divisum, etiamsi id non dicat Joseph. nec ullæ historiæ, sicut nec meminerunt terræ motus sub Ozia, quem tamen contigisse docet hic Zacharias. Secundo, castra Romanorum in monte hoc ita a Tito fuisse disposita, ut ab Oriente in Occidentem paterent et porrigerentur, atque hinc inde ad Aquilonem et Meridiem duas partes relinquerent, præruptum vero grande esse vallem Cedron, quam etiam occuparunt Romani: vallis enim nil aliud est quam montium scissura, q. d. Cedronis profunditas non muniet Judæos, nec impediet Romanos, quominus urbem invadant et occupent; quia omnia suo milite complebunt. Tertio, q. d Titus profundissimam voraginem Cedronis, quæ inter urbem et castra sua in monte Oliveti sita interjacebat, urbemque muniebat, comportatis aggeribus ita implebit et complanabit, ut per eam facilis militibus ad muros invadendos sit accessus. Id enim eum fecisse in aliis vallibus docet Joseph. lib. 6 Belli, cap. 4. Et in ipsa Cedronis valle aggeres esse constructos et muros docet idem Joseph. lib. 6. cap. 13 Favent Septuag quidicunt vers. 5 obturatam esse vallem montium: scissum ergo dici montem Oliveti, quia ex illo Romani præciderunt saxa, eaque cum terra devolverunt in subjectam vallem Cedronis; iisque eam impleverunt. Quocirca ait Propheta : *Fugietis*, o Judæi, *ad vallem montium meorum*, id est, in urbem, ad spatium quod inter montem Moriam et montem Sion (ubi erat templum Dei) interjacet: *quia conjungetur vallis montium*, id est, vallis Cedron, quæ inter montem Oliveti et montem Sion interjacet, *usque ad proximum*, scilicet montem Oliveti: Titus enim muro cinxit civitatem, ducto per Cedronem ad montem usque Oliveti. Verum solum decima legio Romanorum constitit in monte Oliveti, qui erat ad Orientem urbis: reliquus vero Titi exercitus obsedit urbem ex parte Septemtrionali, in loco qui dicitur Tapha, vel Scopos, situsque erat ex opposito duarum turrium, quæ vocabantur Psephina et Hippicus. uti diserte ait Joseph. lib. 6 Belli. cap. 5, Itaque Titus obsedit urbem plane juxta montem Calvariæ. Hic enim erat pene ex adverso Psephinæ: ubi Judæi crucifixerunt Christum, ut notat Adrich. in Descriptione Jerusalem et alii, ut Judæi cognoscerent Titum advenisse ad hoc, ut esset necis Christi ultor, ibique eos plecteret, ubi ipsi Christi parricidium, imo Deicidium commiserant. Tantem vero Titus, ut celerius urbem occuparet, eam circumcirca cinxit muro, in quo 40. castella constituit, idque opus perfecit spatio tridui, itaque Judæos ad famem et extrema adegit. Quare non est verisimile ipsum vallem Cedronis implesse et complanasse Joseph. enim l. 6. c. 4. tantum ait eum complanasse vallem, quæ erat inter castra sua sita in Scopo, ad Septemtrionem; non vero vallem montis Oliveti, quæ erat ad Orientem. Deinde Titus totus fuit in muro urbi circumducendo, isque unus occupabat milites omnes. Murus enim hic in circuitu erat 39. stadiorum, hoc est quinque pene milliarium, uti ait Josephus. Adde, non agi hic de tempore Titi et Romanorum, sed Antiochi et Machabæorum, uti dixi initio.

Dico ergo ex hoc loco videri, quod tempore Antiochi et Machabæorum scissus sit mons Oliveti, dum Deus cum Angelis in eum descendit, etsi id non narretur in lib. Machab. nec alibi; sicut non narratur in libris Regum terræ motus, qui contigit sub Ozia, et alia multa. Hunc sensum exigunt verba ipsa, et temporis ratio: de Machabæorum enim ævo hic agitur: ita a Castro, et Paulus a Palacio, qui ita scribit: Credo hanc prophetiam impletam ante Machabæorum victorias, quando multa signa visa in cœlo sunt, scilicet equites per aera discurrentes, cohortes armatæ, cursus equorum, 2. Mach 5 Hæ enim cohortes erant Angelorum, cum quibus veniebat Dominus in specie visibili : veniente ergo Domino, tremuit mons (nam cum egreditur Deus, terra movetur et concutitur, Psalm. 67. vers 9.) Ex tremore vero discissus est in quatuor partes, significans discissionem et divisionem Judæorum ex patria sua in quatuor mundi plagas. Hæc Palacius.

Porro scissio hæc montis fuit typus scissionis ejusdem in fine mundi, ut mox dicam; sed inter alia repræsentabat præsentes, tum fugas, ob instantes ab Antiocho clades; tum scissiones et schismata Judæorum, dum alii Machabæis adhærerent, alii Antiocho: rursum alii Antiocho et Syris, alii Ptolemæo et Ægyptiis faverent.

Simili modo sub Constantino Imper. et S. Cyrillo Patriarcha Hierosolymitano, anno Domini 353. crux sole fulgentior plene die cœlitus apparuit supra montem Oliveti (et forte eo quoque allusit hic Zacharias) eum quasi signans et instar crucis secans, ut repræsentaret schisma Ecclesiæ quod faciebant Arriani, et Constantium eorum fautorem moneret S. Crucis, et Crucifixum Dei filium Patri ὁμούσιον esse adorandum ut verum Deum, uti eum adorarat illius pater Constantinus, qui proinde per vexillum crucis divinas de Maxentio aliisque hostibus victorias obtinuit; quasi Christus ex alto Orthodoxis a Constantio vexatis intonaret: Confidite, ego vici mundum cruce, et vos eadem vincetis Arrianos. Quocirca tota civitas hoc cru-

cis signo excitata ad Ecclesiam cucurrit, Deum Deique Filium laudans et celebrans; quin et multi Judæi ac Gentiles, viso hoc radiante in cœlis crucis signo obstupuerunt, et ad Christum conversi sunt. Rem gestam et a se visum fuse præscribit S. Cyrillus ad Constantium Imper. in fine Catech. mystag. Eadem breviter sic narratur in Actis Artemii Martyris die 19. Octob. apud Surium: *Quo quidem tempore, cum expugnatus esset Maguentius, signum crucis maximum mirifice apparens, adeo ut mirabili splendore superaret lucem diei, visum est Hierosolymis circa tertiam diei horam, cum esset dies festus qui dicitur Pentecoste, pertingens a loco qui dicitur Calvaria, usque ad montem Oliveti.* Sic et Sozomen l. 4. c. 4. Socrates l. 2 c. 24. et ex iis Baron an Dom. 353.

Similis fuit Christi apparitio in monte Oliveti, anno Christi 419. quam ex Marcellini chronico ita recenset Baronius: *Anno Christi 419. multæ Palæstinæ civitates villæque terræ motu collapsæ sunt. Dominus noster Jesus Christus semper ubique totus, super montem Oliveti Hierosolymæ vicinum sese de nube manifestavit. Multæ et tunc utriusque sexus vicinarum gentium nationes tam visu, quam auditu perterritæ atque credulæ sacro Christi fonte ablutæ sunt, omniumque baptizatorum in tunicis crux Christi salvatoris, divinitatis nutu extemplo pressa refulsit. Cujus rei adeo admirabilis occasione, de tempore adventus Domini ad judicandum cœpti sunt ubique misceri sermones, quod ex Danielis Prophetæ vaticinio, cap. 7. jam prænuntiatus esset adventus filii hominis in nubibus; et Zacharias cap. 14. de ipso loco adventus ejus super montem Oliveti prædixerat. Et Angeli de Christo in monte Oliveti in cœlum ascendente Apostolis prænuntiarunt. Quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum, ita veniet. Cujus occasione scripsisse videtur Hesychius epist. 79. ad S. August. de Novissima die, quæ, cum præcessissent tot signa (ut ait) jam videretur instare. Cui respondens S. Aug ep. 80. prolixe disputat de Novissimi diei tempore.* Hucusque Baron. occasione Melaniæ junioris, quæ eodem anno seorsim a conjuge Piniano vitam egit monasticam, ac in cella apud montem Oliveti per 14. annos clausa perseveravit, duxitque in angusto loco vita Angelis similem.

Similis fuit in eodem monte apparitio tempore belli sacri, qua Christiani animati Hierosolymam expugnarunt. Rem gestam narrat Wilhelm. Tyrius lib. 8. Belli sacri, cap. 16. defatigatis Christianis in oppugnatione Hierosolymæ, ideoque dilabentibus: *Ecce*, ait, *adfuit rebus desperatis virtus divina. Nam de monte Oliveti miles quidam, qui tamen postea non comparuit, splendidum et refulgentem ventilando clypeum, signum dabat nostris legionibus ut redirent in idipsum, et congressum iterarent. Quo signo exhilaratus dux Godefridus Bullonius, primus in mœnia conscendit, quem alii secuti, illico ejus jussu effregerunt portam S. Stephani, per quam totum in urbem induxerunt Christianorum exercitum.* Itaque a Christianis capta est Hierosolyma, an. Domini 1099. die 15. Julii, feria sexta, qua Christus moriens de morte triumphavit. Juvit oraculum viri sancti, qui habitans in monte Oliveti prædixerat, urbem illo die esse capiendam, ait Tyrius cap. 17. Unde et ante oppugnationem urbis, Christiani nudis pedibus cum multa devotione, cantantes litanias cum crucibus processerunt usque ad montem Oliveti, ait idem, c. 11. Ad has similesque apparitiones respexisse hic Zachariam, vel potius Spiritum Sanctum probabile est. Unde mystice Lyran. hunc Zachariæ locum explicat de capta Jerusalem a Godefrido Bullonio et Christianis: urbis enim capiendæ signum eis datum est a monte Oliveti, uti jam dixi ex Tyrio.

Denique nonnulli hæc conditionate exponunt, q. d. Deus ita tutabitur vos, o Hebræi, ut si opus sit ad vestram tutelam findere montem Oliveti, ut per eum manus hostium effugiatis, id revera facturus sit, sed tanto molimine non erit opus: poterit enim ipse mille aliis modis vos protegere. Simile est Isaiæ 11. c. 15. et Zachar. 10. 11. Ita a Castro.

Jam parabolice et quasi allegorice, mons Oliveti est Ecclesia, ait Euseb. l. 6 Demonstr. c. 18. Hic scissus est, cum ibi a Christo ascendente jussi sunt Apostoli ire in mundum universum, et prædicare Evangelium omni creaturæ, indeque in quatuor mundi plagas diviserunt et sparserunt se, Christique fidem et Ecclesiam. Rursum scissio hæc montis denotat commotionem et contritionem Gentium, audito Christi Evangelio, juxta illud Lucæ 3. vers. 5. *Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa. et aspera in vias planas.* Sed earum pars una mansit ad Aquilonem, id est, in suo infidelitatis et impietatis frigore perstitit: Aquilo enim frigidus significat frigidos, ac ex infidelitate et peccato torpentes, altera vero ad Austrum vergens significat fideles, qui calent charitate et fervent Spiritu Dei: Auster enim est calidus. Hujus rei symbolo vidit Ezechiel gloriam Dei, id est, Deum gloriosum sedentem in curru Cherubico, et quatuor Cherubinis stipatum ex templo Judaico evolare in montem Oliveti. Sic enim ait c. 11. 23. *Et ascendit gloria Domini de medio civitatis, stetitque super montem qui est ad Orientem urbis*, puta supra montem Oliveti, ut ex hoc monte spectet et exspectet novam Jerusalem, quasi phœnicem ex veteris cineribus resurgentem in Sion, puta Ecclesiam Christi, ut ibidem dixi. Porro Glossa per scissionem montis Oliveti accipit schisma Græcorum a Latinis: ad Orientem enim habitant Græci, qui divisi sunt a Latinis habitantibus ad Occidentem. Unde ait: *Et fugietis*, id est, fugere debetis ad obedientiam Ecclesiæ Romanæ, cujus montes magni, scilicet SS. Petrus et Paulus, sunt patroni.

Anagog. findetur mons Oliveti, cum Antichristus ex eo volet in cœlum conscendere: nam a Christo deturbatus corruet, et terra, puta mons dehiscens, vivum eum absorbebit, uti dixi 2. Thessal. 2. 8. Hoc est quod ait S. Joannes, Apocal. 19. 20. *Apprehensa est bestia* (puta Antichristus) *et cum ea pseudopropheta. etc. Vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure.*

Rursum in die judicii, Christus judex descendet in montem Oliveti: unde tunc eum sua majestate et potestate, ingenti terræ motu concutiet, ut ipse quasi præ horrore et veneratione Christi judicis contremiscat; simul ut hoc terræ motu se findat, amplietque vallem Josaphat, ad capiendum omnes homines Judicandos ibidem a Christo Si enim Deus daturus legem, in Sina descendens concussit montem, Exodi 19 multo magis id faciet descensurus ad judicium. Idipsum di-

serte docet S. Clemens Roman. l. 7. Constitut Apostol. c. 33. *Mons ipse*, ait, *Oliveti gloriæ venientis cedet, et in quatuor partes dissectus, longissime diffugiet, ut tribunali judicis theatrum totius orbis assistat. Trepidatio vero hominum tanta erit, ut insani diffugiant in mediam vallem, quæ futura est amplissima; cum montibus remotis conjungenda sit cum omni circumposito campo.* Hoc sane verbis Zachar. valde congruit. Ita inter alios Emmau. Sa, et Joseph a Costa l. 4. de Temp. noviss. c. 13. et 14. et Leonard. Lessius l. 13 de Div. attrib. c. 21. in fine: *Indicat*, inquit, *Zacharias montem Olivarum (juxta quem vallis Josaphat) scindendum in quatuor partes, ut fiat maxima planities, in qua excipiantur judicandi.* Insuper hæc scissio montis repræsentabit separationem Australium, id est, ferventium et electorum ab Aquilonaribus, id est, frigidis et reprobis. Illi enim erunt Orientales; quia orietur eis lux et gloria sempiterna: hi vero erunt Occidentales; quia ibunt in occasum et mortem æternam.

PRÆRUPTO GRANDI VALDE,] id est *magna voragine*, ut vertunt Septuag. vel *valle*, ut Chald. quæ ex scissione montis profunde patescet, et hiabit. Parabolice hic hiatus significat Hierosolymæ ruinam et desolationem, quando Apostolis abeuntibus ad Gentes, Judæi infideles paulo post a Tito vastati, in profundum quasi barathri demersi sunt, justa Dei vindicta.

Anagog. significat hiatum grandem montis Oliveti et vallis Josaphat futurum in die judicii, quo reprobos omnes ibidem consistentes dehiscens terra mittet in tartara. Hiatus ergo hic et vorago erit profundissima: nam a valle montis Oliveti extendet se usque ad infernum. qui est in centro terræ. In die ergo judicii proprie et plane adimplebitur hæc prophetia, fietque fissura montis Oliveti, et vorago ingens usque ad tartarum, ita ut in ipsum prospiciant non tantum reprobi, sed et electi Dei, gaudeantque mirifice quod horridum illud ignis barathrum, in quod videbunt tot impios demergi, per gratiam Christi evaserint. Hanc voraginem horribilem in spiritu vidit S Carpus, eamque ex ore ejus ita describit S. Dionys. Areopag. epist. 8. ad Demophilum, dicens: *Referebat* (Carpus) *se vidisse domum in qua consistebat, primum vehementer agitari, ac demum a summo culmine per medium dividi. etc Ipsum quoque solum instar vasti ac tenebrosi cujusdam profundi, discissum se vidisse ait, atque viros illos quibus mala imprecatus fuerat, ante se ad os illius profundæ voraginis stare trementes ac miserabiles, et qui ab ipsa pedum suorum labilitate jam mergendi viderentur. Porro ab inferiori parte voraginis serpentes cernebat emergere, qui circa illorum pedes ita instabiles ac nutantes, interdum quidem in globum colligi, et gravari una atque pertrahere, interdum vero dentibus et caudis, ore, gutture, linguis, ac toto corporis motu vim immensi pavoris viderentur incutere, ut qui modis omnibus deorsum illos præcipitare niterentur. Fuisse autem et viros quosdam in medio, qui contra eos una cum serpentibus impetum facerent, exagitantes una et impellentes, atque ferientes: videbantur autem illi lapsui proximi, etc.*

5. ET FUGIETIS AD VALLEM MONTIUM EORUM.] Hebr. Septuag. et S. Hieronym. in Comment. legunt, *meorum*. Unde et in Latinis ita legendum videtur. Nota τὸ *in vallem*: physice enim in terræ motu consilium et remedium est, fugere ad valles et ima; hæc enim minus quam montes terræ motu quatiuntur. Porro hujus loci sensus est is quem dedi vers. 4.

QUONIAM CONJUNGETUR VALLIS MONTIUM USQUE AD PROXIMUM,, hebr. *usque ad* אצל *atsal*, quod quasi nomen proprium accipiunt et relinquunt Sept. Chald. Aquila, Theodot. Vatab. et Pagnin. Verum Noster, Symmach. et alii vertunt ut appellativum, *usque ad proximum*; alii, *usque ad separatum*, scilicet a terræ motu, ideoque securum locum.

Jam varii varie hæc exponunt. Duæ expositiones sunt probabiliores. Prior q. d. Ut effugiatis Antiochum, et hostes obsidentes, et invadentes Jerusalem, fugietis per vallem Josaphat et Oliveti (montem enim Oliveti hac de causa findet Deus, ut per ejus scissuram et vallem contiguam fugere possitis: unde ea vocatur vallis montium, scilicet jam divisorum. Mons enim Oliveti per hanc scissionem dividetur in duos, vel, ut alii, in quatuor montes) usque ad Atsal, ubi ab hoste securi tutique eritis. Ita a Castro, Tigurin. et Arias. Posterior, q. d. Ut fugiatis et effugiatis hunc terræ motum, quo concutietur et scindetur mons Oliveti, fugietis in vallem montium meorum, puta in vallem Mello, sive Tyropæi, quæ interjacet inter montem Sion et montem Moria: hi enim sunt montes mei, quia in Moria habeo meum templum, in Sion meam arcem David. *Quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum*, q. d. Quia vallis, id est, vorago illa facta in monte Oliveti jam diviso (quæ proinde jam non est vallis unius montis, sed duorum, nimirum montium jam divisorum) pertinget ad montem sibi proximum, puta ad Moria. Unde in tota valle Josaphat usque ad Moria, a terræ motu et scissura hac tuti non eritis: fugietis ergo post montem Moria ad vallem Mello, ab hoc terræ motu liberam, ut ibi tuti sitis: Ita S. Hieron. Aut, ut Lyran. Quia vallis montium, id est, vallis Josaphat, quæ interjacet inter montem Oliveti et montem Sion, conjungetur usque ad proximum, scilicet hiatum factum in monte Oliveti. Unde in ea sine metu et periculo non eritis. ad illam ergo fugere non audebitis: fugietis ergo ad vallem montium meorum, id est, interjectam inter Sion et Moria, qui sunt montes mei. Huic expositioni favet id quod sequitur: *Et fugietis sicut fugistis a facie terræ motus in diebus Oziæ:* fugituri ergo erant non hostes, sed terræ motum; ac proinde fugituri non in ipsam scissuram montis Oliveti, hoc terræ motu factam, sed procul ab ea in vallem Sionis et Moria, quæ omnino immunis erat a terræ motu.

Symbol. hæc fuga in terræ motu adumbrat fugam Machabæorum et Judæorum ad silvas et speluncas in terræ motu, id est, in persecutione Antiochi, de qua 1. Machab. 2. 28.

Parabolice, hæc accipe de obduratione Judæorum, q. d. Cum mons Oliveti, id est, Ecclesia Christi, spargetur in quatuor mundi plagas, tunc vos, o Judæi increduli, ab Evangelio, Christo et Ecclesia fugietis, non quidem ad idololatriam et Gentilismum, sed ad vallem umbrosam montium meorum, hoc est, ad cultum, umbras et cæremonias legis veteris, quæ viguit in monte templi, puta Moria et Sionis, qui olim fuerunt montes mei. Ita Euseb. lib. 6. Demonstr. cap. 18.

Quæ, inquit, *potest esse vallis montium Dei nisi quæ olim celebrabatur ex lege Mosis et Jerusalem, corporalis et Judaica adoratio?* Sic et Stunica, Ribera et alii, qui contendunt hunc sensum esse litteralem ego illitteralem fateor, sed typicum et parabolicum, præcedenti quem assignavi innixum, uti dixi initio capitis. Unde sequitur: *Quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum*, q. d. Hæc vallis, id est, hæc umbrosa, sed obstinata Judæorum religio, tanto arctius conjunget se vicino sibi templo templique ritibus, quanto magis videbit spargi et propagari Ecclesiam Christi. Aliter Emmanuel Sa, q. d. Hic cultus legis veteris Judæis tenacissime conjungetur, et adhærebit proxime ubicumque degunt.

Nota: Pro נסתם *nastem*, id est, *fugietis*, a rad. נוס *nus*, id est fugit, Septuag. aliis punctis legentes נסתם *nistam*, a rad. סתם *satam*, id est, clausit, obturavit, vertunt: *Et obturabitur* (replebitur) *vallis montium meorum, et adjungetur vallis montium usque ad Asal*. Sic et Chald. Quod ad litteram sic accipi posset, q. d. Scindetur mons Oliveti, et hac scissione corruet, et complanabit totam subjacentem vallem Josaphat, usque ad proximum montem Moria. Parabolice vero sic explicat Euseb. q. d. Hæc vallis umbrosa Judaicæ religionis obturabitur, id est, cessabit et obscurabitur a luce Evangelii, ejusque umbra cedet veritati Christi: quoniam conjungentur ad Asal, id est, ad montem Oliveti (inde enim Christus misit Apostolos ad Judæos et Gentes) qui dicitur Asal, id est, opus Dei, quasi a rad. עשה *asa*, id est fecit אל *el*, id est Deus Verum melius legit Noster, *nastem*, vertitque *fugietis*, quia sequitur: *Sicut fugistis a facie terræ motus in diebus Oziæ*. Et quia præcessit: *Scindetur mons Oliveti;* scissione enim mons apertus fuit, non obturatus.

Sicut fugistis,] q. d. Ea trepidatione, celeritate, turba et confluxu fugietis, qua fugistis a terræ motu qui contigit tempore Oziæ; de quo dixi Amos cap. 1. vers. 1.

5. Et veniet Dominus Deus meus, omnesque Sancti cum eo.] Replicat et inculcat quod dixit vers. 3. *Et egredietur Dominus et præliabitur contra gentes illas, et stabunt pedes ejus in die illa super montem Oliveti.* Loquitur ergo ad litteram de descensu Dei, quo descendit præliaturus pro Judæis per Machabæos contra Antiochum, eumque protriturus, uti dixi vers. 3. Porro cum bellum fidelium est difficile, et victoria illustris, tunc dicitur Deus descendere cum omnibus Sanctis suis, puta Angelis; quia omnes ei astant, ut pro eo decertent; hinc vocatur Deus exercituum. Ita vidit Ezechiel cap. 1. Deum curru bellico vectum, stipatum quatuor Cherubinis descendere in aciem contra Judæos, ut eos plecteret per Chaldæos. Et Psaltes Psal. 17 grafice describit Dei in prælium contra suos hostes descendentis majestatem, milites, iros, animos. Et inter alia ait vers. 11. *Ascendit super Cherubim et volavit, volavit super pennas ventorum.* Et vers. 15 *Misit sagittas suas, et dissipavit eos: fulgura multiplicavit, et conturbavit eos.* Simili terrore, pompa et satellitio descendit in Sina daturus legem Hebræis, pro eisque contra Gentes præliaturus. Deuter. 33. 2 *Dominus de Sinai venit apparuit de monte Pharan, et cum eo Sanctorum millia.* Jam sub typo prælii divini gesti per Machabæos, parabolice intelligit prælium spirituale Christi gerendum per Apostolos, q. d. Veniet Christus, qui per Apostoloos debellabit omnes gentes, easque suæ fidei et Evangelio subjugabit. Ita Theodor. Vatabl Arias, et Euseb. lib. 6. Demonstr. cap. 18.

Anagog. et maxime significatur hic descensus Christi ad judicium universale, cum omnibus Angelis et Sanctis in montem Oliveti supra vallem Josaphat, ut Antichristum omnesque impios condemnet et puniat. Huc enim alludens Judas in sua epist. vers. 14. ait: *Ecce venit Dominus in Sanctis millibus suis facere judicium contra gentes.* Et Christus, Matt. 24. 30. *Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa et majestate, et mittet Angelos suos.* Et cap. 25. 31. *Cum venerit filius hominis in majestate sua, et omnes Angeli cum eo.* Ita S. Hier. Cyrill. Remig. Hugo, Lyran. Ribera, Sanchez, et alii passim, qui contendunt hunc sensum esse litteralem: ego censeo esse anagogicum, sed maxime intentum a Spiritu S. litteralis enim est de Machabæis, parabolicus de Apostolis, uti ostendi initio capitis.

6. Non erit lux, sed frigus et gelu] Ita et Sept. Chald. et Tigurina: videntur ergo in Hebræo legisse כי קרות *ki karot*, id est, *sed frigus*, vel potius וקרות *vekaroth* (facile enim *vau* si decurtetur, vertitur in *iod*, et *vau*, sæpe est adversativum significans, *sed*, uti crebro est videre in Proverbiis Salom.) id est, *et frigus*, vel frigora: radix enim קרר *karar* significat frigescere. Jam legunt יקרות *iekarot*, id est, *pretiositatum;* יקר *iakar* enim significat esse pretiosum, decorum, eximium. Unde vertunt: *Non erit lux pretiositatum*, id est, pretiosa, clara, eximia, וקפאון *vekippaon*, id est, *et* (id est, *sed*) *concretionis*, id est, concreta, densa: hoc est, in illa die non erit lux clara, neque obscura, sed mixta, nubila et maligna, qualis est diluculo. q. d. In illa die non erit plena lætitia, nec plena tristitia, sed læta tristibus miscebuntur: at vespere succedet plena felicitas et lætitia. Eodem fere redit versio nostra et Sept. Sensus enim est, q. d. In illa die non erit lux clara et amœna, qualis est in æstate; sed concreta nebulis frigidis, et quasi congelata, ideoque molesta et tristis. Unde Pagnin. vertit: *In die illa non erit lux pretiosa, et* (sed) *nix coagulata;* Arabicus vero Alexand. *Erit nix et grando* (frigus et procellæ) *in una die. Et apparebit* (revelabitur) *Dominus in illa die: Et non erit lux in illa die, neque nox, neque vespera.* Ad litteram denotatur tempus calamitatis et afflictionis Judæorum in persecutione Antiochi. Hujus enim symbolum sunt tenebræ, frigus et gelu. Unde in Scriptura in excidio Babylonis, Samariæ, Jerusalem, etc. Dicitur obscurandus non tantum dies, sed et sol, luna ac stellæ, per hyperbolen et hypallagen: quia scilicet Babyloniis, Samaritis et Hierosolymitis in tanta clade afflictissimis, lux obtenebrescere, ipseque sol, media licet die, obscurari videbatur. Unde explicans subdit:

7. Et erit dies, una quæ nota est Domino, non dies neque nox.] q. d. Veniet tempus persecutionis, quod (et cujus acerbitas) soli Deo cognitum, imo provisum et prædestinatum est. in quo dies Judæis valde afflictis ob tot ærumnas, non videbitur esse dies, sed neque nox, utpote lucente sole: ergo tempus hoc

medium quid erit inter diem et noctem, et quasi contemperatum ex die et nocte; habebit enim a sole lucem diei, a tyrannide vero Antiochi habebit tenebras, id est, ærumnas noctis.

Et in tempore vesperi (Hebr. *vespere*) erit lux,] id est, ut Tigurina: *Ad vesperam, erit lux*, q. d. Ad finem hujus temporis calamitosi, quasi ad vesperam desinet hoc ejus nubilum, et succedet lux felicitatis et gaudii, nimirum quando Machabæi vindicabunt cives suos, et profligabunt copias Antiochi.

Sub hoc Machabæorum typo parabolice significat, post obscuritatem et umbras legis Judaicæ, postque ignorantiæ tenebras, et malitiæ gelu, in quibus omnes gentes ante Christum, quin et ipsi Judæi degebant, successuram lucem Evangelii Christi, in eamque quasi in vesperam desiturum diem illum obscurum Judaismi, juxta illud oraculum Zachariæ: *Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent*, Luc. 1. 79. Et Isaiæ cap. 60. 1. *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum.* Hoc est quod ait Paulus, Rom. 13. 22 *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.* Hinc et Christus dicitur venisse in carnem sub finem, et quasi ad vesperam mundi.

Symbol. Theodor. hæc refert ad diem passionis Christi: tunc enim tenebræ factæ sunt super universam terram, quæ diem quasi verterunt in noctem, ita ut dies illa proprie non esset dies, neque nox, sed participium utriusque, eratque in ea frigus. Unde Petrus stabat ad ignem calefaciens se. Post quam successit clara dies resurrectionis Christi. Sic et Clemens Roman. lib. 5. Constit. cap. 13. *Postea*, ait, *fuerunt tenebræ a sexta usque ad nonam, et rursus lux vespere, sicut scriptum est: Non dies, et non nox, et ad vesperam erit lux.* Sic et Euseb. lib. 6. Demonstr. cap. 18. Porro frigus vel proprie accipi potest, vel metonymice pro tenebris et nocte: hæ enim sunt frigidæ; opponitur enim frigus luci, dum ait: *Non erit lux, sed frigus et gelu.* Ita Sanchez.

Anagog. in tempore hujus vitæ non est clara lux cognitionis Dei, nec serena dies amoris cultusque Dei, tum quia per fidem ambulamus non per speciem; tum quia ambulamus inter improbos, in quibus extincta est charitas, in ipsis quoque Sanctis ob concupiscentias, et tentationes, sæpe refrigescit charitas: at vespere, puta in fine mundi, erit lux æternæ claritatis, quando facie ad faciem videbitur Deus deorum in Sion. Unde S. Job orabat, cap. 3. 3. dicens: *Pereat dies in qua natus sum.* q. d. Pereat dies mortalitatis, et lux immortalitatis erumpat, ait S. Greg. ibidem. Et sponsa Cant. 2. 17. optat *ut aspiret dies* æternitatis, *et inclinentur umbræ* temporis et mortalitatis. Hæc ergo dies lucidissima et lætissima erit sanctis et beatis, obscurissima vero et tristissima impiis et damnatis. Unde aliqui unam hanc diem aiunt fore quasi duplicem, scilicet in *ea non erit lux, sed frigus et gelu* improbis; eadem vero erit dies et lux probis et piis: sicut eadem dies Hebræis in Ægypto erat dies lucidissima, Ægyptis vero nox obscurissima per plagam tenebrarum, quam Deus eis inflixerat. Nam ut ait Sapiens cap. 17. 22. *Omnis orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, etc. Solis autem illis superposita erat nox, imago tenebrarum, quæ superventura illis erat.* Insuper paulo ante diem judicii erunt dies nubili et frigidi, tum physice ob eclipses et procellas cœlestes, tum moraliter ob errores varios, et hominum impietatem, æque ac ob plagas maximas, quas Deus impiis immittet, quæ recensetur Apoc. 7. et 8. et 9. et 16. Sed *vespere*, id est, in fine mundi, succedet lux una clara, puta æterna dies gloriæ, cui nulla succedet nox. Ita S. Hier. Cyrill. Remig. Hugo, Lyran. Sanchez et alii, qui arbitrantur hunc sensum esse litteralem: ego Anagogicum esse censeo, sed præcipue hic intentum a Spiritu Sancto: illi enim verba textus optime congruunt. Nam sub illud tempus neque dies erit, quia sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ de cœlo cadent; sed neque nox erit, quia sol, licet obscuratus, præsens erit huic hemisphærio. Ad extremum tamen erit lux, eaque clarissima, quia peracto judicio, reprobisque in tartarum demersis, renovabitur mundus, ac sol sepulto clarius lucebit, luna vero instar solis, ut ait Isaias cap. 30. vers. 26. Accedet splendor Christi et Sanctorum omnium, qui fulgebunt sicut sol, Matth. 13 43. Quin et elementa jam purgata, plurimum lucis et splendoris addent mundo. Nam si credimus S. Thomæ, in 4. dist. 48. quæst. 1. art. 4. *Terra erit lucida et pervia sicut vitrum in superficie, aqua sicut crystallus, aer sicut nunc est cælum, ignis sicut nunc sunt luminaria cœli.* Rursum non erit dies, neque nox, id est, vicissitudo et successio qua nox continuo succedit diei, quia sol stabit, ac proinde unus et continuus erit dies lucidissimus. Ita Sanchez. Huc accedit illa nonnullorum expositio, quæ talis est, q. d. Dies illa judicii, quæ soli Deo est nota, quia ultima erit sæculi, hinc non habebit sibi succedentem aliam diem aut noctem, et quia admirabilis erit et extraordinaria tam electis, quam reprobis: non proprie dies, nec nox dicenda erit; sed vespera, id est, finis ejus desinet in lucem, id est, Sanctorum gloriam æternam. Huc alludens noster Thomas theodidactus, lib. 3. de Imitat. Christi cap. 47. pie et nervose ex persona Christi ad fidelem et pium: *Age*, inquit, *quod agis fideliter, labora in vinea mea: ego ero merces tua. Scribe, lege, canta, geme, tace, ora, sustine viriliter contraria: digna est his omnibus et majoribus præliis vita æterna; veniet pax in die una, quæ nota est Domino, et erit non dies, neque nox, hujus scilicet temporis; sed lux perpetua, claritas infinita, pax firma et requies secura. Non dices tunc: Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Nec clamabis. Hei mihi! quia incolatus meus prolongatus est, quoniam præcipitabitur mors; et salus erit indefectiva, anxietas nulla, jucunditas beata, societas dulcis et decora.* Hoc cogitabant SS. Milites et Martyres xl, sub Licinio Imp. ob Agricolao præfecto damnati ad stagnum gelidum. Hi enim se invicem hisce vocibus ad illud fortiter subeundum incendebant: *Durum frigus, sed dulcis paradisus. Affligens glacies, sed delectabilis requies. Brevi tempore durantes sinus Abrahæ nos perpetuo fovebit. Unam noctem cum sempiterno ævo* (et cum una die perenni, quæ non habet noctem, neque finem) *commutabimus. Incendatur frigore pes, ut cum Angelis continuo saltet. Torpescat frigore manus, ut facultatem habeat in Deum attollendi. Quando semel mori oportet, moriamur ut vivamus.* Ita refert. S. Basil. hom. de 40. Martyribus. Quocirca ante vesperam missi in stagnum

eum nec dies esset, nec nox, vespere et nocte luce cœlesti donati sunt. Nam circiter tertiam noctis horam sol eos circumfulsit, ita lucidus et calidus, uti est in æstate, frigusque et gelu stagni dissolvit, aquamque calidam reddidit. Ita habet eorum Vita apud Surium, die 9. Martii.

Vidit hæc per umbram divinus Plato, cujus hæc est gnome in Theæteto: *Philosophia, sive vera sapientia est animi reditus e tenebrosa ista vita, quæ potius nox dicenda est quam vita ad verum entis lucem.* Quocirca ipse passim sapientiæ studiosos adhortatur, ut excatis carnis concupiscentiis, uni vacent inquirendæ et contemplandæ veritati, hincque divinæ. Deus enim est τὸ ὂν, τὸ καλὸν, τὸ ζωῆς εἶδος, ipsum ens, ipsum pulchrum, ipsa vita, etc. ait idem in Phædone.

8. EXIBUNT AQUÆ VIVÆ.] *Aquæ vivæ* vocantur fontanæ, quæ e suis venis scaturiunt et ebulliunt. Magnum urbi locoque commodum, æque ac recreationem et ornamentum afferunt fontes, eorumque aquæductus. Hinc Romani moderni, et magis prisci, Romam aquis fontanis, eorumque aquæ ductibus ingenti labore et sumptu impleverunt, adeo ut Plinius lib. 36. cap. 15. eos vocet urbis miracula, nec iis quid magis mirandum esse Romæ, imo nec in toto orbe asserat. Similes fecerunt Judæi in Jerusalem, præsertim Salomon, qui de se ait Eccles. 2. 4. *Extruxi mihi piscinas aquarum,* adeo ut noster Vilalpando tomo 2. de templo pag. 565. contendat aquæductus Salomonis magnificentiores fuisse aquæductibus Romanorum. Tales quoque fecit Ezechias, 4. Reg. 20. 20.

Alludit ergo Zacharias ad hosce Hierosolymæ fontes, innuitque eos in captivitate Babylonica, vel ab Antiocho confractos, aut collapsos, fore restaurandos, augendos et exornandos. Hoc enim fecisse Judæos e captivitate reduces docet Nehemias cap. 3. 15. dicens: *Et portas fontis ædificavit Sellum, etc. et muros piscinæ Siloe in hortum regis.* Et vers. 16. *Usque ad piscinam, quæ grandi opere constructa est.* Et Eccli. 50. vers. 3. de Simone pontifice, qui vixit tempore Ptolemæi Philadelphi (avum enim habuit Jaddo pontificem, quem adoravit Alexander Magnus) dicitur: *In diebus ipsius emanaverunt putei aquarum; et quasi mare adimpleti sunt supra modum.* Idem fecisse Machabæos eorumque posteros in restauratione Jerusalem non est dubium: ita enim ornarunt Jerusalem, ut videretur esse orbis deliciæ. Hinc Adrichomius et alii chorographi perplures in Jerusalem describunt fontes; nimirum ad Orientem, *ad,* id est versus, *mare Orientale* (quod est mare Mortuum, sive lacus Asphaltites) respiciebant fons Siloe, fons Rogel, fons Draconis, torrens Cedron, probatica piscina: ad Occidentem, *ad,* id est versus, *mare novissimum,* id est, Mediterraneum, inter alios eminebat fons Gihon, ubi Salomon in regem unctus est, isque duplex, superior et inferior. Insuper rivus erat qui ex Jerusalem influebat usque ad mare Orientale, et in illud influebat ad statuam salis, juxta Engaddi. Ex alio latere erat collis aquæ ductus, juxta Gabaon et Jerusalem, ubi Abner confodit Azael fratrem Joab, 2 Reg. 2. Videmus multis in provinciis fluvios integros ad multa milliaria, alveum effodiendo, arte duci. Ita, ut alios taceam, Bruxella urbs Belgii celebris, et sedes principum, suo sumptu fovea effossa, fluvium ductilem fecit per spatium 15 milliarium Italicorum, usque ad Scaldim, qui Antverpiam alluit; fluvium, inquam, navigabilem, quo merces omnes Antverpiam, indeque in Hispaniam, et per totum orbem, magno commodo et lucro vehit revehitque. Quid si Judæi similem fossam fluviumque fecerint, duxerintque e Jerusalem ad mare Mediterraneum, ut eo merces omnes marinas in urbem inveherent, et suas eodem evehe-rent, dividendas et dividendas per totum orbem? Sane distantia Jerusalem a mari Mediterraneo duplo tantum major est, scilicet 30. circiter milliarum (quod est iter unius diei) imo par erit, scilicet 15. milliarum, si e Jerusalem fluvium ducas in torrentem Gaas: aut in torrentem qui Eleutheropoli in mare hoc decurrit. Id si verum est, ad amussim respondet verbis Zachariæ, dum ait: *Medium eorum ad mare Orientale, et medium eorum ad mare novissimum,* quod est Occidentale, sive Mediterraneum. De templo constat ex Aristæa l. de Sept. Interpr. illud aquæductibus subterraneis fuisse refertum ad quinque usque stadia. Unde ad hosce Jerusalem fontes alludens sanctus Joannes Ap. 22. 1. dicit similes, sed præstantiores fore in Jerusalem cœlesti. Summa hæc aquarum copia non aliud significat Prophetæ, quam magnam fore Hierosolymæ felicitatem et amœnitatem, ita ut tota aquis sit irrigua, quæ ex ea utrimque in campos effluant, eosque fœcundent et oblectent; quod tempore Machabæorum, et posterorum reipsa completum esse constat.

Jam sub hisce fontibus et aquæductibus Jerusalem, symbolice intelligit faustos fœtosque egressus Judæ et fratrum ejus, tum ad prælia et victorias de Antiocho capessendas, tum ad colligendos Judæos fugitivos, et eos qui metu Antiochi prolapsi erant ad Gentilismum, revocandos ad fidem; stantes vero animandos ad constantiam; idque per totam Judæam, cujus terminus ad Orientem erat mare Orientale, sive Mortuum; ad Occidentem mare Mediterraneum, q. d. Exibunt e Jerusalem Machabæi, qui arentem et squalentem in tanta persecutione Judææ faciem ita rigabunt, ut Judæi fere exstincti reviviscant, puta Judas exibit contra Galaad et Ammonitas, qui sunt ad Orientem juxta mare Mortuum; Jonathas vero contra Joppen et Philisthæos, qui sunt ad occidentem Jerusalem, ut patet 2. Mach. cap. 5. vers. 6. et 55. et cap. 10. 76. Ita Paulus a Palacio.

Parabolice vero et potissimè, intellige aquas doctrinæ et gratiæ Evangelicæ: has enim Christus et Apostoli ex Jerusalem, quasi ex matrice erunt arunt, et derivarunt per totum Orientem et Occidentem usque ad Arias per mare Orientale et Occidentale, accipit Oceanum Orientalem, et Occidentalem, quo Hispani et Lusitani navigant in Indiam, tam Orientalem, quam Occidentalem, ibique fidem et Ecclesiam Christi prosemninant) sub quibus reliquas duas mundi plagas scilicet Austrum et Aquilonem, subintellige: idque fecerunt tam æstate quam hieme, id est, jugiter omnique tempore, tam commodo quam incommodo, tam adverso quam prospero, q. d. *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem,* Isaiæ 2. 3. ex ea enim spargetur lex et gratia Christi per totum orbem. Alludit ad id quod dixit cap. 13. 1. *In illo die erit fons patens domui David, et habitantibus Jerusalem,* q. d. Ex Jerusalem quasi ex fonte promanabunt aquæ

vitales sapientiæ, et gratiæ ad omnes gentes. Ita S. Cyrill. S. Hier. Remig. Hugo, Ribera hic, et Euseb. l. 6. Demonst. c. 18. et S. August. l. contra Fulgent. Donat. c. 6. Accedit Theod. qui putat hic alludi ad aquam et sanguinem quæ fluxerunt e latere Christi, in cruce lancea trasfixi, quæ fuerunt symbola redemptionis nostræ et Sanctorum, quibus salvantur omnes gentes. *Aqua*, inquit, *nos purgat et a peccatis expiat : sanguis nutrit, rigat et germinare facit*, scilicet fructus bonorum operum.

Anagog. significantur hic dotes et gaudia Beatorum in Jerusalem cœlesti, quæ ex visione Dei quasi ex fonte promanant, de quibus Apocal. 22. 1. *Et ostendit mihi fluvium aquæ vitæ, splendidum tamquam crystallum, procedentem de sede Dei et Agni, etc.* Vide ibi dicta : Cujus rei symbolo e paradiso terrestri emanabant quatuor fluvii, Gen. cap. 2. vers. 10. Ita Lyran.

In æstate et in hieme erunt,] q. d. Perennes erunt hi fontes Jerusalem, jugiter scaturientes aquas. Symbolice, Machabæi tam hieme quam æstate, id est, quovis tempore etiam importunissimo, pugnantes et vincentes consolationem, quietem et lætitiam dabant Israeli, instar fontium perennium. Ita Palacius. Parabolice, in Ecclesia fontes doctrinæ et gratiæ, quæ sunt Sacramenta jugiter manant volentibus eos haurire.

Tropol. nullis laboribus, nulloque tempore, sive adverso sive prospero, viri sancti exarescunt, ut gratiam Dei amittant; aut si doctores et pastores sint, ut eam in alios non derivent et effundant. Ita Stunica. Sept. vertunt: *In æstate et in vere erit sic*, quod S. Hier. mystice exponit, q. d. Hæ aquæ fluent in Paschate et Pentecoste: tunc enim solet celebrari solemnis baptismus, cui proinde fontis sacri impletio et benedictio præmittitur: *Ut celebremus*, inquit, *Pascha et Pentecosten, in quibus de terrenis transeamus ad cœlestia, et fructus nostros offeramus Deo. In phase enim hiemis finis, veris exordium est: in Pentecoste æstatis principium, quando labores manuum nostrarum et fructuum offerimus Deo. De hac æstate et vere justus perpetuo loquitur ad Deum : Tu fabricatus es auroram et solem, et æstatem et ver tu plasmasti.*

9. Et erit Dominus rex super omnem terram.] Ad litteram tenuiter hoc competit Machabæis, quorum prælia et victoriæ divinæ in omni terra, scilicet Judæa, imo toto orbe divulgatæ et celebratæ sunt; ac consequenter pleræque gentes Deum earum dutorem et auctorem, quasi Dominum totius terræ timuerunt et celebrarunt. Verum plane et plene id convenit Christo, quem ut Deum mundi dominum, per prædicationem Apostolorum agnoverunt, invocarunt et coluerunt omnes gentes. Ita S. Hier. Remig. Rupert. Haymo, Ribera et alii.

In die illa erit Dominus unus, et erit nomen ejus unum,] q. d. Jam in orbe multi habentur et nominantur dii, ut Jupiter, Apollo, Saturnus, Mars, etc. sed tempore Christi unus ab omnibus gentibus coletur et nominabitur Deus, puta Christus, qui solus verus est Deus, idemque cum Patre et Spiritu Sancto Tunc ergo ubique nomen solius Christi invocabitur, non idolorum. Ita Vatabl. et alii jam citati. Nota metonymiam: nomen enim significat rem, puta personam nominatam. Sic Poetæ viros celebres et nominatos vocant nomina. Unde Ovidius eleg. 4. l. 3. Trist. *Vive tibi, et longe nomina magna fuge: nomina*, id est, potentes et principes, qualis erat Augustus, qui Ovidium relegavit in Sarmatiam, quæ nunc est Polonia, ubi locus exsilii ejus ostenditur.

10. Et revertetur omnis terra usque ad desertum.] Hebr. *sicut desertum*, id est, usque ac desertum. Unde Sept. vertunt : *Circuiens* (Dominus, qui præcessit) *omnem terram et desertum*, id est, usque *ad desertum*, inclusive, uti vertit Noster. Ad litteram significatur quod Judæi, qui in persecutione Antiochi dispersi fugerant usque ad deserta, montes et cavernas, post pugnas et victorias Machabæorum revertentur ad suas sedes et domos; revertentur, inquam ex colle, scilicet Gabaa, ut habent Hebræa (quæ fuit urbs Benjamin, in qua natus est Saul primus rex Israelis) qui erat limes Aquilonaris regni Judæ, usque ad Rammon, qui erat alter Judæ limes ex parte Australi, q. d. Judæi dispersi in extremos limites regni revertentur in suas sedes, ac præsertim in Jerusalem, in eaque quiete et læte degent: quo significat totam Judæam fore pacatam, quietam et felicem. Ita Palacius et Mariana. Hoc verum in Machabæis et Synagoga, verius in Apostolis, per quos omnes gentes confluxerunt ad Ecclesiam.

Secundo, quia hebr. ערבה *araba*, non tantum desertum, sed et planitiem significat, hinc alii sic explicant, q. d. *Revertetur*, id est, redigetur omnis terra vicina Hierosolymæ in desertum, id est, in solum planum, sive in planitiem et aream, ut eo usque dilatari, eique inædificari possit urbs Jerusalem, ejusque suburbia, villæ et vineæ. Unde ex Hebræo vertunt Chald. et Pagnin. *Circumdobitur omnis terra velut planities*; et Tigurina: *Circumdobitur universa terra ut æquore plano*; et Vatablus: *Vertetur universa terra tamquam planities*; alii ad verbum: *Et circuietur universa terra ut planities*. Hebr enim יסוב *iissob* idem est quod *circuietur*, vel circumdabitur, q. d. Universa terra circa Jerusalem, quæ montosa est, vertetur in planitiem, complanabitur et fiet æqualis, ut a quovis facile circuiri et circumambulari possit. Solent enim montes vicini urbes abscondere, auram liberam impedire, et dare latebras hostium insidiis. Promittit ergo Deus se montes hosce complanaturum, ne urbi prospectum, tam activum, quam passivum adimant, et ut aere libero ventisque perflari possit, nec hostium subjaceat insidiis, ac domos et muros suos eo propagare possit: urbs enim in planitie sitæ amœnæ sunt, ac eminus conspiciunt et conspiciuntur. Hæc ut sonant, tenuiter facta sunt ab Assamonæis : unde per hæc potius symbolice significatur Jerusalem spiritalis, id est, Ecclesiæ Christi amœnitas, æquabilitas, incrementum et propagatio, quodque Deus omnia in ea ardua complanabit, et facilia efficiet per gratiam Christi, adeo ut etiam pueri et puellæ ea superent, non tantum constanter, sed et hilariter, juxta illud : *Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et videbit omnis caro salutare Dei*, Lucæ 3. 5. Unde rursum significatur Apostolos ituros ad Gentium deserta, ibique barbaros ad Christum conversuros, uti modo fit in Indiis. Addunt aliqui per fidem Christi factum esse, ut regiones olim desertæ coleren-

tur et habitarentur, uti reipsa factum esse in Germania, Hungaria, Polonia, Dania, Suecia, etc. demonstrat Thomas Bozius in Signis Ecclesiæ. tom 2 l 20. signo 88. Hoc est quod exsultans canit Isaias c. 35. 1. *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini, et decorem Dei nostri* Unde S. Hier. mystice sic explicat: *Tunc revertetur omnis terra in qua habitavere Judæi, usque ad desertum, id est, usque ad populum Gentium, qui prius desertus erat, et legis notitiam non habebat, a Gabaa usque ad Remmon, hoc est, a colle usque ad excelsum: quia de terra, et de deserto ad colles, et de collibus ad montana consurgimus. Unde et sponsus Cant. 2. transilit colles, qui minores sunt, et salit super montes excelsos, de quibus scriptum est: Montes excelsi cervis.* Verum Mariana ad litteram planius et facilius hanc versionem sic explicat: *Circumdabitur omnis terra sicut planities*, q. d. Illis aquis vivis, quas v. 8. dixi egressuras a Jerusalem, irrigabitur et circumdabitur omnis terra, scilicet vicina Hierosolymæ. Hoc factum esse tempore Machabæorum, patet ex fonte Gihon, Rogel, Cedron et aliis paulo ante nominatis, quibus irrigatur et quasi utrimque ambitur Jerusalem, tam ad Orientem, quam ad Occidentem, ut patet inspicienti typum et delineationem Hierosolymæ, quam ad vivum exhibet Adrichom. et alii. Quocirca frustra contendunt Judæi hæc numquam esse impleta; sed implenda a suo Messia. Cœperunt enim impleri sub Machabæis corporaliter, uti docent Palacius, Mariana et alii, sed spiritualiter, multoque excellentius et divinius impleta sunt per prædicationem Christi et Apostolorum.

De colle Remmon.] Hebr. מגבע *miggheba*, quod Sept. Chald. Rabbini, eosque secuti Tigur. Pagnin. et alii recentiores, accipiunt ut nomen proprium, vertuntque: *De Gaban usque ad Remmon.* Et sic Noster accipi potest, *de colle*, scilicet Gabaa, usque ad Remmon. Remmon enim est accusativi casus: patet ex articulo *lamed* qui ei præfigitur: *lamed* enim Hebræis servit accusativo. Verum quia subinde *lamed* servit quoque genitivo, hinc secundo, verti potest *de colle Remmon*, id est, Remmonis. Si per accusativum exponas, sensus erit quem paulo ante dedi, nimirum quod revertentur Judæi dispersi undequaque: scilicet ex colle Gabaa, qui est ad Aquilonem Jerusalem, usque ad Remmon, qui est ad Austrum ejusdem Ubi nota duplicem fuisse Remman, unam in Tribu Simeonis, de qua Josue 19. 7 hæc erat Australis Hierosolymæ; unde de ea hic agitur: alteram in Tribu Judæ; hæc erat Aquilonaris, quam Joseph l. 5. Antiq. c 6 vocat Roob. eratque petra prærupta, et in ea urbs, distans a Jerusalem 15. milliaribus, non longe a Gabaa inter Septemtrionem et Orientem, in qua continuerunt se sexcenti viri in exterminio Tribus Benjamin, ex quibus tota Tribus reparata est, Judic. c 20. et 21. Ita S. Hier. Adrich. et alii. Jam si *Remmon* hoc secundum accipias, idque in genitivo, sensus erit similis jam dicto: juxta aliam vero versionem paulo ante allatam sensus erit, q. d Complanabitur regio vicina Jerusalem a colle Remmon, qui est ad Septemtrionem, *ad Austrum*, intellige *et*, q. d et ad regionem quæ est ad Austrum. Ita Sanchez, vel usque ad Austrum, id est, usque ad locum Remmon, ex parte Australi oppositum, ita ut spatium intermedium sit æqua, jucunda et amœna planities, patensque campus, per quam protendantur Hierosolymæ partim plateæ, partim suburbia, partim villæ, vineæ et horti. Aut q. d Incolæ terræ sanctæ a Remmon usque ad Australem locum ei oppositum, venient in Jerusalem, ut eam ædificent. Aut aquis vivis, e Jerusalem egredientibus irrigabitur planities, interjecta inter Remmon et Austrum siem locum ei oppositum.

Mystice, fideles in Ecclesia dicunt cum sponsa, Cant 4. 6. *Vadam ad montem myrrhæ et ad collem thuris*, puta pœnitentiæ et orationis; indeque pergunt ad Remmon, id est, malagranatum (unde et Andreas Masius in Josue c. 19. v. 13. censet locum hunc dictum esse Remmon, a malorum granatorum copia et fertilitate) puta ad plenam charitatem, tam Dei quam proximi. Sicut enim malogranatum plurima grana complectitur, iisque quasi coalescit; ita charitas omnes proximos visceribus suis complectitur, sibique astringit et unit, atque ex omnibus omnium et singulorum amoribus quasi coalescit.

Et exaltabitur,] Jerusalem, tam domibus et muris, quam fama et gloria. Machabæi enim ædificarunt montem Sion, scilicet cingentes eum altis muris et turribus per circuitum. Ita Palacius.

Et habitabit in loco suo,] id est, loco pristino reædificabitur, ait S. Hier. Verum Romana et Hebræa legunt *habitavit*, id est, habitabit, *in loco suo*, id est, quiete, secure, læta habitabit domi suæ, nullos metuens hostes Sept. Hebr. רמה *rama*, id est *exaltabitur*, accipiunt ut nomen proprium. Unde vertunt: *Rama autem in loco permanebit.*

A porta Benjamin.] Erat hæc in Bezetha, sive Cænopoli, id est nova urbe. Significat ergo veterem urbem augendam per novam, puta adjiciendam ei Bezetham, sive Cænopolim Ubi nota, Jerusalem ita adauctam fuisse, ut veteri civitati duæ aliæ partes, quasi novæ civitates sint adjectæ, ita ut esset quasi trina, vel triplex civitas, quarum quæque suos habebat muros et portas. Hinc et vocabantur, prima, secunda, tertia civitas. Prima erat vetus, in qua erat porta prior. Secunda erat veteri proxima, in qua habitabat Holda Prophetissa. 4 Reg. 22. 14 Tertia erat extima, et vocabatur Bezetha, sive Cænopolis, in qua porta erat Benjamin. Vide typum Hierosolymæ apud Adrichom.

A turre Hananeel, quæ erat ultima civitatis veteris, indeque cœpit augeri civitas, adjecta Cænopoli, usque ad torcularia regis,] quæ erant in adversa parte remotissima, puta in monte Sion, in quibus vinum regum exprimebatur. Omnia hæc significant Jerusalem valde augendam et ornandam ad quatuor portas sub Machabæis, inquit Mariana et Palacius, per quod symbolice significatur amplificatio, complanatio, et exornatio Ecclesiæ Christi ad quatuor plagas mundi, ac multitudo credentium et Christianorum. Simile symbolum dilatationis Ecclesiæ, sub typo extensionis Jerusalem, habet Jer. c 31. in fine et Isaias cap. 51 2. ut ibi dixi.

11. Anathema non erit amplius.] Hebr. חרם *cherem*, id est, excisio, id est, res abominanda et excindenda, puta idolum quod Antiochus collocavit in tem-

plo, quod a Daniele, c. 11. v. 31. vocatur abominatio desolationis, q. d. Amplius idola non polluent templum, nec colentur. Ita Theodor. et Palacius. Hoc factum sub Machabæis. Secundo, proprie, anathema hebr. dicitur *cherem*, id est excisio, succisio, occisio, ut vertit Chald. de quo dixi Rom. 9. 3. et Levit. c. 27. 28. q. d. Amplius non exscindetur, nec vastabitur Jerusalem scilicet usque ad longum et immemorabile tempus: nam postea a Tito plane excisa est. Parabolice, Ecclesia Christi non exscindetur, sicut excisa est Synagoga, sed durabit in æternum, donec a statu militante transferatur in triumphantem. Unde S. Hieron. *Nullus*, inquit, *erit metus, hostilis impetus, nulla formido*; nam *sedebit Jerusalem secura* in fide et spe tutelæ et protectionis divinæ; pari modo securus in ea sedebit fidelis et sanctus quisque, juxta illud Psalm. 90. 1. *Qui abitabit in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur.*

Vis exemplum illustre, imo in uno multa, eaque eximia? accipe. Magnus ille S. Sabas, qui tempore Anastasii et Justiniani Impp. acriter Concil. Chalcedonense propugnavit, et meritis cumulatus anno ætatis 92. Christi 531. gloriosus migravit in cœlum, cum furiose in eum irrueret Satanas specie leonis, stetit securus, quia Deo nixus, aitque: *Si accepisti contra me potestatem, cur reprimis impetum? Ego sum paratus, Dei cedens nutibus, et non invitum me offerens, ut devorer, sin minus, cur fremis et exultas inaniter? Ambulabo enim, et conculcabo te leonem munitus Christi virtute.* Aufugit Satanas: omnes autem feræ ab illo tempore eidem magis fuerunt mansuetæ et obedientes: adeo ut ipse una cum eis versaretur, et nihil omnino læderetur. Agarenus machinans S. Sabæ necem, eo orante: *Hi in curribus, Domine, et in equis, nos autem in nomine tuo magnificabimur*, illico a terra, quasi alter Dathan, absorptus est. Exinde Dei gratia ita virum sanctum imbuit, ut nihili faceret barbarorum insidias: et non solum ab eis non vinceretur, sed ne terreretur quidem penitus. Multis ergo ei se in sanctam disciplinam dantibus, Laura ejus facta est chorus Apostolorum, aut Angelorum Ecclesia laudantium Dominum. Ipse toto jejuniorum tempore erat jejunus, et nihil cibi attingebat, nisi quod Sabbatis et Dominicis divina sumebat Sacramenta. Tentatus a dæmone psallebat: hinc cor ejus tranquillitate et hilaritate implebatur, dæmon se ab eo victum exclamavit. Magna in Deum fiducia ab eo per miraculum aquam, pecuniam et quidquid voluit, obtinuit. Ingressus speluncam ingentis leonis, cum se post preces sopori dedisset, ad eum media nocte fera accessit, et cum eum veste apprehendisset foras trahebat. Ille excitatus et leonis conspectu minime conturbatus, nocturnos hymnos protinus est aggressus. Leo foras egressus exspectabat quoad preces finiret: quibus finitis, leo regressus, veste eum tentat extrahere; cui ille intrepidus: *O leo*, inquit, *hæc quidem spelunca ambobus, si velis, sufficit ad habitandum. Sin hoc tibi non videtur, tu mihi potius spelunca cede: ego enim Dei manu sum formatus, et ejus sum honoratus imagine.* His auditis leo abiit, S. Sabæ cedens spelunca et cubili. Quin et latrones occurentibus leonibus: *Per preces*, inquiunt, *Sabæ monachi via nobis cedite:* et statim leones tamquam gravi plaga, nomine Sabæ percussi, in fugam se conjecerunt: quo viso latrones conversi vitam mutarunt. Leo, cui erat pes paxillo transfixus, accessit ad S. Sabam, pedem porrigens, et opem poscens. Exemit paxillum vir sanctus, quare gratus leo ei deinceps quasi famulus adhæsit, et in omnibus quoad potuit inservivit, custodiens asinum, qui monasterio aquam et necessaria comportabat. Qui feras non formidabat, reges non timuit Anastasium hæreticum Imp. libere redarguit. Justinus imperator ejus faciem lumine coruscam intuitus, quasi Angelum Dei excepit, ab eoque benedictionem petiit Justinianus Imp. eum reveritus, mira ejus rogatu effecit. Statuerat ei ad colloquium horam tertiam: illa ut sonuit, Sabas relicto imperatore; ad solitam psalmodiam se recepit Urgente discipulo ut imperatori occurreret: *Imperator*, inquit, *facit quod ei convenit: et nos facimus id quod debemus* Hæc Cyrillus in Vita S. Sabæ.

12. Tabescet (hebr. המק *hamec*, id est liquescet, sicut cera coram igne liquescit et dissolvitur. Ita Pagnin. et Vatabl. *tabescet*, inquam) caro uniuscujusque stantis super pedes suos,) id est viventis et vigentis, q. d. Tabescent hostes Hierosolymæ, non febri, non morbo, sed plaga divina, ita ut sanus, stans, vivens et vigens marcescat et contabescat. Id contigit, Antiocho, quem Deus tumentem et furentem subito *percussit insanabili et invisibili plaga: ut enim finivit hunc ipsum sermonem* (devastanda omnino Jerusalem) *apprehendit eum dolor dirus viscerum et amara internorum tormenta, etc.* 2. Machab. 9. 5. Simili modo Antiochi duces et milites validi cum Juda et Machabæis decertantes, percussi a Deo et perculsi cadebant animis et viribus, quasi tabescentes. Ita de Lysia dicitur 1. Machab. 4. 27. *Quibus ille auditis consternatus animo, deficiebat.* Et Judas Deum orat vers. 32. dicens: *Da illis formidinem, et tabefac audaciam virtutis eorum, et commoveantur contritione sua.* Similiter lib. 2. cap. 10. 30. narratur: Angeli stipantes Judam, *eum incolumem conservabant, in adversarios autem tela et fulmina jaciebant; ex quo et cæcitate confusi, et repleti perturbatione cadebant.* Et cap. 12. 22. loquens de prælio Judæ cum Timotheo: *Cumque cohors*, inquit, *Judæ primo apparuisset, timor hostibus incussus est ex præsentia Dei, qui universa conspicit, et in fugam versi sunt alius ab alio, ita ut magis a suis dejicerentur, et gladiorum suorum ictibus debilitarentur,*

Parabolice, hoc verius fuit in persecutoribus Ecclesiæ: *Legamus*, ait S. Hier. *Ecclesiasticas historias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus quid Maximianus, quid sævissimus omnium Maximinus, et nuper Julianus passi sunt; et tunc rebus probabimus, etiam justa litteram, prophetiæ veritatem esse completam, quod computruerint carnes eorum, et oculi contabuerint, et lingua in pædorem et saniem dissoluta sit.*

Sic Nestorii blasphema lingua, quam exeruerat contra Ecclesiam et B. Virginem, docens eam non esse Deiparam, sed Christiparam, a vermibus erosa extabuit. Sic Arrius cœlesti plaga percussus, dum pergit ad invadendam Ecclesiam Christianorum Constantinopoli, correptus ingenti dolore viscerum, secedens in latrinas intestina emisit, animamque infelicem efflavit. uti refert S. Ambros. lib. 1. de Fide cap. 9. et Socrat.

lib. 1. Histor. cap. 25. Sic Calvinus instar Herodis fœtore et vermibus consumptus, toti orbi vindictæ divinæ exemplum et portentum fuit, uti refert Bolsecus in ejus Vita Hoc est quod ait Isaias cap. 49. 16. *Cibabo hostes tuos carnibus suis, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur.* Vide ibi dicta.

Anagog. ita dissolvet et tabescere faciet Deus Antichristum, Gog, Magog, omnesque impios, in fine mundi per plagas horrendas, quas eis immittet, *arescentibus hominibus præ timore et expectatione* (eorum) *quæ supervenient universo orbi*, ut ait Christus Lucæ 21. 26 Hæ enim plagæ et terrores proprie et directe immittentur in impios, indirecte tamen et comitanter afficient etiam pios, sed in ipsorum bonum. Nam hoc erit eis vel purgatorium pœnitentiæ, vel martyrium patientiæ, ad illustrandam eorum virtutem, et augendam coronam Ita Lyran.

Tropolog. Tabescit caro, oculi et lingua in nobis, quando per gratiam Christi mortificamus concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum et superbiam vitæ, quæ maxime se ostendit in jactantia linguæ, Hi enim sunt tres hostes, et tentatores nostri in mundo, ut docet S. Joan. Epist. 1. cap. 2. 16. Ita Stunica.

13. Erit tumultus Domini, puta a Domino excitatus, ideoque magnus in eis.] scilicet hostibus Machabæorum, æque ac fidelium et Christianorum. Pro *tumultus* hebr. est מהומה *mehuma* quod Chald vertit: *Erit conturbatio stragis coram Domino*, q. d. Conturbabuntur hostes ob stragem acceptam a Domino, Sept. *Erit stupor Domini magnus super eos*, q. d. Deus percellet eos et in stuporem adiget, facietque stupidos, ut se movere et confligere nequeant. Pagnin. et Vatabl. *Erit contritio Domini magna in eis*, q. d. Deus valide et vehementer conteret eos. Alii: *Erit strepitus*, vel *fragor Domini magnus in eis*, puta tonitru, uti olim accidit Philisthæis invadentibus Judæos, juxta illud quod Anna de filio suo Samuele prophetavit, dicens: *Dominum formidabunt adversarii ejus, et super ipsos in cœlis tonabit*, 1. Reg. 2. 10 *Cum enim Samuel offerret holocaustum, Philisthiim iniere prælium contra Israel: intonuit autem Dominus fragore magno in die illa super Philisthiim; et exterruit eos, et cæsi sunt a facie Israel*; 1. Reg. 7. 10. Idem fecit militibus Antiochi pugnans pro Juda; nam fulmina in eos jaculatus est, ut dicitur 2. Mach. 10. 30. tonitrua enim comitari, imo causare solent fulmina.

Et conseretur manus.] Hebr. *et ascendet manus ejus super manum proximi sui*, quod Remig. et Hugo sic explicant, q. d. Infideles videntes stupenda prodigia Apostolorum conserent manus, eoque signo fœdus inibunt, ut pariter se dedant Christo et Apostolis. Secundo, Vatabl. vertit, *ascendet*, scilicet in auras, id est evanescet, *manus ejus in manu proximi*, q. d. Si quis rogarit opem a socio suo ut oppugnet Jerusalem, frustra id faciet: quia nec vires humanæ, nec consilia humana quidquam valebunt adversus vires et consilia Dei. Tertio, Chald vertit: *Et evelletur manus ejus cum manu proximi sui;* et Pagnin. *Succidetur manus ejus super manum amici sui;* q. d. Implorabunt opem sociorum, sed cum iis succidentur. Quarto et verisimilius, Theod. et Lyran. exponunt, q d. Tantus erit hostium tumultus, ut in se invicem versi manus conserent, mutuisque se concidant vulneribus. Quinto et simplicissime, q. d. Tanta erit tumultuantium trepidatio, tantus pavor, ut metu exanimes manus apprehendant, easque conserant et conglobent, ut hac unione conglobati pavori quoquo modo resistere valeant. Sic enim videmus oves, boves, porcos, omniaque animalia in pavore, v. g. veniente lupo, natura instigante conglobare et condensare se, quasi a sese mutuo opem petant, ut uno eoque communi agmine conferti communi hosti resistant, seseque tueantur. Ea est vis pavoris, ea ex adverso societatis, juxta illud Eccles. 4. 9. *Melius est ergo duos esse simul, quam unum, habent enim emolumentum societatis suæ, etc. Et si quispiam prævaluerit contra unum, duo resistent ei. Funiculus triplex difficile rumpitur.*

14. Sed et Judas.] q. d. Multi Judæi partim metu, partim ex improbitate, spe opum et honorum jungent se Antiocho, et pugnabunt contra Jerusalem et Machabæos, uti dixi cap. 12. 2. Simili modo tempore Christi Judæi oppugnabunt Jerusalem, id est, Ecclesiam nascentem in Jerusalem Mystice, Judæ, id est, confitentes et fideles pugnant contra Jerusalem, id est Ecclesiam, qui fidem Christianam quam professi sunt, abdicant et ejurant, fiuntque hæretici, apostatæ, Saraceni, Pagani: hi enim solent esse infensissimi fidei semel agnitæ et Ecclesiæ hostes. Ita Remig. et Lyran. Id videmus in Renegatis, qui sunt robur Turcæ contra Christianos.

Et congregabuntur divitiæ.] Sic ad litteram spoliis Nicanoris, aliorumque Antiochi ducum et copiarum, ditavit se suosque Judas Machabæus, 2. Machab. 8. 27. Ita Theodor. Palacius et Mariana, sub quorum typo intelligit spolia, quæ ex Gentibus in Ecclesiam intulerunt Apostoli. Nam ut ait Isaias cap. 60. 16. Gentes conversæ ad Christum omnes suas opes in Ecclesiam contulerunt. Unde gratulatur Ecclesiæ dicens: *Suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis, etc. Pro ære afferam aurum, et pro ferro afferam argentum*: sub quibus rursum typice intelligit sapientiam, philosophiam, eloquentiam, mathesim, aliasque scientias et artes, tum liberales, tum mechanicas, quibus Gentiles conversi ornarunt Ecclesiam. Minus congrue Lyran hæc accipit de spoliis gentium, quæ Antichristus inferet in Jerusalem, ubi suum thronum figet; ipse enim erit hostis et tyrannus Jerusalem, non rex et tutor.

Mystice, Remig. Albert. Vatabl. et Arias, per aurum accipiunt charitatem, per argentum sapientiam divinam, per vestes cæteras gratias et virtutes Christianas, quas a Deo acceperunt Gentes conversæ ad Christum. Verum eas non intulerunt in Ecclesiam, sed in Ecclesia illas acceperunt, iis tamen eam exornarunt.

15. Et sic erit ruina equi, et muli, etc. sicut ruina hæc,] q. d. Sicut dixi v. 12. cædendos et ruituros homines, gentesque quæ cum Antiocho pugnabunt contra Jerusalem, et typice contra Ecclesiam; ita dico pariter cædendos et ruituros eorum equos, mulos, camelos, etc. quibus contra Jerusalem pugnabunt, iis vel dimicando, vel sarcinas convehendo.

Symbolice, hæc omnia per catachresim significant opes et bellica instrumenta hostium Ecclesiæ, scilicet nobilitatem, astutiam, ingenium, sapientiam, potentiam, eloquentiam, etc. cessura victrici eorum Ecclesiæ.

Mystice cum S. Hier. et Remig. per equos accipe

luxuriosos, vel arrogantes; per mulos, dolosos, aut potius cerebrosos et phantasticos; per camelos, divitiis et vitiis onustos; per asinos, acedos, stolidos et stultos. Horum enim luxuria, arrogantia, dolus, avaritia, acedia, etc. corruerunt, cum in baptismo vel pœnitentia induerunt castitatem, humilitatem, candorem, charitatem et fervorem Christi.

16. Et omnes qui reliqui fuerint,] scilicet e strage prælii. Ad litteram alludit ad Gentes, quæ post tot et tam illustres Machabæorum victorias, partim Judaismum susceperunt, partim eis fœderatæ quotannis confluebant Jerusalem ad eorum festa, ibique Deum eorum adorabant Ita Theod. Palarius et Mariana Sic enim Idumæos armis Hyrcani qui filius fuit Simonis fratris Judæ Machabæi, subactos, suscepisse circumcisionem et Judaismum, docet Joseph. l. 13. Ant c. 17. Verum quia paucæ gentes id fecerunt, hinc typice et potius sub iis intelligit omnes quæ conversæ sunt ad Christum, q. d. Cæteris in infidelitate sua perennantibus, reliqui Gentium conversi ad fidem Christi, singulis annis venient in Ecclesiam, ibique celebrabunt festa Christiana, non Judaica. Ita Stunica, Sanchez et alii: ac mystice semper celebrabunt festum tabernaculorum; quia vivent peregrini in hoc mundo, tendentes jugiter ad patriam cœlestem, in qua mentem defigent, ut ibi perpetuum festum tabernaculorum in gloria agant Nominant præ cæteris festum tabernaculorum, tum quia illud diutius cæteris, puta per septem dies celebrabatur: tum quia alludit ad tabernacula Hebræorum in deserto, in quibus cœlesti columna ignis per noctem, et nubis per diem obumbrati, protegebantur a tenebris nocturnis, æque ac ab æstu diurno Simili enim modo fideles in Ecclesia obumbratione Spiritus S. proteguntur ab omni tentatione et ærumna: tum denique ut meminerint Christiani, se hic non habere civitatem et domum permanentem, sed habitare in tabernaculis quasi milites et peregrinos, ac tendere ad domum æternam in cœlis. Vide dicta Levit. 23. 42. Ita S. Hier. Remig. Hugo. Lyran. Vatabl. Ribera et alii passim. Mystice Euseb. l. 8 Demonst. c. 4. per tabernacula intelligit particulares Ecclesias, in quibus quasi in tabernaculis securi ab omni procella et incursu hostili, degunt fideles tendentes in cœlum.

Objiciunt Judæi festum tabernaculorum proprie esse accipiendum. ac proinde hæc exspectanda esse a Messia venturo. Cur enim illud accipimus spiritualiter et mystice? Resp. partim proprie illud accipi, sicque impletum esse in Machabæis; partim et potius spiritualiter. sicque plenius impleri in Christianis. Porro cur Propheta festa Christianorum nuncupet nomine festi Judaici tabernaculorum, causæ sunt variæ. Prima. quia loquebatur Judæis, qui nonnisi festa Judaica norant. Secunda, ut ostenderet festa Judaica esse typos et figuras festorum Christianorum. iisque illis responsura, sicut corpus respondet umbræ. Magnam enim fidem Ecclesiæ facit consensio et consonantia novi testamenti cum veteri, quodque omnia ejus Sacramenta et dona adumbrata fuerint per vetera et Judaica Tertia, quia Christiani longe magis et verius agunt festum tabernaculorum, non semel in anno, uti Judæi, sed continuum et perenne. Hoc est quod eos monet S Petrus ep. 1. c. 2 11. dicens: *Charissimi, obsecro vos tamquam advenas et peregrinos abstinere vos a carnalibus desideriis.* Et S. Paulus sæpe docet, nos instar Abrahæ esse peregrinos terræ, sed cives cœli et sanctorum, ac domesticos Dei: *Fides*, inquit Hebr. 11. v. 1 et 9. *est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium. Abraham fide demoratus est in terra repromissionis, tamquam in alieno, in casulis habitando cum Isaac et Jacob. cohæredibus repromissionis ejusdem Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex et conditor Deus.* Vide ibi dicta. Quarta, quia Prophetæ prophetice loquuntur, id est, parabolice, symbolice, ænigmatice, tum ob rerum futurarum absentiam, quas per umbras et figuras videbant; tum ob eorum obscuritatem; tum ad prophetiæ elegantiam. Sic totum hoc caput, æque ac totus pene Zacharias, et Ezechiel multis in locis, ac S. Joannes in Apocalypsi symbolici sunt et parabolici. Simili modo Ægyptii sua mysteria repræsentabant per hieroglyphica· Judæi autem erant vicini Ægyptiis, et primitus degentes in Ægypto illa ipsa viderant: unde et subinde ea imitati sunt, quibus proinde Prophetæ simili modo prophetant, ne Ægyptiis inferiores esse videantur, præsertim cum Ægyptii sua symbola et litteras, suamque sapientiam ab Hebræis, puta ab Abrahamo, Jacobo, Josepho, Mose, etc. hauserint, uti docent Euseb. l. 10 Præp. 2. Clemens Alex. l. 1 Strom. et S. Aug. 18 Civ. cap 39. Quinta, quia res spirituales et bona spiritualia, quæ in novo testamento attulit Christus, commode hominibus, et præsertim rudibus Judæis explicari non poterant, nisi per symbola corporalia quibus assueverant.

Tropol. et anag. S. Hier *Quamdiu*, inquit, *in profectu sumus, et in cursu atque certamine, habitamus in tabernaculis; hoc omni mente nitentes, ut de tabernaculis ad firmam et stabilem sedem transeamus, id est, domus Dei.* Unde et S. David dicit in psalmo: *Hei mihi! quia incolatus meus prolongatus est.* Et: *Advena ego sum et peregrinus, sicut omnes patres mei. Hoc loquitur qui in Ægypto est, et adhuc in sæculo constitutus Qui autem egreditur de Ægypto* (*quæ* hebr. dicitur מצרים *mitsraim, et interpretatur* tribulatio) *et ingreditur vitiorum solitudinem, carpit iter suum, et dicit in psalmo: Pertransibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei, etc. Unde et ille loquitur: Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum! concupiscit et deficit anima mea in atria Domini. Et post paululum Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Vox enim exsultationis et salutis in tabernaculis justorum, etc. Unum petivi a Domino, hoc requiram. ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ, ut videam delectationem Domini, et visitem templum ejus. Qui in istiusmodi habitat tabernaculis, et de tabernaculis ad atria. et de atriis ad domum, et de domo ad templum Domini ire festinat, debet celebrare solemnia tabernaculorum in ligno sapientiæ pulcherrimo*, Levit. 23 40.

17 Et erit, qui non ascenderit de familiis terræ,] scilicet Judææ: de ea enim hic agitur. illaque sola obligabatur lege veteri, et consequenter ad celebrandum festum tabernaculorum. Ita Vatabl q. d. Judæi qui non ascenderint in Jerusalem ad festum tabernaculorum. privabuntur imbre, tum corporali (Deus enim Judæos ob impietatem tempore Achab et Eliæ, ac deinceps sæpe punivit siccitate et sterilitate) tum

potius spirituali verbi, doctrinæ et gratiæ Dei, multo magis hoc imbre privabuntur Judæi et gentes quæcumque non ascenderint in Jerusalem mysticam, id est, Ecclesiam, ibique non celebrarint festum tabernaculorum mysticum, quod jam explicavi. Ita S. Hieron. Remig. Lyran. et alii.

Recte notat Sanchez, per imbrem significari maxima beneficia. Unde Theod. sic explicat: *Non erit super eos imber, id est, nullam misericordiam assequentur.* Tota enim fertilitas et felicitas Judææ pendebat ob imbre matutino et serotino, puta sementis et messis: unde enim toties promittunt Prophetæ, ejusque subtractionem impiis comminantur. Alludit ergo Zacharias ad illud Mosis Deut. 11. 10. *Terra enim ad quam ingrederis possidendam, non est sicut terra Ægypti, de qua existi, ubi jacto semine in hortorum morem, aquæ ducuntur irriguæ, sed montosa est et campestris, de cœlo exspectans pluviam, quam Dominus Deus tuus semper invisit. Et oculi illius in ea sunt a principio anni usque ad finem ejus. Si ergo obedieris,* etc. *dabit pluviam terræ vestræ temporaneam et serotinam, ut colligatis frumentum, et vinum, et oleum.*

18. QUOD ET SI FAMILIA ÆGYPTI NON ASCENDERIT.] Meminit Ægypti potius quam aliarum regionum et gentium: Primo, quia directe respicit ad Judæos, qui sub Jonatha fratre Judæ Machabæi, ex consensu Ptolemæi Philometoris regis Ægypti, ibidem templum simile Hierosolymitano ædificarunt Heliopoli, in eoque pontificem constituerunt Oniam filium Oniæ pontificis, a quo urbs et regio, æque ac templum Onion est appellatum. In eodem loco puer Jesus, fugiens Herodem exsulavit: unde etiamnum ibidem ostenditur fons Jesu, irrigans hortum balsami, ex cujus irrigatione balsamum oriri censet Breidenbachius, uti refert Adrichom. in Heliopoli: stetit hoc templum usque ad imperium Vespasiani per annos 350. Erectum fuit contra legem Dei, quæ jubet ut solum in loco a Deo electo, puta in Hierosolymitano templo immoletur, Deut. 16. 2. Peccaverunt ergo Judæi in Ægypto erigentes quasi altare contra altare, et facientes schisma a Jerusalem et templo ibidem jussu Dei ædificato, de quo Joseph. l. 13. Ant. 6. Sensus ergo est, q. d. Si Judæi qui in Ægypto degunt, suum Onion odire velint, nec ascendere in Jerusalem, privabuntur pariter imbre jam dicto. Secundo, quia Ægyptii vicini erant Judæis, iisque infensi; unde per synecdochen repræsentant quosvis Gentiles et hostes Judæorum. q. d. Si Gentiles alienissimi a Jerusalem, quales in primis fuerunt Ægyptii, nolint in eam mystice ascendere, puta si nolint adire Ecclesiam, fierique Christiani, non erit super eos imber gratiæ cœlestis. Ita S. Hieron. Theod. Remig. Lyran. et Vatabl. Tertio, quia Ægyptus caret imbre et pluvia cœlesti: pro ea enim habet terrestrem, puta Nilum, cujus exundatione irrigatur et fœcundatur, magis vel minus secundum majorem vel minorem ejus eluviem. Unde Plinius l. 5. c. 9. *Ægyptus,* ait, *in duodecim cubitis* (quibus Nilus exundans super agros ascendit et eminet) *famem sentit, in tredecim etiamnum esurit; quatuordecim cubiti hilaritatem afferunt, quindecim securitatem, sedecim delicias.* Quocirca cum hic Ægyptiis comminatur, dicitque: *Non erit super eos imber,* per imbrem intellige irrigationem Nili: hæc enim Ægypto est loco imbris: alioquin eis nulla est pœna carentia imbris, si adsit Nili exundatio. Unde Chald. vertit: *Non crescit ejus Nilus.* Ita Mariana. Sensus est, q. d. Gentiles, qui sibi videntur abundare imbre sapientiæ, uti Ægyptus abundat aqua Nili, eo destituentur, nisi adeant Ecclesiam, in eaque illum cœlitus hauriant. Punientur ariditate et sterilitate, non tam corporali, quam spiritali gratiæ et doctrinæ salutiferæ.

Quarto, quia Ægyptus hebr. vocatur מצרים *mitsraim,* quæ vox significat angustias, aut duas angustias, sive angustum et arctum quid inter duo prementia: unde apte repræsentat angustias infidelium præsentes et æternas, quæ eos manent nisi Ecclesiam adeant, ejusque imbre divino irrigentur. Quocirca subdit: *Sed erit ruina, qua percutiet Deum omnes gentes,* etc. Ruina hæc partim temporalis est, v. g. qua Constantinus, Theodosius, Carolus, aliique principes Christiani percusserunt et prostraverunt infideles in prœliis; partim æterna, qua eos Deus percutiet in gehenna.

19. HOC ERIT PECCATUM ÆGYPTI.] *Peccatum,* id est; peccati pœna et plaga, puta ruina jam dicta. Unde Chald. *Hæc erit ultio Ægyptiorum, et punitio populorum,* est metonymia. Secundo, proprie, q. d. Hoc erit antonomastice peccatum, scilicet peccatum peccaturum omnium maximum, si nimirum nolint Gentes exire e suo gentilismo et ingredi Jerusalem, id est, Ecclesiam Christi, in eaque celebrare festum spirituale tabernaculorum, fide, spe et charitate tendendo ad patriam cœlestem. Ita S. Hier. Theod. Remig. et Hugo.

20. IN DIE ILLA ERIT QUOD SUPER FRÆNUM EQUI EST, SANCTUM DOMINO.] Hebr. est מצלות *metsillot,* quod Septuag. Syrus. Arabicus Antiochenus et Noster vertunt: *frænum.* Causam dat Marinus in Lexico: Crederem, ait, *metsillot,* esse partem illam fræni ferream, quæ prominet ex ore equi (quæ vulgo dicitur *morso del cavallo*) sic dictam a collisione et tinnitu, puta a nomine צלצל *tsiltsel,* quod per onomatopœiam significat cymbalum (vel quid simile) tinniens. Hinc secundo, R. David et Pagnin. vertunt: *tintinnabulum,* quod muliones ex capite vel collo mulorum et equorum onerariorum, præsertim principum, suspendunt, tum ad ornatum, tum ut ex ejus sonitu sciatur ubi sint, ne, si a via aberrent, perdantur. Unde Pagnin. vertit: *In illa die erit super tintinnabula equorum sanctitas Domino,* q. d. Tintinnabulis equorum insculpentur hæ duæ voces, *sanctitas Domino,* ut significetur ea esse consecrata Deo. Tertio Chald. et S. Hieron. in Comment. vertunt. *phaleras,* quæ tegunt, ornant et obumbrant equum; radix enim צלל *tsalal* significat tegere, obumbrare: unde צל *tsel* est umbra. Quocirca Chald. vertit: *In tempore illo erunt onus phaleræ equi sanctificatæ Domino;* et Tigurin. *In die illo consecrabitur Domino quod est in equorum phaleris.* Quarto, Clarius vertit: *Collaria;* alii, *Stragula et quævis equorum ornamenta*; denique Arabicus Alexand. vertit: *putridum,* vel *tabem equi.*

Sensus, est, q. d. Machabæi victores, æque ac principes Christiani, in templo consecrabunt Deo hostium manubias, præsertim phaleras et ornamenta, quæ equis eorum detraxerunt, sicut David gladium, quem detraxit Goliath, quoque cum occidit, consecravit Deo in templo, 1. Reg. 13. Rursum, q. d. Post Ecclesiæ victoriam et dominatum alta erit ubique pax, adeo ut

aurum, argentum et gemmæ quibus ornari solent fræna principum, et nobilium stragula ac phaleræ pretiosæ, convertantur in Dei cultum, Deoque dedicentur, vel quasi trophæa in gratiarum actionem, ut vult Theodor. vel ad testandum pietatis et devotionis affectum. Ita S. Hieronym. Cyrill. Vatabl. Arias, Ribera et alii. Huc accedit expositio Stunicæ, qui censet alludi hic ad laminam quæ erat in tiara pontificis appensa fronti, cui inscriptum erat: *Sanctitas Domino*, q. d. Hic est pontifex sanctificatus, et consecratus Domino. Indicat ergo Zacharias, Machabæos militesque victores suis præliis præliaturos sanctitatem Domini, quasi titulum et causam, æque ac symbolum belli, in quo omnem victoriæ spem collocent, q. d. Nos pugnamus pro lege sancta Dei; unde ejus symbolum in vexillis et armis præferimus, ideoque victores nos fore confidimus. Ita fecisse Judam Machabæum notissimum est ex libris Machabæorum.

Hoc faciunt jam principes Christiani contra hæreticos et infideles in Gallia, Germania, Bohemia, Walachia, India, etc. decertantes, et idcirco de iis triumphant, et victoriis pene miraculosis potiuntur. Idem per umbram viderunt et fecerunt Gentiles. Alexandro enim digna vox est apud Dionem orat. 2. de regno: *Exuviis*, ait, *et hostium armis templa excolenda sunt; cum et Hector hostium spolia ad sagittiferi Apollinis ædem se appensurum vovebat*. Plures eorum gnomas et exempla citavi Num. 31. 50. ubi Israelitæ manubias Madianitarum Deo, quasi victoriæ datori consecrarunt; et Gen. 14. 20. ubi Abraham parta victoria de quatuor regibus, spoliorum decimas Melchisedecho, quasi Dei vicario et pontifici obtulit.

Porro meminit frænorum potius, quam aliarum rerum, quia egit de hostibus Jerusalem et Ecclesiæ, quos devictos asserit suos frænos et Phaleras, id est, sua decora, delicias et opes vel sponte, vel coacte, puta per victores, oblaturos Ecclesiæ. Milites enim, puta equites, omnes suas opes olim ponebant, et etiamnum ponunt in adornandis armis et equis. Unde Juvenal. satyra 11.

> Argenti quod erat, solis fulgebat in armis.

Et mox:

> Magnorum artificum frangebat pocula miles,
> Ut phaleris gauderet equus.

Hinc fræna faciebant aurea. Talia erant Pallantis Æneid. 8.

> Frænaque bina meus quæ nunc habet aurea pallas.

Talia quoque erant equorum quos Latinus misit ad Æneam, Æneid. 7.

> Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.

Quin et Angeli stipantes Judam Machabæum apparuerunt in equis, aureis frænis decori lib. 2. Machab. c. 10. 29. Hinc illud S. Bernardi taxantis luxum non militum, sed prælatorum: *Dicite Pontifices, in frænis quid facit aurum?* Hæc et plura noster Sanchez. Sic Elisæus vocatus ab Elia ad vitam Propheticam, id est, sanctam et Religiosam, artis suæ instrumenta, scilicet aratrum et boves, in sacrificium Deo obtulit. 4 Reg. 19. 21.

Hinc secundo, multi putant hic denotari Constantinum Magnum, qui clavum quo crucifixus est Christus, fræno equi sui imposuit, ut ostenderet suam in Christum pietatem, utque profiteretur se Christi crucifixi ope et virtute obtinuisse, et sperare deinceps obtenturum victorias contra infideles ejus hostes. Tempore enim Constantini Ecclesia triumphavit de hostibus, eamque gloriam obtinuit quam hic describit Zacharias, q. d. Super frænum equi Constantini erit sanctum Domino, id est, clavus, sanctificatus Domino ex contactu sanctissimi corporis Christi. Quidni enim sanctus sit clavus, qui passionis Christi et redemptionis nostræ præcipuum fuit instrumentum? Ridet hoc S. Hieron. at non S. Cyrill. *Non incredibile*, ait, *hoc dixerit quis, neque alienum a decoro est, meminisse Deum et prophetica prædictione honorasse Imperatorem valde pium, etc. Equos enim regum clavo crucis Christi ornari quid aliud declarat, quam summam Imperatorum pietatem?* Magis asseveranter S. Ambros. orat. de obitu Theodosii Imper. *Quæsivit*, ait, S. Helena, *clavos quibus crucifixus est Dominus, et invenit. De uno clavo frænos fieri præcipit, de altero diadema intexuit, unum ad decorem, alterum ad devotionem vertit. Misit itaque filio Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemptionis divinæ gemma connecteret: misit et frænum, utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium Imperatorum sanctum est quod super frænum: ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.* Et paulo post: *Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi præsidium: in vertice corona, in manibus habena. Corona de cruce, ut fides luceat: habena quoque de cruce, ut potestas regat, sitque justa moderatio, non injusta præceptio.* Ac post multa ejusdem argumenti: *Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut fræna dirigeret, nisi ut omnibus Imperatoribus sancto Spiritu dicere videretur: Nolite fieri sicut equus et mulus; sed in fræno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges ut regerent sibi subditos?* Additque illum hoc fræno refrænasse insolentiam tyrannorum, Lycinii, Maximi, etc. Idem habet Theodor. lib. 1. Hist. c. 18. *Helena*, ait, *clavorum partem in Imperatoris galeam artificiose includendam curavit, quo capiti filii consuleret, et hostium tela depellerentur: partem fræno equi illius admiscuit, quo tum Imperatorem tutum ac securum redderet, cum veterem prophetiam explere posset. Nam olim prædixerat Zacharias Propheta; Quod est in fræno equi, erit sanctum Domino omnipotenti.* Eadem habet Sozomenus lib. 2. histor. cap. 1. Niceph. lib. 8. cap. 29. et alii.

Porro Greg. Turon. de Gloria Martyrum c. 6. constanter affirmans clavos quibus Christus crucifixus est, fuisse quatuor, scilicet singulos in singulis pedibus, æque ac manibus, ita eos distributos a S. Helena enarrat: *Speciosi autem, omnique metalla nobiliores Dominicæ crucis clavi, qui beata membra tenuerunt, ab Helena regina post ipsius S. Crucis inventionem reperti sunt: et de duobus quidem frænum Imperatoris munivit, quo facilius, si adversæ gentes restitissent principi, hac virtute fugarentur, de quibus non est ignotum Zachariam vaticinasse Prophetam, etc.* Subdit tertium a S. Helena in mare Adriaticum tempestuosum, et naufragiis infame fuisse projectum, quo facto, mare deinceps navigantibus fuisse placidum et tranquillum: quartum

vero in galea statuæ Constantini fuisse positum. Idem habet Zonaras lib 3. Annalium, licet S Ambros. et Baron. anno Christi 326. asserant eum positum non in galea statuæ, sed in corona ipsa, quam in capite gestare solebat Constantinus. Subdit Gregor miraculum clavi in fræno quod suo ævo, puta tempore Justini Imperatoris, contigit: *Magnam*, ait, *ferunt virtutem esse hujus fræni, quod ambigi nequaquam potest quod Justinus Imper. publice expertus est, ac suis omnibus patefecit. Illusus enim a quodam mago propter pecuniam, emissas sibi a dæmonis umbra intolerabiles per duarum curricula noctium sustinuit insidias; sed cum tertia nocte frænum capiti collocasset, locum insidiandi inimicus ultra non habuit, repertumque auctorem insidiarum gladio perculit.*

Denique per frænum significatur ipse Constantinus Imper. qui se suumque imperium cum fræno submisit et sanctificavit, id est consecravit, Christo. Unde Arabicus Antioch. vertit: *in die illa erit* (sedens, puta Constantinus) *supra frænum equi sanctificatus Domino*; et Arabicus Alexandr. *In illa die qui apprehendet putridum equi* (hostilis a se cæsi) *erit sanctum Domino omnipotenti.*

Tropol. S. Hieron. per frænum accipit continentiam et mortificationem, qua refrænamus pruritum concupiscentiæ, præsertim oris et linguæ, per sermonem Dei, de quo Psalm 31. dicitur: *In chamo et fræno maxillas eorum constringe* Et S. Jacobus cap. 3. *In equorum ora frænus mittimus, et omne eorum corpus circumagimus, ut scilicet recto gradiantur itinere, et mollia ad sedendum domino possint terga præbere. Tale frænum, et talis sermo auri et argenti varietate compositus, feros equos Salvatori præparat ad sedendum, et sanctos facit, ac proprie illius cultui consecratos.* Hæc S Hieron

Nota: Pro מצלות *metsillot*, Aquila et Symmach. legerunt מצלות *metsullot*. Unde vertunt βυθὸν, id est *profundum*; Symmach. περιπατῶν σύσκιον, id est, *incessum umbrosum*, sive tenebrosum, per quæ S Hier. intelligit arcanam et mysticam scientiam, *quam et David*, ait, *quasi equus optimus se habere jactabat, dicens: Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi*, Psalm. 50. et Apostolus: *O profundum divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus et investigabiles viæ ejus.* Rom. 11. 33. *De hoc profundo Propheta clamavit ad Dominum, et exaudivit eum*, Psalm 17. 12. *Has tenebras et sacramenta divina ingressus est Moses in Sina montis caligine, ut videret Deum; de quibus et David* Psalm. 35. 7. *Judicia Domini abyssus multa. Hæc arcana, et ista mysteria sancta sunt Domino, quæ noverat Evangelista Joannes, qui ausus est dicere, quod Angeli forsitan nesciebant: In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Et idcirco amatur a Domino: quia optimum habebat profundum, et recubuerat super pectus Jesu: unde et hauserat sapientiam.*

ET ERUNT LEBETES IN DOMO DOMINI QUASI PHIALÆ.] Lebetes erant ollæ, in quibus coquebantur carnes victimarum Deo immolatarum. Phialarum in templo triplex erat usus. Primo, in eis adolebatur thymiama. Secundo, in iis libabatur, id est, bibebatur, vel effundebatur vinum quasi libamen Deo, juxta illud Amos cap. 6. vers. 6. *Qui bibunt in phialis vinum* Tertio, in phialis excipiebatur sanguis victimarum, qui deinde effundebatur ad cornua altaris, ut designaretur sanguinem in quo consistit vita animalis, ac consequenter ipsam ejus vitam, dari et immolari Deo, uti dixi in Levitico. Quocirca magna erat copia phialarum, longeque major quam lebetum, vel ollarum. Dicit ergo Propheta, tantum fore Gentium concursum in Jerusalem, ad sacrificandum in festo Tabernaculorum, ut lebetum, in quibus coquendæ sunt victimæ, tanta sit copia, quanta phialarum alio tempore esse solet. Nam illo festo sicut crescet numerus sacrificiorum et lebetum, ita crescet et proportionaliter phialarum. Unus enim lebes tres vel quatuor phialas requirit: quocirca tunc erant plures phialæ, quam lebetes, sed tot erunt lebetes, quot alias solent esse phialæ, q. d. Multa erunt instrumenta sacrificiorum et cultus divini, quia multa erit populi frequentia, æque ac pietas et religio. Hoc ad litteram impletum est sub Machabæis, qui suis præliis Jerusalem et templo suum decus restituerunt et auxerunt.

Parabolice verius est in Ecclesia Christi; in qua tot sunt lebetes, id est, calices, patenæ, ciboria, hierothecæ thuribula, aliaque vasa sacra, in quibus vel sacrificatur caro et sanguis Agni immaculati Christi Domini, vel aliquod ministerium huic sacrificio exhibetur, quot in veteri lege et templo erant phialæ. Ita Lyran. Aut q d Sicut multi erunt lebetes, id est, patenæ, ciboria et hierothecæ, in quibus consecrantur, vel reponuntur hostiæ consecratæ, puta caro Christi: ita pariter multæ erunt phialæ, id est, multi calices, in quibus consecratur, sacrificatur et bibitur sanguis Christi: nec enim caro consecrari potest nisi consecretur et sanguis: unde et omnis calix suam habet patenam, in qua reponatur corpus Christi.

Nota: Phiala sanctior et sacratior in templo erat quam lebes. Primo, quia physice nitidior et purior, æque ac pretiosior, quia sæpe erat ex argento, vel auro; lebes vero ex argilla, vel ære, isque ob ignem, carnes et fumum ater, fuliginosus, olens et sordidus. Unde illud vulgo tritum:

Væ tibi tu! nigræ dicebat cacabus ollæ

cacabus enim est lebes, æque ac olla. Secundo, quia phiala proprie et proxime serviebat sacrificio, nimirum exceptioni et effusioni sanguinis victimæ, puta libationi; item thymiamati, ejusque suffitui et incenso: lebes vero tantum serviebat coquendis et lixandis carnibus victimæ jam immolatæ, ideoque post peractum sacrificium, ut scilicet ejus participes fierent laici offerentes, et ex carnibus victimæ quam obtulerant, comederent et epularentur coram Domino. Hinc tertio, phialæ omnes erant templi, ideoque sacratæ Deo, lebetes vero non. Nam etsi aliqui essent in templo lebetes pro coquendis carnibus, sacerdotum præsertim; tamen affluente magna turba sacrificantium, uti fiebat in festo Paschæ, Pentecostes et Tabernaculorum, hi non sufficiebant: unde tunc laicus quisque sacrificans debebat procurare sibi lebetem, commodando, vel conducendo eum, in quo carnes suas coqueret; quem deinde commodanti vel locanti reddebat. Prædicit ergo hic Zacharias, tantam fore devotionem populi, ut, cum plurimi confluxuri sint ad sacrificandum in festo Tabernaculorum, plurimi quoque ex Jerusalem

et Juda afferant suos lebetes, non tantum pro se, sed et pro aliis, qui gratis eos advenis commodabunt, ut a mercatoribus eos emere vel conducere non sit opus; ac peractis sacrificiis relinquent eos templo, Deoque dicabunt in perpetuum: quo fiet ut tantus sit lebetum sanctorum numerus, quantus est phialarum, utque pene tam sacri habeantur (utpote Deo tanta devotione consecrati, et tot carnium Deo immolatarum contactu sanctificati) quam phialæ, itaque in phialarum dignitatem et sanctitatem quasi transire videantur. Hoc ad litteram impletum sub Machabæis, cum ipsi repurgarunt templum, ejusque dedicationem et encænia celebrarunt cœlitus recepto igne divino, qui sacrificia consumpsit, quo miraculo viso certatim omnes concurrerunt ad offerendas victimas, quas hic ignis Deo concremaret.

Hinc mystice, lebetes sunt sacerdotes: sicut enim in lebetibus igne subjecto coquebatur caro victimæ; ita a sacerdotibus ignea vi et virtute Spiritus S. consecratur et conficitur Eucharistia, quam deinde fidelibus distribuunt quasi panem cœlestem et vivificum, q. d. Tantus in lege nova erit sacerdotum numerus, quantus in lege veteri fuit phialarum, aliorumque vasorum sacrorum. Ita a Castro. Generalius Remig. et Vatabl. per lebetes accipiunt mentes Christianorum, in quibus igne charitatis consumuntur carnis vitia, et coquuntur preces et vota ad Dominum: eædem sunt phialæ, in quibus thymiama devotionis et laudis ad Deum jugiter exhalat et fragrat, q. d. Tanta erit fidelium copia, qui seipsos in corde quasi victimas mactabunt, et quasi thymiama suavissimum Deo offerent, quanta fuit lebetum ad sacrificia, et phialarum ad odoramenta in veteri testamento. Paulo aliter S. Hieron. ipse enim lebetes et ollas carnium assignat Judæis, phialas vero aromatum Christianis. *Ament*, ait, *æneos lebetes, qui amaverunt ollas Ægyptias, et carnes, et pepones, et allia, et cæpe, et cucumeres. Nos Judaicos lebetes in quibus coquebantur carnes victimarum, vertamus in phialas aromatum coram altari Domini, de quibus sponsa dicit ad sponsum Cant.* 6. *Fratruelis meus descendit in hortum meum ad phialas aromatum, pascere in hortis, et colligere lilia, etc. ut impleat phialas animarum credentium, et Domino ex eis, liba defundat. Istiusmodi lebetes cum versi fuerint in phialas Domini, et dicere potuerint: Christi bonus odor sumus; et pro virulentia carnium varios cœperint flores gestare virtutum, tunc erunt in Jerusalem et in Juda sanctificati Domino. Jerusalem enim visionem pacis, Judas exprimit confitentem.* Huc alludit Ecclesia cum canit de S. Magdalena:

Fit ex lebete phiala,
In vas translata gloriæ,
Ex vase contumeliæ.

q. d. Quæ prius erat atra lebes, plena carnibus, gula, vino et venere, facta est phiala aurea offerens thymiama pœnitentiæ et charitatis Christo. Unde suos capillos, aromata, cæteraque lenocinia, et lebetes, id est, gulæ et libidinis instrumenta, in Christi honorem impendit, eique quasi in phiala obtulit, uti unguenta pretiosa rupto alabastro in caput ejusdem effudit. Ita S. Hier. Cyrill. et Haymo mystice hæc exponunt de mortificatione, qua lebetes, id est, quidquid in nobis est ollare et carneum, igne Spiritus S. ita excoquitur, ut totum exhalet transeatque in spiritum; quo fit ut talem odorem Deo et Angelis aspiret caro mortificata, qualem habere solent phialæ aromate fragrantes, ait Sanchez. Sane hic sensus apposite respondet sensui litterali, et differentiæ inter lebetem et phialam, quam paulo ante assignavi. Huc quoque allusit Apostolus 2. Timot. 2. 20. et Rom. 9. 21. ubi docet in domo Dei esse vasa alia in honorem, alia in contumeliam; ac peccatorem, qui est vas contumeliæ, si pœniteat, seque a peccatis expurget, fieri vas honoris et gloriæ. Sic enim Magdalena, quæ peccatrix erat lebes ignominiæ, pœnitens facta est phiala gloriæ.

21. Et erit omnis lebes (scilicet ad sacrificia necessarius) sanctificatus Domino,] q. d. Abundabit templum vasis rebusque necessariis ad Dei cultum, ita ut nihil cuiquam ad sacrificandum, Deumque rite colendum desit. Aut q. d. Omnis lebes qui est in domo Domini, uti dixit versiculo præcedenti, jugiter ibi manebit quasi sanctificatus Domino, nec inde extrahetur ut applicetur usibus profanis. Calices enim et vasa sacra semel consecrata Deo, manent in æternum sacra, nec fas est ea reducere ad usus profanos, aut, ut Palacius, q. d. Tanta erit immolantium multitudo, ut ex omni Jerusalem et Judæa certatim adducantur lebetes, in quibus carnes victimarum coquantur, ac deinceps lebetes illi, quasi jam victimis hisce sanctificati, in usum templi remanebunt, eruntque Deo et templo consecrati. Hoc verum fuit in Machabæis, verius in Christianis, hi enim abundant calicibus, thuribulis, lebetibus omnibusque vasis ad sacrificium Deique cultum opportunis: His enim divites sunt Ecclesiæ, monasteria, templa, ad invidiam hæreticorum.

Mystice, omnis lebes, id est, omnis sacerdos, adeoque omnis fidelis, manebit sacerdos et fidelis, id est, Dei cultui addictus, et quasi Deo consecratus, ut in suo gradu fideliter et pie Deo serviat, nec amplius ad infidelitatem, scelera, ususque profanos redeat, id est, licite redire nequeat; et si talem se præstet qualem professus est, numquam reipsa rediturus sit.

Ex hoc loco liquet hæc potius spiritualiter quam corporaliter esse accipienda. Nam corporaliter in rigore falsum est, quod omnis lebes in Jerusalem et Juda fuerit sanctificatus Domino: alioqui enim Hierosolymitæ et Judæi debuissent omnes suos lebetes deferre ad templum, et dicare Deo nec ullos domi ad proprios usus retinere potuissent, quod liquet esse falsum. Spiritualiter autem verum est, quod omnis lebes, id est, omnis sacerdos et fidelis in Ordinatione et Baptismo sit consecratus Domino. Unde S. Petrus loquens fidelibus etiam laicis: *Vos*, ait, *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Jesum Christum*, 1. Petri 2. 9. et S. Paulus: *Obsecro vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum*, Rom. 12. 1. Et: *Per ipsum offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus*, Hebr. 13. vers. 15.

Et coquent in eis,] q. d. Judæi sub Machabæis in suis lebetibus coquent carnes, quas Deo immolarint;

Christiani vero, præsertim sacerdotes, in mentibus suis coquent pia et ardentia desideria, proposita et vota, quasi victimas Dei, tum contritionis et pœnitentiæ, tum laudum et hymnorum, tum charitatis, præsertim circa conversionem animarum, ut scilicet proximos doceant res salutis, a peccatis evocent ad virtutes, vitamque sanctam et perfectam inducant: hæ enim sunt victimæ Deo uti honorificentissimæ, ita gratissimæ et jucundissimæ. Addit a Castro alium sensum, q. d. Christi fideles eligent ex viris Deo sacris, quos ubique reperient, quem voluerint, ut per eum offerent Deo sacrificium verum Christi puta Eucharistiam, sine quæstu et sumptibus; quibus olim opus erat ad coemendas victimas, ollasque conducendas, ad coquendas carnes sacrificiorum. Unde sequitur.

ET NON ERIT MERCATOR] Hebræi et Septuag. *Non erit Chananæus*, id est mercator, ut vertit Aquila, Chald. et Noster. Olim enim Chananæi in mercatura erant celebres. Jam sensus est, q. d. In templo erit abundantia lebetum, phialarum et cæterorum vasorum, quæ necessaria sunt ad sacrificandum, ac proinde non erunt mercatores, qui ea peregrinis venientibus in Jerusalem ad sacrificandum vendant, aut elocent. Aut, ut Palacius. q. d. Tanta erit charitas concurrentium ad templum, ut quisque alteri, præsertim advenæ et peregrino, lebetes et phialas sine pretio gratis exhibeat et commodet; tanta etiam venientium erit devotio et diligentia, ut quisque sibi necessaria ad sacrificium secum afferat, ac proinde mercatoribus, qui ea in festis vendere solent adventantibus, non erit opus. Id factum est sub Machabæis.

Jam sub hoc typo parabolice significatur, apud Christianos volentes Deo sacrificare, non fore mercatores, qui vendant oves, boves, columbas, aliasque victimas, quas Deo immolent, aliaque ad sacrificium necessaria, uti erant apud Judæos, eo quod sacrificium Christianorum futurum sit, non carnale boum et ovium, sed mysticum, puta Eucharistiæ; aut spirituale et mentale, puta orationis, contritionis, charitatis, etc. q. d. In Ecclesia Christi facile et sine pretio licebit Deum colere, eique sacrificare. Hujus rei symbolo Christus e templo ejecit ementes et vendentes. Matth. 21. 12. Hinc Stunica sic exponit: Non erit Chananæus, id est, Gabaonita, qui more suo (Gabaonitas enim Josue, c. 9. 27. damnavit ad ligna et aquam comportandum pro sacrificiis templi) necessaria ad sacrificium suppeditet. Verum Gabaonitæ non erant mercatores, sed servi Hebræorum. Rursum non erit in Ecclesia mercator, scilicet rerum spiritualium, id est simoniacus, qui scilicet Eucharistiam, resque sacras pretio vendat aut emat, quia Christus præcepit Apostolis eorumque posteris: *Gratis accepistis, gratis date*, Matth. 10. 8. Ita Lyran. et Vatabl. Porro non erit simoniacus, id est, licite esse non poterit, nec ut sit permittetur; quia a Prælatis Ecclesiæ punietur, et beneficio quod simoniace obtinuit, si res constet, privabitur.

Aliter Theodor. Albert. et Clarius: hi enim per *Chananæum* intelligunt sceleratum et improbum. Tales enim olim erant Chananæi, ideoque a Deo per Hebræos e terra sancta expulsi sunt, q. d. Christiani non erunt scelerati, sed pii et sancti. Intellige quantum est ex vi christianismi et gratiæ Christi: omnes enim qui huic gratiæ obsequuntur et cooperantur, sancti sunt: si quis vero id nolit, non mirum si sceleratus evadat, sed sua culpa et malitia. Insuper si sceleratus sit, Ecclesia eum corrigere satagét; si monitus secundo et tertio se corrigere nolit, Ecclesia eum excommunicabit et e cœtu fidelium expellet, juxta præceptum Christi, Matth. 18. 15. *Dominus omnipotens*, ait Theodor. *hanc vocem veram esse hoc tempore præstet, ut nemo in nobis Chananæus videatur, sed omnes secundum traditionem Evangelicam, vivamus, et beatam spem exspectemus, adventumque magni Dei conservatoris nostri Jesu Christi, cui cum Patre gloria et cum Spiritu Sancto nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.*

COMMENTARIA
IN
MALACHIAM PROPHETAM.

ARGUMENTUM.

Quæritur primo, quis fuerit Malachias? Respondet primo, Origenes apud S. Hieron. et Cyrillum, eum fuisse Angelum qui corpus assumpsit, illudque sibi hypostatice univit, ut esset typus Christi, et ut hæc Dei oracula Judæis enuntiaret. Id probat ex eo quod Malachias hebr. idem sit quod Angelus Domini. Et ita vertunt cap. 1. v. 1. Sept. et ex iis Clemens Alexandr. l. 1. Stromat. et S. August. lib. 20. Civit. c. 25. Et S. Chrysost. orat. 2. contra Judæos, et homil. 14. in epist. ad Hebr. *Lege*, ait, *quid dicat Aggæus, quid Zacharias, quid Angelus* (puta Malachias) *quid Esdras incuset.* Simili argumento motus Origenes, censuit Aggæum et Joannem Baptistam fuisse Angelos incorporatos, eo quod in Scripturis vocentur Angeli, ut patet Aggæi 1. 13. et Matth. 11. 10. Cum Origene sensisse videtur Tertul. l. de Carne Christi, c. 3. et 6. ubi probat non fuisse Verbo Dei impossibile carnem assumere, ex eo quod id Angelis fuerit possibile: quod nisi de assumptione hypostatica intelligas, ejus ratio futilis esset et nullius momenti. Porro Origenes hanc sententiam tradit tum alibi, tum diserte tomo 2. in Joannem, explicans illa Malachiæ verba: *Ecce ego mitto Angelum meum.* Verum hic est error. Nam de fide est Joannem Baptistam fuisse hominem, generatum ex Zacharia et Elisabeth, ut patet Lucæ 1. 15. et Joan. 16. Et certum est omnes Prophetas fuisse homines. Unde Eccles. c. 49. 12. *Et duodecim Prophetarum ossa*, inquit, *pullulent de loco suo.* Si habuerunt ossa, eaque rursum pullulabunt et resurgent; ergo fuerunt veri homines: hi enim constant carne et ossibus. Ita S. Hieron. Cyril. Theodoretus et alii passim. Ad argumentum respondeo, Prophetas vocari Angelos, id est, nuntios et legatos Dei. Sic quilibet sacerdos a Malachia vocatur Angelus, cum ait c. 2. 7. *Labia sacerdotis custodient scientiam et legem requirent ex ore ejus; quia Angelus Domini exercituum est.* Secundo, vocantur Angeli ob Angelicos mores, formam et vitam. Simili modo multi hodie filiis suis indunt nomen *Angelus*, ob devotionem quam habent erga Angelos, utque eorum puritatem imitentur. Ita S. Epiphan. lib. de vita et moribus Proph. in Malachia et Aggæo, qui et addit ex sententia Hebræorum, Malachiam vocari Angelum, eo quod quæcumque prædicaret, eadem ab Angelo de cœlis veniente docerentur et confirmarentur. Sed hujus rei fides sit penes Hebræos; certe videtur olere fabulam et figmentum Rabbinicum.

Secundo, veteres Hebræi, æque ac moderni tradunt Malachiam fuisse Esdram sacerdotem et scribam. Hanc traditionem referunt et sequuntur S. Hieron. Remig. Ruper. Ribera et alii. Rationes et conjecturæ hujus sententiæ sunt variæ. Prima, quia Malachias idem argumentum tractat quod Esdras, scilicet taxat neglectum legis cultusque Dei, ac nominatim matrimonia cum allenigenis, quæ Esdras culpat cap. 9. Secunda, quia Esdras eodem tempore vixit quo Malachias, ac meminit cap. 5. vers. 1. Aggæi et Zachariæ, non tamen Malachiæ: ergo signum est ipsummet fuisse Malachiam, qui ita dictus sit, cum a Deo quasi Angelus, id est, nuntius et propheta, ad populum missus est, ut eos induceret ad pœnitentiam, qua imminentes clades effugerent. Tertia, quia Esdras vir mire sanctus, zelosus et egregius prædicator, omnino videtur fuisse Propheta, nec alius esse potuit, quam Malachias. Quarta, quia Ecclesiasticus cap. 49. cum laudat Zorobabel Jesum, Nehemiam, præterit Esdram, qui illis virtute et gestis non cedit: ergo verisimile est ipsum eum laudasse inter 12. Minores Prophetas, sub nomine Malachiæ. Ex adverso Josephus in libris Antiquit. et Euseb. in Chronico, meminerunt Esdræ, sed non Malachiæ, quasi unus idemque fuerit: Eusebius tamen lib. 10. Præpar. cap. 3 meminit Malachiæ, eumque Aggæo et Zachariæ associat.

Verum alii passim Malachiam ab Esdra distinguunt. Primo, quia Esdras ubique vocatur Esdras, nusquam Malachias: sicut Malachias ubique vocatur Malachias, nusquam Esdras: nec Malachias ullam dat significationem Esdræ. Secundo, quia Esdras ubique scriba vocatur, Malachias vero ubique propheta. Tertio, quia Malachias ultimus fuit omnium Prophetarum, in eoque desiit prophetia apud Hebræos, uti ipsimet fatentur. Hic omnium Prophetarum fuit junior, uti scribit sanctus Epiphanius, Dorotheus et Isidorus in ejus Vita: Esdras autem fuit senior Aggæo et Zacharia, qui post reditum e captivitate Babylonica, æque ac Malachias, prophetarunt. Esdras enim natus est ante captivitatem, vel certe anno 1. captivitatis, ut patet ex eo quod illo anno Saraias pater ejus occisus sit a Nabuchodonosore, mox a capta Jerusalem, in Reblata, Esdræ 7. v. 1. juncto cum 4. Regum 25. 18. et 21. Jam captivitas duravit 70. annis: quare si ejus initium ponas in excidio Jerusalem, sequitur Esdram in ejus fine 70. ut minimum fuisse annorum: sin autem ejus initium ponas annis 11. citius, in strage Joakim et captivitate Joachin, sequitur Esdram in ejus fine fuisse 59 annorum: quibus adde annos 3. Cyri, 8. Cambysis, 36. Darii Hystapsis, 20. Xerxis, 7. Artaxerxis (anno enim 7. Artaxerxis, missus est ab

eo Esdras in Jerusalem, Esdræ 7. 1. et 6.) habebis annos 133. vitæ Esdræ; post quos adhuc superstes fuit, et gessit ea quæ a c. 7. 7. Esdræ ad finem libri enarrantur. Quare necesse est eum fuisse valde senem et grandævum: ergo Esdras non fuit Malachias, qui juvenis obiit, uti tradunt Epiphan. Isidor. et Dorotheus in ejus Vita. Quarto, Esdras vitam pene egit in Babylone; unde fuit pincerna Artaxerxis: Malachias autem vixit in Judæa, ibique natus est post reditum populi e Babylone, uti docent Epiphan. Doroth. et Isidor. Quinto, quia Esdram a Malachia distinguunt S. Chrysost. initio citatus, Theodor. præfat. in Cantica, S. Agust. 18. Civit. cap. 36. Athanas. in Synopsi, Lyran. Vatabl. Clarius, a Castro, Arias et alii. Quin et Hebræi apud Genebrard. in Chronolog. sub principium sextæ ætatis, tradunt Hebræos celebrasse concilium ad conscribendum canonem librorum canonicorum, in eoque præsedisse Danielem, Aggæum, Zachariam et Malachiam, scribam vero fuisse Esdram. Hinc patet responsio ad argumenta.

Ad primum enim respondetur, Prophetas plerosque idem pene argumentum tractare quod alii, scilicet minas excidii Jerusalem per Chaldæos.

Ad secundum, Esdras non meminit Malachiæ, quia eo fuit prior: post eum enim ultimo loco prophetavit Malachias. Adde Esdram tantum meminisse Prophetarum qui populum incitarunt ad restaurandum templum: tales autem fuerunt Aggæus et Zacharias, non vero Malachias; utpote qui post restauratum templum prophetarit.

Ad tertium jam dixi, Esdram fuisse historicum et scribam, Malachiam vero fuisse Prophetam, idque diserte docet S. August lib. de Civit c. 36. Deus enim dona sua, præsertim prophetiæ, distribuit prout vult; unde et sanctioribus subinde eam negat, minus sanctis vero, imo impiis eam communicat, uti asserit Chrystus Matth. 7. 22.

Ad quartum, Ecclesiasticus non meminit omnium virorum illustrium, sed aliquorum dumtaxat: hinc sicut Esdram, ita et Danielem omittit Idem dico de Josepho, et Eusebii Chronico. Adde forte Josephum et Eusebium secutos esse Hebræorum traditionem, quod unus idemque fuerit Esdras et Malachias, uti eamdem secutus est S. Hieron.

Prophetavit Malachias sub Dario Hystaspis, ac deinceps, sub quo et Aggeus et Zacharius prophetarunt; sed post eos. Ita S. Hieron. qui et secutus Hebræos, hunc dat canonem chronologicum Prophetarum Tradit enim dicitque, *in quibus* (Prophetis) *tempus non præfertur in titulo, sub illis eos regibus prophetasse, sub quibus et hi qui ante eos habent titulos prophetarunt*. Rursum prophetavit non ante, uti videtur velle S. Hieron. sed post consummationem fabricæ templi uti apparebit, si quis caput 2. cum c. 9. et 10. Esdræ conferat. Taxat enim c. 1. et 2. sacerdotes, eisque minatur maledictionem, quod templo et altari incurie et impie deserviant, reprobat solemnitates, quas Judæi in templo peragebant indevote, avare et indecore; ac præsertim quod eas celebrarent polluti tum aliis peccatis, tum conjugiis infidelium, quod peccatum pariter culpat et corrigit Esdras cap. 9. et 10. Unde ad eum alludens Malachias cap. 2 7. *Labia*, ait, *sacerdotis* (Esdræ) *custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus*. Esdras enim diu post consummatum templum (hoc enim factum est anno 6. Darii Hystaspis) puta anno 7. Artaxerxis e Babylone venit in Jerusalem, ibique populum in lege Dei instruxit, ac matrimonia cum alienigenis redarguit et dissolvit. Ita Cyril. Theod. et alii. Quare paulo ante annum 7. Artaxerxis, hæc de uxoribus alienigenis repudiandis videtur monuisse, et jussu Dei præcepisse Malachias. Nam anno hoc 7. supervenit Esdras qui Malachiam adjuvans, reipsa Judæis earum repudium persuasit, ut ulteriore Malachiæ monitione jam non esset opus.

Quæritur secundo, quodnam sit argumentum Malachiæ? Respondeo primo, arguit Judæos ingratitudinis et sacerdotes negligentiæ et impietatis in Deum; quod cum Angelis Domini esse debeant, tam doctrina quam vita, neutrum tamen præstent. Secundo, prædicit abolendum sacerdotium et sacrificium Aaronicum in Jerusalem, eique successurum sacrificium purum sanctumque Eucharistiæ, celebrandum in toto mundo. Tertio, reprehendit Judæos qui suas uxores repudiabant, et ducebant alienigenas. Quarto, prædicit adventum Christi, ejusque præcursorem Joannem Baptistam. Quinto, maledicit Judæorum frugibus, ob negatas Deo decimas et primitias. Sexto, prænuntiat diem judicii, ejusque prænuntium et prodromum Eliam, qui convertet corda patrum ad filios. Quocirca Malachiæ prophetia sententiis brevis est, sed fœcunda mysteriis, præsertim futuris in novo Testamento, quæ clarius cæteris, utpote ultimus, et vicinior Christo et Apostolis, enuntiat, eisque Prophetiæ quasi lampada tradit, dum ipsorum quasi index et lucifer, in eos desinit et conquiescit. Unde S. Hieron. ad Paulinum: *Malachias*, inquit, *aperte et in fine omnium Prophetarum, de abjectione Israel et vocatione Gentium: Non est mihi, ait, voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, et munus non suspiciam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda*. Vitam vero Malachiæ paucis hisce verbis complexus est S. Epiphan. lib. de Vita Prophet. *Malachias*, inquit, *e tribus Zabulon, post reditum populi e Babylone natus perhibetur in Sopha. Is ab ineunte ætate, dumque juvenis esset vitam inculpatam egisse fertur. Super adventu Domini deque vita functorum judicio nonulla ab eo vaticinata sunt, quodque ritus cum legibus Mosi commutabuntur, et emendabuntur. Cæterum cum populus eum universus, ut virum non minore sanctimonia, quam mansuetudine præditum coleret, indiderunt illi nomen Malachiæ, id est, Angelus: erat quippe forma oppido quam præstanti. Quæcumque præterea dixit in prophetia Malachias visus est Angelus eum in dies instituere, et declarare*, etc. *Ante diem vero adhuc juvenis fato est functus, juxtaque majores suos in proprio agello repositus*. Eadem quasi ad verbum habet Dorotheus. Addit Isidorus eum Angelum vocari; eo quod oraculis ejus ita crederet populus. ac si a Deo per Angelum edita fuissent. Addit a Castro Deum ejus ore carpere et instruere Judaicos sacerdotes, ac promittere aureos in novo testamento; hi ergo cum sint Angeli, Angelorum Prophetam et doctorem, puta Malachiam, postulabant.

Jure itaque Malachias, id est, Angelus, nuncupatus est; cujus vultus, animus, actus, sermo erat Ange-

liena: que de causa crebro cum Angelis et de Angelis loquitur, ut cap 2. 7. sacerdotem vocat Angelum Domini: et cap. 3. 1. tam Christum, quam Joannem Baptistam Angelos nuncupat. *Ecce*, inquit, *ego mitto Angelum meum* (Joannem Baptistam) *et præparabit viam ante faciem tuam. Et statim veniet ad templum suum dominator quem vos quæritis, et Angelus Testamenti* (novi, puta Christus Dominus, qui est magni consilii Angelus) *quem vos vultis, Ecce venit, dicit Dominus exercituum. Et quis poterit cogitare diem adventus ejus? et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum: et sedebit conflans et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum, et quasi argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia.* Unde eumdem soli comparans, c. 4. 2. *Et orietur*, ait, *vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus; et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento.* An non hæ exultantis, cœlestis et angelici spiritus voces et jubili sunt? Merito ergo Malachias Angelorum choro, et Sanctorum catalogo ascriptus legitur in Romano Martyrologio die 14. Januarii.

Quocirca ad eum alludens S. Bernard. serm. de S. Malachia Archiepiscopo Hiberniæ, utpote illi uti appellatione et cognomine, ita et moribus consimili: *Dilectus*, ait, *Deo et hominibus Malachias, hodie in consortium Angelorum recipitur, readeptus quod nomine dicebatur. Et quidem ante Angelus erat non minus puritate, quam nomine; sed nunc felicius gloriosi in eo interpretatio nominis impletur, quando pari cum Angelis gloria et felicitate lætatur.* Et mox: *Lætemur quod Angelus noster ascendit ad cives suos, pro filiis captivitatis legatione fungens, corda nobis conciliens Beatorum, vota illis intimans miserorum.*

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Arguit Deus Judæos ingratitudinis: quia Jacob, inquit, dilexi quasi filium. Esau autem odio habui. Ubi est ergo amor meus, at timor meus? Secundo, v. 7. arguit sacerdotes, quod offerant panem pollutum, et hostias cæcas et mancas. Hinc tertio, v. 11. iis amovis novos se surrogaturum promittit, qui in omni loco offerant pie et sancte purissimum et augustissimum mincha, id est, sacrificium Eucharistiæ.

1 Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ. 2. Dilexi vos, dicit Dominus, et dixistis: In quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Jacob, dicit Dominus, et dilexi Jacob. 3. Esau autem odio habui? et posui montes ejus in solitudinem, et hæreditatem ejus in dracones deserti. 4. Quod si dixerit Idumæa: Destructi sumus, sed revertentes ædificabimus quæ destructa sunt: Hæc dicit Dominus exercituum: Isti ædificabunt, et ego destruam: et vocabuntur termini impietatis, et populus cui iratus est Dominus usque in æternum. 5. Et oculi vestri videbunt: et vos dicetis: Magnificetur Dominus super terminum Israel. 6. Filius honorat patrem, et servus dominum suum: si ergo pater ego sum, ubi est honor meus? et si dominus ego sum, ubi est timor meus? dicit Dominus exercituum ad vos o sacerdotes, qui despicitis nomen meum, et dixistis: In quo despeximus nomen tuum? 7. Offertis super altare meum panem pollutum, et dicitis: In quo polluimus te? In eo quod dicitis: Mensa Domini despecta est? 8. Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? et si offeratis claudum, et languidum, nonne malum est? offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum, 9. Et nunc deprecamini vultum Dei ut misereatur vestri (de manu enim vestra factum est hoc) si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum. 10. Quis est in vobis, qui claudat ostia, et incendat altare meum gratuito? non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum: et munus non suscipiam de manu vestra 11. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in Gentibus: et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda. quia magnum est nomen meum in Gentibus, dicit Dominus exercituum. 12. Et vos polluistis illud in eo quod dicitis. Mensa Domini contaminata est: et quod superponitur, contemptibile est, cum igne, qui illud devorat. 13. Et dixistis: Ecce de labore, et exsufflastis illud, dicit Dominus exercituum, et intulistis de rapinis claudum, et languidum, et intulistis munus: numquid susci-

piam illud de manu vestra, dicit Dominus? 14. Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino: quia rex magnus ego, dicit Dominus exercituum, et nomen meum horribile in Gentibus.

1. ONUS VERBI DOMINI AD ISRAEL.] *Onus*, id est, tristis et onerosa prophetia, uti jam sæpius dixi; cujus horrorem temperat dicens: *ad Israel*, q. d. Deus in ore meo posuit hoc onus, ut eo quasi deportem illud ad Israel, eique illud promam et exponam. Israelem enim ut filium suum amat Deus, ideoque eum hoc onere corripit et castigat. Aptius ergo magisque proprie Hebr. אל *el*, Noster vertit, *ad Israel*, quam Tigurina, *contra Israel*.

AD ISRAEL.] Ad duas Tribus, videlicet Juda et Benjamin. Hæ enim solæ, decem Tribubus in Assyriam abductis, sibi priscum et avitum Israelis nomen vindicarunt, præsertim quia multi ex Israel, id est, ex decem Tribubus, vel reliqui, vel profugi junxerunt se duabus jam dictis, et in eamdem cum iis gentem et rempubl. coaluere, uti dixi in Zacharia. Ita S. Hier. Remig. Hugo et Lyran. Ubi moral. disce Israel, id est, validos cum Deo, et per Deum esse non posse nisi eos, qui unionem et societatem fraternam colant; invalidi enim et inermes sunt, qui sibi solis præfisi, a fratrum et sociorum consortio et auxilio se segregant. Scitum est illud: *Concordia res parvæ crescunt, discordia res magnæ dilabuntur*.

IN MANU MALACHIÆ,] id est, per Malachiam quasi manum, id est, organum et instrumentum. Os ergo hic vocatur *manus* per catachresim: quia manus est organum organorum, ut ait Philosophus.

Moral. disce hic eum qui de vitiis vel erroribus tuis te corripit vel castigat, esse Malachiam, id est Angelum, ac quasi Angelum a Deo cœlitus tibi missum, imo cœleste oraculum, munusque ingens tibi deferentem, a te reverenter suscipi, coli et amari debere. Qui itaque corripit alium, cogitet se Angeli Dei vices obire; ac proinde ministerium hoc divinum expleat angelice, id est, sine ira, aliave passione, sincere, imperturbate, modeste, leniter ostendendo viscera charitatis et compassionis, sicuti Angeli compatiuntur humanæ infirmitati et ignorantiæ, quæ ad plenum perspecta habent, dum homines corripiunt, juxta illud documentum Apostoli Galat. 6. 1. *Vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum ne et tu tenteris*. Vide ibi dicta. Vicissim qui corripitur cogitet se ab Angelo corripi, ab eoque sibi hoc onus castigationis, esto duriusculum, jussu Dei imponi, ideoque ei gratias agat; uti faciebat S. Carolus Borromæus, qui præter alios, duos ex professo sacerdotes graves constituerat, omnium actionum suarum inspectores et censores. Illis enim hoc officii dederat, ut jugiter in omnia verba et facta sua invigilarent, notarentque sicubi quid peccaret, de eoque libere et sincere sese admonerent, quos benigne audiebat; et monitus de errore quopiam, illico eum corrigebat: ita habet Vita ejus l. 8. c. 16. Nimirum idipsum didicerat ab antecessore suo S. Ambr. qui, ut habet ejus Vita, monitus a quopiam, monitori gratias agebat, dictitans se ingens ab eo accepisse beneficium. Vere dixit Sapiens Prov. 27. 5. *Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus. Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula blandientis*. Et c. 9. 8. *Argue sapientem, et diliget te*. Et Ecclesiastes c. 7. 6. *Melius est a sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi*. Ex adverso superbi, quia insipientes sunt: *Cum se impeti redargutione concipiunt, gladium persecutionis eredunt*, ait S. Greg. l. 10. Moral. c. 3. Quin et Sapiens: *Qui odit*, ait, *increpationes, insipiens est*; Prov. 12. 1. *Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur*. Prov. 15. 12. et v. 10. *Qui increpationes odit, morietur*. Et v. 32. *Qui abjicit disciplinam, despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessor est cordis*. Hoc est quod lugentes Angeli edicunt Jerem. 51. 9. *Curavimus Babylonem, et non est sanata: derelinquamus eam*. Nam *qui non vult corripi, non vult corrigi*. *Et qui odit correptionem, vestigium*, id est, certum indicium, *est peccatoris*, id est peccatis affixi, obstinatique instar diaboli, Eccles. 21. 7.

Quocirca S. Basil. in Regul. brevior. reg. 159. *Qui hujusmodi est*, inquit, *hujus conversatio inter reliquos fratres perniciosa est*. Unde idem alibi jubet eos quasi pestes a congregatione segregari. Idem reg. 158. Sicut, ait, infirmus anxius de salute corporis, libenter suscipit quidquid ordinat medicus, licet acerba sit et aspera curationis ratio: sic humilis, et qui vere salutem animæ desiderat, prompte et hilariter suscipit correptionem, quantumvis mordacem et acrem. Scripsit hac de re Galenus librum de Cognoscendis curandisque animi morbis, ubi docet, sicut unico ægroti spes recuperandæ sanitatis sita est in medico, ita totam salutis spem consistere in eo, si quis quærat et inveniat virum virtute et prudentia præditum, illique se totum instruendum, corrigendum et formandum tradat, illique credat, non sibi etiamsi defectus quos ipse notat, in se non videat. Hoc est quod ait Eccles. c. 20. 4. *Quam bonum est correptum manifestare pœnitentiam!* Ita fecit S. Petr. correptus a S. Paulo, Galat. 2. 11. Theodosius Imp. ob cædem Thessalonicensium correptus a S. Ambrosio, uti refert hist. Trip. p. 2. l. 7. c. 6. In Chronicis Ordinis Cisterciensis narratur, olim in monasterio Claravallensi pium hunc fuisse morem, ut si quis ab alio de aliqua defectu moneretur, vel reprehenderetur, illico reprehensus pro reprehendente, in gratiarum actionem recitaret orationem Dominicam.

2. DILEXI VOS.] Opponit Deus Esau Jacobo, quod hunc dilexerit, illum odio habuerit. Per Jacob, intellige familiam potius quam personam Jacob, puta ejus posteros, scilicet Jacobæos: sic per Esau intellige Idumæos, Esau posteros. Porro dicit: *dilexi* in præterito, non in præsenti diligo, q. d. inquit S. Hieron. Olim dilexi Jacobæos, cum me colerent et redamarent: at jam cum me aversentur, ego pariter eos aversor. Nam *amare non redamantem, est amoris impendia perdere*. Verum alii melius τὸ *dilexi* exponunt per omnem temporis differentiam. q. d. Jacob dilexi, diligo et diligam. Sic enim Hebræi sæpe per unam temporis diffe-

rentiam, cæteras omnes significant. Id ita esse patet ex eo, quod hisce verbis arguit præsentes Judæos, eo quod amori suo non respondeant, sed amori rependant odium, q. d. Ego vos ab olim dilexi: nam sicut patres vestros dilexi, ita et vos filios eorum diligo. Alioqui enim excepissent Judæi, dicendo: Quid ad nos quod patres nostros dilexeris, cum nos ipsos oderis? Porro dilectio Dei est efficax, et fons omnis boni et doni : ex amore enim et benevolentia nascitur omnis beneficentia. Dilexi ergo vos, ideoque ex Ægyptia servitute eduxi, in Synagogam meam elegi, legem de cœlo dedi, vos manna pavi, columna ignis et nubis per desertum deduxi, victorias miraculosa de hostibus dedi in Chanaan deduxi, firmavi, protexi, alui, ditavi; regibus, Prophetis, bonisque omnibus cumulavi.

Et dixistis.] Hebr. *vau* est conversivum, cujus officium est vertere præteritum in futurum. Unde Vatabl. vertit, *et dicetis*; Chald. *quod si dixeritis*. Hucusque enim hoc non dixerunt, quia necdum audierant a Deo: *Dilexi vos*; sed eo audito obstrepere cœperunt, ac dicere:

In quo dilexisti nos?] Quo signo, quo dono, quo beneficio tuam in nos dilectionem ostendisti? Vide hic insignem populi ingratitudinem, qua non tantum tot Dei beneficiis ingrati sunt, sed et eorum obliti, adeo ut ea non agnoscant; perinde ac si Deus eis peregrinus esset, nec quidquam boni umquam contulisset; cum tamen ex libris Mosis, Judicum, Josue, Regum, et cæteris S. Scripturæ constaret innumera et maxima eos a Deo dona percepisse. Hoc est quod eis improperat Psaltes Psal. 77. 11. *Obliti sunt benefactorum ejus, et mirabilium ejus quæ ostendit eis.* Huic ingratorum quæstioni respondet Deus aitque:

2. et 3. Nonne frater erat Esau Jacob, isque gemellus ex eodem partu: et tamen dilexi Jacob, Esau autem odio habui?] Ita et Syrus, et Arabicus uterque, q. d. Jacob cum suis posteris Jacobæis præelegi et prædilexi præ Esau et posteris ejus Idumæis. Idque primo, eum de utroque adhuc in utero matris Rebeccæ existente, ideoque ante omne eorum meritum vel demeritum dixi, et prædixi matri: *Major serviet minori*, puta Esau Jacobo, Gen. 25. 23. ubi adverte odium hoc Esau non fuisse proprium et formale (nec enim Deus odisse poterat Esau antequam peccaret) sed tantum minorem amorem, quod scilicet Esau postponeretur Jacobo, eique in donis cederet et subjiceretur: Sic Genes. 29. 31. pro eo quod Noster vertit: *Videns autem Dominus quod* (Jacob) *despiceret Liam*; Hebr. Chald. et Septuag. habent: *Videns autem Dominus quod odio haberetur Lia*; ubi neglectus Liæ, ejusque minor amor quam Rachelis, vocatur odium: nec enim Jacob proprie oderat Liam, quam ut conjugem amabat et alebat. Secundo, cum Judæos prætuli Idumæis, dando Judæis meam legem, Ecclesiam, templum, Prophetas, regnum etc. eisque subjiciendo Idumæos. Tertio, et maxime ad rem præsentem, cum Judæos Babylone liberavi, Idumæos in gratiam vestri ibidem captivos dereliqui ; unde explicans subdit : *Et posui montes ejus in solitudinem, etc.*

Nota ex S. Hieron. Theodor. Lyran. Vatabl. Aria, Ribera et aliis, Malachias ad litteram loquitur non de prædestinatione Jacob, et reprobatione Esau, q. d. Jacob et Jacobæos prædestinavi, Esau vero et Idumæos reprobavi et gehennæ addixi; nam hoc constat esse falsum: quia multi Jacobæi damnati sunt, et multi Idumæi, ut Job eum suis amicis, salvati; sed loquitur de præelectione Jacob præ Esau ad bona temporalia. Respicit enim ad illud matri utriusque, prægnanti adhuc, promissum, Gen. 25. 23. *Duæ gentes sunt in utero tuo, et duo populi ex ventre tuo dividentur, populusque populum superabit, et major serviet minori*, puta Esau serviet Jacobo, et Idumæi Jacobæis, qui locus manifeste loquitur de præelectione ad dominium temporale, non spirituale. Sensus ergo est, q. d. Dilexi vos, o Judæi, magis quam Idumæos fratres vestros, cujus rei hoc vobis do signum et argumentum: cum tam vos, quam Idumæos, propter multiplicia peccata Chaldæis vastandos tradidissem, ego vos diligens pristinamque in patres vestros dilectionem conservans, paulo post e captivitate reduxi, et in patriam restitui: Idumæos vero, quia fuerunt vestri hostes, in gratiam vestri in ea reliqui, eorumque terram in solitudinem redactam, draconibus habitandam dedi. Hunc esse sensum litteralem et genuinum patet ex sequentibus. Ex quo allegorice Apostolus Rom. 9. 13. assurgit ad prædestinationem et præelectionem ad bona spiritualia, cujus illa præelectio Jacob ad bona temporalia erat typus. Sicut enim Deus Jacobæos in opibus terrenis prætulit Idumæis, ita in spiritualibus fideles in fide infidelibus, justos in gratia injustis, electos in gloria reprobis præfert et anteponit. Ita S. Hieron. et alii passim, quos sequuntur Scholastici, ac nominatim Gabr. Vasq. 1. p. q. 23. disp. 95. n. 45. Vide ea quæ dixi Rom. 9. 13.

Moraliter, hic discat quisque æstimare Dei in se amorem et beneficentiam, qua multis aliis prælatus est, v. g. si Religiosus est, prælatus est sæcularibus: si sacerdos, laicis: si doctus, indoctis: si fidelis, infidelibus, etc. adeoque si quisque suas naturæ et gratiæ dotes consideret, inveniet se peculiares et proprias aliquas a Deo accepisse, quibus alios superat: sicut vicissim in nonnullis ab aliis superatur; ut hinc ansam habeat humilitatis, inde laudis et gratiarum actionis. Vide dicta Exodi 25. 4. Sic in quolibet Sancto suo modo verum est illud Abrahæ elogium: *Non est inventus similis illi in gloria, qui conservavit legem Excelsi*, Eccli. 44. 20. Et illud S. Pauli: *Unusquisque proprium donum habet a Deo, alius quidem sic, alius vero sic*, 1. Cor. 7. 7.

3. Et posui montes ejus in solitudinem.] *Ejus*, scilicet, *Seir*, ut quidam codices cum Ruperto legunt, hoc est Idumææ: hæc enim sita est in montibus, sicut Tirolis et Helvetia in Alpibus. Probat se odio habuisse et habere Esau, id est Idumæos, ex eo quod eorum regionem vastarit per Nabuchodonosor, adeo ut civibus in Babylonem abductis, nec inde reductis, ferarum facta sit lustrum et draconum cubile. Ita Lyran. Vatabl. Ribera et alii. Nabuchodonosor enim post excisam Jerusalem invasit et excidit Idumæam, uti dixi in Abdia.

4. Destructi sumus.] Hebr. רששנו *russasnu*, id est depauperati sumus, et ad extremam inopiam redacti. Ita Chald. Pagnin Vatabl. et Arias; scilicet per vastationem agrorum et urbium, quod Noster clare vertit, *destructi sumus*; Sept. *subversa est Idumæa*.

Sed revertentes ædificabimus quæ destructa sunt.] Hebr. חרבות *charaboth*, id est, quæ desola-

ta et deserta sunt: sicut videmus Judæos, quorum omnii sumus, e Babylone in patriam reversos, suas domos et urbes reædificasse sub Cyro, Dario et Artaxerxe.

Hæc dicit Dominus: Isti ædificabunt, et ego destruam.] Ecce odium Esau, et dilectionem Jacob, q. d. Vos, o Judæi, reædificatis Jerusalem et templum, egoque fabricam vestram protexi et promovi: volent vos æmulari Idumæi, et urbes suas pari modo restaurare; at ego eis obsistam, ac fabricas eorum impediam et destruam. *Nisi ergo Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam*, Psalm. 126. 1.

Et vocabuntur termini impietatis,] q. d. Idumæa vocabitur terra inops et maledicta, terra ob impietatem desolata; terra quæ impietatis uti bibit culpam, ita et sustinet pœnam, adeo ut omnes transeuntes eam exibilent et subsannent, dicentes: Quam scelerata fuit hæc terra, quam Deus ita desolavit, et quasi Sodomam e cœlo sideravit! Alludit vox רשעה *risca*, id est *impietatis*, ad רשש *russas*, id est, depauperatus est, q. d. Idumæa fuit populus *risco*, id est *impietatis*, ideo *russas*, id est, depauperatus est desolatus est. Inde enim רש *rase* vel *rus* est pauper; perinde ac si latine dicas: Idumæus fuit Cyrus, fuit dirus, fiat ergo Irus; fuit Cyro si non ditior, certe dirior et impientior; fiet ergo Iro pauperior. Sicut Cyrus, cæsus a Tomyri regina Scythiæ, factus est Irus, cum caput ejus caeso, pleno sanguinis inclusum ab ea subsannante audivit; *Cyre, bibe sanguinem quem tantopere sitiisti.*

Et populus cui iratus est Dominus in æternum.] Est metonymia: sub causa enim intelligit effectum, puta sub ira vindictam ex ira manantem, q. d. Idumæi sunt populus, cui Dei ira et vindicta in æternum incumbent: quia eos æterna vastitate, excidio et desolatione punient.

Quæres, quomodo hoc sit verum? Nam uti Judæi, ita et Idumæi excidio Chaldæorum fuerunt superstites. Idumæos enim post hæc tempora subegit Simon Machabæus, ejusque filius Hyrcanus, teste Josepho, lib. 13. Antiq. cap. 16. et 17. imo Idumæi interfuerunt bello Judaico sub Tito, teste Josepho, lib. 6. Belli, cap. 7. Respondeo: Id verum est primo, quia captivitas eorum numquam fuit publico decreto revocata, nec generali reditu soluta; quia ipsi turmatim omnes fuere abducti in Babylonem, sed turmatim ex ea non fuere reducti, uti fuere reducti Judæi per edictum Cyri, 1. Esdræ, 1. 1. Manserunt tamen in Idumæa et viciniis locis aliquæ eorum reliquiæ, quæ sensim succreverunt seque propagarunt, additis etiam colonis aliarum gentium, quæ in Idumæam utpote derelictam et cuilibet patentem, transmigrarunt: quo factum est, ut incolæ non essent puri Idumæi, sed mixta et quasi nova gens. Vide dicta Jerem. 49. 13. Secundo, hæ Idumæorum reliquiæ subactæ sunt ab Hyrcano, uti jam dixi, qui eos coegit ad circumcisionem et judaismum, adeoque ex Idumæis fecit Judæos. Tunc ergo Idumæa gens et superstitio excisa fuit, tamque impletum hoc Malachiæ oraculum: *Vocabuntur populus cui Dominus iratus est in æternum:* quia in æternum sustulit eorum rempublicam et Synagogam infidelem, eamque transmutavit et transtulit in Synagogam et remp. Judæorum, fecitque ut Judæis essent subditi, tam in civilibus, quam in sacris. Quocirca cum Titus oppugnaret Judæos, in eorum auxilium venere viginti millia Idumæorum, ut pro Judæis quasi fratribus, imo patribus, heris et dominis suis dimicarent. Denique post bellum Judaicum sensim Idumæi ita exstincti sunt, ut ne quidem nomen eorum supersit, uti superest gens, licet vaga, nomen et distinctio Judæorum: ubique enim Judæi ab indigenis distinguuntur et secernuntur. Perperam Judæi per Idumæos accipiunt Romanos, uti dixi in Abdia.

Tropol. Remigius: *Esau et Jacob*, inquit, *fratres de una stirpe generati, vitiorum atque virtutum figuram prætendunt: quæ duo licet sint contraria, ex uno cordis fonte procedunt. Nam quia liberi sumus arbitrii, pro nostra voluntate aut ad vitia deflectimus, aut ad virtutes. Primogenitus est Esau: quia priora sunt per infantiam, adolescentiam et juventutem: post nascitur Jacob, qui supplantator interpretatur; quia errores fragilioris ætatis ætas firmior succedens corrigit et supplantat. Unde bene major frater, hispidus et agrestis venator, et silvis assuetus dicitur fuisse; minor lenis et simplex, habitasse domi perhibetur. Itaque sub nomine Esau Deus vitia odio habere asseritur, non naturam quam bonam fecit: et propterea fines ejus ponit in solitudinem, ut omne malum exstirpetur, et vitia non increscant. Quod si impudens malitia ea quæ sunt destructa rursus ædificare conetur. Dominus iterum destructurum se profitetur. Quod facit duobus modis, sive dum corriguntur peccatores, sive cum pertinaciter peccantes justo ultione damnantur.*

Huc accedit Georgius Venetus tom 2 de oraculis Prophet. sect. 7. n. 318. ubi quærit cur Esau vocetur Seir, ac respondet: quia Seir significat turbinem, horrorem, pavorem, hircum, pilosum, fatuum (*Seirim* enim sunt Satyri) dæmonem, quæ omnia recte conveniunt improbis, viventibus secundum carnem et sanguinem, quorum finis est interitus, et stipendium mors (ut ait Apostolus) ac gehenna. Horum ergo sors est dæmoniaca, formidolosa, horrore, dolore et angustia plena. Hinc Christus venit ut hominem eo miserum de Seir erueret, et duceret in Jerusalem, id est in visionem pacis. Itaque Seir et Edom sunt impii, et præsertim damnati in inferno. De his enim verissime dicitur: *Et vocabuntur termini impietatis, et populus cui iratus est Dominus usque in æternum.* Damnati enim sunt folles et fomenta gehennæ quorum capiti jugiter incumbit ardens Dei ira et indignatio, eaque efficax et ignita, vomens flammarum incendia, quibus eos cremabit in æternum. Væ, væ, væ sceleri et malitiæ! Deus hanc maledictionem a cervicibus nostris evertat.

5. Magnificetur Dominus super terminum Israel.] Opponit *terminum*, id est, regionem Israel, termino, id est regioni, impietatis, puta Idumææ, v. 4. q. d. Glorificetur Dominus qui punit improbos, et præmiat probos, quia scilicet vastavit impiam Idumæam, et piam Judæam exaltavit, imo impiam pie subjugavit, itaque ex infideli et impia fidelem et piam effecit. Id factum est per Hyrcanum, uti jam dixi. Unde secundo, Chald. vertit: ***Multiplicetur gloria Domini: etenim dilatavit terminos Israelis***, scilicet usque in

Idumæam. Tertio, alii sic exponunt, q. d. Extendat Deus terminos et dominium Israelis, ut eo modo pariter extendat suam gloriam et magnificentiam, atque a gentibus Israeli subjectis cognoscatur et colatur. Quarto, alii vertunt: *Magnificetur Dominus ultra terminum Israel*, q. d. Gloria et magnificentia Dei non arctetur angustiis Israelis terminis, sed ultra eos se propaget et distendat per totum orbem. Hoc cœpit fieri sub Machabæis, per eorum victorias cœlitus a Deo obtentas, sed allegorice plene factum est per Christum et Apostolos. In omnem enim terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Verus enim Israel est Ecclesia et populus Christianus, qui se e Judæa propagavit per universum mundum. Ita hodie veri fideles subjugata Bohemia, Austria, Hungaria, etc. gaudent ob dilatatum imperium non tam reipublicæ, quam Ecclesiæ, dicuntque: Magnificetur Dominus super terminum Israel.

Anagog. q. d. Laudetur Deus ob gloriam, triumphos et multitudinem Israelis, id est, sanctorum et electorum. Hi enim mirifice laudant Deum, quod videant in se cecidisse sortem tam felicem, maxime cum vident terminos impietatis, id est, cœtum damnatorum, præsertim amicorum et sociorum suorum, a Deo ita puniri et comburi, seque ab eorum sorte per Dei gratiam fuisse erutos et salvatos. Ita S. Hier. Vide Apostolum ob hoc beneficium celebrantem et glorificantem Deum tota c. 1. ad Ephesios.

6. FILIUS HONORAT PATREM.] Recensitis suis in Judæos beneficiis, Deus hic transit ad eorum maleficia, quæ ipsi ingrate rependerunt. Ingratitudinem ergo et irreverentiam eorum culpat et accusat. Nota. *Honorat*, id est jure naturæ, divino et humano honorare tenetur; et, si vere filius talis est, qualis esse debet, reipsa honoret. Jam honor in hoc præcepto: *Honora patrem et matrem*, quatuor complectitur, scilicet primo, amorem; secundo, reverentiam; tertio, obedientiam; quarto, beneficentiam et alimoniam, si ea indigeant, ut dixi Deut. 5. 16.

SI ERGO PATER EGO SUM, UBI EST HONOR MEUS? ET SI DOMINUS EGO SUM, UBI EST TIMOR MEUS?] Patri enim proprie a filio debetur honor, domino a servo timor, non tantum servilis, sed et liberalis, qui reverentiam, amorem, ac obsequium sedulum et exactum complectitur. Porro Deus est pater fidelium: Primo, creatione; secundo, conservatione et gubernatione; tertio, alimonia; quarto, cura et providentia paterna; quinto, per fidem et gratiam quæ nos justificat, sibique in filios et hæredes regni sui adoptat. Idem est dominus iisdem titulis, aliisque, ut quod nos redemerit, et sanguine filii sui sibi quasi coemerit, quod sit summa majestas, cui omnis creatura servire tenetur; quod nos quasi servos et operarios ad vineam suam excolendam, proposita mercede gloriæ æternæ conduxerit, etc. Hisce titulis Deus omnium, etiam laicorum, est pater et dominus. Unde ad omnes Judæos, etiam laicos, hic dirigi a Deo sermonem, eosque ingratitudinis, irreverentiæ et impietatis accusari, quod suæ dilectioni, de qua dixit, *Jacob dilexi*, non responderint, sed Deum amantem se odio habuerint, inhonorarint et contempserint, censent. S. Hier. Theodoret. Remig. et Hugo.

Audi S. Ambr. in Malachiæ verba, in fine tomi. 2. *Si servus es*, inquit, *redde Domino timoris obsequium: si filius, exhibe patri pietatis affectum. Tu autem eum gratias non agis, Deum nec diligis, nec vereris. Unde aut contumax servus, aut superbus es filius. Qui est ergo utilis Christianus, semper debet patri ac Domino suo laudes dicere, et in ejus gloriam omnia procurare; sicut ait B. Apost.* 1. Cor. 10. dicens: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Videte quale veri Christiani Apostolus voluit esse convivium, ut magis fides Christi, quam prandii sagina comedatur; et plus reficiat hominem Dominici nominis frequens invocatio, quam epulorum multiplex et copiosa collatio, meliusque pascat esurientem religio quam sagina.* Vide sequentia, ubi pulchre docet Christianum debere Deo patri tam mane, quam vespere instar lusciniæ, aliarumque avium gratias agere, et laudes canere. Audi et S. Bernard. ser. 16. in Cant. *Ita ipse*, ait, *patrem se exhibuit mihi; sed non ego me vicissim illi filium. Quanam fronte attollo jam oculos ad vultum patris tam boni, tam malus filius, pudet indigna gessisse genere meo, pudet tanto patri vixisse degenerem. Exitus aquarum deducite oculi mei, operiat confusio faciem meam, etc.* Et ser. 83. *Exigit*, ait, *Deus timeri ut Dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari. Quid in his praenet? nempe amor. Absque hoc et timor pœnam habet, et honor non habet gratiam. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor et gloria: sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condito non fuerint.*

Magis tamen proprie et genuine ad sacerdotes hic loqui Deum, patet ex eo quod sequitur: *Dicit Dominus exercituum ad vos, sacerdotes.* Hebræa enim habent: *Dicit Dominus exercituum vobis sacerdotibus, despicientibus nomen meum. Dicit*, scilicet id quod præcessit: *Si ergo pater ego sum, ubi est honor meus?* Unde Compl. ita legunt et dispungunt, ut hæc omnia conjungant hoc modo: *Ubi est timor meus? dicit Dominus exercituum ad vos, o sacerdotes.* Ita Lyran. Pagn. Vatabl. et alii. Ubi nota sacerdotes præ laicis vocari filios Dei, tum quia Deo dicati et consecrati sunt, ut ad ejus quasi familiam pertineant; tum quia justi et sancti esse debent, ut sancta sacrificia et preces pro populo Deo offerent: sancti enim sunt filii Dei adoptivi; tum proprie, quia in lege veteri Levitæ et sacerdotes pro primogenitis filiorum Israel, quos Deus ab Angelo percutiente et a morte liberarat, ideoque sibi depoposcerat, Deo oblati et dati sunt, Exodi 13. 2. et Num. 8. 16. Sensus ergo est, q. d. Vos, o sacerdotes, imprimis arguit et culpat Deus, quod cum sitis ejus primogeniti, peculiariter præ laicis cæterisque Israelis filiis ab eo dilecti, et in sacerdotes electi; tamen eum non ut patrem honoretis, nec ut dominum revereamini; sed eum ejusque cultum et victimas inhonoretis, et despiciatis. Timor enim hic et alibi, reverentiam, adorationem, sacrificium, omnemque cultum Dei denotat. *Qui enim metuit, non scrutatur, sed colit, observat, adorat, honorat, glorificat, laudat, commendat*, ait S. Chrys. hom. 2. de incomprehens. Dei natura.

Incipit Malachias prophetiam et correctionem suam a correctione sacerdotum: quia reformatio reipubl. et laicorum pendet a reformatione cleri et sacerdotum: qualis enim est sacerdos, talis est et populus. Sane hoc sæculo hæresi Lutheri occasionem dedit in-

scitia, et mala vita plurium sacerdotum. Quocirca et Christus initio, æque ac in fine prædicationis suæ, redarguit vitia sacerdotum. Docet id egregie Auctor Imperfecti Apud S. Chrys. initio hom. 38. in S. Matth. ubi recte sacerdotes comparat stomacho; explicans enim ingressum solemnem Christi die Palmarum in Jerusalem, quo primo templum adiit: *Et intravit*, inquit, *Jesus in templum Dei. Hoc erat proprium boni filii, ut et veniens ad domum curreret patris, et illi honorem redderet qui genuit eum, ut tu imitator Christi factus, cum in aliquam ingressus fueris civitatem, primum ante omnem actum ad Ecclesiam curras. Hoc erat boni medici, ut ingressus ad infirmam civitatem salvandam, primum ad originem passionis intenderet. Nam sicut de templo omne bonum egreditur, sic et de templo omne malum procedit: quemadmodum medicus quando primo ingreditur ad infirmum, statim de stomacho ejus interrogat, et eum componere primum festinat: quia si stomachus sanus fuerit, totum corpus validum est; si autem dissipatus fuerit, totum corpus infirmum est: ita si sacerdotium integrum fuerit, tota Ecclesia floret; si autem corruptum fuerit, omnium fides marcida est. Cor autem et stomachus sacerdotes intelliguntur: quia in rebus spiritualibus per eos totus populus gubernatur. Et sicut cor sapientiæ locus est, ita sacerdotes sunt receptacula sapientiæ spiritualis, Isaia dicente de regibus quidem: Omne caput in dolore; de sacerdotio autem: Omne cor in tristitia.*

Explicat id, munia stomachi analogice applicando sacerdotibus, dicens: *Sicut enim stomachus accipiens cibum coquit eum in seipso, et per totum corpus dispergit; sic et sacerdotes accipiunt scientiam sermonis per Scripturas ex Deo; et excoquentes eam in se, id est, tractantes et meditantes apud se, universo populo subministrant. Et sicut stomacho subministrante unumquodque membrum suscipit nutrimentum, et convertit ipsum in se secundum suam naturam; ut puta quod suscipit jecur, totum fit sanguis; quod autem suscipit fel, bilis efficitur totum; quod vero ascendit in pulmonem, phlegmata fiunt; quod autem in mamillas, totum efficitur lac: sic sacerdotibus in Ecclesia loquentibus Dei verbum, omnes suscipiunt; unusquisque autem convertit illud secundum proprium cor, ita ut unum id ipsum verbum in cordibus quidem rectis procedat ad vitam; in cordibus autem perversis suscitet iracundiam, quasi bilis: in aliis autem operatur dilectionem dulcissimam, quasi lac: in aliis autem odia, quasi phlegma nocivum et expuendum. Videte ergo, sacerdotes, quomodo vos componatis in verbo et opere. Quoniam sicut in corpore, si aliquod infirmatum fuerit membrum, non omnino languet et stomachus; si autem stomachus languerit, omnia membra inveniuntur infirma: sic si aliquis Christianorum peccaverit, non omnino peccant et sacerdotes; si autem et sacerdotes fuerint in peccatis, totus populus convertitur ad peccandum. Ideo unusquisque Christianorum pro suo peccato reddet rationem: sacerdotes autem non solum pro suis, sed et pro omnium peccatis reddituri sunt rationem. Vidit arborem pallentibus foliis marcidam, et intellexit studiosus agricola, quia læsuram in radicibus haberet. Nam vere quemadmodum cum videris arborem pallentibus foliis marcidam, intelligis quia aliquam culpam habet circa radicem; ita cum videris populum indisciplinatum et irreligiosum, sine dubio cognosce, quia sacerdotium ejus non est sanum.* Hæc prolixius recitavi, quia singula aurea ab ore aureo.

Et dixistis: In quo despeximus nomen tuum?] Hebr. בזינו *bazinu*, id est *sprevimus*: Chald. *contempsimus*; Tigurina, *quanam re vile habuimus nomen tuum, illudque nobis sordet?* Respondet Deus: *Offertis super altare meum panem pollutum*. S. Hieron. Remig. Hugo et Lyran per panem intelligunt panes propositionis, censentque culpari hic sacerdotes, quod eos non triticeos, aut non azymos, ut lex jubebat, sed siligineos, hordeaceos, fermentatos, aut alia ratione vetitos Deo offerrent. Addit S. Hieron. Remig. Haymo, Albertus, Hugo et Lyran. taxari sacerdotes, quod panes hosce ex quovis frumento conficerent, cum juxta eorum traditionem, ex patrum religione et pio usu acceptam, non nisi ex selecto frumento confici deberent, quod ipsimet sacerdotes sevissent, messuissent, moluissent et coxissent. Quod notent Christiani, præsertim sacerdotes, ut discant qualia, quam pura, et selecta Deo offerre debeant.

Verum quia panes propositionis non offerebantur in altari, quod tamen de suo pane ait hic Malachias, sed in mensa panum propositionis: nec enim erant victimæ, sed meræ oblationes; hinc melius per panem pollutum accipias victimam pollutam, tum similæ et panum; quos quasi sacrificia concremabant Deo in altari, vocabantque *mincha*, ut patet Levit. 2. tum carnium, puta boum, ovium, hircorum, quos sacrificabant Deo. Ita Chald. Vatabl. Clarius et Arias. Hebræi enim panem vocant omnem escam, etiamsi caro sit: ac præsertim bos, capra, agnus, et quævis victima Deo oblata vocatur *panis*, id est, cibus Dei, uti ostendi Levit. 22. 25. et cap. 21. vers. 6. et 8. Numer. 28. 2. Rationem dedi Levit. 2. nimirum quod sacrificium sit convivium Dei, in quo Deus cum hominibus quasi comedere et bibere videtur. Quocirca carnes Deo immolatæ, erant quasi panis, id est cibus, quo vescebatur Deus: vinum Deo libatum erat quasi potus quem bibebat Deus. Quod enim ignis devorabat et consumebat, hoc censebatur Deus per ignem repræsentatus edere et consumere. *Panem* ergo *pollutum* vocat victimas cæcas, claudas, mancas, quas contra legem Levit, 22. v. 19. et 22. Deo offerebant. Ita enim se explicat Malachias vers. 8. Secundo, *pollutum*, quia non offerebant eo ritu et cæremoniis, quas præscribit lex Levit. cap. 1. 2. 3. 4. etc. Tertio, *pollutum*, ob impietatem et scelera sacerdotum eum offerentium. Sacrificia enim Judæorum valebant, et vim impetrandi habebant non ex opere operato, uti habet nostrum Eucharistiæ, sed ex opere operantis, puta ex dignitate et devotione sacerdotis sacrificantis, qui hic erat sceleratus et impius: quocirca ejus oblatio magis Deum irritandi, quam impetrandi vim habebat.

Porro Gentiles adeo deorum suorum reverentes erant, ut priusquam victimas immolarent, eas sollicite explorarent, an puræ essent. Hinc et meliores e grege seligebant, easque Apollini candidas, quarum, si majores essent, cornua inaurabant. Unde Ascan. l. 10. Æn.

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem.

Et Ovidius:

Blandis indutæ cornibus aurum,
Conciderant ictæ, nivea cervice juvencæ.

Quod si color hic victimæ deesset, cretam superinduebant. Unde illud Juven. satyra 10.

Duc in Capitolia magnum
Cretatumque bovem.

Testatur Arnobius l. 2. contra Gentes, olim in Albano monte non alios licuisse, quam nivei candoris immolare tauros.

Et dicitis: In quo polluimus te?] id est, pollutum panem, id est victimam, obtulimus tibi? Nota hic, o sacerdos, qui pollutus pollutum offert Deo sacrificium, Deum ipsum quasi polluit et conspurcat: quia mensam, victimam et cibum Dei conspurcat, præsertim in lege nova, ubi victima est ipse Christus Deus noster. Quocirca Apostolus, 1. Corinth. 11. 27. diserte asseverat: *Quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini*, q. d. Erit quasi Christicida et Deicida, perinde ac Judas proditor: *Dum enim Sacramenta violantur, ipse cujus sunt Sacramenta violatur*, ait S. Hieronym.

7. In eo quod dicitis: Mensa Domini despecta (contemptibilis) est.] Quia scilicet dicitis: Jam viluit altare Domini; ac proinde vilia quælibet in eo offerri possunt. Mensam enim vocat altare, quia, ut jam dixi, sacrificium est quasi convivium, in quo conviva est Deus: mensa est altare, esca est victima, potus est libamen, ministrans est sacerdos. Tangit hic radicem mali, aitque causam contemptus sacrorum esse ipsam altaris vilitatem, q. d. Vos, o sacerdotes, vilipenditis meum altare, dicitisque illud eviluisse, ideoque parum referre quid, et quale in eo offeratur: quocirca offertis in eo victimas cæcas, claudas et mancas.

Quæres: Qua causa et titulo dicebant altare eviluisse? Resp. primo, ob longum sacrorum cessationem: quia per septuaginta annos captivitatis caruerunt templo, altari et victimis. Hæc enim in animis accolarum generare solet sacrorum oblivionem, neglectum, incuriam, contemptum, uti vidimus in pagis Belgii, tempore belli Hollandici a sacerdotibus desertis, ubi rustici, præsertim juvenes et pueri qui numquam viderant sacerdotem, ut primum eum viderunt, stabant attoniti; vel diffugiebant, putantes se non hominem, sed monstrum videre, vel spiritum, uti mihi ibidem olim videre et experiri contigit. Secundo, quia videbant templum a se reædificatum non æquare gloriam templi prioris, quam viderant senes, et juvenes a senibus audierant: *Ac putabant deesse religionis sanctimoniam, quia deerat ædificationis ambitio*, ait S. Hier. cum e contrario, *Deus non tam altaris ornatum, quam offerentium devotionem requirat*, ait Remig. Tertio, quia Judæi nuper Babylone redeuntes pauperes erant; unde non poterant opulentas dare oblationes sacerdotibus, qui proinde negligebant altare, aliisque negotiis se dabant quibus compararent sibi victum. Sic enim hodie videmus subductis, vel pereuntibus redditibus templorum, perire quoque vel minui sacerdotum curam et ministeria. Ita Vabl. Quarto, quia videbant Deum victimas hasce non edere, sed eas igne consumi. Unde meliores sibi reservabant, aut cum deterioribus commutabant, censentes satius esse deteriora dare igni, meliora ventri. Audi S. Hieron *Quid prodest*, inquit, *si offeramus optima? qualiacumque fuerint quæ offeruntur, igni sunt devoranda*; erat hic prætextus avaritiæ et gulæ. Sic hodie videmus sacerdotes et prælatos nonnullos in mensis et conviviis esse splendidos, in altari et templo sordidos; in mensis adhibere mappas pretiosas et vina falerna, in altari vero lintea lacera, et villum potius quam vinum. Qua de re jure queritur Cardin. Bellarm. in Gemitu columbæ.

Moral. disce hic primo, Deo, utpote auctori omnium non qualia qualia, sed optima et præstantissima esse danda. Secundo, contra hæreticos, Deum honorari et delectari magnificentia templorum, altarium, vasorum sacrorum, etc. quia ipse major est omni laude, et omni magnificentia magnificentior. Famosa et magnifica fuit mensa sacra, quam teste Cedreno, Baronio et aliis, Justin. Imp. in augusto S. Sophiæ templo erexit. Constabat enim auro, argento, omnisque generis lapidibus, lignis, metallis, omnibusque rebus quas terra fert, mare et totus mundus. Ex omni materia pretiosa plura, meliora, potiora collegerat, liquatisque his quæ fluunt, sicca illis immiserat, atque in formam mensæ concinnarat: ita omne varium illud opus intuentibus erat stupori. In orbem hanc ostentabat epigraphem: *Tua de tuis tibi offerimus servi tui, Christe, Justinianus et Theodora. Ea tu propitius accipe, fili Dei Verbum, qui nostri causa carnem assumpsisti, et cruci affixus fuisti, ac nos in tua recta fide conserva. Et quam nobis commisisti remp. eam ad tuam gloriam auge et tuere, intercedente sancta Deipara virgine Maria.*

Celebrat Joseph. lib. 12. Ant. cap. 2. mensam, quam templo Hierosolymitano dono misit Ptolemæus Philadelphus rex Ægypti, ut ab Eleazaro pontifice impetraret septuaginta Interpretes, qui S. Scripturam ex Hebræo in Græcum idioma converterent. Erat enim tota ex auro, longa duos cubitos cum dimidio, lata unum, alta sesquicubitum Ornatu erat cymis versatilibus, et sculpturis egregiis. Exterior autem loricæ facies gemmis pulchris, ovali specie distinguebatur. Huic subjecta erat corona per circuitum, omne genus fructuum repræsentans, dependentibus racemis et spicis emergentibus, et malis punicis intersertis; quæ omnia constabant e lapillis colorem nativum fructuum referentibus, et auro circum totam mensam revinctis. In mensa autem sculptus erat Mæander magni pretii, gemmis per medium tamquam stellis variegatus, carbunculo et smaragdo suavissime radiantibus. Basis facta erat e carbunculo palmum lata crepidinis specie; qua vero pedes innitebantur, octo digitorum latitudine. Tanta erat artis subtilitas, ut perflante vento agitata, naturæ, non artis, opus videretur: crassitudo autem mensæ erat semicubitalis. Hæc et plura Josephus.

Ab his discamus exhibere Deo mensam honoratam et magnificam, non eum Judæis vilem et despectam. Id faciemus mystice, si animam nostram omni virtutum genere adornatam Deo offeramus. Ipsa est enim quasi microcosmus Deo, qui macrocosmus est, dicenda; ac præsertim si opera charitatis exerceamus. Hisce enim mensam instruimus, non tam pauperibus

quam ipsi Deo: in hac enim ipse delectatur et quasi epulatur.

Tropol. S. Hieron. *Polluimus*, ait, *panem*, *id est*, *corpus Christi*, *quando indigne accedimus ad altare*, *et sordidi mundum sanguinem bibimus*, *et dicimus*: *Mensa Domini despecta est*; *non quod hoc aliquis audeat dicere*, *sed opera peccatorum dispiciunt mensam Dei*. Unde de talibus ait Apost. 1 Cor. 10. 20. *Non potestis calicem Domini bibere*, *et calicem dæmoniorum*; *non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum*, *etc*. Rursum polluit panem et mensam Dei, ac in ipsum Deum jacit contumelias, ait S. Hier. doctor et prædicator, qui verbum Dei, quod est panis animæ, docet propter lucra, vel humanam gloriam, ac divitibus blanditur, peccatores honorat, et pauperes sanctos repellit, *mensam scripturarum Dei mensis idolorum*, *sæcularisque doctrinæ putans esse communem*.

8. Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? Ita et Septuag. ac Chald. vertunt interrogative, q. d. Omnino malum est, quia contra legem Levit. 21. 22. quæ poscit victimam integram et vitio carentem. Recentiores, ut Vatablus et Tigurina, vertunt affirmative: *Cum hostiam cæcam sacrificatis* (supple, dicitis) non *est malum*, sed bonum et licitum. Peccabant ergo avari sacerdotes, qui ut oblationes suas suaque lucra augerent, nullam respuebant victimam a populo oblatam, etiamsi cæca esset vel manca; imo pro integra a populo oblata, ipsi e suo grege substituebant claudam vel mutilam, integram sibi reservantes.

Ita peccant hodie Christiani, qui pro decimis et primitiis dant manipulos, vel animalia deteriora, meliora sibi retinentes; qui filios claudos, luscos, stolidos, ineptos detrudunt in monasteria, vegetos et acres tradunt mundo; qui tempus juventutis floridæ dant carni et sanguini, tempus senectutis effœtæ dant pietati et Deo, etc. qui meliores horas dant studiis, deteriores orationi; Dei enim majestatem contemnunt, qui ei seipsos anteponunt, ut sibi potiora, Deo pejora attribuant. Si tales et talia offerent principi, vel regi, nonne vapularent? Qui semesas a porcis vel canibus escas regi apponeret, mulctaretur; non mulctabitur is qui offert Deo semesas a diabolo, et aliquid adhuc diabolicum exhalantia.

Symbolice, Remigius, et S. Hieron. *Victima*, inquit, *Dei est bonum aliquod*, *ut oratio*, *eleemosyna*, *etc*. *Verum cæca est victima*, *si animus offerentis non est illustratus luce veritatis*; *vel si non est simplex intentio ejus qui offert*. *Claudo est orationis victima ejus*, *qui duplici mente accedit ad deprecandum Dominum*. *Debilis est*, *qui Christum non habet*, *qui est Dei virtus*: *et sapientia*. *Istiusmodi victimæ si offerantur*, *minime Deo placere possunt*, *sed potius reum faciunt offerentem*. Manca est obedientia, quæ subjicit Superiori voluntatem, non intellectum; manum, non animum.

Offer illud duci tuo, et vide si placuerit ei,] q. d. Videbis utique quod non placebit ei, sed summe displicebit, donaque tua respuet, quin et indignabitur tibi, censebit enim se a te contemni et vilem reputari, quod tam vilia, puta cæca, clauda, manca animalia ei offeras, et integra tibi reserves. Si ergo talia non auderes offerre duci tuo homini mortali, quomodo Deo immortali ea offerre audes, qui est Rex regum, et Dominus dominantium?

Aut si susceperit faciem tuam,] puta te tuumque munus, quod ore et facie tua ei obversa offers: facies enim index est animi et mentis, totumque hominem et personam ipsam repræsentat. Nam facies decora, honesta, liberalis, reverens meretur suscipi, hilarique et benigno vultu a principe, et multo magis a Deo suscipitur: facies vero indecora, turpis, avara, impudens, irreverens ab iisdem despicitur et rejicitur, q. d. Dux et princeps tam avarum et impudentem faciem quæ tam avarum et impudens munus sibi, offert, non acceptabit, sed adversabitur, quanto magis ego eadem non acceptabo, sed aversabor? Sic de Job reverente, patiente et pio ait Deus cap. 42. vers. 8. *Job autem servus meus orabit pro vobis*, *faciem ejus suscipiam*.

9. Et nunc deprecamini] Hisce verbis non ironice, ut vult Clarius et Arias, sed serio hortatur eos ad pœnitentiam, ut patet ex sequentibus. Ita S. Hieron. Theodor. Haymo, Rupert. Lyran. et alii.

De manu enim vestra. (Ita Hebr. Chald. Septuag. Tigur. et alii: perperam ergo Pagnin. vertit: *De manu nostro*) Factum est hoc,] q. d. Non patrum hoc scelus est, sed vestrum, non tam laicorum est culpa, quam vestra, o sacerdotes (eos enim alloquitur, ut patet v. 6.) Vos ergo suppliciter deprecamini vultum Dei, qui eum offendistis et ad indignationem concitastis. Ita S. Hieron. Theod. Lyran. et alii. Aliter Vatabl. q. d. De manibus vestris, id est, ab operibus manuum vestrarum profecta est hæc maledictio, de qua dicitur in sequentibus v. 14. *Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum*, *et votum faciens immolat debile Domino*.

Si quomodo suscipiat facies vestras,] id est, vos vestrasque oblationes, uti dixi v. 8. Aliqui ex Hebræo sic vertunt: *Num auferet*, id est, *si quo modo auferat a vobis faciem*: scilicet suam iratam, aut vestram tristem malisque oppressam, ostendendo vobis faciem hilarem, eaque vos exhilarando. Hebr. enim נשא *nasa* et suscipere, et tollere vel auferre significat. Aliter Theodor. q. d. Num sine pœnitentia et deprecatione veniæ vos in gratiam recipiam?

10. Quis est in vobis qui claudat ostia (templi) et incendat (perperam Compl. legunt, non *incendat*) altare (hoc est, altaris ignem, et per ignem victimas ac thymiamata, quæ quotidie in altari cremantur Deo) meum gratuito?] q. d. Nemo vestrum gratis templo altari servit, sed laboris sui stipendia percipit, et ex altaris oblationibus sustentatur et vivit; cur ergo illud meumque in eo cultum negligitis et negligenter peragitis? Si enim non religiosis et Dei intuitu, certe mercedis respectu, et obligatione justitiæ obstricti, deberetis hoc munus vestrum ad quod pretio conducti estis, diligenter et accurate obire et præstare. Ita S. Cyrill. S. Hieron. et alii. Nota: Ad verbum ex Hebræo sic vertit Tigur. *Adhæc quis ex vobis ostia claudat? num vero in ara mea gratis incenditis?* quod Noster aliis verbis, sed clariore sensu expressit, dum vertit: *Qui est in vobis qui claudat ostia*, *et incendat altare meum gratis?* Alii vero cum Sept. et Chald. contrarie vertunt hoc modo: *Quis est in vobis qui claudat fores*, *ut non accendatis altare meum gratis?* q. d. Utinam aliquis vestrum clauderet fores

templi, ut non uratis super altare meum victimas hasce pollutas frustra, sive in vanum. Nam illæ mihi non placent, sed placet pura *mincha* Christi, quæ toto orbe offertur, ut sequitur. Ita Theodor. Vatabl. et Clarius. Unde et S. Hieron. notat græcum δωρεαν, id est *gratuito*, verti posse, *in gratia: Ut videlicet*, inquit, *gratiam non habeant altari Domini serviendi sed ea priventur*. Hic secundus sensus valde tam Hebræo, quam sequentibus cohæret et respondet: atque hebr. חנם *chinnam* sæpe significat gratis, frustra, in vanum, ut Ps. 34. 19. *Odio habuerunt me gratis*, hebr. *chinnam*.

Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus.] Tigurina: *Non est mihi in vobis beneplacitum*. id est, non mihi placetis, non estis mihi grati ob vestram irreligiositatem, neglectum et contemptum sacrorum. Hebr. enim חפץ *chepets* significat placitum, beneplacitum, complacentiam, affectumque amoris et benevolentiæ, quem Septuag. vertere et vocare solent εὐδοκιαν. *Et* (id est, idcirco) *munus* (hebr. מנחה *mincha*, de quo paulo post) *non suscipiam de manu vestra*. Vetera enim sacrificia non placebant ex opere operato, uti placent in lege nova, sed tantum ex opere operantis. Cum ergo hic operantes et sacrificantes displicerent Deo, displicebant et sacrificia; ideoque per Christum cum Synagoga, lege et gente sunt abolita. Idem fiet Christianis. Audi S. Chrysost. in c. 20. S. Matth. *Prius, ait, in vallibus fiet obscuritas, die declinante ad occasum. Quando ergo colles videris obscurari, quis dubitat quin jam nox est? Sic primum in sæcularibus et laicis Christianis incipit prævalere obscuritas peccatorum. Nunc autem quando jam vides, quod sacerdotes positos in summo vertice spiritualium dignitatum, qui montes et colles dicuntur, apprehenderit iniquitas tenebrosa, quomodo dubitetur quia finis est mundi?* Idem in c. 24. Matth. hom. 47. *Si pars aliqua domus*, inquit, *fuerit decisa, cum labore tamen possibile est ut reparetur. Si autem ipsum fundamentum fuerit conquassatum, quid faciet paterfamilias, nisi in aliquo loco nova jaciat fundamenta, et lapides de priori loco transvectans, aliam sibi ædificet domum? Sic et in spiritualibus, si quidem populares peccaverint, per pœnitentiam corriguntur; si autem dissipatum fuerit ipsum sacerdotium, quod est populi fundamentum, quid faciat Deus? juxta illud Christi: Vos estis sal terræ, quod si sal evanuerit, in quo salietur? Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, et conculcetur ab hominibus*, Matth. 5. 13.

11. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in Gentibus,] q. d. Nolo amplius angustiis Judææ finibus contineri, arcta mihi est Jerusalem, angustum templum: coarctor in Palæstina, cœlum enim et terram ego impleo. Quare par est ut totus mundus sit mihi templum, ut omnes gentes ubique me colant victimis et sacrificiis. Quocirca brevi per Christum efficiam ut nomen meum Gentibus toto orbe prædicetur, illæque me ubique agnoscant, adorent, celebrent.

Et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda.] *Sacrificatur et offertur*, id est, brevi per Christum et Apostolos sacrificabitur et offeretur: Propheta enim prophetice loquitur et prophetat de futuris, q. d Nolo, o sacerdotes Judaici, vestra sacrificia, sed brevi ea abolebo, tum quia impura et polluta sunt, tum quia uno in loco a paucullis Judæis offeruntur. Quocirca eis per Christum surrogabo sacrificium aliud, quod in se purissimum erit et sanctissimum, quodque ubivis terrarum a quibuslibet gentibus mihi offeretur.

Quæres: Quænam hæc oblatio munda? Primo, Judæi respondent esse preces, quas Judæi pii inter Gentes dispersi ubivis locorum Deo offerebant. Unde Chald. vertit: *Ego recipiam preces vestras, et nomen meum sanctificabitur per manus vestras, et erit sicut oblatio munda coram me*. Verum hoc ex textu patet esse falsum. Nam rejicit hic Deus sacrificia Judæorum, dicens: *Non est mihi voluntas in vobis. Et munus non suscipiam de manu vestra*; eisque opponit sacrificia Gentium, eaque acceptat.

Secundo, Hugo censet esse oblationem quam Gentes proselytæ et Deum Judæorum agnoscentes offerebant in templo Hierosolymitano. Sed obstat τὸ *in omni loco*, quod perperam invertit Hugo, explicatque, q. d. *Ex omni loco*.

Tertio, Arias accipit oblationes et victimas, quas Gentes tempore Malachiæ, Deum verum ex motu cœlorum et gubernatione universi agnoscentes, ubivis locorum ipsi offerebant. Verum Gentes sacrificabant Jovi, Herculi, Belo, non Deo vero: Jovem enim ponebant gubernatorem universi. Pauci enim Gentilium, ut Job, ejusque amici, Deum verum agnoverunt et coluerunt: cæteri omnes coluerunt idola, quæ proinde in Scriptura dii Gentium nominantur.

Quarto, Calvinus et hæretici, qui negant omne sacrificium legis novæ proprie dictum, accipiunt oblationem mysticam, puta Dei cultum per fidem, spem, charitatem, orationem, invocationem et laudem, atque opera pia, præsertim charitatis et eleemosynæ, aut conversionis animarum. Idem censent Clarius et Vatabl quibus favere videtur Tertull. lib. 5. contra Judæos: sed idem adversatur iis, lib. 3. contra Marc. 22. ubi se explicat, et per oblationem mundam accipit sacrificium Eucharistiæ, Deique laudes et hymnos, qui cum ea cani solebant: qua de causa ipse sub oratione et hymnis solet intelligere Eucharistiam, sicut et alii Patres subinde eam vocant εὐχην, id est orationem, precationem sacram, liturgiam; imo idcirco vocatur Eucharistia id est gratiarum actio.

Verum dico, de fide est hanc oblationem mundam esse sacrificium corporis et sanguinis Christi in Eucharistia. Unde patet contra hæreticos, Eucharistiam non tantum esse Sacramentum, sed et sacrificium. Probatur primo, quia pro *oblatio* hebr. est מנחה *mincha*, quæ vox licet ex sui origine significet quodvis munus, donum, oblationem, sacrificium; tamen a Mose et Deo appropriata est uni sacrificio, ut scilicet proprie significet sacrificium farreum, quod fiebat ex farina vel pane, quodque describitur Levit. 2 ut ubi dixi. Hoc autem mincha, sive sacrificium farreum erat proprie dictum sacrificium, ut patet Levit. 2. eratque typus sacrificii Eucharistici; utrobique enim offertur farina et panis, sed in Eucharistiam transsubstantiatus et transmutatus in corpus Christi. Cum ergo mincha typicum et Judaicum fuerit proprie dictum sacrificium sequitur multo magis mincha verum et Christianum, puta Eucharisticum, esse verum et proprium sacrifi-

elum. Unde Septuag. vertunt: *In omni loco incensum offertur mihi, et sacrificium mundum;* Arabicus: *Ab ortibus solis ad occasus ejus nomen meum glorificatum in gentibus, et offerunt ad me victimas, et incenso nomini meo in omni loco;* Syrus: *In omni loco faciunt mihi incensa, et offerunt nomini meo oblationes mundas;* Tigurine: *In omni loco nomini meo incensum, et mola pura offertur.* Mola enim pura est sacrificium farreum, vel farina qua victimæ immolandæ caput aspergebant: unde ab hac mola dictum est verbum immolo. Alludit Malachias ad sacrificium juge, quod quotidie tam mane quam vespere offerebant, in quo victima erat agnus, cum decima parte similæ conspersæ oleo. Exodi 29. v 38. Agnus enim repræsentabat Christum, simila speciem panis, sub qua ipse in Eucharistia immolatur.

Secundo, idem innuit vox *mundo*, q. d. hoc mincha erit in se munda et sancta victima, ita ut semper maneat munda, etiamsi eam offerentes sint immundi. Talis autem est sola Eucharistia, in qua victima est ipse Christus mundissimus, et Sanctus sanctorum

Tertio, quia Malachias solis hic loquitur sacerdotibus Aaronicis, ut dixi v. 6. eorumque mensæ et victimis pollutis opponit sacerdotes, altare, et victimam mundam legis novæ. Ergo loquitur de sacrificio non metaphorico et mystico, sed genuino et proprie dicto. Hæc enim tria, scilicet sacerdos, altare et sacrificium sunt correlativa, ut ubi unum est, cætera duo adesse necesse sit. Sacerdos enim est sacrificii, quod in altari offertur, sacerdos; et vicissim, sacrificium in altari oblatum, est sacerdotis in altari sacrificantis sacrificium. Cum ergo hæc tria vere fuerint in veteri lege, quæ fuit typus legis novæ, sequitur in lege nova quoque veros et proprios esse sacerdotes, altaria et sacrificia, præsertim quia nulla unquam Ecclesia, aut religio, imo nulla gens Deum vel idolum colens, fuit sine sacerdote et sacrificio. Natura enim dictat Deum colendum esse latria et sacrificio.

Quarto, idem convincit vox *sacrificatur*, pro quo hebr. est מקטר *muctur*, id est adoletur, incenditur, suffumigatur, crematur. Oratio autem non incenditur, nec crematur, sed victima proprie dicta. Unde *muctor* idem est quod *sacrificatur*; quia olim omne sacrificium Deo cremabatur. Jam autem in Eucharistia non crematur, sed alio modo digniora, Deo sacrificatur, et in honorem ejus transubstantiatur, et manducando consumitur: de quo mox plura.

Quinto, idem ostendit τὸ in omni *loco et in Gentibus*. Nullum enim est sacrificium quod ubivis gentium o fidelibus offeratur, nisi Eucharisticum.

Sexto, ita hunc locum intelligendum esse docet Concilium Trid. sess 22. cap. 1. omnesque Patres et Doctores, nimirum S Hieron. Theod Remig. Rupert, Haymo, Hugo, Lyran. Ribera hic, item Clemens, Rom. lib. 7. Constit. Apost. c. 31. S. Martialis, epist. ad Burdegal. c 3. Iren. l. 4. c. 32. Justin. contra Tryphon. Cyprian. l. 1. contra Judæos, c. 16. Cyrill. catech. 16. Eusebius l. 1. Demonstr. c. 6. S. August. lib. 18. de Civit. c. 35. S Chrysost. in Psal. 95. et orat 2. contra Judæos, Tertull. loco citato, Damasc. lib. 4 cap. 14. insuper Rabb. ut R Samuel tract de vero Messia ad R. Isaac, c. 20. et alii apud Galatin. lib 11. c. 11. vide Bellarm lib. 1. de Missa toto c. 10. ubi omnia hæreticorum effugia confutat.

Objicit Calvinus, et Antonius Sadaelius, aliique qui Missam missam faciunt, *mincha* hic tropice sumi pro pura religione at spirituali Dei cultu, quo Deum mente colimus et adoramus: Quia, inquiunt, pro *sacrificatur* hebr. est מקטר *muctor*, id est offertur thymiama, adoletur suffitus, vel incensum, ut vertunt Sept. Atqui nullum est thymiama quod in lege nova proprie dictum Deo offerimus, sed tantum mysticum, scilicet oratio et purus Dei cultus: ergo ille hic intelligitur. Resp. radix *muctar* est קטר *cator*, quod licet propria significet suffire, suffumigare, adolere incensum; tamen sæpe per metalepsin significat sacrificare: quia in sacrificio olim victima incendebatur, itaque per ignem et fumum ascendebat ad Deum: ita docent omnia lexica, omnesque Hebræi. Eucharistia ergo est oblatio munda, quæ *muctur*, id est sacrificatur Deo. Adde alludi ad *mincha* vetus et Judaicum, cui thus imponebatur, quod totum Deo proprie *muctar*, id est, suffumigabatur et cremabatur, juxta legem Levit. 2. 2. per thus enim, quod omnium gentium usu et ritu Deo adoletur, significabatur rem hanc, puta mincha, id est sacrificium farreum, Deo offerri et sacrificari. Unde et in nostris solemnibus Missis adhibetur thurificatio. Per hanc ergo thurificationem Propheta metonymice intelligit sacrificium, cujus illa est index et symbolum, imo pars aliqua; sed de hoc mox plura. Jam verba singula pressius examinemus.

In omni loco,] quia nihil ite Dei nomen et gloriam toto orbe celebrat et magnificat, ac sacrificium Eucharistiæ, quo Christus ipse se in victimam Deo Patri offert per manus sacerdotum suorum, uti paulo post ostendam.

Sacrificatur.] Sept. Tigur. et Pagn. *incensum offertur;* Syrus, *ponunt incenso*, thurificant; Arabicus Antioch. *faciunt mihi incenso*; Arab. Alex. *offerunt ad me incenso.* Hebr. enim *muctor* est participium passivum conjugationis Hophal, quod proinde vel ut nomen, significans *thymiama*, incensum, suffitum; vel ut verbum, aut potius verbale, significans *adoletur*, incenditur, sacrificatur, accipi potest; ut nomen acceperunt Sept. ut verbale Noster.

Ubi nota Eucharistiam hic vocari incensum vel *thymiama* Primo, quia continet Christi corpus quasi hostiam, Deo in ara crucis igne charitatis incensam. quæ quasi thymiama odorem suavissimum Deo exhalavit, quo ejus iram placavit, eumque hominibus reconciliavit Secundo, quia Eucharistia conficitur, et conditur sacris precibus quæ sunt thymiama Deo, juxta illud Psal. 140 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Ita S. Chrys. in Psal. 95. *Dilucide*, inquit, *mysticam interpretatus est mensam, quæ est incruenta hostia. Thymiama vero purum appellat sacras preces, quæ post hostiam offeruntur. Hic enim suffitus Deum refocillat. non is qui a terrenis radicibus sumitur, sed qui a puro corde exhalatur.* Denique Eucharistia vocatur *incensum*, quia non tantum repræsentat, sed et reipsa continet Christum in ara crucis pro nobis incensum, id est dolore et amore tostum. Denique sacrificatum.

Tropol thymiama sunt ignitæ orationes, suspiria et vota tam sacerdotum, quam fidelium, dum Eucharistiam vel consecrant et conficiunt, vel sumunt et manducant, juxta illud quod Apocal. 4 8. Angeli dicuntur habuisse et obtulisse Deo *phialas aureas ple-*

nas odoramentorum, quæ sunt orationes Sanctorum. Quocirca S. Chrysost. hom. 9. ad popul. Antioch. *Igitur*, inquit, *tamquam leones ignem spirantes ab illa mensa recedamus, facti diabolo terribiles, et caput nostrum mente revolventes, et charitatem quam nobis exhibuit*.

Offertur.] Hebr. מגש *muggas*, id est affertur, adducitur, offertur, applicatur, propinqua fit. Radix enim נגש *nagas* significat accedere, appropinquare: victimæ enim et dona quæ Deo offeruntur, ad illum quasi accedunt et appropinquant præsertim Eucharistia. In qua victima est ipse Christus Dei Filius.

Oblatio.] Hebr. מנחה *mincha*, id est munus, donum, quod Deo adducitur, donatur, offertur, a rad. נחה *nacha*, id est adduxit, dedit, obtulit. Porro mincha proprie erat sacrificium farreum, puta farinæ et panis, Levit. 2. quod proinde sua forma et specie, erat expressa figura Sacramenti et sacrificii Eucharistiæ: unde et cum illo in jugi sacrificio agni, quotidie libabatur vinum juxta legem Exodi 29. 40. quod repræsentabat alteram speciem Eucharistiæ, scilicet vini, sub qua ex vi verborum consecrationis ponitur et immolatur sanguis Christi, uti sub specie panis vi eorumdem ponitur corpus Christi. Insuper cum mincha adolebant et offerebant oleum, thus et sal: oleum significat misericordiam Christi, quam in hoc Sacramento et sacrificio quotidie quasi novam et redivivam nobis exhibet: thus, ejusdem religionem et odorem suavissimum quo se Patri in cruce immolavit, et rursum in Eucharistia immolat: sal, æternitatem et incorruptionem, quam in beata resurrectione per Eucharistiam nobis afferret, uti ipse promisit Joan. 6. 55. Plura de his dixi, Levit. 2. Sic et priscas Gentilium, qui pultibus et pane potius quam carne vescebantur, victimas fuisse incruentas et puras, id est farreas, non carneas, docet Ovid. l. 1. Fastor.

> Ante deos homini quod conciliare valeret
> Far erat, et puri lucida mica salis.

Ideoque in sacrificiis mola, quæ vocabatur, ex farre et sale constabat. Mola enim, ait Festus Pompeius, nihil aliud erat, quam far tostum et sale aspersum; et quod eo molito hostiæ aspergerentur, inde molæ nomen invenit: quam proinde Virgil. lib. 2. Æneid. salsas fruges appellat:

> Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.

Sic et Tibull. l. 3. eleg. 4.

> Et vanum metuens hominum genus, omnia noctis
> Farre pio placant, et saliente sale.

Rursum Ovid. l. 4. Fastor.

> Farra Deæ, micæque licet salientis honorem
> Detis, et in veteres thurea grana focos.

Idem lib. 1. Fastor.

> Inde vocor Janus, cui cum cereale sacerdos
> Imponit libum farraque mixta sale.

Quin et Arnob. l. 2 contra Gentes docet farreas victimas fuisse ante thuris notitiam et usum: *Thus*, ait, *neque ipse Romulus, aut religionibus artifex comminiscendis Numa, aut esse scivit, aut nasci, ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solemnium munia*.

Munda,] primo, quia corpus Christi, quod in Eucharistia offertur, est mundissimum et sanctissimum, utpote ex Virgine opera Spiritus Sancti efformatum, ipsique Deo hypostatice unitum. Secundo, quia nulla indignitate aut malitia sacerdotum, vel offerentium inquinari potest, inquit Conc. Trid. sess. 22. c. 1. Etsi enim sacerdos esset impiissimus, Eucharistia tamen semper suam munditiem retinet, vimque mundandi ex seipsa, sive ex opere operato. Tertio, quia Eucharistia homines non tantum a peccatis, sed a peccatorum causis, puta a concupiscentiis, tentationibus, passionibus emundat, ac peccandi occasiones vel amovet, vel ad eas superandum robur addit.

Denique tres erant species sacrificii a Deo Judæis præscriptæ, Levit. 1. Prima erat holocaustum, puta bos, ovis aut columba, quæ tota in Dei honorem comburebatur. Secunda, hostia pro peccato, ad illud scilicet expiandum. Tertia, victima pacifica, qua scilicet pro pace, id est, salute et beneficiis, vel jam obtentis, Deo gratias agebant, vel pro obtinendis supplicabant. Hisce tribus in lege nova successit unicum sacrificium Eucharistiæ, quod eminenter tres hasce species in se complectitur. Ipsa enim est dignissimum Deo holocaustum, quo summe Dei majestas colitur et honoratur, estque refricatio et repetitio holocausti illius, quo Christus se totum Patri in ara crucis obtulit et immolavit. Ipsa pariter est sacrificium propitiatorium, pro peccatis, juxta illud Hebr. 10. 6. *Holocautomata et pro peccato non tibi placuerunt; tunc dixi: Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam*. Et v. 10. *In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem Jesu Christi*. Tertio, Eucharistia est sacrificium pacificum, quo Deo de omnibus donis perceptis gratias agimus, et pro percipiendis obsecramus.

Moral. disce quam purus et sanctus debeat esse sacerdos, qui oblationem purissimam, imo ipsam puritatem, Christum, inquam, Sanctum sanctorum, consecrat, tangit, manducat, distribuit; quod Angelis non est concessum. Angelica ergo, et plusquam Angelica puritas requiritur, ut Angelorum Dominum suscipiamus, imo conficiamus. Judæis itaque, et multo magis Christianis edixit Deus Levit. 20. 26. *Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, et separavi vos a cæteris populis, ut essetis mei*. Et c. 22. 32. *Ego Dominus qui sanctifico vos*. Vide ibi dicta, et Levit. 9. in fine cap. Vere noster Thomas Theodidactus, l. 4. de Imitat. Christi, c. 12. *O quam magnum*, inquit, *et honorabile est sacerdotum officium, quibus datum est Dominum majestatis verbis sacris consecrare, labiis benedicere, manibus tenere, ore proprio sumere, et cæteris ministrare! O quam mundæ debent esse manus illæ, quam purum os, quam sanctum corpus, quam immaculatum cor sacerdotis, ad quem toties ingreditur auctor puritatis! Ex ore sacerdotis nihil nisi sanctum, nihil nisi honestum, et utile procedere debet verbum, qui tam sæpe Christi suscipit Sacramentum. Oculi ejus simplices et pudici, qui Christi corpus solent intueri. Manus puræ et in cælum elevatæ, quæ creatorem cæli et terræ solent contrectare. Sacerdotibus specialiter*

in lege dicitur: Sancti estote, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester.

Quia magnum est nomen meum in Gentibus.] Vox *quia* partim proprie et causaliter accipi potest, q. d. Causa cur Gentes Deo afferent oblationem tam puram et nobilem, quam est ipsa Christi filii Dei caro et sanguis, est, quia magni me meumque nomen æstimabunt; credent enim et profitebuntur me esse summum et augustissimum numen, ideoque summam et augustissimam hostiam jam dictam mihi offerent. Partim improprie et consecutive, ut *more* Hebræo *quia* non significet causam, sed consecutionem et effectum. q. d. Ex hac hostia Eucharistiæ consequetur ut nomen meum magnificetur; per hanc hostiam mire glorificabor ego, nomenque meum.

Quæres: Unde, et qua ratione? Resp. prima, quia Judæi et Gentiles offerebant Deo, vel diis suis aves, boves, capras, fruges, aliasque creaturas, ut protestarentur Deum esse omnium creaturarum causam, principium et finem, seque ab illo omnia bona accepisse, accipere et postulare. Christiani vero loco creaturarum offerunt Deo in Eucharistia Christum Dominum Dei filium, qui est primogenitus omnis creaturæ. Quanto ergo Christus creatur nobilior est omni creatura, tanto magis hac sui victoria honoratur, et glorificatur Deus præ victimis Judæorum et Gentium.

Secunda, quia aves, boves et capræ non sunt condigna pretia peccatorum: Christi autem caro et sanguis condigna sunt. Iis ergo satisfit ex æquo offensæ et justitiæ Dei, ac consequenter Deus, Deique justitia per illa summe honoratur, placatur, conciliatur.

Tertio, quia per Eucharistiam Deo uni veroque oblatam, exclusa sunt idola et idolothyta, id est, sacrificia idolis immolata; ac consequenter Deo sua unitas, dignitas et majestas apud gentes toto orbe est restituta. Agnoscunt enim et profitentur in Eucharistia, se nulla olim deorum numina, quæ prius coluerant, sed solum Deum verum credere, colere et adorare.

Quarta, quia per hanc Christi victimam agnoscitur summa Dei bonitas, quæ filium suum nobis dedit in redemptorem: et justitia, qua peccatum punivit morte sui filii unigeniti: at sapientia, qua modum invenit salvandi nos; sed ita ut simul satisfieret suo honori, et justæ vindictæ, nimirum mittendo filium suum in carnem, qui in ea patiens et moriens satisfaceret læsæ majestati divinæ: et potentia, qua tam augustam hostiam sibique commensam et æqualem instituit. Idem videre est in ceteris Dei attributis, quæ per Christum orbi innotuerunt.

Quinto, quia in Eucharistia *memoriam fecit mirabilium suorum misericors et miserator Dominus, dum escam tam augustam dedit timentibus se*, Psal. 110 vers. 4 Eucharistia enim refricat nobis beneficium creationis, redemptionis, justificationis, glorificationis, cæteraque omnia, uti ostendi Zachar. cap. 11. vers. 17.

Sexta, quia Eucharistia est miraculum miraculorum, opus operum Dei, portentum sæculorum, juxta illud Zacher. 9 17. *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* Quapropter S. Dionys. Eccles. hierarch. c. 3. Eucharistiam vocat *omnium sacramentorum consummationem, divinissimum et sacrosanctum Sacramentum, sacrosancta et augustissima mysteria.* S. Martialis ep. ad Burdegal. c. 3. 4. Eucharistiam nuncupat *communionem Dei vivi, mensam divinam, et escam in fide perfecta totam cœlestem*; Iren. l. 4 c 32. *novi testamenti novam oblationem*; S Cypr. 1 de Cœna Domini, *cibum inconsumptibilem*; Optatus Milev. *pignus salutis æternæ, tutelam fidei, spem resurrectionis*; S Ephrem l. de Natura Dei minime scrutanda, *ignem immortalem*: *Hoc sane*, inquit, *excedit omnem admirationem, omnem mentem, omnemque sermonem, quod fecit nobis unigenitus filius Christus salvator noster: ignem et spiritum manducandum ac bibendum præstitit mihi, corpus scilicet et sanguinem suum*, S. Chrysost. hom. 14. in ep 1. ad Cor. *Cum benedictionem*, inquit, *dico*, *Eucharistiam dico, et dicenda Eucharistiam, omnem benignitatis Dei thesaurum operio. Etenim cum colire inenarrabilia Dei beneficia conserveti sumus etc.* S. Cyrill. catechesi 4 ait per Eucharistiam nos fieri *christophoros, et divinæ naturæ consortes.*

Septimo, quia per Eucharistiam participat tam sacerdos, quam offerentes et assistentes, imo omnes fideles totius Ecclesiæ, sanguinem, redemptionem, omniaque merita Christi. Rursum per illam omnis gratia cum suo fonte et auctore, puta Christo, ad nos derivatur. Quocirca vere et sapienter noster Thomas Theodidactus, lib 4. de Imit. Christi, c. 5. *Quando*, ait, *sacerdos celebrat, Deum honorat, Angelos lætificat. Ecclesiam ædificat, vivos adjuvat, defunctis requiem præstat, et sese omnium bonorum participem efficit.* An non hæc est magna nominis Dei gloria, magna Dei laus et glorificatio? Hinc vocatur *Eucharistia*, quia ipsa est summa gratiarum actio. Nihil enim majus pro beneficiis naturalibus et supernaturalibus quæ accepimus, Deo reddere possumus, quam Christum ipsum: Christus enim omnia alia Dei beneficia exæquat, imo in immensum superat. Quocirca S. Chrys. l. 6 de Sacerdotio: *Per id tempus*, ait, *et Angeli sacerdoti assident, et cœlestium potestatum universus ordo clamores excitat, et locus altari vicinus in illius honorem qui immolatur, Angelorum choris plenus est.* Confirmat id visione viri sancti, asserentis se in Missa *Angelorum multitudinem conspexisse, fulgentibus vestibus indutorum, altare ipsum circumdantium, sic capite inclinatorum, ut si quis milites præsente rege stantes videat.* Idem. hom. de Eucharistia in Encænlis. *Agnus*, ait, *Dei immolatur, Seraphim astant sex alis faciem tegentia* Idem hom. 24. in 1 ad Corinth. *Dum in hac vita sumus ut terra nobis cælum sit, facit hoc mysterium. Ascende igitur ad cæli portas, imo non cæli, sed cæli cælorum, et tum quod dicimus intueberis. Etenim quod summo honore dignum est, id tibi in terra ostendam, etc. Neque enim Angelos, neque Archangelos, non cælos, non cælos cælorum; sed ipsum horum omnium tibi Dominum ostendo* Idem l. 3. de Sacerdotio: *Hoc ergo mysterium maxime horrendum verendumque quis tandem qui insanus minime sit, quique e potestate non exierit fastidire ac despicuri poterit?* S. Greg. 4. Dial. c. 58. *Quis*, ait, *fidelium habere dubium possit in ipsa immolationis hora, ad sacerdotis vocem cælos aperiri, in illa Jesu Christi mysterio Angelorum choros adesse, sum-*

mis imo sociari, terrena cœlestibus jungi, unum quid ex visibilibus atque invisibilibus fieri ?

Octavo. quia in Eucharistia exercentur summa fides, spes. charitas, religio, cæteræque virtutes quibus Deum colimus et glorificamus. Fides. quia credimus Deo dicenti, ibi vere esse corpus Christi, etiamsi visus, gustus, tactus, omnesque sensus contrarium judicent, scilicet esse panem et vinum. Spes. quid enim non speremus a Deo. quem credimus nobis dare filium suum in cibum et sacrificium? Charitas. quis enim ea non accendatur, cogitans immensum Dei et Christi in nos amorem, quo se nobis totum dat et communicat? Religio, quis enim non summa veneratione colat Deum, quem præsentem credit et videt? et ita de cæteris. Atque hæc fuit una e causis præcipuis, quare Deus Eucharistiam instituerit, nimirum ut daret objectum et materiam exercendi omnes virtutes. ut iis eum coleremus et honoraremus Denique Eucharistia est manna omne delectamentum in se habens, et omnem saporis suavitatem, ideoque magnifice Deum datorem celebrans et deprædicans, ac quasi muta voce clamans: *Panem cœli dedit eis: panem Angelorum manducavit homo. O quam suavis est, Domine. Spiritus tuus, qui ut dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suavissimo de cœlo præstito esurientes reples bonis, fastidiosos divites dimittens inanes!* ut canit Ecclesia.

Sacerdos ergo, iturus ad altare, cogitet quantum opus adeat. Cogitet, et stupeat se esse legatum Ecclesiæ. imo totius orbis ad Deum, ut eum eo summa negotia tractet, nimirum ut nomine totius creaturæ homagium Deo præstet, ac doxologiam et gratiarum actionem pro omnibus beneficiis a qualibet creatura perceptis; ut oret et propitiet Deum pro peccatis totius mundi; ut peccatoribus in infernum ruituris liberationem, veniam et gratiam impetret; ut omnium afflictorum morbos, tentationes, ærumnas Deo repræsentet, opemque poscat; ut singulis fidelibus Dei gratiam, virtutum augmentum omniaque bona impetret, ut pro defunctis exoret, et pro tot millenis animabus quæ in Purgatorio uruntur, supplicet. Denique ut sit mediator Dei et hominum, ac Christi ipsius personam subeat. iteretque illud idem sacrificium quod Christus obtulit in cruce, ubi ipse tam victima fuit, quam sacerdos. Quis hæc perpendens non percellatur? non stupeat ? non accendatur ?

12. Et vos polluistis illud, scilicet, nomen meum vile et quasi pollutum effecistis, in eo quod dicitis, non tam verbis, quam reipsa et factis: Mensa Domini contaminata est.) *Mensa* Dei est altare. Redit ad sacerdotes sui ævi quos arguere cœpit v. 6 q. d. Talis erit mea mensa et victima tempore Christi, qualem jam descripsi: Vos vero, o sacerdotes Judaici (uti cœpi dicere v. 6.) ex adverso ita vilitar, sordide et indigne tractatis altare meum, meaque sacra et sacrificia, atque si essent res viles, sordidæ et pollutæ; ac hostia altari superposita esset res contemptibilis, pariter et ignis sacer, qui illam devorat et consumit. Ita S. Cyrill. Causa hujus indignitatis fuit diuturnus in captivitate sacrorum neglectus, item paupertas Judæorum, ac avaritia sacerdotum, uti dixi v 7. De igne etiam altaris contemnendo occasio fuit. quod hic post reditum e Babylone non e cœlo. uti prior, datus sit. sed ex aquo crassa accensus, ut patet 2 Machab 1. 21.

Hebr. ad verbum habent: *Fructus, vel proventus ejus contemptibilis, et comedens illum* (hoc enim est אוכלו *ochelo*) *fructus* altaris, est victima quæ in eo offertur: *comedens illum*, est ignis qui eam cremat et consumit. Unde Noster clare vertit: *quod supponitur* (altari puta holocaustum, aliave victima) *contemptibile est cum igne qui illud devorat.* Jam aliis punctis legunt עכלו *ochlo*, id est cibus ejus. Unde vertunt: *Fructus ejus contemptibilis, cibus ejus*, q. d. Fructus mensæ Dei, qui est cibus in ea Deo appositus. puta hostia, vel victima altari imposita, est contemptibilis. Unde Chald. vertit: *Mensa Domini despecta est, et despecta sunt dona ejus;* et Tigurina: *Proventus ejus*, nempe *cibus ejus vilis;* quia adeps victimæ, et intestina, quæ in altari Deo cremantur, sunt res viles et sordidæ, ait Vatabl. Aliter S. Hieron. Fructus, ait, vel proventus altaris est ignis (hic enim ex altari quasi nascitur et prodit) cibus vero ignis sunt victimæ, q. d. Vilis est ignis altaris; quia viles sunt victimæ, quas quasi cibum devorat.

13. Et dixistis: Ecce de labore, Septuag. *hæc de afflictione sunt*, q. d Causam cur altare meum et victimæ sint vilia et sordida, rejicitis in vestros labores: excusatis enim vos paupertate et ærumnis, dicitisque quod nuper magna fatigatione et sumptu redemptes e captivitate Babylonica, per omnem laborem vestrum vix adhuc tantilla, et tam vilia comparare et offerre possitis: at, dum hæc dicitis, exsufflastis illud. id est exsufflatione mea dignum fecistis Ita S. Hieron. Remig. Albert. et Lyran. Addit Cyrill. q. d. Hæc victima non ex se, sed ex labore itineris facta est macra, manca vel clauda.

Aliter recentiores, R. David, Pagnin. et Vatablus; hi enim pro מתלאה *metelaa* per *tsere*, id est, *de labore*, uti legerunt Sept. Chald. et Noster, legunt מתלאה *mattelaa*, vertuntque, *ecce labor*; vel potius. ut R. Abraham, *mattelaa*, conflatur ex מה תלאה *ma telaa*. id est, *quis labor*, q. d. O quantum laboris subii in afferenda hac victima! quam mihi meisque humeris fuit onerosa! quam ea apportanda defatigatus et anhelus sum! quam fuit mihi gravis, crassa et pinguis hæc hostia! Unde Pagnin. vertit, *ecce labor, et projecistis illum*, q. d. Projicitis in terram victimam, quasi ejus onere quo oppressi estis, vos levaturi, ideoque, ut Noster vertit, *exsufflastis illud*, quasi anheli exsufflatione halitum attracturi. Ita dicunt ipsi, sed mentiuntur: nam hostia eorum aden vilis, macra et exilis est, ut exsufflari flatuque depelli, imo exanimari possit, cogique ut halitum suum tenuem efflet et exspiret. Septuag. in editione Rom. vertunt, *exsufflavi illud* (licet in editione Regia habeatur, *exsufflastis illud*, itaque legant S. Hier. et Theod.) per antithesin et collisionem contrarii sensus, q. d Vos exsufflastis et suspirastis præ nimio onere: ego vero tamquam rem levissimam et vilissimam exsufflo, levi flatu repello, refuto, atque adeo abominor. Sic parasitus apud Plautum gloriosum militem titillat, dicens: *Cujus tu legiones difflasti spiritu, quasi ventus folia*. Addit S. Hieron *In Hebræo legi potest: Et exsufflastis me* (legendo אותי *oti*, id est *me*: jam tamen omnes legunt אותו *oto*, id est, *eum*) q. d. *Non sacrificio, sed mihi fecistis injuriam*; me enim tacite irrisistis, exsufflastis et exsibilastis.

Nota, ad populi m, magis quam ad sacerdotes hæc

dici. Sicut enim prius taxavit incuriam sacrorum in sacerdotibus, ita hic eamdem taxat in populo, qui de more sacerdotes suos in scelere et avaritia sequebatur, imo præibat. Unde de populo subdit, dicens: *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino*. Ita S. Hieron. Remig. Hugo, Lyran. licet aliqui, ut a Castro et Sanchez, censeant continuari hic sermonem ad sacerdotes. Illis enim pergit loqui initio capitis sequentis. Dicamus utrosque hic culpari.

DE RAPINIS.] Elidit Deus falsam populi excusationem, q. d. Dicitis vos ex labore vestro has hostias, quales quales comparasse. Mentimini: nam ex rapinis eas parastis, rapuistis eas; atque ex raptis claudas et languidas mihi obtulistis, integras vero, pingues et vegetas vobis reservastis. Duplex est ergo, imo triplex crimen vestrum: primum rapinæ, secundum irreverentiæ et irreligiositatis, tertium mendacii. Numquid hoc scelus patiar? numquid munus tam fœdum et sordidum de manu vestra suscipiam? Absit. Ita S. Hieron. Remig. Albert. et Lyran.

14. MALEDICTUS DOLOSUS QUI HABET IN GREGE SUO MASCULUM, ET VOTUM FACIENS IMMOLAT DEBILE DOMINO.] *Masculum*, id est robustum, perfectum, integrum, sine vitio.

Nota primo, Levit. 22. 23. sanciri ut si hostiæ sint votivæ, sive ex voto oblatæ, sint perfectæ, sin voluntariæ, iis non requiri, sed permitti ut sint mutilæ et imperfectæ. Causam ibidem assignavi. Hic ergo Deus juxta legem, in voto requirit victimam masculam, tum proprie dictam, tum masculam, id est perfectam: opponit enim eam debili, vel, ut Tigurine vertit, *vitiato*; Pagnin *maculoso*; Chald. *corrupto*. Hebræum enim משחת *mascat*, quod Noster vertit, *debile*, significat succisum, excisum, mancum, corruptum. Sic ait Virgil. in Pharmaceutr.

Verbenasque adole pingues, et mascula (*id est fortia et egregia*) thura.

Sic Persius Satyra 5.

Calida sub pectore mascula bilis
Intumuit, quam non exstinxerit urna cicutæ.

Sic vocamus mascula vina, masculos animos, id est fortes et generosos.

Nota secundo: In solo holocausto, utpote perfectissimo sacrificio, Deus requirit victimam masculam, Levit. 1. 3. Unde in hostia pacifica, si sit voluntaria, permittit ut sit fœmina, Levit. 1. 3. Dico, si sit voluntaria: nam si esset votiva, id est ex voto debita, debebat seligi melior, ideoque mascula, ut patet ex hoc loco Malachiæ. Quare si quis Deo vovisset ex grege suo ovem, seligere debebat masculam, non fœminam; cujus rei causam tropologicam assignavi Exodi 1. 16. nimirum quod Deus amet, ideoque a voventibus sibi consecrari velit, mascula; id est, generosa et virilia, non fœminea, id est, languida et infirma. Optima ergo sunt Deo vovenda et offerenda idque summo studio, ait S. Cyrill.

Nota tertio: *To si habuerit*, nam, ut ait S. Hier. *Si non habes masculum, nihil tibi nocet ista maledictio. Hæc autem dicendo, ostendit eos habere quæ optima sunt, et offerre quæ mala sunt*. Fœmina ergo se dicans Deo, illi perplacet: æque ac vir offerens ovem fœminam, cum non habeat masculam.

Nota quarto: *To dolosus* significat hic peccari non tantum contra religionem, sed et contra justitiam. Sicut enim mercator qui empturi certo pretio suas merces addicit, si postea ei illas tradat vitiatas et corruptas, peccat dolo malo, estque injustus; ita et qui Deo victimam promisit, scilicet Deo dignam, et juxta legis præscriptum integram et perfectam, fraudulentus est, et peccat contra justitiam, si postea eidem tradat mancam, mutilam et vitiatam, facitque furtum in re sacra, ideoque sacrilegium.

Discant hic Religiosi et voventes, sua vota debere esse mascula; atque id quod voverunt, debere Deo dari integrum, virile, perfectum et optimum. Ergo castitas eorum debet esse omni ex parte illibata et integra; paupertas perfecta; obedientia virilis et mascula. Hoc enim exigit reverentia summæ et divinæ majestatis, cui se consecrant, ut ei summa, optima et perfectissima offerant; nimirum ut faciant se holocaustum Deo, totas facultates ei offerendo per votum paupertatis, totum corpus per votum castitatis, totam animam per votum obedientiæ. Quocirca S. Basil. serm. 1. de Monast. instit. asserit eum qui nuntium sæculo remisit, divinum quoddam vas effectum esse; ac proinde ei cavendum ne vitioso usu polluatur; seque ipsum custodire debere velut quiddam Deo dicatum, ne sacrilegii crimen incurrat; si videlicet corpus quod Deo sacravit, rursus ministerio vitæ communis contaminet. Hinc S. Greg. hom. 12. in Ezech. docet Religiosos esse holocausta Dei: *Qui*, inquit, *cuncta quæ mundi sunt deserunt, et totam mentem igni divini amoris incendunt; hi nimirum omnipotenti Deo sacrificium et holocaustum fiunt*. Idem docet D. Thomas, 2. 2. q. 186. art. 7. Quin et S. Augustin. l. 10. Civit. 6. *Ipse homo*, ait, *Dei numini consecratus ac devotus, in quantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est*, in quo scilicet victima est homo, culter est sui odium et abnegatio, mors est abdicatio vitæ sæcularis ut spiritualem capessat, ignis est amor Dei, ligna sunt orationes et pietatis exercitia, sacrificium est ipsa sui per trina vota oblatio et consecratio. Ita S. Theresia, ut habet ejus Vita, vovit se in qualibet re facturam id quod optimum esset, perfectissimum, Deoque honorificentissimum. Ita masculam victimam offerunt Deo, qui per continentiam omnes cupiditates, utpote fœminarum fœmineas, trucidant. Rursum, qui pudorem metumque omnem pro Dei gloria contemnunt. Insuper, qui persecutiones, exsilia, famem, carceres, tormenta et mortem pro Deo generose sustinent et superant, ut fecerunt Martyres.

Sic masculum animum, et septem proles masculas quasi victimas pro lege Dei ad martyrium obtulit Machabæa mater et virago, quæ *singulos hortabatur voce patria fortiter repleta sapientia, et fœmineæ cogitationi masculinum animum inserens dixit: Nescio qualiter in utero meo apparuistis*, etc. 2. Machab. 7. 21. Totidem masculos secum Deo ad martyrium obtulit S. Felicitas sub Marco Aurelio Imper. anno Dom. 175. quæ Publio Præfecto suadenti ut sibi et filiis consuleret, obediendo Imperatori et sacrificando ejus diis, respondit: *Tua compassio est crudelitas, tuum consilium illecebrosum et crudele*: ac conversa ad filios, *Aspicite*, ait, o *filii*, *cœlum*, *ubi Christus vos spectat et exspectat cum suis Sanctis*:

certate viriliter pro salute animarum vestrarum: ostendite vos fideles et constantes in amore Christi Jesu. Quibus vocibus animati filii ad unum omnes sua corpora in prædam dederunt, ac gloriosam pro Christo mortem obiarunt, æque ac post ipsos mater. Totidem masculos secum Deo obtulit S. Symphorosa cum marito Getulio, qui omnes martyrii lauream adepti sunt sub Adriano Imper. anno Domini 138. quibus competit illud Sapientis Prov. 31. v. 10. 17. 19. 25. *Mulierem fortem quis inveniet? procul et de ultimis finibus pretium ejus. Accinxit fortitudine lumbos suos, et roboravit brachium suum. Manum suam misit ad fortia. Fortitudo et decor indumentum ejus et ridebit in die novissimo.*

Quia rex magnus ego, dicit Dominus,] et proinde magna mihi conveniunt et debentur, eximia scilicet et perfectissima, ideoque mascula, non fœminea: valida, non debilia; integra, non manca, vel mutila.

Et nomen meum horribile.] Hebr. נורא *nora*, id est, tremendum et reverendum; Chald. *potens*. Respicit ad vers. 6. *Si ergo Pater ego sum, ubi est honor meus? Et si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* Horribile ergo idem est, quod summe pavidum et reverendum. Reverentia enim quando est eximia, ex profunda consideratione tantæ majestatis generat tremorem, horrorem et stuporem. hic est horror sacer, de quo Virgil. Æneid. 1.

Horrentique atrum nemus imminet umbra.

Et Lucanus:

Arboribus suus horror inest.

Rursum *horribile*, id est, *terribile*, ut vertit Pagnin et formidabile: quia ipse sui suorumque sacrorum neglectum horribiliter castigat et punit. Hinc Sophon. cap. 1. 11. ait: *Horribilis Dominus super eos, et attenuabit omnes Deos terræ et adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gentium.*

Septuag. hebr. נורא *nora*, non a יאר *iore*, id est, *terruit;* sed a ראה *raa*, id est, *vidit*, deducentes vertunt, ἐπιφανὴς id est: *Illustre est nomen meum in gentibus.* Hoc verum fuit tempore Malachiæ, et Machabæorum, quorum victoriæ cœlestes Deum toto orbe cunctis gentibus illustrem et formidabilem fecerunt; varius est in Christo et Christianis: *omnes enim gentes celebrant Christum, ejusque Deum Patrem.* Ita Theodor.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Malis sacerdotibus in cultu suo incuriis minatur Deus egestatem, maledictionem, infamiam, eo quod nonum sit custodire scientiam, cum sint Angeli Domini. Mittam, inquit, in vos egestatem, et maledicam benedictionibus vestris. Et v. 9. Propter quod et ego dedi vos contemptibiles, et humiles omnibus populis. Secundo, v. 10. multis arguit sacerdotes et populum, quod repudiarent suas uxores Israelitidas, et ducerent alienigenas, ideoque pariter v. 13. protestatur se eorum victimas repudiaturum. Duas ergo hic dat causas cur ei displiceant ipsorum hostiæ: prior est, quod sint viles et illegitimæ; posterior, quod offerantur ab iis qui conjugio cum idololatris sunt maculati et polluti.

1 Et nunc ad vos mandatum hoc, o sacerdotes. 2. Si nolueritis audire, et si nolueritis ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, et maledicam benedictionibus vestris, et maledicam illis: quoniam non posuisti super cor. 3. Ecce ego projiciam vobis brachium, et dispergam super vultum vestrum stercus solemnitatum vestrarum, et assumet vos secum. 4. Et scietis quia misi ad vos mandatum istud, ut esset pactum meum cum Levi, dicit Dominus exercituum. 5. Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis: et dedi ei timorem, et timuit me, et a facie nominis mei pavebat. 6. Lex veritatis fuit in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus: in pace et in æquitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. 7. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus: quia Angelus Domini exercituum est. 8. Vos autem recessistis de via, et scandalizastis plurimos in lege: irritum fecistis pactum Levi, dicit Dominus exercituum. 9. Propter quod et ego dedi vos contemptibiles, et humiles omnibus populis, sicut non servastis vias meas, et accepistis faciem in lege. 10. Numquid non pater unus omnium nostrum? Numquid non Deus unus creavit

nos? quare ergo despicit unusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum? 11. Transgressus est Juda, et abominatio facta est in Israel et in Jerusalem: quia contaminavit Judas sanctificationem Domini, quam dilexit, et habuit filiam dei alieni. 12. Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc, magistrum, et discipulum de tabernaculis Jacob, et offerentem munus Domino exercituum. 13. Et hoc rursum fecistis, operiebatis lacrymis altare Domini fletu et mugitu, ita ut non respiciam ultra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra. 14. Et dixistis: Quam ob causam? quia Dominus testificatus est inter te et uxorem pubertatis tuæ, quam tu despexisti: et hæc particeps tua, et uxor fœderis tui. 15. Nonne unus fecit, et residuum spiritus ejus est? Et quid unus quærit, nisi semen Dei? Custodite ergo spiritum vestrum, et uxorem adolescentiæ tuæ noli despicere. 16. Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel: operiet autem iniquitas vestimentum ejus; dicit Dominus exercituum: custodite spiritum vestrum, et nolite despicere. 17. Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris, et dixistis: In quo eum fecimus laborare? In eo quod dicitis: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent, aut certe ubi est Deus judicii?

1. Et nunc ad vos mandatum hoc, o sacerdotes.] Redit a populo ad sacerdotes, quasi ad mali fontem: eorum enim avaritiam et sacrorum incuriam taxavit c. 1. vers. 6. et seq. Hanc Dei increpationem audiant sibique a Spiritu Sancto dictatam putent sacerdotes novæ legis, a quibus uti majorem sanctitatem jure requirit Deus, ita gravius eos puniet, si in officio suo sint incurii, aut scandalosi.

2. Si nolueritis audire, et si nolueritis ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo,) q. d. Si nolueritis mihi monenti, et scelera vestra arguenti obedire; si, inquam, nolueritis firmiter apud vos decernere, cordique vestro imprimere, quod deinceps debite me coletis, curabitisque ut meo altari, victimis et cultui suus constet decor, honor et gloria, offerendo scilicet mundas, legitimas, meque dignas victimas. Nota hebraismum: *Ponere super cor*, vel in corde, est cordi imprimere, cor applicare, cor flectere et dirigere, corde ferri, et intendere. Per cor intellige mentem et voluntatem, ejusque propositum, resolutionem et decretum.

Quæres, Quid jubet Deus hic poni super cor? Respondet Chald. sui timorem: vertit enim: *Nisi ponatis timorem mei super cor, ut detis gloriam nomini meo.* Hic enim timor non tantum servilis, sed et filialis, est quasi pondus grave cordi hominis impositum quod illud premit impellitque ut Deo se submittat, et per omnia obediat; perinde ac pondera in horologio ejus rotas premendo commovent, aguntque ut indicem horarum stata temporis mensura circumagant, ad horas quaslibet diei indicandas et monstrandas. Simili modo enim pondus cordis nostri est timor et amor Dei; juxta illud S. August. lib. 11. Civit. 28. *Amor meus pondus meum, illo feror quocumque feror. Velut amores corporum*, ait S. August. *momenta sunt ponderum. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur.* Secundo, Vatablus respondet præcepta Dei juberi hic poni super cor, q. d. Nisi adverteritis ad præcepta mea, nisi cor applicaveritis ad ea quæ vobis præcipio. Ubi nota sapientes et probos Dei præcepta ponere super cor, ut illi quasi incumbant et dominentur, illudque agant ad ea exequendum: insipientes vero et improbos ponere ea sub corde, ut cor eis dominetur, eaque capessat, si, ubi, et quando velit; si nolit, ea pessumdet et negligat. Tertio, simplicius et facilius dici potest, jubere hic Deum sacerdotibus, ut gloriam nominis divini imponant cordi suo, ut scilicet decernant in corde dare, et procurare gloriam Dei in ejus sacrificiis. Propheta enim explicat quid jubeat *ponere super cor*, dum illico subdit: *Ut detis gloriam nomini meo.* Nam gloria Dei est pondus, quod cor sacerdotis premere et impellere debet ad sacerdotii munia pie riteque obeundum. Finis enim et scopus sacerdotii, est gloria Dei. Quocirca sacerdos in omnibus suis actionibus hunc finem et scopum spectare debet, easque ita religiose obire, ut per eas honoretur et glorificetur Deus. Ita S. Ignatius fundator Societatis nostræ, hoc firmiter cordi impressum habebat, tamquam totius vitæ suæ principium et regulam: *Ad majorem Dei gloriam.*

Mittam in vos egestatem.] Hebr. מארה *meera*, id est, maledictionem. Unde sequitur: *Et maledicam benedictionibus vestris.* Ita Septuag. Chaldæus, Pagninus, Vatablus, et alii Jam maledicere Dei est efficax, idemque quod malefacere; sicut ex adverso benedicere Dei est benefacere. Quocirca maledictio Dei accipi potest paupertas, infamia, sterilitas, pestis omniaque mala et adversa. Noster tamen vertit, *egestatem;* tum quia hæc maxime et sæpissime Judæis a Deo fuit comminata et intentata, hancque maxime Judæi terreni et carnales extimescebant; tum quia propria et condigna pœna avaritiæ est egestas, q. d. Vos, o sacerdotes, conamini per avaritiam, suffurando mihi victimas meliores, easque vobis arrogando, vos ditare: quocirca ego efficiam ut vos depauperent: efficiam enim ut propter eas egestatem, quam per eas inique fugere cogitabatis, incurratis.

Notent hic avari, præsertim Ecclesiastici, æterna Dei lege justissime sancitum esse ut cupiditates contrariis pœnis puniantur, et per quæ quis peccat, per eadem et plectatur; scilicet ut superbi puniantur ignominia, gulosi esurie, invidi exaltatione æmuli cui invident, acedi labore et fatigatione, ac consequenter avari penuria et egestate. Hanc ergo sciant et cogitent sibi, et posteris suis a Deo certo infligendam, tum in hac vita, tum in futura. Quocirca desinant avaritiæ servire, utpote quæ illis non divitias, quas ambiunt; sed inopiam sit paritura: studeant

vero eleemosynæ, quæ opes omnes eis conciliabit.

MALEDICAM BENEDICTIONIBUS VESTRIS] Primo, q. d. Privabo vos bonis quæ vobis dedi, quæque ex mea benedictione possidetis, auferam vobis oblationes meliores et pinguiores, quia vos eas mihi suffurati estis; faciam ut populus parce, et pejora vobis offerat, quia vos pejora mihi obtulistis, juxta illud: *Qui parce seminat, parce et metet: et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet*, 2. Cor. 9. 6. Benedictiones enim Dei sunt fruges, opes et gratiæ, quibus ipse nos cumulat, nobisque benefacit. Unde et præcessit: *Mittam in vos egestatem*. Ita S. Cyrill. Remig. et Vatablus.

Secundo, q. d. Hominibus, bestiis, agris ac domibus, quibus vos, o sacerdotes irreligiosi, benedixeritis, ego maledicam et malefaciam, affligam, evertam. Ita S Hieron

Tertio, q. d. Habebo vestras benedictiones, pro execrationibus. Unde Chald. vertit: *Maledicam benedictioni vestræ, et execrabor eam.*

Symbol. Theodor. per benedictionem accipit sacerdotium, q d. Auferam a vobis sacerdotium, quia vos eo indigni estis, eoque abutimini, præsertim quando illud cum lege veteri abolebo, novumque et sanctum per Christum instituam.

Tropolog. S. Hieron. *Qui*, inquit, *sanitate abutuntur in libidinem, et divitias vertunt in luxuriam, bonamque famam sordida conversatione deturpant, hi benedictiones Dei mutant in maledictionem*. Item proprie sacerdotes: *Qui adulantur peccatoribus, dummodo divites sint, atque eorum vitiis blandiuntur, de quibus dictum est*, Isaiæ 3. *Popule meus, qui beatos vos dicunt, seducunt vos, et semitas pedum vestrorum supplantant.*

ET MALEDICAM ILLIS] Idem repetit et inculcat, q. d. Omnino et graviter maledicam benedictionibus vestris. Secundo, Pagnin, et Vatablus vertunt: *Quin etiam maledixi*, id est, maledicere cœpi, *illi*, scilicet cuilibet benedictioni vestræ; Chald. *execrabor illam*. Maledicere Dei est efficax, idemque quod malefacere, hominum vero est inefficax: nam sæpe quibus homines maledicunt, Deus benedicit. Ita ocimum, inquit, Plinius lib. 29. cap. 7. *cum maledictis ac probris serendum præcipiunt* hortulani superstitiosi, *ut lætius proveniat. Et cuminum qui serunt, precantur ne exeat*. Deus tamen illi benedicit, ut copiose succrescat.

3. ECCE EGO PROJICIAM VOBIS BRACHIUM] Pro *projiciam* hebr. est גוער *goer*, quod proprie, ut vertit Chald. significat increpare, et per metalepsin increpando projicere, corrumpere, disperdere. Rursum pro *brachium* hebr. est זרע, quod si punctes זרע *zera*, significat semen; sin punctes זרע *zeroa*, significat brachium: *zera* legunt Rabbini et recentiores; unde Pagninus vertit: *Corrumpo vobis semen*, q. d. Ecce maledicam benedictionibus vestris, uti dixi, quia semen quod seminastis in terra corrumpam, faciamque a vermibus erodi, ut parum vel nihil segetis succrescat. quod metatis. Tigurina: *Increpabo et increpando disperdam vobis semen*, sive frumenti, sive filiorum, q. d. Et fruges, et stirpem vestram subvertam, disperdam vos cum semine, id est, cum filiis vestris.

Verum Septuag. et Noster pro *zera*, id est, semen, legunt *zeroa*, id est brachium, hoc est, armum dextrum victimæ pacificæ. Hic enim ex lege Levit. 7. 31. cedebat sacerdoti; quo tropol. monebatur sacerdos strenue operari, *ut non solum sit ejus operatio utilis, sed etiam singularis; ut sicut subditos honore ordinis superat, ita etiam morum virtute transcendat*, ait S. Gregor. 2 p. Pastor. cap. 3 Sensus est, q. d. Armum quem in lege vobis separavi et dedi, indignanter vobis relinquam, et quasi indignabundus projiciam, dum faciam ut laici offerentes contemptibiliter et indignabunde vobis armum et victimas in faciem projiciant, eo quod videant vos tam viles, incurios et irreligiosos, tam negligenter et irreverenter Dei sacrificia tractare et peragere. Ita S Hier. Remig. et Hugo. Accedit huc Lyranus, qui per *brachium* accipit robur et alimoniam, q. d. Alimoniam quam ex victimis percipiebatis, vobis auferam: aut brachium, id est, robur vestrum, projiciam, ne quid magni vel heroici operetur, sed hostibus succumbat Utramque lectionem, *zera* et *zeroa*, amplectitur Arias et a Castro, qui sic explicat, q. d. Ego projiciam brachium, quo mihi mincha, id est farinam seminis et tritici vestri, offertis, ipsamque farinam in facies vestras indignans respergam.

Tertio, Aquila vertit: *Ecce ego vos increpabo cum brachio*, q d. Meo brachio, meaque potentia vos projiciam et disperdam. Alludit partim ad duces belli, partim ad oratores brachio minantes et pugnantes. Nam *brachium procerius projectum, est quasi quoddam telum orationis*, ait Cicero lib. 3. de Oratore.

Symbolice Theodor. q. d. Brachium sive armum, hoc est, victimas et cæremonias vestras, ob vestrum neglectum, et abusum abjiciam et abolebo, novasque per Christum et Apostolos inducam et sanciam. Denique in Hebræo elegans est allusio inter *zera* et *zeroa*, et זריתי *zarati*, id est, dispergam, q. d. Dispergam brachium vestrum, et semen per illud a vobis in agro sparsum

ET DISPERGAM SUPER VULTUM VESTRUM STERCUS. Heb. ad emphasin et majus probrum, repetitur vox *stercus. Et spargam vobis stercus in facies, stercus*. inquam, SOLEMNITATUM VESTRARUM.] Per *stercus*, accipe cum Septuag. ventriculum. qui stercus conficit et continet: ventriculus enim in victima pacifica cedebat sacerdoti, juxta legem Levit. 7. 31. Sensus est, q. d. Quia vos mutilas, viles et illegitimas victimas offertis, ego indignans dabo, et per offerentes projiciam vobis ventriculum, quem per legem vobis assignavi, ita ut stercus eo contentum, hoc jactu excussum, vultum vestrum conspergat et conspurcet, illudque *assumet vos secum*, ut scilicet vos stercore hoc involuti. mihi et omnibus sitis risui et contemptui. et vocemini stercorarii, viles et abjecti, uti Heli comminatus sum, et reipsa præstiti, 1 Reg. 2. 30. Porro stercus symbolum est probri et ignominiæ, quo vos afficiet Deus, dum ob sacrorum neglectum, ignorantiam malamque vitam faciet vos populo contemptibiles et exosos, dumque vos puniet inedia, fame et bello, tradetque Antiocho Epiphani, aliisque hostibus vexandos et illudendos. Unde Chald. vertit : *Revelabo confusionem scelerum vestrorum in facies vestras*

4. ET SCIETIS.] q. d Jam mihi comminanti non creditis, sed pœna vos docebit, nimirum *Phryges non nisi plagis sapiunt*. Cum enim videritis vos contemni et

puniri; uti hic prædico, tunc scietis mandatum istud de religione, munditie et sanctitate sacerdotum, deque victimis mundis rite et legitime offerendia, olim in Levitico a me sancitum, nunc vero per Malachiam renovatum et refricatum, fuisse a me, puta a Deo vestro editum ad hoc, ut *pactum meum* olim *cum Levi*, id est Tribu Levitica, initum, firmum et illæsum consisteret. Videbitis enim vos bona pacto a me promissa perdidisse, quia pacti conditiones violastis; insuper et puniri. Ita S. Hieron. Remig. Albert. Hugo et Lyran. qui per Levi accipiunt non personam, sed Tribum Levi, id est Levitas, ut vertunt Septuag. Nec enim hoc pactum iniit Deus cum ipso Levi filio Jacob, sed eum ejus posteris, puta cum Aarone, qui primus a Deo per Mosen consecratus est sacerdos et pontifex Judæorum, ee deinceps sacerdotium et pontificatum ad posteros transmisit, ut patet Levit. 8. Unde de illo canit Eccl. cap. 45. v. 7. *Excelsum fecit Aaron fratrem ejus, et similem sibi de Tribu Levi: statuit ei testamentum æternum, et dedit illi sacerdotium gentis, et beatificavit illum in gloria.* Ita Hebræi, Theod. Vatabl. et Arias, qui duo per Levi accipiunt quoque Phineen, nepotem Aaronis, ex patre Eleazaro, quia ob zelum ejus, quo vindiravit Dei honorem occidendo cultores Beelphegor, Deus novo promisso consignavit et confirmavit illi et posteris ejus pontificatum in perpetuum. Imo Hebræi nonnulli, quos sequitur B. Petrus Damiani, epist. 12. vel, ut alii notant, 11. c. 2. ad Nicolaum II. Pontif. censent Phineen eumdem esse cum Elia, ac proinde eum etiamnum vivere, et victurum usque in finem mundi, ut dixi Numer. 25. 11. Minus recte Rupertus per Levi accipit Mosen, tum quia posteri Mosis non fuerunt sacerdotes, sed posteri Aaronis; tum quia Moses non tam pactum iniit, quasi paciscens eum Deo, quam sequester et mediator fuit pacti, quod Deus pepigit non tantum cum Levitis, sed cum omnibus Tribubus Israel. Levi ergo hic significat ordinem sacerdotalem ex Aarone descendentem, qui uti erat magnus honos, ita megnum onus sibi habebat impositum, ut patet ex toto Levitico, ac sæpe pœnam mortis, si peccerent, ut patet Levit. 10. 8. et c. 22. 3.

5. Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis,] scilicet ei dandæ tum in hoc sæculo, tum in futuro, si me rite coleret, measque leges et cæremonias observaret. q. d. Pepigi et promisi Aaroni et posteris ejus longam, pacificam, opulentam et felicem vitam, si meum pactum et meas sanctiones custodiret, puta si rite et legitima munia sacerdotii obiret. Ita Theod. et alii. Id Aaroni reipsa præstitit Deus: nam vitam ei prorogavit ad annum 123. qui fuit quadragesimus a pontificatu ejus, æque ac ab exitu Hebræorum ex Ægypto, ejusque pontificatum contra æmulos, Core, Dathan et Abiron, eos vivos in infernum absorbendo, et aridam virgam Aaronis floridam efficiendo, Num. 16. et 17 propugnavit. Hebræi hæc accipiunt de Phinees, quem tradunt pontificem sanum et prosperum vixisse annos trecentos; imo alii censent eum etiamnum vivere; ipsum enim esse Eliam, uti paulo ante dixi.

Et dedi ei timorem.] En pactum Dei cum Aarone et posteris: Deus enim Aaroni promisit longam vitam et pacem, id est prosperitatem, si sibi obediret: Aaron vicissim promisit Deo timorem, quod scilicet eum religiose veneraretur et coleret. Timor enim hic et alibi significat Dei reverentiam et cultum. Porro hunc timorem et reverentiam non ex se habebat, sed a Deo: est enim donum Dei et Spiritus Sancti, ut docet Isaias cap. 11. v. 3. Unde sequitur: *Timuit me, et a facie nominis mei pavebat*, scilicet Aaron, ejusque nepote a Phinees, Onias, Machabæi aliique veri et boni sacerdotes. Tantum enim de bonis loquitur.

6. Lex veritatis fuit in ore ejus,] q. d. Aaron legem meam vere et recte populum ore suo docebat. Hæc est secunda pacti conditio, quam ab Aarona exigit Deus, quemque ei præstare debet sacerdos et pontifex, scilicet docere veram Dei fidem, religionem, legem et cultum, ac refutare omnem hæresim et superstitionem, falsumque Dei cultum. Quocirca pontifex in lege veteri pectori inscriptum gerebat *Urim et Tummim*, id est doctrina et veritas. Vide dicta Exodi 28. 30. et Levit. 10. 8. Graviter auctor Imperfecti in S. Matth. apud S. Chrysost. homil. 25. *Non solum*, ait, *ille proditor est veritatis, qui transgrediens veritatem palam mendacium pro veritate loquitur; sed etiam ille qui non libere pronuntiat veritatem quam libere pronuntiare oportet, aut non libere veritatem defendit quam libere defendere oportet, proditor est veritatis. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Et S. Ambr. l. 2. epist. 17. ad Theodos. Imp. *Nihil*, ait, *in sacerdote tum periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat non libere pronuntiare. Siquidem scriptum est : Et loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar. Et idea clementiæ tuæ* (o Imperator) *displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris.*

Iniquitas,] id est mendacium, error et falsa doctrina, ait Vatabl. ac falsitas, ut vertit Chald. adde et fraus, hypocrisis, adulatio, injustitia, et quælibet alia iniquitas.

In pace et in æquitate ambulavit mecum,] puta in meis præceptis, q. d. Aaron studuit præcepta mea custodire, servando pacem et æquitatem cum proximis. Ubi nota, qui pacifice et æque versatur cum proximis, hic ambulat cum Deo, qui pacis et æquitatis est amator, auctor et tutor. Unde Septuag. vertunt: *In pace dirigens* (id est in pace et rectitudine, vel planitie) *ambulavit mecum*. Est hæc tertia conditio pacti, quam ab Aarone et quavis sacerdote exigit, Deus, nimirum æquitas et pax, sive pacifica conversatio, ut in ea ambulent cum Deo, sicut ambulavit Henoch Genes. cap. 5. vers. 22. et Noe Genes. 6. 9. Vide ibi dicta.

Et multos avertit ab iniquitate.] Hæc est quarta conditio veri Aaronis et veri sacerdotis, ut verbo et exemplo satagat omnes retrahere ab impia et iniqua vita ad piam et sanctam. Quocirca S. Chrysost. lib. 3. de Sacerdotio, sacerdotes vocat parentes nostros: *Parentes enim*, inquit, *nos in præsentem, sacerdotes in vitam æternam generant.* Jure queritur S. Greg. *Ecce*, ait, *mundus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valde invenitur operator: quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officii non implemus. Fructus quippe sanctæ Ecclesiæ in stipendio quotidiano percipimus, sed tamen pro æterna Ecclesia minime in prædicando laboramus.* Plura vide homil. 17. in Evangel. Gra-

viter vero S. Chrysost in Matth. c. 23. hom. 43. *Multi, ait, sunt sacerdotes et pauci sacerdotes: multi nomine, et pauci in opere. Videte ergo quomodo sedeatis super cathedram: quia cathedra non facit sacerdotem, sed sacerdos cathedram: non locus sanctificat hominem, sed homo locum. Qui bene sederit super cathedram, honorem accipit ab ea: qui male sederit, injuriam facit cathedræ. In judicio enim sedes. Si bene vixeris, et bene docueris, judex omnium eris: si autem bene docueris, et male vixeris, tui solius. Nam bene vivendo, et bene docendo, populum instruis quomodo vivere debeat: bene autem docendo et male vivendo, Deum instruis quomodo debeat te condemnare* Idem in c. 23 Matth. *Bene agente populo, unusquisque pro suo merito remuneratur: sacerdos autem pro bonis omnium. Habebit enim pro propriis lauream, pro acquisitione aliorum laureolam.* Rursum S. Gregorius homil 11. in Ezechiel. *Nos*, ait, *qui sacerdotes vocamur supra ea mala quæ propria habemus, alienas quoque mortes addimus: quia tot occidimus, quot ad mortem ire quotidie tepide et tacentes videmus. Tunc subjectus moritur sine te, quando in causa mortis contradictorem te pertulerit: nam mortuo, cui non contradicis, adjungeris.* S. Isidorus l. 3. de Summo bono: *Sacerdotes*, ait, *pro populorum iniquitate damnantur, si eos aut ignorantes non erudiunt, aut peccantes non arguunt. Sicut enim peccatorem convenit argui, ita justum non exulcerari.* Hugo de S. Victor. libr. 2. de Claustro animæ: *Tres*, ait, *sunt pastoris voces, scilicet suavis, dulcis, alta. Suavis ad infirmum, ad morientem dulcis, ad surdum pertinet alta.*

7. Labia enim sacerdotis custodient, id est, custodire debent, scientiam, et legem requirent, id est, requirere debent, et de facto requirent, ex ore ejus.] Dat rationem ejus quod dixit v. 6. *Lex veritatis fuit in ore ejus*, quia scilicet fecit quod facere debuit. Nam sacerdotis est cognoscere legem, eamque alios docere, juxta illud Ecclesiastici de Aarone, cap. 45. 41. *Et dedit illi in præceptis suis potestatem docere Jacob testimonia* (id est, leges suas: hæ enim sunt testimonia voluntatis divinæ, quid scilicet a nobis fieri, vel non fieri velit Deus) *et in lege sua lucem dare Israel.* Sic S. Paulus ad Titum 1. ab eo exigit, *ut sit potens exhortari in doctrina sana, et contradicentes revincere*, ait S Hieron. Quocirca S Ambros. libr. 3. de Fide cap. 7 Biblia, quæ continent legem Dei, vocat *librum sacerdotalem*, quasi sacerdotibus proprium, et ab iis assidue legendum. Notat S. Hieron. non dici, Proferent scientiam, sed *custodient*; ut scilicet eam loquantur opportune et congrue, dando conservis cibum in tempore suo, ut monet Christus Matt. 24. 45. ita ut os sacerdotis sit arca quædam salutaris, unde quisque sibi depromat necessaria, quæ ibi Deus ad communem cujusque utilitatem et instructionem recondidit. Quocirca Auctor Imperfecti apud S. Chrysost. homil. 38. in Matth *Sicut*, ait, *stomachus accipiens cibum coquit, sic et sacerdotes accipiunt scientiam sermonis per Scripturam a Deo, et excoquunt eam in se, id est, tractantes et meditantes apud se universo populo subministrant.* Et S. Ambros. serm. 43. sacerdotes comparat apibus: *Sicut apes*, inquit, *de divinarum Scripturarum flosculis suavia mella conficiunt, et quidquid ad medicinam pertinet animarum, oris sui arte componunt.*

Præclare S. Bern. lib. 2 de Consid. ad Eugen. cap. 13. *Inter sæculares*, ait, *nugæ, nugæ sunt, in ore sacerdotis blasphemiæ. Consecrasti os tuum Evangelio: talibus jam aperire illicitum, assuefacere sacrilegium est. Labia sacerdotis, ait Malachias, custodiunt scientiam, et legem requirent ex ore ejus, non nugas profecto, vel fabulas. Verbum scurrile, quod faceti urbanive nomine colorant, non sufficit peregrinari ab ore, procul et ab aure relegandum est. Fœde ad cachinnos moveris, fœdius moves.* Particulatim vero S. Chrys. hom. de eo qui incidit in latrones: *Meminerit*, ait, *sacerdos se speculatorum esse cunctorum, ut ovibus pascuas salubres tribuat, agnis puri fontis undas exhibeat, exterminet ab ovibus lupos, ab agnis nocivas bestias excludat, vulneratos curet, errantes revocet, ignaros instruat, erigat lapsos, generaliter omnes, specialiter singulos doceat, suæ vitæ universos provocet exempla: sit ejus doctrina duplex, ut ejus verbis facta conveniant, atque doctrinæ respondeant: in nullo sit minor, qui cunctis est potior. Charismatibus splendeat, fulgeat officiis Sit cum auctoritate humilis, cum humilitate sublimis. Nec ideo sit melior, quia major; sed ideo major, quia melior. Multiplicet populos, et eos docendo meliores faciat quam accepit. Sic fiet ut dum hominibus ferventer insistit, Dominum sibi constituat debitorem.* Quocirca S Ambr. lib. de Dignitate sacerdotis, cap. 6. ait sacerdotes esse oculos Ecclesiæ, ut per eos reliquum corpus ducatum lucis accipiat. *Nam quid aliud*, ait, *interpretatur Episcopus, nisi superinspector? maxime cum in Ecclesia solio editiore resideat, et ita cunctos respiciat, ut et cunctorum oculi in ipsum respiciant. Ergo si ita est, cur te velut tetrum speculum universorum oculis demonstras?*

Quia Angelus Domini exercituum est.] Septuag. *Quia Angelus Domini omnipotentis est.* Hebr. est מלאך *malach*, sive Malachias. *Exponit*, ait S. Hier. *nomen suum Esdras sacerdos Dei, hoc est Malachias* (ipse enim cum Hebræis censet Malachiam fuisse Esdram) *quod Angelus Domini interpretatur. Angelus autem, id est, nuntius, sacerdos Dei verissime dicitur: quia Dei et hominum sequester est, ejusque ad populum nuntiat voluntatem: et idcirco in sacerdotis pectore rationale est, et in rationali doctrina et veritas ponitur, ut discamus sacerdotem doctum esse debere, et præconem Dominicæ veritatis.* Sacerdos ergo est Angelus Dei; primo, quia est nuntius Dei ad homines. Unde Tigurina vertit: *legatus enim est Domini exercituum.* Sicut enim legatus non aliud, quam principis se legantis voluntatem annuntiat, eique nihil addere aut demere potest: ita et sacerdos Dei voluntatem annuntiat populo, eique nihil addere aut demere potest, ait S. Chrys. hom. 2. in ep. ad Rom. Ac vicissim vota populi refert ad Deum. Est ergo tam legatus populi ad Deum, quam Dei ad populum, puta inter utrumque internuntius, mediator et sequester. *Deus*, ait Tertul. l. contra Judæos c. 9. *eos vocare consuevit Angelos, quos virtutis suæ ministros præfecit.* Secundo, sicut Angeli ministrant Deo, ita et sacerdotes. Unde Chaldæus vertit: *Quia minister est coram Domino exercituum.* Unde Plato

in Phædro ait triplicem esse exstasin et furorem: *Prima*, vatum; secundo, sacerdotum; tertio, amantium. Nec enim aliquid ab hisce tribus digne fieri posse, nisi animus a corpore sevocetur, et extra se in ardorem et quasi furorem rei amatæ, præsertim cœlestis et divinæ, rapiatur. Tertio, sicut Angeli jugiter astant Deo, in eum intentam habent aciem mentis, ei jubilant et psallunt jugiter: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum (*Angelorum enim opus est laudare Deum*, ait S. Basil. in Ps. 28) ita et jugiter orare ac psallere debet sacerdos, juxta illud Ps. 137. v. 2. *In conspectu Angelorum psallam tibi*. Quarto, quia Angelorum veritatem, sinceritatem, castitatem, puritatem, virtutem et zelum imitari debet, ac quasi Angelus esse inter homines, quasi magister inter pueros, quasi pastor inter animalia. Quocirca apte ex hoc loco Isidor. Pelus. Dorothei presbyteri levitatem castigat, l. 1. epist. 319. *Cum sacerdos*, ait, *gregis forma, et Ecclesiæ lumen dictus sit, ac revera sit, subditos ut ceram sigillo, sic ipsius moribus imprimi necesse est. Quocirca si lumen esse vis, scurrilitatem, ac risus petulantiam odio insectare: ne alioqui multos petulantiam ac procacitatem doceas. Sacerdos enim Domini omnipotentis Angelus est: Angelus autem risum nescit, Deo cum metu ac pavore ministrans.* Quinta, sacerdos est Angelus consecratione divina, qua potestatem majorem quam habeant Angeli, a Deo accipit. Sexta, Angelorum tria sunt munia, scilicet purgare, illuminare et perficere, ut ait S. Dion. in Cœlest. hierar. Et: *Angelorum perfectio, est sanctificatio*, ait S. Basil. hom. de Spiritu Sancto. Eadem sunt munia sacerdotis. Ejus enim quasi mediatoris est reducere populum ad Deum: hinc oportet ut jugiter in mente habeat, videatque Deum, ad quem intendit populum reducere. Porro quomodo quis Deum videre possit, paucis et pulchre docet Plotinus, Platonicus licet, l. de Pulchr. c. 9. *Efficiatur*, ait, *divinus, pulcher et deiformis, qui divinam pulchritudinem sit inspecturus*. Audi et S. Ambr. l. de Initiandis, c. 2. *Sacerdos est Angelus, qui regnum Christi, et vitam æternam annuntiat: non specie tibi æstimandus, sed munere*. Socrates dicebat os *sapientis* (qualis est sacerdos) *esse quasi ostium templi*, quia sicut hoc, ita et illud nonnisi sacra pandit et promit. Septimo, Angelorum est perseverare in sanctitate et sanctificatione, ait ibidem Basilius: qui enim in ea non perseverarunt, facti sunt dæmones: ita sacerdoti necessaria est perseverantia in suo opere et officio.

Si id verum fuit in Aarone et sacerdotibus veteribus, certe longe verius est in Christianis, qui sacrificia et mysteria longe augustiora et diviniora conficiunt et tractant. De quibus aurea est sententia S. Gregorii Nazianz. Apol. 1. *Veritatis*, ait, *antistes et propugnator, cum Angelorum classe atque ordine est, cum Archangelis Deum celebrat, ad supernum altare sacrificia transmittit, simulque cum Christo fungitur sacerdotio, figmentum instaurat, imaginemque Creatori sistit, et supernum mundo opificem agit, et ut quod majus est dicam, Deus est, aliosque deos efficit*. Rursum S. Chrys. hom. 2. in ep. 2. ad Timoth. *An ignoras*, ait, *quid sit sacerdos: Angelus utique Domini est. Non ex seipso loquitur. Si despicis, non illum despicis, sed Deum qui illum ordinavit*. Sacerdos enim in ordinatione sua, a solo Deo accipit potestatem remittendi peccata, consecrandi corpus Christi, docendi, prædicandi, etc. Idem l. 3. de Sacerdotio: *Et enim*, ait, *sacerdotium ipsum in terra quidem peragitur, sed in rerum cœlestium classem ordinemque referendum est. Quippe non mortalis quispiam, non Angelus, non Archangelus, non alia quævis creata potentia, sed ipse Paracletus ordinem hujusmodi disposuit, qui mortalibus hominibus etiamnum in carne manentibus auctor fuit, ut Angelorum ministerium animo conciperent. Idcirco necesse est sacerdotem sic esse purum, ut si in ipsis cœlis collocatus, inter cœlestes illas virtutes medius staret*. Idem hom. 5. de verbis Isaiæ demonstrat sacerdotem majorem esse rege, et sacerdotium majus esse regno; quia rex in terram dumtaxat, sacerdos etiam in cœlum jus habet: *Sacerdoti*, ait, *thronus in cœlis collocatus est, et de cœlestibus negotiis pronuntiandi habet, auctoritatem. Quis hæc dicit? Ipse cœlorum Rex: Quæcumque ligaveritis super terram, erunt ligata et in cœlis; et quæcumque solveritis super terram, erunt soluta et in cœlis, etc. Itaque medius stat sacerdos inter Deum et naturam humanam, illinc venientia beneficia ad nos deferens, et nostras petitiones illuc deferens, Dominum iratum reconcilians utrique naturæ, nos qui offendimus eripiens ex illius manibus. Ideoque Deus ipsum regale caput sacerdotis manibus subjecit*. Sacerdotium ergo est cœleste regnum. Hinc Auctor Imperfecti hom. 18. in Matth. ait *Sacerdotes esse vicarios Christi, et Christum: et qui honorat sacerdotem Christi, Christum honorat: et qui injuriat sacerdotem Christi, injuriat Christum*.

Apposite S. Amb. ser. 5. sacerdotes comparat apibus ob tres analogias. Prima est. *Quia sicut apes*, ait, *de divinarum Scripturarum flosculis suavia mella conficiunt, et quidquid ad medicinam pertinet animarum, oris sui arte componunt*. Secunda: *quia sicut apes castitatem corporis præferunt, cibum vitæ cœlestis exhibent, aculeum legis exercent. Puri enim ad sanctificationem, suaves ad refectionem, severi sunt ad ultionem*. Tertia: *Quia velut alveario quodam gratiam matris Ecclesiæ continent, in qua diversorum meritorum cellulas dulcissimis prædicationibus componentes, de uno Salvatoris examine Christianorum examina multa producunt*. Denique S. Chrysost. lib. 2. de Sacerdotio: *Aspicite*, ait, *sacerdotis dignitatem. Agitur in terra, sed officium cœlestibus negotiis continetur. Non enim homo, non Angelus, non Archangelus, non aliqua alia creatura, non virtus, sed ipse Spiritus Sanctus hoc munus instituit, atque adhuc manentes in carne ministerio fungi præstitit Angelorum*. S. Ignatius, ep. ad Smyrn. *Sacerdotium*, ait, *est summa omnium bonorum quæ in hominibus consistunt: quod si quis inhonoraverit, Deum inhonorat, et Dominum Jesum Christum primogenitum totius creaturæ, et solum natura principem Sacerdotem Dei*. Plura vide apud S. Chrys. l. 3. et 6. de Sacerdotio. Quocirca S. Franciscus nunquam sustinuit ordinari sacerdos, dictitans se tanta dignitate indignum. Addebatque: Si hinc occurreret mihi sacerdos, illinc Angelus, relicto Angelo occurrerem ad sacerdotem, ejus manus oscularer, peteremque ab eo benedictionem, quia ipse corpus Christi consecrat, nobisque panem vitæ administrat. Sic et S. Hedwigis, Du-

eissa Poloniæ, mire venerabatur Sacerdotes quasi Angelos Dei, supplexque ab eis petebat benedictionem, uti habet ejus Vita.

8. Vos AUTEM RECESSISTIS DE VIA hac legis, scientiæ, veritatis, æquitatis et timoris divini, quam Aaroni et Levitis præscripsi v. 5. et seq. Ideoque SCANDALIZASTIS PLURIMOS IN LEGE, dando eis exemplum legis violandæ et contemnendæ: IRRITUM FECISTIS PACTUM MEUM LEVI,] non servando pacti jam dicti conditiones, quas jam recensui. Quocirca vicissim nec ego ea quæ in hoc pacto promisi, vobis servabo aut præstabo.

PROPTER QUOD ET EGO DEDI VOS CONTEMPTIBILES.] Justum enim est ut sacerdos, contemnens Deum, pari modo contemnatur a populo, juxta illud quod Deus intentavit Heli, 1. Reg. 2. 30. *Quicumque glorificaverit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.* Justum est ut qui honorem sacerdotii commaculavit et inhonoravit, inhonoretur et ipse, eoque magis, quo ex altiore honoris apice in limum vilitatis et contemptus curruit. Ita videmus nonnullos impuros sacerdotes fieri ludibria hominum et mortalium vilissimos, quisquilias, et peripsemata censeri. Pari modo S. Ambros. lib. de Dignit. Sacerd. cap. 6. et S. Greg. hom. 17. in Evang. docent causam cur sacerdotes et clerici despiciantur, esse ipsorum inscitiam, levitatem, et malam vitam. Vere S. August. vel quisquis est auctor, lib. de Bono viduitatis, cap. 7. *Sicut stella,* inquit, *differt a stella in claritate, sic sacerdos differt a sacerdote in conversatione. Multorum siquidem est vocari Sacerdotes, sed non est omnium esse sacerdotes, etc.* Quocirca ut apicem gradus et honoris sui tueantur, honorent Deum, gradnque suo digne vivant, et ministerium tam sanctum sancte obeant. *Sobriam a turbis gravitatem, severam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicet sacerdotalis,* ait S. Ambros. epist. 26. et S. Gregor. 2. p. Pastor. cap. 1. *Tantum,* inquit, *debet actionem populi actio transcendere Præsulis, quantum distare solet a grege vita pastoris. Sit ergo necesse est cogitatione mundus, actione præcipuus, discretus in silentio, utilis in verbo, singulis compassione proximus, præ cunctis contemplatione suspensus, bene agentibus per humilitatem socius, contra delinquentium vitia per zelum justitiæ erectus, internorum curam in exteriorum occupatione non minuens, externorum providentiam in internorum sollicitudine non relinquens.* Denique S. Hieron. ad Heliodorum: *Domus Episcopi,* inquit, *et conversatio quasi in specula posita, magistra est publicæ disciplinæ: quidquid fecerit, id sibi omnes faciendum putant.*

ACCEPISTIS FACIEM IN LEGE.] *Faciem,* id est, *personam,* ut vertunt Septuag. personæ enim pars maxime digna et spectabilis est facies, per quam alii placent, alii displicent: unde illi acceptantur, hi rejiciuntur. Est hebraismus: Hebræi enim acceptationem personarum vocant *acceptionem facierum,* ob causam jam dictam. Unde Symmachus vertit: *Reveriti estis facies in lege.* Sensus est, q. d. Vos, o sacerdotes, eratis judices populi, eumque secundum legem judicare debetis, ac tueri innocentes, orphanos, pupillos et pauperes, judicastis secundum respectum, vel acceptionem personarum; facies pingues, opulentas et splendidas divitum et potentum faciebus macilentis, egenis, abjectis pauperum prætulistis, divitibus causam et bona pauperum adjudicastis. Verum sic Propheta potius dixisset: Accepistis faciem in judicio, non in lege. Accipere enim faciem in lege, est in lege exponenda, vel exequenda respicere non tam mentem legis, quam personarum qualitatem et dignitatem, v. g. eximere a lege divites, et ea obligare ac plectere pauperes, juxta illud Juvenal. satyr. 2.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas.

Multum enim movet aspectus faciei vel ad amorem, vel ad commiserationem, vel ad odium, etc. Quocirca Areopagitæ Judices incorrupti noctu, vel in tenebris judicabant, ne qua facies illustris, vel abjecta eos moveret ad aliquem affectum, qui rectum judicium perverteret, ait Lucianus in Hermotimo. Primo ergo Vatablus exponit, q. d. Si vobis aliqua quæstio proponitur de lege, o sacerdotes, respondetis habito respectu personarum magis, quam rei et veritatis, adulando divitibus. Secundo, Theodor. q. d. Divitum victimas, etiam mutilas et lege vetitas, accipiebatis et sacrificabatis; pauperum vero rejiciebatis: quod est vitium acceptionis personarum, æque ac sacrilegii. Tertio, Rupert, q. d. Respexistis ad facies pulchras et opulentas mulierum alienigenarum, easque duxistis uxores; proprias vero Israëlitides ob deformitatem, vel egestatem repudiastis: de hoc enim vitio in sequentibus agit fuse, et ob illud reprobat et rejicit eorum victimas et sacrificia, vers. 13. Aliter vertunt Syrus et Arabicus uterque, scilicet: *Accepistis in facie legem* quod aliqui sic explicant: *in facie,* id est, in superficie. q. d. Corticem legis coram hominibus impletis, at non legis mentem et sensum: q. d. Hypocritæ estis.

10. NUMQUID NON PATER UNUS OMNIUM NOSTRUM?] Transit Propheta ad alterum sacerdotum (hi enim in scelere erant duces) et populi illo ævo vitium, scilicet quod post reditum e Babylone uxores suas Israëlitides, ex paupertate, senectute, labore, morbis et ærumnis repudiarent, ut vult S. Hieron, aut potius ut ancillas haberent et despicerent; ut vult Lyran. (unde tantum ait, *despicitis,* idque tertio repetit; et vers. 16. suadet ut potius eas dimittant) ac earum loco alienigenas, juvenculas, divites et formosas ducerent, contra legem id vetantem, Deuter. 7. vers. 3. easque quasi conjuges honorarent. Idem vitium taxat et emendat Esdras Malachiæ coævus, cap. 9 et 10 Porro utitur duobus argumentis ad amorem conjugum, indeque ad conjugium ipsum reconciliandum et redintegrandum. Prius petit a communione sanguinis, quod scilicet unum eumdemque habeant patrem, vel Jacob, ut volunt Hebræi; vel potius primum patriarcham Abraham: hic enim Eccli. 46. 20. vocatur Pater multitudinis gentium. Hoc enim significat hebr. nomen Abraham : et ab eo Judæi se vocabant et jactabant filios Abrahæ. Ita S. Hieron. Remig. Rupert. Lyran et alii Sensus est, q. d. Vos, o Judæi, cum Judæis uxoribus conjugati, invicem estis fratres et sorores. Habetis enim unum communem patrem Abraham, æque ac Isaac et Jacob sive Israel, a quo Israelitæ nuncupamini, sicut ab Abraham Abrahamitæ: æquum ergo est ut invicem honoretis et ametis amore et honore fraterno, quasi filios ejusdem domus et familiæ Abrahæ. Nolite ergo injurii esse Abrahæ, Isaac et Jacob, despi-

ciendo uxores vestras, quæ sunt filiæ Abrahæ, Isaac et Jacob. Nolite scindere hanc familiæ vestræ unionem, imo unitatem: nolite sororibus vestris præponere extraneas et alienigenas. Posterius petit a communione religionis, quod scilicet omnes habeant colantque unum Deum, qui licet creaverit cœlum et terram, omnesque gentes, proprie tamen creavit, id est, in suam Ecclesiam, populum, gentem efformavit, adscivit et adoptavit Hebræos, quos in sua fide, religione, cultu et Synagoga quasi novum et spiritualem populum creavit, infundens sui cognitionem, timorem et amorem, juxta illud Deut. 32. 6. *Numquid non ipse pater tuus, qui possedit te, et fecit, et creavit te?* Et v. 18 *Deum qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Domini creatoris tui.* Deus ergo est creator omnium per naturam, sed proprius Hebræorum per fidem et gratiam. Sic Apostolus ait Christianos in Christo quasi communi patre per baptismum esse renatos, regeneratos, et factos novam creaturam, non naturalem, sed spiritualem, ideoque quasi fratres invicem arctissime uniri, et amare debere; eo quod omnibus sit *unus Deus, una fides, unum baptisma*, Ephes. 4. 4 Sensus ergo est, q. d. Si Abrahæ amor et veneratio vos non tangit, tangat timor amorque Dei vestri: nolite a Deo vestro, ejusque filiabus apostatare ad filias idololatrarum, quæ certo vos ad idola sua abducent, uti abduxerunt Salomonem: nolite Deo id vetanti esse rebelles; alioqui credite et formidate eum sui contemptus acrem fore vindicem, et ultorem fandi atque nefandi. Cum ergo duplici vinculo tam arcto, sanguinis et religionis, uxoribus vestris sitis obstricti, nolite illud abrumpere et violare.

Quare ergo despicit unusquisque nostrum fratrem suum?] Lyran. putat hic redargui odia et lites, quibus inter se dissidebant et contendebant Judæi: unde ut eos ad concordiam redigat, dixit eos unum habere patrem Abraham; et unum colere Israelis Deum. Verum Propheta proprie non de quovis eorum dissidio hic agit, sed de eo quod nascebatur ex eo, quod uxores Israelitides repudiarent, vel potius despicerent, ut ait Propheta, hoc est, eis anteferrent alienigenas pulchras et opulentas, quas honorabant ut conjuges, Israelitides vero deprimebant habebantque ut ancillas vel servas. Inde enim offendebantur non tantum ipsæ, sed et earum fratres, parentes, cognati, ideoque odiis et jurgiis inter se certabant. Sensus ergo est, q. d. Cur veteres uxores contemnimus, et fratrum nostrorum abjicimus filias? ait S. Hier. qui proinde per *fratrem* accipit socerum: despiciendo enim soceri filiam, despiciebant ipsum socerum cæterosque affines. Rursum sub *fratre* more Scripturæ per enallagen accipe quoque sororem, id est, cognatam, vel congenerem, puta Hebræam. Sicut enim sub viro subintelligi solet mulier, sic et sub fratre soror. Sensus ergo est, q. d. Despicitis uxores, quæ sunt sorores vestræ, quia ejusdem generis et gentis, puta Hebrææ. Ita Arias. Porro modestiæ causa dicit Propheta: *Unusquisque nostrum*, non vestrum, ut correptio sit lenior, utpote qua seipsum includat, cum tamen ipse revera huic culpæ non esset affinis. Sensus ergo est, q. d. *Unusquisque nostrum*, id est, plerique e populo nostro.

Violans pactum patrum nostrorum.] *Pactum* scilicet, quod cum Deo inivimus, promittendo nos servaturos ejus leges, inter quas una est de non ducendis alienigenis. Per *pactum* ergo metonymice accipe legem, quæ erat conditio pacti, quod Judæi cum Deo pepigerant. Ita S. Hier. Remig. Rupert. et alii; præsertim quia, ut ait Arias, per has uxores, utpote idololatras, sensim mariti pelliciebantur ad apostatandum a Deo, et consequenter a pacto quo promiserant se Deum semper culturos, ac ad deflectendum earum idola, superstitiones et vitia, uti contigit Salomoni.

11. Transgressus est Juda pactum et legem jam dictam: et abominatio facta est in Israel.] Idem dicit exaggerando aliis et acrioribus verbis. Post reditum enim e captivitate non erat alius Israel, quam Juda et Judæi.

Quia contaminavit Judas sanctificationem Domini.] Per *sanctificationem*, vel, ut hebr. est קודש *codesc*, id est, *sanctitatem*; Tigurina, *sanctum*; Sept. *sancta*, accipi potest primo, sancta Dei lex; secundo, sanctus Dei cultus; tertio, sanctitas vitæ, ad quam obligabatur Israel, eamque profitebatur, et inde vocabatur *gens sancta*, Deo scilicet dicata et devota, juxta illud Exodi 19. 6. *Eritis mihi in regnum sacerdotale, et gens sancta.* Unde Chald. vertit: *Violaverunt viri domus Juda animam suam, quæ erat sanctificata coram Domino et dilecta.* Idem tropolog. facit quivis peccator: hic enim per peccatum polluit templum, quod in anima sua sanctificarat sibi Deus, ex eoque facit fanum profanum, imo sacrilegum diaboli, uti docet Apostolus 1. Cor. 6. 19. *An nescitis*, ait, *quoniam membra vestra templum sunt Spiritus Sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo?* Quarto, sanctitas fidei et religionis: quia per uxores idololatras abducebantur a vera Dei fide ad fidem et cultum idolorum. Ita Lyran. Quinto, sanctitas templi: templum enim hebr. *codesc*, id est, sanctitas, vocatur: quia sanctissime et sanctissimum colendum. Nam peccatores suis sceleribus polluunt terram, et maxime templum in quo versantur, q. d. Deus despicit vestras oblationes et victimas, uti dixi v. 13. quia vos ejus legem despicitis, ac templum vestris connubiis cum idololatris polluitis. Sexto, sanctitas charitatis, puta generis necessitudo, gentisque suæ sancta unio, quam ipsi violabant contribules suas repudiando, vel despiciendo, et alienigenas superinducendo. Septimo, sanctitas matrimonii, quam ipsi per divortium commaculabant. Ita Vatabl. Octavo, et optime, sanctitas Judæ erat separatio a Gentibus, qua juxta legem Dei, Juda utpopulus dicatus Deo, separabat se a commercio, ac præsertim a connubio Gentium idololatrarum. Ita S. Hier. Remig. et Hugo, juxta illud Psal. 113. 2. *Facta est Judæa sanctificatio ejus*, id est, gens separata ab aliis, quasi Deo dicata et sancta, Deumque colens, celebrans et sanctificans. Denique sanctificatio, vel sanctitas Dei proprie est illa, qua ipse in se sanctus est, ac ut talis ab hominibus cognoscitur et colitur. Hæc enim profanatur, si quis eam cum idolis et idololatris commisceat. Unde causam dat, seque explicat dum subdit: *Et habuit filiam Dei alieni.*

Tropol. octuplicem hanc sanctitatem polluit et violat quivis fidelis dum peccat. Ipse enim per fidem, baptismum et gratiam est sanctificatus Deique cultui dicatus, ac præsertim Sacerdos et Religiosus, qui per ordinationem, vel professionem Deo proprie est consecratus. Peccatum ergo octuplicis rei sacræ est pol-

lutio et profanatio (ut patet per singula jam dicta discurrenti, eaque peccato applicanti) ac consequenter quasi octuplex est sacrilegium. Unde Septuag. vertunt in plurali: *Quia contaminavit Judas sancta Domini in quibus*, id est, quæ *dilexit Dominus*, ideaque accurate præcepit voluitque a nobis observari. Hisce minatur Isaias cap. 26. 10. dicens: *In terra sanctorum iniqua gessit, non videbit gloriam Domini*. Porro fideles, et præsertim Religiosos, per fidem, gratiam et vota connubium et nuptias inire cum Christo, eique animas suas quasi sponsas despondere; ac proinde si illud peccando violent et dissolvant, spiritualiter adulteros esse patet ex illo 2. Corint. 11. 2. *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Quod enim in nuptiis carnalibus efficit verbum illud *volo*, hoc in spiritualibus efficit verbum *voveo*. Nam, ut ait S. Bernard. ser. 85 in Cant. *Non terret celsitudo, quam sociat similitudo, amor conciliat, professio maritat. Professionis forma hæc est, Juravi et statui custodire judicia justitiæ tuæ* Et mox: *Ergo quam videris animam relictis omnibus, verbo votis omnibus inhærere, verbo vivere, verbo se regere, de verbo concipere quod pariat verbo, quæ possit dicere: Mihi vivere Christus est, et mori lucrum, puta conjugem verboque maritatam.* Quocirca S Agnes, teste S. Ambros. ser. 90. dicebat juveni se ambienti: *Ipsi sum desponsata, cui Angeli serviunt, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur, cujus mater virgo est, cujus pater fœminam nescit: quem cum amavero, casta sum; cum tetigero, munda sum; cum accepero, virgo sum. Annulo suo subarrhavit me, et immensis monilibus ornavit me. Ipsi soli servo fidem, ipsi me tota devotione committo.* Hoc est quod Deus promittit per Osee cap. 2. 19. *Sponsabo te mihi in sempiternum, et sponsabo te mihi in justitia et judicio, et in misericordia et in miserationibus: et sponsabo te mihi in fide, et scies quia ego Dominus.* Vide ibi dicta.

Et habuit filiam Dei alieni.] scilicet in conjugem. Nam hebr. est באל *baal*, id est maritavit, matrimonio sibi junxit, possedit ut amore ardens maritus. *Filiam Dei alieni* vocat alienigenam, quæ colit Deum, non verum Israelis, sed alienum, puta aliarum gentium idolum et dæmonem, tamquam Deum et patrem suum.

Tropol. *filia Dei alieni* est concupiscentia carnis et oculorum, ac superbia vitæ, cui quasi sponsæ, imo adulteræ insano amore copulatur peccator. Audisti culpam Israelis, audi pœnam; et ex hujus gravitate, illius gravitatem æstima. Ait ergo:

12 Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc, magistrum et discipulum.] Hebr. ער ועגה *er veone*, id est excitantem, vel vigilem, et respondentem. Excitans et vigil est magister, qui vigilat ut vera vestigat, doceat, tueatur, ac mentem discipuli excitet, stimulet et acuat, nunc docendo, nunc disputando, nunc interrogando: respondens est discipulus, cujus est magistro excitanti et interroganti respondere. Sensus ergo est, q. d. Deus disperdet Judæum, qui sua uxore despecta ducit alienigenam, quisquis ille sit, sive doctor, sive discipulus; sive sacerdos, sive laicus; sive nobilis, sive plebeius. Ita S. Hieron. Secundo, Tigurina *er veone* vertit, *eum qui auctor est, et qui obsequitur*, q. d. Auctorem et exsecutorem sceleris disperdet Deus. Tertio, Chald vertit, *filium et nepotem.* Filius enim est qui excitat et generat nepotem; unde nepos ei respondet. Quarto, Clarius et Arias vertunt, *eum qui in domo pulsat*, vel *a somno excitat, et eum qui pulsanti* vel *excitanti respondet*, q. d Omnes omnino in tali familia disperdet Deus. Quinto, Septuag. pro ער *er*, legentes עד *ad*, id est, *usque*, vertunt: *Donec humilietur de tabernaculis Jacob*; hebr enim ענה *ana* significat humiliare et respondere

Et offerentes munus,] quasi dicat, Etiamsi sit sacerdos offerens hostias. Ita Chald. et S. Cyrill.

13. Et hoc rursum fecistis; Tigurina: *Deinde et hoc adjicitis*, Chald. *Et hoc secundo facitis*, q. d. Priori sceleri, quo alienigenas ducitis, secundum adjicitis, scilicet: Operiebatis lacrymis altare Domini.] q d. Priores uxores quas despiciebatis, ita viliter et misere quasi ancillas et servas tractabatis, imo male mulctabatis, ut illæ afflictissimæ confugerent ad templum, ibique ante altare lacrymas uberrimas profunderent, querentes apud me de vestra injuria, poscentesque opem et vindictam. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. et alii passim, excepto Lyrano qui sic explicat, q. d. Vos in conjugio cum alienigenis permanentes ut hoc scelus expietis, curritis ad templum, ibique lacrymis profusis veniam postulatis. Verum frustra, quia propositum vos emendandi non concipitis, sed in scelere et matrimonio illegitimo persistere vultis. Quem sensum secutus S. Chrys. tropol. hæc refert ad eos qui rapiunt aliena, utque rapinam expient, partem dant templo, vel pauperibus: *Judaica*, inquit, *hujusmodi eleemosyna est, imo vero diabolica. Non vult Christus rapina nutriri, etc.* Ita ipse homil. 86. in Matth.

Mugitu,] Septuag. et Chald. *gemitu;* Pagnin. *clamore*; Noster efficacius vertit, *mugitu*. Mugitus enim proprie est vox horrisona boum. Unde Statius 11. Theb. de Jove in taurum mutato, cum veheret Europam, ita canit:

Dignatus virgine nostra
Terga premi, et placidas falsum mugire per undas.

Hinc per catachresin cæteris animalibus, et homini, quin et terræ ac mari tribuitur. Unde Virgil 3. Æneid. *Terram mugire videbis*; et lib. 6. *Solum mugit sub pedibus;* ac Catull. epig. 64. de Berecynthia: *Fremitu mugienti loca cuncta retonent.* Significat ergo mugitus hic ingentem uxorem a maritis despectarum complorationem, ex ingenti afflictione et dolore manantem, ita ut non mulierum more ejulare, sed boum more mugire viderentur, juxta illud OEnonæ ad Paridem apud Ovidium:

Implevique sacram querulis ululatibus Idam.

Ita ut non aspiciam ultra ad sacrificium.] Quia aspicio ad lacrymas et mugitum uxorum, quas vos opprimitis; magis enim illæ, utpote justæ et miserabiles me movent, quam iniqua et impura sacrificia crudelium.

14. Quia Dominus testificatus.] Hebr. העיד *heid*, id est *protestatus est*, hanc esse suam mentem et voluntatem, hoc est, præcepit et sanxit matrimonium insolubile, utque maritus amet uxorem, et propter eam relinquat patrem et matrem, Gen. 2. 24. vos autem hanc protestationem et legem meam violatis, relinquendo et despiciendo uxores vestras. Ita S. Hieron. Theodor. Remig. Hugo et Lyran.

Secundo, hebr. *heid* cum Tigurina verti potest, *testatus est*, et cum Vatabl. *testificari potest*, ut alludatur ad ritum veterum Hebræorum, qui Deo teste et nympbugogo, ut ait Theodor. contrahebant conjugium, ut eo sanctius et inviolabilius esset; quo Deo quasi præsente et paranympho fuerat conciliatum. Unde Laban, Genes. 31 v. 49. invocans Deum in testem, ait ad Jacob generum suum: *Intuatur et judicet Dominus inter nos, quando recesserimus a nobis, si afflixeris filias meus, et si introduxeris alios uxores super eas; nullus sermonis nostri testis est absque Deo, qui præsens respicit; indeque locus vocatus est Galaad, id est tumulus testis.* Sic et Raguel filiam Saram copulavit Tobiæ, invocans Deum, dicensque: *Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob vobiscum sit, et ipse conjugat vos.* Idem apprecatur sacerdos conjugibus Christianis, dum eos conjungit et benedicit. Sic et Gentilibus adeo sancta erant matrimonii vincula et jura, ut ea non nisi diis testibus et præsidibus invocatis, et per sacrificia conciliatis inirent. Audi Valerium Flaccum, lib. 8 Argonaut.

> Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aras
> Æsonides, unaque adeunt, pariterque precari
> Incipiunt, ignem Pollux undamque jugalem
> Prætulit, ut dextrùm pariter vertantur in orbem.

Et paulo post:

> Primus et ecce fero, qualinque hanc lampada vestro
> Conjugio, primus celebro dotalia sacra.

Quocirca Madastinus, lib 1. ff de Ritu nupt. nuptias definit divini et humani juris conjunctionem. Et Gordianus in lib. *Adversus*, c. de Crim. exp. hæred. uxorem rei divinæ et humanæ sociam appellat. Hinc et nuptias non copulabant, nisi captatis prius auguriis, ut ex deorum voluntate eos auspicatas et prosperas fore renuntiarent auspices. Hinc Claudianus epist. ad Serenam:

> Ne jungeret auspex
> Purpura, me sancto cingeret aula toro.

Idem in Ruffin. lib. 1.

> Hac auspice tædæ
> Œdipodem matri, natæ jungere Thyesten

Proprie autem Junonem nupturi invocabant, illique multos habebant honores, quod illam jungendis et conciliandis conjugiis præesse censerent. Docet id Ovid. in epist. Medeæ ad Jasonem:

> Conscia sit Juno, sacris præfecta maritis.

Et in epist. Hypsipyles:

> Non ego sum furtim tibi cognita, pronuba Juno
> Adfuit.

Et Virgil. lib. 4 Æneid.

> Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.

Et Statius in Sylvis:

> Dat Juno verenda
> Vincula, et insigni geminat concordia tæda.

Porro Junoni sacra facientes, fel victimæ divulsum abjiciebant, ut mystice significarent bilem omnem et iracundiam a nuptiis abesse oportere. Ita Plutarch. in Conjug præceptis. Huc spectat Numæ, qui Romulo successit, lex apud Gellium lib. 4. cap. 3. *Pellex ædem Junonis non tangito; si tangit, Junoni crinibus dimissis agnum fœminam cædito.* Invocabant et Deum sanctum Fidium, sive Medium Fidium, quasi fidei præsidem, et sancti fœderis conciliatorem et vindicem: de quo Ovid lib. 6. Fastor. et S. August. lib. 18. Civit. 19 *Sabini*, inquit, *regem suum primum Songum, sive, ut aliqui appellant, Sanctum, retulerunt in deos.* Tam sancta erant Gentium connubia; quam religiosa ergo et inviolata eadem apud Christianos sint oportet !

Nota: Malachias dehortatur hic Judæos a despectu et repudio uxorum Israeliticarum septem argumentis. Primum est, quia Deus a Genesi mundi sanxit matrimonii vinculum, voluitque esse perpetuum. Idem ex more et ritu connubiorum testis fuit et quasi conciliator matrimonii tui; noli ergo matrimonii tam sancte a Deo sanciti jura violare. Ita S. Chrysost. homil. de Libello repudii, tom. 4.

Inter te et uxorem pubertatis tuæ,' est hoc secundum argumentum, q d. Hæc est uxor tua prima et legitima, quam in pubertate, id est, cum primum factus es puber, puta quam adolescens duxisti; noli ergo primos et teneros ejus amores abrumpere.

Quam tu despexisti.] Hebr. *fraudasti*; Chald. *mentitus es.*

Et hæc particeps tua,] Pagnin. *socio tua*; Tigurina, *consors tua.* Est tertium argumentum, q. d. Sicut Deus Adæ dedit Evam in adjutorium tam generationis, quam vitæ: ita idem hanc e gente tua dedit tibi quasi sociam et consortem familiæ, laborum et bonorum omnium, æque ac malorum. Cum ergo hæc tibi tanto tempore fida et individua fuerit comes et socia, noli in extremo vitæ eam deserere; noli hanc maculam dare in gloriam tuam, noli comœdiam et fabulam vitæ tuæ, tam indigna catastrophe concludere.

Et uxor foederis tui.] est quartum argumentum, q. d. Hæc est uxor, cum qua primum matrimonii fœdus iniisti; noli ergo hoc fœdus infringere, ne voceris et reipsa sis fœdifragus.

15. Nonne unus fecit?] est quintum argumentum, q. d. Deus unus primitus fecit unam fœminam, scilicet Evam; et unum marem, scilicet Adam, ut inter hos duos, et consequenter inter cæteros omnes conjuges ex eis progenerandos, esset unum et individuabile conjugium, nec enim Adam poterat alteri uxori jungi, quam Evæ, cum non esset alia creata a Deo; nec Eva ad alium virum divertere, quam ad Adam, cum non esset alius vir in mundo. Noli ergo hanc Dei sanctionem et unitatem conjugii infringere: noli protoplastorum Adæ et Evæ esse degener. Ita S. Hier. Theodor. Remig. Lyran.

Secundo, Chald. per unum accipit Abraham; vertit enim: *Nonne unus fuit Abraham, ex quo propagatum est sæculum? et quid unus quæsivit, nisi ut permaneret sibi proles in conspectu Domini?* q. d Abraham pater vester, ex quo tota gens vestra descendit, non despexit Saram, licet sterilem, sed ea petente duxit Agar; quia ex ea non voluptatem, ut vos, sed prolem quæsivit. Et Tigurina, Pagnin. et Vatabl. *Annon et unus hoc fecit, in quo excellens* (hebr. enim שאר *seor* et residuum et excellens significat) *fuit spiritus? Quid vero unus ille fecit ? quærebat semen Dei;* boc est, Abraham cum unus esset et sine liberis, vir-

que excellentissimus, non fecit hoc quod vos facitis, q. d. Despicitis et repudiatis uxores vestras sine majorum exemplo, imo contra eorum exemplum; nam vos ex uxoribus procreastis proles, quas quærebat et ex Sara procreare non poterat Abraham; nec tamen idcirco eam despexit, multo minus repudiavit. Estis ergo non legitimi filii Abrahæ, sed degeneres et spurii.

Et residuum spiritus ejus est,] est sextum argumentum, q. d. Deus ex se unum humanum spiritum, halitumque vitalem creavit, cujus unam quasi partem dedit Adamo, alteram reliquam fœminæ, puta Evæ. Ergo non debetis hanc unitatem discindere divortio. Fœmina enim est quasi dimidium viri, tum corpore, quia ex residuo viri, puta ex costa, formata est; tum spiritu, quia halitum vitalem quem Deus insufflavit in Adam, eum postea divisit cum Eva, cum eumdem non numero, sed specie, id est humanum et similem, in eam insufflavit, fecitque ut ipsa esset animal, imo homo vivens. Ita S. Chrys. hom. de Libello repudii. Hinc secundo, potest spiritus accipi pro amore et affectu; quia enim Adam et Eva ex eodem quasi corpore, et halitu vitali efformati sunt et constant, hinc pariter eumdem habent spiritum, id est, affectum amoris a natura ingeneratum, quo mulier virum, et vir mulierem quasi sui compartem, ac sui dimidium, imo quasi alterum se intime amat et diligit. Causa enim et finis, cur Deus ex viro formarit fœminam, fuit, ut iis ingeneraret summum erga se invicem amorem, et conjunctionem in conjugio, ut nunquam cogitarent de divortio vel repudio; quia per hoc discinditur unum quasi corpus viri et fœminæ, unusque spiritus, non tantum humanus, sed et divinus, utpote a Deo eis aspiratus, quasi divinæ particula auræ. Ita S. Hier. Theod. Remig. Albertus et Lyran. Aliter Arias; spiritum enim accipit pro mente, consilio, judicio. Unde sic vertit: *Et non unus fecit, et residuum spiritus illi; et quid unus ille quærens? Semen Dei*; sicque explicat, q. d. Non unus vestrum hoc peccatum divortii commisit, sed plurimi: unde vix est unus qui habet residuum spiritus, id est sanæ mentis, consilii et judicii. Quid enim singuli quærunt? Anne semen Dei, ut scilicet proles fideles Deo gignant? Nequaquam; sed cupiunt suam explere libidinem.

Et quid unus quærit nisi semen Dei?] est septimum argumentum, q. d. Quid unus, puta Deus, ex unius cum una conjugio, a se sancito intendit et quærit, nisi filios fideles et sanctos sibi gigni, ex fideli patre et matre, non autem infideles ex alienigenis? Matres enim alienigenæ et idololatræ, quas vos, o Judæi, ambitis, instillabunt suis prolibus amorem et cultum suorum idolorum, in eoque eas educabunt. Ita S. Hier. et alii ejus sequaces. Significat Judæos in matrimonio non debere studere voluptati et libidini, ideoque ambire alienigenas; sed proli, ejusque educationi piæ et sanctæ, quam a solis uxoribus Israelitis sperare possunt, ac proinde eas retinendas et ambiendas esse.

Moraliter notent concionatores hasce septem rationes, quibus demonstratur a Deo sanctitas et insolubilitas matrimonii, iisque utantur contra divortia et adulteria, æque ac jurgia et litigia conjugum, ut eis conjugalem sanctumque amorem persuadeant. Item ut dissuadeant Catholicis ne matrimonia ineant cum hæreticis; hi enim sunt alienigenæ, qui proles educabunt in aliena fide, id est in perfidia et hæresi. Exempla illustria amoris conjugalis Gentilium recenset Valer. Maxim. l. 4 c. 6.

Custodite ergo spiritum vestrum.] Primo, *spiritum*, id est, animam et voluntatem custodite a peccato libidinis, amoris et conjugii cum alienigenis, atque ex adverso a peccato despectus et repudii uxorum pristinarum, quæ sunt Israelitides. Ita S. Hier. Secundo, Remig., Albert. et Lyran. per *spiritum* accipiunt uxorem: hanc enim supra vocavit *residuum spiritus* viri, q. d. Custodite amorem pristinum erga uxores, quæ sunt quasi dimidium spiritus, id est, animæ vestræ. Unde explicans subdit: *Et uxorem adolescentiæ tuæ noli despicere.* Tertio a Castro, q. d. Custodite spiritum Abrahæ, ut sicut ille amavit Saram, ita vos ametis uxores vestras. Quarto, Tigurina vertit: *Vos igitur, quam chara est anima vestra, cavete ne in uxores, quæ vobis in juventute desponsæ sunt, perfidi sitis.* Quinto, Arias ex Hebræo vertit: *Custodite in spiritu vestro*, q. d. In re hac tanti momenti, ne sinatis vos agi temeritate et libidine, sed agite omnia certo et maturo spiritu ac judicio. Sexto, Vatabl. vertit: *Servate igitur vos in spiritu vestro, et ne prævaricemini*, hoc est, neque animo, neque corpore peccetis in Deum. Septimo, nervosius et germanius per *spiritum* accipe amorem et affectum, quem vir gerere debet erga uxorem, quasi alteram corporis et spiritus sui partem. Hoc enim significat vox illativa, *ergo*, scilicet Prophetam respicere ad *residuum spiritus*, de quo dixit supra, q. d. Mulier et vir habent eumdem spiritum, uti vitalem, ita moralem amoris mutui, ut dixi supra: ergo par est ut eumdem studiose custodiant. Huc accedit P. Pineda in Job 19. 17. qui per spiritum accipit halitum, quem sibi invicem communicant maritus et uxor crebris colloquiis et conversatione. Est ergo in illis reciprocatio spiritus, juxta illud Jobi: *Halitum meum exhorruit uxor mea.* Sensus ergo est, q. d. Custodite halitum vestrum, ne eum communicetis mulieri alienigenæ, sed tantum uxori legitimæ, hoc est, nolite convivere, conversari, colloqui et commisceri alienigenæ, sed Israelitidi dumtaxat, quam primitus conjugem duxistis.

Moral. custodiant viri spiritum castum et virilem: quia nihil est quod eum, etiam in Ecclesiasticis et devotis, ita emolliat et effœminet, atque amor etiam in speciem pius fœminarum, præsertim alienigenarum. Exemplum est in Sardanapalo, ultimo Ninives rege et monarcha, *quem*, ait Justinus l. 1. *Arbastus invenit inter scortorum greges purpuram colo nentem, et muliebri habitu cum mollitie corporis, et oculorum lascivia omnes fœminas anteeuntem, pensa inter virgines partientem.* Sic Jezabel dominata est Achabo, concubinæ Salomoni, Dalila Samsoni, Omphala Herculi, uti describit Seneca in Hippolyto:

> Natus Alcmena posuit pharetram,
> P assus aptari digitis smaragdos, etc.

Clarius vero Dejanira apud Ovidium de Hercule ita canit:

> Vidit in Herculeo suspensa monilia collo,
> Illo, cui cœlum sarcina parva fuit.

Crassaque robusto deducens pollice fila,
Æquaque formosæ pensa rependis heræ.
Diceris infelix scuticæ tremefactus habenis,
Ante pedes dominæ pertimuisse minas.

Vide S. Cyprian. tr. de Singularitate clericorum.

16. Cum odio habueris, dimitte.] Varii varie hunc locum vertunt, et explicant. Primo, R. Hananus apud Ariam sic vertit: *Deus odit eum qui dimittit uxorem suam.* Secundo, Pagnin. *Si oderit, dimitte,* q. d. Si uxor tua sit rixosa, itaque oderit, dimitte illam. Tertio, Chald. *Quod si oderis, dimitte eam, et ne operias peccatum vestimento tuo,* q. d. Si oderis uxorem, repudia illam, at ne tegas tuum odium illa veste et prætextu, quod illam domi tuæ retineas, quasi illam ames, cum occulte eam tractes ut servam. Quarto, sic vertit et explicat Vatabl. *Qui odio habet, dimittat: et tegit unusquisque vestrum iniquitatem sub veste sua,* id est, unusquisque vestrum dimittit quidem uxorem quam odit, sed non dato libello repudii: unde fit ut alteri nubere non possit. Quinto, alii: *Qui odit, dimittat, et teget iniquitatem sub veste sua,* q. d. Vir dimittens uxorem, teget suam infamiam, qua eum uxor, dum domi detineretur et male tractaretur, solebat diffamare. Sexto, alii multi censent esse ironiam, q. d. Si oderis uxorem, dimitte; sed scito quod iniquitas operiet vestem tuam. Nec enim lex ob odium permittebat repudium, sed ob fœditatem uxoris, id est, ob fornicationem, lepram, mores incorrigibiles, etc. ut dixi Deut. 24. v. 1. Septimo et planissime, q. d. Cum oderis uxorem, dimitte, dato illi libello repudii, ut alteri nubere possit potius quam eam domi perpetim ut servam affligas, verberes, mutiles, vel occidas: sed scito quod iniquitatem non evades. Licet enim minus malum sit dimittere uxorem, quam occidere, tamen in se grande malum est: nec enim ob solam displicentiam, vel odium licet eam dimittere.

Operiet autem iniquitas vestimentum ejus,] scilicet mariti dimittentis, ut patet ex pronomine Hebræo masculino, non autem mulieris dimissæ. Est enallage personæ; ponitur enim *ejus* pro *tuum*. Pro *iniquitas*, hebr. est חמס *chamas*, id est, injuria, vis, violentia. Aliqui vertunt: *Si vir dimittat uxorem, operiet iniquitatem veste* suo, q. d. Dimittendo eam, teget suam injuriam et infamiam libello repudii, quasi veste, velamine et prætextu, ait P. Prado in Ezech. 13. 18. Ex adverso Tigurina vertit: *Num ergo violentiam vestimento suo teget?* q. d. Minime. Aut, ut Clarius, q. d. Ne operiat vir odium in corde suo, quasi ei maculam sub veste abscondat. Aliter Vatabl. et alii, uti paulo ante recensui. Verum nostræ Vulgatæ versionis varia est explicatio. Primo, S. Hier. per vestimentum accipit corpus, quod est quasi vestis animæ, juxta illud Apostoli 2. Cor. 5. v. 4. *Nolumus exspoliari* corpore, in resurrectione et cœlo, *sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est a vita*. Sensus ergo est, *iniquitas*, id est pœna iniquitatis, operiet vestem, id est, corpus tuum, q. d. Deus te acriter in corpore, cujus delicias et libidines injuste sectaris, puniet, affligetque morbis, fama, plagis, etc. Secundo, Sept. per *vestimentum* accipiunt cogitationes. Sicut enim vestis tegit corpus, ita animam tegunt cogitationes, intentiones, desideria et concupiscentiæ, quæ in anima circum se invicem, ita in glomum quasi convolvuntur, sicut in cæpis orbiculi alii aliis, quasi involucra circumvolvuntur et vestiuntur. Vertunt ergo: *Operiet iniquitas super cogitationes tuas.* Tertio, alii propria accipiunt *vestimentum*, q. d. Iniquitas, id est, pœna iniquitatis, operiet vestem ejus: quia scilicet Deus puniet virum ex odio dimittentem uxorem, paupertate et nuditate, ut suis rebus, etiam intimis, puta vestibus, spolietur. Quarto et genuine, vestis hic metonymice capitur pro homine veste induto. Est ergo phrasis Hebræa, *operiet vestem*, pro eo quod nos dicimus, operiet hominem vestitum, inde sumpta, quod homo per vestes sit conspicuus et cognoscatur, juxta illud Eccli. 19. 27. *Amictus corporis, et risus dentium, et gressus hominis enuntiant de illo.* Sic ex adverso de Sanctis dicitur Apoc. 7. v. 14. *Laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine Agni*; ubi *stolas* vocat conscientias, quæ animæ quasi sunt vestes et stolæ. Quocirca hoc loco Hebr. est: *Operiet iniquitas super vestimentum tuum*, id est, ita redundabit, eminebit et exuberabit tua iniquitas, ut nullo vestimento occultari aut dissimulari possit. Tanta enim erit, ut te vestemque tuam operiat, tegat et obruat. Similis phrasis est Josue 24. 7. *Adduxit super eos* (*Ægyptios*) *mare, et operuit eos*; Hebr. est: *Operuit super eos*. 2. Par. 5. 8 *Cherubim expanderent alas suas super locum*; Hebr. est: *Operiebant Cherubim super arcam*; 2. Esdræ 4. v. 5. *Ne operias iniquitatem eorum*; Hebr. est: *Ne operias super iniquitatem eorum*; præpositio enim *super*, redundantiam et exuberantiam significat. Ita Lyran. Arias et a Castro. Denique per iniquitatem, vel, ut hebr. est, injuriam et violentiam, accipe iniquitatis tam culpam, quam pœnam et vindictam, q. d. Si uxorem ob solum odium dimiseris, operiet te gravis culpa, et infamia, æque ac pœna, qua Deus hoc scelus in te vindicabit.

Custodite spiritum vestrum, scilicet affectum et amorem erga uxores vestras, et nolite despicere,] illas, vide dicta v. 15.

17. Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris.] Tangit hic aliud Judæorum crimen, blasphemiæ scilicet, spectans ad atheismum, quod nimirum dicerent non esse numen, puniens improbos, et protegens probos. Unde Lyran. et Pagn. hinc incipiunt caput tertium. Sept. vertunt: *Provocastis Deum sermonibus vestris*; Chald. *Fecessistis negotium eorum Domino*; Arias et Tigurina: *Fatigastis et delassastis Dominum*, vestra scilicet continua contentione; sicut homines litigiosi et clamosi suis litigiis et clamoribus fatigant judices, eisque aures obtundunt. Vatabl. *Molestia affecistis.*

Nota hic impios, præsertim blasphemos et atheos, sua improbitate fatigare, affligere et delassare Deum, quantum in ipsis est, etsi revera eum non affligant nec delassent, eo quod ipse afflictionis et lassitudinis non sit capax. Nam si ejus esset capax, utique improbitas hæc affligeret et fatigaret eum; nec ulla alia re, quam hac Deus affligeretur et fatigaretur. Simile est Isaiæ 1. 14. *Solemnitates vestras odivit anima mea; factæ sunt mihi molestæ, laboravi sustinens.* Et Eph. 4. v. 30. *Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis.* Sensus ergo est. q. d. Vos. o Judæi, blasphemia vestra molesta affecistis, exacerbastis et fatigastis Deum, dicentes: *Omnis qui facit malum, bonus* (Chald. *rectus*) *est in conspectu Domini*,

q. d. Mali sunt grati Deo, malos amat Deus; malos enim ita prosperat, ditat, et exaltat, ut eis delectari videatur. Unde explicans subdit: *Et tales ei placent. Aut certe ubi est Deus judicii?* ubi est Dei providentia? ubi justa ejus judicia? ubi Deus justus vindex impiorum et protector piorum, qui nos fideles suos ita afflixit, et hostes nostros infideles ita magnificavit? Est dilemma: vel Deus amat malos et mala, vel non amat: si amat, ergo ipse pariter malus est, quod absit: si non amat, cur ergo eos non punit; quinimo eos prosperat, facitque ut dominentur piis, in eosque sæviant, uti nobis contigit?

Causa enim hujus querelæ et blasphemiæ fuit, quod ut ait S. Hieron. *Reversus populus de Babylone. et videns cunctas in circuitu nationes, ipsosque Babylonios idolis servientes abundare divitiis, vigere corporibus; omnia quæ bona putantur in sæculo possidere; se vero qui habeat notitiam Dei, squalore, inedia, servitute* coopertum, *scandalizatur et dicit: Non est in rebus humanis providentia; omnia casu feruntur incerto, nec Dei judicio gubernantur, quin potius mala ei placent, et bona displicent: aut certe si Deus cuncta dijudicat, ubi est illius æquum justumque judicium?* Subdit S. Hieron. *Istiusmodi quæstionem mens incredula futurorum quotidie suscitat Deo, cum viderit iniquos potentes, et sanctos humiles.* etc. *Qualis in Evangelio Lazarus legitur, qui ante fores divitis purpurati desiderat micis, quæ abjiciuntur de mensarum reliquiis, inopem animam sustentare; divitem vero tantæ feritatis et crudelitatis, ut non misereatur homo hominis, cujus etiam canum lingua miseretur; non intelligentes tempus judicii, nec vera esse bona illa quæ perpetua sunt, dicunt: Mali ei placent, et ubi est Deus judicii?* Similis querela est Habacuc 1. Vide ibi dicta. Eamdem iterat Malachias c. 3. 14. eique respondet v. 16. et seq. scilicet, quod in ea re expectare debeant tempus vindictæ a Deo definitum, atque interim laudare Dei patientiam et longanimitatem, quæ differt ultionem ut peccator resipiscat, Rom. 2. 4.

Ubi est Deus judicii?] Hebr. est *he* demonstrativum, quod magnam habet emphasim: *Ubi est Deus,* המשפט *hammisphat,* id est, illius judicii, scilicet magni, certissimi, exactissimi, acutissimi, omniscii, justissimi, liberrimi, quo nec potentem, nec divitem, nec munera, nec quid aliud præter justitiam respicit. Ipse enim est Deus *hammisphat,* cui scilicet ex natura competit exacto judicio judicare omnes et omnia; ipsius enim natura est ipsa æquitas, ipsa justitia, ipsa providentia, ipsa gubernatio, eaque justissima et sapientissima. Unde Septuag. vertunt: *Ubi est Deus justitiæ?* Chald. *Ubi est ergo Deus qui facit judicium?* Cujus scilicet proprium est esse omnium judicem, ac in omnes rigidum exercere judicium: nimirum idipsum exercebit plane et plene in decretorio et ultimo mundi die, qui erit horizon hujus vitæ et futuræ, disterminans tempus ab æternitate, cœlum a gehenna, beatos a damnatis, in omne ævum, per Christum, quem constituit judicem universorum, vivorum et mortuorum. Frustra ergo olim clamarunt, et etiamnum clamant impii et stolidi Judæi. Ubi est Deus judicii? qui nos gentem suam a tot probris et ærumnis, quas a 1500. annis ubique terrarum patimur, judicet et vindicet. Quocirca æque stolidi Rabbini in Thalmud scribunt, Deum, quoties reminiscitur calamitatum, quas Judæi a Gentibus ubilibet patiuntur, duas effundere lacrymas in mare Oceanum, et præ dolore pectus utraque manu contundere, quam impiam et ineptam eorum blasphemiam inter alias plurimas recenset et ridet Sixtus Senensis, l. 2. Biblioth. In Voce Thalmud. pag. 142. Verius et sapientius pro Deo contra se sic argumentari deberent: Deus, cum, sit justissimus, justo judicio nos omnes per 1500. annos abjecit, et punit gravissime: gravissimum ergo scelus patravimus; nimirum occidimus Messiam nostrum Jesum Christum Deum et Dominum universorum: Deum, inquam, judicii. Frustra ergo querimur et quærimus: Ubi est Deus judicii? nos enim eum occidimus.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Taxavit c. 2. incuriam et improbitatem sacerdotum veterum: hoc cap. assignat remedium, nimirum Christum venturum in carnem, suumque templum, et ejus præcursorem Joannem Baptistam: Christus enim, inquit, purgabit filios Levi, etc. et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia. Quo simul respondet querelæ impiorum in fine cap. 2. dicentium: Ubi est Deus judicii? Christus enim erit Deus judicii, imo et testis velox maleficis, et adulteris, et perjuris, etc. Secundo, v. 8. culpat Judæos, quod Deum configant fraudando, sibique arrogando ejus decimas et primitias. Tertio, v. 14. arguit eos qui dicunt: Vanus est qui servit Domino, quasi Dei cultus sit inutilis; nec Deus suos cultores remuneretur. Quibus respondet v. 18. in die Judicii videritis quid sit inter justum et impium, et inter servientem Deo, et non servientem ei.

1 Ecce ego mitto Angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis; et Angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus exercituum. 2. Et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum: 3. et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum, et quasi argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia. 4. Et placebit Domino sacrificium Juda et Jerusalem, sicut dies sæculi, et sicut anni antiqui. 5. Et accedam ad vos in judicio, et ero testis velox maleficis, et adulteris, et perjuris, et qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas, et pupillos, et opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. 6. Ego enim Dominus, et non mutor: et vos filii Jacob non estis consumpti. 7. A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis, et non custodistis. Revertimini ad me, et revertar ad vos, dicit Dominus exercituum. 8. Et dixistis: In quo revertemur? Si affliget homo Deum, quia vos configitis me? Et dixistis: in quo configimus te? In decimis, et in primitiis. 9. Et in penuria vos maledicti estis, et me vos configitis gens tota. 10. Inferte omnem decimam in horreum, et sit cibus in domo mea, et probate me super hoc, dicit Dominus: Si non aperuero vobis cataractas cœli et effudero vobis benedictionem usque ad abundantiam, 11. et increpabo pro vobis devorantem, et non corrumpet fructum terræ vestræ; nec erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum. 12. Et beatos vos dicent omnes Gentes: eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum. 13. Invaluerunt super me verba vestra, dicit Dominus. 14. Et dixistis: Quid locuti sumus contra te? Dixistis: Vanus est, qui servit Deo: et quod emolumentum quia custodivimus præcepta ejus, et quia ambulavimus tristes coram Domino exercituum? 15. Ergo nunc beatos dicimus arrogantes: siquidem ædificati sunt facientes impietatem; et tentaverunt Deum, et salvi facti sunt. 16. Tunc locuti sunt timentes Dominum, unusquisque cum proximo suo: Et attendit Dominus, et audivit: et scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, et cogitantibus nomen ejus. 17. Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die qua ego facio, in peculium: et parcam eis, sicut parcit vir filio suo servienti sibi. 18. Et convertimini, et videbitis quid sit inter justum et impium; et inter servientem Deo, et non servientem ei.

1. Ecce ego mitto Angelum meum.] Assurgit Propheta ad tempora Christi duplici de causa. Prior est, quod cap. 2. carpserit vitia sacerdotum sui ævi. Quocirca hic eorum correctorem suggerit, scilicet ponti-

ficem, Christum, qui in novo Testamento sit puros et integros sacerdotes instituturus, ac sacrificium Deo gratissimum oblaturus. Ita Rupertus, Ribera et alii. Posterior, ut respondeat Judæis negantibus Dei providentiam, ac dicentibus: *Ubi est Deus judicii?* Ait enim: En Christum Deum judicii, qui brevi incarnabitur, et sese ostendet in templo. Ita S. Hier. Theodor. et alii.

Nota hanc esse vocem Filii Dei, non Patris, non Spiritus Sancti; nam Joannes Baptista non fuit præcursor, nec præparavit viam ante Patrem et Spiritum Sanctum, sed ante Filium; solus enim Filius in carnem ad nos descendit. Unde et ipse in veteri Testamento idipsum Prophetis promisit, ideoque iisdem præ cæteris personis apparuit, aut seipsum revelavit, quasi præludens suæ incarnationi. Accedit quod sic explicet Zacharias Lucæ, 1. v. 76. dicens suo filio Joanni: *Tu Puer Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus*, scilicet Christi, *qui per viscera misericordiæ Dei nostri visitavit nos oriens ex alto*. Ita S. Hieronymus, Albertus, Lyranus, Vatablus, Ribera et passim alii.

Dices: Quomodo ergo Christus Matth. 11. 10. citans hunc locum, de Joanne ait: *Hic est enim de quo scriptum est: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te?* Nec enim Christus de se poterat dicere, *ante faciem tuam*; et *ante te*; sed: Ante faciem meam, et ante me. Respondet ibidem Jansenius Christum tum qua Deus, tum qua homo est, in Scriptura vocari faciem Patris quia ipsa perfecte Patrem ejusque dotes et virtutes repræsentat, perinde ac facies repræsentat totum hominem: sicut eadem de causa Christus vocetur Verbum, os, imago Patris, et character substantiæ ejus, Hebr. 1. 3. Hinc Psaltes orat Psalm. 79. 8. *Ostende nobis faciem tuam* (id est Messiam) *et salvi erimus*. Pluribus idipsum probat Galat. i. 3. cap. 12. Hunc ergo dat sensum: Ecce ego Pater æternus mitto Angelum meum; puta Joannem Baptistam, qui præparet viam ante faciem meam, id est, ante Christum, qui est facies mea, id est, mea imago, mea similitudo, meus index. Unde Pater apud S. Matth. 11. 10. convertens se ad Christum, vicissim de Joanne ait: *Præparabit viam ante faciem tuam*, id est, ante te, o Christe, fili mi: nam tua facies est etiam facies mea. Verum hic sensus subtilior et symbolicus videtur: nam *ante faciem tuam*, ad litteram idem est quod *ante te*; sic enim se explicat Evangelista subdens: *Qui præparabit viam tuam ante te*

Dupliciter ergo respondent Interpretes. Primo, S. Joannem missum esse tam a Patre et Spiritu Sancto, quam a Filio. Opera enim Trinitatis ad extra sunt indivisa, at tribus personis communia, uti docent Theologi: quare quod unus facit, hoc faciunt duo cæteri: cum omnes tres sint unius, uti naturæ, ita et potentiæ ac operationis. Quocirca Patres censent Isaiam cap. 6. 1. cum ait: *Vidi Dominum*, etc. vidisse S. Trinitatem. Itaque cum Scriptura opus quodpiam uni personæ divinæ attribuit, cæteræ subintelligit. Christus ergo, Matth. 11. 10. loquens Judæis, ne eis arrogantiæ insimularetur, noluit dicere se misisse Joannem, sed Patri modestiæ causa id assignat; quem morem perpetuo servavit disputans cum Judæis, ut patet in primis capitibus S. Joannis, ubi omnia sua Patri transcribit. Cum ergo Filius hic dicit: *Ecce ego mitto Angelum ante faciem meam;* Pater quoque dicit: Ecce ego mitto Angelum ante faciem tuam, o Fili, ut ait S. Matthæus. Et Spiritus Sanctus idipsum dicit: Ecce ego mitto Angelum ante faciem tuam, o Christe: Spiritus Sanctus enim misit Joannem, uti et cæteros Prophetas, perque os eorum locutus est. Hic ergo in Malachia loquitur Filius, sed in S. Matthæo loquitur Pater et Spiritus Sanctus. Unde S. Hieron. in cap. 1. S. Marci dicit Joannem missum a Spiritu Sancto, illumque intelligi eum ait Christus: Ecce ego (puta Spiritus Sanctus) mitto Angelum meum ante faciem tuam o Christe. Hac de causa Patres Chrysolog. Joannem Baptistam vocas medium totius S. Trinitatis, quasi de eo certent, eumque sibi arrogent singulæ personæ S. Trinitatis.

Secundo, a Castro respondet eamdem personam divinam loqui hic apud Malachiam et apud S. Matthæum scilicet Filium. Dicit ergo hic Filius: Ego mitto Joannem ante faciem meam, scilicet quæ est facies mei incarnati. Idem apud Matth. dicit sibi ipsi, sed homini facto: Ecce ego filius Dei mitto Joannem ante faciem tuam, o Christe, fili hominis. Licet enim in Christo sit una domtaxat persona, tamen illa virtute est duplex; quatenus enim sustinet naturam divinam, est persona divina; quatenus vero sustinet naturam humanam, est persona humana. Loquitur ergo Christus Deus Christo homini, quasi alteri a se: quia qua homo alteram, et prorsus diversam a Deo habet naturam; in Christo enim aliud (licet non alius) est Deus aliud homo.

ANGELUM.] De fide est hunc Angelum esse sanctum Joannem Baptistam. De eo enim hæc Malachiæ verba explicat Christus, Matth 11. 10. verbis paulo ante citatis Ita S. Hieron. Cyrill. Theod. Remig. et cæteri omnes. Sed cur S. Joannes vocatur *Angelus?* Respondari posset, quia Judæi eum ob vitam sanctam et eremiticam putarunt esse Angelum, non hominem, uti refert Eusebius l. 9. Demonstr. 5, et S. Hieron. Quinimo e Christianis Doctoribus Origenes, tom. 5. in Joan. censuit Joannem Baptistam vere fuisse Angelum incarnatum. Argumenta ejus fuerunt duo. Prius, quia Joannes dicitur missus a Deo. Joan. 1. v. 6 Ergo, inquit, prius exstitit, non utique in terra, sed in cœlo: ergo fuit Angelus. Posterius, quia idem a Malachia hic vocatur Angelus. Verba Origenis sunt: *Quoniam legimus*, Malach 3 1. *Ecce ego mitto Angelum meum, adnotamus num forte unus Angelorum existens, præcursor ad ministerium deputetur Salvatoris nostri. Et mirum profecto nihil, Christi ob amorem hominum incarnati imitatores aliquos exstitisse, quibus dulce fuerit ei benignitati inservire eadem corporis similitudine.* Censet ergo Angelos aliquos fuisse incarnatos, ut Deo incarnatu se assimilarent, eique in carne servirent. Verum hic est error. S. Joannem enim fuisse hominem, non Angelum patet ex Joan. 1. 6. *Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes;* et Lucæ 1. 1 ubi ejus parentes, conceptio, nativitas, etc fuse describuntur. Ita S Cyrill. l. 1. in Joan. c. 7. Ad primum resp S. Joannem non ante, sed post nativitatem, imo post infantiam et adolescentiam, jam virum fuisse missum a Deo, ut sue prædicatione et baptismo præpararet animos hominum ad Christum. Simili modo missi sunt Prophetæ omnes

ad prophetandum, quos tamen constat homines fuisse non Angelos. Ad secundum jam respondebo.

Quæres: Cur ergo S. Joannes hic vocatur Angelus? Resp. quia Angelus fuit non natura, sed gratia, nimirum primo, fuit Angelus officio: fuit enim Angelus, id est legatus, Dei ad homines adducendos ad Christum. Simili modo Aggæus c. 1. 13. in Hebræo, et Malachias nomine suo; quin et sacerdotes omnes Malach. 2. 7. vocantur *malachim*, id est, Angeli Domini exercituum.

Secundo, quia sicut Angeli infantiam non habuere, sed cum perfecta natura, ratione, judicio usuque liberi arbitrii creati sunt: ita et Joannes tantum sex menses habuit infantiæ; sexto enim mense visitatus a B. Virgine, in utero, sanctificatus est, prophetavit, usumque rationis obtinuit. Nam Christum in utero matris agnovit, salutavit, adoravit, ideoque præ gaudio exsultavit, Lucæ 1. 44.

Tertio, quia parcissimi fuit cibi, et pene sine cibo et potu vixit instar Angeli. Unde S. Basil. homil. de Jejunio, ait totam vitam Joannis fuisse continuum quoddam jejunium.

Quarto, quia purissimus et castissimus fuit, virgoque perpetuus instar Angeli. Nam ut ait S. Athanas. lib. de Virgin. sub finem. *Virginitas est Angelorum vita.* Et S. August. lib. de S. Virgin. 13. *Virginalis*, ait, *integritas angelica portio est, et in carne corruptibili incorruptionis perpetuæ meditatio.* Et S. Hieron. epist. 22 ad Eustochium. *Statim*, inquit, *ut filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ab Angelis adorabatur in cœlo, haberet Angelos in terris.* Et S. Cyprian. tract. de Habitu virginum: *Cum castæ perseveratis ac virgines, Angelis Dei estis æquales.* Et S. Ambros. lib. 2. de Virgin. *Quæ non nubunt, neque nubentur, erunt sicut Angeli Dei. Nemo ergo miretur si Angelis comparentur, quæ Angelorum Domino copulantur.* Amplius audet S. Bernard. ep. 42. *Differt*, inquit, *homo pudicus et Angelus, non felicitate, sed virtute. Nam etsi illius castitas felicior, hujus tamen fortior esse cognoscitur.* O quam luctam et victoriam S. Basil. tract. de Virgin. cap. 79. ait castos esse Angelos, non ex infimo ordine, sed illustrissimos et nobilissimos. Hanc castitatem S. Joan. quasi cum natura hausit a Deo, qui eum concipi fecit ex parentibus senibus et sterilibus, ex corporibus, inquam, a concupiscentia defæcatis, ut ex iis purus formaretur per miraculum quasi Angelus. Denique Joannes pro castitate, quia scilicet reprehendebat adulterium Herodis cum Herodiade, Martyr occubuit.

Quinto, quia sicut Angeli perpetuo vident faciem Dei, Matth. 18. 10. ita Joannes a puero secedens in eremum, sanctæ vacans contemplationi cum Deo et Angelis conversatus est, indeque angelicam libertatem, constantiam, charitatem, zelum, perfectionem imbibit et induit. Nam ut docet S. Chrys. hom. 32. in Acta in morali, virtus facit Angelos, imo Deos Deique filios. *Ergo*, ait, *si virtus Angelos facit, utique nos Angelos possumus facere, etsi non natura, certe proposito et electione. Nam hoc quidem absente, nulla utilitas est Angelum esse natura: id quod diabolus indicat, qui olim Angelus fuerat. Hoc autem præsente, nullum damnum est hominem esse natura, ut in Joanne et Elia perspicuum est, qui in cœlum ascendit.* Rursum S. Joan. conversatus est cum Verbo incarnato, eique astitit et servivit, sicut Angeli astant et serviunt Deo in cœlo.

Sexto, quia gratiam acceptam numquam perdidit, quia numquam peccavit, saltem deliberate aut graviter, sed in charitate suoque gradu persistit quasi confirmatus in gratia, instar Angeli. Huc cum duxit austera vita et severa pœnitentia in victu, vestitu, somno, etc. Quocirca Petrus Damian. serm. de Eo, vitam ejus vocat continuum martyrium. S. Chrys. homil. 10. in Matthæum vocat vitam angelicam. Idem hom. 88. *Joannes*, ait, *ita in terris quasi in cœlo versabatur. Naturæ namque necessitate superata, mirabile quoddam peregit iter, semper in hymnis, semper in orationibus fuit: nulli hominum antequam ad baptizandum accederet, Deo autem soli sua semper offerebat colloquia.*

Septimo, quia sicut Angeli superiores docent inferiores, insuper purgant, illuminant et perficiunt homines; ita idem præstitit Joannes, juxta illud Gabrielis ad Zachariam patrem de Joanne, Lucæ 1. 16. *Multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum: et ipse præcedet ante illum in spiritu et virtute Eliæ, ut convertat corda patrum in filios, et incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam.* Et illud ipsiusmet Baptistæ, Joan. 1. 23. *Ego vox clamantis in deserto: Dirigite viam Domini*, etc. Vera B. Petrus Chrysologus, serm. 127. *Joannes*, ait, *appellatur schola virtutum, magister vitæ, sanctitatis forma, norma justitiæ, virginitatis speculum, pudicitiæ titulus, castitatis exemplum, patrum via, peccatorum venia, fidei disciplina, major homine, par Angelis, legis summa, Evangelii satio, Apostolorum vox, silentium Prophetarum, lucerna mundi, præcursor judicis, Christi metator, Domini testis, totius medius Trinitatis.* Adde, Joannes primus explicate prædicavit regnum cœlorum, quasi Angelus cœlestis, dicens: *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum.*

Octavo, quia in deserto non habuit alium doctorem, quam Spiritum Sanctum, qui illuminavit eum in altissimis Dei et Christi mysteriis, non quasi hominem, sed quasi Angelum, uti docent S. Ambros. hom. de Nativ. Bapt. et S. Chrysost. hom. 12. in Joannem. Ibi a Spiritu Sancto accepit intelligentiam Script. imo potestatem scribendi et loquendi instar scriptoris hagiographi. Ibi hausit sapientiam et ardorem tanto doctori et prædicatori orbis, ad fidem Christo conciliandam necessariam, ac proinde fuit quasi Angelus, non qualis qualis, sed instar unius Cherubini et Seraphini: sanctitate enim et virtute, æque ac officio, superavit S. Joannes omnes inferiores Angelos. Quocirca a Judæis pene adoratus et cultus fuit; quasi ipse esset Messias. Vide decem privilegia S. Joannis apud S. Bernard. serm. de iisdem (si tamen ipse ejus est auctor) pag. 393. Item, 28. Joannis excellentias, quas recenset noster Barradius l. 8. c. 3. et 4. tom. 1. Denique S. Joannes fuit Christi et Evangelii aurora, lucifer, iris, lucerna, pronubus, amicus, præcursor sive prodromus, vox, testis, Propheta, legis limes, utriusque testamenti mediator et fibula.

Anagog. Hebræi teste S. Hieron. censent Angelum hunc esse Eliam: quia sicut Elias olim vivens fuit typus S. Joannis, qui Eliæ spiritum et zelum induit, uti ait Christus Matth. 17. 12. Ita vicissim Joannes præcur-

rens et præparans viam Christo, typus fuit Eliæ, qui rediturus est in fine mundi, ut, contra Antichristum decertans, viam paret Christo venturo ad judicium. Ita et Sebastian. Barrad, tom. 1. lib. 8. cap. 3. et 4. ubi 28. prærogativas S. Joannis recenset.

Denique Auctor imperfecti, homil. 27. *Mirabilis est*, ait, *qui in humana natura angelicam sanctitatem transgressus est, et obtinuit quod non habuit natura per gratiam.* S. August. serm. 4 de Baptista: *Quisquis Joanne plus est, non tantum homo, sed et Deus est.* S. Ambros. serm. 94. *Præcellit cunctis, eminet universis, antecellit Prophetas, supergreditur Patriarchas et quisquis ex muliere est, inferior est Joanne.* Gerson. tract. 4. in Magnificat, *Videtur Joannes Baptista primus post Mariam positus in ordine Seraphinorum, loco Luciferi.*

ET PRÆPARABIT VIAM ANTE FACIEM MEAM,] scilicet qui mihi sit proximus, me tamen secundum carnem antecedat, priorque mundo manifestetur. Hoc enim est τὸ *ante faciem*, qui scilicet proximus est alteri, eum tamen, ejusque faciem antecedit et præcedit. Hic præparabit viam ante me, hoc est, suo baptismo, testimonio, doctrina et prædicatione disponet animos Judæorum, ut, quando ego me mundo patefaciam, ipsi me recipiant ut verum Messiam in lege promissum. Hoc est Christo præparare viam, idque ante faciem ejus, id est ipso præsente, et in mundo jam existente per carnem assumptam. Christum enim ipse signabit, ac digito indicabit, atque de eo testimonium perhibebit quod scilicet ipse sit Agnus, id est Filius Dei, qui tollit peccata mundi.

Nota: Cæteri Prophetæ multis sæculis ante Christum missi sunt, ut eum futurum prænuntiarent. Joannes vero missus est, ut jam natum et præsentem indicaret, ideoque dicitur missus ante faciem ejus. Alludit ad legatos, quos quasi prodromos rex præmittit in urbem, ad quam ipse mox venturus est, ut civibus suum adventum prænuntient. Hoc enim officium Christo in Judæa præstitit Joannes. Quocirca a Christo vocatur non tantum Propheta, sed etiam plusquam Propheta Matth. 11. 10. quia cum Deo incarnato familiariter conversatus ipsum orbi demonstravit, imo baptizavit. Unde sequitur: *Et statim* post Joannem, *veniet dominator*, scilicet Christus. Quocirca S. Joannes fuit horizon legis veteris et novæ, quia, ut ait S. Thom. 3. p. q. 38. art 1 *Joannes fuit terminus legis, et initium Evangelii;* ac ut ait Nazianz. orat. 21. *Mediator novi et veteris testamenti.* Atque, ut B Chrysolog. serm. 91. *Joannes fuit legis et gratiæ fibula*, scilicet *ad quem desineret Judaismus, et a quo inciperet Christianismus*, ut ait Tertull. lib. 4. contra Marcion. 33. *Sicut Lucifer finis est noctis, et diei initium.*

AD TEMPLUM.] Ad litteram intellige materiale Hierosolymitanum. Ad hoc enim venit Christus infans in festo Purificationis, post nativitatem et oblationem S. Joannis; sed genuine et propriissime post S. Joannis prædicationem, carcerem et decollationem venit Christus ad templum, in eoque prædicavit et fecit miracula, quibus demonstravit Judæis se esse Messiam hic promissum. Ita S. Hieron. Albert. Lyranus et cæteri. Hinc patet contra Arrianos Christum esse verum Deum Dei enim veri erat hoc templum. Ergo cum hoc templum fuerit Christi (ipse enim hic dicitur venturus ad suum templum) sequitur Christum esse Deum. Soli enim Deo dicantur templa.

Mystice, per templum hoc aliqui accipiunt: Primo, uterum Virginis, in quo quasi in templo purissimo et sanctissimo Christus novem mensibus habitavit, dum ex ea carnem assumpsit, et admirabile incarnationis mysterium in eo, quasi in templo celebravit. Ita S. Cyrillus.

Secundo, Theodor. et S. August. lib 18. Civit. 35. templum hoc interpretantur carnem et humanitatem Christi, in qua plenitudo divinitatis habitavit corporaliter, Coloss. 2. 9. Ita Christus corpus suum vocavit templum, dicens: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*, Joan. 2. v. 19. Christus enim in corpore quasi in templo suum sacerdotium peregit, ait Rupert. præsertim dum illud in cruce Deo Patri pro hominum redemptione immolavit.

Tertio, S. Hieron. cum suis, per templum accipit Ecclesiam, sive synagogam et cœtum fidelium, qui est templum Dei, non litterale et corporale, sed mysticum et spiritale.

DOMINATOR, (hebr. האדון *hadon*, id est, ille dominus omnium, scilicet antonomastice, qui plenam, eminens et transcendens in omnes et omnia habet jus, dominium et imperium) QUEM VOS QUÆRITIS.] Hebræi aliqui, quos sequitur Remigius, uti per Angelum accipiunt Eliam, ita per dominatorem accipiunt Antichristum: hunc enim volunt, et pro Christo recipient Judæi in fine mundi. Verum hoc recte refellit S. Hieron. Nec enim Antichristus erit Angelus testamenti, qualem hunc dominatorem fore subjungit Malachias. Dominator ergo hic est Christus Dominus, Rex regum, et Dominus dominantium, qui mox secutus est Joannem Baptistam. Perperam ergo Judæi hæc referunt ad Christum suum, quem ipsi putant in fine mundi venturum. Nam ut recte argumentatur S. Hieron. *Miror*, ait, *quomodo rerum exitus eos non doceat veritatem. Quod enim templum suum inveniet Dominator, quod usque ad fundamento destructum est? aut si ab alio extruendum est antequam Christus adveniat, quid Christus eorum amplius facturus est, cum ab alio restituta sint omnia?* Judæorum ergo Christus non erit alius quam Antichristus: nec enim alius eorum Christus venturus est.

ET ANGELUS TESTAMENTI.] Hebr. ברית *berit*, id est fœderis. *Testamentum* enim in Scriptura sæpe significat pactum et fœdus, uti dixi Hebr. 9. vers. 15. et 1. Corinth. 11. 25. Unde Tigurina vertit: *Et legatus fœderis.* Malachias duos hic proponit et promittit Angelos: unum nudum, alterum testamenti: priorem scilicet, præcursorem et indicem posterioris. Prior est Joannes Baptista, posterior est Christus. Unde de eo ait: *Et statim*, scilicet post priorem Angelum, puta post Joannem Baptistam, *veniet ad templum*, etc. *Angelus testamenti*, id est pacti, sive fœderis, ut vertit Syrus. Porro cum duplex sit fœdus Dei cum hominibus, vetus sive Judaicum, et novum sive Christianum, Christus utriusque fuit Angelus et legatus. Christus enim a Patre missus apparuit Mosi in Sina, per eumque vetus fœdus cum Judæis iniit, quo eis promisit se venturum in carnem, ad eorum mundique totius redemptionem: Christus enim fuit Angelus in veteri fœdere promissus Abrahæ et semini ejus, ac præsertim Mosi. Quocirca S. Paulus Galat. 3. 19. ait legem veterem datam in manu, id est, per manum

mediatoris; ubi multi per mediatorem intelligunt Christum. Hinc et ipse ait Isaiæ 52. 6. *Ego qui loquebar ecce adsum* Quapropter S. Basilii, Cyrilli, Eusebii, Ambrosii aliorumque multorum Patrum sententia est quod quandocumque in veteri testamento dicitur apparuisse Deus, apparuerit secunda persona, scilicet Filius, ut suum adventum realem in carnem præsignificaret, eique umbratice et typice in corpore specie tenus assumpto præluderet, ut dixi initio Pentateuchi cap. 16.

Secundo, genuine et proprie, Christus fuit Angelus id est legatus, internuntius et conciliator novi testamenti, id est fœderis, quod Deus per Christum cum hominibus iniit, quo eis non bona terrena, uti Judæis in fœdere veteri, sed spiritualia, cœlestia et æterna exhibuit, quæ in veteri adumbrabantur, quæque expresse promisit Abrahæ, dicens: *Benedicentur omnes gentes in semine tuo*, Gen 22. v. 18. Hæc enim Abrahæ benedictio non fuit aliud, quam remissio peccatorum, gratia, justitia, salus, vita æterna, quæ Christus Judæis imprimis, deinde omnibus gentibus contulit, eaque ratione omnia omnino Dei promissa Abrahæ et Judæis facta complevit Et hoc est quod subdit dicens: *Quem vos vultis*, quem scilicet vos, o Judæi, quasi Messiam, redemptorem et salvatorem Abrahæ promissum, avide expectatis. Ita S August. lib. 18. Civ. 35. Quocirca Christus a Septuag. Isaiæ 9. 6. vocatur: *Magni consilii Angelus*.

Porro Christus fuit Angelus novi testamenti et fœderis. Primo, quia iram et inimicitiam Dei contra homines placavit et sustulit Fuit ergo Angelus fœderis, id est reconciliationis. Quocirca ab Isaia cap. 9. v. 6. vocatur: *Princeps pacis*; et ab Apostolo, Ephes. 2. v. 14. *Pax nostra;* et Col. 2. v. 14. *Donans nobis omnia delicta, delens quod adversus nos erat chirographum decreti; quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci*. Secundo, quia vere novum fœdus, vetere Mosaico abolito, inter Deum et homines conciliavit, quo Deus se obligat Christianis ad dandam gratiam et gloriam æternam; Christiani vicissim se obligant Deo, quod ejus filio Jesu Christo credent, obedient, ejusque legem, doctrinam et vitam capessent. Tertio, quia e cœlo in terram descendit quasi Angelus, ut carnem assumens in seipsa limum Verbo, terram cœlo, hominem Deo vinculo unionis hypostaticæ, quasi arctissimo fœdore copularet. Quarto, quia in ultima cœna paulo ante mortem testamentum proprie dictum, continens ultimam suam voluntatem, condidit, illudque institutione Eucharistiæ sancivit, dicens: Hic est sanguis novi testamenti, etc. uti dixi 1. Corinth. 11 25. Quinto, quia Christus hoc fœdus et testamentum ad homines e cœlo quasi Angelus detulit, illudque in terra instituit triginta tribus annis laborando, prædicando, miracula faciendo, circumeundo per vicos et castella, fatigando se, sudando, in fame, siti, frigore, æstu, evangelizando; ac tandem illud sua sanguine non tantum roboravit et sigillavit, sed et emit ac comparavit, quasi persoluto pretio ad tantam reconciliationem, tantumque fœdus justo et condigno, idque pro omnibus gentibus, et per omnia sæcula, etiamsi mundus mille annorum millibus perduraret, imo per totam æternitatem Hoc enim fœdus Sancti et Beati in cœlo per gloriam participabunt in æternum; ipsum enim ad cœlum ducit Unde et cœlestis gloriæ causa a Christo sancitum est. Quocirca ipse confecto hoc fœdere primus in cœlum gloriosus ascendit, quasi pandens iter cœlestis fœderis, suosque fideles eo vocans, et ad se sequendum invitans. Denique S. August. l. 18 Civit. 35. Christus, ait, dicitur *Angelus, propter Evangelium, quod nuntiavit hominibus. Nam si Græca ista interpretemur, et Evangelium bona nuntiatio est, et Angelus nuntius est*. Quod enim melius est nuntium, quam cœlorum regnum prædicare, imo pandere et offerre? Unde Arabicus Antioch. vertit, *nuntius*, vel *Apostolus testamenti* Hujus rei symbolo Angelus Manue nuntians ortum Samsonis ex eo nasciturí qui futurus erat Israelis liberator et vindex, ideoque typus Christi, peracta legitimo in flamma victimæ ascendit in cœlum, Judic. 13. v. 20. Quibus de causis omnino par est, ut omnes Christiani omnesque omnino homines Christum Domini, quasi Angelum testamenti de cœlo venientem, et quasi legatum a Deo ad se missum, summa devotione, honore et amore excipiant; illi immensas gratias agant, illi per omnia obediant, ejus doctrinam et vitam æmulentur; ut eum crucem bajulantem generose sequantur, certi quod per eam post illum ascensuri sint in cœlum: illi totos se dedant; illi totum cor offerant, illudque ejus cordi et amori immergant. Ita avide eum quasi Messiam suum expectabant Judæi, uti etiamnum expectant. Unde de iis subdit Malachias.

QUEM VOS VULTIS.] חפצים *chaphetsim*; Chald *desideratis;* Tigurina: *Quo vos delectamini; alii: In quo vobis complacitum est*. Christus enim quasi malorum omnium depulsor, et bonorum omnium adductor, a patribus per quatuor annorum millia summe fuit desideratus Unde a Jacobo patriarcha vocatur: *Desiderium collium æternorum*, Gen. 49. 26. et ab Aggæo cap 2 8. *Desideratus cunctis gentibus*. Hinc illa Prophetarum suspiria: *Utinam dirumperes cœlos et descenderes!* Isaiæ 64. 1. *Rorate, cœli, desuper, et nubes pluant justum. Aperiatur terra, et germinet Salvatorem*, Isaiæ 45. 6. Idem Christi desiderium eo nato habuit S. Simeon, aliique sancti at fideles. Unde de Anna prophetissa ait Lucas cap. 2. v. 38 *Loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem Israel*. Secundo, Arias censet hic Prophetam respondere Judæis dicentibus, cap. 2. v. 17. *Ubi est Deus judicii?* Hisce enim respondet: *Statim veniat dominator*, qui impiis erit terribilis, *Deusque judicii*, piis vero erit *Angelus testamenti*.

Unde Tropol. S. Bern. ser. ad Pastores in Synodo: *Templum*, inquit, *Dei sanctum est, quod estis vos Animo justi sedes et templum Dei est. Dominus in templo suo facit mirabilia, et præbet oracula. Veniet ad templum suum dominator quem quæritis, quo possitis dominari carnalibus desideriis, et diabolicis resistere tentationibus. Veniat et Angelus testamenti, quem vos vultis, qui annuntiet vobis suam voluntatem, et confirmet promissam hæreditatem. Inducant enim in templum suum parentes ejus, pater videlicet, et mater, et fratres ejus. Qui sint illi respondeat ipse: Quicumque fecerit voluntatem Patris qui in cœlis est, ipse meus pater, et mater, et frater, et soror est. Pater, generando per verbum prædicationis, ut dicit Apostolus: Ego per Evangelium in Christo vos genui. Mater, pariendo*

per exemplum sanctæ conversationis. Frater et soror caste diligendo in amore fraternitatis. Hi parentes estis vos aut esse debetis.

Ecce venit.] Hebræi, Remig. Lyran. et S. August. l. 18. Civ. c. 35. hæc accipiunt de secundo adventu Christi ad judicium, cujus Angelus et præcursor erit Elias. Verum hic sensus est anagogicus. Nam ad litteram hic agi de primo adventu Christi in carnem et mundum, patet ex eo quod sequitur: *Et purgabit filios Levi*, etc. In secundo enim adventu eos non emundabit, sed impuros judicabit et damnabit. Ita S. Cyrill. Theod. Rupert. Vatabl. Arias, Ribera et alii. Ait ergo: *Ecce venit*. Vox *Ecce*, significat primo rem hanc, puta adventum Verbi incarnati fore novum, admirabilem et stupendum; secundo, fore certum; tertio, fore exoptatum et lætum; quarto, fore celerem, q. d. Videor mihi videre Messiam nostrum adventantem: ecce venit, ecce mox aderit.

2. Et quis poterit cogitare?] Hebr. מי מכלכל *mi mekolkel*, id est quis feret, quis sustentabit, quis metietur, quis continebit, quis comprehendet? Unde Sept. et Chald. vertunt: *Quis sustinebit?* Pagn. *Quis ferre poterit diem, quando veniet?* Noster: *Quis poterit cogitare diem adventus ejus?* q. d. Quis poterit capere, et cogitatione comprehendere tantam Angeli testamenti, id est, Dei in carnem et mundum advenientis, inter homines conversantis, in templo prædicantis suam legem, Sacramenta et Ecclesiam sancientis, potentiam, sapientiam, bonitatem, etc. Quis gloriam illius diei, quo Christus in terra nobiscum aget, mente concipiat, aut verbo explicet? Quis animo complectatur, et ore recenseat charismata, virtutes et gratias cœlestes, bonaque omnia quæ Christus e cœlo nobis afferet? Hebr. enim *mekolkel* derivatur a כול *col*, id est *omne*, inde verbum כלכל *kilkel* significat omnia complecti, omnia recensere. Nota: Dies adventus Christi ponitur metonymice pro ipso Christo, suo die advenienle, vel potius adventuro.

Secundo, juxta Sept. q. d. Quis ferre et sustinere poterit tantam Christi lucem et majestatem? Ejus enim respectu omnium Angelorum et hominum acies, instar noctuarum hebetatur, caligat, deficit. Quis solem justitiæ clara luce radiantem, adversis et irretortis oculis intueri valebit? Quomodo hominum infirmitas tantam potentiam, cæcitas tantum jubar, fragilitas tantam efficaciam, impuritas tantam sanctitatem, paleæ tantum ignem sustinebunt? ipse enim quasi ignis conflans. Quis stupore, timore, horrore, et abyssali reverentia tantæ celsitudinis non deficiat, non exanimetur? Quis non liquescat, non tabescat, sicut plumbum et stannum liquescunt et tabescunt coram igne ardentissimo, in fornace qua conflantur, præsertim dum in tanta demissione, exinanitione, amore, dignatione, divinam dignitatem et magnificentiam in Christo incarnato contemplatur et spectat. Hic est sensus genuinus. Quare minus genuine Vatabl. hæc refert ad tribulationes Christianorum, et persecutiones primitivæ Ecclesiæ, quæ fuerunt ardentissimæ. q. d. Quis ardorem illarum tribulationum sustinebit? Utique nemo viribus humanis, sed multi viribus divinis, suggestis a gratia Christi.

Et quis stabit ad videndum eum?] Septuag. *Quis stabit in visione ejus?* Quis erit tam durus et ferreus, quem Christi aspectus non sternat et frangat? Quis adeo rebellis et frigidus, cujus animum ignea vis oculorum Christi non capiat et inflammet? Ita Sanches. Secundo, q. d. Quis stare poterit coram eo? Quis attonitus pavore et admiratione non corruat, videns oculis suis tantam Christi claritatem et magnificentiam? Unde Hebr. est: *Quis stabit in videndo eum?* Vatab. *Quis eum se ad conspiciendum præbebit consistet, aut subsistet?* Pagn. *Quis poterit stare, cum apparuerit?* Chald. *Ecquis consistet, cum revelatus fuerit?* Hæc rumina, o fidelis, o sacerdos, dum Christum in altari præsentem habes, imo conficis et manducas.

Ipse enim quasi ignis conflans.] Arabicus, *quasi ignis vadens*; Sept. *quasi ignis conflatorii*; Tigurina, *quasi ignis excoquens*. Sic Persæ Deum censuerunt esse ignem, quando ignem ut Deum coluerunt. Quin et *Stoici ipsum Deum in ignem dissolutum iri opinantur*, ait S. Justinus orat. ad Antonin. Pium. Imo Plato censuit in ignea substantia esse Deum; ait idem Justin. orat. ad Gentiles; additque, Plato sidera appellat igneum deorum genus. Verum hi errores sunt explorati. Porro Propheta Angelum testamenti, id est Christum, comparat igni fornacis ardentissimæ, quo conflantur metalla, ut aurum, argentum, ferrum, stannum, etc. ut significet ignitam et ardentem fore ejus doctrinam, legem et gratiam. Primo enim, sicut in fornace liquatur aurum; ita Christus dura hominum corda sua gratia emollit et liquat, ac in gemitus et lacrymas compunctionis resolvit. Secundo, sicut ignis liquando aurum, ab eo separat alia metalla et scoriam; ita Christus per lacrymas et pœnitentiam separat ab anima vitia, et concupiscentias inolitas. Tertia, sicut hac separatione aurum purificatur, perficitur, splendescit; ita pariter et anima. Quarto, sicut vi ignis aurum calefit, imo ignescit, ut videatur in ignem transformari; ita vi gratiæ Christi anima accenditur, ut videatur instar ignis se et alios inflammare amore Dei. Hoc est quod Isaias c. 4. 3. prædicit: *Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion, etc. in spiritu judicii et spiritu ardoris*. Et Joan. Baptista, Lucæ 3. 16. ait se baptizare aqua, Christum vero igne: *Ipse*, inquit, *vos baptizabit Spiritu Sancto et igne*. Hac de causa in Pentecoste misit Spiritum S. in Apostolos specie ignis et linguarum ignearum, ut significaret Spiritum Sanctum eos igne charitatis accendere, eisque indere cor amore et zelo igneum, ac linguas igneas. Et Christus ipse, Lucæ 12. 49. *Ignem*, inquit, *veni mittere in terram. Et quid volo, nisi ut accendatur?* De quo vide S. Ambr. ser. 18. in illud Ps. 118. *Ignitum eloquium tuum vehementer*. Quinto, sicut igne aurum, æs et ferrum, licet durissima, non tantum molliuntur et flectuntur, sed et in certam formam, v. g. cacabi, scutellæ, sartaginis, etc. efformantur; ita gratia Christi hos format Apostolos, illos Doctores, alios Martyres, alios Confessores, alios Virgines, etc. 1. Cor. 12. 4. atque ex uno gradu ad altiorem, imo ad ipsum virtutis et perfectionis apicem conscendunt. Tres enim sunt gradus et status virtutum. Primus est politicus et vulgaris, qualis est virtus communis fidelium, qui honeste pieque vivunt secundum præcepta Dei. Secundus est excelsior transeuntium, et in divinam similitudinem tendentium, quorum virtutes vocantur purgatoriæ, ita scilicet, ut prudentia omnia mundana divinorum contemplatione despiciat,

omnemque animæ cogitationem dirigat in divina: temperantia relinquat, in quantum natura patitur, ea quæ corporis usus requirit: fortitudo efficiat, ut anima propter excessum a corpore, et accessum ad superna, nulla difficultate vel adversitate terreatur: justitia denique faciat, ut tota anima consentiat ad hujusmodi propositi viam. Tertius est divinam similitudinem jam assequentium, quorum virtutes sunt et vocantur animi purgati; qualis est in Beatis, et in nonnullis in hac vita perfectissimis: ita scilicet, ut prudentia solum divina intueatur; temperantia terrenos cupiditates nesciat; fortitudo timorem non sentiat, cæterasque passiones ignoret; justitia cum divina mente, eam scilicet imitans, perpetuo fœdere societur. Ita S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. et Vincentius 3. p. l. 1. t. de Virtut. dist. 7.

Tropolog. ignis quo Deus purificat et excoquit animas, est tribulatio et afflictio. Sicut enim sordes metallorum igne auferuntur, sic peccata afflictionibus, ait Vatabl. Ita Martyres, ut S. Laurentius, igne tormentorum excocti, facti sunt hostiæ purissimæ et ardentissimæ Deo; juxta illud Ps. 16. v. 3 *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas.* Hac de causa Deus permisit persecutionem acrem Decii Imp. ut Christianorum virtutem et pietatem, quæ in pace, quam habuerant sub duobus Philippis, patre et filio, Christianis Imp. elanguerat, suscitaret et acueret, uti S. Cypr. sibi revelatum fuisse scribit, l. 4. Epist. 4. *Nam et hoc nobis*, inquit, *per visionem, fratres charissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, etc. Persecutio ista examinatio est atque exploratio peccati nostri: excuti nos Deus voluit et probari sicut suos semper probavit: nec tamen in probationibus ejus aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum suum, etc. pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: Dic illi*, inquit, *securus sit: quia pax ventura est.* Porro inter scelera ob quæ venit ista persecutio, præcipua fuisse sacerdotum et Episcoporum negligentiam et cupiditatem, asserit idem Cyprianus tractatu de Lapsis.

Anag. sicut ignis scoriam comburit; ita Christus in extremo judicio reprobos damnabit ad gehennam, eosque *comburet igne inexstinguibili*, ut ait Joannes Baptista, Matth. 3. 12. Hinc S. Hieron. sic exponit: *Ipse veniet quasi ignis conflans: ignis enim in conspectu ejus ardebit, et in circuitu tempestas valida. Tunc vocabit cœlum desuper et terram, ut dijudicet populum suum, fluvius ignis trahens ante eum, peccatores quosque volventia. Ignis autem dicitur Dominus, et ignis consumens*, Deut. 4. v. 24. *ut ligno nostro, fœnum, stipulamque comburat et non solum ignis, sed et herba fullonum. Ipse his qui peccant graviter, ignis conflans est atque consumens; qui autem levia peccata committunt, herba fullonum, ut lotis munditiam restituat.* Felices et sapientes, qui in hac vita malunt emundari herba fullonum, quam in futura, puta in gehenna aut Purgatorio, igne conflari. Porro S. Aug. l. 20. Civ. c. 25. hoc examen in die judicii refert ad solos bonos et pios: hi enim sunt filii Levi offerentes Deo sacrificia in justitia. Unde colligit, in die judicii *quasdam quorumdam purgatorias pœnas futuras.* Sic et Gennadius Patriarcha Constantinop. in exposit. Conc. Florentini, c. 8. contra Græcos, concedentes quidem Purgatorium post hanc vitam, sed negantes in eo ignem, igneque expiari animas justorum, ex hoc loco probat in eo esse ignem, eoque expiari animas: Ignis enim hic, inquit, conflans et emundans non pertinet ad Beatos in cœlo, utpote mundissimos, nec ad damnatos in gehenna, utpote inemundabiles et inemendabiles: ergo pertinet ad animas Purgatorii: in eo ergo est ignis conflans et emundans animas justorum a levibus et venialibus maculis. Ita ipse tom. 4. Biblioth. SS. Patrum.

ET QUASI HERBA FULLONUM.] Hebr. *Sicut borith lavantium*, scilicet pannos, id est, fullonum. Unde Chald. *Sicut qua dealbantur*, scilicet panni; Septuag. *Sicut herba lavantium.* Hinc patet *borith* non saponem esse, ut volunt Arias et Vatabl. sed herbam, uti asserit Theod. R. Jona, R. Salomon, Tigur. et alii. Unde S. Hier. in Jer. 2. 22. tradit herbam fullonum in virentibus et humectis Palæstinæ locis nasci, et ad eluendas sordes et maculas e pannis eamdem vim habere, quam habet nitrum et sapo: unde et herba saponaria tum latine, tum italice vocatur, hortulanis notissima, qua vulgo ad maculas e pannis et vestibus extergendas utuntur, uti Romæ meis oculis conspexi. Vide dicta Jer. 2. 22. Nota: Sicut paulo ante Propheta comparavit Christum igni conflanti et purificanti aurum, ita hic eumdem comparat herbæ fullonum pannos emundanti, ut vestem nuptialem suorum emundet, candidamque et splendidam efficiat. Justorum enim animæ per Christi gratiam candent ut stolæ, et fulgent ut aurum.

Porro, pro *borith* Syrus et Arabicus uterque vertunt, *sulphur*, quia suo ardore omnia purificat: aut forte בּרית *borith* acceperunt pro vicino גפרית *gophrith*, id est sulphur. Unde Syrus vertit: *Quia quasi ignis est qui conflat, et quasi sulphur dealbans*; Arab. Antioch. *Ipse enim quasi ignis ardens, et quasi sulphur quod candescit*; Arabic. Alex. *Ipse enim veniet quasi ignis conflans, et quasi sulphur exardescet.* Notus est sulphuris ardor: unde S. Hier. hæc refert ad ignem Purgatorii, vel inferni, ubi est ignis ardens pice et sulphure, uti paulo ante dixi.

3 ET SEDEBIT CONFLANS ET EMUNDANS ARGENTUM.] *Sedebit*, serio et accurate, non obiter et leviter quasi per transennam, conflaturus argentum, id est suos fideles, præsertim sacerdotes, uti subjungit, ut fiant nitidi instar argenti, splendeantque quasi argentei sacerdotes.

Secundo, *sedebit*, quasi discretor et judex, uti vitia, præsertim ea quæ se specie virtutum velant, puta hypocrises et fucos, a veris virtutibus, ipsosque virtuosos ab hypocritis dijudicet, secernat et separet. Homines enim pro affectu judicant, et quod virtutis est vitio deputant, et quod vitii est virtuti. Merito hac de re queritur Sidonius Apoll. l. 7. ep. 9. *Quis*, ait, *non erubescat, cum videat sordidari virtutum sinceritatem criminatione vitiorum? Si eligimus humilem, vocatur abjectus. Si proferimus erectum, superbus censetur. Si minus institutum, propter imperitiam creditur irridendus. Si aliquatenus doctum, propter scientiam clamatur inflatus. Si severum, tanquam crudelis horretur. Si indulgentem, facilitate culpatur. Si simplicem, despicitur ut brutus. Si acrem, vitiatur ut callidus. Si diligentem, superstitiosus decernitur. Si remissum, negligens judicatur. Si solertem, cupidus. Si quietum, pro-*

nuntiatur ignavus. Si obstemium producimus, navorus accipitur. Si eum qui prandendo pascit, edacitatis impetitur. Si eum qui pascendo jejunet, vanitatis arguitur. Libertatem pro improbitate condemnant, verecundiam pro rusticitate fastidiunt. Rigidos propter austoritatem non *habent choros; blandi apud eos communione vilescunt.* Christus judex hæc omnia colat, quid virtus sit, quid vitium seri judicio discernit: illi suum decus, huic dedecus decernens.

Meminerit sacerdos, præsertim confessarius, se quasi vicarium Christi sedere pro tribunali, ut non levitei hoc judicium peragat, dicatque cuilibet confitenti: Ego te absolvo: sed mutare culpas examinet, easque non tegere, non oblinere, non superficialiter delere, sed radicitus eradere satagat: sicut aurifex per ignem ab auro eradit omnem scoriam, et fullo per herbam borith a panno omnem, etiam intimum, tollit nævum et maculam. Quid enim prodest pœnitenti absolvi, si radix, puta eadem proclivitas et occasio proxima ad peccandum, residet, quæ illico eum rursum ad peccandum et ad recidivam impellat? nimirum fiet quod vulgo dicitur: Canis ad vomitum, et sus lota ad lutum. Vis nosse an quis bonus sit confessarius? vide quales sint ejus pœnitentes: si hi vitam mutent, aut in sanctitate valde proficiant, si heroica opera capessant: scito insignem esse confessarium; sin pœnitentes maneant iidem, hoc est, in eodem statu, vitii aut virtutis, scito enervem esse confessarium, et unum e trivio. *Sæpe*, inquit S. Gregor. lib. 8. Moral. cap. 11. *et reprobi peccata sua confitentur, sed deflere contemnunt: electi autem culpas suas quos vocibus confessionis aperiunt, districtæ animadversionis fletibus insequuntur.* Et mox: *Psalmista plagam cordis non solum detexerat, sed detectæ etiam medicamentum mæroris adhibebat, dicens: Iniquitatem meam ego pronuntiabo, et cogitabo pro peccato meo. Pronuntiando enim occultum vulnus detegit, cogitando autem quid aliud quam medicamentum vulneri apponit?* Idem homil. 34. in Evang. *Pœnitentiam*, inquit, *agere est et perpetrata mala plangere, et plangendo non perpetrare: nam qui sic alia deplorat, ut tamen alia committat, adhuc pœnitentiam agere aut dissimulat, aut ignorat.*

S. Ambrosius, pœnitentes audiens, adeo in eos pio commiserationis et opitulationis affectu movebatur, ut in lacrymas prorumperet, flensque ipsosmet flere, et vitam mutare compelleret. Ita habet ejus Vita. Ejus assecla fuit S. Carolus Borromæus. Vide S. Ambros. serm. 35. de modo vero agendi pœnitentiam. Ejusdem est tremenda illa sententia, lib. 2. de Pœnitentia, c. 10. *Facilius inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. Renuntiandum sæculo est, etc. Vivendum ita ut vitali huic moriamur usui: seipsum homo abneget, et totus immutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt propter amores meretricios peregre profectum, et abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi non interpellata, mirata putaverit non recognitam, rursus occurrens dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum.*

Mystice, sedet homo in sabbato, id est, Dominico et festo die, cum ab operibus aliis quiescit, ut Deo vacat. Sicut enim homo fit sapiens sedendo et quiescendo, ut ait Aristot. l. 7. Phys. sic et idem quiescendo illustrationes Dei excipit, quibus purgatur, et divinus efficitur, juxta illud Thren. 3. 28. *Sedebit solitarius et tacebit, quia levabit super se.* Et Psalm. 45. 11. *Vacate et videte quoniam ego sum Deus.* Sicut enim aqua quieta, subsidentibus sordibus, fit limpida et perspicua quasi speculum; ita et anima quieta, subsidentibus passionibus, veritatem cernit, fitque capax cognitionis spiritualis et divinæ, præsertim quia libera a tumultu, et separata ab aliis objectis, uni veritati, unique Deo vacat et intendit. Verum est enim illud:

Pluribus intentus minor est ad singula sensus.

Purgabit filios Levi,] tum quia multi Levitæ et sacerdotes conversi ad Christum, facti sunt sancti, imo prædicatores, inter quos fuit S. Barnabas, Actor. 4. 36. de quibus ait S. Lucas Act. 6. v. 7. *Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.* Taxavit enim Malachias Levitas et sacerdotes Judaicos, quos a Christo reformandos hic prædicit; ita Theodor. tum quia Christus veteribus Levitis et sacerdotibus Aaronicis abrogatis, novos instituit sanctæ et angelicæ vitæ. Tales enim fuerunt Apostoli, eorumque discipuli et successores. Iti ergo sunt filii Levi, id est sacerdotes non veteris, sed novi testamenti; posteri non Aaronis, sed Christi; ita S. Hieron. Remig. Rupert. Hugo, Lyran. et alii. Simili modo Ecclesia Christi vocatur Sion et Jerusalem, quia in Jerusalem orta, Synagogæ Sionis et Judæorum successit. Meminit purificationis sacerdotum a Christo faciendæ, potius quam laicorum; tum quia summa puritas et sanctitas requiritur in sacerdotibus Christi, eo quod sint vicarii Christi qui est Sanctus sanctorum, quodque Sacramenta sanctissima, præsertim Eucharistiæ tractent, conficiant et administrent: tum quia sacerdotes plebem purificant: hinc quo purior et sanctior est sacerdos, eo purior et sanctior evadit plebs. Sacerdos enim ei suam sanctitatem et verbo et vita aspirat et instillat. Sicut ex adverso impurus sacerdos vitiat totam Ecclesiam, uti ex S. Chrysost. et aliis ostendi, v. 1. et c. 1. 6. Videant ergo sacerdotes quomodo hoc suum decus tueantur, nequando de iis dici possit, quod de sui ævi presbyteris ingemiscens dixit S. Bonifacius primus Episc. Moguntinus, Frisiæ Apostolus et Martyr: *Olim sacerdotes aurei celebrabant in calicibus ligneis, nunc lignei sacerdotes celebrant in calicibus aureis.* Ita habet ejus Vita.

Tropol. *filii Levi*, id est, sacerdotes spirituales et mystici sunt fideles, qui Deo victimas honorum operum, orationis, compunctionis, eleemosynæ, et præsertim purum cor, sanctaque et ardentia amoris desideria offerunt, juxta illud 1. Petri 2. 9. *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum.*

Et colabit.] Colare est pauxillatim stillatimque liquorem aliquem, v. g. oleum, vinum, lac, aurum liquatum, etc. per aliquod vas angustum, vel linteolum transfundere aut transmittere, ut quod purum est transeat, quod crassum et impurum excludatur. Unde Plinius l. 13. c. 2. *Regale*, ait, *unguentum caloto melle constat.* Et Manilius

Et colare vagos inductis retibus amnes.

Et Apuleius lib. Florid. *Neque*, ait, *illi norant co-*

lere aurum, vel colare aurum. Hic pro *colabit,* Chald. vertit, *expurgabit;* Pagnin. *conflabit;* alii, *defæcabit;* Septuag. *effundet,* sicut e fornace conflatoria stillatim effundi solet liquatum et defæcatum aurum. Porro Christus colat et expurgat sacerdotes per Spiritum Sanctum, sicut colavit Apostolos in die Pentecostes. Spiritus Sanctus enim indit eis spiritum compunctionis et lacrymarum, item charitatem et zelum. Tropologice, per tribulationes et persecutiones, inquit Vatabl. quales passi sunt sacerdotes in primitiva Ecclesia, cum omnes pene rapiebantur ad mortem, populoque erant duces ad martyrium. Quod Romæ fecisse S. Cornelium Papam in persecutione Decii, narrat et celebrat S. Cyprian. lib. 1. epist. 1. ad Cornelium: *Exprimi,* ait, *non potest quanta isthic exsultatio fuerit, etc. ducem se illic fratribus confessionis exstitisse; sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse, ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri.* Et mox: *Virtus illic Episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus, et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere, plebem sacerdotibus in periculo jungi, in persecutione fratres a fratribus non separari, concordiam simul junctam vinci omnino non posse; quidquid simul petitur a cunctis, Deum pacis pacificis exhiberi.* Et paulo post: *Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum, quale in conspectu Christi ejus Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre, non singulos milites, sed tota semel castra prodiisse?*

Moral. Videant hic Episcopi, et eorum examinatores, quam accurati esse debeant in admittendis iis qui se offerunt ad Ordines sacros, ut videant an probæ talique gradu dignæ sint vitæ, et an habeant doctrinam, qua tanto munere rite perfungi, ac populum in fide et rebus divinis instruere valeant. Si enim aurifices tanta cura et labore, puta per ignem, colent aurum et argentum, ut ab eo scoriam separent, et nonnisi purum putumque colligant: quanto magis Episcopus colare debet ordinandos, ut aureos populo ordinet sacerdotes, non stanneos, non ferreos, non ligneos? a sacerdotibus enim pendet tota Ecclesiæ disciplina, vita et sanctitas. Legant et practicent hac de re decreta Conc. Trident. sess. 23. cap. 7. et 11. et sess. 24. c. 18. Narrat Sophronius in Prato spirit. c. 149. et ex eo Baron. tom. 6. anno Domini 461. quod, cum Abbas Amos patriarcha Hierosol. ordinatus esset, dixerit: *Orate pro me, Patres; magnum enim et intolerabile onus mihi injunctum est. Petri et Pauli similium est regere rationales animas, ego autem infelix et peccator sum: plus enim quam cætera timeo ordinationis sarcinam.* Affert deinde exemplum S. Leonis: *Nam inveni scriptum, quia beatus et Angelis æqualis Leo Papa, quadraginta dies perseveravit ad sepulcrum Apostoli Petri, vigiliis et orationibus insistens, petensque ab Apostolo ut pro se apud Deum intercederet, ut dimitterentur sibi peccata sua. Impletis quadraginta diebus apparuit ei Apostolus Petrus, dicens ei: Oravi pro te et dimissa sunt omnia peccata tua, præterquam impositionis manuum.* Loquitur de dimissione non culpæ, hæc enim omnis simul dimittitur, sed pœnæ, inquit Baron. Illis ergo remanebat S. Leo peccatorum pœnis obligatus, quæ illi perpetrassent, qui ab eo indigne fuissent promoti ad Ordines, juxta illud Apostoli 1. Timoth. 5. *Nemini cito manus imposueris, neque communicaveris peccatis alienis*

Hac de causa non nisi præmissa oratione et jejunio totius Ecclesiæ ordinantur sacerdotes; ac Deus olim sæpe indicio cœlesti designabat, quos vellet eligi Episcopos, uti designavit S. Matthiam, Actor. 1. 26. Sic S. Fabianus designatus est a Deo Pontifex per columbam, e sublimi in caput ejus devolantem: columbæ enim specie Spiritus Sanctus descendit in Christum, cum baptizaretur. Ita refert Euseb. lib. 6. hist. cap. 22. Simile accidit S. Chrysostom. nam cum ordinaretur Patriarcha Constantinop. alba columba devolans stetit super caput ejus, uti narrat Leo Augustus in ejus Vita. et ex eo Baron. tom. 6. anno Domini 456. Sic et S. Gregorius fugiens pontificatum, indicio fulgidæ columnæ jugiter super se e cœlo dependentis agnitus, raptus est ad templum S. Petri, creatusque Pontifex. Sic et S. Remigius Rhemensis Episc. cum duorum et viginti tantum esset annorum, cælitus creatus est. Nam radius novi luminis super ejus verticem descendit. ac si ipse sol de cœlo motus super eum cecidisset; quia scilicet ipse illuminandarum lux parabatur animarum. Etenim radio illo se illustrante, sensit capiti suo unguinis sacri infusum liquorem. quo totum ejus delibutum est caput, inquit Hincmarus in ejus Vita. Mortuo Mena Patriarcha Constant. Justinianus Imper. ingressus in cœtum Episcoporum et Cleri, eis visionem cœlestem enarravit. Cum, inquit, in æde S. Petri principis Apost. in qua senatus habebatur, somnus me comprehendisset, in quiete vidi principem Apostolorum mihi magnum Eutychium ostendentem dicentemque: Fac ut hic sit Episcopus. Cum hoc jurasset Imperator, Eutychius ab Episcopis et Clero conclamatus est Patriarcha. Ita Eustathius in Vita S. Eutychii. Sic S. Ambrosius declaratus est Mediolanensis Archiep. voce pueri et populi exclamantis: *Ambrosius Episcopus.* Ita Socrates lib. 4 cap. 30. Sic S. Athanasius ab Alexandro Episcopo Alexand. moriente evocatus, ut sibi succederet, cum ille fugeret, exclamavit Alexander: *Athanasi, putas te posse fugere, non tamen effugies;* quare a Clero et populo raptus est ad Episcopatum. Ita Sozom. lib. 2 histor. cap. 16. S. Amphilochium ab Angelis consecratum esse Episcopum Iconii narrat Niceph. lib. 11. cap. 20 Qui ergo creaturi sunt sacerdotes vel Episcopos, orationi insistant et cœleste lumen Deique nutum exposcant, ne in re tanti ad communem Ecclesiæ bonum momenti errent. sed eos designent, qui Dei gloriæ, Ecclesiæ ædificationi, sibi saluti sunt futuri.

Sacrificia.] Hebr. מנחה *mincha,* id est sacrificium farreum, puta Eucharistiæ sub speciebus panis et vini de quo dixi cap 1. 11. Hoc enim, utpote purissimum. opponit impuris sacrificiis et sacerdotibus Aaronicis. Ita Theodor. Rupert. Lyran. et alii.

In justitia,] id est juste, pure, sancte, juxa illud Zachariæ, Lucæ 1. 14. *Serviamus illi in sanctitate et justitia coram ipso, omnibus diebus nostris.* Sacerdotes enim quasi Angeli corporati coram Deo ince-

dere et ambulare debent in omni justitia et sanctitate.

4. Et placebit.] Chald. *Suscipietur voluntarie*; Pagninus et Vatablus, *dulcescet:* (hoc enim est ארבו *arebu*) id est dulce, gratum, sapidumque erit Domino sacrificium Juda et Jerusalem, hoc est Ecclesiæ Christianæ, quæ est nova Sion Dei ex veteri Sione intereunte exorta, ut in ea vetus quasi phœnix resurgere et renasci videatur. Hinc præcise per Jerusalem, quæ erat metropolis et caput Judæ, posset accipi Ecclesia Romana et Sedes Apostolica, quæ est caput et metropolis totius Ecclesiæ, quæ est Juda, id est confitens Deum.

Sicut dies sæculi,] id est sicut dies antiqui, ut sequitur, quibus prisci sancti viri, Abel, Noe, Melchisedech, Abraham, Moses, Aaron, etc. placebant Deo, eique sancte offerebant sacrificia sua. Unde sacerdos in Canone Missæ dicit et orat: *Supra quæ* (scilicet panem et calicem consecratum) *propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicut accepta habere dignatus es munera justi tui Abel, et sacrificium Patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.*

Nota. Τὸ *sicut* assimilat sacrificia Christiana Aaronicis, non tam quoad ipsum sacrificium, quam quoad sacrificantem. Ipsum enim sacrificium in lege nova est longe præstantius Aaronico, cum victima ejus sit ipsum Christi corpus, quod proinde vim impetrandi habet ex opere operato: Aaronici autem victima erat bos, ovis vel capra, quæ tantum erant typus et umbra Christi, ideoque valebant tantum ex opere et devotione operantis, non vero ex opere operato. Dicit ergo quod Christus ipsos sacerdotes in lege nova emundabit et sanctificabit, ut ea puritate, devotione et religione offerant Deo sacrificia, qua obtulerunt Noe, Abraham, Melchisedech, aliique prisci et eximii Sancti. Secundo, tamen τὸ *sicut* potest significare similitudinem in ipso sacrificio. Nam ut ait Lyran. τὸ *sicut* significat analogiam quæ est inter typum et antitypum, inter imaginem et exemplar, inter umbram et veritatem, ac proinde, ut ait Clarius, significat præcellentiam sacrificii Eucharistici præ Aaronicis, q. d. Placebit Deo sacrificium Eucharisticum mirifice, sicut liquet ex ejus typis, imagine et umbris, puta ex sacrificio Noe, Abrahæ, Melchisedech, etc. Si enim hæc quæ tantum fuerunt typi et umbræ, adeo placuerunt Deo, ut Deus propter ea benedixerit toti eorum familiæ, imo toti orbi; multo magis placebit sacrificium Christi, quod illorum fuit exemplar, veritas et antitypum, quodque priscis illis omnem vim et dignitatem tribuit, per quam placerent Deo.

5. Et accedam ad vos in judicio.] Redit ad querelam Judæorum dicentium, cap. 2 v. ult. *Ubi est Deus judicii?* Hisce enim respondet: Ecce brevi veniam, *accedam*, et *appropinquabo*, ut vertit Tigurina. *vobis ad judicium*, ut scilicet descendam in carnem et coram inspiciam impiorum scelera, itaque eorum sim testis oculatus, quæ quasi Judex condemnem et puniam. Simili modo, ait Deus Genes. 18. v. 20. *Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est, etc. Descendam et videbo utrum clamorem qui venit ad me opere compleverint, an non est ita, ut sciam.* Quocirca re'psa tres Angeli, repræsentantes Deum trinum et unum, perrexerunt Sodomam, ubi ab incolis appetiti ad stuprum, cœlitus pluerunt super eos ignem et sulphur, quo omnes conflagrarunt. Pergit loqui Propheta de primo Christi adventu in carnem, quo Christus venit ut scelera inspiciat, eorumque sit testis, quæ deinde partim in hac vita et morte punit, partim in extremo judicio puniet. Unde Chald. vertit: *Et revelabor super vos, ut faciam judicium, et erit verbum meum contra vos in testem etc.* Ita Rupert. Arias, Ribera et a Castro. Alii passim censent Prophetam hic transire a primo Christi adventu in carnem, ad secundum, quo veniet ad judicium, quando ipse, ut ait S. Hieron. simul erit judex et testis, occultissimorum etiam criminum adulteriorum, etc. quæ hic recensentur. Ita et Theodor. Remig. Hugo, Lyran. et Vatabl. Christus enim judex, simul erit *testis velox*; Tigurin. *festinus*; Vatabl. *promptus*; quia enim nihil latet, sed qua Deus omnia videt, qua homo omnia cognoscit per scientiam infusam, æque ac beatificam. Quocirca impiis dicet: Ego vidi, o Juda, tuam occultam avaritiam quæ te impulit ad me prodendum Judæis. Ego vidi, o Roberte, tuam occultam pollutionem, fornicationem, adulterium. Ego vidi, o Nicolae, tua occulta prava desideria, tuas ulciscendi cupidines, tuas cædis machinationes. Ego vidi, o Simon, tuas occultas simonias, ambitiones, invidias, etc. Nonne ita est? si neges, conscientia tua Christo testis erit, teque mentiri clamabit. Quocirca totus mundus videbit æquissimum esse Christi judicium et sententiam qua dicet: Ite adulteri, ite homicidæ, ite simoniaci, ite ambitiosi, ite invidi, ite maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et Angelis ejus. Uterque sensus huic loco congruit. Christus enim cœpit esse judex et testis in primo adventu, sed utrumque perficiet in secundo, puta in die judicii. *Testis* ergo per catachresin hic idem est quod judex. Sic Christus vocatur testis fidelis, id est judex, Rex et Princeps, Apocalyps. cap. 1. v. 5. Vide ibi dicta.

Qui calumniantur mercedem mercenarii.] Hoc est, ut Chald. et Septuag. *Qui auferunt violenter mercedem mercenarii*; Pagnin. *Qui vi retinent*; Vatablus: *Qui opprimunt*; Tigurina: *Qui mercenarium mercede fraudant*. Hebr. enim עשק *asac* significat per calumniam, vim vel dolum fraudare alium re, vel jure suo. Unde additur: *Viduas et pupillos*, supple et repete, *calumniantur*, fraudant et opprimunt. Nam τὸ *humiliant*, quod quædam Biblia habent, expungunt Romana, æque ac Hebræa. Unde Septuag vertunt: *Qui opprimunt per potentiam viduas, et percutiunt pupillos*.

Opprimunt peregrinum.] Septuag. et Chald. *Qui pervertunt judicium advenæ*; Paguin hebr. מטי *matte* reddit ad verbum, *pervertentes peregrinum*; Tigurin. *aversantur peregrinum*.

6. Ego enim Dominus, et non mutor.] Hebr. לא שניתי *lo scaniti*; id est. ut Sept. *non sum mutatus*; Pagnin. *non mutavi me*, id est non mutor Hebræi enim quia carent verbo præsenti, idcirco illud exprimunt per præteritum. Jam sensus est primo, q. d. Comminatio mea firma est, impleo quod prædixi, ait Vatabl Minor hic adulteris, perjuris, oppressoribus pauperum vindictam, præstabo illam. Secundo, q. d. Non sum mutabilis, mobilis et inconstans, ut nunc hoc, mox aliud velim, sed semper scelera et sceleratos odi et punio. Tertio, S. Hieron. *Quod sequitur*, inquit,

ego Dominus, et non mutor, idcirco ponit, quia supra dixerat: Ipse quasi ignis conflans, et quasi herbo fullonum, ne putemus eum divinitatis mutare naturam, cum pro nobis aut Angelus, aut ignis, aut borith nominatur. Quarto, alii referunt ad id quod sequitur: *Et vos filii Jacob, non estis consumpti*, q. d. Ego vos, licet perversi sitis, non consumpsi, quia misericordia mea, quam patribus vestris promisi, est constans et immutabilis: *Ego enim Dominus, et non mutor*, juxta illud Thren. 3. 22. *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes ejus*. Aut, q. d. Vos, o Judæi, calumniamini me esse mutabilem, quod contra promissa patrum vos consumpserim. At erratis: nec enim ego sum mutatus: nec vos consumpsi. Quinto, q. d. Vos, o Judæi, mutamini, itisque de scelere in scelus; at ego in sententia et judicio meo sum constans et immutabilis. Sexto, ex adverso Rupert. q. d. Ego sum immutabilis in bono: vos estis obstinati et immutabiles in malo. *A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis*, ut sequitur. Septimo, Chald. vertit, *Ego enim Dominus, non mutavi pactum meum quod a sæculo est; et vos domus Israel putatis quod quicumque moritur in hoc sæculo, judicium ejus cessat*, q. d. Vos putatis impios non puniendos, eo quod multi impuniti maneant in hoc sæculo. At erratis: puniam enim eos in futuro. Nam in judicio et justitia, ab æterno a me decreta constans sum et non mutor. Octavo et genuine, vox *enim* dat causam præcedentium, q. d. Vos, o Judæi, calumniamini me, jactando illud cap. præced. v. ult. *Omnis qui facit malum bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent*. Censetis enim me mutasse indolem, quasi qui olim bonos amarim, malos oderim; nunc mutata mente bonos odiam, et affligam, malos amem et ditem; eo quod infideles Chaldæos prosperaverim, vos vero fideles meos eis vastandos tradiderim. Hinc dicitis: *Ubi est Deus judicii?* Huic calumniæ ego respondi v. præcedenti, edixique: *Accedam ad vos in judicio, et ero testis velox maleficis, etc.* q. d. licet ad modicum tempus differam judicium et vindictam impiorum, tamen certo et brevi ad illam accedam, eamque peragam. Nam constanter bonos amo et præmio, malos constanter odi et punio, sed suo tempore. Cujus rei causa est mea, tum in natura, tum in dictis et decretis constantia et immutabilitas: *Ego enim Dominus, et non mutor*. Ita S. Cyrillus, Theodor. Remig Rupert. Hugo, Lyran. et Vatablus.

Nota: Immutabilitatis Dei causa, vel potius ratio prima, ait D. Thom. 1. p. q. 9. est plenitudo et perfectio naturæ, puta divinitatis Hæc enim cum omnia bona in se habeat et possideat firmiter, necessario et naturaliter, hinc mutari nequit, ut aliud aliquid bonum quærat vel ambiat, cum omnia habeat in se essentialiter. Hinc nomen ejus est *Jehova*, id est, *qui est. Ego sum qui sum*, Exodi 3. v. 14. Vide ibi dicta. Celebre est illud Trismegisti in Pimandro. *Sicut mundi partes sunt cœlum, aqua, terra, et aer; sic membra quasi Dei sunt vita, immortalitas, necessitas, providentia, natura, anima, mens, horumque omnium participatio, ipsum bonum: neque fit aliquid usquam, neque est factum ubi Deus non adsit*. Divinius Cassiodorus in Psalm. 47. *Magnus Dominus*, etc. *Deus*, inquit, *est virtus inexplicabilis, pietas incomprehensibilis, sapientia ineffabilis, cujus definitio est, finem in Sanctorum laudibus non habere*. Jam quia Deus immutabilis est natura, hinc et immutabilis est voluntate, ut quod semel vult, semper velit: quia voluntas sequitur naturam, imo in Deo voluntas idem est cum natura.

Secunda, quia Deus est actus purus, nihil habens admixtum potentialitatis; quidquid autem mutatur, est aliquo modo in potentia ad id quod mutatur, ait D. Thom. loco jam citato. Huc spectat illud Apostoli: *Qui solus habet immortalitatem*, 1. Tim. 6. *Quia omnis mutatio quædam mortis imitatio est*, ait S. Bernard. mox citandus. Hinc Psalm. 101. dicitur: *Sicut opertorium mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient*. Et Num. 23. *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur; nec ut filius hominis, ut mutetur*. Præclare S. Gregor Nyssen. in Expositione orationis Dominicæ, ad illa verba: *Adveniat regnum tuum: Numquid*, ait, *nunc regem fieri vult universi regem, qui semper est quod est, qui ad omnem mutationem firmus et immobilis est, qui non potest reperire melius quidquam, in quod transeat?*

Tertio, Deus est immutabilis, quia est simplicissimus, cui nihil addi vel accedere potest. Ita S. August. lib. 11. de Civit. c. 10. *Est itaque*, ait, *bonum solum. simplex, et ob hoc solum incommutabile, quod est Deus*. Idem l. 6 de Trinit. c. 6 *Nihil simplex, mutabile est*. Et auctor. libr. de Essentia divinitatis apud S. August. in principio: *Ideo*, ait, *Deus immutabilis dicitur, quia in natura ejus ira, furor, pœnitentia, oblivio, recordatio, et alia his similia nullo modo accidunt. Simplex enim natura est, et immutabilis, atque imperturbata; neque aliud est ipse aliud quod habet et quod est*, juxta illud Jacobi, 1. v. 17. *Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*. Quocirca Tertull. vel potius Novatianus lib. de Trinitate cap. 4. *Immutatio*, inquit, *portio est mortis. Nam et incrementa originem monstrant, et detrimenta mortem atque interitum probant. Et ideo: Ego*, ait Malach. 3. *sum Deus et non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, converti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse est, ut semper sit Deus, servans sese virtutibus suis. Et ideo dicit: Ego sum qui sum*.

Quartam dat S. Anselm in Prosol. c. 22. *Tu solus*, ait, *Domine, es quod es. In quo est aliquid mutabile, non omnino est quod est: et quod habet fuisse, quod jam non est; et futurum, quod nondum est, id non est proprie et absolute: tu vero es quod es; quia quidquid aliquando aut aliquo modo es, hoc totus ac semper es: et tu es, qui proprie ac simpliciter es*. Quia quod mutatur perdit aliquid esse, et aliud esse acquirit; Deus autem nihil potest perdere, vel acquirere. Unde S August. lib. 11. Confess. 10. *In quantum*, ait, *quisque non est quod erat, et est quod non erat, in tantum moritur et oritur*.

Quintam dat S. August. lib. 11. Confess. c. 10. et 11. et lib. 12. cap. 15. Quia voluntas Dei æterna est et quidquid in tempore per totam sæculorum seriem operatur, idipsum simul et semel ab æterno voluit et decrevit. Implicat autem ut quod ab æterno efficaciter voluit, hoc in tempore non fiat, aut ut contrarium

ejus fiat. Sic enim eliderctur æternum Dei decretum. Celebre est illud Platonis: *In Deo est providentia et sapientia æterna: in cœlis est fatum: in terra rebusque particularibus est contingens et novum.*

Sextum dat S. Aug. l. 11. de Civit. c. 21. Quia omnia præterita et futura sunt Deo præsentia, et in omnia ut præsentia fertur Dei scientia, voluntas et providentia. Sicut ergo quod circa rem præsentem volo, non possum non velle; ita quod Deus vult circa futura, non potest non velle, quia futura sunt ei præsentia.

Tropol. S. Greg. Nazianz. or. 27. hæc applicat viro in virtute forti et constanti. Hic enim, ait, *divinum aliquid sentiens, his quoque Dei verbis uti possit: Ego idem sum, et non mutor Quare nec ab animo suo migrabit, nec immutabitur cum temporibus ac rebus, alias alios mores induens, ac novos subinde colores assumens, non secus ac polypi petrarum, ad quas accesserint, colores referunt; sed idem semper, suique similis permanebit, fixus in rebus minime fixis, immotus in incertis et fluctuantibus, non aliter ac rupes quædam ventorum fluctuumque impetu non modo non concutitur, sed etiam incursantes undas circa se frangit atque absumit.*

Moral. Hic disce: Nomen Dei est: Ego sum qui sum, idem semper, constans et immutabilis: Ego Dominus, et non mutor; sum inflexilis in sententia, immutabilis in decretis; certæ sunt meæ minæ, certa promissa. Pii ergo credite et sperate gloriam æternam; impii, timete et fugite ignem æternum. Ex adverso titulus et nomen hominis, Angeli, et cujuslibet rei creatæ est: Ego creatura sum, et mutor, muto consilia, muto animum, muto decreta, muto desideria et amores, denique versor in continua mutatione et motu. Natura enim creata cum sit dependens, imperfecta, imminuta, defectiva, mobilis; hinc perpetuo mutatur. Quocirca qui in hominibus aliisque creaturis spem et amorem defigunt, in perpetua fame, siti, desiderio, metu, motu, alteratione et alternatione versantur, juxta illud Thren. 1. v. 8 *Peccatum peccavit Jerusalem, propterea instabilis facta est.* Qui enim adhæret mobili, cum eo moto moveatur necesse est. Ex adverso vis esse constans et immobilis? adhære incommutabili naturæ et bono, quod est Deus. Deus enim in sua immutabilitate est immutabilis, sicut ex adverso homines et creaturæ in sua mutabilitate sunt immutabiles, quia perpetuo mutantur: nam nunc volunt, mox nolunt; nunc amant, mox oderunt; nunc placent, mox displicent; nunc favent, mox adversantur; nunc volunt, sed non valent; mox valent, sed non volunt; nunc summi sunt, mox imi; nunc vivi, mox mortui. Vere S. Bernard. serm. 81. in Cantic. citans hæc verba Malachiæ: *Ego Dominus, et non mutor: Omnis*, inquit, *mutatio quædam mortis imitatio est. Omne enim quod mutatur, dum de uno ad aliud transit esse, quodammodo necesse est moriatur quod est, ubi esse incipiat quod non est. Quod si tot mortes, quot mutationes, ubi immortalitas?* Præclare S. Aug l. 1. Conf c. 6. *Apud illum, ait, rerum omnium instabilium stant causæ, et rerum omnium mutabilium immutabiles manent origines, et omnium irrationabilium et temporalium sempiternæ vivunt rationes;* et ut ait Boetius:

Stabilisque manens dat cuncta moveri

Et Prosper, sent. 145. *Æterna et incommutabilis est voluntas ejus, nec consilio alternante variatur, in qua simul est quidquid in rebus creandis, vel ordinandis præcessit, aut sequitur* Eodem pertinent quæ scribit D. Aug. l. 1. Conf. c. 4. *Immutabilis mutans omnia, numquam novus, numquam vetus, innovans omnia, et in vetustatem deducens superbos, et nesciunt; semper agens, semper quietus, colligens et non egens, portans et implens, et protegens, creans et nutriens et perficiens. Quæris, cum nihil desit tibi; amas nec æstuas, zelas et securus es; pœnitet te, et non doles; irasceris, et tranquillus es; opera mutas, nec mutas consilium; recipis quod invenis; et numquam amittis; numquam inops, et gaudes lucris; numquam avarus, et usuras exigis. Supererogatur tibi ut debeas, et quis habet aliquid non tuum? reddis debita nulli debens, donans debita nihil perdis*, etc.

Hæc est primæva et increata in Deo immutabilitas, quæ omnis stabilitatis et immutabilitatis est fons, origo et causa tam in Angelis, cœlis, mundo, quam in hominibus. Ad eam ergo ascende, o anima, illi inhia, illi te affige, si solida, si firma esse cupis. Transcende maris hujus fluctus, transvola mundi turbines: nil te moveant illecebrosæ opes, dignitates et pompæ, quæ in momento pertranseunt: non te terreant pauperies, morbi, ærumnæ, persecutiones, quæ sæpe subito, et semper in morte finiuntur. In cœlo habita, in Deo commorare: ibi fixa, imperturbata conquiesces. Ibi super omnium mutabilium sphæras, supra anni solisque vias elevata, ex alto despicies hoc terræ punctum: videbis et ridebis vana hominum studia, vanos labores, vanos mundanorum amores et honores, quasi puerorum crepundia. Miraberis, imo miseraberis exilem hominum sortem, et exiliorem mentem, ac nugacem nugarum hujus mundi fascinationem, sensum simplicem pervertentem, atque cum Poeta exclamabis:

O curas hominum, o quantum est in rebus inane!

Præclare S. Gregorius lib. 26 Moral. c. 28 *Anima, ait, ad illum suspensa est, a quo formata. Et quia ad Deum solum appetendum facta est, omne autem quod infra appetit, minus est, jure ei non sufficit, quod Deus non est. Hinc est quod huc illucque spargitur, et ab unoquoque re fastidio impellente removetur*, etc. *Sancti autem viri, quia cauta se observatione custodiunt, ne ab intentione sua mutabiliter dissolvantur, et quia idem esse appetunt ad cogitationem qua Deum diligunt, se solerter astringunt. In contemplatione namque Creatoris hoc acceptori sunt, ut una semper mentis stabilitate perfruantur: nulla eos tunc mutabilitas dissipat, quia scilicet eorum cogitatio sibimetipsi semper indissimilis perseverat. Hoc ergo cum labore nunc conantes imitantur, quod post gaudentes in munere accipiunt. Cui se Propheta immutabilitati virtute amoris astrinxerat, cum dicebat: Unam petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini. Huic Paulus unitati intentione adhæserat, dicens: Unum autem, quæ retro sunt oblitus, ad ea quæ ante sunt extentus, sequor ad palmam supernæ vocationis Christi.*

Et vos, filii Jacob, non estis consumpti.] Apte hæc cohærent cum eo quod præcessit, q. d. Ego sum Deus qui non mutor: sicut enim non muto minas, sententiam et vindictam in adulteros, perjuros, aliosque maleficos; ita vicissim non muto misericordiam quam patribus vestris promisi. Nam non consumpsi vos, cum

juste id facere possem. *A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis.* Secundo, q. d. Licet constanter malos oderim, vestra tamen peccata non punivi plane et omnino, uti merebantur: nec enim vos consumpsi, sed toleravi ex amore, quo constanter patres vestros vosque eorum filios prosequor, expectans ut resipisceretis. Unde vos hortor ad pœnitentiam, diceque: *Revertimini ad me, et revertar ad vos.* Tertio, Sept. vertunt: *Vos, o filii Jacob, non recessistis a peccatis patrum vestrorum*; Tigurina: *Vos, o filii Jacob nequaquam desistitis*; alii: *Non facitis finem, non cessatis* (Hebr. enim כלה *cala* significat finire, complere, cessare) scilicet me offendere, et irritare, q. d. Ego differo vindictam impiorum expectans vos ad pœnitentiam: at vos ex adverso peccatu peccatis cumulatis. Facitis sicut pueri cervicosi, qui blande vocati a parentibus dorsum obvertunt, fiuntque duriores instar bubalorum, qui quo magis attrahuntur a bubalariis, eo magis renituntur et retrocedunt. Aut, q. d. Ego non mutor a bono; vos autem non mutamini a malo: ego sum immutabilis in sanctitate; vos immutabiles estis in perversitate. Ita Ruper.

7. A LEGITIMIS MEIS.] a legibus meis; Tigurina: *A statutis meis*; Pagnin. *Ab institutis meis.*

REVERTIMINI AD ME, per pœnitentiam. ET REVERTAR AD VOS] per gratiam, amicitiam, beneficentiam. Prior enim est pœnitentia peccatoris, quam sit ejus justificatio et reconciliatio cum Deo: tamen prior est gratia excitans Dei, qua pulsat mentem peccatoris, ut revertatur et pœniteat, quam sit ejus pœnitentia. Peccator enim jacet sopitus in somno, imo morte peccatorum, a quo excitari nequit, nisi per vocem et gratiam Dei cor tangentis et excitantis, sicut hic Judæos prævenit et excitat, dicens: *Revertimini ad me.* Ita hunc locum, et similes explicat Conc. Triden. sess. 6. cap. 5. ubi docet: *Justificationis exordium in adultis, a Dei, per Christum Jesum, præveniente gratia sumendum esse*, etc. *ut qui per peccata a Deo aversi erant, per ejus excitantem atque adjuvantem gratiam ad convertendum se, ad suam ipsorum justificationem, eidem gratiæ libere assentiendo et cooperando disponantur.* Et mox: *Unde in sacris Litteris cum dicitur: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos, libertatis nostræ admonemur. Cum respondemus: Converte nos, Domine, ad te, et convertemur; Dei nos gratia præveniri confitemur.* Peccator ergo ut a peccato resurgat, cum id non possit viribus suis, sed Dei, crebro oret: Converte me, Domine, ad te, et convertor.

8. SI AFFLIGET HOMO DEUM] Ita et Tigur. Hebr. est קבע *kaba*, quod incertæ est significationis: unde varie a variis vertitur. *Kaba* hebr. multa significat. Primo, Septuag. et alii putant *kaba* per metathesin esse idem quod עקב *akab*, id est supplantavit, conculcavit, oppressit. Unde Septuag. vertunt: *Si supplantabit homo Deum, quia vos supplantastis me.* Alludit ad nomen Jacob, q. d. Vos, o filii Jacob, imitamini patrem vestrum, sed perverse: Jacob enim rapuit jura primogenituræ Esau fratris sui, sed jussu matris, et voluntate Dei; unde vocatus est Jacob, id est supplantator: vos vero mihi invito rapitis meas decimas et jura: unde inverso nomine voco vos *kabobæos*, non Jacobæos. Secundo, Pagnin. et Vatabl. *kaba* vertunt, rapere, fraudare, extorquere, spoliare. Unde Pagnin. vertit: *Numquid rapiet homo quæ Dei sunt, quia vos rapuistis mea?* Vatabl. *Numquid spoliare debet homo Deum, quia vos spoliastis me?* Spoliat homo Deum, quando illius ministris subtrahit decimas, et alia ad victum necessaria. Aquila, Symmach. et Theod. vertunt, *Numquid homo fraudabit Deum?* scilicet suis decimis et juribus. Tertio, R. Abraham *kaba* vertit, corrumpere, perdere. Quarto, Syrus et Arabic. Alex. vertunt: *Numquid opprimit homo Deum, sicut vos opprimitis me?* Et Arab. Antioch. *Numquid homo opprimit Deum, quia vos exputistis* (projecistis, despexistis) *me?* Quinto, *kaba* Chaldæorum, et Syriorum lingua, inquit S. Hier. significat affligere. Omnes hæ versiones eodem collimant: sensus enim est, q. d. An æquum est, jus et fas, ut homo Deum suum contristet et affligat, perinde ac si eum clavo, aut lancea configeret? contristet, inquam, defraudando decimas, quibus alendi erant ejus ministri; quo fit ut illi ob paupertatem diffugiant, et Deum Deique cultum relinquant: itaque Dei religio et veneratio negligitur, culcatur, pessumdatur. Annon hoc Deum affligat, et quasi cruci affigat? Ita Remig. Albert. Hugo, Lyranus, Ribera et alii. Loquitur Deus humano more et anthropopathœa.

Mystice, S. Hier. (qui putat hunc esse sensum litteralem) hæc refert ad crucifixionem Christi: *Unde et nos*, inquit, *ante plurimos annos vertimus. Affiget, magis ad mysterium Dominicæ passionis, in qua homines crucifixerunt Deum, quam ad decimas ac primitias scripta referentes.* Porro iis quæ sequuntur hæc de cruce ita connectit, q. d. *Ut me affigeretis cruci, ut sceleratas manus injiceretis Deo vestro, multarum ante rerum meditatione fecistis, subtrahendo decimas et primitias, non dico sacerdotibus meis, et levitis, sed mihi, qui eos per Mosen jussi dare*, q. d. Afflixistis me olim sacrilegio decimarum, nunc affixistis me cruci; ac per prius sacrilegium viam stravistis, et gradum fecistis ad posterius Christicidium.

Tropolog. omnis peccator dum peccat, peccato suo quasi sagitta in cœlum missa, Deum configit quantum in se est, juxta illud Apost. Hebr. 6. 6. *Rursum crucifigentes Filium Dei, et ostentui habentes.* Hæc sane consideratio deberet hominem, etiam furentem, a scelere inhibere: Scis quo ruas, o infelix, dum ruis ad cædem, ad venerem? Ruis ad necem Christi; ut iterum Christum affigas cruci. Inhibe ergo gradum, ne tantum nefas admittas: refræna iram, libidinem, etc. quia ira et libido sunt Christicidium, imo Deicidium. Quot verbera, quot maledicta, quot pollutiones committis, tot clavos adigis per corpus Christi, tot pugionibus cor ejus configis, et perfodis.

IN DECIMIS.] Vide hic quam stricte Deus exigat decimas, quamque sentiat si eæ negentur, videlicet perinde ac si quis eum clavo, vel pugione transfigeret.

ET IN PRIMITIIS.] Tigur. *In magnificis donis.* Hebr. est תרומה *teruma*, id est elevatio, hoc est oblatio, quæ elevando offerebatur Deo, ut dixi, Exodi 23. v. 27. ac præsertim primitiæ: hæ enim inter oblationes principem locum tenent. Vide hic rursum quam Deus gaudeat oblationibus fidelium, ac doleat si eæ desinant, aut minuantur.

9. ET IN PENURIA MALEDICTI ESTIS] Tigurina: *Exsecratione exsecrati estis;* Vatabl. et Pagnin. *Mole-*

dictione ipsa vos estis maledicti. Per maledictionem intelligit negationem pluviæ, indeque terræ sterilitatem, famem et penuriam: horum enim causa est Dei maledictio. Unde paulo post benedictionem huic maledictioni oppositam, vocat pluviam: *Si non aperuero*, inquit, *cataractas cœli, et effudero vobis benedictionem*. Sensus est, q. d. Maledixi vobis, vosque penuria et fame afflixi, *et*, id est quia, pari modo *me vos configitis*, et affligitis egestate et fame, negando decimas et oblationes; itaque fugatis sacerdotes, ac cultum meum evertitis. Idem eodem tempore questus est apud magistratus Nehemias cap. 13. 10. ubi suo jussu decimas sacerdotibus, et sacerdotes suis officiis temploque restitutos, enarrat.

Gens tota] q. d. Non unus, non pauci, sed omnes et tota gens negant decimas; itaque me configunt.

10. Inferte omnem decimam, etc. et probate me super hoc, etc. si non aperuero cataractas] Tigurina, *fenestras cœli*, id est, ut explicat S. Hieron. si non effudero tam copiosam pluviam, ut cataractæ cœli apertæ esse videantur. Nota: Cataractæ vocantur ex alto defluentes aquæ tanta copia, impetu et fragore, ut ruere potius quam fluere videantur (Græci enim καταῤῥάττειν defluere dicunt) qualem Tibure cernimus Anienem, et quales esse in Ægypto Nili cataractas legimus, inquit Plinius lib. 5. 9. Hinc loca ipsa e quibus exeunt aquæ, et præsertim obices, et repagula quibus retinentur et coercentur, vocantur cataractæ. Hebræi at Hieron. ab Oleastro in Genes. 7. 11. censent vere has cataractas esse in cœlo, easque fuisse ruptas in diluvio tempore Noe, ita ut per illud cœlum discissum sit in foramina et fenestras, ut per eas ruerent aquæ, terramque mergerent et obruerent. Verum hoc est paradoxum, repugnans sacræ Scripturæ et Physicæ. Est ergo hebræa figura et phrasis: Hebræi enim cœlum claudi dicunt, cum tenet vapores et nubes, ne in pluviam resolvantur et depluant; aperiri vero ac rumpi, cum aquæ e nubibus magna vi, fragore et impetu erumpunt, perinde ac si cataractas, id est obices objectos, puta ferreas portas, vel fenestras perfringerent. Sic et Latini in magnis imbribus, apertas esse cœli cataractas dicere solent. Unde illud Ps. 41. 8. *Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum*. Similia sunt Isaiæ 24. 18. 4. Reg 7. 2. Vide dicta Genes. 7. 11.

Et effudero (Pagnin. *evacuavero*) vobis benedictionem.] Tigurina: *Omnigenam benedictionem effundam*. *Benedictionem*, vocat imbrem copiosum, humectantem, et fœcundantem agros, itaque producentem copiosam segetem et messem.

Ad abundantiam.] Hebr. בלידי *belidai*, id est: *Usque ad non sufficientiam*, supple vasorum et horreorum, q. d. Tantam abundantiam frugum omnium dabo ut non sufficiant vobis vasa et horrea, quibus illas excipiatis, et recondatis: ita Vatabl. Unde Pagnin. vertit. *Adeo ut non sint sufficientia vobis vasa*; uti contigit mulieri illi ab Elisæo benedictæ, cui lecythus tantum stillavit olei, ut omnia vasa commodato accepta impleret, adeo ut illa diceret filio: *Affer mihi adhuc vas: et ille dixit: Non habeo; stetitque oleum*, 4. Reg. 4. 3. Esto ergo liberalis in Deum, Deique ministros, at senties vicissim Deum multo in te liberaliorem. Nec enim liberalitate a creaturis suis se vinci sinit Creator. Hinc secundo, melius et simplicius hebr. *belidai*, id est *non sufficientia*, cum sit unum nomen; idem est quod *abundantia*: abundantia enim opponitur sufficientiæ, q. d. Dabo vobis imbres et fruges, non ad sufficientiam, sed ad abundantiam. Unde Arias vertit: *Ultro sufficiens*. Hebr. enim בלי *beli* subinde significat, *absque*, *præter*. Sicut ergo dicimus: Vidi formicas absque numero, id est innumerabiles, sic Deus promittit hic imbrem *belidai*, id est, absque sufficientia, vel præter sufficientiam, id est, plusquam sufficientem, puta abundantem et copiosum. Aut certe *beli*, hic in compositione est mere encliticum, tantumque ornatus causa additur voci *dai*, id est sufficientia, copia, abundantia. A *dai* enim Deus vocatur שדי *saddai*, id est cornucopiæ, ditissimus, abundantissimus, munificentissimus. Unde R. Saadias: Deus, inquit, dicitur *Saddai, eo quod ipse abundet adeo, ut sua abundantia omnes omnium creaturarum defectus expleat*. Hunc secuti videntur Septuag. vertunt enim: *Usque dum sufficiat*; et Chald. *Adeo ut dicatis: Satis est*. Hebræi enim *dai*, id est sufficientiam, vocant copiam, et abundantiam, ut vertit Noster.

Nota: Judæi Babylone redeuntes erant pauperes; hinc negabant decimas. Pauperes enim ex angusta re familiari contrahunt angustum cor: unde fiunt parci, sordidi, avari, furaces, ac præsertim jura Ecclesiæ debita vel negant, vel carpunt et minuunt. Quocirca sapienter Salomon deprecatur tam paupertatem, quam divitias, Proverb. 30. 8. *Mendicitatem*, ait, *et divitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria: ne forte satiatus illiciar ad negandum, et dicam: Quis est Dominus? aut egestate compulsus furer, et perjurem nomen Dei mei*. Durum enim telum est necessitas. Quocirca Deus huic eorum malo et miseriæ occurrens, angustum eorum cor elidit, et dilatat, docens si liberales sint in Deum, et sacerdotes, percepturos a Deo benedictionem rerumque abundantiam. Sciatis, inquit S. Hieron. vos perdidisse abundantiam, quia fraudastis me parte mea. Moneo igitur ut reddatis mihi mea, et ego restituam vobis vestra. Idem iisdem eodem tempore promisit Aggæus c. 2. 20. et Zachar. c. 2. 4. Scripsit de reddendis decimis S. August. serm. 219. de Tempore, tom. 10. ubi inter cætera citans hæc Malachiæ verba, ex eo hæc colligit axiomata. Primum: *Decimæ sunt tributa egentium animarum. Redde ergo tributa pauperibus, affer libamina sacerdotibus*. Secundum: *Non eget Dominus Deus, non præmium postulat, sed honorem*. Tertium: *Primitias rerum et decimas dignatur petere, et negas avare?* Quartum: *Quid faceres, si novem partibus sibi sumptis, tibi decimam reliquisset?* Quintum: *Quod certe jam factum est, cum messis tua pluviarum benedictione subtracta, jejuna defecit; et vindemiam tuam aut grando percussit, aut pruina decoxit. Quid avide supputas? Novem tibi partes retractæ sunt, quia decimam dare noluisti. Hæc est enim Domini justissima consuetudo, ut si tu illi decimam non dederis, tu ad decimam revoceris*. Sextum: *Dabis impio militi, quod non vis dare sacerdoti*. Septimum: *Decimæ ex debito requiruntur, et qui eas dare noluerit, res alienas invasit*. Octavum: *Quanti pauperes in locis ubi ipse habitat, illo decimas non dante, fame mortui fuerint, tantorum homicidiorum reus ante tribunal æterni judicis apparebit: quia a Domino pauperibus delega-*

tam, suis usibus reservavit. Nonum: *Ecce annus jam finitus est, redde Domino pluenti mercedem.* Decimum: *Non de tuo aliquid exigit, quod refundas,* sed suum, imo sui partem decimam reposcit. Vide de Decimis Conc. Trid. sess. 25. c. 12. et ea quæ dixi in Deuter. c. 14. in fine, et Numer. 18. in fine.

11. INCREPABO, id est, prohibebo quasi increpans (est catachresis) DEVORANTEM,] scilicet segetes vestras, puta locustam, q. d. Præcipiam locustis, easque cohibebo, ne depascantur vestras fruges, ne vastent vestra sata. Unde explicans subdit: *Et non corrumpet fructum terræ vestræ.*

12. ERITIS ENIM VOS TERRA DESIDERABILIS.] Primo, Septuag. subintelligunt *sicut*, unde vertunt: *Vos eritis sicut terra voluntaria*, id est volita et desiderabilis, q. d. Eritis virentes, florentes, prosperi, abundantes omnibus frugibus et opibus. Ita Cyrill. aut ut Vatablus, q. d. Vos eritis homines habitantes terram fertilissimam et amœnissimam.

Secundo, potest esse epexegesis: *vos*, id est, terra vestra erit *desiderabilis*; Tigurina, *optata*, q. d. Omnes gentes optabunt habitare in terra vestra, utpote benedicta a Deo, ideoque frugibus abundante. Ita S. Hieron. Remig. Hugo, Lyran.

Tertio, Hebr. ad verbum est: *Vos eritis terra* חפץ *chephets*, id est voluntatis, complacentiæ, desiderii, in qua scilicet complacebit sibi Deus, quamque benedicet bonisque omnibus cumulabit: quia enim vos obeditis Deo, eumque colitis dando ei decimas et primitias; hinc vicissim Deus sibi complacebit in vobis, ac propter vos in terra vestra, ut per eam ejusque fertilitatem vos locupletet et beet. Unde Chald. vertit: *Habitabitis in terra domus majestatis meæ, et fiet in ea voluntas mea, dicit Dominus*, q. d. Quia vos facitis voluntatem meam; hinc vicissim voluntas et complacentia, indeque beneficentia mea effundet se in vos et in terram vestram, in eaque commorabitur et conquiescet. Sic Judæa a Daniele cap. 11. 16. vocatur *terra inclyta*, hebr. צביה *tsebiia*, id est gloria, decor, voluntas, beneplacitum, desiderium, res dilecta et grata instar capreoli. Vide ibi dicta.

Allegor. Ecclesia et anima sancta est terra *chephets*, in qua scilicet sibi complacet Deus, juxta illud Isaiæ 62. 2. *Videbunt gentes justum tuum, et cuncti reges inclytum tuum et vocabitur tibi nomen novum quod os Domini nominavit. Et eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis ultra Derelicta, etc. sed vocaberis Voluntas mea in ea, et terra tua inhabitabitur: quia complacuit Domino in te.* Eadem in Cant. 2. 9. vocatur *tsebiia*, id est, caprea amabilis et gratiosa, quia sponsus ejus est Christus gratiosissimus, ut capreolus: *Similis*, inquit, *est dilectus meus capreæ hinnuloque cervorum.* Et vers. 17. *Revertere, similis esto, dilecte mi, capreæ hinnuloque cervorum super montes Bethel.* Et cap. 4. 5. *Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capreæ gemelli, qui pascuntur in liliis donec aspiret dies, et inclinentur umbræ.* Et Jerem. 3. 19. *Quomodo ponam te in filios, et tribuam tibi terram desiderabilem, hæreditatem præclaram exercituum Gentium?* Hebr. est hæreditatem צבי צבאות *tsebi tsibaoth*, id est, *gloriæ caprearum*, vel jucunditatis jucunditatum, id est summe amabilis, charissima et jucundissima.

13. INVALUERUNT SUPER ME,] id est, contra me. Redit Propheta ad blasphemiam Judæorum, c. 2. vers. ult. quia frequens erat in ore eorum. Pro *invaluerunt* hebr. est חזקו *chazcku*, id est, roborata sunt. Primo, quia contentiose, valide et clamose persistitis, imo crescitis in vestra blasphemia, jugiterque illud mihi occlamatis: *Vanus est qui servit Domino.* Ita Lyran. et a Castro. Secundo, quia hæ vestræ assiduæ et rixosæ blasphemiæ mihi valde graves et molestæ accidunt, meque quasi lapide molari aggravant et opprimunt. Ita S. Hieron. Remig. Haymo et Arias. Tertio, Tigurina vertit: *Superant me verba vestra*, quia scilicet vos vestris clamoribus et blasphemiis plures avertitis a me, quam Prophetæ mei suis concionibus ad me convertunt: sicut hæretici plures pervertunt, quam Catholici convertant. Omnes enim naturaliter propendent, imo ruunt in libertatem carnis quam prædicant hæretici, et abhorrent a continentia et vitæ severitate, quam prædicant Catholici.

ET DIXISTIS: QUID LOCUTI SUMUS CONTRA TE? Hebr. נדברנו *nidbarnu*, utpote in *niphal*, significat assiduam et continuam locutionem. Unde Chald. vertit: *In quo multiplicavimus sermonem contra te?* Audi eorum murmura contra Dei providentiam, justitiam et sanctitatem.

VANUS EST QUI SERVIT DEO.] Tigurina: *Frustra servitur Deo;* Chald. *Nihil lucratur qui colit coram Domino*, nimirum:

Vulgus amicitias utilitate probat.

Vanus ergo, id est indonatus, irremuneratus, quia nullum servitutis suæ recipit lucrum, aut præmium. Hoc est judicium mundi, quo mundani vanos censent viros pios, justos, sinceros, austeros, præsertim cum vident eos depauperari, despici, deprimi, affligi: quia vera bona virtutis et gloriæ æternæ ignorant; sed omnia metiuntur præsenti aspectu, sensu et gustu: uti faciunt pueri, porcelli et bruta. Ac proinde ipsimet vani sunt, quia nonnisi caducis et vanis pascuntur. Ita uxor Job ei afflicto insultabat, dicens: *Adhuc tu permanes in simplicitate tua? benedic Deo, et morere.* Cui sapienter Job, æque ac generose respondit: *Quasi una de stultis mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Dei, mala quare non suscipiamus?* Job 2. 10. Sic Tobiam, occasione officii sepulturæ excæcatum, irridebant cognati, dicentes cap. 2. vers. 15. *Ubi est spes tua, pro qua eleemosynas et sepulturas faciebas? Tobias vero increpabat eos dicens: Nolite ita loqui, quoniam filii Sanctorum sumus, et vitam illam expectamus quam Deus daturus est his, qui fidem suam numquam mutant ab eo.* Sane si justi non haberent spem alterius et melioris vitæ, vane se affligerent, et frustra aliorum afflictiones sustinerent. Nam, ut ait Apost. 1. Corinth. 15. 19. *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Nunc autem quia speramus aliam vitam, beatam et æternam, pro modicis vitæ hujus tribulationibus; hinc feliciores sumus omnibus hominibus. Ita S. Casimirus Dux Lithuaniæ, et filius Casimiri regis Poloniæ, cum in morbum incidisset, medicique assererent ab eo liberari non posse, nisi uxorem duceret, respondit: *Eligo virgo mori*: *non enim novi aliam*

vitam, nisi cœlestem immortalitatem. Quocirca ne virginitatis propositum infringeret, maluit occumbere, fierique Deo castitatis victima, ut in æternum cum Deo et Agno, Angelus inter Angelos viveret. Ita habet ejus Vita.

QUIA AMBULAVIMUS TRISTES.] Hebr. קְדֹרַנִּית *kedorannit*. id est, ut Tigurina, *pullati*, atrati, quasi mœsti, afflicti et pœnitentes; Pagnin. *humiles*; Septuag. *supplices*; Chald. *in depressione spiritus*. Unde per antithesin subditur:

15. ERGO NUNC BEATOS DICIMUS ARROGANTES,] qui audent omnia, ideoque se extollunt, et dominantur modestis, eosque calcant et affligunt, uti quotidie videmus.

SIQUIDEM ÆDIFICATI SUNT,] id est prolibus, et simul domibus, villis, opibus, deliciis, honoribus aucti sunt impii. Est hebraismus.

TENTAVERUNT DEUM,] id est, ad iram provocaverunt. Unde Septuag. vertunt: *Restiterunt Deo*. Secundo, magis genuine et nervose, *tentaverunt*, Hebr. בחנו *bachanu*, id est, probaverunt Deum, q. d. Impii suis sceleribus non contenti, alia aliis, et numero, et gravitate enormia addiderunt, ad hoc, ut experirentur an esset numen scelerum vindex. Voluerunt ergo sua audacia et improbitate movere Numini bilem, ut viderent an concitaretur ad se vindicandum. Verum cum viderent non esse vocem, neque sensum, Deumque nullam iræ, nullam vindictæ dare significationem; sed ex adverso se impune peccare, liberos esse ab omni pœna, imo omnia sibi ex voto fluere et prospere succedere, tunc velut victores, imo debellatores Numinis, quasi nullum esset, vel impotens ad vindicandum, securi in sua impietate vivere, luxuriari et lascivire cœperunt. Ita a Castro.

16. TUNC LOCUTI SUNT,] q. d. Tunc justi et pii sibi contra blasphemos et atheos defendendam susceperunt Dei causam, putu providentiam et justitiam, atque ad id se mutuo cohortati sunt, nimirum asserendo illa quæ a patribus, et e Scriptura didicerant, scilicet Deum in hac vita multa dissimulare et impunita relinquere, ut acrius et plenius ea puniat in futura, atque in die judicii generalem in omnes exerceat justitiam. Ita S. Hieron. et passim alii, uno excepto Aria; qui vertit: *Tunc vastati sunt timentes Dominum*, scilicet ab impiis et atheis impune eos invadentibus: quia, inquit, hebr. דבר *dibber*, id est loqui, subinde significat vastare, perdere, ut Psal. 2. 5. et 2. Paral. 22. 10. Unde דבר *deber* significat pestem et mortem.

ET ATTENDIT DOMINUS.] Aliqui putant hæc esse verba piorum, quæ scilicet ipsi locuti sunt ad defendendam Dei providentiam. q. d. Deus non negligit, sed attendit dicta et facta tam justorum, quam iniquorum, easque in libro memoriæ suæ conscribit, ut in die judicii ea depromat, publiceque legat et judicet. Ita Lyranus, et Clarius.

Melius alii censent esse verba Prophetæ, q. d. Deus tam impiorum blasphemias, quam piorum apologias attendit, easque in libro monumenti, id est memoriæ, conscripsit, idque in gratiam piorum timentium se et cogitantium nomen ejus, qui scilicet nomen et gloriam Dei assidue cum veneratione cogitant, invocant, prædicant, et celebrant, ut in die judicii eorum erga se fidem, religionem et pietatem toti mundo ostendat et æterna corona præmiet. Ita S. Hieronymus, Theodor. Remig. Rupert. Hugo et alii.

Nota: *Liber monumenti* est liber memoriæ, ut habent Hebræa et Græca. Syrus et Arab. Antioch. vertunt: *Scriptus est liber recordationis*; Arab. Alex. *Audivit Dominus hoc, et scripsit librum in quo est hoc, et fecit illum memoriam* (recordationem) *coram omnibus timentibus Dominum, ut timeant nomen ejus*. Deus enim in sua memoria, quasi in libro monumenti annotat et conscribit singulorum hominum dicta et facta, ut in die judicii ea ex illo legat coram omnibus hominibus et Angelis, ac cuique pro meritis vel demeritis præmium vel pœnam decernat. Unde de eo ait Daniel c. 7. 10. *Judicium* (id est, Deus judex cum Sanctis, quasi suis assessoribus) *sedit, et libri aperti sunt*. Et S. Joan Apoc. 28. 12. *Libri aperti sunt: et alius liber apertus est qui est vitæ; et judicati sunt mortui ex his quæ scripta sunt in libris, secundum opera ipsorum*. Vide ibi dicta. Hic ergo *liber timentium Deum*, est liber prædestinationis, qui alibi vocatur *liber Dei*. Unde Exodi 32. Moses ait Deo: *Aut dele me de libro tuo quem scripsisti*; et *liber viventium*, ut Ps. 68. 29. *Deleantur de libro viventium*. Idem vocatur *liber cœli*. *Gaudete quod nomina vestra scripta sunt in cœlo*, Lucæ 10. 20. Idem a S. Joanne in Apoc. crebro vocatur *liber vitæ*: quia in eo Deus Sanctos et electos conscripsit ad vitam æternam. Hic vero vocatur *liber monumenti*; hebr. זכרון *ziccaron*, id est memoriæ, hoc est, mentis divinæ; quod electi illi semper obversentur, utpote quos Deus peculiari amore, favore et cura prosequitur, ut illos suo tempore in regnum suum transferat. Sic Deuter. 32. v. 43. ait Deus: *Nonne hæc condita sunt apud me, signata in thesauris meis?* scilicet in libris memorialibus, puta in archivis mentis divinæ. Ita S. Cyrillus: *Scribitur*, inquit, *liber memoriæ timentibus Deum, quos ait fore sibi familiares, et intimos tempore acquisitionis, cum scilicet Christus descendet e throno majestatis comitantibus Angelis, et statuet oves ad dextram, hædos ad sinistram*. Nec enim in Deo proprie est memoria, quæ est præteritorum: Deo enim nihil præterit, sed omnia sunt quasi præsentia. Loquitur ergo humano more: quia enim res præteritæ apud homines in memoria conservantur, hinc idem tribuit Deo. Mentem ergo Dei omnia cognoscentem vocat memoriam, quatenus ipse ea quæ nobis præterita sunt cognoscit, et in se recondit, ac in sua notitia conservat. Unde S. Aug. in Ps. 87. *Tunc*, inquit, *dicitur Deus meminisse, quando facit; tunc oblivisci, quando non facit. Nam neque oblivio cadit in Deum, quia nullo modo mutatur; neque recordatio, quia non obliviscitur*. Idem l. 10. Conf. c. 14. *Memoria*, ait, *quasi venter est animi, etc. Forte ergo sicut de ventre cibus ruminando, sic ista de memoria recordando proferuntur*. Deus autem nullius recordatur, nec quidquam extrahit latens de ventre et sinu memoriæ, utpote qui omnia actu intuetur et videt. Rursum dicitur hic liber memoriæ, quia ad memoriam, famam et gloriam æternam transcribet Sanctos, juxta illud Psalm. 11. 6. *In memoria æterna erit justus*; cum omnis gloria et pompa impiorum et mundi transeat instar fumi, juxta illud Psalm. 9. 8. *Periit memoria eorum cum sonitu*. Et Psalm. 33. 17. *Perdidit de terra memoriam eorum*. Vis ergo memoriam et

nomen æternum? quære illud non apud homines sed apud Deum; non in terra, ubi omnis memoria finietur cum sæculo, sed in cœlo, juxta illud Sapientis c. 8. 13. *Habebo per hanc* (sapientiam, scilicet practicam, hoc est virtutem) *immortalitatem et memoriam æternam.* Et Sap. 4. v. 1. *O quam pulchra est casta generatio cum claritate! immortalis est enim memoria illius.* Et Eccl. 24. 28. ait Sapientia : *Memoria mea in generationes sæculorum.* Porro quid præmii in hoc libro monumenti Deus decreverit piis et justis subdit, dicens:

17. Et erunt mihi, ait Dominus, in peculium, etc.] Alludit ad libros memoriæ, puta ad annales et diaria regum, de quibus Esther 2. 23. in quibus scripta fuerunt merita Mardochæi; ob quæ eum exaltavit Assuerus. Sic Pontifex habet librum memoriæ, in quo merita Prælatorum scribit, quos ad Episcopatum vel Cardinalatum evehere destinat.

In die qua ego facio, id est, faciam, scilicet judicium, in peculium,] q. d. In die judicii timentes me, meamque providentiam credentes et propugnantes, erunt mihi in peculium, id est, in populum proprium et peculiarem mihi dicatum, et ex mei visione ac fruitione beatum. Ita S. Hieron. Theod. Remig. Rupert. Lyran. et alii. Nota : Pro *peculium* hebr. est סגלה *segulla*, id est portio selecta, res rara et chara, thesaurus pretiosus, cimelium præstans. Alludit ad Exodi 19. 5. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis.* Vide ibi dicta. Sicut enim in lege veteri Israelitæ fuerunt peculium, id est hæreditas Dei, et populus a Deo electus ex omnibus gentibus; ita in lege nova peculium Dei sunt Christiani et justi per gratiam, qui proinde in cœlo erunt peculium Dei per gloriam, possessi a Deo, et vicissim possidentes Deum, quod ultimum hic proprie intendit Malachias: agit enim de die judicii, deque præmiis Sanctorum.

Aliter ergo hic sumitur peculium, quam apud veteres Romanos et jurisconsultos. Peculium enim, inquit Festus, a pecore dicitur, estque quidquid alicujus labore et industria comparatum et lucrifactum est. Et proprie servorum est, sicut pecunia patrum familias et nobilium. Unde apud majores omne patrimonium dicebatur peculium, quia pecoribus universa eorum substantia constabat. Ulpianus de peculio, lib. *Depositi :* Peculium, ait, dictum est quasi pusilla pecunia, sive pusillum patrimonium. Peculium autem Tubero sic definivit, quod servus domini permissu separatum a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur. Florentinus in lib. *Peculium*, ff. de Peculio: Peculium, inquit, in eo consistit, quod parcimonia sua quis sibi paravit, vel officio meruit a quolibet sibi donari, idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluit. Hinc Celsus in l. *Si chorus*, ff. de Legatis, 3 scribit pecuniam sine peculio, id est, sine fructu et lucro, fragilem esse. Hic vero peculium sumitur pro hæreditate selecta, et thesauro raro charoque. Electi tamen possunt dici peculium Christi priori significatione, quia labore et pretio sanguinis Christi, qui propter eos servilem naturam assumpsit, empti sunt, juxta illud : *Empti estis pretio magno, glorificate et portate Deum in corpore vestro,* 1. Cor. 6. Ingens hæc erit gloria Sanctorum, quod sint futuri peculium et cimelium Dei; sicut reprobi erunt mancipia et peculium diaboli, juxta illud Christi: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.* Matth. 25. vers. 41 Hinc hoc peculium ab Apostolo vocatur sors Sanctorum, regnum Christi et familia Dei: *Gratias,* inquit, *agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis Sanctorum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ.* Coloss 1. 12. Et: *Cum tradiderit regnum Deo et Patri,* 1. Corinth. 15. 24. Et: *Jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives Sanctorum et domestici Dei,* Ephes 2. 19. Hoc prævidens Isaias cap. 44. 5. *Iste,* inquit, *dicet: Domini ego sum; et iste vocabit in nomine Jacob; et hic scribet manu sua, Domino; et in nomine Israel assimilabitur.* Porro Deus hoc suum peculium, puta Sanctos et Beatos, exornat longe magis, quam paterfamilias colat suum peculium, aut rex vel regina ornet suum cimelium. Cum enim eos habeat in summo amore, æque ac honore, hinc eos omni lætitia, opulentia, felicitate, imo seipso cumulat et beat.

Unde S. August. lib. 10. de Civit. cap. 7. *Merito,* ait, *illi in cœlestibus sedibus constituti, immortales et beati, qui creatoris sui participatione congaudent, cujus æternitate firmi, cujus veritate certi, cujus munere sancti sunt* Et in Psalm. 87. sub finem explicans illud: *Sicut lætantium omnium* (vel ut ipse legit, *jucundatorum*) *habitatio est in te. Similes,* inquit, *ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Ibi totum negotium nostrum non erit nisi laudare Deum et frui Deo. Et quid alium quærimus, ubi solus sufficit per quem facta sunt omnia? Habitabimur et habitabimus; subjicientur illi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Beati ergo qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te. Hoc uno beati otioso negotio.* Et in Soliloq. cap. 35. *O quam gloriosum est regnum, in quo tecum, Domine regnant omnes Sancti amicti lumine sicut vestimento, habentes in capite suo coronam de lapide pretioso! O regnum beatitudinis sempiternæ; ubi tu, Domine, spes Sanctorum, et diadema gloriæ, facie ad faciem videris a Sanctis, lætificans eos undique in pace tua, quæ exuperat omnem sensum! Ibi gaudium infinitum, lætitia sine tristitia, salus sine dolore, via sine labore, lux sine tenebris, vita sine morte, omne bonum sine omni malo. Ubi juventus numquam senescit, ubi vita terminum nescit, ubi decor numquam pallescit, ubi amor numquam tepescit, ubi sanitas numquam marcescit, ubi gaudium numquam decrescit: quoniam ibi summum bonum possidetur, quod est videre semper faciem Domini virtutum. Felices igitur, qui de naufraga vita præsenti, ad tanta gaudia jam pervenire meruerunt: infelices heu nos et miseri, qui per hujus maris magni fluctus procellosasque voragines navem trahimus, ignorantes an ad portum salutis pervenire valeamus. Infelices, inquam, quorum est vita in exilio, via in periculo, finis in dubio, etc.*

Et parcam eis.] *Parcere* apud Latinos proprie significat parum tangere, abstinere, veniam dare, ultionem remittere. Hinc per antiphrasin dictæ sunt Parcæ, quod nemini parcant, quas Gentiles tres esse finxerunt, Clotho, Lachesin et Atropon, easque Cicero lib. 3. de Natura Deor. Erebi et noctis filias, fata-

que esse censet, quod nascentibus hominibus bonum malumque conferant. Unde est illud Cleanthis :

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Fingunt eas vitæ hominum præesse, et nendo eam ducere instar fili et staminis. Nam

Clotho tenet fusum, Lachesis net, et Atropos occat.

Unde Virgil. eclog. 4.

Concordes stabili fatorum numine Parcæ.

Sic hic sumi potest, q. d. Ego parcam præteritis vestris peccatis, utpote jam per pœnitentiam vestram et meam condonationem obliteratis, et æterna oblivione sepultis, nec ullam de eis vindictam aut pœnam sumam. Quocirca quidquid triste est, quasi sævas Parcas et fata ab eis arcebo et propellam. Secundo, parcere idem est quod conservare; et tunc in præterito habet parsi, ait Donatus; nam alias habet peperci. Ita Plautus in Aulul. *Festo die*, ait, *si quid prodegeris, profesto egere liceat, nisi peperceris*. Et Virgil. 10. Æneid.

Argenti atque auri memoras quæ mille talenta,
Natis parce tuis (parce, *id est conserva.*)

Hinc Cicero orat. pro Quintio, opponit parcere et perdere, quasi contraria: *Jugulare civem*, inquit, *ne jure quidem quisquam bonus vult: mavult enim commemorare se, cum posset perdere, pepercisse*; *quam cum parcere potuerit, perdidisse*. Idem pro Cælio opponit parcere et spoliare: *Parcat*, inquit, *juventus pudicitiæ suæ, ne spoliet alienam*. Sic hic sumitur. Unde Septuag. vertunt: *Eligam eos*; alii: *Miserebor eorum*; alii: *indulgens ero in eos*. Hebr. enim חמל *chamal* significat affectum pietatis, misericordiæ, indulgentiæ, quo v. g. pater amat filium, ejus miseretur, ei indulget, eum tuetur, fovet, nec ullo malo affligi sinit. Sic enim Deus tuebitur et servabit electos suos in die judicii, cum non sinet eos affligi damnationis sententia, igne, vel ulla re alia, qua affligentur damnati, etiamsi electorum fuerint parentes, filii, cognati, amici. Est ergo metalepsis, *parcam*, id est miserebor, et tuebor eos a communi maledictione, qua feriam improbos. Quos enim amamus, et quorum miseremur, eis in communi clade parcimus. Unde Theodoret. Parcam, inquit, id est, illos mihi vindicabo, et liberabo e manu impiorum. Sic sumitur parcere, 2. Reg. 21. 7. *Pepercit rex Miphiboseth filio Jonathæ*: *pepercit*, id est, pio miserationis affectu eum complexus est, eum quasi pupillum in suam curam suscepit, fovit, aluit quasi Jonathæ, sibi amicissimi filium. Nec enim Miphiboseth peccarat, ut ei David peccatum condonaret, et proprie parceret. Et Ezech. 16. 5. *Non pepercit super te oculus*, id est, nullus tui misertus est.

Duo generalia electorum præmia significat hic Propheta: prius, quod erunt peculium, id est, populus peculiaris Dei, ideoque ab eo cumulabuntur omni honore, decore felicitate et gloria. Secundum, quod parcet eis, id est, amovebit ab eis metum damnationis, gehennæ, omnisque mali, eosque certos et securos faciet, quod in æternum erunt Beati, nihilque umquam doloris vel mali sentient: sicut ex adverso damnatorum duplex erit pœna, prior carentia omnis solatii et boni, posterior, abundantia omnis miseriæ, tormenti et mali. Ingens enim erit gaudium Beatorum, quando videbunt se liberari a crepitantibus gehennæ incendiis, cæterisque malis horrendis, quibus videbunt involvi impios tot et tantos, præsertim quia vibebunt se eadem aliquando per peccata sua meruisse, in eaque reipsa casuros fuisse, nisi Deus eos liberasset. Quocirca canent: *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti*, quia non sumus damnati: *Nisi Dominus adjuvisset me, paulo minus habitasset in inferno anima mea*. Et canticum Mosis: *Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est: equum et ascensorem projecit in mare*: liberavit nos de manu Pharaonis, id est diaboli, peccati et gehennæ, Exodi 15. 1. Et canticum Agni: dicentes: *Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens: justæ et veræ sunt viæ tuæ, Rex sæculorum: quis non timebit te, et magnificabit nomen tuum?* Apocal. 15. 3.

18. ET CONVERTIMINI ET VIDEBITIS] q. d. Vos, o impii, negantes Dei providentiam, in die judicii mutabitis sententiam, licet sero et coacte: videbitis enim et reipsa sentietis, quantum intersit inter justum et impium, quando videbitis hunc igni æterno, illum paradiso cœloque addici, uti fusius explicat Malachias cap. seq. Ita sanctus Hieron. Remig. Rupert. Ribera et alii.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT DESCRIBERE DIEM JUDICII, IN QUO DESINET IMPIORUM FELICITAS, ET INCIPIET EORUM INFELICITAS; ATQUE EX ADVERSO DESINET PIORUM INFELICITAS, ET INCIPIET EORUM FELICITAS NUMQUAM FINIENDA. TUNC ERGO DEUS, QUI IN HAC VITA IMPIORUM SCELERA DISSIMULAVIT, ET PIOS AB EIS AFFLIGI PERMISIT, ASSUMET JUDICIUM, OSTENDETQUE SE ESSE DEUM JUDICII, AC ILLUM DIEM, JUDICIO UNIVERSALI HOMINUM OMNIUM AB ÆTERNO PRÆFINIVISSE, IDEOQUE IN HOC MUNDO PERMISISSE PIOS AB IMPIIS VEXARI, UT HORUM IMPROBITAS, ILLORUM VIRTUS IN DIE ILLO DECRETORIO DECLARANDA, ET GLORIA COELESTI PRÆMIANDA, CORAM TOTO MUNDO ENITESCERET: ORIETUR, INQUIT, VOBIS TIMENTIBUS NOMEN MEUM SOL JUSTITIÆ, ETC. ET CALCABITIS IMPIOS. HINC SECUNDO, V. 4. MONET UT LEGEM DEI CUSTODIANT, EO QUOD PER EAM SINT JUDICANDI, IDEOQUE ASSERIT SE ANTE DIEM JUDICII PRÆMISSURUM ELIAM, QUI IPSOS AD LEGIS DEI CUSTODIAM EXSTIMULET, UT JUDICIS NON IRAM ET ANATHEMA MALEDICTIONIS, SED CLEMENTIAM ET REMUNERATIONEM ÆTERNAM EXPERIANTUR.

1 ECCE enim dies veniet succensa quasi caminus, et erunt omnes superbi, et omnes facientes
impietatem, stipula: et inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non
derelinquet eis radicem et germen. 2. Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol ju-
stitiæ, et sanitas in pennis ejus: et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento. 3. Et calca-
bitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum, in die qua ego facio, dicit Dominus
exercituum. 4. Mementote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israel,
præcepta et judicia. 5. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini
magnus et horribilis. 6. Et convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres eorum: ne
forte veniam, et percutiam terram anathemate.

1. ECCE ENIM DIES.] τὸ *enim* dat causam præcedentium, q. d. In die judicii videbitis quid intersit inter pium et impium, nec pios vane et frustra servivisse Deo. Ecce enim dies veniet, qui impios cremabit, sicut ignis stipulam; piis autem orietur sol justitiæ. Dies hic est dies judicii extremi: hujus enim solius præcursor erit Elias. Ita S. Hieron. Cyrill. Theodor. Remig. Lyran. et alii, uno excepto Aria, qui per diem accipit diem quo Christus et Christianismus orbi illuxit: ille enim impiis fuit quasi caminus, eorum impietatem manifestans, redarguens et comburens; piis vero fuit quasi sol justitiæ, et sanitas, tum mentis, tum corporis. Sed hoc præposterum est, et mysticum.

SUCCENSA] igne, tum spirituali et mystico, puta ardenti ira et ultione Christi judicis, qua impius a piis separabit, eosque ad tartara damnabit et præcipitabit, juxta illud Daniel. 7. vers. 9. *Thronus ejus flammæ ignis, rotæ ejus ignis accensus. Fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie ejus: millia millium ministrabant ei; et decies millies centena millia assistebant ei: judicium sedit, et libri aperti sunt.* Ita S. Hieron. Remig. et Clarius; tum vero et proprio, puta igne conflagrationis mundi, qui præibit judicium; et igne inferni, qui statim post judicium damnatos in gehennam convolvet, et celerrime abripiet quasi stipulam. Ignis enim conflagrationis secernet impios a piis; tum quia eos gravius uret, gravioremque necem et stragem pro demeritis inferet quam piis: tum quia separabit eos loco et statu in die judicii, ut ad sinistram judicis quasi hædi mactandi consistant, ibique eis quasi carnifex assistet, ut post judicis sententiam illico eos in tartara quasi turbo deturbet. Ita Lyran. et Vatabl. Huc allusit Apostolus, 1. Corinth. 3. 13. eum diem judicii describens ait: *Uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit, quia in igne revelabitur: et uniuscujusque opus quale sit ignis probabit.* Vide ibi dicta.

Moral. nota impios suis peccatis succendere sibi hunc ignem, ut docet Isaias cap. 50. 11. *Ecce*, inquit, *vos omnes accendentes ignem, accincti flammis: ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis.* Vide ibi dicta. Sic Babylonii succendentes fornacem, non tribus pueris, qui in ea Dei virtute illæsi manserunt, sed sibi ipsis eam accenderunt. Nam: *Erupit flamma, et incendit quos reperit juxta fornacem de Chaldæis*, Daniel. 3. 48.

QUASI CAMINUS.] Sept. *Sicut clibanus*; alii, *sicut furnus*. Cogita horrorem fornacis et incendii Babylonici, *in quo effundebatur flamma super fornacem cubitis quadraginto novem*, Dan. 3. 48. Cogita fornacem, qua cœlesti igne combusta est Sodoma et Pentapolis, Gen. 19. Cogita incendia arcium et urbium, si quæ umquam oculis spectasti; et scito hæc tantum fulsse umbram et scintillam hujus camini, quo igne cœlesti conflagrabit totus orbis, omniaque quæ in eo sunt, puta domus, templa, arces, villæ, urbes, arbores, animalia, homines, cæteraque universa, ita ut tota terra videatur esse furnus et clibanus ardens. Rursum hic caminus et ignis conflagrationis mundi, tantum erit umbra et scintilla ignis gehennæ, ubi fumus tormentorum ascendit in sæcula sæculorum. Apocal. cap. 19. vers. 3 Hunc ignem tibi propone, cum te libido, superbia, ira, dæmon vel mundus ad scelus sollicitant.

ET ERUNT OMNES SUPERBI, ET OMNES FACIENTES IMPIETATEM, STIPULA,] hoc est, quasi stipula, instar stipulæ, q. d. Superbi et potentes, qui in hac vita erant fortes, ferrei et æenei, ita ut nemo auderet eis resistere, ipsi vero auderent pugnare cum Deo; hi in die judicii erunt infirmi, imbelles et invalidi ut stipula, quæ igni resistere nequit: quia ab efficaci et potenti ultione Dei, quasi stipula correpti, celerrime cremabuntur; nec tamen consumentur, sed servante eos Deo ad æterna tormenta, semper manebunt vivi, ut semper ardeant. Ecce tunc non apparebit non fuisse vanos eos qui servierunt Deo, sed vanos et stultos qui servierunt veneri, ambitioni et Mammonæ; qui a pro modico honore, pretio et voluptate accersiverunt sibi æternos ardores: pii vero per modicum despectum, paupertatem et dolorem accersiverunt sibi gloriam æternam.

QUÆ NON DERELINQUET EIS RADICEM ET GERMEN.] *Et*, id est, nec. Est proverbium significans plenam excisionem et perditionem, q. d. Dies illa judicii igne suo ita afflabit, exscindat et perdet impios, eorumque opes, delicias, felicitatem et gloriam, quasi stipulam, ut non tantum hæc omnia, sed et omnis boni spem in æternum eis adimat, eosque in æternam mortem et ignem præcipitet; sicut arbor, aut potius stipula succisa, vel evulsa radice, ac succensa non potest repullulare in germen et renasci. Ita S. Cyrill. et Albert Secundo, Lyran. per *radicem* intelligit spem redeundi ad statum gratiæ et meritorum, q. d Impiis in die judicii nulla supererit spes errores et lapsus suos corrigendi, nulla spes pœnitentiæ et veniæ, nulla spes redeundi ad Dei gratiam, nullum tempus dabitur satisfaciendi, aut merendi vitam æternam. Prior sensus litteralis est, posterior moralis.

2. ET ORIETUR VOBIS TIMENTIBUS NOMEN MEUM SOL JUSTITIÆ.] *Justitiæ*, tum propria dictæ, tum naturalis et symbolicæ, hoc est, salutis, gloriæ et felicitatis. Justitia enim naturæ congrua, et quasi debita, est ejus integritas, salus et decor. Hinc justitia æque ac salus, subinde in Scriptura capitur pro munditie, claritate et splendore, ut Psal. 131. 9. et 16. *Sacerdotes tui induuntur justitiam*. Et: *Sacerdotes ejus induam salutari*. Ubi Chald. pro *justitiam* vertit *munditiem*, uti et hic pro *sol justitiæ*, vertit, *sol puritatis*. Et Isaiæ 61. 10. *Induit me vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me*, hoc est, induit me undequaque mundissima veste per Christum salvatorem. Idem enim est vestimentum salutis et indumentum justitiæ: posterior enim versus explicat priorem. Ita Prado in Ezechielem cap. 16. 4. sub finem. Justitia ergo hic est salus, decor et gloria. Unde explicans subdit: *Et sanitas in pennis ejus*. Justitia enim soli debita, est ejus splendor et vis sanandi. Jam Theodor. Arias et Clarius hæc accipiunt de primo Christi ortu et adventu in mundum, quem ipse quasi sol oriens illuminavit, calefecit. omnique gratia et virtute fœcundavit et vivificavit. Hinc dicitur, *justitiæ*, quia ex se radios justitiæ diffudit, quibus justificavit, et in dies justificat peccatores quoscumque, qui eum intueri, id est, in eum credere, eique obedire volunt; sicut sol omnibus qui oculos ad se convertunt, lucem, lætitiam et vitam impertit. Secundo, oriens sol est instar sponsi de thalamo suo prodeuntis: ita Christus est sponsus Ecclesiæ. Tertio, sol est instar gigantis in stadio, a carceribus ad metam inoffenso cursu properantis: ita Christus princeps omnipotens potenter gloriosum gratiæ suæ cursum absolvit, ut a nemine præpediri possit. Quarto, sol non exspectat preces, sed statim refulget, et omnibus videntibus lucem vitamque affert: ita Christus prior dilexit nos, et cum inimici essemus prævenit, sponteque sua maximis beneficiis ditavit et ditat. Ipse est ergo noster Apollo, sanitatis præses: ipse rex omnium sæculorum, omnia nova luce, nova vita, nova pulchritudine exornans. Quinto, sol nubibus obvelatur, eclipsim patitur, rutilus et ruber apparet: ita Christus carne assumpta velatus est, in cruce deliquium passus, illuminatus per resurrectionem. ruber et formidandus est judex et vindex peccatorum. Verum hic agi de secundo Christi adventu, patet ex præcedentibus et seq. quæ omnia spectant ad diem judicii in quo Deus cuique pro meritis retribuet pœnam vel præmium. Tunc ergo piis orietur Deus et Christus quasi sol justitiæ. impiis vero occidet. Primo et genuine, quia sicut sol obscura illuminat, et videnda ac conspicua oculis omnium exhibet: ita Christus piorum virtutem et justitiam, quæ in hac vita ab impiis obscurabatur et deprimebatur, in die judicii illustrabit et clarificabit, et toti orbi conspicuam et gloriosam exhibebit. Ita S. Hieron. Unde dicitur *justitiæ*; Chald. *puritatis*, id est justissimus, purissimus et sanctissimus: quia justos et justitiam hic oppressam, ibi splendescere et coruscare faciet Secundo, quia sua claritate, majestate et gloria radiabit quasi sol. Hinc eo moriente in cruce obscuratus fuit sol, ut indicaret veri solis occasum. Tertio, quia Sanctos mira lætitia afficiet. post longas ærumnas persecutionum et tribulationum hujus vitæ, sicut sol post longas tenebras noctis oriens homines exhilarat. Ita S. Hieron. Theodor. Remig. Rupert. Lyran. et Vatabl. Quarto, quia ut sol dispellet omnem caliginem errorum, peccatorum, concupiscentiarum, tentationum adducetque perpetuum diem veritatis gratiæ et justitiæ. Quinto, quia solis lumen non est vulgare, quale est candelæ, lucernæ, ignis, stellarum, sed eximium et gloriosum: ita Christus in die judicii lumine gloriæ illustrabit Sanctos in anima, beando illos visione Dei quæ eis beatitudinem et gloriam æternam afferet, et dote claritatis donabit eorum corpora. Nam, ut ait Christus, Matth. 13. v. 43 *Fulgebunt justi sicut sol in regno patris eorum*. Sexto, quia sicut sol *aquilarum oculos vegetat*,

nostros sauciat inspectus et tenebrat, ait S. Aug. lib. 2. de Moribus Manich. cap. 8. Ita Christus justorum mentes acuet et vegetabit in æternum, impiorum vero animos oculosque sua luce excæcabit. Septimo, quia sol sua unitate hieroglyphicum est Dei, sua vero Trinitate symbolum est SS. Trinitatis: *In sole enim tria sunt, et separari non possunt, cursus, splendor calor. Videmus enim solem in cælo currentem, fulgentem, calentem. Divide ergo si potes, Ariane, solem, et tum demum divide Trinitatem*, ait S. Aug. ser. 1. de Verbis Apostoli. Idem serm. 181. de tempore: *Sol*, ait, *candor, et calor, et tria sunt vocabula, et tria unum. Quod candet hoc calet, et quod calet hoc candet: tria hæc vocabula res una cognoscitur: ita Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus tres personæ in Deitate unum sunt, et individua unitas recte creditur.* Deus est ergo sol, *quia solus ille colendus est, quo solo fruens, beatus fit cultor ejus; et quo solo non fruens, omnis mens misera est, qualibet re alia perfruatur*, ait S. August. lib. 2. contra Faustum 5. sol enim dictus est, quod solus, id est unus, dumtaxat sit in mundo, quodque solus cum est exortus, obscuratis omnibus aliis sideribus, appareat, ait Cicero lib. 2. de Natura deorum. Quocirca Manichæi solem adorabant ut Deum, imo censebant ipsummet esse Christum, ut ibidem cap 6. subdit S. August. *His*, inquit, *obscœnissimis pannis vestris conamini assuere ineffabilem Trinitatem, dicentes Patrem in secreto quodam lumine habitare, Filii autem in sole virtutem, in luna sapientiam, Spiritum vero Sanctum in aere.* Et paulo ante refellens eorum de sole figmenta: *Primo*, inquit, *eum navim quamdam esse dicitis: ita non tantum, ut dicitur, toto cælo erratis, sed et natatis. Deinde cum omnium oculis rotundus effulgeat, eaque illi figura pro sui ordinis positione perfecta sit; vos eam triangulam perhibetis, id est, per quamdam triangulam cæli fenestram, lucem istam mundo terrisque radiare* (sicut solis radii cum per foramen triangulare transeunt, mox iterum se colligunt, orbiculantur, et rotundi apparent, ut solem rotundum a quo manant, repræsentent, uti docent Perspectivi, et patet ipsa experientia) *ita fit ut ad istum quidem solem dorsum cervicemque curvetis; non autem ipsum tam clara rotunditate conspicuum, sed nescio quam navim per foramen triangulum micantem atque lucentem, quam confictam cogitatis, adoretis* Ex adverso Anaxagoras censuit solem esse lapidem ardentem, ait idem S. Augustinus, lib. 18. Civit. cap. 41. Cum enim olim lapis in Ægos, Thraciæ amnem, e cœlo cecidisset, Anaxagoras (quem etiam prædixisse ferunt id futurum) affirmavit cœlum omne ex lapidibus constare, solemque ipsum candens esse saxum. Quocirca Euripides ejus discipulus in Phaetonte tragœdia, solem aureum glebam nuncupavit. Eam ob causam Anaxagoras a Cleone impietatis accersitus, defensusque a Pericle discipulo, talentis quinque et exsilio mulctatus est. Ita Diogen. Laert. in ejus Vita.

Ad Manichæorum errorem accedit Homerus, et ex eo Plin. l. 2. c. 6. Quare quæ Plinius elogia dat soli, nimis utique augusta et divina, tu Christo soli justitiæ verisime assigna: *Planetarum*, ait, *medius sol fertur amplissima magnitudine ac potestate; nec temporum modo terrarumque, sed siderum etiam ipsorum cælique rector. Hunc mundi esse totius animum, ac planius mentem, hunc principale naturæ regimen ac numen credere decet opera ejus æstimantes. Hic lucem rebus ministrat, aufertque tenebras : hic reliqua sidera occultat, hic vices temporum, annumque semper renascentem ex usu naturæ temperat. Hic cæli tristitiam discutit, atque etiam humani animi nubila serenat. Hic suum lumen cæteris quoque sideribus fænerat, præclarus, eximius, omnia intuens, omnia etiam exaudiens, ut principi litterarum Homero placuisse, in uno eo video* Rursum Plato in Cratylo triplex dat ηλιον, id est solis, etymon. Ηλιον, inquit, *Dores vocant* αλιον; αλιος *autem fuerit, quod homines in unum eumdemque locum congreget, ubi primum ortus est. Dici etiam possit videri* παρα του αει ειλειν *id est quod semper volvatur*, scilicet *circa terram perpetuo quodam cursu.* Tertio, dicitur αλιος *quod res quæ e terra fiunt varie efformet*: αιολειν *enim id significat.* Tria hæc competunt Christo, qui est sol justitiæ. Nam primo, Christus omnes fideles in unam Ecclesiam a suo in orbem adventu congregavit, et jugiter congregat. Secundo, Christi oculus, cura et mens semper oberrat et volvitur circa Ecclesiam. Tertio, dotes et virtutes singulorum fidelium in Ecclesia varie efformat, uti docet Apost. 1. Corinth 14.

Hinc Christi typus et præcursor fuit Samson. Judic. cap. 13. v. 24. sicut enim Judæis a Philisthinis oppressis Deus nasci fecit Samsonem, qui populum suum ab hostium tyrannide liberaret, indeque vocatus est שמשון *Samson*, id est sol lætitiæ: a שמש *scemesc*, id est sol et שש *scasc*, id est gavisus est; vel potius Samson, id est parvus sol, ut sit diminutivum a *scemesc*, q. d. Israeli in tenebris, mœrore et servitute constituto, ortus est soliculus, id est parvus novusque sol, puta Samson judex et vindex, qui tenebras hasce dispellat, et Judæos nova luce, libertate et lætitia perfundat et recreet Ita pariter Christus verus Samson, orbi a peccatis et ærumnis oppresso datus est a Deo quasi sol oriens ex alto, qui peccata in primo adventu, sed ærumnas omnes et mortem in secundo fugabit et abolebit; tumque non amplius dicent: *Ubi est Deus judicii?* Videbunt enim solem justitiæ, puta Christum, juste pro meritis puniet impios. et præmiabit pios. Plura de sole dixi Isaiæ cap. 45. 6. ubi ostendi solem esse symbolum regis et multo magis Christi Domini, qui est Rex regum.

Denique noster Martinus de Roa lib. 1. Singular. c. 14. censet Christum vocari Solem justitiæ, id est verum justumque amicum, qui radios suæ beneficentiæ in fideles suos, quasi amicos effundat: solem enim apud sacros et profanos scriptores amicitiæ esse symbolum, ob quinque analogias. Prima est, unicus est sol et unicus debet esse amicus: plures stellæ, plures familiares, juxta illud Eccles. 6. 6 *Pacifici sint tibi multi, consiliarius unus e mille.* Secunda, sol Euripidi est aurea gleba, Homero restis aurea e cœlo in terram demissa, eo quod ipse aurum gignat in imis terræ visceribus; ita amicus est aurum optimum, thesaurus ingens, Eccles. 6. 14. *Amicus fidelis protectio fortis, qui autem invenit illum, invenit thesaurum. Amico fideli nulla est comparatio, et non est digna ponderatio auri et argenti contra bonitatem fidei illius.* Tertia, soli semper est æterna juventa:

sic amicitia perpetua et constans esse debet, nec temporum varietate labefactari, nec vetustate consumi. Quarta, sicut sol sua luce cuncta collustrat, et viarum difficultates aperit, et qua sit eundum ostendit: ita etiam amicorum est commonere amicos, et vitæ pericula, et morum offensiones, et quæ vitare, quæ amplecti debeant commonstrare. Ita dicitur Judic. 5. v. 31. *Qui autem diligunt te, sicut sol in ortu suo splendet, ita rutilent*, id est radios emittant, quibus alii tum illustrent, tum etiam incendantur ad verum decus, veramque virtutem. Quinta, sicut sol est benevolus et beneficus; sic et amicus. Dicitur ergo Christus per antonomasiam sol justitiæ, id est justus verusque sol benignus; liberalis, bona sua omnibus impertiens: *et sanitas in pennis ejus*, hoc est, in radiis ejus; quia *amicus fidelis est medicamentum vitæ et immortalitatis*. Eccl. 6. 16. *Sanitas* ergo *in pennis ejus*, quia ipse solatur mœrentes, recreat afflictos, confirmat labantes, jacentes excitat, iratos mitigat, omnibus denique omnia præstat officia amicitiæ et charitatis. Hic nimirum est sol justitiæ: quia nemo omnium est, qui hominibus vel commodarit magis, vel magis illuxerit, quam Christus. Hinc promittitur timentibus et amantibus Deum: magnus enim amoris est amor: amicorum Dei præmium est Christus amicissimus.

Symbolice, S. Aug. Epist. 119. ad Januarium, c. 5. *In Proverbiis* (Ecclesiast. 27. 12.) *legitur: Sapiens sicut sol permanet, stultus autem sicut luna mutatur. Et quis est sapiens qui permanet, nisi sol justitiæ, de quo dicitur: Ortus est mihi sol justitiæ, et quem sibi non fuisse ortum in die novissimo plangentes impii, dicturi sunt: Et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol justitiæ non ortus est nobis? Nam istum cornis oculis visibilem solem oriri facit super bonos et malos Deus; qui etiam pluit super justos et injustos. Quis est ergo ille stultus, qui tamquam luna mutatur, nisi Adam, in quo omnes peccaverunt? Anima quippe humana recedens a sole justitiæ, ab illa scilicet interna contemplatione incommutabilis veritatis, omnes vires suas in terrena convertit, et eo magis, magisque obscuratur in interioribus ac superioribus suis.* Et inferius: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. Obscura videtur Ecclesia in tempore peregrinationis suæ, inter multas iniquitates gemens, etc. Orietur*, inquit, *in diebus ejus justitia et abundantia pacis, donec interficiatur luna: id est abundantia pacis in tantum crescet, donec omnem mutabilitatem mortalitatis absumat. Tunc novissima inimica destruetur mors, et quidquid nobis resistit ex infirmitate carnis, unde nobis perfecto pax nondum est, consumetur omnino, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem.*

Tropolog. irascenti et peccanti occidit, mansueto et justo oritur sol justitiæ. Unde S. August. hom. 43. inter 50. *Non debuit*, inquit, *occidere sol super iracundiam vestram, et multi soles occiderunt: transeat aliquando iracundia vestra, dies magni solis celebramus; illius solis, de quo dicit Scriptura: Orietur vobis sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus. Quid est in pennis ejus? In protectione ejus. Unde in Psal. 16. dicitur: Sub umbra alarum tuarum protege me.* Et mox: *Si ergo irasceris, ne occidat sol iste in corde tuo super iracundiam tuam, ne forte et occidat tibi sol justitiæ, et in tenebris remaneas. Ne putetis autem quia nihil sit iracundia: Turbatus est præ ira oculus meus. Utique cui turbatur oculus, solem videre non potest, et si cunatus fuerit videre, pœna illi est non voluptas.* Notent hic pastores (quod nonnullos factitare vidi et audivi) ut plebem die solis, id est Dominico, convenientem ad Ecclesiam, moneant de dimittenda ira, omnique peccato, eo quod ille sit dies Domini, in quo ortus est eis sol justitiæ. Rursum S. Bernard. Epist. 107. *Vobis*, inquit, *qui timetis Deum orietur sol justitiæ. Manentibus igitur in tenebris filii diffidentiæ, evadit in novam hanc lucem lucis filius de potestate tenebrarum, si tamen jam fidenter Deo dicere potest: Particeps ego sum omnium timentium te.*

Et sanitas in pennis ejus. Hebr. בכנפיך *bicnaphecho*, id est, *in alis ejus*. Poetice pennas vocat radios, primo, quia vestiunt, ornant et stipant solem, sicut pennæ aut comæ avem. Unde ab Homero vocatur auricomus sol. Et Virgil. initio 6. Æneid loquens de Dædalo.

> Præpetibus pennis ausus se credere cœlo, *etc.*
> Redditus hic primum terris tibi, Phœbe, sacravit
> Remigium alarum.

Sol enim vocatur Phœbus, quasi φωβιος, a φως et βιον, id est lux vitæ.

Secundo, quia sol celerrime movetur et quasi volat ut avis, juxta illud de sole, Psal. 18. *Exultavit ut gigas ad currendam viam: a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus.* Sol enim tam velox est, ut uno die naturali, id est 24. horis, conficiat millionem milliarium, et insuper 140. millia eorumdem, quod tantumdem est, ac si totum terræ ambitum circumcurreret quinquagies, uti ex Astronomis docui, Genes. 1. 16. Insuper sol oriens radios suos quasi pennas velocissimas, in momento spargit per totum hemisphærium.

Tertio, quia sol, præsertim oriens, utrimque radios in eam figuram expandit, ut videatur esse avis expansis alis, juxta illud Psalm. 138. 9. *Si sumpsero pennas meas diluculo*; Hebr. *Si sumpsero alas auroræ.* Quæ verba de Christo intelligit S. August. *Qui cum sumpsit pennas suas in resurrectione, jam corpore, non gravatur.* Hinc Ægyptii solem pinxerunt quasi avem, longas spargentem pennas circumquaque, eamque vocarunt phœnicem. Phœnix enim non est avis vera, sed symbolica, puta sol, ut ostendi Genes. 7. 2. Hinc unicum dixerunt esse phœnicem, quia unicus est sol in mundo; eumque degere Heliopoli, id est, in urbe solis, atque interire et renasci, quia sol occidens vespere, mane rursum oritur et quasi resurgit, juxta illud Ovidii Metamorph. 15.

> Una est quæ reparet, seque ipsa reseminet ales.

Exstat apud Lactantium incerti Auctoris elegans carmen de phœnice, in quo tota ejus historia, vel potius fabula enarratur, ubi inter cætera phœnicem vocat avem solarem. Inter cætera ergo sic de ea canit:

> Paret et obsequitur Phœbo memoranda satelles, *etc.*
> Lutea cum primum surgens aurora rubescit,
> Ter quater illa pias immergit corpus in undas,
> Et conversa novos Phœbi nascentis ad ortus,
> Exspectat radios et jubar exoriens.
> Incipit illa sacri modulamina fundere cantus,
> Et mira lucem voce ciere novam.

Sicut omnes pene aves cum sole occidente dormire, et cum oriente evigilare incipiunt: unde mane cantillant, cantuque suo solem orientem salutant. Pergit Poeta de cauda et pennis phœnicis:

Caudaque porrigitur fulvo distincta metallo,
In cujus maculis purpura mixta rubet.
Clarum inter pennas insigne est desuper iris,
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Æquatur toto capiti radiata corona,
Phœbæi referens verticis alta decus.
Effigies inter pavonis mixta figuram
Cernitur, et mixtam Phasidis inter avem.
Est levis et velox, regali plena decore:
Et raram volucrem turba salutat ovans.
Alituum stipata choro volat illa per altum,
Turbaque prosequitur munere læta pio, etc.
Ipsa sibi proles, suus est pater, et suus hæres:
Nutrix ipsa sui, semper alumna sibi:
Ipsa quidem, sed non eadem, quia et ipsa nec ipsa est:
Æternam vitam mortis adepta bono.

Nimirum phœnix est sol, cujus cauda, pennæ et comæ sunt radii in longum, latum et altum expansi, qui partim albicant, partim rubent, suoque loco in nube roscida faciunt iridem: atque pulcher et speciosus est, æque ac magnificus et velox in incessu, uti pavo trahens post se elegans syrma caudæ, puta radiorum longe lateque expansorum: unde in ortu eum aves, animalia et homines salutant. Ipse sibi est pater, et filius, qui post occasum ex seipso quasi rursum oritur et renascitur, itaque continuo suo occasu continuum sibi parit ortum, et quasi vitam æternam, cujus æque ac resurrectionis est hieroglyphicum. Quocirca ad hoc phœnicis symbolum videtur hic alludere Malachias, imo illud ipsum suis verbis repræsentare, dum ait: *Orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas, in pennis ejus.* Perinde ac nonnulli censent fecisse Jobum c. 29. 18. *In nidulo meo moriar, et sicut palma multiplicabo dies.* Ubi Tertull. legit: *Et sicut phœnix multiplicabo dies.* Græcum enim φοῖνιξ, apud Septuag. et phœnicem, et palmam, ob similem longævitatem, significat. Plinius enim libr 7. c. 40. asserit phœnicem vivere 660. annis. Sic et hebr. חול *chol*, quod noster Job 24. v. 18. vertit, *palma*, veteres Hebræi et moderni, R. Salomon, Tigurina, Cajetan. vertunt, *phœnix*. Unde Philippus Presbyter in Job 29 Fieri, ait, potest ut Job in similitudinem avis illius (phœnicis) dicat se per mortem in cinere carnis, velut in nido pro tempore moriturum, et inde resurrecturum in gloriam et multitudinem dierum. Idem asserit Beda.

Quocirca phœnix est symbolum Christi (et consequenter Christianorum) morientis, et gloriose ex seipso et sua virtute resurgentis, uti ostendit Aldrovandus in phœnice. Porro sanitas est in pennis solis, quia sol suis radiis plantas, animalia et homines nocturno frigore languentes, torpentes et quasi emorientes excitat, roborat, vivificat, lætificat. Itaque quasi omnium creaturarum languores et vulnera sua luce, radiis et calore sanat. Jam sensus est primo, q. d. Veniet Christus, qui quasi phœnix et sol justitiæ oriens in mundo, quocumque suas alas et pennas, hoc est, radios suæ prædicationis (unde Syrus et Arabicus vertunt: *Sanitas super linguam ejus*) gratiæ et virtutis extendet, ibi omnes infirmitates corporis et animæ sanabit. Nam ut ait S. Marcus cap. 6. 65. *Quotquot tangebant eum, salvi fiebant;* uti hæmorrhoissa tactu fimbriæ, quæ quasi ala et penna erat (teste Hesychio homil. de S. Maria) vestis Christi, sanata est a fluxu sanguinis, Lucæ 8. 44. Rursum sicut sol sua luce fugat serpentes, lupos, tigrides, omnesque feras sævas et noxias; ita Christus sol justitiæ suo adventu in orbem dæmones effugavit, idola contrivit, peccata delevit, mundumque infirmum, imo mortuum sanitati et vitæ restituit. Ita Theodoret. Idem facit quotidie, dum exoritur in fidelium animis, sive peccatorum, sive justorum. Nam ex eis vel dæmones, et peccata gravia, vel levia, concupiscentias, tentationes, malas cogitationes, omnesque infirmitates depellit et sanat, ut homo sibi redditus, sanus et vegetus incipiat operari opera non tantum sancta, sed et heroica, quibus perfectionis Christianæ apicem et culmen conscendat. Verum quia hic agitur non de primo, sed de secundo adventu Christi, quo ipse judex, quasi sol justitiæ, piis in hac vita afflictis et oppressis suum robur, decus et gloriam restituet, imo in immensum augebit; hinc

Secundo et genuine, hæc cum eodem Theod. Rupert. Lyrano et aliis accipias de sanitate, quam consequentur Beati a Christo in die judicii, q d. O viri pii, gemitis in hac vita, quod injuste ab impiis opprimamini, incarceremini, libertate privemini, uti vos, o Judæi, in Babylone. quasi in carcere cæco a Chaldæis conclusi fuistis : verum attollite animos, sustinete fortiter. En brevi orietur vobis sol justitiæ, puta Christus judex, qui illorum injustitiam, et vestram justitiam coram toto orbe celebrabit, et remunerabitur. Rursum in hoc sæculo affligimini mille infirmitatibus et ærumnis, ut spoliatione bonorum, paupertate, squalore, mœrore, fame, siti, morbis, verberibus, vulneribus, morte et martyrio. Tolerate: en brevi sol justitiæ pennas, id est, radios sanitatis suæ, in vos diffundet, quibus omnia vestra vulnera, omnes plagas, omnes mœrores et infirmitates dispellet, uti sol tenebras, easque plene et perfecte sanabit. Nam corpora vestra afflicta et corrupta e sepulcris et cineribus suis educet, resuscitabit, beabit et glorificabit, ut saliatis quasi vituli de armento. Quocirca sanitas hæc multa complectitur : Christus enim in resurrectione omnes ægritudines non solum corporis, sed et animæ persanabit. Sanitas ergo corporibus primo erit ipsa ejus resurrectio; secundo, immortalitas; tertio, impassibilitas, ut nec ab igne, nec a gladio, nec ab hoste, nec a dæmone, nec ab ulla re creata amplius lædi aut pati possit; quarto, agilitas; quinto, subtilitas; sexto, claritas; septimo, felicitas; octavo, gloria, puta omnis decor, omnis honor, omnis suavitas, omnes deliciæ, omnes opes, omne quod delectat.

Sanitas vero animæ erit primo, lætitia inenarrabilis, quæ omnem mœrorem a mente, et omnem lacrymam ab oculis absterget, juxta illud Isaiæ 35. 10. *Lætitia sempiterna super caput eorum; gaudium et lætitiam obtinebunt, et fugiet dolor et gemitus.* Secundo. integritas omnium animæ virium; nam, ut ait S. Prosper lib. de Vita contempl. cap. 4. *Ibi erit intellectus sine errore, memoria sine oblivione, cogitatio sine evagatione, charitas sine simulatione, sensus sine offensione, saturitas sine fastidio, et*

tota sanitas sine morbo Anima enim per peccatum Adæ sauciata est in intellectu, per obscuritatem et ignorantiam; in voluntate, per proclivitatem ad bona caduca; in irascibili, per varios metus et formidines; in concupiscibili, per infirmitatem et concupiscentiam multiplicem, etc. Christus in cœlo hæc omnia sanabit, dando intellectui lumen et scientiam, voluntati constantiam in bono, irascibili heroicam fortitudinem, concupiscibili honestatem et rectitudinem, ut nil nisi honestum et rectum concupiscat. Tertio, sanitas animæ erit lumen gloriæ, visio et fruitio Dei, ac dotes gloriosæ quæ ex ea consequentur, et derivabuntur in omnes animæ vires et potentias, et ex illis in corpus. Unde S. Augustinus epist. 56. ad Dioscorum: *Tam potenti*, ait, *natura Deus fecit animam, ut ex ejus plenissima beatitudine, quæ in fine temporis Sanctis repromittitur, redundet etiam in inferiorem naturam, quod est corpus, non beatitudo, quæ fruentis et intelligentis est propria, sed plenitudo sanctitatis, id est, incorruptionis vigor.*

Moral. hæc sibi applicent, ruminentque Martyres. En patimur pro Christo, ungulis laceramur, dentibus ferarum laniamur, scorpionibus discerpimur, catastis distendimur, gladiis truncamur, ignibus torremur: veniet ecce, et brevi veniet sol justitiæ Christus judex, qui membra nostra lacerata, laniata, discissa, truncata, tosta restituet, sanabit, et æterna gloria decorabit. Hæc cogitabas, o S. Laurenti, cum in craticula assereris, et tamen insultabas tyranno. Hæc ruminabas, o S. Vincenti, cum non tantum omnia corporis tormenta, sed et Dacianum tyrannum generose vicisti. Hæc meditabaris, o sancta Christina, cum a patre tuo idololatra, quasi carnifice flagris concisa, defluentes carnis particulas in vultum patris projiciens, dixisti: Recipe, o tyranne, carnem quam generasti.

Dicant et pœnitentes: Affligimus nosmetipsos jejuniis, vigiliis, ciliciis, plagis: propter te, o Christe, mortificamur tota die, quia speramus carnis resurrectionem, in qua tu illam emaciatam, lividam, contractam, emortuam, nobis succulentam, roseam, floridam et radiantem restitues; quando nimirum reformabis corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis tuæ.

Dicant et mœrentes, certantes ac luctantes: Ecce lugemus in præsenti vita, mœsti flemus, suspiramus, ingemiscimus: nunc caro, nunc mundus, nunc dæmon nos tentat: nunc scrupuli angunt, nunc suspiciones et timores deprimunt, nunc cholera irritat, nunc calumniæ, probra, irrisiones affligunt, nunc labores fatigant, nunc dolores pene exanimant, etc. Illucesce, o sol justitiæ: pennas et radios sanitatis tuæ in nos diffunde, ostende nobis faciem tuam, et salvi erimus. Eia, Domine, aspiret dies sanitatis, et inclinentur umbræ infirmitatis. Eia, aspiret dies æternitatis, et inclinentur umbræ mortalitatis, ut pulsis mœroribus, timoribus, scrupulis, tentationibus, doloribus, aspiret menti nostræ pax, serenitas, robur, integritas, gaudium et jubilus sempiternus. Quoties ergo te infirmitas animi, quoties dolor corporis premit, cogita: Orietur brevi sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus, illum suspice, illum invoca, illi spem mentemque affige: ita phœnix eris.

Audi illi inhiantem S. Aug. in Meditat. c. 19. *O domus Dei luminosa et speciosa, dilexi decorem tuum, et locum habitationis gloriæ Domini Dei mei: tibi suspiret peregrinatio mea nocte ac die, tibi inhiet cor meum, tibi intendat mens mea, ad societatem beatitudinis tuæ pervenire desideret anima mea: dico ei qui fecit te, ut possideat me in te, quia, ipse fecit me et te.* Et paulo post: *O Jerusalem, domus Dei æterna, post Christi dilectionem tu esto lætitia et consolatio mea: dulcis memoria tui beati nominis, sit revelatio mœroris tædiorumque meorum. Tædet enim me, Domine, valde vitæ hujus, et istius ærumnosæ peregrinationis. Vita hæc vita misera, vita caduca, vita incerta, vita laboriosa, vita immunda, vita domina malorum, regina superborum, plena miseriis et erroribus, quæ non est vita dicenda, sed mors, in qua momentis singulis morimur per varios mutabilitatis defectus, diversis generibus mortium. Numquid ergo hoc quod vivimus in hoc mundo, dicere possumus vitam, quam humores tumidant, dolores extenuant, ardores exsiccant, aer morbidat, escæ inflant, jejunia macerant, joci dissolvunt, tristitiæ consumunt, sollicitudo coarctat, securitas hebetat, divitiæ inflant et jactant, paupertas dejicit, juventus extollit, senectus incurvat, infirmitas frangit, mœror deprimit? Et his malis omnibus mors furibunda succedit, simulque cunctis gaudiis istius miseræ vitæ ita finem imponit, ut cum esse desierit, non fuisse putetur. Mors ista vitalis et vita mortalis, licet his aliisque sit respersa amaritudinibus, proh dolor! quam plurimos suis capit illecebris, et quam multos suis falsis promissionibus decipit!* Deinde sanitatem quam afferet Christus judex suis electis, ita depingit: *O tu vita, quam præparavit Deus his qui diligunt eum, vita vitalis, vita beata, vita secura, vita tranquilla, vita pulchra, vita munda, vita casta, vita sancta, vita ignara mortis, nescia tristitiæ, vita sine labe, sine dolore, sine anxietate, sine corruptione, sine perturbatione, sine varietate et mutatione, vita totius elegantiæ et dignitatis plenissima: ubi non est adversarius impugnans, ubi nulla peccati illecebra, ubi est amor perfectus, et timor nullus: ubi dies æternus, et unus omnium spiritus, ubi Deus facie ad faciem cernitur, et hoc vitæ cibo mens sine defectu satiatur. Libet me tuæ intendere claritati, delectant me bona tua: avido corde quanto plus valeo mecum considerare, tanto plus amore langueo: tuo vehementi desiderio, tuaque dulci memoria admodum delector.*

Egrediemini,] scilicet de hoc sæculo et vita, quasi de carcere, ut ingrediamini in alteram beatam et immortalem. Ita S. Hier. Remig. Albert. et Vatabl. Aut potius, *egrediemini* in die judicii (de eo enim hic agitur) de sepulcris, cum Christus sol justitiæ suis pennis, id est, radiis gloriæ, vos resuscitabit et sanabit, aspirans vobis vitam gloriosam. Ita Theodoret. Unde et Tertull. libr. de Resurrect. carnis, cap. 31. legit: *Exibitis de sepulcris, veluti vituli de vinculis soluti.*

Et salietis sicut vituli de armento.] Hebr. פוש *pus* significat crescere, impinguari, luxuriari, lascivire, saltare ex pastu, gaudio et petulantia, uti faciunt vituli saginati. Unde Chald. Tigurina et alii vertunt: *Augescetis*, vel *pinguescetis sicut vituli saginæ*. Pagnin. *sicut vituli saginati*, id est altiles; Sept. *Salietis sicut vituli de vinculis relaxati*, et *soluti*, ut legit Tertul. l. de Resurrect. carn. c 31 vituli enim præ aliis animalibus saliunt, et petulci sunt (unde vitulus

dicitur a vitulando, id est. lasciviendo) Hinc vinculis constringuntur, ideoque dum iis exsolvuntur, quasi carcere liberati, præ gaudio mire exsiliunt (uti et pueri e scholis emissi) præsertim dum saginantur: tum enim sanguine et spiritibus vitalibus abundant. Porro vituli teneri domi in stabulis saginantur lacte; majores vero in pascuis cum armento, id est, grege boum et vaccarum. Unde Noster vertit: *Sicut vituli de armento*, id est, sicut vituli armenti, qui cum armento pascuntur, ideoque juxta suas matres aliosque vitulos et boves sibi congeneres, sibique similes, lætabundi exsultant. Omne enim animal gaudet sibi simili, cum eoque delectatur, et si juvencum sit exsultat. Unde Rupert. et ex eo Delrio adagio 1027. *vitulum de armento*, explicat *vitulum armentarium*: nam qui cum armento vagatur, vinculo liberatus est, ideoque exsilit. Aut, *vituli de armento*, id est, separati ab armento, positique in stabulis, ut ibi saginentur. Significat hac phrasi Malachias miram exsultationem piorum, qui in hoc mundo quasi in carcere ab impiis (velut Judæi in Babylone a Chaldæis) pressi et oppressi fuerant, in resurrectione a Christo ita sanandos, ut sint succulenti, speciosi, fortes, imo gloriosi, ideoque quasi vituli saginati incredibili gaudio exsultent, juxta illud Sapient. 3. 7. *Fulgebunt justi sicut sol, et sicut scintillæ in arundineto discurrent.* Unde Mariana sic explicat: Salietis, inquit, id est, præ gaudio choreas plaudetis, juxta illud Psalm. 149. 5. *Exsultabunt Sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis.* Vox ergo *salietis* significat primo, plenam sanitatem, robur et vigorem corporum beatorum; secundo, lætitiam ingentem. Unde Vatabl. vertit: *Dissilietis huc illuc;* tertio, dotem agilitatis, inquit Suarez 3. p. q. 54. art. 4. disp. 44. sect. 4. ex Innocentio III. qua instar fulguris discurrent celerrime quaquaversum, ut ubi voluerit esse spiritus, ibi protinus sit et corpus, juxta illud Isaiæ 40. vers. ult. *Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas ut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.* Unde sanctus Anselm. l. de Similitud. cap. 51. asserit Beatos in agilitate similes fore Angelis, quia a cœlo ad terras dicto citius dilabuntur: impios vero præ pondere neque pedes. nec manus, nec aliud corporis sui membrum moturos, aut movere posse. Et cap. 52. docet beatum, si velit, posse terram loco suo movere; damnatum autem nec vermes ab oculis amovere. Hujus rei symbolo sancta illa animalia Ezechiel. 1. v. 14. *ibant et revertebantur in similitudinem fulguris coruscantis.*

Quarto, vox *salietis* significat mutationem ingentem Beatorum, per saltum quem e terra facient in cœlum. *Salietis* ergo e cœno ad cœlum, e morte ad vitam, ex ærumnis ad gloriam, e sepulcro ad thronum Dei et Agni. Ita sponsa, id est, Ecclesia Beatorum, imitabitur sponsum Christum, de quo Cantic. 2. 8. ait ipsa: *Vox dilecti mei: ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles. Similis est dilectus meus capreæ hinnuloque cervorum.* Christus enim ingentes dedit saltus, dum e cœlo saliit in uterum Virginis, ex utero in præsepium, e præsepio in crucem, e cruce rediit in cœlum.

Quinto, cœlestes choros et choreas, ovationes et plausus Beatorum. Alludit ad Judæos, qui transito mari Rubro et submerso Pharaone, sacros choros præcinente Maria duxerunt, Exodi 15. 20. ac peracta peregrinatione 40. annorum per desertum, quiete et læte incolentes terram promissam, quæ typus erat cœli et cœlestis beatitudinis, in festo tabernaculorum, inter alia lætitiæ signa, tenentes manibus palmas saltabant, et choreas ducebant, uti ostendi Levit. 23. 40. Quo anagogice repræsentabant choros Beatorum in cœlis, ubi peracta victoria palmati, perenne agent festum tabernaculorum, juxta illud: *Laudate eum* (Dominum) *in tympano et choro*, Psalm. 150. 4. Et: *Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis*, Psal. 46. 1. Et: *Sancti ejus exsultatione exsultabunt*, Psalm. 131. 16. et Psalm. 67. 26. *Prævenerunt principes conjuncti psallentibus in medio juvencularum tympanistriarum.* Et Psalm. 125. 6. *Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.*

Licet enim chorea mundanorum sit mollis et lasciva, cœlitum tamen est casta et angelica. *Sic vinum bibas ut Cato, sic terram pede pulses ut Scipio*, inquit ille. Scipio enim imperator, inquit Seneca lib. de Tranquil. in ludis et festis corpus movebat ad numeros, et tripudiabat, non molliter, sed viriliter, non facturus nominis sui detrimentum, etiamsi ab hostibus spectaretur. Simili modo David saltavit totis viribus ante arcam, 2. Reg. 6. 14. et Israelitides coram Saule et Davide, percusso Goliath, choros agentes cantabant in tympanis et sistris: *Percussit Saul mille, et David decem millia*, 2. Reg. 18. 7. ac Jephte victori a cæde hostium redeunti occurrit filia cum tympanis et choris, Judic 11. 34. *Chorea mundana*, inquit Conradus Clingius in locis Theologicis, c. de Chorea, *est circulus, cujus centrum est diabolus, et circumferentia omnes angeli ejus. At chorea cœlestis est circulus, cujus centrum est Agnus, et circumferentia omnes virgines et electi ejus.* Hinc Cantic. 7. 1. dicitur: *Quid videbitis in Sulamite, nisi choros castrorum?* Et Jerem. cap. 31. 4. de Ecclesia tam militante, quam triumphante ait: *Ædificaberis virgo Israel, adhuc ornaberis tympanis tuis, et egredieris in choro ludentium.* Et Lucæ 15. 25. senior filius in convivio junioris reducis et redivivi audivit *symphoniam et chorum*; nimirum hunc chorum poscunt nuptiæ Agni, quas scilicet cum Christo sponso perennes celebrabit Ecclesia, Apoc. 19. 9. et cap. 21. 2. Quocirca S. August in Meditat. cap. 22. *Utinam*, inquit, *illis sanctissimis choris interessem, ut cum beatissimis spiritibus gloriæ conditori assisterem.* Et S. Athanasius, vel potius Anastasius (citat enim quæst. 3. et 8. Epiphanium et Nyssenum, qui Athanasio fuere posteriores) ad Antiochum quæst. 33. *Sanctorum*, ait, *animæ a S. Spiritu incitatæ, cum Angelis in regione vivorum Deum laudant et tripudiant.*

3. Et calcabitis (Tigurina, *conculcabitis*) impios] Tertull. lib. de Resurr. carnis, cap. 31. *Conculcabitis inimicos.* Primo, quia eos sub pedibus habebitis: impii enim in valle Josaphat judicandi consistent: pii vero rapientur obviam Christo in aera, ibique cum eo sedebunt quasi judices. Secundo, quia tanto gaudio afficiemini, quanto afficeremini si nunc calcaretis inimicos vestros, q. d Eritis superiores improbis, eisque dominabimini. Tertio, quia quasi assessores Christi judicis damnabitis impios. Unde Pagnin. vertit: *Diruetis impios.* Quarto, quia per dæmones quasi licto-

res et executores sententiæ vestræ deturbabitis eos in tartara, ubi erunt *quasi cinis sub planta pedum vestrorum*, id est, instar cineris comminuti et humiliati, nempe contemptissimi et abjectissimi. Rursum cinis notat ignem gehennæ, ait Vatabl. In illo enim erunt impii *quasi cinis*, id est, adurentur ut cinis, non quod incinerandi et in cinerem redigendi sint, sed quod sicut cinis in igne semper perdurat, ita in eodem perdurabunt et impii in æternum. Quid enim impiis, æque ac cinere, vilius, miserius, squalidius, aridius, sterilius? Ita Catullus:

> Troja nefas, commune sepulcrum Asiæ Europæque:
> Troja virum, et virtutum omnium acerba cinis.

Et P. Sabinus:

> Jam cinis, et tantum flebile Troja solum.

Seneca in Herc. Fur.

> Cadmæa proles, atque Ophionius cinis, quo recidistis?

Claudian. in Eutropium:

> Migdonii cineres, et si quid restat Eoi
> Quod pereat regni.

In die qua facio,] id est, faciam, scilicet in die judicii, quando faciam vos calcare impios, sicut ipsi in hac vita conculcarunt vos, juxta illud Psalm. 149. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum, et gladii ancipites in manibus eorum: ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis: ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis: ut faciant in eis judicium conscriptum: gloria hæc est omnibus Sanctis ejus*. Et Sapient. 3. 8. *Judicabunt nationes, et dominabuntur populis*. Et Matth. 19. 28. *Vos qui secuti estis me in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.*

4. Mementote leges Moysi.] Hinc Judæi contendunt probare legem Mosis non fuisse abolitam per Christum, sed duraturam usque ad diem judicii: de eo enim hic in præcedentibus et sequent. agitur. Respondent primo, Rupert. Lyran. et Vatabl. per legem hic intelligi præcepta moralia, quæ durant etiam tempore legis novæ. Verum obstat, quod legem hanc explicans subdit Malachias, *præcepta*, hebr. חקים *chuckim*, id est, sanctiones circa sacra et ritus, puta præcepta cæremonialia; et *judicia*, id est, præcepta judicialia. Secundo, alii sic explicant: *Mementote legis Mosi*, ut scilicet in ejus cæremoniis, ritibus et judiciis intueamini Christum et Ecclesiam ejusque Sacramenta: *et judicia*, quæ in illis figurantur. Moses enim expresse de Christo audiendo ita Judæis præcepit: *Prophetam de gente tua et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus; ipsum audies*. Deuter. 18. 15. Ita S. Hieronymus, Theodor. Arias et alii. Verum et hoc arctius et coactius videtur. Nam jubere ut meminerint legis, est jubere ut eam opere compleant, ejusque sanctiones cæremoniales et judiciales observent. Hoc autem non potuit Malachias jubere Judæis pro tempore Christi et legis Christianæ.

Dico ergo Prophetam loqui Judæis sui ævi, et posteris eorum futuris usque ad Christum: toto enim hoc tempore duravit et obligavit lex Mosis. Ad eam ergo servandam Judæos sui temporis adhortatur, quia ipsi in ea servanda refrixerant, præsertim in præceptis cæremonialibus de dandis decimis et primitiis, uti vidimus c. 3. 8. Illos ergo excitat, eisque dat acrem stimulum ad regis observationem, scilicet repræsentationem diei judicii, q. d. Videte ut leges omnes a Mose præscriptas observetis, tam quæ Dei cultum, quam quæ jus proximi spectant. Nam Deus in die judicii legis servatæ, vel non servatæ exactam a singulis rationem requiret, ac eam observantes glorificabit, non observantes condemnabit. Nolite ergo dicere: *Ubi est Deus judicii?* uti dixistis cap. 2. 17. Nec: *Vanus est qui servit Deo, et quod emolumentum quia custodivimus præcepta ejus?* uti dixistis cap. 3. 14. In die enim judicii videbitis Christum esse Deum judicii, nec vane vos servisse Deo, et præcepta ejus custodiisse. *Tunc enim orietur vobis sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus, et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento. Et calcabitis impios; etc.* Ita Remig. Albert. Hugo, Vatabl. Arias et alii.

Perperam ergo Victorinus et Maldonatus in Matth. 17. ex hoc Malachiæ loco, et ex Apoc. 11. 6. censent cum Elia venturum, non Henoch, sed Mosen, ut ambo certent contra Antichristum.

In Horeb.] In Sina, ut dixi Exodi 17. 6.

5. Ecce ego mittam vobis Eliam.] Post exhortationem suorum ad legem Mosi servandam, quam obiter inseruit Propheta, hic redit ad diem judicii, ejusque prodromum assignat Eliam.

Quæres: Quisnam hic Elias? Calvinus et nonnulli catholici, ut Burgensis, Arias, Clarius, censent esse Joannem Baptistam, quia de eo, ad hunc Malachiæ locum respiciens Christus, Matth. 17. 10. ait: *Elias jam venit*, scilicet Joannes Baptista, uti mox explicat S. Matth. Et c. 11. 14. *Omnes Prophetæ et lex usque ad Joannem prophetaverunt. Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est.* Alii novantes per *Eliam* accipiunt quoslibet Prophetas a Deo in orbem mittendos. Verum dico, certum est per Eliam hic verum Eliam accipi, non Joannem Baptistam, aut chorum Prophetarum. Probatur primo, quia Sept. hunc Eliam vocant *Thesbiten*: sic enim habent codices Vaticani et alii, ut mirum sit in Regiis *τὸ Thesbiten* deesse. Sic et versio Arabica: *Ecce*, ait, *ego mittam vobis Eliam Thesbiten, ante apparitionem diei Domini terribilis*. Ergo de vero Elia hic est sermo: nec enim Joannes Baptista fuit Thesbites. Secundo, quia Elias hic erit præcursor secundi adventus Christi ad judicium: hic enim erit *dies Domini magnus et horribilis:* Baptista vero præivit primum Christi adventum in mundum. Tertio, quia, cum Elias veniet, veniet et Christus percussurus terram anathemate, uti indicat Propheta vers. ult. Hoc autem fiet in secundo adventu. Nam in primo venit salvare mundum, non perdere aut percutere. Quarto, ita ad hunc locum alludens explicat Eccl. c. 48. 10. dicens: *Qui scriptus es in judiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, et restituere Tribus Jacob.* Et Christus Matth. 17. 10. *Elias quidem*, inquit, *venturus est et restituet omnia*. Quinto, quia ita interpretantur Patres Græci et Latini, Cyr. Theod. Remig. Haymo, Albert. Hugo, Lyran. et alii hic, S. Chrys. Euthym. Beda, Ansel. S. Thomas in Matth. 17. Hyppol. l. de Consummatione sæculi. Cypr. tract. de Sina et Sion. Ephrem, tract. de Antichristo, Prosper in dimidio temp. c. 13. Tert. l. de Anima c. 35. Just dial. contra Tryphon. Nyssen. lib. Testimon. contra

Judæos, S. Aug. 20. Civit. 29. S. Greg. 14. Moral. 10. Andreas, Ambros. Haymo, Rupert. et Aretas in Apoc. cap. 11. Eadem fuit communis Hebræorum sententia, ut patet Matth. 17. 10. Idem de Elia prædixit Sibylla, dum ita canit:

> Tum quoque cœlesti curru devectus inibit
> Terras de cœlo Thesbites, signaque trina
> Ostendet toti mundo vitæ pereuntis.

Dices: S. Hier. per *Eliam* accipit chorum Prophetarum, qui præibit secundum Christi adventum. Resp. S. Hier. mystice explicat Eliam, ut mox dicam, non litteraliter. Nam Eliam in persona esse venturum clare docet ipse in cap. 11. et 17 S. Matthæi Instabis: Quomodo ergo S. Hier. hic ait: *Judæi et judaizantes hæretici ante ἠλειμμένον suum Eliam putant esse venturum?* Resp. quia Judæi suum adhuc exspectant Messiam, ejusque primum in mundum adventum, cujus præcursorem censent fore Eliam: hos redarguit S. Hieron. Et merito: est enim hic duplex eorum error. Prior, quod censeant Christum nondum venisse. Posterior, quod putent Eliam fore præcursorem primi adventus Christi, cum sit futurus præcursor secundi.

Ad argumentum initio ex c. 17. S. Matth. propositum respondeo, simillimos in officio, zelo, prædicatione et sanctitate fuisse, et fore Eliam et Joannem Baptistam; quia hic fuit præcursor Christi in primo adventu, ille erit præcursor ejusdem in secundo adventu. Quocirca unus sortitur nomen alterius, utpote ejus est antitypus. Joannes Baptista enim vocatur Elias, non in persona, sed ob similem spiritum et virtutem, ut ait Gabriel Lucæ 1. 17. *Ipse præcedet ante illum in spiritu et virtute Eliæ.* Distinguit ergo Christus duos Elias, unum ad litteram, de quo ait: *Elias quidem venturus est, et restituet omnia;* alterum typicum, puta Joannem Baptistam, de quo ait: *Elias jam venit.* Judæi enim confundebant duplicem Christi adventum, eumque commiscebant in unum, ante quem venturus esset Elias, ac proinde aiebant necdum venisse Christum, eo quod necdum venisset Elias: quibus respondet Christus duplicem esse Christi adventum, et prioris præcursorem esse typicum Eliam, puta Joannem Baptistam, uti prædixit Malachias c. 3. 1. posterioris præcursorem fore verum Eliam, ac proinde cum ipsi viderent Eliam typicum, credere debere jam venisse Christum, cujus ipsum fore præcursorem prædixerunt Prophetæ.

Mystice, S. Hier. et ex eo Remigius: *Post Mosen,* inquit, *cujus mandata specialiter docuimus esse servanda, Eliam dicit esse mittendum, in Moyse legem, in Elia prophetiam significans. Et Dominus atque Salvator transfiguratus in monte loquentes habebat Moysen et Eliam in candidis vestibus, qui ei dicebant ea quæ passurus esset in Jerusalem. Lex enim et omnis Prophetarum chorus Christi prædicat passionem.* Et mox: *Mittet Dominus in Elia (qui interpretatur Deus meus, et est de oppido Thesbi, quod conversionem et pœnitentiam sonat)* omnem *Prophetarum chorum, qui convertat cor patrum ad filios.*

Quæres primo, cur hic Propheta injiciat mentionem Eliæ? Resp. primo, quia c. 1. 10. et c. 2. 2. prædixit reprobationem Judaismi et Judæorum per Christum; ut ergo eos consoletur et Christo conciliet, prædicit hic eos rursus revocandos fore, et in pristinam gratiam recipiendos a Christo tempore Eliæ, per ejus prædicationem et miracula. Igitur cum eum viderint, recipient quasi verum Eliam hic prædictum, ac in Christum quem Elias prædicabit, credent. Quocirca Judæi avide exspectant Eliam, ut Christum ab eo designatum amplectantur. Hinc Rabbinorum de Elia gnome est: *Tisbi*, id est Elias Thesbites, *salvet duro*, hoc est nodos omnes et quæstiones. Ad Eliam enim remittunt quidquid in Scriptura dubium et obscurum incidit, uti refert Quinquarboreus in Abbreviaturis Hebr. Imo Judæi etiamnum, quoties aliquem circumcidunt, ponunt ornantque Eliæ sellam, censentes eum in spiritu adesse, et zelari pro lege Domini, uti tradunt Rabbini in Thalmud, tractat. *Berochot*, et R. David hic et Galatin. lib. 10. cap. 6. Secundo, quia Malachias dixit v. 2. quod Christus timentibus Deum in die judicii *orietur* quasi *sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus; et egrediemini, et salietis sicut vituli de armento, et calcabitis impios.* Talis autem fuit eritque Elias; unde congrue erit Christi præcursor. Fuit enim ipse, eritque sui ævi phœnix, imo sol illuminans, sanans et accendens amore Dei frigida hominum corda; unde et meruit curru igneo quasi Phaeton rapi in cœlum: hinc et Elias dictus est quasi ἥλιος, id est sol, ait S. Chrys. de quo mox plura.

Quæres secundo, cur Elias potius quam Moses, vel quis alius, futurus sit præcursor secundi adventus Christi? Resp. primo, ob ingentem zelum, quo præ aliis Prophetis a Deo dotatus fuit Elias. Cum enim mitteretur a Deo ad corrigendos sæculi sui corruptissimi mores, et ad idololatriam ex Israele exstirpandam, opus erat ei ad hoc perficiendum ingenti animi robore et zelo, quem proinde Deus ei indidit: eoque conflixit et debellavit tam impiissimam Jezabel cum Achab marito suo, quam omnes Prophetas Baal, quos et occidit, 3. Reg. 18. Simili zelo opus erit in fine mundi, quando refrigescet charitas, et abundabit iniquitas. Mittetur ergo zelosus Elias, ut cum Antichristo confligat, ut perversissimos illius ævi mores emendet, itaque viam sternat Christo venturo. Mosen, licet zelosum, non congruit redire, ne videatur legem veterem suo reditu restituere, et Judæos in Judaismo confirmare: ipsi enim ad aliud non appellant quam ad Mosen ejusque legem.

Secundo, quia Elias missus fuit a Deo ad tollendum schisma, quod fecit Jeroboam et decem Tribus apostatantes a Juda et a Deo, pro eoque adorantes vitulos aureos in Dan et Bethel. Simili modo mittetur in fine mundi ad tollendum schisma, quod olim fecerunt Judæi a Christo et cæteris gentibus fidelibus, ut eos uniat Christo et Ecclesiæ. Judæi enim ipsi credent, utpote Judæo, et Prophetæ suo, adeo in Scriptura celebrato, et promisso ad idem opus, quod olim fecit, iterum peragendum in fine mundi. Hanc causam dat Malachias, cum subdit: *Et convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres eorum; et restituere*, id est, ut restituat Deo et avitæ fidei *Tribus Jacob*, ut ait Eccles. cap. 48. 10.

Tertio, quia sicut olim sub Noe mundus periit diluvio, sic in fine peribit igne conflagrationis. Mittetur ergo Elias Propheta igneus, ut ignem instantem pec-

catoribus praenuntiet, eosque ad fidem et poenitentiam accendat, quo hunc Ignem evadant. Hinc Eccles. cap. 48. 1. *Surrexit,* inquit, *Elias Propheta quasi ignis et verbum ejus quasi facula ardebat.*

Quarto, quia Elias ob zelum coelestem raptus est in coelum. E coelo ergo quasi coelestis Christi e coelo venturi testis adveniet, juxta illud Eccles. 48. 9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum; qui scriptus es in judiciis temporum* (id est, tempore a Deo judicato et decreto) *lenire iracundiam Domini.* Adde id meruisse Eliam sua virginitate et puritate Angelica. Eum enim virginem fuisse, et quidem illo aevo singularem, docet S. Ignat. epist. 11. S. Ambros. lib. 1. de Virg. S. Epiphan. in Anchor. *Elias,* ait, *erat in virginitate, ut praerogativa virginitatis immortalitatem praedicaret mundo.* S. Ephrem serm. de Transfiguratione: *Aspexit,* ait, *virgo veteris Testamenti virginem novi Elias nimirum Joannem.*

Quinto, quia Elias fuit dux et antesignanus Prophetarum, tum tempore, tum dignitate, tum sanctitate, tum libertate et efficacia praedicandi, tum rerum gestarum gloria; unde repraesentat totum chorum Prophetarum, ait S. Hieron. qui praeit Christo eique testimonium perhibet. Eadem de causa Elias apparuit Apostolis in Transfiguratione Christi, ut ostenderet ipsum esse Christum, seque et omnes Prophetas illi suum dare calculum, illique attestari quod ipse esset Messias orbis salvator.

Sexto, quia Elias Israelis et Judaeorum fuit custos, Propheta, doctor, protector, Apostolus. Veniet ergo, ut suos Judaeos per tot saecula aberrantes a Deo, ad eum et Christum reducat. Unde Elisaeus Eliae, dum in coelum raperetur, succlamabat: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus,* q. d. Tu, o Elia pater mi, eras Israelis auriga et currus, quia eum ut auriga regebas et flectebas quocumque volebas, eumdemque ut currus tolerando bajulabas, protegebas ac propugnabas contra Syros aliosque hostes. Unde Sept. vertunt: *Pater mi, currus Israel et equites ejus,* q. d. Tu, o Elia, eras totum robur, totus exercitus Israelis, qui magis eum servabas et defendebas tuo zelo, precibus et meritis, quam magna curruum et equitum multitudo Praeclare Tertull. l. de Anima c. 35. citans haec Malach. verba: *Elias,* ait, *non ex decessione vitae, sed ex translatione venturus est, nec corpori restituendus de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est translatus, non ex postliminio vitae, sed ex supplemento prophetiae, idem et ipse et sui nominis et sui hominis.*

Septimo, quia sicut Elias curru igneo raptus in coelum, typus fuit gloriosae ascensionis Christi in coelum; ita rursum typus fuit gloriosi regni Christi et Beatorum, quo in die judicii triumphantes ascendent in coelum. Ibi in aeternum regnaturi. Apposite ergo gloriosus Elias praeibit gloriosum Christi adventum, uti sol oriens praeit solem meridianum. Fuit enim Elias sua sanctitate, zelo et raptu quasi ἥλιος, id est sol mundi. Vide S. Chrysost. serm. de Ascensione Eliae tom. 1. ubi triumphalem Eliae currum depingens inter caetera ait: *Oportebat namque errantis populi rectorem, gubernatorem snerorum, moderatorem discrepantium voluptatum, Israelis aurigam; ut, quoniam ad jugum timoris Dei lascivos et vagos animos revocavit, fraenis lorisque astrinxit, et ad iter disciplinae recto tenore currendum concordi quadam copulatione composuit, ad regnum coelestia curru atque e-quis transvolaret evectus.* Addit deinde: *Hinc Poetas atque pictores in figurando solis imagine, exempla credo sumpsisse: qui curru atque equis fulgentibus ipse rutilans, et fluctu Oceani levatus inter praeruptos montium scopulos evadens, quasi ad coelestia videtur ascendere. Sol enim graeco sermone ἥλιος appellatur. Unde Elias vere ἥλιος, quia curru et equis fulgentibus igne, de Oceani fluctu, id est de mundi commotione per montium scopulos, id est, per magnorum laborum difficultates, progrediens, ad coelestia devectus ascendit.* Erat enim Elias *vir cui totus mundus erat inferior,* ut idem ait hom. 15. inter 27. ex variis in S. Matth. locis.

Octavo, quia Elias exemplum et typus est beatae resurrectionis, quam in die judicii Christus conferet omnibus beatis et electis. Unde ex Epiph. in Anchor. S. Aug. l. 15. Civ. 19 Eliam et Henoch vocat primogenitos nostrae resurrectionis Et Tert. l. de Resurr. carnis, cap. 58. *Henoch et Elias,* ait, *nondum resurrectione dispuncti, quia nondum morte functi: quo tamen de orbe translati, et hoc ipso jam aeternitatis candidati, ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni injuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt, cuiniam fidei testimonium signant, nisi qua credi oportet haec futurae integritatis esse documenta?*

Moraliter disce hic ex Elia quanta virtus sit zelus, quantique Deus faciat zelosos, utpote quos velit sibi esse vicinos, suosque esse prodromos, praecursores et indices, uti fuit antitypus Elias, scilicet Joannes Baptista; de quo Gabriel Zachariae, Lucae 1. 17. *Ipse praecedet ante illum in spiritu et virtute Eliae.* Talis fuit S. Paulus, dicens Rom. 8. 35 *Quis nos separabit a charitate Christi? Tribulatio? an angustia? etc.* Talis fuit S. Ignat. cujus igneas epistolas, vitam et martyrium si quis legat. ignescet. Talis S. Franciscus, qui proinde adhuc vivens, sed absens, suis fratribus apparuit quasi sol in curru igneo, tamquam alter Elias zelator legis divinae, suo ardore accendens orbem, eoque rapiendus in coelum. *Intellexerunt omnque concorditer omnes sanctum patrem absentem corpore, praesentem spiritu, transfiguratum tali effigie, supernis irradiatum fulgoribus et ardoribus inflammatum; supernaturali virtute in curru splendente simul et igneo, sibi demonstrari a Domino, ut tamquam veri Israelitae post eum incederent, qui virorum spiritualium, ut alter Elias, factus fuerat a Deo currus et aurign.* ait S Bonav in Vita ejus c. 4. De hoc suo zelo gloriatur Elias 4 Reg. 19. 14. *Zelo,* ait, *zelatus sum pro Domino Deo exercituum: quia dereliquerunt pactum tuum filii Israel, altaria tua destruxerunt, Prophetas tuos occiderunt gladio, derelictus sum ego solus, et quaerunt animam meam, ut auferant eam.*

6. ET CONVERTET COR PATRUM AD FILIOS.] Varii varie hoc explicant. Primo. S Hier. hic. S August. 20. Civit. 29. Greg 11. Moral. 9. et ex iis Toletus, Luc. 1. 17. sic explicant: Elias cor, id est mentem, patrum transferet in filios, excitando scilicet in filiis idem cor, id est, eumdem animum, fidem, desiderium et devotionem erga Christum, quod habuerunt eorum patres, ut eos filii imitentur et aemulentur. q d Elias sua praedicatione restituet et revocabit fidem et devotionem patrum, Patriarcharum scilicet et Prophetarum

antiquorum erga venturum Messiam, in filiis, id est posteris, ut et ipsi viva fide et ardenti studio Christum quasi Messiam jam præsentem amplectantur; itaque ignitum patrum erga Christum desiderium, jam multis sæculis per infidelitatem et scelera exstinctum, accendet in filiis. Unde pro *convertet* hebr. est השיב *hosceb*, id est redire faciet, q. d. Elias faciet ut in filiis redeat cor, id est mens, fides et devotio patrum. Alludit *hosceb* ad *Tisbi*, id est Thesbites: *Elias* enim hebr. idem est quod *Deus meus; Tisbi* significat conversionem ad pœnitentiam, restitutionem et revocationem, q. d. Elias juxta nomen suum et patrium erit Thesbites quia convertet suorum corda per pœnitentiam ad Deum suum; itaque omnia in integrum restituet et revocabit. Ita S. Hier. Hoc est quod ait Christus: *Elias venturus est et restituet omnia*, Matth. 17. Et Eccli c. 48. 10. *Veniet Elias conciliare cor patris ad filium, et restituere Tribus Jacob*, id est Elias duodecim Tribus collapsas a vetere veraque patrum fide et religione, in pristinam et avitam pietatem restituet: per cæcitatem et perfidiam fractas et dissipatas, ostensa fidei luce redintegrabit. Verum huic expositioni objici potest id quod sequitur: *Et cor filiorum ad patres eorum*; nec enim Elias cor, id est, mentem et devotionem filiorum transtulit in patres, ut illam eis inderet, utpote qui eam primitus habuerant, et jam erant mortui. Sed respond. sensum esse: Elias convertet *cor filiorum ad patres*, id est, efficiet ut Judæorum cor, id est, mens et fides consentiat et adhæ rescat cordi, id est, menti et fidei patrum.

Secundo, R. Salomon, Abenezra, R. David, Arias, Vatabl. et a Castro censent hac phrasi non aliud significari quam omnes, tam patres, quam filios, ad unam fidem ac religionem convertendos, q. d. Elias convertet cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres, id est, faciet ut patres et filii habeant unum cor, id est, sint unanimes in fide et amore Dei, ut uno communi corde et animo patres cum filiis, et filii cum patribus, id est, tam majores quam minores, Christum recipiant et colant. Unde Abenezra: Erunt, ait, omnes cor unum, seu cordis unius ad revertendum ad Dominum, tam patres, quam filii. Verum sic potius dixisset: Convertet cor patrum et filiorum ad Christum; jam autem dicit: Convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres.

Tertio, q. d. Elias sua prædicatione et zelo efficiet ut Judæi in fine mundi imitentur suos Patriarchas, ut sicut ipsi crediderunt, sperarunt, summeque desiderarunt et amarunt Christum venturum; ita filii eorum credant, sperent, summe desiderent et ament eum præteritum, imo præsentem; itaque cor patrum a filiis incredulis ante aversum, ad eos jam credentes convertet, facietque ut Patriarchæ Judæos Christo credentes pro legitimis filiis agnoscant, et ament: *Abraham* enim *pater vester exsultavit ut videret diem meum: vidit et gavisus est*, ait Christus Joan. 8. Idem dic de Isaac, Jacob, Mose, David, etc. Ita S Hier. Remig. Rupert. Lyran. et alii. Hoc enim est reducere, vel convertere cor unius ad alterum, nimirum redintegrare amorem pristinum, reconciliare affectum aversum: cor enim est symbolum et sedes amoris. Hic sensus sequitur ex primo, ac proinde uterque genuinus est, et connectendus. Quia enim Judæis in fine mundi erit idem cor id est, animus, fides et pietas in Christum, quod fuit patrum; hinc consequenter erit idem cor, id est, amor et charitas mutua patrum fidelium erga filios fideles, et filiorum erga patres. Unde Lucas c. 1. 17. hæc verba Malachiæ applicans antitypo Eliæ, id est Joanni Baptistæ: *Convertet*, inquit, *corda patrum in filios;* et pro eo quod Malachias subdit: *Et cor filiorum ad patres*, vertit: *Et incredulos ad prudentiam justorum;* hoc est primo, q. d. Elias, æque ac Joannes, convertet Judæos ad prudentiam, id est, ad fidem, quam de Christo venturo habuerunt prisci justi eorum patres. Ita Maldon. in Lucæ 1. Secundo, q. d. Faciet Joannes ut increduli diligenter considerent signa adventus Messiæ, a Prophetis præscripta, et patribus a Deo data, atque ex iis, credant Messiam jam venisse, Christumque agnoscant scilicet Christum esse hunc quem ipse eis digito ostendet, dicens: *Ecce Agnus Dei*, hoc enim prudentiæ est opus. Ita Toletus in Lucæ 1. Tertio, Joannes convertit incredulos, græce ἀπειθεῖς, id est, inobedientes, ut vertit Syrus, scilicet legi et præceptis majorum, ad prudentiam justorum, quæ est amare cœlestia et æterna, non terrena et caduca; timere et colere Deum, ejusque leges observare: qui enim hoc facit, is sapit et prudens est. Joannis enim prædicatio erat hæc: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum*, Matth. 3. 2. Eadem erit Eliæ.

Symbolice, Elias convertet cor patrum, id est Judæorum, ad filios, id est ad Christum et Apostolos: hi enim ex Judæis prognati, eorum fuerunt filii: et cor filiorum ad patres, nimirum Christianorum ad Judæos (primi enim Christiani ex Judæis sunt orti) q. d. Elias faciet ut Judæi credant Christo et Christianis, ut Christianorum fides et religio infundatur Judæis, ac proinde utrique habeant unum cor, id est animum, fidem et religionem, nimirum cultum Christi. Ita Theodor. hic, et S. Chrysost. et Euthym. in cap. 17. Matthæi, ac Damascen. lib. 4. de Fide cap. 27.

Ex hoc ergo loco patet Judæos pene omnes in fine mundi convertendos esse ad Christum, per Eliam. Ita censet S. Chrysost. homil. 58. in Matth. *Elias*, inquit, *restituet omnia, incredulitatem videlicet Judæorum qui tunc erunt residui, ad fidem convertet*. Et post nonnulla: *Quomodo ergo credituri sunt, inquies? Siquidem Elias cuncta restituet: non modo sane quia notus, verum etiam quoniam usque ad illum diem amplior magis atque amplior gloria Christi radiis solaribus erit fulgentior: ad quæ omnia cum prædicatio illius accedat ad Christi fidem impellens facillime suscipient*. Idem docent S. Aug. 20. Civit. 29. Theodor. in cap. 12. Daniel. S. Gregor. hom. 12. in Ezech. Damasc. lib. 5. de Fide, cap. 27. Beda lib. 3. in Marc. cap. 37. Theoph. in cap. 17. S. Matth. Ambr. Victorin. et Ansbertus in cap. 11. Apoc. estque hæc communis Patrum et Ecclesiæ traditio. Ubi nota: Cum ait Christus: *Elias restituet omnia*, significat ingentem tunc fore conversionem: adhæc Eliam facturum pacem inter Judæos et Gentes, tanto tempore discordes, ut uno fœdere in Christi fidem et Ecclesiam coeant: insuper, Eliam collapsos Cleri et populi mores reformaturum, suoque zelo Apostolico omnia ad avitum nitorem et primigenium splendorem, quem habuit Ecclesia tempore Apostolorum, reparaturum, ut Chri-

stiana religio et sanctitas ubique mirifice splendeat et coruscet. Plura de Elia et Henoch dixi Gen. 5. 24. et Apoc. 11. 2. et seq. Hinc rursum Julianus Archiep. Tolet. lib. 1. contra Judæos, probat eos jam aversos esse a Christo, ac consequenter jam venisse Christum; quia ad eum convertentur in fine mundi: nec enim converti possunt nisi aversi: Judæi autem ab alio Christo non sunt aversi, quam a nostro Jesu Christo: ergo hic verus est Christus et Messias.

NE FORTE VENIAM ET PERCUTIAM TERRAM,] id est veniens percutiam, vel, cum venero judicare percutiam. Est hendiadys, qua unum dicitur per duo. Nam τὸ *forte* non ad *veniam* (quia non fortuitum et dubium, sed fixum certumque est quod veniet ad judicium) sed ad *percutiam* referendum est, q. d. Ne forte cum venero judicaturus terram, inveniam eam incredulitate et sceleribus refertam, ideoque justa condemnationis sententia *percutiam* eam *anathemate*; Chald. *exterminatione*; Pagnin. *occisione*; Septuag. ἄρδην id est penitus, vel subito; Tigur. *prorsus*; alii, *funditus*, *radicitus*; alii, *usque ad interitum*, vel internecionem. Hebr. enim חרם *cherem* significat excisionem, qua res stirpitus exscinditur, interimitur et perditur; idem significat græcum ἀνάθεμα. Vide dicta Levit. 27. 28. et Rom. 9. 3. Per *cherem* ergo et *anathema* hic intellige æternam maledictionem, pœnam et ignem gehennæ, cui Christus impios omnes addicet in die judicii. Ita Remig.

Per *terram* metonymice intellige incolas terræ puta homines terrenos et terrena sapientes. Ita S. Hieron. Dicit *terram*, non Judæam, tum quia Judæi quos convertet Elias, sparsi sunt per totam terram; tum quia Elias non tantum Judæos, sed et Gentes ubivis terrarum convertet, et Christianam vel fidem, vel vitam et mores eis imprimet, itaque avertet ab eis anathema damnationis æternæ. Minus recte Arias per anathema accipit excidium Judæorum per Titum et Romanos: agitur enim hic de die judicii, cujus præcursor erit Elias. Minus apte quoque Vatabl. per τὸ *forte* putat significari tempus adventus Christi indeterminatum, q. d. Ne forte veniam tempore incerto, quo minime putabitis, vel me exspectabitis. Nam quocumque tempore veniet Christus, certo perdet impios, nisi se convertant per prædicationem Eliæ.

Moral. disce hic primo, ex Elia, qui iram Dei avertet, ne percutiat totam terram anathemate, Sanctos illustres et zelosos esse quasi bases et columnas orbis, qui suis precibus, meritis et zelo eum, alioqui ruiturum in exitium, fulciunt et sustinent: tum quia orando manus Deo irato quasi ligant, ne in vindictam prosiliant: tum quia prædicando sancteque vivendo peccatores compungunt, impelluntque ad corrigendam vitam. Hi enim sunt quasi Angeli terrestres, quorum mens in cœlis est, qui terra celsiores, et Deo quasi fortiores sunt. Talis Sodomæ Atlas fuit Abraham, Gen. 18. 23. et apud Judæos Moses, Exodi 32. 14. ac Samuel 1. Reg. 7. 10. et David 3. Reg. c. 11. 12. et Ezechias 4. Reg. 20. 6. et Jeremias 1. 18. Deus enim pluris facit unum insigniter sanctum, quam centum communes justos. Ratio est quam per transennam, per lumen, inquam, naturæ, vidit Plato in Theæteto, dicens: *Deo nihil est similius, quam cum ex hominibus aliquis justissimus est.* Qui sane cuilibet stimulus esse debet, ut jugiter ardenti conatu aspiret et contendat ad profectum, et ad culmen sanctitatis. Talis enim in cœtu justorum eminet quasi gigas, qui dextra sua cœlum contingit, ibique quasi alter Jacob cum Deo luctatur, et volentem vincit. Hinc Dominus ad Ezechielem cap. 22. 30. *Quæsivi*, inquit, *de eis virum qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me pro terra, ne dissiparem eam, et non inveni. Et effudi super eos indignationem meam, in igne iræ meæ consumpsi eos.* Non est dubium plures tunc in Judæa fuisse justos, sed nemo fuit tam eminens, qui staret oppositus Deo eique flagellum extorqueret.

Talis Venetiarum Atlas fuit S. Laurentius Justinianus, earumdem Patriarcha: viro enim cuidam sancto revelatum est, Deum civitati indignantem eam perditurum fuisse, nisi precibus sui sancti Patriarchæ furor divinus aversus fuisset. Ita habet ejus Vita. Talis Emesæ, imo orbis Atlas fuit S. Simeon, cognomento Salus, id est stultus, quod sanctitatem suam stultis operibus celaret, cum interim multa mirabilia in summum sui contemptum, ac in salutem corporalem et spiritualem proximorum patraret. Cum enim quidam Emesenus civis Hierosolymam profectus, se abbatis Joannis precibus commendaret, hoc ab eo responsum tulit: *Miror te, cum Emesæ habeas Abbatem Simeonem, ad me hominem vilem et abjectum divertere. Nam non ego solum, sed etiam mundus totus indiget illius precibus.* Ita Leontius Episcopus Neapol. in Vita S. Simeonis.

Similes Ecclesiæ Atlantes fuere S. Dominicus, S. Franciscus, S. Vincentius Fererius (qui centum Christianorum millia, Judæorum 25. Saracenorum octo ad Christum convertit) sic Japonum et Indorum Atlas hoc ævo fuit S. Xaverius. Quis ergo dubitet mundum precibus talium stare Sanctorum? Quocirca merito S. Ambros. lib. 2. de Cain et Abel, cap. 3. et 4. *Quam beata*, ait, *civitas quæ plurimos justos habet, quomodo benedicitur tota de parte! Quam gaudeo, cum aliquos mites ac sapientes diu vivere video, cum virgines castas, viduas graves aspicio longævas, velut quamdam incanam Ecclesiæ curiam prætendant ipso quodam vultu et specie gravitatis, quod juvenes revereantur, quod imitentur, quo ad omnem morum gratiam colerentur. Similiter cum aliquis hujusmodi decedit, quamvis longa senectute depositus, afficior, quia destituitur grex juvenum muro senili.* Subdit tales esse quasi civitates refugii, in quas delinquentes se recipere possint. *Denique perituræ*, inquit, *urbis aut malorum imminentium, vel futuræ labis hoc primum indicium est, si ei decedant viri consultores, vel etiam graviores fœminæ. Hinc primum ingruentium aperitur porta malorum.* Idem docet Isaias cap 1. vers. 1. et seq.

Disce secundo, æstimare et ponderare ultimum cherem et anathema, quo suam omnesque aliorum prophetias claudit Malachias, ut illo stimulo incitet omnes ad piam sanctamque vitam. Eodem sua oracula concludit Isaias dicens: *Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me: vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur: et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.* Hoc est *cherem*, quo ferientur et siderabuntur impii in ultimo et decretorio mundi die, qui erit horizon temporis et æternitatis, cœli et gehennæ, quando a Christo judice in valle Josaphat, quasi in orbis universi thea-

tro, ad æterna tormenta damnandi, pavidi et attoniti audient: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus:* atque illico igne conflagrationis convoluti, a dæmonibus in tartara rapientur, ubi in æternum separati, imo maledicti a Deo, Angelis et Beatis, perpetuo carcere conclusi, nunquam amplius videbunt solem, stellas, vel ullam lucem, nullam lætitiam aut consolationem percipient: sed in perpetuis incendiis volutabuntur: ubi fumus tormentorum ascendit in sæcula sæculorum. Hoc cogita cum te libido stimulat, cum ambitio solicitat, cum ira exagitat, cum caro blanditur, cum mundus allicit, cum dæmon fallaces suas illecebras et pompas ostentat. In manu, in arbitrio tuo est vita et mors, cœlum et gehenna, salus et damnatio, felicitas et infelicitas tua sempiterna. Elige quod mavis. Cogita: *Momentum quod delectat, æternum quod cruciat.* Et vicissim: *Momentum quod cruciat, æternum quod delectat.* Præclare S. Chrys. homil. 1. de Lazaro: *Si quis,* ait, *in centum annis vidisset per unam noctem suave somnium, multisque deliciis per somnum fruitus, centum deinde annis cruciaretur, num is vellet unam noctem qua somniavit, centum annis æquiparare? Hoc de futura vita cogita. Nam quod est somnium unum ad centum annos, hoc est præsens vita ad futuram, imo multo minus. Quod est exigua gutta ad pelagus immensum, hoc sunt mille anni ad futuram fruitionem; quantumque interest inter somnia et res veras, tantum interest inter hujus vitæ statum et illius.* Quid enim sunt aliud omnes res et spes mortalium, *quam somnia vigilantium?* ait, Philo: *Quid videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo?* ait Cicero Tuscul. 4.

Ex adverso cogita quam dispar sit *cherem* Sanctorum, anathema Beatorum. Impii sunt *cherem* justitiæ et vindictæ divinæ: Sancti sunt *cherem* misericordiæ et gloriæ divinæ. Impii sunt *cherem* diaboli; pii et electi sunt *cherem* Dei. id est, res sacra ab usibus profanis separata, Deo Deique laudibus in æternum dicata. Impii sunt anathema, folles et fomenta gehennæ; Sancti sunt anathema cœli et Jerusalem cœlestis, uti in ea ad perennem Dei gloriam per æterna sæcula resplendeant.

Probus ergo piusque esto, fuge illecebras mundi, mortifica concupiscentias, sustine morbos, despectus, ærumnas, persecutiones; stude puritati: sanctitatem cole, enitere ad omnem virtutem: modicus erit brevisque omnis labor tuus; sed ingens præmium te manet, et corona immarcescibilis. *Id enim quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis,* 2. Cor. 4. 17. *O fragilitas humana: exiguum est quidquid agis propter spem æternorum,* ait Euseb. Emissenus (vel potius Eucherius Lugdun. aut quisquis est auctor) homil. de S. Maximo. Quocirca S. Antonius, teste S. Athanasio in ejus Vita, hoc beatum *cherem* suis inculcabat, ut jugis eis esset stimulus ad heroicam sui victoriam, omnemque perfectionem: *Hoc,* inquit, *sit primum cunctis in commune mandatum, nullum, in arrepti propositi vigore lassescere, sed quasi incipientem augere semper debere quod cœperit, præsertim cum humanæ vitæ spatia æternitati comparata brevissima sint.* Et mox: *Promissio vitæ æternæ vili pretio comparatur, scriptum est enim: Dies vitæ nostræ septuaginta anni; si autem in potentatibus, octoginta. Quando ergo octoginta aut centum annis laborantes in Dei opere vixerimus, non tanto tempore regnaturi sumus in futuro, sed pro annis prædictis omnium nobis sæculorum regna tribuentur, etc. Nemo cum aspexerit mundum, reliquisse se arbitretur ingentia: quia omnis terra ad infinitatem cœlorum comparata brevis ac parva est.*

O æternitas, quanta, quam durans, quam constans et æterna es! Cherem es, anathema es. O mentes amentes, quæ tui obliviscuntur! o stupor stupidorum mortalium, qui te pro momento voluptatis divendunt et prodigunt! Obstupescite cœli super hoc, et portæ ejus desolamini vehementer. Si Deus daret, diceretque Judæ, et cuilibet damnato: Singulis millenis annis pro tuis peccatis emittes unam duntaxat lacrymam, et quando hoc modo per tanta annorum intervalla, tot lacrymas emiseris, ut iis totam mundi capacitatem impleas, miserebor tui, teque ex inferni ignibus pœnisque eripiam; gauderet sane Judas gaudio ingenti et ineffabili, eo quod aliquam haberet salutis spem. Sed quam longa hæc spes, quam vasta annorum ei in pœnis emetienda essent spatia? quot millena annorum millia ei exspectanda, antequam lacrymis suis vel scyphum impleret? quot milliones annorum ut poculum? quot cubi millionum, ut dolium unum? Quando ergo cubiculum, quando domum, quando urbem, quando unam provinciam, quando terram, quando aerem, quando cœlum lacrymis suis compleret? At jam infelix Judas ne quidem hanc spem habet, sed etiamsi per hæc annorum interstitia totum mundum lacrymis implesset, necdum finis, necdum medium, imo necdum principium esset ejus miseræ æternitatis: quia novus ei mundus priori similis, lacrymis implendus pararetur a Deo; et eo impleto, tertius et post eum quartus, quintus, sextus et ita deinceps sine numero et termino. Idem est ex adverso de gloria S. Pauli, et cujusvis Beati. Æternitatem meditare, ingredere et penetra quantum potes: quo profundius ingredieris, eo longiorem et profundiorem reperies: Abyssus est. Semel dictum, iterum iterumque, imo semper dicendum: Æternitatem meditare

O B. Virgo Deipara, Prophetarum Regina, æterni Verbi, ejusque fidelium et filiorum mater ab æterno ordinata, quæ Deum nobis tua carne virginea corporasti; per eumque beatæ æternitatis nobis aditum devicta morte reserasti, offer hoc meum, imo tuum opus benedicto filio tuo Jesu Christo, Salvatori nostro, ac toti S. Trinitati, ab eaque impetra, ut quicumque illud lecturi sunt, ad ejus cultum et laudem perennem accendantur. Ipse enim est felix æternitas sua et nostra. Effice, ut eam quasi summum bonum ardentissime diligamus; atque ex adverso peccatum et gehennam, quasi summum et æternum malum, summe horreamus et fugiamus: ac proinde effice pariter ut beatæ et miseræ æternitatis memoria, timor et amor jugiter nobis obversetur, ut beatæ æternitati vivamus, certemus, laboremus, patiamur dura et acerba quæque. Averte a nobis *cherem* et *anathema* reprobationis æternæ. Fac et forma nos *cherem* et *anathemata* Deo, in templo et gloriæ cœlesti. Filii tui sumus, vel esse

cupimus. Monstra ergo te esse matrem, nunc et in hora mortis nostræ. Amen.

Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. *Psalm. 118.*

In sempiternum ævum thesauriza. *S. Nazianz. in Sentent.*

Junge cor tuum Æternitati Dei, et cum illo æternus eris. *Aug. in Psalm. 91.*

Nullus labor durus, nullum tempus longum, quo gloria Æternitatis acquiritur. *Angeli apud Bedam in Histor. lib. 3. cap. 19.*

Pro paucis annis laboris omnium nobis sæculorum regna reddentur. *S. Antonius apud S. Athan.*

Vera beatitudo est sæculi beatitudinem spernere, neglectisque terrenis in divino flagrare. *S. Eucherius ad Valerianum.*

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,

QUÆ

HOC IN XII. PROPHETAS MINORES COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX LIBRIS ESDRÆ.

EX LIBRO JOB.

EX LIBRO PSALMORUM.

EX PROVERBIIS SALOMONIS.

EX ECCLESIASTE.

EX CANTICO CANTICORUM.

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

EX ECCLESIASTICO.

EX NOVO TESTAMENTO.

INDEX
RERUM ET VERBORUM,
QUÆ
IN XII. PROPHETAS MINORES COMMENTARIIS CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat: si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A.

D.

H.

HEBRAICARUM VOCUM EXPOSITARUM SYLLABUS.

I.

K.

L.

N.

P.

Q.

R.

S.

U.

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

HIS IN XII. PROPHETAS MINORES COMMENTARIIS CITANTUR,

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN

DOMINICA IX POST PENTECOSTEN.

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XII POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XVI. POST PENTECOSTEN.

IN COMMUNI MARTYRUM.

IN COMMUNI CONFESSORUM.

IN COMMUNI DOCTORUM.

IN COMMUNI VIRGINUM.

FINIS.